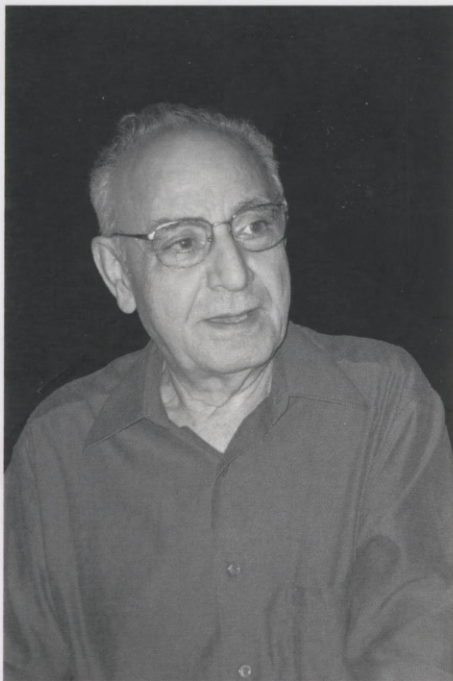

ΚΥΜΟΘΟΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ
ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ - ΙΘΑΚΗΣ

ΤΟΜΟΣ 30

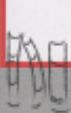
Τόμος αφιερωμένος στον

Φάνη Κακριδή

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ΑΡΓΟΣΤΟΛΙ 2020

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ΚΥΜΟΘΟΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ
ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ - ΙΘΑΚΗΣ

ΤΟΜΟΣ 30

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

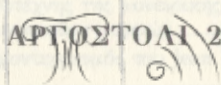
- ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ -

Α/Α ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ: 31543.....

ΗΜΕΡ.: 21/07/2023.....

ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘ.

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ
ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ & ΙΘΑΚΗΣ
ΤΙΜΗ ΕΝΕΚΕΝ

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΑΡΧΟΣΤΟΛΗ 2020 ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ΚΥΜΟΘΟΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ
ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ - ΙΘΑΚΗΣ

ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος: Δημήτρης Ζαβιτσιάνος
Αντιπρόεδρος: Γαλιατσάτου Ανθούλα
Γραμματέας: Μαριέττα Καλογηράτου
Έφορος: Γιώργος Ματαράγκας
Ταμίας: Γιαννοπούλου Αγγελική

* Το περιοδικό δεν έχει κερδοσκοπικό χαρακτήρα.

Η έκδοση του τόμου αυτού ενισχύθηκε οικονομικά από το:

Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη

το οποίο το Δ.Σ. του Συνδέσμου Φιλολόγων Κεφαλονιάς - Ιθάκης

ευχαριστεί θερμά

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ.....	7
Φάνης Ι. Κακριδής.....	9
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΤΕΦΟΣ: Η γνωριμία μου με τον Φάνη Ι. Κακριδή.....	11
ΑΛΙΚΗ ΓΑΛΙΑΤΣΑΤΟΥ: Μνήμη Φάνη Ι. Κακριδή.....	13
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΤΕΦΟΣ: Η σκηνή του ικέτη Λυκάονος στην <i>Ιλιάδα</i>	15
ΜΑΝΩΛΗΣ Μ. ΣΤΕΡΓΙΟΥΛΗΣ: Η τεχνική και οι στόχοι της ένθετης διήγησης του Νέστορα στην τρίτη ραψωδία της <i>Οδύσσειας</i>	21
ΑΛΙΚΗ ΓΑΛΙΑΤΣΑΤΟΥ: Η τρίβαθμη ανιούσα κλίμακα της ομιλίας Οδυσσέα-Πηνελόπης. Ο χώρος και ο χρόνος.....	27
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΞΗΝΤΑΡΑΣ: Στο νησί της Ωγυγίας: η Καλυψώ και ο Οδυσσεύς διχογνωμούν με ... ωτακούστρια μια 13χρονη μαθήτριά.....	43
ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΜΕΤΑΞΑΣ: Παρατηρήσεις γύρω από την πρώιμη βιογραφία της <i>Οδύσσειας</i>	55
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Π. ΑΘΑΝΑΣΑΤΟΣ: Η αρχή, η φυσική ιδιοσυστασία, τα πνευματικά χαρίσματα και τα αίτια της αχρηστίας και διαφθοράς των φιλοσόφων στην Πολιτεία του Πλάτωνος (V. 471c - 497a).....	85
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΗΜΟΓΛΙΔΗΣ: Όψεις μεταγλώσσας στον Ίωνα του Ευριπίδη.....	113
ΑΝΘΟΦΙΛΗ ΚΑΛΛΕΡΓΗ: Τα ανθρώπινα δικαιώματα στις Τραχίνιες του Σοφοκλέους.....	131
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. Μ. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ: Μυθολογικά <i>Exempla</i> και Μεταποιητικές Συνδηλώσεις στις Ελεγείες 1.13 και 1.20 του Προπερτίου.....	145
ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΤΟΚΟΣ: Προσωποποιημένες αλληγορικές μορφές στις Μεταμορφώσεις του Οβιδίου: αφηγηματικό πλαίσιο, διακειμενικότητα και περιγραφή.....	167
Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ: Λογοτεχνικές (παρ)εκτροπές ή κριτική προσέγγιση της λογοτεχνικής γραφής.....	201
ΣΟΦΙΑ ΝΕΟΦΥΤΟΥ: Μικέλης Άβλιχος: Σατιρίζοντας «Τα σάπια και τα σκάρτα».....	215
ΠΕΤΡΟΣ ΠΕΤΡΑΤΟΣ: Η ελληνική πολιτική απέναντι στον Επτανησιακό Ενωτικό Αγώνα.....	239
ΌΛΓΑ ΠΑΧΗ: Η ληστεία τη Πέτρας και το ληστρικό φαινόμενο στην Ελλάδα (1833-1933).....	253
ΗΛΙΑΣ ΤΟΥΜΑΣΑΤΟΣ: Το κοινωνικό αποτύπωμα των σεισμών του 1953 στην Κεφαλονιά.....	277
ΛΑΜΠΡΟΣ Γ. ΣΙΜΑΤΟΣ: Vettor Pisani, ένα πλοίο στη δίνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ο τορπιλισμός και η ανέλευσή του.....	291
ΛΑΜΠΡΟΣ Γ. ΣΙΜΑΤΟΣ: Το μουσικοπαιδαγωγικό έργο του Παναγή Βρετού. Η θεωρητική του σκέψη και οι ραψωδίες εκμάθησης μουσικής.....	309
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ - ΜΑΝΟΛΙΑ ΡΟΖΟΛΥΜΟΥ: Έδωρος Γουνερούτσουλος: Ο καλλιτέχνης της «ονειρικής λογογραφίας» και τα πορτρέτα γυναικείων μορφών.....	325
ΠΑΝΑΓΗΣ ΣΤΑΘΑΤΟΣ: Ο μεταμοντερνισμός του Jean Baudrillard. Κριτική τοποθέτηση.....	325
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ: Ηλία Τουμασάτος.....	335
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: Κ. Θ. Φωτεινός, Άννα Χ. Μαροκοπούλου.....	341
Μαθητικός Διαγωνισμός 2018-2019.....	351

ΚΥΜΟΘΟΗ

Περιοδική Έκδοση
Συνδέσμου Φιλολόγων
Κεφαλονιάς - Ιθάκης

Τόμος 30
2020

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:
Σύνδεσμος Φιλολόγων
Κεφαλονιάς - Ιθάκης

ΕΚΔΟΤΗΣ:
Δημήτρης Ζαβιτσιάνος
Πρόεδρος Συνδέσμου Φιλολόγων
Κεφαλονιάς - Ιθάκης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΗΣ
ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΗΣ
Άννα Μινέτου
Δημήτρης Ζαβιτσιάνος

ΑΔΕΛΦΟΓΡΑΦΙΑ
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ
ΠΑΛΛΙΟΤΕΡΑ ΤΕΥΧΗ
Γιώργος Ματαράγκας
Τηλ. 697 9218372
Καλλιβωκά Σταματούλα
Τηλ. 6985064186
e-mail: kymothoi.sfki@gmail.com

ΠΑΡΑΓΩΓΗ
«Στ. Καρούσος»
ΕΚΔΟΤΙΚΗ

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

Κυμοθόη
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

ταχεία ως τό κύμα,
Νηρηΐς τις

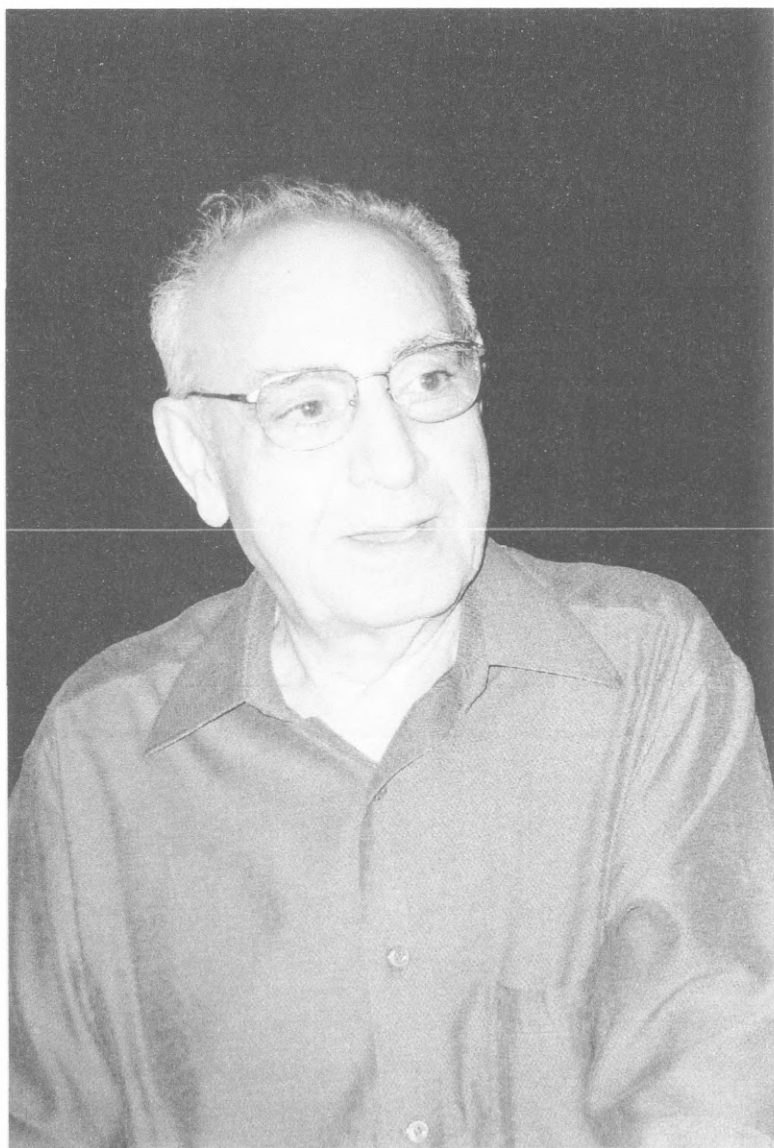
Liddell-Scott

- Τα κείμενα που δημοσιεύονται στην ΚΥΜΟΘΟΗ εκφράζουν τη γνώμη και τις σκέψεις των συγγραφέων τους.
- Οι εργασίες που στέλνονται για δημοσίευση στην ΚΥΜΟΘΟΗ:
 - δεν πρέπει να έχουν δημοσιευθεί σε άλλο έντυπο,
 - είναι απαραίτητο να έχουν επιστημονική τεκμηρίωση (οι παραπομπές στο τέλος του κειμένου),
 - πρέπει να είναι σε ηλεκτρονική μορφή (αρχείο word χωρίς εικόνες ή ιδιαίτερο στήσιμο),
 - η έκτασή τους δεν πρέπει να είναι μεγαλύτερη από 20 δακτυλογραφημένες σελίδες μεγέθους Α4 (5.500 λέξεις περίπου),
 - οι βιβλιοκρισίες δεν πρέπει να ξεπερνούν τις 2 σελίδες μεγέθους Α4.
- Κριτήρια επιλογής και δημοσίευσης:
 - πρωτοτυπία και επιστημονική πληρότητα,
 - ανταπόκριση του θέματος στην κάλυψη των επιστημονικών και εκπαιδευτικών αναγκών των φιλολόγων και των κοινωνικών και πολιτισμικών ενδιαφερόντων των πολιτών,
 - συχνότητα δημοσίευσης εργασιών του ίδιου συγγραφέα,
 - χρόνος υποβολής της εργασίας.
- Η αναδημοσίευση κειμένων επιτρέπεται με την προϋπόθεση ότι θα γίνεται σαφής αναφορά στο περιοδικό και στο συγγραφέα.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

ΦΑΝΗΣ (ΘΕΟΦΑΝΗΣ) ΚΑΚΡΙΔΗΣ.

1933-2019

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η απώλεια του Φάνη Ι. Κακριδή στις 8 Ιανουαρίου του 2019 προκάλεσε βαθειά θλίψη στους φιλόλογους των νησιών μας και σε όλο τον επιστημονικό κόσμο της χώρας μας και στο εξωτερικό.

Ο Φάνης Κακριδής συνεχίζοντας τη μακρά οικογενειακή παράδοση στο επιστημονικό στερέωμα της χώρας διέγραψε τη δική του λαμπρή πορεία στο χώρο της Φιλολογίας και άφησε ανεξίτηλη τη σφραγίδα του στο χώρο της διδασκαλίας.

Υπήρξε ο αγαπημένος των φιλόλογων της Μέσης Εκπαίδευσης, καθώς στάθηκε πάντοτε δίπλα μας για δεκαετίες προτείνοντας με συνέπεια και υπευθυνότητα διδακτικά προγράμματα έχοντας γνώση των προβλημάτων του σχολείου και υψηλή αίσθηση ευθύνης του πανεπιστημιακού δασκάλου που οφείλει απλόχερα να παρέχει τη γνώση του.

Καθοριστική υπήρξε η παρουσία του στα Σεμινάρια Ομηρικών Μελετών στην Ιθάκη, τα οποία έχει παρακολουθήσει πλήθος φιλόλογων από όλη τη χώρα.

Με μεγάλη προθυμία και χαρά αποδεχόταν πάντοτε τις προσκλήσεις του Συνδέσμου μας να παρουσιάσει θέματα της Κλασικής Φιλολογίας αλλά και της διδακτικής των Αρχαίων Ελληνικών και ήλθε επανειλημμένως στην Κεφαλονιά, για να μοιραστεί τις αγωνίες μας για τη διδακτική πράξη και τα φιλολογικά μαθήματα. Στα ταξίδια του αυτά παρουσίαζε πάντοτε – σε συνεργασία με τον Σύνδεσμό μας – και θέματα γενικότερου αρχαιογνωστικού ενδιαφέροντος για το ευρύτερο κοινό.

Επιπλέον, συχνά μας είχε εμπιστευθεί κείμενά του για το περιοδικό του Συνδέσμου μας, την Κυμοθόη.

Για όλους αυτούς τους λόγους και ως ελάχιστο φόρο τιμής στο πρόσωπό του και στην πολύτιμη βοήθεια που έχει προσφέρει στον

κλάδο μας, το Διοικητικό Συμβούλιο του Συνδέσμου με ψήφισμα που εξέδωσε μόλις πληροφορήθηκε το θάνατό του, αποφάσισε ομόφωνα ο ανά χείρας 30ος τόμος της περιοδικής έκδοσης του Συνδέσμου μας να είναι αφιερωμένος στη μνήμη του.

Παρά το γεγονός ότι τη χρονική στιγμή της απώλειας του αγαπημένου μας δασκάλου είχε ήδη ξεκινήσει η διαδικασία συγκέντρωσης και αξιολόγησης από τη Συντακτική Επιτροπή του περιοδικού των άρθρων για τον παρόντα τόμο και δεν αφορούσαν όλα στην κλασική φιλολογία, απευθυνθήκαμε σε συναδέλφους που είχαν γνωρίσει και εκτιμούν βαθύτατα τον εκλιπόντα και με μεγάλη προθυμία και συγκίνηση ανταποκρίθηκαν στην πρόσκλησή μας να μας στείλουν σε σύντομο διάστημα μελέτες τους από το χώρο της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας.

Καρπός των προσπαθειών μας αυτών είναι το γεγονός ότι στον παρόντα τόμο εκπροσωπείται η θεματική περιοχή της Κλασσικής Ελληνικής & Λατινικής Φιλολογίας από δέκα άρθρα τόσο τακτικών συνεργατών του περιοδικού όσο και νέων επιστημόνων που μας τιμούν με τις εργασίες τους.

Ευχαριστούμε θερμά τους συνεργάτες αυτούς για την άμεση ανταπόκριση όσο και όλους τους συγγραφείς των άρθρων του παρόντος τόμου.

Ο Φάνης Κακριδής διακρινόταν εκτός των άλλων και για την απλότητα και την ταπεινοφροσύνη του. Για το λόγο αυτό, το βιογραφικό σημείωμα που παραθέτουμε είναι το λιτό και συνοπτικό κείμενο, με το οποίο ο ίδιος επιθυμούσε να παρουσιάζει τον εαυτό του, όταν του ζητούνταν.

Μας το παραχώρησε η οικογένειά του και το επιμελήθηκε κάνοντας την απαραίτητη επικαιροποίηση η αγαπητή συνάδελφος Αλίκη Γαλιτσάτου, την οποία ευχαριστούμε.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να ευχαριστήσουμε και την οικογένεια του εκλιπόντος για την παραχώρηση του βιογραφικού σημειώματος και της φωτογραφίας του αείμνηστου δασκάλου.

Ο Φάνης Κακριδής ήταν πάνω από όλα δάσκαλος. Η παρουσία του, ο λόγος του, η συμβουλή του, η προτροπή του –ειδικά σήμερα– θα μας λείψουν πολύ. Ας είναι το παράδειγμά του φωτεινός φάρος στις σχολικές μας αίθουσες.

Αιωνία του η μνήμη!

Δημήτρης Ζαβιτσιάνος
Πρόεδρος του Σ.Φ.Κ.Ι.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΟΥΡΙΟΥ

ΦΑΝΗΣ Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

Ο Φάνης (Θεοφάνης) Κακριδής γεννήθηκε στην Αθήνα το 1933. Σπούδασε στα Πανεπιστήμια Θεσσαλονίκης, Μαγεντίας και Τυβίγγης, όπου και υπηρέτησε ως λέκτορας για την αρχαία και νέα ελληνική γλώσσα (1959-1964). Το 1964 εκλέχτηκε καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, όπου και υπηρέτησε ως το 1982, με μια διακοπή στα χρόνια της δικτατορίας, όταν απολύθηκε, καθώς το 1971, ως πρότυπο δημοκρατικού ήθους, ζήτησε με επιστολή του στην εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ* την απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων. Ακολούθησαν θητείες στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης, στο Πανεπιστήμιο της Πάτρας, και τελικά πάλι στο Πανεπιστήμιο των Ιωαννίνων ως το 2000. Αξίζει να λεχθεί ότι η άρτια βιβλιοθήκη του Τομέα Κλασικής Φιλολογίας και Αρχαίας Ιστορίας είναι κατ' εξοχήν δικό του δημιούργημα. Για ένα διάστημα υπηρέτησε ως πρόεδρος του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών και ως αντιπρόεδρος του Κέντρου Εκπαιδευτικών Μελετών του Υπουργείου Παιδείας.

Επιστημονικά ασχολήθηκε με την επική ποίηση –όχι μόνο με τον Όμηρο (Η παράταξη των ουσιαστικών στον Όμηρο και στους Ομηρικούς ύμνους, διδαχτ. διατρ. 1960, ΑΠΘ), αλλά και με νεότερους επικούς (Κόιντος Σμυρναίος, 1962), και με το Αττικό δράμα, λιγότερο με την Τραγωδία, περισσότερο με την Κωμωδία του Αριστοφάνη.

Ο Φάνης Κακριδής δεν περιορίστηκε στην ακαδημαϊκή διδασκαλία και έρευνα. Ενδιαφέρθηκε για θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής, ιδιαίτερα για το πρόβλημα των αναλυτικών προγραμμάτων και της ειδικής διδακτικής του αρχαίου κόσμου. Αν και συνταξιούχος εργαζόταν ο ίδιος με μία αξία ομάδα συνεργατών του σκληρά και με ενθουσιασμό σε μία γενναία προσπάθεια αλλαγής του Αναλυτικού Προγράμματος και

του τρόπου διδασκαλίας των Αρχαίων Ελληνικών προτείνοντας έναν άλλο τρόπο προσέγγισης της ελληνικής παιδείας, χωρίς να αδικείται η γλωσσική διδασκαλία. Το πείραμα ματαιώθηκε πριν φθάσει στην ολοκλήρωσή του. Στο βιβλίο του *Αρχαίος ελληνικός λόγος: Ιστορία ενός πειραματικού βιβλίου*. Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα, Αθήνα 2017 καταγράφει την πορεία αυτού του εξαιρετικού, δυστυχώς ματαιωμένου, έργου.

Πίστευε ότι το χρέος του ακαδημαϊκού δασκάλου απέναντι στους φοιτητές του δεν τελειώνει την ημέρα που αποφοιτούν, αλλά συνεχίζεται και μετά το διορισμό τους. Έτσι, μετάφρασε ξένα βιβλία χρήσιμα στους εκπαιδευτικούς και για πολλά χρόνια αρθρογραφούσε. Αναγνώριση του έργου του αποτελούν οι πολυάριθμες προσκλήσεις για ομιλίες, διαλέξεις, πανηγυρικούς και για συμμετοχή σε φιλολογικά συνέδρια, σεμινάρια, συμπόσια και ημερίδες.

Μεταξύ των τελευταίων έργων του είναι η *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία* (2005), που προορίζεται για καθηγητές και μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης καθώς και η ανανεωμένη έκδοση των *Ορνίθων* (2019).

Ο καθηγητής Φάνης Κακριδής δεν παραιτήθηκε ποτέ από τον αγώνα για καλύτερη παιδεία, για καλύτερη κοινωνία. Πέθανε στην Αθήνα το 2019 μένοντας μέχρι το τέλος όρθιος στις επάλλξεις.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

Αναστάσιος Στέφος

Η ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΦΑΝΗ Ι. ΚΑΚΡΙΔΗ

Στις 10 Ιανουαρίου 2019 έφυγε από τη ζωή ο Φάνης (Θεοφάνης) Ι. Κακριδής, ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Διακεκριμένος κλασικός φιλόλογος, δεινός μελετητής της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, χαρισματικός δάσκαλος και γοητευτικός αφηγητής.

Τον Φάνη γνώρισα στην Ιθάκη, στις αρχές της δεκαετίας 1980, στα Σεμινάρια της Ομηρικής Φιλολογίας, ένα θεσμό που διεξάγεται ανελλιπώς, κάθε χρόνο, στο νησί του πολύτροπου Οδυσσέα υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας, από το Κέντρο Οδυσσειακών Σπουδών, τον Δήμο Ιθάκης και την Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων. Η γνωριμία μου αυτή συνεχίστηκε αργότερα, με στενή συνεργασία, στην Κορινθία, τόπο καταγωγής του, όπου υπηρετούσα ως σχολικός σύμβουλος, με έδρα την Κόρινθο (1985 - 2000) και, εν συνεχεία, στον Πειραιά, στο Περιφερειακό Επιμορφωτικό Κέντρο, ως αναπληρωτής διευθυντής του (2001 - 2008), όπου μας τιμούσε με εμπεριστατωμένες εισηγήσεις και τέλος, με αποκορύφωμα την Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, όπου διετέλεσα, επί σειρά ετών, πρόεδρος και ο Φάνης είχε αναγορευθεί επίτιμος πρόεδρος. Μια συνεργασία, που εξελίχτηκε, σταδιακά, μέχρι τέλους σε βαθιά και ανιδιοτελή φιλία και στενή επικοινωνία, σχεδόν σε καθημερινή βάση.

Ο Φάνης μάς άφησε μια σπουδαία παρακαταθήκη με το έργο του στην κλασική φιλολογία, αλλά και με την ενεργό εκπαιδευτική και κοινωνική του παρουσία. Θα τον θυμόμαστε πάντα με αγάπη, ευγνωμοσύνη και συγκίνηση.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Αλίκη Γαλιατσάτου

ΜΝΗΜΗ ΦΑΝΗ Ι. ΚΑΚΡΙΔΗ

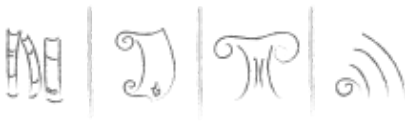
Δεν είχα την τύχη να είμαι μαθήτρια του Φάνη Κακριδή, δεν σπούδασα στα Γιάννενα. Τον άκουσα για πρώτη φορά στα μέσα της δεκαετίας του '90 στην Αθήνα σε Σεμινάριο της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων, αφιερωμένο στη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών να ξεδιπλώνει το όραμά του για τα Αρχαία στη Μέση Εκπαίδευση. Ήταν το πρόγραμμα πάνω στο οποίο, μία δεκαετία νωρίτερα, είχε αφιερώσει με ενθουσιασμό πάνω από δυόμισια χρόνια σκληρής προσπάθειας και μεγάλων ελπίδων, μα που έμελλε όχι μόνο να μην υλοποιηθεί αλλά ούτε καν να ολοκληρωθεί. Το δίχως άλλο ο Φάνης Κακριδής θα απογοητευόταν. Ποτέ όμως δεν παραιτήθηκε. Πρέσβευε πάντα τη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών μέσα από τη διδασκαλία της Αρχαιογνωσίας γενικότερα, όπου η γλώσσα θα ήταν το μέσον της επαφής των παιδιών με τον Αρχαίο κόσμο. Τόσα χρόνια μετά από εκείνη την εισήγηση θυμάμαι ακόμη – πέρα από το περιεχόμενό της – τη ζωντάνια του λόγου, τη θεατρικότητα της παρουσίασης, τη γλαφυρότητα του ύφους, το ανεβοκατέβασμα της φωνής, την έκφραση του προσώπου. Και κάτι ακόμη: την προσήλωση της αίθουσας, που όχι μόνον ήταν κατάμεστη αλλά είχε και όρθιους. Έτσι γινόταν, μου είπαν, και στις πανεπιστημιακές αίθουσες, όταν μεταξύ των φοιτητών της Φιλοσοφικής παρακολουθούσαν ακόμη και φοιτητές άλλων Σχολών.

Έτσι θα γινόταν οποτεδήποτε στα επόμενα χρόνια θα παρακολουθούσα τον Κακριδή σε σεμινάρια, σε συνέδρια και σε ημερίδες στην Αθήνα και στην επαρχία. Και στην Ιθάκη, στα συνέδρια και στα σεμινάρια του Κέντρου Οδυσσειακών Σπουδών, του οποίου είχε διατελέσει Πρόεδρος. Και στην Κεφαλονιά, όπου ήλθε αρκετές φορές αποδεχόμενος τις προσκλήσεις του Συνδέσμου μας, για να μιλήσει και στους

φιλολόγους και στο ευρύτερο κοινό εκλαϊκεύοντας φιλολογικά θέματα.

Προσηνής, ευχάριστος, με αστραφτερό χιούμορ και λαμπερό λόγο δεν μου αρνήθηκε ποτέ τη βοήθειά του, δεν κράτησε ποτέ ζηλότυπα τις ιδέες και τις γνώσεις του. Κι όταν εντόπιζε την παράλειψη, την υποδείκνυε με ευγένεια και μετριοπάθεια. Και πάντοτε κατ' ιδίαν. Και μόνο η σιγουριά της παροχής εύστοχων συμβουλών, προτάσεων και παρατηρήσεων ήταν ανακουφιστική, ακόμη και αισιόδοξη, στη δύσκολη καθημερινότητα των σχολικών πραγμάτων.

Όσοι είχαμε την τύχη να τον γνωρίσουμε από κοντά θα τον θυμόμαστε για πάντα για τον εξαίρετο λόγο του, την χαρισματική παρουσία του και την ειλικρινή, αυθόρμητη χαρά του για οτιδήποτε έκρυβε προσπάθεια, εντιμότητα και αγάπη: από μία καλή φιλολογική εισήγηση μέχρι ένα γλυκό του κουταλιού.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

Η ΣΚΗΝΗ ΤΟΥ ΙΚΕΤΗ ΛΥΚΑΟΝΟΣ ΣΤΗΝ ΙΛΙΑΔΑ*

Στη μνήμη του Φάνη Ι. Κακριδή

Ο θεσμός της ικεσίας αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις αρχές της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, η οποία λειτουργεί στην ομηρική εποχή, στο πλαίσιο του ηθικού και κοινωνικού ιστού της πολιτείας.¹ Ο θεσμός, ως όρος και ως έννοια, υπογραμμίζεται, στα ομηρικά έπη, με τις λέξεις: *ικέτης*² (ὁ κωκυτός που ζητάει προστασία στο βωμό του θεού ή στην εστία της οικίας, κρατώντας την *ικετηρίαν*³ (=κλάδο ιερής ελιάς στεφανωμένο με λευκά έρια), γενόμενος έτσι ιερός και απαραβίαστος, *ικετεύω*, *λίσσομαι* (λίτομαι⁴ = παρακαλώ < λιτή =παρακλήση, ικεσία), *γουνόομαι* (γούνα - γόνυ) και το ποιητικό *γουνάζομαι* = γονυπετώ ικετεύω. Οι ικέτες τελούν υπό την προστασία θεοτήτων, αλλά κύριος προστάτης τους είναι ο Ζεύς *Ίκετήσιος*.⁵ ο οποίος αργότερα στην τραγωδία προσαγορεύεται ως *Άφίκτωρ*, *Ίκέσιος* ή *Ίκτήρ*.⁶

* Εισήγηση που ανακοινώθηκε στο 32ο Σεμινάριο Ομηρικής Φιλολογίας στην Ιθάκη (29 - 31 Αυγούστου 2019) με θέμα: «Η ικεσία στην ομηρική ποίηση».

1. Βλ. Αναστ. Αγγ. Στέφου, «Η ικεσία στην ομηρική ποίηση», στο Ευκαρπίας έπαινος. Αφιέρωμα στον καθηγητή Παναγιώτη Δ. Μαστροδημήτρη. Πορεία. Αθήνα 2007, σσ. 1073-1086.

2. Βλ. Άννα Ραμού - Χαφιάδη, «Οι ικέτες παρά τοις αρχαίοις Έλλησι», Μνήμων. Αθήνα 1972, σσ. 67-80 και Α.Κ. Καραδημητρίου, «Ο ικέτης στην αρχαία Ελλάδα», Ελληνικά, τ. 28, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 29-48.

3. Πρβλ. Ευριπ. *Ίκέτιδες*, στίχ. 10, 36, 102.

4. Πρβλ. Λιταί, κόρες του Δία και αδελφές της Άτης, Ραψωδία Ι της *Ιλιάδας*, Πρεσβεία προς Αχιλλέαι Λιταί.

5. Βλ. η 165, 181... *ὅς θ' ἰκέτησιν ἅμ' αἰδοίοισιν ὀπηδεῖ*.

6. Αισχ. *Ίκέτιδες*, 346, Δία *Άφίκτωρα*, 378, Ζηνός *Ί κεσίται* και *Ί κτήρος*.

• Ο Αναστάσιος Αγγ. Στέφος είναι διδάκτωρ Φιλολογίας, επίτιμος σχολικός σύμβουλος δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τέως πρόεδρος της ΠΕΦ.

Ο θεσμός της ικεσίας συνδέεται στενότερα με την έννοια της ξενίας – φιλοξενίας, που δίνει ένα τόνο βαθιά ανθρωπιστικό στην κλίμακα των ομηρικών αξιών, και της φιλότητας⁷ – φιλικής υποδοχής, ως παράλληλες τελετουργίες – εθιμοτυπίες, που εμπεριέχουν τα σήματα μιας κοινωνικής συμπεριφοράς, όπου κυριαρχούν οι ιδέες της ευμενούς αποδοχής και της ανταπόδοσης.

Οι ικεσίες προσέλαβαν, στην ομηρική εποχή, θρησκευτική και κοινωνική μορφή και διακρίνονται σε ικεσίες προς θεούς και ικεσίες προς ανθρώπους. Στις ατελέσφορες ικεσίες ανήκουν: α) το επεισόδιο, με τον Τρωαδίτη κατάσκοπο Δόλωνα, στην ιλιαδική ραψωδία Κ⁸ (στίχ. 338-468), όπου ιστορούνται η άγρια σφαγή του ικέτη από τον Διομήδη, η σκύλευση του νεκρού και η αφιέρωση των λαφύρων στην Αθηνά από τον Οδυσσέα, β) οι περιπτώσεις των ικετών που θανατώνονται αμείλικτα στη μάχη,⁹ όπως ο δυστυχής ικέτης Λυκάων, γιος του Πριάμου και της Λαοθόης, που σκοτώνεται άσπλαχνα από τον Αχιλλέα.

Αναλυτικότερα, στην ιλιαδική ραψωδία Φ (Μάχη παραποτάμιος, στίχοι 611) πρωταγωνιστεί ο διογενής Αχιλλεύς, ο οποίος δαίμονι ἴσος, κινούμενος από τη μανία της εκδίκησης του φίλου του Πατρόκλου, προκαλεί πανικό και αναγκάζει τους Τρώες σε γενική φυγή: άλλους να τρέξουν περίτρομοι να εγκλεισθούν στην πόλη και άλλους να σπεύσουν προς τον Ξάνθο (=Σκάμανδρο) ποταμό, με τις βαθιές δίνες (βαθυδιήεντα), ο οποίος από την πίεση του Αχιλλέα, γέμισε άλογα μαζί με άντρες, εικόνες που αποτυπώνονται σε δύο ποιητικότητες και μεγαλειώδεις παραβολές, των ακρίδων και των ιχθύων. Ο Αχιλλεύς αποθηριωμένος και βουτηγμένος στο λύθρο, φονεύει πολλούς με το ξίφος του, ενώ φοβερός βόγγος ακούγεται από τους χτυπημένους και το νερό κοκκινίζει από το αίμα, ἐρυθθαίνετο δ' αἵματι ὕδωρ (21)· όταν κουράζεται, συλλαμβάνει δώδεκα νέους Τρώες, που κρύβονταν στο ποτάμι, αντίποινα του Πατρόκλου, και δεμένους τους στέλνει στα πλοία. Η εκδικητική του, όμως, μανία θα προκαλέσει την οργή του ποταμού, που τον είχε γεννήσει ο αθάνατος Δίας, ο οποίος εξανίσταται και πλημμυρίζει.

Μέσα στη γενική σφαγή ο Αχιλλεύς βλέπει έκπληκτος το νεαρό Πριάμиду Λυκάονα, τον οποίο είχε συλλάβει, στο παρελθόν, αιχμάλωτο, από το δεινόδρομο του πατέρα του και τον είχε πωλήσει στην καλοκτισμένη Λήμνο και τον απελευθέρωσε ο Ίμβριος φίλος του Πετίων, στέλλοντάς τον στη θεία Αρίσβη. Εκείνος, όμως, έφυγε κρυφά και έφτασε

7. Βλ. Λάμπρος Πόλκας, «Ξενία - Ικεσία - Φιλοτία στα ομηρικά έπη», Φιλολόγος 95 (2008), σσ. 13-20. Πρβλ. Γ 354.

8. Δολωνεία (στίχ. 759). Για τη σκληρότητα του φόνου, βλ. Ι 45, Α137/

9. Βλ. Βασίλ. Α. Καλογερά, Αισθητική ερμηνεία του Ομήρου, Ι. Αισθητική ανάλυση της Ιλιάδας, Θεσσαλονίκη 1963, σσ. 466-478.

στο πατρικό του δώμα, διασκεδάζοντας, δώδεκα ημέρες, με τους φίλους του, αλλά ο θεός τον έριξε πάλι στα χέρια του Αχιλλέα «που τώρα έμελλε στον Άδη να τον στείλει – ταξίδι ανεπιθύμητο» (στ. 48. μτφρ. Δ.Ν. Μαρωνίτη).¹⁰ Από την ανώνυμη σφαγή θα ξεχωρίσει τώρα η μοίρα ενός,¹¹ με την αγωνία του θανάτου, τις μεταπτώσεις του οποίου η επινόηση του Ομήρου μας εξιστορεί:¹² αιχμαλωσία, πώληση, περιπέτεια, εξαγορά με λύτρα, εξασφάλιση στην Αρίσβη, επιστροφή στον κίνδυνο, διασκέδαση, θάνατος.

Ο Λυκάων άοπλος, κατάκοπος και λουσμένος με κρύο ιδρώτα, έρχεται αντιμέτωπος με τον Αχιλλέα, ο οποίος αναφωνεί για το μεγάλο θαύμα που βλέπουν τα μάτια του:

«Απίστευτο, θαύμα μεγάλο βλέπουνε τα μάτια μου·
φαντάζομαι θ' αναστηθούν, αφήνοντας τον άραχλο,
τον κάτω κόσμο, όλοι οι γενναίοι Τρώες που σκότωσα,
αφού αυτός που εγώ τον πούλησα στην άγια Λήμνο.
απ' τον μοιραίο θάνατο γλιτώνοντας, γύρισε πίσω, κι ούτε
της γκριζας θάλασσας το κύμα δεν τον έφαγε, που τόσους,
άθελά τους, τους κρατάει δικούς της. (Στίχ. 54-59)

(Μτφρ. Δ.Ν. Μαρωνίτης),

και απορεί θυμωμένος που τον ξαναβλέπει και σαρκάζοντας ετοιμάζεται να τον σκοτώσει:

Ήλθε ωστόσο η ώρα να γευτεί την κόψη από το δόρυ μου,
να δουν τα μάτια μου, να καταλάβει ο νους μου, αν κι από χει
θα καταφέρει να ξεφύγει, ή μέσα της θα τον κρατήσει
η ζωοδόχος γη, που ακόμη και τον δυνατό δεν τον αφήνει
να της φύγει.» Στίχ. 60-63.

Ο ικετευτικός λόγος του Λυκάωνα (στίχ. 74-96) περιλαμβάνει την επίκληση, την υπόμνηση και το αίτημα. Ο Λυκάων, γονυκλινής και τρέμοντας, πιάνοντας με το ένα χέρι τα γόνατά του, έλων έλλίσσετο γούνων, τον παρακαλεί λέγοντας έπεα πτερόεντα «Γουνούμαί σ', Άχιλεϋ· σὺ δέ μ' αἶδεο καί μ' ἐλέησον· ἀντί τοί εἰμ' ἰκέταο, διοτρεφές, αἰδοίοιο...» 74-75 (Στα γόνατά σου, Αχιλλέα, προσπέφτω, έλεος ζητώ, λυπήσου με.

10. Βλ. Τα μεταφρασμένα παραθέματα από το Ομήρου Ιλιάς, τόμοι 2, Μετάφραση - Επιλεγόμενα Δ.Ν. Μαρωνίτης. Αγρα. Αθήνα 2010.

11. Βλ. Όλγας Κομνηνού - Κακοιδή, Σχέδιο και τεχνική της Ιλιάδας. Αθήνα 1970. Μάχη παραποτάμιος (στίχοι 611), σσ. 159-166.

12. Βλ. Μαρία Σαμαρά, Ομήρου Ιλιάδα. Προγραμματισμός της διδασκαλίας της στη Β' Γυμνασίου. Gutenberg. Αθήνα 1984. σσ. 272-281.

ικέτης σου είμαι, θεογέννητε, μου πρέπει κάποιος σέβας...). Στη συνέχεια, υπενθυμίζει στον Αχιλλέα ότι στο πρόσφατο παρελθόν τον είχε πάλι αιχμαλωτίσει, αλλά δεν τον σκότωσε, τον πούλησε· το ίδιο του ζητάει να κάνει και τώρα. Βέβαια, ο δυστυχής, διαισθάνεται ότι τώρα ο θάνατος είναι κοντά και ότι θα έχει την ίδια τύχη που είχε, λίγο πριν ο ομομήτριος αδελφός του, ισόθεος Πολύδωρος.¹³ Ωστόσο, τελειώνει την ικεσία του με την παράκληση να του χαρίσει τη ζωή με το επιχείρημα ότι δεν είναι παρά ετεροθαλής οὐχ ὁμογάστριος αδελφός του Έκτορα, αυτός που σκότωσε τον ακριβό σου φίλο, γενναίο παλικάρι και ευγενικό.

Η απάντηση του Αχιλλέα (99-113) συστοιχεί με την ικεσία του Λυκάονα. Αμείλικτη ακούγεται η φωνή του Πριαμίδα: «*Νήπιε, μή μοι ἄποινα πιφάσκειο μῆδ' ἀγόρευε...*» (99) (Άμυαλε, μη μου μιλάς για λύτρα, τα λόγια άφησέ τα). Ο Αχιλλεύς υπενθυμίζει στον Λυκάονα ότι για την αλλοτινή του συμπεριφορά τότε ήταν εν ζωή ο Πάτροκλος και η καρδιά του ήταν πιο μαλακή, ενώ τώρα που εκείνος σκοτώθηκε, δεν είναι δυνατό να του χαρίσει τη ζωή. Εξάλλου, όχι μόνο ο Λυκάων, αλλά και ο ίδιος ο Αχιλλεύς θα έλθει η ώρα να βρει το θάνατο. Έτσι, δημιουργείται αντιστοιχία μεταξύ Λυκάονος και Αχιλλέως: ο Λυκάων γεννήθηκε μινυνθάδιος (84), όπως ο Αχιλλεύς, ενώ ο θάνατος του Πολύδωρου (90-91) προσιωνίζεται το θάνατο του Λυκάονα, όπως ο θάνατος του Πατρόκλου προσιωνίζεται το θάνατο του Αχιλλέα.¹⁴ Και οι δύο προαισθάνονται και προλέγουν το θάνατό τους, και αυτή η ανίλεη μοίρα του θανάτου επιτρέπει στον Αχιλλέα να αποκαλέσει το μελλοντικό του θύμα με τη λέξη φίλος ἄλλά, φίλος, θάνε καὶ σύ· τίη ὀλοφύρεαι οὕτως; (106) (Όμως πέθανε και συ, φίλε· τι θρηνολογείς έτσι;). Ομολογουμένως, θαυμάζει κανείς την τέχνη του Ομήρου που έβαλε τα λόγια αυτά που πλημμυρίζουν ανθρωπιά και συμπάθεια στο στόμα του σκληρού και αδυσώπητου ήρωα, στην αποκορύφωση της σφαγής και στην πλημμύρα των αιμάτων.¹⁵

Έτσι, ο τόνος γίνεται πιο φιλικός και ο λόγος, μελαγχολικός και με βαθύ πόνο, έρχεται να δώσει την παρηγοριά που κλείνει το παράδειγμα.¹⁶

Κάτθανε και Πάτροκλος, ὅπερ σέο πολλὸν ἀμείνων.

Οὐχ ὀράας οἶος καὶ ἐγὼ καλὸς τε μέγας τε;...

13. Πρβλ. Υ407 κ.ε. Ο Πολύδωρος ήταν ο πιο μικρός γιος του Πριάμου και του ήταν πολύ αγαπητός.

14. Βλ. Τριαντάφυλλος Ι. Δελής, *Η Ιλιάδα του Ομήρου. Επομνηστικό σχέδιασμα*. Gutenberg, Αθήνα 1981, σσ. 328-338.

15. Βλ. Ι.Θ. Καχορίδη, *Από τον κόσμο των αρχαίων. Τόμος Πρώτος. Ομηρικά θέματα*. Αθήνα 1965, όπου «Λυκάων ο Πριάμου», σσ. 36-41.

16. Πρβλ. Σ117 κ.ε. ...οὐδὲ γὰρ οὐδὲ βίη Ἥρακλῆος φύγε κῆρα...

(Αφού κι ο Πάτροκλος είναι νεκρός, ασύγκριτα ανώτερός σου. Αλλά κι εμένα δεσ: δεν είμαι ωραίος και ψηλός; Άρχοντας ο πατέρας μου, θεά η μάνα που με γέννησε, και μολαταύτα ο χάρος μαύρος θα με βρει, μοίρα ανελέητη...)

Ο Αχιλλεύς δεν είναι παρά το όργανο της άσπλαχνης μοίρας: δεν βλέπει πια τον Λυκάονα σαν ένα μισητό αντίπαλο, αλλά σαν ένα ομό-τυχό του που η μοίρα του γράφει να χαθεί και πως σε λίγο θα σημάνει και η δική του ώρα.

Ο ποιητής παρουσιάζει τους δύο ήρωες εντελώς διαφορετικούς. Η προσκόλληση του Λυκάονα στη ζωή (στίχ. 68-72, 94-96) αντιστρέφεται στην απόφαση του Αχιλλέα να εκδικηθεί το θάνατο του φίλου του με τίμημα τη δική του ζωή, πράγμα που εικονογραφεί με σαφήνεια τη διαφορά των δύο ηρώων.¹⁷ Ωστόσο, όταν τελειώνει το λόγο του ο Αχιλλεύς, ο Λυκάων πείσθηκε περισσότερο από κάθε απειλητικό λόγο, πως έφτασε η ώρα του να πεθάνει και σ' αυτό βοήθησε ακριβώς η επίγνωση της κοινής μοίρας και των δύο, την οποία επισήμανε στον Λυκάονα ο Αχιλλεύς. Για το λόγο αυτό εγκαταλείπει τη στάση της ικεσίας και παραδίνε-νεται, λιποψυχώντας, στο ξίφος του Αχιλλέα, υποτασσόμενος στο πε-πρωμένο του και στην αμετάκλητη καταδίκη του. Έτσι, θα αφήσει το δόρυ του Αχιλλέα, που κρατούσε ως τώρα, και απλώνοντας τα χέρια του θα γονατίσει, για να δεχθεί, αδιαμαρτύρητα και αγόγγυστα, το χτύ-πημα, με το κοφτερό σπαθί, «και το μαύρο του αίμα έτρεχε και μού-σκευε τη γη» (119).

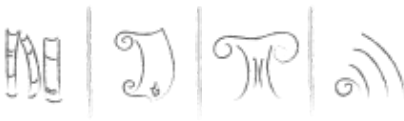
Η σκηνή της άγριας σφαγής ολοκληρώνεται με πολλή σκληρότητα. Ο νικητής είναι αμείλικτος, γιατί ο θάνατος του φίλου του τον έχει κάνει ανάλγητο και το πάθος της εκδίκησης σκληρό και πολύ άγριο. Έτσι, προσβάλλει απάνθρωπα το νεκρό, με λόγια και με έργα, θα πετάξει στο ποτάμι το νεκρό, αποχαιρετώντας τον με σαρκασμό και ειρωνεία, λέγο-ντάς του ότι εκεί μέσα θα έχει συντροφιά τα ψάρια που θα του γλεί-ψουν το αίμα της πληγής του. Μια απάνθρωπη σκηνή θανάτωσης ικέτη που έρχεται σε αντίθεση με την ηθική του Ομήρου, γιατί η τόση ωμότη-τα δεν είναι ανεκτή και ενδεχομένως να οφείλεται σε προοιμιακή επική παράδοση που την μετέπλασε αρκούντως ο ποιητής. Τέλος, ο Αχιλλεύς απευθύνεται σε όλους τους Τρώες με σκληρότητα, καυχαιολογία και ειρωνεία προσβάλλοντας και τον ίδιο τον Σκάμανδρο, οὐδ' ὑμῖν ποτα-μός περ' εὐρροος ἀργυροδίνης ἀρχέσει (130), γιατί τον φλογίζει η μα-νία της εκδίκησης και η μνήμη του νεκρού Πατρόκλου, με τη συχνή χρή-ση του ονόματός του.¹⁸

17. Βλ. Νικόλαος Π. Μπεζαντάκος, *Η ρητορική της ομηρικής μάχης*, Ναυδαμίτσα, Αθήνα 1966, σελ. 169 κ.ε.

18. Στίχοι 28, Πατρόκλου Μενοντιάδαο, 100, 107, 134.

Ανακεφαλαιώνοντας, το θέμα του ικέτη, που παρακαλεί άδικα για τη ζωή του, προσλαμβάνει εδώ τραγικό βάθος και, παράλληλα, μας παραπέμπει στην ομολογή σκηνή της ραψωδίας Υ' (στ. 463 κ.ε.), με τον Τρώα τον Αλαστορίδη, η οποία λειτουργεί ως προπαρασκευή.

Ο ποιητής προβάλλει, αντιθετικά και με τρόπο εκπληκτικό, την ένωση οίκτου και σκληρότητας, την αγωνία του θανάτου που συνέχει και τους δύο και η οποία, σε συνάρτηση με τις μεταπτώσεις του Αχιλλέα, συνθέτουν μια τραγική σκηνή, που τη χαρακτηρίζει αλήθεια και συγκινεί βαθύτατα.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΝΘΕΤΗΣ ΔΙΗΓΗΣΗΣ ΤΟΥ ΝΕΣΤΟΡΑ ΣΤΗΝ ΤΡΙΤΗ ΡΑΨΩΔΙΑ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ

Στη μνήμη του Φάνη Ι. Κακριδή

Μία βασική διαφορά που προκύπτει από τη σύγκριση των ομηρικών επών είναι ο χαρακτήρας των αφηγήσεων που εμπεριέχουν. Στην Ιλιάδα κυριαρχεί ο εξωτερικός αφηγητής. Ο ποιητής, δηλαδή, συνθέτει το έργο του από στοιχεία του παρελθόντος, τα οποία προσαρμόζει στις ποιητικές ανάγκες χωρίς να εντάσσει σε αυτό εσωτερικούς αφηγητές και ένθετες διηγήσεις. Η διήγηση της ιστορίας του Μελεάγρου από τον Φοίνικα στον Αχιλλέα, στην ένατη ραψωδία, και οι συνοπτικές διηγήσεις του Νέστορα δεν αναιρούν τον κανόνα.

Αντίθετα, στην Οδύσσεια η διήγηση διαφοροποιείται, αφού δεν είναι μόνο εξωτερική αλλά και εσωτερική. Τα γεγονότα δεν παρατίθενται μόνο από τον ποιητή αλλά και από ικανό αριθμό ένθετων διηγητών, τεχνική που συναντούμε, αρχικά, στην τρίτη ραψωδία και, στη συνέχεια, επεκτείνεται σε όλο το έπος. Οι ένθετοι αυτοί διηγητές δηλώνουν κάθε φορά τον χρόνο και τον χώρο στον οποίο αναφέρονται, τον λόγο για τον οποίο γίνεται η διήγηση καθώς και τα συναισθήματα που δημιουργούνται στους ίδιους αλλά και στους ακροατές.

Τα στοιχεία αυτά εμφανίζονται με σαφή τρόπο στην τρίτη ραψωδία, όπου ο βασιλιάς της Πύλου Νέστωρ υποδέχεται τον Τηλέμαχο και τη μεταμορφωμένη σε Μέντορα θεά Αθηνά, το καράβι των οποίων φθάνει στο λιμάνι της πόλης το πρωί της τρίτης ημέρας της Τηλεμάχειας. Κατά την ημέρα αυτή, οι Πύλιοι τελούσαν θυσία στον προστάτη τους Ποσειδώνα, την πιο πλούσια θυσία που συναντούμε στην Οδύσσεια. Τους δύο ξένους υποδέχθηκε πρώτος ο Πεισίστρατος, μικρότερος γιος του Νέστορα, και τους προσέφερε θέση ανάμεσα στον Οδυσσεύδη, αδελφό του, και τον Νέστορα. Ο Τηλέμαχος αναφέρει ότι είναι γιος του Οδυσσέα.

- Ο Μανώλης Μ. Στεργιούλης είναι διδάκτωρ Φιλολογίας.

μιλά για τον σκοπό του ταξιδιού και ικετεύει τον βασιλιά να του πει αν είδε ή αν άκουσε «*χεινόν λυγρόν ὄλεθρον*» (γ 93) καθώς και κάποιον κατόρθωμά του με λόγο ή έργο στην Τροία, όπου οι Αχαιοί έζησαν τόσα πάθη (πήματα - γ 100).

Στο σημείο αυτό αρχίζει η διμερής διήγηση του Νέστορα (γ 102-200, 253-328) που λαμβάνει ιδιαιτέρως μεγάλη έκταση και χαρακτηρίζεται για τις αντιθέσεις που διακρίνουμε ανάμεσα στον ξενιστή βασιλιά και στον ξενιζόμενο νέο. Από τη μια ο Τηλέμαχος, νέος ως προς την ηλικία, δεν διαθέτει ικανότητα λόγου και ξεπερνά την αμηχανία του με την παρέμβαση της Αθηνάς και από την άλλη ο Νέστωρ, υπέργηρος αλλά με ιδιαιτέρως μεγάλη ευφράδεια λόγου, που του δίνει τη δυνατότητα να μην απαντά ευθέως στις ερωτήσεις του πρώτου και να υπηρετούνται έτσι άλλοι στόχοι της «Τηλεμάχειας» και της Οδύσσειας στο σύνολό της. Από όσα θα διηγηθεί ο βασιλιάς της Πύλου, δεν αναιρείται η απαισιόδοξη άποψη που εξέφρασε πριν από λίγο ο Τηλέμαχος για τον θάνατο του Οδυσσέα. Το δηλώνει στην αρχή της διήγησής του, αλλά ωστόσο θα εκθέσει γεγονότα που έζησε ο ίδιος και σχετίζονται με τον νόστο των Αχαιών. Θα ακούσουμε, λοιπόν, τον Νέστορα να αναφέρεται στο θέμα των δεινών του πολέμου, αν και αυτό δεν το συναντούμε στην Οδύσεια, αλλά στην *Ιλιάδα*. Είναι πολύ χαρακτηριστική η απάντηση που δίνει στον Τηλέμαχο, όταν ο τελευταίος τον ερωτά να του πει αν ξέρει κάτι για την τύχη του πατέρα του:

«Ω φίλε, αφού τη συμφορά μου θύμισες, ό,τι υποφέραμε στη χώρα εκείνη εμείς οι αλύγιστοι βλαστοί των Αχαιών· αλλά και τα' άλλα πάθη πάνω στα καράβια, μες την ομίχλη του πελάγου,

όταν, τη λεία γυρεύοντας, πηγαίναμε όπου ο Αχιλλέας μάς έσερνε· κι ακόμη τους σκληρούς αγώνες μας μπροστά στο μέγα κάστρο του βασιλιά Πριάμου, όπου κι οι πιο γενναίοι έπεσαν νεκροί εκεί φιλόνικος ο Αΐας κείται, ο Αχιλλέας εκεί,

ο Πάτροκλος εκεί, φίλος θεόμορφος και σύμβουλος,

εκεί ο ακριβός μου γιος, τίμιο παλληκάρι,

ο Αντίλοχος, ασυναγώνιστος στο τρέξιμο, σπουδαίος μαχητής.

Τόσα και άλλα τόσα πάθη που μας βρήκαν, ποιος θα μπορούσε αλήθεια

συνηθισμένος άνθρωπος θνητός ένα προς ένα να υποφέρει»

«Μήτε κι αν έμενες εδώ πέντε ή κι εξήχρονους,

κι όλο ρωτούσες το κακό που υπέμειναν οι θεϊκοί Αχαιοί.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΘΗΝΩΝ, ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

*δεν θα το άντεχες και πάλι· πιο πριν, βαρύς και κορεσμένος
θα γυρνούσες πίσω στην πατρίδα» (γ 103-117)*

Στους στίχους αυτούς ο Νέστωρ μιλά με αμεσότητα. Χρησιμοποιεί τη φράση «μ' ἔμνησας δίζυος» (μου θύμισες τη συμφορά –γ 103) που υπάρχει στην αρχή της *Ιλιάδας*. Μιλά για την αθλιότητα του πολέμου και αναφέρεται σε όσους έχασαν τη ζωή τους στις μάχες (ἔνθα δ' ἔπειτα κατέκταθεν ὅσσοι ἄριστοι –γ 108). Μνημονεύει τους μεγάλους ἥρωες των Αχαιών και κάνει ιδιαίτερη μνεία στον Οδυσσέα, του οποίου εξαιρεί τις αρετές και τον ξεχωρίζει από όλους λέγοντας πως «οὐ τίς ποτε μῆτιν ὁμοιωθήμεναι ἄντην» (στην πανουργία του μυαλού ἄλλος κανείς δεν μπόρεσε να παραβγεί μαζί του –γ 120). Όσα, όμως, διηγείται για τον νόστο των Αχαιών, δεν προσθέτουν τίποτε το αξιόλογο σχετικά με τον Οδυσσέα. Η μόνη πληροφορία είναι ότι στην Τένεδο άλλαξε γνώμη και ξαναγύρισε στην Τροία, όπου βρισκόταν ακόμη ο Αγαμέμνων, που επέμενε στη διχαστική γνώμη του ως προς τον χρόνο αναχώρησης των Αχαιών. Αν δεν υπήρχε αυτή η μεταστροφή του Οδυσσέα, συμπληρώνει, ο νόστος του, όπως και τόσων άλλων ηρώων, θα είχε πραγματοποιηθεί.

Η αφήγηση του γέρου βασιλιά θα κλείσει με αναφορά στο τραγικό τέλος του Αγαμέμνονα και στην εκδίκηση που πήρε ο γιος του Ορέστης σκοτώνοντας τον Αίγισθο. Η σύγκριση αυτή του Ορέστη με τον Τηλέμαχο, όπως παρατηρεί ο Δ.Ν. Μαρωνίτης, «προϋποθέτει τον αφανισμό του Οδυσσέα, και κάθε άλλο παρά ανοίγει τον ορίζοντα για το νόστο του ἥρωα. Ο νέος από μέρους του δεν βρίσκει πώς θα μπορούσε να μιμηθῇ τον Ορέστη, και να τα βάλει μόνος αυτός, με τους πολλούς μνηστήρες· δεν παρηγορείται ούτε και με του Νέστορα το επιχείρημα, ότι το πράγμα θα μπορούσε να πετύχη, αν ἔχη ο γιος βοηθό την ίδια τη θεά που προστάτειε τον πατέρα του στην Τροία». Ἀλλωστε, μετά τα ὅσα ἄκουσε, πριν από λίγο, για την ανδρεία τόσων ηρώων αισθάνεται αδύναμος να τιμωρήσει μόνος του τους μνηστήρες, ακόμη και αν το θέλουν οι θεοί. Επαναδιατυπώνει τη θέση ότι για τον πατέρα του δεν υπάρχει ελπίδα επιστροφῆς, (κείνῳ δ' οὐκέτι νόστος ἐτήτυμος), ο νόστος εκείνου θα μείνει μια ψευδαίσθηση, αφού «οἱ ἤδη φράσσαντ' ἄθνατοι θάνατον καὶ κῆρα μέλαιναν (οι ἀθάνατοι αποφάσισαν τον θάνατό του, μαύρο το ριζικό του» (β 241-242).

Η αναφορά στον Αγαμέμνονα θα αποτελέσει για τον Τηλέμαχο αφορμή να ρωτήσει για το τέλος του βασιλιά των Μυκηνών και ο Νέστωρ, στη μακρά διήγησή του, θα περιγράψει μέρος από ὅσα συνέβησαν κατά τον νόστο του Μενελάου, ο οποίος ἔφθασε στην πατρίδα την ημέρα που ο Ορέστης τιμώρησε τους ἐνόχους για τον θάνατο του πατέρα του. Δεν θα γίνει, όμως, καμία νύξη για την τύχη του Οδυσσέα αλλά

στο τέλος της διήγησης ο Νέστωρ θα προτείνει στον Τηλέμαχο να επισκεφθεί και τον Μενέλαο, στη Σπάρτη. Η Αθηνά εξαφανίζεται και το πρωί της επόμενης ημέρας είναι όλα έτοιμα για την αναχώρηση του Τηλέμαχου στη Σπάρτη, με συνοδό αυτή τη φορά τον Πεισίστρατο, γιο του Νέστορα.

Όσα διηγήθηκε ο Νέστωρ κατά τη συνομιλία του με τον Τηλέμαχο, μας υποχρεώνουν να εμβαθύνουμε στο θέμα που προαναγγέλλεται ήδη από το προοίμιο της Οδύσσειας:

«Τότε λοιπόν οι άλλοι, όσοι ξέφυγαν τον άθλιον όλεθρο, όλοι τους ήσαν

σπίτι τους, γλιτώνοντας κι απ' του πολέμου κι απ' της θάλασσας τη μάχη.

Μόνο εκείνον, που τον παίδευε πόθος διπλός, του γυρισμού

και της γυναίκας του, τον έκρυβε κοντά της μια νεράιδα» (α 11- 14)

Πρόκειται, δηλαδή, για το θέμα του νόστου όχι μόνο του Οδυσσέα αλλά και γενικότερα του νόστου των Αχαιών. Νόστος που, όπως σημειώνει ο Δ.Ν. Μαρωνίτης, για άλλους ματαιώθηκε, για άλλους υπήρξε άμεσος και χωρίς απώλειες συμπολεμιστών και για άλλους αργοπορημένος και γεμάτος κινδύνους.

Ο νόστος ματαιώθηκε για τον φιλόνικο Αίαντα, για τον Αχιλλέα, για τον θεόμορφο Πάτροκλο και για τον Αντίλοχο, ακριβό γιο του Νέστορα. Αντίθετα, η φιλονικία Μενελάου - Αγαμέμνονα συντέλεσε ώστε ο νόστος των Αχαιών να μην προσλάβει συλλογικό χαρακτήρα αλλά προσωπικό. Έτσι, για τον Διομήδη, γιο του Τυδέα, τον Νεοπτόλεμο, γιο του Αχιλλέα, τον Φιλοκτήτη, τον Ιδομενέα και τον Νέστορα ο νόστος ήταν άμεσος και χωρίς απώλειες εταίρων. Για τον Αγαμέμνονα, όμως, μετά τη δολοφονία του από τον Αίγισθο, ο νόστος προσέλαβε τραγικό χαρακτήρα, ενώ για τον Μενέλαο, που περιπλανήθηκε στη θάλασσα, ο νόστος ήταν όψιμος και ριψοκίνδυνος. Όσα, όμως, σχετίζονται με τον νόστο του Οδυσσέα περιπλέκονται, διότι, όπως θα διηγηθεί ο Νέστωρ:

«Και μόλις προσαράξαμε στην Τένεδο, θυσίες στους θεούς προσφέραμε.

Ποθώντας ο καθένα μας να γυρίσει σπίτι του. Ο Δίας όμως άσπλαχνος

δεν είχε ακόμη αποφασίσει για τον νόστο μας: άναψα πόρα

δεύτερη φιλονικία κακή.

Κάποιοι, τη γνώμη αλλάζοντας, μπήκαν στα αμφίκυρτά τους πλοία

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΚΑΛΑΜΑΙΟΘΗΚΗ

ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΥΡΙΟΥ

*και πήραν να γυρίζουν πίσω· τον Οδυσσέα ακολουθώντας,
έμπειρο αρχηγό και πολυμήχανο, θέλοντας να φανούν ευχάριστοι
στον Αγαμέμνονα, τον γιο του Ατρέα» (γ 159-164)*

Ο βασιλιάς της Πύλου αναφέρεται στα στοιχεία της προσωπικότητας του Οδυσσέα (έμπειρος αρχηγός, πολυμήχανος και φιλέταιρος) αλλά δεν επιβεβαιώνει την άποψη του Τηλέμαχου περί θανάτου του ήρωα. Η αρχική αναχώρησή του από την Τροία είχε την προοπτική ενός άμεσου νόστου, αλλά η επιστροφή του από την Τένεδο και πάλι στην Τροία τον ματαιώνει. Ο Νέστωρ δεν έχει να δώσει καμιά πληροφορία για τη μετέπειτα τύχη του Οδυσσέα.

Η μέχρι τώρα, όμως, αναφορά του στους ελάσσονες νόστους των Αχαιών, στους ήρωες που έπεσαν στο πεδίο της μάχης, στην έριδα Αγαμέμνονα-Μενελάου και στην επάνοδο του ήρωα από την Τένεδο στην Τροία συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην προώθηση των θεμάτων που πραγματεύεται όχι μόνο η «Τηλεμάχεια». Κατά κύριο λόγο, βοηθά τον ακροατή να κάνει υποθέσεις σχετικές με τον νόστο του Οδυσσέα, να προχωρήσει σε συγκρίσεις με τον νόστο άλλων ηρώων και να εντοπίσει ομοιότητες και διαφορές. Τέλος, με τη διπλή διήγησή του ο Νέστωρ προσδιορίζει βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν γενικά τις ένθετες διηγήσεις στο έπος, όπως η δήλωση του χρόνου και του χώρου, η αφορμή για την οποία γίνονται, η διάθεση του αφηγητή και η επίδρασή τους στους ακροατές ή στον ακροατή.

Έτσι, η μακρά διήγηση του Νέστορα συμπίπτει με το τέλος της ημέρας κατά την οποία ο Τηλέμαχος έφθασε στην Πύλο. Τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της διήγησης, ο ποιητής αξιοποιεί την ευκαιρία, για να δώσει πληροφορίες που σχετίζονται με διάφορα θέματα, όπως εκείνο της ξενίας, της τέλεσης θυσιών κ.λ.π. Αναγγέλλει, λοιπόν, την άφιξη του Τηλέμαχου στην Πύλο, κατά την ανατολή του ηλίου, αλλά παράλληλα περιγράφει τη θυσία που την ίδια ώρα οι κάτοικοί της, συγκεντρωμένοι στην ακρογιαλιά της πόλης, προσέφεραν θυσία στον κοσμοσειστή Ποσειδώνα. Αρχικά, η φιλοξενία του νέου γίνεται στον ανοικτό χώρο και, στη συνέχεια, στο ανάκτορο του Νέστορα.

Η αφορμή για τη διήγηση θα δοθεί από τα εναγώνια ερωτήματα του Τηλέμαχου προς τον βασιλιά της Πύλου για την τύχη του πατέρα του, ενώ η μελαγχολική διάθεση του τελευταίου περιγράφεται από τους πρώτους κιόλας στίχους της απάντησής του, στην οποία περιγράφονται με τα μελανότερα χρώματα τα καταστροφικά αποτελέσματα του πολέμου. Από τους πρώτους, επίσης, στίχους της απάντησής του Τηλέμαχου διαπιστώνουμε ότι είναι κυριευμένος από την απογοήτευση, για-

τί θεωρεί δεδομένο τον θάνατο του πατέρα του. Αναλογίζεται ότι οι μνηστήρες θα συνεχίσουν να λυμαίνονται την περιουσία του με τα ατάσθαλα συμπόσιά τους και δυσπιστεί στην υπόθεση του Νέστορα ότι ίσως κάποια ημέρα, με τη βοήθεια της Αθηνάς, πραγματοποιηθεί ο νόστος του Οδυσσέα.

Κλείνοντας, πρέπει να προσθέσουμε ένα ακόμη στοιχείο που λαμβάνει χώρα μετά τη διήγηση του Νέστορα. Πρόκειται για τη δεύτερη θυσία που γίνεται στο ανάκτορο, λίγο πριν από την αναχώρηση του Τηλέμαχου και του Πεισίστρατου για τη Σπάρτη. Η θυσία προσφέρεται στη θεά Αθηνά και περιγράφεται με κάθε λεπτομέρεια. Οπωσδήποτε πρέπει να τη συσχετίσουμε με τη θυσία που έγινε προς τιμήν του Ποσειδώνου, πριν από την έναρξη της διήγησης του Νέστορα. Εκείνο που παρατηρούμε είναι ότι οι δύο θυσίες προσφέρονται σε θεούς που δεν έχουν κοινή στάση απέναντι στον νόστο του Οδυσσέα. Ο Ποσειδών τον αποτρέπει και η Αθηνά τον ευνοεί. Τώρα, όμως, κατά κάποιον τρόπο συμφιλιώνονται και αυτό μπορεί να εκληφθεί ίσως ως στοιχείο που προοικονομεί το τέλος των δοκιμασιών του ήρωα και την πραγματοποίησή του νόστου του.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

Η ΤΡΙΒΑΘΜΗ ΑΝΙΟΥΣΑ ΚΛΙΜΑΚΑ ΤΗΣ ΟΜΙΛΙΑΣ ΟΔΥΣΣΕΑ-ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ. Ο ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ

Στη μνήμη του Φάνη Ι. Κακριδή

Η άφιξη του κοιμισμένου Οδυσσέα στην ακρογιαλιά της Ιθάκης χάρη στους φιλόανθρωπους, γοργοτάξιδους Φαίακες σηματοδοτεί την επίτευξη μόνον του εξωτερικού νόστου του· ο ήρωας έχει μπροστά του και άλλους αγώνες προκειμένου να πετύχει τον εσωτερικό του νόστο: τον γυρισμό στο σπίτι του, στην εξουσία του, στον εαυτό του. Με ψυχραιμία, σταθερά και προσχεδιασμένα βήματα και συμπαραστάτη την Αθηνά ο Οδυσσέας κερδίζει συνεχώς έδαφος εισερχόμενος από την υπαιθρο της Ιθάκης στην πόλη, στο μέγαρο και στο συζυγικό θάλαμο και επιστρέφοντας για τους φίλους του και για τους εχθρούς του (Μαρωνίτης 1978:191). Στην κορυφή αυτής της επιστροφής εξέχει η Πηνελόπη, η συνάντηση και ερωτική συνεύρεση με την οποία αποτελεί ζητούμενο που διατρέχει όλο το έπος ήδη από την πρώτη ραψωδία. Ωστόσο, η οικονομία της Οδύσειας όπως αυτή καθορίζεται από την προσωπικότητα του δημιουργού της και τις ιδιαίτερες συνθήκες μέσα στις οποίες μετατρέπεται σε έπος το παραμύθι του ξενιτεμένου, που μόλις προλαβαίνει να ματαιώσει τον δεύτερο γάμο της γυναίκας του επιστρέφοντας μετά από πολύχρονες ταλαιπωρίες, όχι μόνον απαγορεύει την άμεση συνάντηση και αναγνώριση των δύο συζύγων αλλά επιβάλλει κλιμακωτή πορεία προς τον κορυφαίο αναγνωρισμό του έπους με επιμέρους σκηνές, επιβραδύνσεις, προσημάνσεις και απροσδόκητα –φαινομενικά τουλάχιστον– παρένθετα επεισόδια. Έτσι, ο αναγνωρισμός του Οδυσσέα από την Πηνελόπη πραγματοποιείται σε αμλίαν, η οποία έχει την μορφή τρίβαθμης ανιούσας κλιμακας διαγραφόμενης στις ραψωδίες ο, τ και ψ με ενδιάμεσα στις ραψωδίες σ, υ και φ στάδια, τα οποία διευ-

- Η Αλίχη Γαλιατσάτου, είναι Δ/ντρια 3ου Γυμνασίου Αργοστολίου.

κολύνουν και σταθεροποιούν το πέρασμα από την μία βαθμίδα στην επόμενη. Καθώς μάλιστα η ομιλητική κλίμακα αναπτύσσεται στο χώρο του παλατιού κατά τις τελευταίες ημέρες του έπους, η μελέτη του λειτουργικού ρόλου των διαστάσεων του χώρου και του χρόνου συμβάλλει ιδιαίτερα στην κατανόηση της ποιητικής του νόστου του Οδυσσέα. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι με τον όρο «ομιλία» εννοείται όχι μόνον η συνάντηση και ο διάλογος δύο αγαπημένων προσώπων, όπως ορίζεται από τους Αλεξανδρινούς φιλόλογους αλλά και η ερωτική τους συνένωση (Μαρωνίτης 1978:191, 205- 206).

Η πρώτη βαθμίδα της συζυγικής ομιλίας στήνεται στην ραψωδία ρ, η οποία καλύπτει σχεδόν μία ολόκληρη ημέρα από την αυγή ως το σούρουπο, όπως δηλώνονται στον πρώτο και τελευταίο στίχο της. Είναι η 39η ημέρα της Οδύσσειας, κατά το μεσημέρι της οποίας ο Οδυσσέας εισέρχεται από την εξωγή στην πόλη και τέλος στο παλάτι.¹ Είκοσι χρόνια μετά την αναχώρησή του για την Τροία η είσοδός του στο σπίτι του είναι τραγική: ζητιάνος γέρνει συγκινημένος πάνω στο κατώφλι και στον παραστάτη, που αποκτούν –όπως παρατηρεί η Κομνηνού-Κακριδή– ιδιαίτερη σημασία, εφ' όσον αυτά που είχε φροντίσει ο νοικοκύρης τους στην ευτυχία, τον πρωτού ποδέχονται τώρα κακοπαθημένο (Κομνηνού-Κακριδή 1984:196). Ο Οδυσσέας ζητιανεύει στην αίθουσα και με βουβή αγανάκτηση και αξιοπρεπή διαμαρτυρία δοκιμάζει στο πετσί του την βίαιη συμπεριφορά του Αντίνοου. Ωστόσο, αν και ο ήρωας αποσύρεται ξανά στο κατώφλι, κερδίζει συνεχώς έδαφος στο μέγαρο αναμετρώντας τις δυνάμεις των αντιπάλων και τις δικές του, καθώς η incognito παρουσία του του επιτρέπει να διακρίνει τα φιλικά από τα εχθρικά πρόσωπα (Καλογεράς 1978 :427, Hölscher 2007:370).

Σε παρατακτική σύνδεση των σκηνών ο ποιητής στήνοντας μία ακουστική γέφυρα ανάμεσα στο μέγαρο και στο υπερώο παρουσιάζει την Πηνελόπη ψηλά στην κάμαρή της να αντιλαμβάνεται όσα γίνονται στο ισόγειο, να καταριέται τον Αντίνοο και να ομολογεί την συμπάθειά της στον άγνωστό της ξένο:

Μέσα στο σπίτι κάποιος ξένος τριγυρίζει δύσμοιρος
φωμοζητώντας –η φτώχεια τον στριμώνχει κι ενώ οι άλλοι όλοι
τον γέμισαν δοσίματα, αυτός (ο Αντίνοος) του ρίχνει ένα σκα-
μνί στον ώμο τον δεξή
ψηλά στην πλάτη. (ρ 535-538)

1. Ο Οδυσσέας έχει μείνει στο καλύβι του Ευκαίπης τις τρεις παραγκωνμένες ημέρες όπου αναγνωρίστηκε με τον γυιο του, με τον οποίο κατέστρωσε το σχέδιο της μνηστηροφονίας. (ραψωδία π)

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΟΥΡΙΟΥ**

ομιλητική βαθμίδα του βασιλικού ζεύγους συνευρίσκονται σε μικρότερη ή έστω σε μεγαλύτερη απόσταση μεταξύ τους τα περισσότερα από τα πρόσωπα που θα παίξουν ρόλο στην μνηστηροφονία: άμεσα ο Οδυσσέας, ο Εύμαιος, ο Τηλέμαχος –που δίνει το παρόν σε αυτή τη βαθμίδα με το φτέρνισμά του– και έμμεσα και ασυναίσθητο η Πηνελόπη.

Πριν από την προγραμματισμένη συνάντηση κι ενώ η ημέρα δεν έχει ακόμη τελειώσει, προχωρημένο σούρουπο, συντελείται σε μία πολύσημη από την πλευρά του ποιητή και πολυσυζητημένη από την πλευρά των ερευνητών σκηνή (Κομνηνού-Κακριδή 1984:205) η πρώτη –οπτική μόνον– επαφή του Οδυσσέα με την γυναίκα του. Παρακινήμενη κι εξωραϊσμένη από την Αθηνά η βασίλισσα κατεβαίνει γεμάτη γοητευτική αιδημοσύνη (Hölscher 2007:328), στέκεται στο στύλο της αίθουσας και μετά την παρατήρηση στον γιο της για την ανοχή του προς τους μνηστήρες εις βάρος του ζητιάνου και την εκ μέρους όλων των μνηστήρων φιλοφρόνηση του Ευρύμαχου για την εμφάνισή της εκφράζει για μία ακόμη φορά τον πόνο της για τον αγνοούμενο άνδρα της και την αδιαφορία της για την ομορφιά της και αποκαλύπτει το περιεχόμενο του αποχαιρετιστήριου πριν από είκοσι χρόνια λόγου του άνδρα της για τη δυνατότητα ενός νέου γάμου της και εγκατάλειψης του παλατιού με την άνδρωση του γιου τους. Η Πηνελόπη εκφράζει τον αποτροπιασμό της γι' αυτήν την προοπτική: «βλέπω τη νύχτα να 'ρχεται, να πέφτει πάνω μου δεύτερος γάμος, μισητός/ σ'εμένα την επάρατη, που της αφαίρεσε κάθε χαρά ο Δίας» (ρ 310-311) και συγχρόνως στηλιτεύει την ανάρμοστη συμπεριφορά των μνηστήρων να απαιτούν γάμο μαζί της χωρίς την ανάλογη προσφορά δώρων: «όσοι γυρεύουν γυναίκα ενάρετη να πάρουν, πλούσια θυγατέρα/ και μεταξύ τους συνερίζονται .../...δίνουν στην κόρη δώρα ωραία». (σ 314-318).

Η σημασία της σκηνής είναι πολυδιάστατη: η Αθηνά θέλει με την εμφάνιση της βασίλισσας να υποδαυλίσει τον πόθο των μνηστήρων και να αναδείξει την τιμή της στον άνδρα της, η Πηνελόπη, χωρίς να καταλαβαίνει πώς αισθάνεται, σε μία αντίρροπη κίνηση μεταξύ συνειδητού και μη συνειδητού (Hölscher 2007:322) εμφανίζεται με ασαφή διάθεση στους μνηστήρες, για να συμβουλευσει –λέει– τον Τηλέμαχο, ο Οδυσσέας χαιρείται που η γυναίκα του αναδεικνύεται ισάξιά του συγκεντρώνοντας βαρύτιμα υφάσματα και ακριβά κοσμήματα ως δώρα.³ –ο ποι-

2005:203-204), αλλά και εικόνα της κατάστασης του παλατιού: τα τσιμπούρια που που ρουφούν το αίμα του μπορούν να παραβληθούν με τους μνηστήρες που αιδώ κατασπαταλών τον βασιλικό οίκο (Alden 1987:63-64).

3. Πολλοί ερευνητές κατακρίνουν τη συμπεριφορά της Πηνελόπης και μαάλιστα την αγρα δώρων. Ωστόσο, για να εκτιμηθεί σωστά η σκηνή, πρέπει να ληφθεί υπόψη η σημασία του πολέμου δώρου στον ομηρικό κόσμο. (βλ. Κομνηνού-Κακριδή 1984:205-206)

ΙΛΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΕΟΥΡΙΟΥ

ητής δεν κάνει κανέναν λόγο για τα συναισθήματα του ήρωα όταν πρωτοαντικρύζει την γυναίκα του-, οι μνηστήρες συσχετίζουν –και όχι άδικα– την αποκάλυψη των στερνών οδηγιών του Οδυσσέα με την επιλογή επιτέλους της βασίλισσας και τον πολυπόθητο γάμο, το δεύτερο γάμο της Πηνελόπης που, όπως παρατηρεί ο Φ. Κακριδής, από την αρχή του έπους όλο συζητιέται και ποτέ δε γίνεται. (Κακριδής 1996:263-274).

Η προσπάθεια να υπολογισθεί η διάρκεια της σκηνής είναι μάταιη και χωρίς νόημα. Καλύτερα ας την αφουγκρασθούμε: Είναι σούρουπο, προχωρημένο φθινόπωρο, κι όμως η θερμοκρασία στο μέγαρο ανεβαίνει. Ανάμεσα στη συνάντηση που δεν έγινε και σε αυτήν που συμφωνήθηκε διαδραματίζεται αυτή, που είναι και δεν είναι συνάντηση (Hölscher 2007:332) και που χωρίς η ίδια η Πηνελόπη να το επιδιώκει αποτελεί πρόκληση για τους μνηστήρες και πρόσκληση για τον Οδυσσέα, εφ'όσον σε όλο το λόγο της προς τους μνηστήρες αναφέρεται στον Οδυσσέα (Μαρωνίτης 1978:191-212). Η Πηνελόπη εννοώντας κάθε λέξη από όσα λέει, μέσα στην αθωότητα και την πίκρα της παραπλανά τους μνηστήρες, για τους οποίους από το σημείο αυτό ξεκινά η περιπέτεια (Κομνηνού-Κακριδή 1984: 206).

Χωρίς να το συνειδητοποιεί η –χάρη στην Αθηνά– «λευκότερη κι από γυαλισμένο φίλντισι» (σ225) Πηνελόπη σκορπίζει γύρω της μία αισθησιακή, ερωτική ατμόσφαιρα, που αποτελεί το ιδανικό σκηνικό για τη δική της αριστεία. Με όπλα της την ομορφιά και την αξιοπρέπεια εμφανίζεται μπροστά στον Οδυσσέα μεγαλειώδης η πρώτη αγάπη του: αυτή για την οποία ο ήρωας απαρνήθηκε τα θέλητρά της Κίρκης, προσπέρασε την παρθενική δροσιά της Ναυσικάς, η θνητή για την οποία αποποιήθηκε την αθάνατη νεότητα, υπόσχεση-προσφορά της ερωτευμένης Καλυψώς.

Όπως έχει συμφωνηθεί, μετά την αναχώρηση των μνηστήρων αργά το βράδυ κατεβαίνει η Πηνελόπη από την κάμαρή της για τη συνάντησή της με τον ξένο ζητιάνο. Με εξαίρεση την αναιδή Μελανθώ διακριτικές οι παρακώρες τακτοποιούν την αίθουσα, από την οποία απαρατήρητοι ο Οδυσσέας και ο Τηλέμαχος έχουν ήδη απομακρύνει τα όπλα βάζοντας σταδιακά σε εφαρμογή το σχέδιο της μνηστηροφονίας. Το σκηνικό της δεύτερης βαθμίδας της συζυγικής ομιλίας Οδυσσέα και Πηνελόπης έχει στηθεί: καθισμένοι σε ασημοφιλντισένιο ανάκλιντρο πλάι στην εστία η βασίλισσα κι απέναντί της ο ζητιάνος σε καλυμμένο με προβιά σκαμνί ξεκινούν την πρώτη άμεση συνομιλία που θα τραβήξει σε μάκρος μέσα στη νύχτα και, αφού μετατρέψει την από την πρώτη στιγμή συμπάθεια της βασίλισσας για τον ζητιάνο σε σχέση εμπιστοσύνης, θα οδηγήσει σχεδόν στον αναγνωρισμό, τη χαρά του οποίου όμως θα γευθεί πρώτη η Ευρύκλεια στη σκηνή των νίπτρων.

Στην τυπική ερώτηση της Πηνελόπης για την ταυτότητα του ξένου εκείνος την εγκωμιάζει παραβάλλοντάς την με ένδοξο και θεοσεβή βασιλιά σε μία ανοίκεια παρομοίωση με διττό αποτέλεσμα: αποδίδοντας στην Πηνελόπη δικά του χαρακτηριστικά που εκείνος εδώ και χρόνια στερείται την εξισώνει μαζί του (Μαρωνίτης & Πόλκας 2007:273-277) και παράλληλα, θυμίζοντάς της τα ευτυχισμένα χρόνια, προκαλεί μίαν απάντηση εκ μέρους της, όπου αποκαλύπτεται το μαράζι της για τον Οδυσσέα και ο φόβος που επισείει η άμεση απειλή ενός δεύτερου γάμου, αφού πλέον έχει προδοθεί το τέχνασμα του ιστού.

Στην επιμονή της Πηνελόπης να μάθει το όνομα και την καταγωγή του, προσφωνώντας την με επισημότητα⁴ «Ω σεβαστή γυναίκα, του Οδυσσέα ομόκλινη» (τ 183) ξεκινά τη διήγηση μίας πλαστής ιστορίας, που στην εξέλιξή της τείνει να συναντηθεί με την πραγματικότητα. Αρχικά ο ζητιάνος συστήνεται ως Αίθων με βασιλική καταγωγή από την Κρήτη,⁵ της οποίας η λεπτομερής γεωγραφική και ανθρωπολογική περιγραφή αναμεμιγμένη με το φέμα ότι φιλοξένησε στην πατρίδα του τον Οδυσσέα σπρωγμένον από τον άνεμο στο ταξίδι για την Τροία συμβάλλει τόσο στην αληθοφάνεια του λόγου του,⁶ ώστε τον σχολιάζει ο ίδιος ο ποιητής επαινώντας έμμεσα το έργο του «αράδιαζε διηγώντας ψέματα πολλά, που όμως έμοιαζαν αληθινά» (τ 227).

Η δύναμη και η αυτοκυριαρχία του ήρωα απέναντι στο σπαραγμό της γυναίκας του δείχνουν ότι έχει αποφασίσει πως δεν έχει έλθει η αναγνωριστική στιγμή. Κι όταν περνά με επιτυχία τη δοκιμασία της Πηνελόπης περιγράφοντας επακριβώς την ενδυμασία του Οδυσσέα κατά την υποτιθέμενη συνάντησή τους, η επιφυλακτικότητα της βασίλισσας χάνεται εντελώς, πράγμα που δηλώνεται και από τη διεύρυνση της έννοιας της λέξης «ξένη»: η Πηνελόπη προσφωνεί πλέον τον ζητιάνο «ξένε μου» και «καλέ μου ξένη» δηλώνοντας ότι θα της γίνει «φίλος πολύτιμος» (τ 280-281), όπου διαφαίνονται υπαινιγμοί όχι μόνον για το δεσμό της φιλοξενίας αλλά και για μία σχέση πιο στενή (Αθανασάκης 1998: 212-213). Προτρέποντάς την ο Οδυσσέας να πάψει το θρήνο της αποκαλύπτει με μία δήλωση αληθολογίας «θα σου μιλήσω αληθινά, τίποτα δε θα κρύψω» (τ 298) την άμεση επιστροφή του άνδρα της: συμπλέκοντας ψευτιές κι αλήθειες της λέει πως επιστρέφει χωρίς συντρόφους, που τους έχασε στη Θρινακία, δωροφορτωμένος από τους Φαίια-

4. Αθανασάκης (1995:199-217)

5. Η ιστορία της πλαστής καταγωγής του Οδυσσέα ταυρίζει την Κρήτη με θανάσιον πηγάζει από προαιρετικές παραδόσεις – αγνώστες σε εμάς – που συσχετίζουν τον Οδυσσέα με τη μεγαλήντρα (Κομνηνού-Κακριτή 1984:243).

6. Για τη σημασία της λεπτομερείας στο αληθοφάνες αποτελέσματα του λόγου βλ. Barthes 1968:81-90.

κες και πως τώρα είναι στη Δωδώνη για χρησιμοδότηση του Δία. Προς επίρρωση μάλιστα των λόγων του προβάλλει ως πηγή των πληροφοριών του το Φείδωνα, βασιλιά των Θεσπρωτών, και ορκίζεται στο Δία πως ο Οδυσσέας θα γυρίσει στην αλλαγή του φεγγαριού.

Η ομιλία διακόπτεται όταν η βασίλισσα, που έχει πάρει τον ξένο υπό την προστασία της «πικρά θα μετανιώσει όποιος κακόψυχος τολμήσει κι άλλο να τον πειράξει» (τ 355-356) προστάζει τις παρακόρες να τον πλύνουν και να του ετοιμάσουν καθαρό κρεβάτι. Στην επιθυμία του Οδυσσέα να δεχθεί αυτήν την περιποίηση από «... κάποια γερόντισσα / δοκιμασμένη από τα χρόνια, με φρόνημα σωστό / να 'χει υποφέρει η ψυχούλα της όσα υπόφερα κι εγώ» (τ 378-381), η Πηνελόπη καλεί την Ευρύκλεια, την παλιά τροφό του Οδυσσέα, που μέσα στο θρήνο της διαπιστώνει την εκπληκτική ομοιότητα με τον αφέντη της στη σωματική διάπλαση και στη φωνή. Με το άγγιγμα της ουλής του κυρίου της, υπόμνησης τραυματισμού του σε νεανικό κυνήγι στα μέρη του παππού του από τη μητέρα του, η Ευρύκλεια αναγνωρίζει – τρίτη στη σειρά μετά τον Τηλέμαχο και τον πιστό του Άργο – τον Οδυσσέα. Σε μία παρέκβαση που δίνεται χωρίς χρονικό βάθος και που φέρνει το νεανικό παρελθόν του ήρωα μπροστά μας (Auerbach 2005: 13-40), ο ποιητής πληροφορεί τον αναγνώστη για την ονοματοδοσία του ήρωα από τον παππού του και τη διάπλαση του χαρακτήρα του από τα νεανικά του χρόνια.

Χαμένη στον πόνο και στις σκέψεις της με ξεστρατισμένο χάρη στην Αθηνά το νου της η Πηνελόπη δεν αντιλαμβάνεται τι ακριβώς συμβαίνει δίπλα της και με μαλακωμένη τη ψυχή της, σίγουρη ότι ο ξένος συμμερίζεται τον καημό της του ζητά την ερμηνεία ενός ονείρου, προϊόντος του δημιουργικού ονειρικού εγώ, όπου μιλά η προφητική ψυχή (Hölscher 2007: 376-377), στο οποίο ανιχνεύεται –ίσως– η επιθυμία της να γυρίσει ο άνδρας της και να εξολοθρεύσει τους μνηστήρες αλλά και η αδυναμία της να το πιστεύσει. Παρά τις διαβεβαιώσεις του ξένου ότι το ίδιο το όνειρο αποκαλύπτει την αλήθεια του, η Πηνελόπη μέσα στη σιγαλιά και στην ηρεμία της νύχτας του αποκαλύπτει με πικρία την απόφασή της να αθλοθετήσει τον εαυτό της στο αγώνισμα του τόξου την επόμενη ημέρα μεταξύ των μνηστήρων. Ανεπίγνωστα η Πηνελόπη υφαίνει ακόμη ένα δόλο, που ο ζητιάνος επικροτεί βεβαιώνοντάς την για την επιστροφή του άνδρα της πριν από το αγώνισμα.

Επισημαίνοντας πως έχει φθάσει η ώρα του ύπνου η Πηνελόπη κλείνει τη δεύτερη ομιλητική βαθμίδα που άγγιξε τον αναγνωρισμό αλλά ηθελημένα ξεστράτισε: οι δύο σύζυγοι προσπερνώντας (Hölscher 2007: 237) ο Οδυσσέας θα αναγνωρισθεί από τη γυναίκα του μετά τη μνηστηροφονία, πριν από αυτήν οι επικές συνθήκες απαιτούν τον αναγνωρι-

σμό μόνον εκείνων από τους αγαπημένους του που θα συμβάλουν ενεργά σε αυτήν. Ωστόσο, κατά τη δεύτερη βαθμίδα η Πηνελόπη συνηθίζει στην ιδέα της επιστροφής του Οδυσσέα: αμφίσημα νοήματα και μετέωρα νεύματα δηλώνουν την αλλαγή που έχει συντελεστεί στο παλάτι.

Επιπροσθέτως, ο ήσυχος χώρος δίπλα στην εστία έχει επεκταθεί: εγγράφονται σε αυτόν κι άλλοι τόποι όπου έχει ζήσει ή απλώς επισκεφθεί ο Οδυσσέας. Παράλληλα μέσα στη σιγαλιά της νύχτας έχει διευρυνθεί και ο χρόνος: τα νήματά του αφ' ενός επιστρέφουν στις πρώτες αρχές της ζωής και της ύπαρξης του ήρωα και αφ' ετέρου περνώντας από τη νεανική ηλικία φωτίζουν το ευτυχισμένο ειρηνικό προτρωικό παρελθόν του ήρωα, το ένδοξο πολεμικό τρωικό και το ταλαίπωρο μετατρωικό, ενώ προσημαίνουν το άμεσο μέλλον της μνηστηροφονίας. Στο λόγο του Οδυσσέα της δεύτερης ομιλητικής βαθμίδας τα άκρα της εικοσάχρονης πορείας - απουσίας του ήρωα τείνουν να αγγίξουν το ένα το άλλο σχηματίζοντας κύκλο, που κοντεύει πλέον να κλείσει.

Το υπόλοιπο της νύχτας καλύπτεται από τους 100 πρώτους στίχους της επόμενης ραψωδίας, που θα μπορούσαν να θεωρηθούν λειτουργικός επίλογος της προηγούμενης ομιλητικής βαθμίδας. Σε μία αλληλέγγυα αγωνία οι δύο σύζυγοι στριφογυρνούν στα κρεβάτια τους με περιόδους ύπνου και αγρυπνίας, που ωστόσο δεν τέμνονται μεταξύ τους: ξαπλωμένος στον πρόδρομο, για να ελέγχει την κατάσταση με την ανησυχία του για το δυσκατόρθωτο έργο της μνηστηροφονίας και την οργή του για την προσβλητική για το παλάτι συμπεριφορά κάποιων υπηρετριών, ο Οδυσσέας κοιμάται μόνον μετά την επέμβαση και τη διαβεβαίωση της Αθηνάς για την επιτυχή έκβαση της υπόθεσης· στο υπερώο αυτήν τη νύχτα την τόσο αντιπροσωπευτική για τις αμέτρητες νύχτες που πέρασε ξάγρυπνη η απελπισία της Πηνελόπης έχει φθάσει στο απροχώρητο, καθώς η τελευταία εικόνα που έχει κρατήσει από τον άνδρα της, αυτή του αποχαιρετισμού τους εδώ και είκοσι χρόνια εμφανίζεται στο όνειρο να πλαγιάζει μαζί της. Ρεαλιστικά ερμηνευόμενο το όνειρο θα μπορούσε να θεωρηθεί απόηχος της κουβέντας με τον ζητιάνο. ωστόσο, διακρίνεται σ' αυτό ο ειρωνικός χαρακτήρας του έργου, εφόσον τα όνειρα της Οδύσσειας είναι η ανώτερη γνώση και η πρόβλεψη ενός αντικειμενικού γεγονότος, που είναι ήδη πολύ κοντά (Hölscher 2007: 373). Η Πηνελόπη βέβαια δεν το ξέρει, η προσευχή της για θάνατο και οι γόοι της ξυπνούν τον Οδυσσέα που μέσα στο λήθαργο της χαραιογής πιστεύει πως η γυναίκα του τον έχει αναγνωρίσει και στέκει πλάι του, κάτι που δείχνει πόσο καταπίεσε την επένειμία που για τον αναγνωρισμό τις προηγούμενες ώρες πλάι στη φωτιά.

Ξημερώνει η πάνδημη γιορτή του Απόλλωνα (ο 170), η δεύτερη μέρα στο παλάτι, προτελευταία της Οδύσσειας. Εξωτερικά μοιάζει σαν όλες

τις άλλες, εσωτερικά, όπως παρατηρεί ο Schadewaldt, έχουν αλλάξει πολλά: τα πράγματα έχουν γίνει σκληρά, οι ψυχές βρίσκονται σε ένταση, οι σχέσεις σε οξύτητα (Schadewaldt 1985: 239). Ο Οδυσσέας είναι ακόμη ο ξένος ζητιάνος και όμως αθέατος κινεί τα νήματα ελέγχοντας όλο το σπιτικό. Ένα αγώνισμα με τόξο στην αίθουσα φαίνεται πως θα κρίνει την τύχη της Πηνελόπης, τώρα που ενηλικιώνεται ο γυιός της.⁷ Στην πραγματικότητα το παιγνίδι σημαίνει σπουδαιότερα πράγματα: σ' αυτό προοικονομείται η επιστροφή ενός αγνοούμενου και διακυβεύονται η ζωή και ο θάνατος.

Από την αρμόζουσα για ζητιάνο θέση στο κατώφλι ο Οδυσσέας και απέναντι του στην άλλη άκρη του μεγάρου σε δίφρο η Πηνελόπη παρακολουθούν αμίλητοι το γλεντοκόπι των μνηστήρων: οι σφετεριστές στέκουν ακόμη ανάμεσα στους δύο ήρωες, οι οποίοι όμως –συνειδητά ο Οδυσσέας, ασυνειδητά η Πηνελόπη– έχουν προδιαγράψει την εξέλιξη, αλάθητη προσήμανσή της το φρικτό θέαμα που παρουσιάζουν οι χάρη στην Αθηνά παραμορφωμένοι σε εξευτελιστικό βαθμό μνηστήρες, εικόνα που είναι σε θέση να δει και να ερμηνεύσει μόνον ο μάντης Θεοκλύμενος μάταια προειδοποιώντας τους σε εκστασιακή ενόραση για τον άθλιο χαμό τους.

Μέσα στην ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα του παλατιού –έχει ήδη ξεκινήσει η ραψωδία φ– η Πηνελόπη ανεβαίνει στο θησαυροφυλάκιο του βασιλιά, για να φέρει το τόξο. Η επίσης αποκαλυπτική της προτρωικής ζωής⁸ του ήρωα παρέκβαση της ιστορίας του όπλου καλύπτει το νεκρό χρόνο που απαιτείται, ώσπου να ανεβεί η βασίλισσα στον επάνω όροφο και να πιάσει το τόξο στα χέρια της, αν και στην πραγματικότητα νεκρός χρόνος στην ποίηση δεν υπάρχει: ο χρόνος που φαίνεται νεκρός για έναν ήρωα είναι αυτός που απαιτείται για την ενέργεια κάποιου άλλου (Κομνηνού-Κακριδή 1985: 31).

Η βασίλισσα προκηρύσσει το αγώνισμα του τόξου με τους πελέκεις,⁹ το οποίο θα διεξαχθεί μέσα στην αίθουσα. Κι όταν στην παράκληση του Οδυσσέα να δοκιμάσει κι εκείνος¹⁰ μετά τις συνεχείς αποτυχίες των

7. Για την περίοδο της εφηβείας και το χρόνο ενηλικίωσης στην αρχαιότητα βλ. Hölischer 2007: 336-348).

8. Ότι το τόξο σχετίζεται με τον προτρωικό Οδυσσέα φαίνεται από το ότι ο Οδυσσέας στην Ιλιάδα μάχεται μόνο με κοντάρι: οι τοξότες είναι πολεμιστές δεύτερης κατηγορίας (Κομνηνού-Κακριδή 1985: 232). Είναι επίσης πιθανό αυτό το ίδιο τόξο να έπαιξε ρόλο στο γάμο του Οδυσσέα και της Πηνελόπης: ίσως την είχε κερδίσει ως νύφη σε ανάλογο αγώνα μεταξύ περισσότερων πιθανών γαμπρών.

9. Δεν έχουμε σαφείς πληροφορίες για τον ακριβή τρόπο εκτέλεσης του αγωνίσματος ούτε για σχήμα και το μέγεθος των πελεκέων.

10. Είναι εμφανές ότι, στο σημείο αυτό ο Οδυσσέας αντλεί από το νοβελιστικό θέμα του ξενιτεμένου που φθάνει την ώρα που παντρεύεται σε δεύτερο γάμο η γυναίκα του

μνηστήρων και τη μετάθεση της συνέχισης του αγωνίσματος την επομένη η Πηνελόπη με τη σοφία της καρδιάς συναινεί, ο ποιητής έχει φθάσει την τραγική ειρωνεία στο αποκορύφωμά της: αφ' ενός ανίδεη η Πηνελόπη έχοντας κλείσει τους μνηστές στην αίθουσα-φάκα κάνει τη σωστή κίνηση προκηρύσσοντας όμως λανθασμένο έπαθλο γι' αυτόν, αν τα καταφέρει, καλοκάμωτα ρούχα και γερά όπλα και αφ' ετέρου στη γιορτή του τοξότη και κιθαρωδού Απόλλωνα ο Οδυσσέας θα πιάσει το τόξο στα χέρια του κάνοντας τη χορδή του να κελαηδήσει σαν χελιδόνι.

Στο μεταξύ η Πηνελόπη με προτροπή του γιου της έχει ανέβει στο δωμάτιό της, όπου θα κοιμηθεί για το υπόλοιπο της ραφωδίας φ και όλη τη χ, οπότε και συντελείται στην αίθουσα η μνηστηροφονία. Ο χαρρακτήρας της Πηνελόπης ως επικής ηρωίδας όχι μόνο δεν της επιτρέπει την παρουσία στο χώρο του μακελειού αλλά ούτε καν τη γνώση ότι συντελείται τέτοιος φριχτός φόνος στο ίδιο της το σπίτι. Μόνο μετά την ολοκλήρωση του φονικού θα μάθει η Πηνελόπη τι συντελέστηκε στο παλάτι όσο αυτή κοιμόταν τον γλυκύτερο ύπνο της ζωής της (ψ 21) από την Ευρύκλεια που μεταφέροντας στην κυρά της τη διπλή χαρμύσunny είδηση δημιουργεί το συνδυαστικό κρίκο μεταξύ της δεύτερης και τρίτης ομιλητικής βαθμίδας του ζεύγους. Ο πρόλογος λοιπόν της κορυφαίας συνάντησης γράφεται στο θάλαμο, απόπου επιφυλακτική και δύσπιστη στην Ευρύκλεια η Πηνελόπη κατεβαίνει στην αίθουσα με την ίδια επιφανειακή δικαιολογία «ας πάμε ν' ανταμώσουμε το γιο μου» (ψ 95).

Η αναμονή του σχυμμένου Οδυσσέα να μιλήσει πρώτη η Πηνελόπη και η βουβή, μουδιασμένη από τον εικοσαετή πόνο στάση εκείνης μεγαλώνουν την απώλεια επαφής και δείχνουν τη στενωπό από την οποία θα περάσει ο αναγνωρισμός. Απογοητευμένος ο γιος φέγει τη μάνα για σκληρότητα, εκείνη δικαιολογείται παραδεχόμενη την κατάπληξή της αλλά και την πρόθεσή της να δοκιμάσει τον άνδρα που στέκεται απέναντί της. Ο Οδυσσέας χαμογελά δείχνοντας να κατανοεί τη στάση της και αναθέτει στον Τηλέμαχο τη διεκπεραίωση πρακτικών υποθέσεων απομακρύνοντάς τον από την αίθουσα και αφήνοντας έτσι ελεύθερο τον ομιλητικό χώρο, όπως επιβάλλουν οι συνθήκες του αναγνωρισμού. Στην αίθουσα που λίγο πριν από την κάθοδό της Πηνελόπης έχει εξαγνίσει ο Οδυσσέας με θειάφι και φωτιά η ατμόσφαιρα βαραίνει: η αδυναμία να κοιταχθούν οι δύο σύζυγοι κατά πρόσωπο, η βουβή μέσω του Τηλέμαχου μεταξύ τους συνομιλία σταματούν το χρόνο που φαίνεται να κυλά βασανιστικά αργά και παγώνουν το χώρο από το χάσμα των δύο συζύγων.

Ωστόσο, με την πρόδειξη του Οδυσσέα και για ποσοστατευτικούς λόγους να κυλά βασανιστικά αργά και παγώνουν το χώρο από το χάσμα των δύο συζύγων.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΞΟΥΡΙΟΥ

και αγωνίζεται κι αυτός αγνώριστος για να την κερδίσει. Εισαγωγή του Ιακώβου 1985: 234, Μαργωνίτης 2005: 260, Hölischer 2007: 324-335, Schadewaldt 1985: 207-249).

το ανάκτορο αλλάζει όψη φορώντας το προσωπίο ενός γιορταστικού σκηνηικού: λουσμένοι και λαμπροφορεμένοι όλοι οι άνθρωποι του παλατιού χορεύουν στους ήχους της κιθάρας του Φήμιου δίνοντας την εικόνα ενός γάμου της βασίλισσας με τον μνηστήρα-νικητή της τοξοβολίας, ώστε να καλυφθεί προς το παρόν το φονικό προκειμένου να κερδηθεί χρόνος για την αντιμετώπιση των συγγενών των νεκρών αρχοντόπουλων.

Η συνομιλία Οδυσσέα - Πηνελόπης θα συνεχισθεί στον ίδιο χώρο μετά από αρκετό χρόνο, αφού η περιποίηση ενός λουτρού και η επέμβαση της Αθηνάς δώσουν στον Οδυσσέα την αρχική του όψη, έργο φυσικό και θεϊκό συγχρόνως. Έχοντας αποδώσει ο Οδυσσέας την ανικανότητα της γυναίκας του να τον αναγνωρίσει στην όψη του αγριεμένου κι αιματοβαμμένου ακόμη ρακένδυτου ζητιάνου (ψ 134-135) εισέρχεται στην αίθουσα όπου κάθεται «πανέμορφος σαν θεός στο θρόνο αντίκρι στη γυναίκα του» (ψ 187-188), σίγουρος για το άμεσο τέλος της επώδυνης αναμονής του αναγνωρισμού. Η απουσία όμως κάθε αντίδρασης της Πηνελόπης όχι μόνον εξαντλεί την υπομονή του αλλά επαναλαμβάνοντας τη μομφή του γιου του οργισμένος και απογοητευμένος την χαρακτηρίζει «παράξενη» (ψ 189) –«δαιμονίη» στο πρωτότυπο– και γυρνώντας της την πλάτη ζητά από την Ευρύκλεια να του ετοιμάσει το κρεβάτι να πλαγιάσει μόνος (ψ 195-197).

Δίχως ίχνος ταραχής, «με λογική και φρόνηση» (ψ 198) η Πηνελόπη αποδεικνύεται τόσο πολύτροπη όσο ο άνδρας της υφαίνοντας τον τελευταίο της δόλο: αντιπροσφωνώντας τον «παράξενο» («δαιμόνιε» στο πρωτότυπο) ζητά από την παραμάνα να τραβήξει και να στρώσει το κρεβάτι έξω από τη συζυγική κάμαρη. Στο σημείο αυτό αναγνωρίζονται οι δύο άξονες της ποιητικής σύνθεσης της τελευταίας ομιλητικής βαθμίδας: ο ένας οδηγεί στην απομάκρυνση, ο άλλος στον αναγνωρισμό· οι άξονες τέμνονται σε μία απειροελάχιστη χρονική στιγμή στο κρίσιμο κρυφό σημάδι, στο μυστικό της κατασκευής του κρεβατιού, που με λεπτομέρειες αποκαλύπτει ο Οδυσσέας.¹¹

Κι ενώ οι αντιστάσεις της Πηνελόπης καταρρέουν, ο χώρος ξαφνικά μικραίνει, ελαχιστοποιείται σε μία αγκαλιά, απ' όπου απελευθερώνονται μέσα σε θρήνο το παράπονο της ευτυχίας που σχεδόν χάθηκε, οι

11. Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινιστεί ότι η περιγραφή του κρεβατιού δεν αποτελεί ακριβή αναπαράστασή του ως αντικείμενου, αλλά είναι ποιητική κατασκευή που εξυπηρετεί το σκοπό της αναγνώρισης, αποτελεί δηλαδή «σημάδι», όπως λέει κι ο ίδιος ο Οδυσσέας (ψ 213), (πρβλ Alden 1987:65-66). Εξάλλου, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, η όλη παράσταση του παλατιού υπακούει στην ποιητική σκοπιμότητα, δηλαδή στο ρόλο που αυτό καλείται να παίξει στην εξέλιξη της δράσης. (Kullmann 1990:41 56. Alden 1990: 57 67).

απογοητεύσεις, οι περιπλανήσεις, οι καταστροφές και τα βάσανα. Η ώρα της ανείπωτης ευτυχίας κρατά όσο η αιωνιότητα: ο χρόνος καταργείται, η νύχτα καθυστερεί, η καινούργια μέρα θα αργήσει να ξημερώσει· η Αθηνά έχει φροντίσει γι' αυτό. Μόνον με την αναφορά του Οδυσσέα σε καινούργιους αγώνες και την επιμονή της Πηνελόπης να μάθει γι' αυτούς ο χρόνος και ο χώρος διευρύνονται πάλι αφ' ενός γυρνώντας στο παρελθόν, στην επίσκεψη στον Άδη, και αφ' ετέρου στρεφόμενος στο μέλλον, στους άγνωστους τόπους, όπου οφείλει να κάνει γνωστή τη λατρεία του Ποσειδώνα εξευμενίζοντάς τον και μόνο τότε να επιστρέψει οριστικά στην πατρίδα, όπου θα πεθάνει ευτυχισμένος ανάμεσα σε ευτυχισμένους υπηκόους. Εξάλλου, στο σημείο αυτό, της επιμονής της Πηνελόπης να μάθει για τις επικείμενες περιπέτειες του άνδρα της καθυστερώντας έτσι την άνοδό τους στο συζυγικό θάλαμο, διαφαίνεται –στην ικανότητά της να δαμάζει τις επιθυμίες της– για μία ακόμη φορά η ομοιότητά της με τον Οδυσσέα (Schein 1990:99).

Στο μεταξύ η Ευρύκλεια και η Ευρυνόμη οδηγούν το ζεύγος στο συζυγικό θάλαμο κρατώντας λαμπάδες σε μία αντιγραφή της κορύφωσης γαμήλιας τελετής. Το ερωτικό σμίξιμο έχει τη φωτεινή καθαρότητα της εορταστικής ολοκλήρωσης, ενώ πρόσωπο και προσωπείο του παλατιού ταυτίζονται: ο γαμήλιος χορός που έχει στηθεί παραπλανητικός στο παλάτι σημαίνει πλέον την εορταστική επανάληψη του γάμου των δύο συζύγων (Hölscher 2007: 397). Επιτέλους οι δύο τους κλίνουν, γέρνουν, στη νόμιμη κλίνη. Εδώ, τώρα, συγχλίνουν μέσα σε μία σύντομη τριτοπρόσωπη αφήγηση, που εξασφαλίζει τη μετακένωση των εμπειριών του ενός στον άλλο, τα νήματα που τους είχαν χωρίσει είκοσι χρόνια νωρίτερα.

Κάνοντας μία σύντομη επισκόπηση στην τρίβαθμη ανιούσα ομιλητική κλίμακα του Οδυσσέα και της Πηνελόπης και εστιάζοντας στο θέμα της παρούσας μελέτης, δηλαδή στη σημειολογία του χρόνου και του χώρου, παρατηρούμε τα εξής:

Ως προς τον αφηγηματικό χρόνο οι τρεις βαθμίδες, στην ανάπτυξη των οποίων παρεμβάλλεται η σταδιακή προετοιμασία και εκτέλεση του εξολοθρευμού των μνηστήρων, κλιμακώνονται από το απομεσήμερο της τριακοστής ένατης έως το πρωινό της τεσσαρακοστής πρώτης – τελευταίας– ημέρας της Οδύσσειας. Η προσπάθεια, ωστόσο, εκτίμησης της ακριβούς διάρκειας κάθε βαθμίδας αποβαίνει μάλλον άκαρπη, καθώς ο χρόνος αφομοιώνεται από το χώρο, ο οποίος προβάλλεται πολύ ισχυρότερα.

Εξετάζοντας τον αφηγηματικό χώρο της οικίας διαπιστώνουμε ότι, αν και ταυτίζεται σε μεγάλο τμήμα του, την αιθούσα, με το χώρο της μνηστηροφωνίας, εν τούτοις μέσω της διαίρεσης του χρόνου παραμένει

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

διακεκριμένους τόσο στα επιμέρους τμήματά του όσο και στο σύνολό του. Παρατηρούμε μάλιστα ότι ο χώρος αποτελεί κύκλο, την περιφέρεια του οποίου σχηματίζουν τα τμήματα του παλατιού, στα οποία συνομιλούν άμεσα ή έμμεσα οι ήρωες: αρχικά –στην πρώτη βαθμίδα– παρουσιάζεται μοιρασμένος μεταξύ του θαλάμου και της αίθουσας, όπου βρίσκονται η Πηνελόπη και ο Οδυσσέας αντίστοιχα με διάμεσο τον Εύμαιο, κατόπιν –στη δεύτερη βαθμίδα– εντοπίζεται δίπλα στην εστία της αίθουσας, στην οποία κατά την τρίτη βαθμίδα, που συναιρεί τον έμμεσο και άμεσο χαρακτήρα των δύο προηγούμενων, διαδραματίζεται ο αναγνωρισμός και καταλήγει στο θάλαμο, όπου με την ερωτική σμίξη και τους απολόγους πέφτει πλέον η αυλαία της συζυγικής ομιλίας. Έτσι, το πάλατι όχι μόνον χρησιμεύει ως το ενδεδειγμένο σκηνικό της συζυγικής ομιλίας αλλά και συμπράττει στην εξέλιξή της, εφόσον μέσα και χάρη σε αυτό ολοκληρώνεται ο νόστος του Οδυσσέα και ακεραιώνεται ο ίδιος ως σύζυγος και βασιλιάς.

Εξάλλου, δεν περνά απαρατήρητο το γεγονός ότι στο εσωτερικό αυτού του κύκλου εγγράφονται αφηγημένοι οι χώροι και οι χρόνοι όλης της ζωής του Οδυσσέα: η γέννηση, η εφηβεία και η ενηλικίωσή, η άνδρωση, ο γάμος, η πατρότητα και η ειρηνική προτρωική βασιλεία, ο πόλεμος και οι ταλαιπωρίες του νόστου αλλά και ο ήσυχος σε βαθιά ευτυχισμένα γεράματα θάνατος. Έτσι, μέσω του πολλαπλασιασμού του χρόνου συμπληρώνεται και φωτίζεται η φυσιογνωμία του Οδυσσέα σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, η οποία είναι σύμφυτη με το χώρο του παλατιού. Επιπροσθέτως, δεν θα ήταν ίσως λάθος να υποστηρίξουμε ότι κατ'αυτόν τον τρόπο υπονοείται μία ακόμη σημασία του νόστου, η αρχέγονη, αυτή της επιστροφής στις απαρχές της ζωής και του είναι, κι επομένως η ολόπλευρη ακεραίωση του ήρωα.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αθανασάκης, Α., (1995): Ο αετός του ονείρου της Πηνελόπης στην τρισχιλιετή ελληνική ποιητική παράδοση, στο *Ευχήν Οδυσσεΐ*, Από τα πρακτικά του Ζ' Συνεδρίου για την Οδύσσεια (3-8/9/1993), Ιθάκη, σσ. 199-216.

Κακριδής, Φ., (1998): Ο δεύτερος γάμος της Πηνελόπης, στο: *Ομηρικά*, από τα Πρακτικά του Η' Συνεδρίου για την Οδύσσεια (1-5/9/1996), Ιθάκη σσ.263-274.

Καλογεράς, Β., (1978): *Αισθητική ανάλυση του Ομήρου*, χ.έ., Θεσσαλονίκη.

Κομνηνού-Κακριδή, Ο., (1984): *Σχέδιο και Τεχνική της Οδύσσειας*, Εστία, Αθήνα.

Μαρωνίτης, Δ. Ν, (1978): Το θέμα της συζυγικής ομιλίας στην Οδύσσεια, στην *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ*, τόμ. ΙΖ', σσ. 191-212.

Μαρωνίτης, Δ. Ν. & Πόλλας, Α., (2007): *Αρχαϊκή Επική Ποίηση*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη) ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.

Μαρωνίτης, Δ. Ν., (1971): *Αναζήτηση και Νόστος του Οδυσσέα*, Κέδρος, Αθήνα.

Μαρωνίτης, Δ. Ν., (2005): *Επιλεγόμενα στην Ομηρική Οδύσσεια*, Κέδρος, Αθήνα.

Μαρωνίτης, Δ. Ν., (2005): *Ομηρικά Μεγαθέματα πόλεμος-ομιλία-νόστος*, Κέδρος, Αθήνα.

Ομήρου Οδύσεια, (2006): μετφρ. Δ. Ν. Μαρωνίτης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη) ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.

Alden, M.J., (1990), The Homeric House as Poetic Creation, στο: *Ο Ομηρικός Οίκος* από τα Πρακτικά του Ε' Συνεδρίου για την Οδύσσεια (11-14/9/1987), Ιθάκη, σσ. 41-56.

Auerbach, E., (2005): *Μίμησις*, ΜΙΕΤ, Αθήνα.

Barthes, R., (1968): L' effet de réel, στο Barthes, R., Bersani, L., Hamon, Ph., Riffaterre, M., Watt, L., *Litterature et réalité*, Paris, ed. du Seuil, σσ. 81-91.

Hölscher, U., (2007): *Οδύσσεια. Ένα έπος ανάμεσα στο παραμύθι και το μυθιστόρημα*, μετφρ. Στασινοπούλου Σοφιά, Αντίκωσταμίτσας, Αθήνα.

Kulmann, W., (1990), Die poetische Funktion der Polyastes des Odysseus in der Odyssee, στο *Ο Ομηρικός Οίκος*, από τα Πρακτικά του

ΤΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Ε' Συνεδρίου για την Οδύσσεια (11-14/9/1987), Ιθάκη, σσ. 41-56.

Schadewaldt, W., (1985): *Από τον Κόσμο και το Έργο του Ομήρου*, τομ. Β', μετφρ. Κακριδής, Φ., ΜΙΕΤ, Αθήνα, σσ. 207-249.

Schadewaldt, W., (1999): Νέα κριτήρια για την "ανάλυση" της Οδύσσειας. Η σκηνή της αναγνώρισης του Οδυσσέα και της Πηνελόπης, στο *Επιστροφή στην Οδύσσεια*, επιμ. Ιακώβ, Δ., Καζάκης, Ι., Ρεγκάκος, Α., εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Schein, S., (1990): Οι γυναίκες στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια, στο *Ο Ομηρικός Οίκος* από τα Πρακτικά του Ε' Συνεδρίου για την Οδύσσεια (11-14/9/1987), Ιθάκη, σσ. 93-103.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΓΕΟΥΡΙΟΥ

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ΣΤΟ ΝΗΣΙ ΤΗΣ ΩΓΥΓΙΑΣ: Η ΚΑΛΥΨΩ ΚΑΙ Ο ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΔΙΧΟΓΝΩΜΟΥΝ ΜΕ ... ΩΤΑΚΟΥΣΤΡΙΑ ΜΙΑ 13ΧΡΟΝΗ ΜΑΘΗΤΡΙΑ

1. ΚΑΚΡΙΔΙΚΟ: εισαγωγή γνωριμίας

Είναι βέβαιο πως θα ευφραίνεται η ψυχή του καθηγητή Φάνη Ι. Κακριδή από τα παραδείσια δώματα των Ηλυσίων Πεδίων, καθώς θα επισκοπεί και θα εφορά το αδερφονήσι της πατρίδας του Οδυσσέα, την ολοπράσινη Κεφαλονιά. Θα βλέπει και θα καμαρώνει την έκδοση του 30ου τεύχους του περιοδικού *ΚΥΜΟΘΟΗ*. Θα το ξεφυλλίζει, θα κοντοσταματάει και θα γίνεται αναγνώστης πότε στα κλεφτά και πότε συστηματικά. Θα αναγιγνώσκει στίχους, παραγράφους ή και σελίδες. Θα θυμάται φυσιογνωμίες κειμενογράφων και θα αναμιμνήσκειται προσωπικών στιγμών. Θα βάζει τα γυαλιά του και με κείνη την κελαριστή φωνή – που έφυγε αγέραστη – και το αστραπιαίο και περιπαικτικό χιούμορ του θα σχολιάζει και θα χαμογελάει.

Έτσι, γνώρισα τον Φάνη Κακριδή το 1969, τακτικό καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής Ιωαννίνων στο Δομπόλειο Διδακτήριο – στο έμπα της πόλης – όταν μας πρωτοδίδασκε *Λατινική Φιλολογία* και, συγκεκριμένα, τον ερωτικό ποιητή *Κάτουλλο*, τον Βερονέζο, όπως τον αποκαλούσε με το τοπωνυμικό του. Κι ύστερα, στο δεύτερο έτος, θεατρικοποιούσε τον *Αριστοφάνη*.

Ερμηνευτής φιλόλογος ο Φάνης, έπιανε το αρχαίο και το λατινικό χείμενο – που ληθαργούσε – και το ανάσταινε, το ζωοποιούσε, του έβαζε πνεύμα και ψυχή. Και μεις έφηβοι, μειράκια ακόμη, γοητευόμασταν από την επιχοινωνία μας με τον αρχαίο κόσμο.

Κι ύστερα, ξανασυναντηθήκαμε πολλές φορές. Τον προσκαλούσα ως

- Ο κ. Παναγιώτης Ν. Ξηντάρας είναι διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και επίτιμος Σχολικός Σύμβουλος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

πρόεδρος του Συνδέσμου Φιλολόγων Αργολίδας και πραγματοποιήσαμε αρκετές επιμορφωτικές ημερίδες και εσπερίδες. Και σε άλλα συνέδρια τον ακούσαμε και στην όμορη αμφιάλο Ιθάκη, στα σεμινάρια Ομηρικής Φιλολογίας το 1983 και το 1999, που καθιερώθηκαν και αποτελούν ετήσιο θεσμό.

Πάντοτε εύχαρις, χιουμορίστας, λεπτολόγος αναζητητής της φιλολογικής αλήθειας και, προπαντός, “ζωντανευτής”, ζωντανός ερμηνευτής των κειμένων. Χαιρόταν με την καινογραφία και γενικά την πρωτοτυπία, γιατί αντιπαθούσε την ξηρότητα, τη μονοτονία και την τυποποίηση. Θα παραξενευόταν σήμερα με την ... ωτακούστρια, 13χρονη τότε μαθήτριά, που ... έστησε την κάμερά της και οπτικογραφούσε τη συνομιλία Καλυψώς και Οδυσσέα. Θα την εξέταζε από τη δική του οπτική και θα έκανε τις αυστηρές αλλά αντικειμενικές του παρατηρήσεις.

Δάσκαλέ μας, αγαπημένε, είσαι διαρκώς καλοθύμητος σε μας τους πάλαι ποτέ φοιτητές σου και όχι μόνο. Τώρα, σε παρακαλούμε, τείνε “ευήκοον ους”¹ – από τα μακάρια ενδιαίτηματα, όπου αναπαύεσαι – στο κείμενο που ακολουθεί. Τα συναισθήματα αποτελούν την κινητήρια δύναμη της ζωής, στα οποία έδινες – με τον θεωρητικό σου λόγο και την πράξη σου – μεγάλη σημασία, Δάσκαλέ μας εκλεκτέ - πολύτιμε.

2. Τα συναισθήματα στα ομηρικά έπη²

Λένε πως ο κόσμος κυβερνιέται με τη λογική. Και άλλοι ότι εξουσιάζεται από τα συμφέροντα, τα οποία υποκρύπτουν την τάση επιβολής. Μήπως δεν είναι μόνο αυτά;

Οι βαθύτερες δυνάμεις που κινούν τα νήματα και προκαλούνται οι μεγάλες κοσμογονικές ανατροπές είναι τα πάθη: οι φιλοδοξίες, η οργή, το μίσος, η εκδίκηση, ο υπερφίαλος εγωισμός, η τάση κυριαρχίας, η καταπίεση, αλλά και ο έρωτας (Πάρις - Ελένη) και η αγάπη για τη νέα αληθινή πίστη που διέδωσε τον Χριστιανισμό.

Η ζωηρή επιθυμία και περιέργεια των πρωτοπλάστων δεν τους οδήγησε στο κόψιμο του απαγορευμένου καρπού; Η εκρηκτική φιλοδοξία του νεαρού τότε Αλέξανδρου δεν τον οδήγησε στην εκστρατεία μέχρι τον Υδάσπη ποταμό στις Ινδίες, ώστε να μετατραπεί σε κοσμοκατακτητή και να προσωνομηθεί μέγας; Ο Μέγας Κωνσταντίνος από τι ήταν πλημμυρισμένος; Ο νεαρός Μωάμεθ από τι ήταν κυριευμένος; Ο Καρλομάγνος από τι εμφορείτο; Ο Μέγας Ναπολέων από τι διακατεί-

1. Παλ. Διαθ.: Παροιμία: ΚΕ 12.

2. Ο ορισμός του 31ου Συνεδρίου Ομηρικής Φιλολογίας στην Ιθάκη (2018) είχε τίτλο:

“Τα συναισθήματα ως λογοτεχνικό εργαλείο στη σύνθεση των ομηρικών επών”, κατά τις εργασίες του οποίου εκφωνήθηκε η παρούσα ανακοίνωση, η οποία στηρίχθηκε στη ραψωδία ε της Οδύσσειας.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

χετο; Ο Χίτλερ από ποιες ψυχικές δυνάμεις παραληρούσε; Μήπως τα μεγάλα αριστουργήματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας δεν υποκρύπτουν τις συναισθηματικές εκρήξεις και τις ψυχικές ρωγμές; (Τολστόι, *Ντοστογιέφσκι, Μπαλζάκ, Ρίτσος*). Μήπως ο πόθος του Ομήρου να υμνήσει και να διαιωνίσει τον τρωικό πόλεμο – που χρονικά ήταν πολύ κοντά του – δεν στάθηκε η κινητήρια δύναμη της συγγραφής της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας*;

3. Το θέμα

Τα ομηρικά έπη, λοιπόν, είναι έμφορτα από συναισθήματα· άλλοτε σε έξαρση, που κορυφώνονται στον φόνο του αντιπάλου, και άλλοτε σε ύφεση, που απεικονίζουν ανθρώπινες στιγμές γαλήνης και αμεριμνησίας.

Αυτά τα συναισθηματικά φορτία – τηρουμένων των αναλογιών – χαρακτηρίζουν όχι μόνο το δωδεκάθεο του Ολύμπου και τις μικρότερες θεότητες, θεούς και θεές, αλλά και τα ανθρώπινα όντα, που έχουν πλαστεί κατ' εικόνα και ομοίωσή τους.

Η ραψωδία ε της Οδύσσειας συναιρεί, αφενός τη συναισθηματική έξαρση αλλά και την ψυχική ύφεση σε όλες της τις διαβαθμίσεις, αφετέρου αποτελεί έναν αιθέριο διάπλου συναισθηματικών εμφορτίσεων από τον Όλυμπο, έδρα του δωδεκαθέου, έως το μυθικό μακρινό νησί της Ωγυγίας³· εκεί όπου – στον παραδείσιο κήπο⁴ – ζει, με ευδαιμονικό τρόπο, η νύμφη Καλυψώ, ευφραινόμενη τον έρωτά της, γιατί πλαγιάζει, μ' ένα θνητό, τον Οδυσσέα παρά τη θέλησή του.

Την ευδαιμονική κατάσταση της θεάς διακόπτει η θεική παρουσία του Ερμή – που θαυμάζει τον “τερπνόν τόπον”⁵ και την απλή αλλά θαυμαστή νύμφη – να της αναγγέλλει το δυσάρεστο γι' αυτή άγγελμα: «Ο

3. «Μυθικό νησί, όπου κατοικούσε η νύμφη Καλυψώ. Άλλοι ερμηνευτές του Ομήρου την τοποθετούν νοτιοδυτικά, κοντά στη χώρα του Άτλαντα και άλλοι βορειοδυτικά» (ε 85, ζ 172, η 244 κ. εξ.) βλ. Αικατερίνη Τσοτάκου – Καρβέλη, (1990 / 2012⁶), *Λεξικό ελληνικής μυθολογίας*, εκδόσεις Σοκόλη 2007, (καλλιτεχνική επιμέλεια: Αθηνά Σοκόλη), αυτή η έκδοση προσφορά της εφημ. *Τα Νέα* (13-10-2012) από τον Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη, Αθήνα, σ. 265.

Ομήρου *Οδύσεια* (μτφρ. Ζήσιμου Σίδηρη), ΟΕΔΒ, 1979, ραψωδία: α 85: (υποσημ. 6): «Τοποθετείται κάπου στη δυτική Μεσόγειο και απέχει 18 ημέρες ταξίδι από την Κέρκυρα». Επίσης, ε 289: «Στις δεκαοχτώ ημέρες φανήκαν της χώρας των Φαιακών τα βαθυϊσκιώτα βουνά στο πιο κοντινό μέρος». Ακόμη, ε 37: (υποσημ. 5): «Η Σχερία, η χώρα των Φαιακών, πολλοί δέχονται πως είναι η Κέρκυρα».

4. Jacqueline de Romilly, (1999), «Τρεις παραδείσιοι κήποι», ανάτυπο από τον τόμο *Έπος και δράμα* (Κείμενα της Jacqueline de Romilly και άλλων για την αρχαία ελληνική γραμματεία) (μεταφράση - επιμέλεια: Αναστάσιος Αγγ. Στέφης), εκδόσεις της Σχολής Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα / Παλαιό Ψυχικό, σσ. 52 - 54.

5. Ομήρου *Οδύσεια*, ό.π., ε 67 – 74 και Jacqueline de Romilly, (1999), ό.π. σ. 53.

Οδυσσέας πρέπει να φύγει. Είναι εντολή του Δία».⁶ Και ύστερα η αντίδραση - εκνευρισμός της, που τελικά μεταλλάσσεται σε υπακοή.

Παραδείσιος, λοιπόν, κήπος, θεός, νύμφη, θνητός και αντιφατικά συναισθήματα. Ο νόστος νικά την πρόταση της αθανασίας. Αυτός ο ελεγχόμενος και ανακυκλούμενος συναισθηματικός κόσμος αποτελεί το έναυσμα για ποικίλες μεταποιήσεις της ομηρικής ραψωδίας σε ζωγραφικούς πίνακες, σε γλυπτές απεικονίσεις, σε ποιητικές ενατενίσεις και πεζογραφικές αφηγήσεις, που – δυστυχώς – ο σεμιναριακός χρόνος είναι αυστηρός και δεν επιτρέπει τέτοιου είδους περιηγήσεις.

4. Τοπικά επίπεδα / συναισθήματα

Ας παρακολουθήσουμε όμως αναλυτικότερα τα τοπικά επίπεδα δράσης με τα συνυφαινόμενα, σε κάθε σκηνή, συναισθήματα.

Στη ραψωδία ε – που αφορά την ανακοίνωσή μας – κεντρικό πρόσωπο στην εξέλιξη του μύθου είναι ο Οδυσσέας, του οποίου η δράση φτάνει μέχρι και την ο. Προηγείται, βέβαια, η Τηλεμάχεια, με τις ραψωδίες α – δ.

Η ε, λοιπόν, ραψωδία δομείται σε πέντε τοπικά επίπεδα ανισού ψή σε συναισθηματική ένταση, πολλαπλότητα,⁷ ποσότητα και σε στίχους.

Η εκκίνηση γίνεται από τον Όλυμπο (α' τοπικό επίπεδο), όπου κυριαρχεί, στη συνέλευση των θεών, ο θερμός αλλά προσεχτικός λόγος της Αθηνάς, γεμάτος συμπόνια και ενδιαφέρον, η οποία τονίζει την ηθική υπόσταση του Οδυσσέα: «του πράου, γλυκού, καλόγνωμου»⁸ «που δεν αδίκησε άνθρωπο, κακό δεν είπε λόγο»⁹ και η επί δεκαετία σχεδόν σκληρότατη οδύσειά του, γεννά διαρκή συναισθήματα συμπάθειας και συμπαραστάσης σε θεούς και ανθρώπους και ο «πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε»¹⁰ δίνει την εντολή στον μαντατοφόρο Ερμή να μεταφέρει στην Καλυψώ την «άσειστη βουλή [τους] μας, [...] να γυρίσει ο Δυσσέας στην πατρίδα».¹¹

Το 2ο, κατά σειρά, τοπικό επίπεδο εκτείνεται στη θάλασσα και είναι λειψό σε συναισθηματική εκροή. Ο Ερμής υπερίπταται πάνω από την

6. Πρβλ. Ομήρου Οδύσεια, ό.π., ε 115: «Τώρα να φύγει στη στιγμή ζητά να τον αφήσεις» και ε 151: «Στείλε τον τώρα. Το θυμό του Δία συλλογίσου».

7. Ποικιλία, ποικιλομορφία.

8. Ομήρου Οδύσεια, ό.π., ε 9.

9. Ομήρου Οδύσεια (ό.π.), δ 700 και ραψωδία ε 9 (σημείωση 4): «η γνώμη της Αθηνάς συμπίπτει με την άποψη της Πηνελόπης».

10. Ομήρου Ιλιάς (σολοκονόστιχοι): «...εργαγή, μετ' ἧς ἔσσης, πύλιν' αὖ Κρονίων· Κακροδίω' Α 544. Πρὶν δ' ἤμειβετ' ἔπειτα πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε». Οδύσεια: α 58 «Τοῖσι δὲ μύθων ἦρχε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε», κ.α.

11. Ομήρου Οδύσεια ε 32-33.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΛΕΙΒΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

Πιερία και τις απέραντες θάλασσες σαν γλάρος και αφικνείται στην απομακρυσμένη Ωγυγία,¹² το νησί της Καλυψώς.

Το 3ο τοπικό επίπεδο (στ. 57 - 287), η απόμακρη νήσος Ωγυγία έχει την τιμητική της, σε γεγονότα και συναισθηματική έξαρση. Γι' αυτό και εκτείνεται σε 230 στίχους η δράση.

Σε έξι σκηνές κατανέμεται ο "τερπνός τόπος",¹³ ο καθένας με την ιδιαιτερότητά του. Κινηματογραφούνται θαυμάσια τοπία – όπως, βέβαια, τα παραθέτει η περιγραφική δύναμη του Ομήρου – ηχογραφούνται θροΐσματα δέντρων, κελαηδίσματα πουλιών, φλοισβίσματα κυμάτων και μαγνητοσκοπείται η θαυμαστική έκφραση του θεού Ερμή, καθώς περιεργάζεται το πανέμορφο δάσος με τα κυπαρίσσια, τις λεύκες, τις σκλήθρες και τα πολυειδή πουλιά. Τα λιβάδια με τις αγριοβιολέτες και τα σέλινα. Την οπτική αυτή πανδαισία, που συνεγείρει τα επιμέρους συναισθηματικά στοιχεία, ολοκληρώνει η ακουστική συναυλία των πτηνών πάνω στα δένδρα. Θαυμασμός και πάλι θαυμασμός του τερπνού αυτού τοπίου. «Όλα σαν τα χόρτασαν τα μάτια του, τότε μπήκε στη σπηλιά ο Ερμής».¹⁴

Φωνογραφείται, ακόμη, η συνομιλία Ερμή - Καλυψώς εντός της σπηλιάς και ο ψίθυρος των θεραπεινίδων,¹⁵ που διακονούν την τράπεζα, κατά την υποδοχή και φιλοξενία του Ερμή. Όλα είναι χαρούμενα, με γελαστά πρόσωπα. Και σε λίγο το δυσάρεστο μαντάτο για την Καλυψώ: «Ο Οδυσσεάς πρέπει να φύγει και να γυρίσει στην πατρίδα του.

12. Βλ. σημ. 6.

13. Ομήρου Οδύσεια, ό.π., ε 60 κ.εξ. και Jacquelline de Romilly, (1999), ό.π. σελ. 53

14. Ομήρου Οδύσεια, ό.π., ε 78 - 79.

15. Θεραπεινίς και θεράπεινα (θηλ. του θεράπων < θέρω =θάλλω, περιθάλλω, περριποιούμαι. Lat. Foveo): υπηρέτρια, η οποία διέφερε από τη δμωή, την αμφίπολο και τη δούλη, στο ότι προσέφερε εκούσια, ελεύθερα και με αξιοπρέπεια τις υπηρεσίες της. Εκτελούσε πολλών ειδών οικιακές υπηρεσίες (α 109, π 253), αλλ' ήταν πάντοτε ευγενείς. Δμωή: (δμωή: ποιητ. < δαμάω = δαμάζω) υπηρέτρια που προερχόνταν από αιχμαλωσία πολέμου και εκτελούσε οικιακές εργασίες: καθάριζε το σπίτι, μαγείρευε, άλεθε το σιτάρι, ζύμωνε το ψωμί, ύφαινε κ.τλ. βλ. Ιω. Πανταζίδου, (1872 / χ.χ. στη φωτοστατική ανατύπωση), Λεξικόν Ομηρικόν, Βιβλιοπωλείον Φιλολογικόν Β. Βασιλείου, Αθήνα.

Αμφίπολος: (ἀμφί + πέλω = κινούμαι): στον Όμηρο είναι η ακόλουθος, η υπηρέτρια που είχε το ιδιαίτερο καθήκον να συνοδεύει τη δέσποινα ή την ηγεμονίδα ή τις κόρες τους έξω από το σπίτι και απολάμβανε μεγαλύτερη τιμή ανάμεσα στις δμωές και τις άλλες

δούλες: είναι κυρίως η εκ γενετής δούλη.

1/ Ο πρώτος βοηθός κωπηλάτης. 2/ Ο κάθε εργαζόμενος, ο χειρωνακός, ο (στην Αθήνα) υπηρέτης, που ακολουθούσε έναν σπλιτή και μετέφερε τις πληροφορίες και τις κόρες του στις πορείες. Βλ. Ιω. Δρ. Σταματάκου, (1949), Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, εκδοτικός οίκος "Αθήναion". Αθήνα.

Είναι απόφαση των θεών και εντολή του Δία».¹⁶

Ο Οδυσσέας καθημερινά στο ίδιο πάντα σκηνικό: στ' ακρογιάλι με κλάμα, πόνους, στεναγμούς και σπαραγμό στα στήθη, πικραινόταν αφάνταστα,¹⁷ καθώς αδυνατούσε να ξεφύγει απ' αυτόν τον δελεαστικό κλοιό και το αθέλητο πλάγιασμα με την Καλυψώ και να αποπλεύσει για την πατρίδα.

Και από την άλλη, η Καλυψώ – πριν από την εντολή του Δία – περιχαρής, Υφαίνουσα. Τραγουδώντας βίωνε τη διαρκή ευδαιμονική (της) κατάσταση, αγκαλιάζοντας έναν περίλυπο караβοτσακισμένο ναυαγό, πρώην βασιλιά στο ιθακήσιο μικρονήσι. Ευφραινόταν και λαχταρούσε να του προσφέρει την αθανασία με αντάλλαγμα να γεύεται παντοτινά τον έρωτά του.

Τι αντιφατική που είναι η ζωή! Σ' ένα ζεύγμα: Αθάνατη μικροθεά, νύμφη μες την ευδαιμονία – θνητός, ξεπεσμένος βασιλιάς μόνος κι έρημος, που δεν βρίσκει αναπαμό η ψυχή του, αν δεν δει “καπνόν αποθρώσκοντα”¹⁸ από την πατρίδα.

Η Καλυψώ συμβολίζει την αθανασία και την ευδαιμονία και ο Οδυσσέας τον νόστο και τον πόνο. Διχογνωμούν, αλλά συν-αισθάνονται. Η εντολή του Δία προκαλεί τον θυμό και τη λύπη στην Καλυψώ. Ξάφνιασμα και χαρά για τον Οδυσσέα και απαρχή νέων κακών και κινδύνων.

Και την αναπάντεχη είδηση για την αναχώρηση του Οδυσσέα του τη φέρνει η Καλυψώ στ' ακρογιάλι.¹⁹ Τα συναισθήματα αντιστρέφονται. Χαρά του Οδυσσέα. Λύπη της Καλυψώς. Το τελευταίο επίσημο γέυμα / δείπνο στη σπηλιά και το τελευταίο ερωτικό αγκάλιασμα.

Ύστερα, έξω οι οδηγίες της νύμφης για την κατασκευή της σχεδιάς και το γέμισμά της με τροφές και κρασί και ο συνοδευτικός ούριος άνεμος για τον απόπλου του Οδυσσέα. Ακολουθεί πικρός και ευφρόσυτος αποχαιρετισμός των δύο ομηρικών πρωταγωνιστών. Χαρμολύπη, λοιπόν, κεχωρισμένη σε δύο πρόσωπα.

Στο 4ο τοπικό επίπεδο ο μύθος εξελίσσεται στη θάλασσα με την κρυφή ελπίδα προς την Ιθάκη. Ο Οδυσσέας αναχωρεί, αλλά την 17η ημέρα θαλασσοδέρνεται, караβοτσακίζεται και προσορμίζεται – ύστερα από τιτάνιο αγώνα – την 18η ημέρα, «στ' ανώμαλα ακροβράχια»²⁰ της Βαϊακίας, που αποτελεί το 5ο τοπικό επίπεδο.

16. Ομήρου Οδύσσεια (μτφρ.), ό.π., ε 31 - 33 και 115 - 118.

17. Ομήρου Οδύσσεια (μτφρ.), ό.π., ε 84 - 86, 156 - 158 και 162 - 164.

18. Ομήρου Οδύσσεια (μτφρ.), ό.π., σ 58.

19. Ομήρου Οδύσσεια (μτφρ.), ό.π., ε 167.

20. Ομήρου Οδύσσεια (μτφρ.), ό.π., ε 442.

ΙΛΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

5. Διαπίστωση / Συμπέρασμα μερικό

Με τα όσα, μέχρις εδώ, εκτέθηκαν, διαπιστώνεται ότι τα συναισθήματα στα ομηρικά έπη υπακούουν στον έμφυτο νόμο της δράσης και της αντίδρασης. Ειδικότερα, «η δραστηριότητά μας και η ενεργητικότητά μας – επισημαίνει η Ψυχολογία – κατευθύνονται, κατά το μεγαλύτερο μέρος, από τις τάσεις και τις παρορμήσεις της συναισθηματικότητάς μας».²¹ Η, διαφορετικά, η λειτουργία των συναισθημάτων και στα ομηρικά έπη ακολουθεί το σχήμα: σκέψεις ή ενθυμήσεις → συναισθήματα → ενέργειες → και πάλι συναισθήματα. Η ένταση ή η ύφεσή τους καθορίζονται, κάθε φορά, από το γεγονός.

Αυτές οι έντονες συναισθηματικές αντιθέσεις αποτυπώθηκαν, κατά καιρούς, σε διάφορες μορφές της τέχνης και απετέλεσαν αριστουργηματικά έργα.

6. Στο νησί της Ωγυγίας ... μια 13χρονη μαθήτρια, ωτακούστρια ... της Καλυψώς και του Οδυσσέα

Έτσι, παρόμοια, την ισοτιμία θείου και ανθρώπινου, με ένα μικρό προβάδισμα της θεάς, αντιλαμβάνεται – ενστικτωδώς; διαισθητικώς; λογικώς; – μια μικρή δεκατριάχρονη μαθήτρια τότε, το 1980 στο 1ο Γυμνάσιο Άργους (ωτακούστρια ... της Καλυψώς και του Οδυσσέα), 51 ετών σήμερα.²² η Βασιλική Ντούτσου.²³ η οποία μας κληροδότησε, εν αγνοία της, ένα μικρό αριστουργηματικό κείμενο, που διασώθηκε από την πυρά ως εκ θαύματος²⁴ στο οποίο συγχωνεύονται η λογική με τα συναισθήματα του ανθρώπινου πόνου, του νόστου, του έρωτα και του αποχωρισμού, δοσμένα με την ευαισθησία της έφηβης, και τελικό νικητή τον νόστο έναντι του έρωτα, μέσα στο ειδυλλιακό τοπίο της Ωγυγίας.

Ας την παρακολουθήσουμε. Τίτλος του κειμένου της είναι:

6.1. Στο νησί της Καλυψώς²⁵

Το χύμα σκάει στην ακρογιαλιά απαλά και πλέκει αφροδαντέλα στη

21. Τριαντ. Τ. Τριανταφύλλου, (1998). Ψυχολογία, έκδοση: Ίδρυμα Ευγενίδου, Αθήνα, σελ. 45.

22. Το 2018.

23. Η Βασιλική Ντούτσου έχει σπουδάσει οικονομικά με μεταπτυχιακούς τίτλους. Εργάζεται στην Περιφερειακή Ενότητα Αργολίδας (πρώην νομαρχία), διαμένει μόνιμα στο Κίβερι Αργολίδας, είναι παντρεμένη με τον Παναγιώτη Μπέλλο και έχουν αποκτήσει δύο παιδιά, την Αναστασία, μαθήτρια της Β' τάξης Γυμνασίου και τον Ιωάννη, μαθητή της τάξης Ε' Δημοτικού.

24. Νάρη στην προνοητικότητα του υπογράφοντος και ταυροποιείται σήμερα εδώ, ως μέρος της ανακοίνωσης.

25. Ο τίτλος αποτελεί ιδεολογική - αισθητική παρατήρηση στις προαγωγικές εξετά-

γη. Το νανούρισμά του το παίρνει ο Ζέφυρος και χαϊδεύει τα μαλλιά της Καλυψώς. Αυτή στέκει όρθια μπροστά στο ποτάμι και σαν νάρκισσος θαυμάζει την πραγματικά παραμυθένια ομορφιά της στα γάργαρα νερά του.

Οι τέσσερις βρύσες που βρίσκονται δίπλα στη σπηλιά φλοισβίζοντας φλυαρούν: «Ο Οδυσσέας θα φύγει, θα φύγει, θα φύγει ...». Τη φωνή τους που σβήνεται, μόλις φτάσει στη γη την παίρνουν τα ρυάκια και πάνε να ποτίσουν τα άλσιν που βρίσκονται πίσω από τον λοφίσκο. Το μαθαίνουν οι ρίζες και ψιθυρίζουν στα νερά: «Ο Οδυσσέας θα φύγει, θα φύγει, θα φύγει ...». Κι αυτά με τη σειρά τους το λένε στα φύλλα. Έτσι σε λίγο το ξέρουν όλοι στο νησί. Στο νησί της Καλυψώς. Όλοι εκτός της ίδιας.

Περιμένει να της το πει ένας Ερμής, για να πάψει να ελπίζει. Και πάντα υπάρχει ένας Ερμής. Και της το είπε. Αυτή λυπήθηκε βέβαια πολύ, αλλά δεν έπαιψε να είναι κύρια του εαυτού της. Συγκεντρώνει τις τελευταίες της δυνάμεις. «Πρέπει...», ψιθυρίζει. Τα μάτια της, τα μάτια της δείχνουν όλη την προσπάθεια.

Ο Οδυσσέας κάθεται σ' έναν βράχο. Τα δάκρυά του κυλούν, ώσπου τα παίρνει η απεραντοσύνη της θάλασσας. Τα κύματα που τα πήραν, τρέχουν στην Ιθάκη και τα αποθέτουν στη γλυκιά γη της. Κι αυτή το νιώθει με το ένστικτο που έχει ο καθένας για την πατρίδα. Και τα χείλη ανοίγουν χαμόγελο.

Ο ήλιος είναι ολόχρυσος, τα χορτάρια λαμπυρίζουν, η θάλασσα χαμογελά, δύο άνθρωποι θα χωρίσουν.

Τα μάτια της έχουν μια περίεργη λάμψη. Η καρδιά της χτυπά δυνατά. Αισθάνεται δυστυχημένη. Ο ουρανός βάρυνε. Η γη τρέμει. Η θάλασσα αγρίεψε. Ο άνεμος ουρλιάζει. Τα δέντρα, όμως, δεν ξεριζώνονται.

- «Σου χάρισα την αθανασία», του ψιθυρίζει. «Την αρνήθηκες. Τώρα θα αρνηθείς και μένα [Οδυσσέα].²⁶ Εντάξει, σε καταλαβαίνω, αγαπάς την πατρίδα σου πολύ. Όμως δεν προσπάθησες ποτέ εσύ να καταλάβεις εμένα».

- «Όχι, προσπάθησα να σε καταλάβω [Καλυψώ]²⁷ και νά 'σαι σίγουρη, σε κατάλαβα. Όμως η καρδιά και τα αισθήματα δεν μπαίνουν σε καλούπια. Ποτέ δεν μπόρεσα να υποχρεώσω τον εαυτό μου να ξεχάσω ό,τι πιο πολύ αγάπησα, την πατρίδα. Και δε θα το καταφέ-

σεις της Α' τάξης του 1ου Γυμνασίου Άργους στο μάθημα της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στις 15 Μαΐου 1980. Την ευθύνη της διατύπωσης είχε η φιλόλογος καθηγήτρια Σταματική Δημητρίου - Τόλη.

26. Η προσθήκη του ονόματος είναι του υπογράφοντός.

27. Ό.π.

ρω ποτέ».

– Στοπ! Μπράβο, Γιώργο! Μπράβο, Μαρία! Ωραία! Περισσότερη σημασία έπρεπε να δώσετε στη σκηνή που ο Οδυσσέας διάλεξε την πατρίδα από την αθανασία, αλλά δεν πειράζει.

Κοιτώ πάλι «το νησί της Καλυψώς». Όλα γύρω ψεύτικα, φτιασιδωμένα φαντάζουν κάτω από τους προβολείς. Κι αν τα γύμνωσες απ' την ψευτιά, μένουν μαύρα σαν την ψυχή των ανθρώπων.

Έχω μια απορία. Γιατί ό,τι είναι όμορφο είναι ψεύτικο; Γιατί;

Βασιλική Ντούτσου

Μαθήτρια του τμήματος Α3 του 1ου Γυμνασίου Αργους
(Προαγωγικές εξετάσεις, Πέμπτη 15 Μαΐου 1980)

6.2. Σχόλια στο κείμενο

Κείμενο πρωτόπλαστο – μεγάλη κουβέντα θα πω – σαν του Ομήρου, με πηγαιότητα, γνησιότητα και δροσιά.

Όλη η αφήγηση της ραψωδίας ε πέρασε στους πόρους της ψυχής τής μικρής μαθήτριας, ως τα μύχιά της και γονιμοποίησε τη σκέψη της. Από τα προσωπικά της διηθητήρια διυλίστηκαν οι περιττές ουσίες και πετάχτηκαν. Έμεινε σαν γάργαρο νερό η μαγιά που έπλασε αυτό το μικρό αριστούργημα. Ήταν το απόσταγμα από τα αποστακτήρια του νου και, γενικότερα, του πνεύματός της. Ήταν το ξαφνικό βλάστημα, που το βλέπεις να βγάζει μύτη από τον κορμό του δένδρου και – ω του θαύματος! – μπροστά στα έκπληκτα μάτια του θαυμάζοντος παρατηρητή – βλαστάνει και γίνεται ωραίο κλωνάρι ολοπράσινο με φύλλα. Κι εύλογα ρωτάς: πώς καρποφόρησε τόσο γρήγορα ο νους της μαθήτριας και γεννήθηκε αυτό το αριστούργημα!

Την απάντηση δίνει ο Πλάτωνας ορίζοντας την έμπνευση: «εκ [της] πολλής συνουσίας γιγνομένη περί το πράγμα».

Ναι, αγαπητοί Συνάδελφοι, Συμποσιαστές και Συμποσιάστριες, αυτή είναι η έμπνευση, όπως στην περίπτωση της μικρής τότε Βασιλικής. Είναι η πυροδότηση των ψυχικών και νοητικών στοιχείων, με τη γραφίδα, ταχύτατα, να τρέχει και ο νους να παρακολουθεί θεώμενος την αυτοκινητοδρομία της ψυχής, που φρενιάζει²⁹ για το ποιος θα παραβγεί πρώτος, δεύτερος και ίσως τρίτος. Οι άλλοι δεν τον ενδιαφέρουν.

Τα υπόλοιπα σχόλια δικά σας.

Σας ευχαριστώ πολύ

28. Πλάτωνος Φαίδων 83 Ε

29. (ως αμτβ.): γίνομαι έξω φρενών, εξοργίζομαι 2. είμαι σε έκσταση, σε ιερή μανία (< θ. φρεν- της λ. φρην, φρενός).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΟΔΥΣΣΕΑΣ, ΙΘΑΚΗ

1. Alberto MANGU EL, (2017), *Όμηρος: Ιλιάδα και Οδύσσεια*, (μτφρ. Ελένη Αστερίου), εκδόσεις *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα, σσ. 273 - 289: κεφ. 19: «Τα ταξίδια του Οδυσσέα».

2. Jacqueline de ROMILLY, (1999), «Τρεις παραδείσιοι κήποι» στον τόμο *Έπος και δράμα: κείμενα της Jacqueline de ROMILLY και άλλων για την αρχαία ελληνική γραμματεία* (μετάφραση - επιμέλεια: Αναστάσιος Αγγ. Στέφος), εκδόσεις της Σχολής Ι. Μ. Π. (Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου), Αθήνα, σσ. 51- 62.

3. ΔΙΚΑΙΟΥ Ελένη, (2003), *Το μεγάλο ταξίδι του Οδυσσέα* (εικονογράφηση: Λουίζα Καραγεωργίου), εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, σσ. 267.

4. ΚΩΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Αρσένιος, (2008), *Ένθεοι περίπατοι στην Ομήρου Οδύσσεια: νηπτικά και ασκητικά σχόλια*, εκδόσεις Αγαθός Λόγος, Αθήνα, σσ. 285.

5. ΝΤΟΥΤΣΟΥ Βασιλική, (1980), «Στο νησί της Καλυψώς» (το κείμενο προέκυψε από την ιδεολογική – αισθητική παρατήρηση της φιλολόγου καθηγήτριας Σταματικής Δημητρίου στο 1ο Γυμνάσιο Άργους, κατά τις προαγωγικές εξετάσεις της Α΄ τάξης στις 15 Μαΐου 1980).

6. ΟΜΗΡΟΥ *Οδύσσεια*, (1979), «Ραψωδία ε», (μτφρ. Ζήσιμου Σίδερη), Ο.Ε.Δ.Β. Αθήνα, σσ. 5-12, 92-110.

7. ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ.: *Παροιμίες*: ΚΕ 12.

8. ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ Ιω., (1872 / χ.χ.³⁰), *Λεξικόν Ομηρικόν*, Βιβλιοπωλείον Φιλολογικόν Β. Βασιλείου, Αθήναι, λήμματα: “αμφίπολος”, “δμωή”, “θεραπαινίς”.

9. ΠΑΠΑΖΑΦΕΙΡΗ Ιωάννα, (1966), *Ομήρου Οδύσσεια / Ηροδότου Ιστορία* (Μεθοδική διδασκαλία από μετάφραση), βιβλιοπωλείο Αθαν. Πούντζα, Αθήνα, σσ. 149.

10. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΣ Ιω. Δρ., (1949), *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, εκδοτικός οίκος “Αθήναιον”, Αθήναι, λήμματα: “θεραπαινίς”, “υπηρέτης”.

11. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Τριαντάφυλλος Τ., (1998), *Ψυχολογία*, έκδοση: Ίδρυμα Ευγενίδου, Αθήνα, σελ. 45.

12. ΤΣΙΜΠΛΗΣ Ηλίας Δ., (2010), *Άναρχος λόγος: Ωγύγιος ωδή στην ελευθερία*, αυτοέκδοση, εκδόσεις Έλυτρον, Καλαμάτα, σσ. 256.

13. ΤΣΟΤΑΚΟΥ – ΚΑΡΒΕΛΗ Αικατερίνη, **ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ** Λεξικό

30. Βεβρωτοστατική ανατύπωση. **ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ**

31. Εκδόσεις Σοκόλη. **ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ**

32. Φωτογραφική αναπαραγωγή της έκδοσης Σοκόλη από τον Δημοσιογραφικό

ελληνικής μυθολογίας. (1335 αλφαβητικά λήμματα για τους μύθους της Αρχαίας Ελλάδος). για αυτή την έκδοση Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα, σ. 265.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Οργανισμό Λαμπράκη για την εφημ. ΤΑ ΝΕΑ.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Οδυσσέας Μεταξάς

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ

Η μελέτη των Ομηρικών επών έχει περάσει από αρκετά στάδια τους δύο τελευταίους αιώνες. Η σημαντικότερη τομή υπήρξε η διατύπωση από τον Parry της θεωρίας που κατέδειξε την προφορική σύνθεση της πρώιμης ελληνικής επικής ποίησης.¹ Ήδη όμως προϋπήρχε μια ζωηρή συζήτηση για το κατά πόσο τα έργα αυτά ήταν ενιαίες συνθέσεις, συμπλήματα διαφορετικών ποιημάτων, ή κάτι ενδιάμεσο, όπως επεκτάσεις ενός αρχικού πυρήνα.

Η σχολή της νεοανάλυσης, σημαίνων εκπρόσωπος της οποίας υπήρξε ο Φ. Κακριδής, εστίασε μεταξύ άλλων στο χρονικό βάθος της ποιητικής παράδοσης των ομηρικών επών.² Αυτά ενσωμάτωσαν σύμφωνα με αυτή την οπτική στοιχεία από παλαιότερα επικά ποιήματα, αλλά σε κάθε περίπτωση θεωρούνται έργα με κάποιο βαθμό εσωτερικής συνοχής, που μπορούν να αποδοθούν σε ένα δημιουργό το καθένα, αν όχι στον ίδιο και τα δύο. Η έμφαση στη διαχρονία των επών και σε εξωομηρικά παράλληλα μέσω της νεοανάλυσης υπήρξε πολύτιμη, ώστε να αποτιμηθούν πληρέστερα διάφοροι παράγοντες που συντέλεσαν στην διαμόρφωση της επικής παράδοσης.

Όμως ακόμη και στο πλαίσιο της νεοανάλυσης, ή πάντως στο διαφύρον αποχρώσεων έργο μελετητών που επισημαίνουν τη διαχρονία της επικής ποίησης, έχει πλέον παγιωθεί η άποψη ότι η Οδύσσεια συντέθηκε κάποια στιγμή κατά την περίοδο μεταξύ του 9ου και 7ου αι. π.Χ.³

1. Parry 1971.

2. Π.χ. Κακριδής 1980.

3. Βλ. Malkin 1998 για χρονολόγηση της Οδύσσειας στο 9ο αι. π.Χ. βλ. West 2014

Η μεγάλη πλειονότητα αυτών των προσεγγίσεων, όσο κι αν σε διαφορετικό ανά περίπτωση βαθμό διακρίνει ποικίλης προέλευσης δομικά στοιχεία στο υλικό που χρησιμοποίησε ο ποιητής της *Οδύσσειας*,⁴ δεν αποδίδει μακρά χρονική διάρκεια στην περίοδο διαμόρφωσής της. Σε κάθε περίπτωση, δε γίνεται αναφορά σε κάποια πρώτο-Οδύσσεια σε δακτυλικό εξάμετρο, προηγούμενης χρονικά κάποιους αιώνες της τελικής σύνθεσης, όσο κι αν συχνά αναγνωρίζονται οι αρχαίες ρίζες της σχετικής μυθολογικής παράδοσης. Απόψεις όπως αυτή του Page για παράδειγμα, που υπέθετε μια σχετικά μακροχρόνια διαδρομή της *Οδύσσειας* στο δακτυλικό εξάμετρο,⁵ σήμερα μοιάζουν αντίθετες στην τάση που επικρατεί. Αυτό αποτελεί αποτέλεσμα διάφορων παραγόντων. Ένας από αυτούς είναι το ότι, όπως έχει παρατηρηθεί, τα έπη περιέχουν γλωσσικά η πραγματολογικά στοιχεία που θα πρέπει να χρονολογηθούν στον 9ο-8ο αι. π.Χ.⁶ Παρόλα αυτά, συγκεκριμένα για την *Ιλιάδα* έχει διατυπωθεί η θεωρία της σταδιακής εξέλιξης με βάση ένα πυρήνα που χρονολογείται στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού (ΥΕΧ).⁷ Για την περίπτωση της *Οδύσσειας* μια παρόμοια θεώρηση όχι μόνο απουσιάζει τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά συχνά διατυπώνεται η άποψη ότι η σύνθεσή της προϋποθέτει την *Ιλιάδα*.⁸ Στο πλαίσιο που ακολουθούν αρκετές προσεγγίσεις το τελευταίο διάστημα, η γένεση της *Οδύσσειας* θεωρείται απότοκη της εντατικοποίησης των ναυτικών δικτύων επικοινωνίας με την κεντρική Μεσόγειο, του ακόλουθου αποικισμού κατά τον 8ο-7ο αι. π.Χ. και της τάσης διαμόρφωσης μιας πανελλήνιας ταυτότητας.⁹

Η προσέγγιση αυτή όμως, παρά το ότι είναι δημοφιλής, μπορεί να αντικρουσθεί με συγκεκριμένα επιχειρήματα. Κατ' αρχάς, πρέπει να σημειωθεί ότι τα υστερότερα στοιχεία μιας προφορικής παράδοσης δε χρονολογούν αυτομάτως και σε κάθε περίπτωση τη σύνθεση. Ενδεχομένως απλά ορίζουν το τελικό στάδιο διαμόρφωσής της. Η λεπτομερής

για χρονολόγηση στον 7ο αι. π.Χ., μετά τον Ησίοδο. Γενικότερα υπάρχει μια τάση για χαμήλωμα της χρονολόγησης προς τον 7ο αι. π.Χ. τις τελευταίες δεκαετίες, βλ. Cook 2004 με παραπομπές για τις διάφορες απόψεις περί του ζητήματος της χρονολόγησης.

4. Π.χ. Nagy 1996, όπου εκθέτει, όπως και άλλες εργασίες, αυτό που ονομάζει 'evolutionary model'.

5. Page 1955.

6. Sherratt 1990, Crielaard 1995, Raaflaub 1997, 2001.

West 1988.

8. Π.χ. West 2014.

9. Για απόψεις που συνδέουν τη δημιουργία της *Οδύσσειας* με την εντατικοποίηση των ναυτικών δικτύων επικοινωνίας, βλ. Spaldgrass 1987, Morris 1988, Iliadis 2000, Nagy 2012. Για το ρόλο της *Ιθάκης* κατά τη Πρωτογεωμετρική ή Γεωμετρική περίοδο σε σχέση με την *Οδύσσεια* βλ. παραπομπές στην υποσημείωση 69.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ**

ανάλυση κάποιων παραμέτρων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι όντως της τελικής διαμόρφωσης προηγείται μια μακρά πορεία της Οδύσσειας στο δακτυλικό εξάμετρο, πολύ πιθανώς σε μια πλειάδα διαφορετικών εκδοχών. Είναι εφικτό μάλιστα να στοιχειοθετηθεί η αφετηρία αυτής της εξέλιξης τουλάχιστον στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού (ΥΕΧ).¹⁰ Αυτό προϋποθέτει σχετική ή απόλυτη χρονολόγηση ορισμένων επιμέρους στοιχείων της Οδύσσειας, τα οποία αποτελούν βασικά δομικά συστατικά της παράδοσης και δεν μπορεί να έχουν αντληθεί από άλλα επιικά ποιήματα. Επίσης προϋποθέτει διακρίβωση διαδοχικών αλλαγών σε κάποια από τα στοιχεία αυτά, οι οποίες έχουν αφήσει ίχνη στην εκδοχή της Οδύσσειας που έχει καταγραφεί.

Το όνομα του Οδυσσέα

Το όνομα του Οδυσσέα μαρτυρείται σε επιγραφές αγγείων από τον 7ο αι. π.Χ. και εξής με μια ποικιλία εκδοχών. Οι φωνολογικές παραλλαγές που καταγράφονται είναι όσον αφορά τα φωνήεντα η /u/ ή /i/, ενώ όσον αφορά τα σύμφωνα οι /s(s)/, /t(t)/ ή /ks/, και /d/ ή /l/. Η κατάληξη μπορεί να είναι -εύς ή -ής. Ο τύπος Ὀδυσσεύς αρχίζει να εμφανίζεται σε επιγραφές αγγείων μόνο από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ., ενώ μέχρι

10. Η Η επιχειρηματολογία για την ύπαρξη του δακτυλικού εξαμέτρου στην ΥΕΧ εστιάζει μεταξύ διάφορων γλωσσολογικών επιχειρημάτων, κυρίως στην ύπαρξη του φωνηεντικού ενήχου /r/ την εποχή που άρχισαν να χρησιμοποιούνται ορισμένοι λογότυποι (π.χ. Ένωαλιφ άνδρειφόντη < *enū wliōi anrk^hontā i). Αυτοί μετά την τροπή του /r/ σε /ra/, /ar/, /ro/ ή /or/ παραβιάζουν το δακτυλικό εξάμετρο. Τα αντεπιχειρήματα δεν φαίνονται πειστικά, αφού συνίστανται σε ad hoc ενστάσεις ανά περίπτωση. Μία ένδειξη ότι το δακτυλικό εξάμετρο βρισκόταν ήδη σε χρήση κατά τη μυκηναϊκή περίοδο, η οποία δεν έχει τύχει προσοχής έως τώρα, είναι το ότι στον ιλιαδικό νεών κατάλογον το είχαν/έχον όταν ακολουθείται από το ἦδ', θα πρέπει να θεωρηθεί ότι έχει ανεξήγητα μακρά τη δεύτερη συλλαβή. Αυτό πρέπει να οφείλεται στο ότι όταν συντέθηκε ο λογότυπος είχαν/έχον ἦδ', δεν είχαν σιγηθεί ακόμη τα τελικά κλειστά σύμφωνα, ώστε το τρίτο πληθυντικό πρόσωπο παρατατικού του ρήματος έχω θα ήταν hek^hont και με χρονική αύξηση chek^hont. Σε αυτό το στάδιο ο λογότυπος δεν εμφάνιζε μετρικά προβλήματα, αφού η ακολουθία δύο συμφώνων στο τέλος της κατάληξης παρατατικού του τρίτου πληθυντικού προσώπου (-ont) καθιστούσε την τελική συλλαβή του hek^hont/chek^hont μακρά. Αυτό βεβαίως δε σημαίνει ότι οι στίχοι του νεών καταλόγου που περιέχουν αυτό το λογότυπο χρονολογούνται σε μια τόσο πρώιμη περίοδο. Το αντίθετο, σε κάποιες περιπτώσεις η συντηρημένη μακρά πρώτη συλλαβή του είχαν βρίσκειται στη θέση και δεν μπορεί να αναλυθεί σε δύο βραχείες, πράγμα που συνεπάγεται ότι όταν συντέθηκε ο στίχος είχε ολοκληρωθεί η τροπή /ehē/ > /ee/ > /ē/ κλειστό. Αυτό που συνέβη είναι το ότι λόγω της χρησιμότητάς του σε αυτού του είδους τους καταλόγους, ο λογότυπος συνέχισε να χρησιμοποιείται ακόμη και όταν μετά τη σίγηση των τελικών κλειστών συμφώνων, παρουσιάσε πλέον μετρικά προβλήματα. Το ίδιο άλλωστε έχει επισημανθεί και για διάφορους λογότυπους που παρουσιάζουν μετρικά προβλήματα λόγω της εξέλιξης του φωνηεντικού ενήχου /r/ της σίγησης του /h/ της αντικατάστασης της κατάληξης δοτικής τριτόκλιτων -ει από τη βραχύχρονη σε -i, κ.ο.κ.

τότε μαρτυρούνται τύποι με /l/ αντί /d/.¹¹ Η αποκλειστική εμφάνιση τύπων με /l/ κατά την πρώιμη αυτή περίοδο αντανακλάται και στη λατινική εκδοχή του ονόματος (Ulixes). Η εικόνα αυτή συνεπάγεται τα εξής: ο Οδυσσεάς ήταν δημοφιλής ήρωας και εκτός της παράδοσης της Οδύσσειας, με τις διάφορες εκδοχές του ονόματος να μαρτυρούν ποικίλες συγχρονικά/γεωγραφικά ή διαχρονικά εκδοχές του μύθου, διακριτές από την Οδύσσεια.¹² Η εμφάνιση του τύπου Όδυσσεύς και η σταδιακά όλο και συχνότερη παρουσία του εις βάρος των υπόλοιπων, αντανακλά την αυξανόμενη διάδοση και δημοφιλία της Οδύσσειας. Για ποιο λόγο όμως εμφανίζεται στην Οδύσσεια ο τύπος Όδυσσεύς, που διαφέρει λόγω της εμφάνισης του /d/ αντί του /l/ σε σχέση με όλες τις υπόλοιπες πρώιμες μαρτυρίες; Η απάντηση αυτού του ερωτήματος προϋποθέτει την εξέταση της ιστορίας των φωνολογικών παραλλαγών του ονόματος συνολικά.

Η εναλλαγή /d/ ή /l/ εντοπίζεται σε λέξεις προελληνικής προέλευσης, αλλά και προερχόμενες από την περιοχή της Μικράς Ασίας.¹³ Είναι πολύ πιθανό να προέρχεται από ένα τριβόμενο σύμφωνο όμοιο ή παρεμφερές με το νεοελληνικό /ð/, που θα υπήρχε τουλάχιστον σε μια προϊστορική, πιθανώς μη Ινδοευρωπαϊκή (ΙΕ) γλώσσα της περιοχής. Η γνωστότερη από τις λέξεις στις οποίες μαρτυρείται η εναλλαγή /d/ ή /l/ είναι οπωσδήποτε ο λαβύρινθος, δάνειο στην ελληνική κατά πάσα πιθανότητα από κάποια προϊστορική γλώσσα της Κρήτης.¹⁴ Ο όρος αυτός στην ελληνική των ιστορικών χρόνων εμφανίζει πάντα /l/ αντί για /d/, όπως ακριβώς και οι πρώιμες επιγραφικές παραλλαγές του ονόματος του Οδυσσέα. Ωστόσο στη γραμμική Β μαρτυρείται ως *daburintʰos* (*da-ru₂-ri-to-jo*, *daburintʰoγγο*, γεν. εν.). Αυτό συνεπάγεται ότι η ‘κανονική μυκηναϊκή’ διάλεκτος, η γλώσσα της πλειονότητας των ανακτορικών γραφών, εμφανίζει /d/ αντί /l/ στις περιπτώσεις των δανείων αυτής της κατηγορίας. Όσον αφορά αυτό το φωνολογικό χαρακτηριστικό η ‘κανονική μυκηναϊκή’ βρισκόταν προφανώς σε αντίθεση με άλλες διαλέκτους ή κοινωνιολέκτους της ΎΕΧ, από τις οποίες προέκυψε ο τύπος λαβύρινθος που τελικά επικράτησε πλήρως στη μεταγενέστερη Ελληνική. Με βάση αυτή τη μαρτυρία, μπορούμε να επιλύσουμε το πρόβλημα που

11. Beekes 2009: 194-7. West 2014: 6-7. Kanavou 2015 με παραπομπές.

12. West 2014: 7. Η ενσωματωμένη στην Οδύσσεια ύπαρξη ενδείξεων σχετικά με μια χρητική παραλλαγή της ιστορίας του Οδυσσέα (βλ. Reece 1994), πρέπει να αντανακλά ακριβώς αυτό το χρονικό βάθος και τη γεωγραφική διασπορά των σχετικών με τον ήρωα παραδόσεων.

13. Beekes 2009: 194. Yakubovich 2010: 285-7.

14. Η σημασία της λέξης αρχικά πρέπει να ήταν ‘ανακτορο’, όπως προκύπτει από τη σύνδεση με το χεττιτικό *tabarna/labarna* (βασιλιάς), βλ. Yakubovich 2002. Melchert 2003.

θέτει η παραδοξότητα της ύπαρξης στην Οδύσσεια του τύπου Όδυσ-σεύς, που είναι απομονωμένος έναντι όλων των υπόλοιπων πρώιμων εξωομηρικών μαρτυριών, ως προς την εμφάνιση του /d/ αντί του /l/. Η μορφή του ονόματος στην Οδύσσεια προφανώς προέκυψε από μια επι-κή παράδοση, οι πηγές της οποίας ήταν συνδεδεμένες με την ‘κανονική μυκηναϊκή’ διάλεκτο.

Η διτυπία /s(s)/-/t(t)/ αποτελεί εξέλιξη κάποιου παλαιότερου συ-μπλέγματος κλειστού συμφώνου και ημιφώνου, συγκεκριμένα του /ky/ στην περίπτωση του ονόματος του Οδυσσέα.¹⁵ Αυτό σε περίοδο προγε-νέστερη των πινακίδων Γραμμικής Β. αφού υπέστη ουράνωση τράπηκε σε τριβόμενο /ts/, ενώ αργότερα εξελίχθηκε σε /ss/(>/s/) ή /tt/ ανάλογα με τη διάλεκτο.¹⁶ Η ύπαρξη παραλλαγών του ονόματος με /ks/ αντί /s(s)/ ή /t(t)/ συνδέεται με μια μάλλον μη ελληνική τροπή /ky/ > /ks/.¹⁷ Η φωνηεντική παραλλαγή /u/ ή /i/, είναι συνήθης σε προελληνικές λέξεις, κάτι που συμπίπτει με τα υπόλοιπα στοιχεία που τεκμηριώνουν την προελληνική καταγωγή του ονόματος.¹⁸ Η ποικιλία στην απόδοση προ-ελληνικών φθόγγων είτε οφείλεται στο ότι δεν ήταν οικείοι στους ομι-λητές της ελληνικής, είτε αποτυπώνει την ύπαρξη διακριτών προϊστο-ρικών γλωσσών/διαλέκτων. Οπωσδήποτε πάντως οι τρεις διαφορετικές τροπές του αρχικού /ky/ υποδεικνύουν την ευρεία προϊστορική διάδοση των σχετικών με τον ήρωα παραδόσεων. Αυτό συνεπάγεται την ενσω-μάτωση του Οδυσσέα στη μυθολογική ή ποιητική παράδοση σε μια πρώιμη χρονική περίοδο, αφού η τροπή /ky/ > /ts/ έχει ήδη συντελεστεί την περίοδο των πινακίδων γραμμικής Β.¹⁹

Ο ετρουσκικοί τύποι του ονόματος είναι αρκετά ενδιαφέροντες. Έ-χουν οδοντικό αντί του αποκλειστικά εμφανιζόμενου υγρού /l/ στις πρώιμες εξωομηρικές ελληνικές παραλλαγές, από τις οποίες προέκυψε το λατινικό *Ulixes*. Στην περίπτωση της λατινικής αυτό συνέβη πιθανό-

15. Beekes 2009: 195.

16. Προερχόμενη από ορισμένα συμπλέγματα συμφώνου και /y/, η τροπή /ts/ > /ss/-/tt/ πρέπει να έγινε αρκετά αργά σε κάποιες περιοχές, με βάση το ότι η κατανομή του /ss/ και του /tt/ τέμνει διαλεκτικές ομάδες. Μάλιστα σε παμφυλιακές επιγραφές ήταν σε χρήση ειδικό σύμβολο ώστε να αποδίδεται η αξία του πιθανώς τριβόμενου φθόγγου που προέκυψε από το /ky/, ο οποίος παρέμενε διακριτός από το /s/ στο οποίο είχαν εξελιχθεί τα υπόλοιπα συμπλέγματα.

17. Ο Beekes 2009: 195 θεώρησε ότι η τροπή /ky/ > /ks/ μπορεί να συνέβη σε κάποια ελληνική διάλεκτο. Πάντως οι ενδείξεις για κάτι τέτοιο είναι ισχνές. Ακόμα και αν το καρικό Λύξης ή το λυδικό Λίξης είναι ονόματα άσχετα ετυμολογικά, η προελληνική ετυ-μολογία του ονόματος κάνει πιο πιθανή την υπόθεση να συνέβη η τροπή σε μια μη ελληνική γλώσσα.

18. Beekes 2007: 22

19. βλ. π.χ. za-we-te (tsawetes < *kyawetes, ιων. σήτες)

τατα μέσω επαφών με γειτονικές ελληνικές αποικίες. Ο ετρουσκικός τύπος λόγω των φωνολογικών χαρακτηριστικών του θα μπορούσε ενδεχομένως να προέκυψε από την Οδύσσεια, αλλά αυτή η υπόθεση συναντά δυσκολίες δεδομένου του ότι η Οδύσσεια πριν τα μέσα του βου αι. π.Χ. φαίνεται να έχει μηδαμινή επιρροή στις επιγραφικές μαρτυρίες, και άρα στις προφορικές διηγήσεις που κυκλοφορούσαν τη συγκεκριμένη περίοδο. Οι παραλλαγές *Uthuze*, *Utuze*²⁰ επιπλέον περιλαμβάνουν ένα τριβόμενο /ts/, που αντιστοιχεί σε αυτό που θα είχε η ελληνική μορφή του ονόματος πριν τραπεί σε /ss/ ή /tt/. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από παραλλαγές όπως οι *Uthuste* και *Uthste*, όπου πιθανότατα μαρτυρείται η μετάθεση /ts/ > /st/. Σε διαφορετική περίπτωση η παρουσία του /t/ θα ήταν δυσερμήνευτη.

Άρα φαίνεται αρκετά πιθανό η ετρουσκική εκδοχή του ονόματος να σχηματίστηκε μέσω κάποιου προϊστορικού τύπου που συνδεόταν με την 'κανονική μυκηναϊκή', ο οποίος είχε /d/ αντί /l/ και διατηρούσε το τριβόμενο /ts/. Άλλωστε και η μεγάλη ποικιλία ετρουσκικών παραλλαγών ευνοεί την υπόθεση πρώιμου δανεισμού. Ο δανεισμός σε μια τέτοια περίπτωση θα συνέβη μέσω των ελεγχόμενων από τα μυκηναϊκά ανάκτορα εμπορικών δικτύων που συνέδεαν τον ελλαδικό χώρο με την Ιταλική χερσόνησο, ή μέσω των εντατικών, αν και διαφορετικού χαρακτήρα, επαφών των δύο περιοχών κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο, μετά την κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος. Μέσω αυτών των επαφών φορείς της πρώιμης ετρουσκικής ήρθαν σε επαφή κατά την ΥΕΧ με ομιλητές της 'κανονικής μυκηναϊκής' ή κάποιας συγγενούς διαλέκτου. Οι ετρουσκοί τύποι είναι επομένως αξιοσημείωτοι διότι πιθανώς προσφέρουν ακόμη μία έμμεση μαρτυρία αναφορικά με την παλαιότητα των σχετικών με τον Οδυσσέα μυθολογικών παραδόσεων. Αλλά σε κάθε περίπτωση αυτή είναι δεδομένη με βάση τα υπόλοιπα φωνολογικά δεδομένα και δεν εξαρτάται από την ερμηνεία των ετρουσκικών τύπων.

Η ετυμολόγηση του ονόματος που αποπειράται η ίδια η Οδύσσεια, προσφέρει κάποια επιπλέον στοιχεία σχετικά με το χρονικό βάθος της παράδοσης. Σύμφωνα με την Οδύσσεια, το όνομα προέρχεται από το *ὀδύσσασθαι*.²¹ Ο Οδυσσέας ονοματίστηκε από τον παππού του Αυτόλυκο, επειδή σύμφωνα με τα λεγόμενα του Αυτολύκου ο ίδιος είχε μισηθεί. Στο επεισόδιο αυτό μπορεί να διακριθεί η σύμφυση δύο διαδοχικών χρονολογικά περιπτώσεων λαϊκής ετυμολόγησης. Η προφανής

20. Επειδή η ετρουσκική γλώσσα δεν περιλάμβανε το φωνήεν /o/, όπου υπάρχει αυτό σε ελληνικούς όρους που δανείστηκε η ετρουσκική αποδίδεται ως 'u'. Ο χαρακτήρας Z του ετρουσκικού αλφαβήτου απέδιδε το τριβόμενο /ts/.

21. Οδ. τ 407-9. Επίσης έμμεσος αλλά σαφής ο συσχετισμός στο α 60-2.

είναι αυτή που συνδέει το όνομα με το *ὀδύσσασθαι*, όπως ρητά αναφέρεται. Εντούτοις, είναι φανερό ότι σε μια πρωϊμότερη εκδοχή του συγκεκριμένου επεισοδίου, είναι ο Αυτόλυκος ('γνήσιος λύκος') αυτός που ονοματίζει τον Οδυσσέα. επειδή τα ονόματά τους θεωρήθηκε ότι συνδέονται σημασιολογικά. Από αυτή τη σημασιολογική συσχέτιση προφανώς πηγάζει η σύνδεση τόσο του Αυτολύκου όσο και του Οδυσσέα με την πονηριά. Η εκδοχή του ονόματος με /l/ σε μια πρωϊμη περίοδο, πριν το /ky/ τραπεί σε /ts/ και στη συνέχεια σε /ss/ ή /tt/. θα είχε τη μορφή **olukyeus*. Αυτή θα γινόταν αντιληπτή από ομιλητές της πρωϊμης ελληνικής ως παρεμφερής προς τον τύπο *lukos* και τα παράγωγά του, όπως το **lukya*. Στη συνέχεια, μετά το αρχικό στάδιο της τροπής /ky/ > /ts/ > /ss/ ή /tt/, η σχέση αυτή έγινε λιγότερο προφανής και περιορίστηκε σε παράγωγα που ακολούθησαν την ίδια εξέλιξη λόγω της επαφής του /k/ με το /y/ (βλ. **lukya* > **lutsa* > λύσσα). Στην τελική φάση διαμόρφωσης της Οδύσσειας, ο συσχετισμός αυτός προφανώς είχε πλέον λησμονηθεί. γεγονός που σε συνδυασμό με τη χρήση ενός τύπου με /d/ αντί /l/ έδωσε χώρο στη νέα λαϊκή ετυμολόγηση με βάση το *ὀδύσσασθαι*.

Τα ονόματα του πατέρα και του παππού του Οδυσσέα επίσης έχουν πρώιμα χαρακτηριστικά, αλλά αρκετά διαφορετικής φύσης. Είναι και τα δύο τυπικά ονόματα της μυκηναϊκής ελίτ, όπως τα γνωρίζουμε από τις πινακίδες γραμμικής Β. ελληνικής ετυμολογίας σχετικής με το πεδίο του πολέμου και της ισχύος.²² Τα συνθετικά του ονόματος Λαέρτης εμφανίζονται αντεστραμμένα στο πυλιακό όνομα *e-ti-ra-wo* (*ertilā ws*).²³ Το ότι το όνομα Άρχεισιος (< *ἄρκεσις) χρειάστηκε να υποστεί μετρική έκταση ώστε να μπορέσει να χρησιμοποιηθεί, αποτελεί σαφή ένδειξη ότι δεν είναι δημιουργήμα των επικών ποιητών, όπως άλλα ονόματα ελάσσωνων χαρακτήρων, αλλά προέρχεται από μια παράδοση που εκτεινόταν αρχικά και εκτός της επικής ποίησης. Οι δύο αυτοί χαρακτήρες διακρίνονται για τα εξής: Διαθέτουν ένα πολύ στοιχειώδη μυθολογικό κύκλο, χωρίς αδελφια μάλιστα. Επίσης η ένταξη του Λαέρτη στην Οδύσσεια φαίνεται ιδιαίτερα επιφανειακή, χωρίς ρόλο στην εξέλιξη της αφήγησης. Όλα τα παραπάνω δείχνουν ότι τα ονόματα αυτά προέρχονται από μια μυθολογική παράδοση της ΥΕΧ, προφανώς αρχικά ξεχωριστή από τον προελληνικής προέλευσης κύκλο του Οδυσσέα, που δεν κατάφερε να επιβιώσει των ανακατατάξεων που συνέπεσαν με το τέλος της περιόδου. Οριστικά διατηρήθηκαν στην επική ποίηση ως απλά ονόματα, εντός της οποίας κάποια στιγμή συνδέθηκαν με την ιστορία της Οδύσσειας, λαμβάνοντας ένα επιφανειακό μόνο ρόλο. Αυτό είναι

22. Palaima 1999.

23. PY Cn 131.10. 655.9.

σημαντικό, διότι υποδεικνύει ότι η ιστορία της Οδύσσειας είχε ήδη σχετικά μακρόχρονη διαδρομή πριν προσελκύσει τα απομεινάρια αυτής της σχεδόν λησμονημένης κατά την ιστορική περίοδο μυθολογικής παράδοσης.

Οι παρατηρήσεις που προηγήθηκαν μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι οι μυθολογικές προφορικές παραδόσεις σχετικά με τον Οδυσσέα ανάγονται στην προϊστορική περίοδο. Ο τύπος Όδυσσεύς μάλιστα, που μπορεί να χαρακτηριστεί ως γλωσσικό απολίθωμα εντός της επικής ποίησης, πιθανότατα επιβεβαιώνει την παρουσία του ονόματος στο δακτυλικό εξάμετρο ήδη κατά την ΥΕΧ. Δεν αρκεί όμως για να αποδείξει την ύπαρξη κάποιας προϊστορικής εκδοχής της Οδύσσειας, αφού μια ύστερη Οδύσεια θα μπορούσε να έχει δανειστεί τον τύπο αυτό του ονόματος από την Ιλιάδα ή άλλα επικά ποιήματα, ή να έχει ενσωματώσει στοιχεία από άλλες μορφές προφορικών/μυθολογικών παραδόσεων, εκτός της επικής ποίησης. Το ίδιο είναι δυνατό να ισχύει και για τα ονόματα *Λαέρτης* και *Άρκείσιος*.

Λογότυποι σχετικοί με τον Οδυσσέα

Ένα επιπλέον επίπεδο ανάλυσης έχει χρησιμοποιηθεί για να οριοθετήσει χρονολογικά επάλληλα στάδια εξέλιξης της επικής ποίησης, σχεδόν αποκλειστικά για την περίπτωση της Ιλιάδας. Πρόκειται για την απόλυτη χρονολόγηση στοιχείων της λογοτυπικής κυρίως γλώσσας και του περιγραφόμενου υλικού πολιτισμού, και τη συσχετίσή τους με συγκεκριμένους ήρωες.²⁴ Αυτού του είδους η ανάλυση γίνεται γενικά δεκτό ότι υποδεικνύει την αρχαιότητα του Οδυσσέα εντός της ιλιαδικής παράδοσης. Συχνά γίνεται αναφορά άλλωστε στην περικεφαλαία με επένδυση από χαυλιόδοντες κάπρου, που φορά ο Οδυσσέας στη ραψωδία Κ. Παρακάτω θα παρουσιαστούν κάποιοι λογότυποι σχετικοί με τον Οδυσσέα που όπως έχει ήδη σημειωθεί από την έρευνα πρέπει αν αναχθούν στην ΥΕΧ.

Ο λογότυπος *Διὶ μῆτιν ἀτάλαντος* χρησιμοποιείται, αποκλειστικά στην Ιλιάδα, μόνο για τον Οδυσσέα, εκτός από δύο φορές στην κλητική για τον Έκτορα. Η φράση αυτή είναι αξιοσημείωτη διότι οι κανόνες προσωδίας του δακτυλικού εξαμέτρου παραβιάζονται σε δύο σημεία, πρόβλημα που όπως έχει επισημανθεί επιλύεται αν αποκατασταθεί η μυκηναϊκή εκδοχή της ως *diwei mē tin/mhatalantos* (< *smmtalantos*).²⁵ Εκεί η δοτική διατηρεί την κληρονομημένη από την ΠΕ μακρά κατά-

24. West 1988: 159 με αναφορά στην αρχαιότητα του Οδυσσέα στην Ιλιάδα. Επίσης Watkins 1995. Horrocks 1997: 196-203. West 1999: 226-237. Latacz 2004.

25. Ruijgh 1967: 53. West 1988: 157.

ληξη -ei, ενώ το /h/(< /s/ έχει αξία κανονικού συμφώνου.

Τα επίθετα *δῖος* και *θεῖος*, παρότι έχουν την ίδια μετρική αξία, χρησιμοποιούνται με διαφορετικό τρόπο. Το πρώτο χρησιμοποιείται στην ονομαστική και το δεύτερο στη γενική (*δῖος* Ὀδυσσεύς έναντι Ὀδυσσῆος *θεῖοιο*). Όπως παρατήρησε ο C. Ruijgh, αυτό συμβαίνει διότι όταν διαμορφώθηκαν αυτοί οι λογότυποι, κατά την ΎΕΧ, το επίθετο *δῖος* ήταν δισύλλαβο (*diwgos*) ενώ το επίθετο *θεῖος* τρισύλλαβο (*tʰehiyos*).²⁶ Επομένως είχαν διαφορετική μετρική αξία και ήταν επιβεβλημένη ή προτιμητέα η χρήση τους με το συγκεκριμένο τρόπο (*δῖος* < *diwgos* και *θεῖοιο* < *thehiyoggo*). Οποιαδήποτε χρήση του *thehiyos* χωρίς να καθίσταται η τελευταία συλλαβή θέσει μακρά θα ήταν ούτως ή άλλως αδύνατη. Η χρήση του *diwoggo* θα δημιουργούσε στίχο με σπονδείο τέταρτο και πέμπτο πόδα, κάτι που οι ποιητές προσπαθούσαν να αποφύγουν, συνεπώς στρέφονταν στην εναλλακτική του τύπου *tʰehiyoggo*.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο λογότυπος Ὀδυσσῆος *ἱερῇ ἱς*, που διασώζεται στον Ησίοδο. Σύμφωνα με τον M. West και αυτός πρέπει να είχε συντεθεί κατά τη μυκηναϊκή περίοδο (τον ανασυνθέτει ως *odukyē ws hierā wī sʰ*). Το δακτυλικό εξάμετρο παραβιάζεται στην τελική εκδοχή του λογότυπου, αφού το /h/ έπαψε να έχει αξία κανονικού συμφώνου κατά την μεταμυκηναϊκή περίοδο. Το επίθετο *ἱερός* διατηρεί την παλιά, κληρονομημένη από την ΠΙΕ σημασία 'ισχυρός, ορμητικός'. Ιδιαίτερα σημαντικό στο συγκεκριμένο λογότυπο είναι το ότι το ίδιο το όνομα του Οδυσσέα εμπλέκεται σε ένα προβληματικό σημείο της προσωδίας, που αποκαθίσταται αν υποτεθεί η χρονολόγηση της δημιουργίας του λογοτύπου σε μια πρώιμη περίοδο διαμόρφωσης της επικής γλώσσας.

Τα δεδομένα που εξετάστηκαν υποδεικνύουν ότι πρώιμα στάδια της διαμόρφωσης της επικής παράδοσης, ήδη από την ΎΕΧ, περιλαμβάνουν στοιχεία του μύθου του Οδυσσέα. Ωστόσο, ούτε αυτά επαρκούν ώστε να αποδειχθεί η ύπαρξη κάποιας μορφής της Οδύσσειας ήδη από την περίοδο αυτή. Η εξέταση της πιθανότητας να αποτελεί η Οδύσεια που τελικά καταγράφηκε εξέλιξη μιας μακρόχρονης και πολυεπίπεδης διαδικασίας εντός του δακτυλικού εξάμετρου, ήδη από την ΎΕΧ, επιβάλει την εξέταση δεδομένων που σχετίζονται με την Ιθάκη και γενικότερα το περιβάλλον εντός του οποίου τοποθετείται η παράδοση της Οδύσσειας. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα να ενσωματώθηκαν δευτερογενώς στην Οδύσεια μέσω άλλων επικών ποιημάτων, τα αναγόμενα στο μυκηναϊκό παρελθόν στοιχεία του συνθέτου της μυθική/επική μορφή του Οδυσσέα.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΟΥΡΙΟΥ

26. Ruijgh 1995: 81-2.

27. West 1988: 157-8.

Η περίπτωση της Ιθάκης: λογότυποι

Από την εποχή της πρωτοποριακής μελέτης του Parry, πλήθος εργασιών πάνω στο θέμα των λογοτύπων στην επική ποίηση έχουν αποσαφηνίσει λεπτομέρειες της χρήσης τους και της εξέλιξής τους στο χρόνο.²⁸ Γενικά είναι δεκτό ότι αρχαϊκά επίθετα, που δημιουργήθηκαν αρκετά πριν το τελικό στάδιο διαμόρφωσης της επικής γλώσσας, διατηρούνται σε λογότυπους είτε επειδή σε αυτό συμβάλλει η θέση τους στο στίχο (πολλές φορές βρίσκονται στο τέλος), είτε λόγω της σύνδεσής τους με κάποιο ήρωα ή τόπο, με τον οποίο αποτελούν αδιάσπαστη ενότητα. Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί το επίθετο ποδάρκης, στο λογότυπο ποδάρκης διος Ἀχιλλεύς. Διατηρείται μόνο στο συγκεκριμένο λογότυπο, ενώ οπουδήποτε αλλού χρησιμοποιείται το όμοιας σημασίας και μετρικής αξίας ποδώκης.²⁹

κραναήν Ἰθάκην (α 247, ο 510, π 124, φ 346)

Η ύπαρξη του επίθετου κραναός δεν τεκμηριώνεται στην καθομιλουμένη κάποιας διαλέκτου των ιστορικών χρόνων, εκτός ποίησης. Επιπλέον, φαίνεται πως είχε σταματήσει από σχετικά νωρίς να αποτελεί ενεργό εργαλείο της επικής γλώσσας. Δεν εμφανίζεται πουθενά αλλού στα ομηρικά ποιήματα εκτός από το λογότυπο κραναήν Ἰθάκην, παρόλο που θα μπορούσε να φανεί χρήσιμο αφού δεν υπάρχει άλλο επίθετο με όμοια σημασία και μετρική αξία. Η σημασία του επιθέτου κραναός στην Οδύσσεια θεωρείται ότι είναι 'τραχύς'. Ωστόσο στη σχετική περιορισμένη μεταγενέστερη χρήση του στην ποίηση η σημασία του δεν είναι ιδιαίτερα σαφής.³⁰ Το γεγονός ότι αυτό το αρχαϊκό επίθετο επιβίωσε στο συγκεκριμένο λογότυπο πρέπει να αποδοθεί στη λογοτυπική σύνδεσή του με την Ιθάκη, αλλά δεν είναι εφικτό να προσδιοριστεί με περισσότερη ακρίβεια σε απόλυτους όρους η αρχαιότητά του.

Ἰθάκην εὐδείελον (β 167, ι 21, ν 212, 325, τ 132), Ἰθάκης εὐδειέλου (ξ 344)

Το επίθετο εὐδείελος επίσης είχε πάψει να αποτελεί τμήμα κάποιας ελληνικής διαλέκτου των ιστορικών χρόνων. Υπάρχει διχογνωμία σε

28. Π.χ. Hainsworth 1978. Hoekstra 1981. Janko 1982. Reece 2009.

29. Bergson 1956.

30. Το 'κραναὶ ἀκαλήφαι' (Αριστοφ. αποσπ. Ἑλ. 102) φαίνεται πως συνδέεται με την ΠΙΕ ρίζα *ker- (αιμώδης), από όπου προέρχεται το βαρβάρων *ktr- (βλ. π.χ. kra-). Άρα μπορεί να μη συνδέεται επιμελημένα με το κραναός που χρησιμοποιείται στην Οδύσσεια. Το κραναός χρησιμοποιείται στην ποίηση κυρίως για την πόλη των Αθηνών, προφανώς λόγω της σύνδεσής με το μυθικό βασιλιά Κραναό.

σχέση την ετυμολογία και τη σημασία του στην Οδύσσεια. καθώς έχουν προταθεί οι σημασίες 'ευκολοθώρητος'³¹ και 'με όμορφα δειλινά'.³² Η παρουσία του στα ομηρικά έπη είναι περιορισμένη στον οδυσσειακό λογότυπο *Ἰθάκην εὐδείελον* (με την παραλλαγή *Ἰθάκης εὐδείελου* στο στίχο ξ 344). Εξαίρεση αποτελεί ο στίχος ν 234, όπου προσδιορίζει νησιά γενικά. Η χρήση του στο συγκεκριμένο στίχο συνιστά ένδειξη ότι όταν αυτός συντέθηκε η ακριβής σημασία του επιθέτου είχε πλέον ξεχαστεί, αφού δεν υπάρχει προφανής λόγος, όποια σημασία και αν είχε, να είναι περισσότερο κατάλληλο για τον προσδιορισμό νησιών.

Πιθανότατα ο ποιητής που συνέθεσε το στίχο ν 234 επηρεάστηκε από το ότι ο γνωστός σε αυτόν λογότυπος *Ἰθάκην εὐδείελον* αφορά νησί. Την εντύπωση ότι το επίθετο ήταν πια ομιχλώδες ως προς τη σημασία του κατά το τελικό στάδιο διαμόρφωσης της Οδύσσειας, ενισχύει η χρήση του επιθέτου στη μεταγενέστερη αρχαϊζουσα ποίηση, όπου η σημασία του θεωρείται ότι είναι 'ευήλιος'.³³ Συνεπώς για το επίθετο *εὐδείελος* ισχύουν όσα και για το *κραναός*. Ήταν τμήμα κάποιας ζωντανής διαλέκτου όταν συντέθηκε ο λογότυπος *Ἰθάκην εὐδείελον*, αλλά αφού πλέον έπαψε να γίνεται κατανοητό, επιβίωσε σχεδόν αποκλειστικά χάρη στη λογοτυπική του σύνδεση με το κύριο όνομα που προσδιορίζει. Το *εὐδείελος* μαρτυρείται στη μυκηναϊκή Πύλο ως τοπωνύμιο (e-u-de-we-ro, ehude[i]welos ή ehude[i]welon/m).³⁴

ἀμφιάλω Ἰθάκη (α 386, 395, 401, β 293, φ 252)

Το επίθετο *ἀμφιάλος* έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι παρέχει κάποιες επιπλέον πληροφορίες που υποστηρίζουν τα όσα εκτέθηκαν παραπάνω για τα επίθετα *κραναός* και *εὐδείελος*. Όπως και τα άλλα δύο επίθετα που προσδιορίζουν την *Ιθάκη* στην Οδύσσεια, εμφανίζεται μόνο σε ένα συγκεκριμένο λογότυπο (*ἀμφιάλω Ἰθάκη*). Σε αντίθεση με αυτά, η σημασία του είναι σαφής. Εντούτοις, το επίθετο *ἀμφιάλος* μπορεί όχι μόνο να χαρακτηριστεί ως τμήμα μιας πρώιμης φάσης της επικής γλώσσας, αλλά και να προσδιοριστεί χρονολογικά με μεγαλύτερη ακρίβεια. Το ότι είχε πάψει να χρησιμοποιείται πριν το τελικό χρονικά στάδιο διαμόρφωσης της γλώσσας της Οδύσσειας, πιστοποιείται από το ότι συνυπάρχει με το όμοιας σημασίας και μετρικής αξίας επίθετο *ἀμφίφυτος*, που χρησιμοποιείται επίσης σε δοτική πτώση στο λογότυπο *νήσω ἐν ἀμφίφυτῇ*. Παρακάμπτεται έτσι ο κανόνας της οικονομίας στην

31. Ruijgh 1970: 319

32. García-Ramón 1998-9.

33. βλ. Πινδ. Π. 4. 136

34. PY Ab 02, Ad 670.

περίπτωση αυτή, λόγω του ότι ένα αρχαϊκό επίθετο διατηρείται σε χρήση μόνο εντός ενός συγκεκριμένου λογοτύπου, ενώ για τη σύνθεση του μεταγενέστερου λογοτύπου νήσω ἐν ἀμφίρῳτῃ αντλείται ταυτόσημο επίθετο από κάποια τρέχουσα διάλεκτο. Το επίθετο ἀμφίρῳτος είναι ύστερη σχετικά προσθήκη στην επική γλώσσα. Από την έλλειψη διπλού /r/ συνάγεται ότι σχηματίστηκε στο πλαίσιο κάποιας ψιλωτικής διαλέκτου, που θα μπορούσε να είναι η μικρασιατική Αιολική ή Ιωνική, όταν δεν υπήρχε πια δασεία στο ῥυτός (< *hrutos < *srrw-tos). Αντίθετα το ἀμφιάλος είναι προφανώς αρκετά αρχαιότερο, δεδομένου ότι όταν σχηματίστηκε όχι μόνο το μεσοφωνηεντικό /h/ δεν είχε σιγηθεί, αλλά διατηρούσε αξία κανονικού συμφώνου, που απέτρεπε την έκθλιψη. Για το λόγο αυτό ο West περιέλαβε το ἀμφιάλος στα κατάλοιπα μιας μυκηναϊκής φράσης στην πορεία εξέλιξης της επικής γλώσσας.³⁵ Όπως και το εὐδείελος, το ἀμφιάλος μαρτυρείται στη μυκηναϊκή Πύλο, ως ανθρωπωνύμιο όμως (a-pi-a2-ro, amp^bihalos).³⁶

Τοπωνύμια της Ιθάκης

Τα τοπωνύμια δεν έχουν το ίδιο βάρος με τα λογοτυπικά επίθετα για τη διερεύνηση της αρχαιότητας της Ιθάκης στην ομηρική επική παράδοση, αφού θεωρητικά θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται αρκετά μετά τη δημιουργία τους και αφού μορφολογικά και φωνολογικά θα είχαν πάψει να βρίσκονται σε αντιστοιχία με την ομιλούμενη γλώσσα. Ωστόσο, έχει σημασία να εξεταστεί το αν συμπεριφέρονται με τρόπο παρεμφερή σε σχέση με τα λογοτυπικά επίθετα, ή αν προκύπτουν άλλες ενδείξεις που αποσαφηνίζουν λεπτομέρειες της ένταξής τους στο χρονολογικό φάσμα διαμόρφωσης της επικής παράδοσης.

35. West 1988: 157. Αν και τότε το /h/ έπαψε να έχει αξία κανονικού συμφώνου δεν μπορεί να χρονολογηθεί με ακρίβεια, το ότι η μικρασιατική Αιολική και Ιωνική ήταν ψιλωτικές διάλεκτοι σημαίνει ότι τα ίχνη του στην προσωδία πρέπει να χρονολογούνται σε περίοδο που η επική γλώσσα που κληρονόμησαν οι Ίωνες αοιδοί ακόμη εξελισσόταν στην ηπειρωτική Ελλάδα, μέχρι το τέλος της ΥΕΧ. Ακόμη και αν υποθέσει κανείς ότι θα μπορούσαν Ίωνες ή Αιολείς αοιδοί της Μικράς Ασίας να είχαν αντλήσει το ἀμφιάλος από μια υποθετική μεταγενέστερη πηγή της ηπειρωτικής Ελλάδας, η συνύπαρξή του με το όμοιας μετρικής αξίας ἀμφίρῳτος αποδεικνύει ότι έχει διατηρηθεί στην Οδύσεια ως αρχαϊσμός. Έχει ενδιαφέρον από αυτή την άποψη ότι στους στίχους α 395-6 ο λογοτύπος ἐν ἀμφιάλῳ Ἰθάκῃ συνδυάζεται με μια σημασία του όρου 'βασιλεύς' ενδεικτική του γενούς ή τοπικού αξιωματούχου, συγκρίσιμη με αυτή του qa-si-re-u (g^aasileus) της γραμμικής Β. Επίσης εκεί συνδυάζεται με το λαγνῆ (6283) (εξέλιξη πάλαιος) ο οποίος εμφανίζεται μόνο άλλη μία φορά στον Όμηρο στο Δ 109 (λαγνῆ παλαιός). Εξέλιξη σε σύζευξη με το λογοτύπο ἐν ἀμφιάλῳ Ἰθάκῃ. Ο λογοτύπος νέσων ἐνδὲς παλαιοί/αί θυμίζει την αντίστιξη ne-wo (newos) και pa-ra-jo (palaios) που χρησιμοποιείται για διάφορες καταγραφές στις πινακίδες γραμμικής Β.

Νήριτον (ι 22, ν 351, Β 632)

Το τοπωνύμιο *Νήριτον* (< *nē -hritom) συμπεριλήφθηκε από τον Ruijgh στα ονομαζόμενα από τον ίδιο 'αρχαϊκά' στοιχεία της επικής γλώσσας, που χρονολογούνται στο στάδιο κατά το οποίο αυτή εξελισσόταν στην ηπειρωτική Ελλάδα, πριν το τέλος της ΥΕΧ. Το δεύτερο συνθετικό βρίσκει παράλληλα μόνο στην Αρχαδική διάλεκτο (ἐπάριτοι).³⁷ Με σημασία 'αναρίθμητο', αρχικά ήταν επίθετο, όπως στο λογότυπο *νήριτος ὕλη* του Ησιόδου.³⁸ Μάλιστα έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η χρήση του στα ομηρικά έπη ως τοπωνυμίου προέκυψε από παρερμηνεία ενός παρόμοιου παλιού λογότυπου.³⁹ Ωστόσο μαρτυρείται ήδη ως ανθρωπωνύμιο στις πινακίδες γραμμικής Β της Πύλου (ne-ri-to. nē riṭiḏi.δοτ.).⁴⁰ κάτι που συνεπάγεται ότι η παραπάνω μεταβολή συνέβη ήδη σε μια πολύ πρώιμη περίοδο.⁴⁰

Το επίθετο *ἐννοσίφυλλον* που επισυνάπτεται στο τοπωνύμιο *Νήριτον* στους στίχους ι 22 και Β 632 είναι επίσης αρχαϊκού χαρακτήρα, αφού το πρώτο συνθετικό (*ἐννοσις*) είναι άγνωστης ετυμολογίας και δεν ήταν παραγωγικό στις διαλέκτους των ιστορικών χρόνων. Εμφανίζεται στη γραμμική Β, στο θεωνύμιο e-ne-si-da-o-ne (ennesidā hōnei.δοτ. εν.).⁴² Το ότι η σημασία του είναι σχετική με το 'σειώ', μπορεί να θεωρηθεί ασφαλές με βάση το μυκηναϊκό θεωνύμιο, τα ομηρικά επίθετα *ἐννοσίχθων/ἐννοσίγαιος*, το πατρωνυμικό *Ἐννοσίδας* που αποδίδει ο Πίνδαρος στον Ποσειδῶνα⁴³ και τη γλώσσα του Ησυχίου *ἐννοσις*: *κίνησις*.

Κροκύλεια (Β 633)

Εμφανίζεται ως *Κροκύλει'* στον νεῶν κατάλογον. Αναφέρονται μαζί με την Αιγίλιπα αμέσως μετά το *Νήριτον* και πριν τα άλλα μεγάλα νη-

36. PY An 192.1, Ea 109, 270, 922. On 300.2, Q a1297.

37. Ruijgh 1957: 161.

38. Ησιόδος, Έργα 511.

39. Βλ. Heubeck 2004-5: 138 με παραπομπές για τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί.

40. PY Cn 04.

41. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο αναμενόμενος μυκηναϊκός (και γενικότερα μη αττικός-ιωνικός) τύπος θα έπρεπε να είναι nā ritos/n, λόγω της τροπής του ΠΙΕ λαρυγγικού /h₂/ ή των φωνηέντων που βρίσκονταν σε επαφή με αυτό σε /a/ ή /ā / στην ελληνική. Χωρίς να αποκλείεται κάποιο διαλεκτικό φαινόμενο που δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε με τα διαθέσιμα δεδομένα, ίσως ο τύπος nē ritos του πυλιακού ανθρωπωνυμίου προέκυψε κατ' αναλογία προς τύπους που είχαν ως πρώτο συνθετικό το εκτεταμένο αρνητικό μόριο nē, χωρίς αυτό να βρίσκεται σε επαφή με τα λαρυγγικά /h₂/ /h₁/ που θα έδιναν φωνηεντικό χρωματισμό /a/ και /o/ αντίστοιχα, αλλά με το /h₁/ η με σύμφωνο (π.χ. ἀντιπύλης).

42. KN M 719.2.

43. Πινδ. 4. 173.

σιά, άρα πρέπει να ήταν και οι δύο τοποθεσίες της Ιθάκης. Η έκθλιψη καθιστά βέβαιο το ότι το *Κροκύλει* μπορεί να είναι μόνο ουδετέρου γένους και πληθυντικού αριθμού. Ο τύπος παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον, κυρίως λόγω του δεύτερου συνθετικού, που όπως θα γίνει σαφές σχετίζεται ετυμολογικά με το ουσιαστικό *λάας*. Σύμφωνα με την ανάλυση του Nikolaev, ο τύπος *λάας*, αρσενικού γένους και ενικού αριθμού, έχει δευτερογενώς δημιουργηθεί με βάση τον ουδετέρου γένους και πληθυντικού αριθμού ΠΕ τύπο **lāha*. Αυτός αποτελεί την κανονική ελληνική εξέλιξη του όμοιου γένους και αριθμού τύπου (**leh₂esh₂*) του ΠΙΕ σιγμόληκτου ουσιαστικού **leh₂-e/os-*, ο οποίος θα είχε τη σημασία 'σωρός από λίθους'.⁴⁴ Ο Nikolaev δεν αναφέρει τα *Κροκύλεια* ανάμεσα στους σχετιζόμενους ετυμολογικά τύπους, παρόλο που διατηρεί ως δεύτερο συνθετικό την αναμενόμενη στην ιωνική διάλεκτο εξέλιξη του τύπου **lāha*. Αυτό δεν γίνεται άμεσα αντιληπτό λόγω των φωνολογικών μεταβολών (τροπή /ā />/ē / και σίγηση του μεσοφωνηεντικού /h/), με βάση τις οποίες το **lāha* τράπηκε σε **lēa*. Στα ομηρικά έπη συχνά το ανοικτό /ē /(< /ā/) ποδίζεται ορθογραφικά ως ει όταν προηγείται του α (π.χ. Έρμείας < μυκ. *hermā hā s*). Επομένως είναι εμφανές ότι το δεύτερο συνθετικό *-λεια* αντιστοιχεί ακριβώς στο ΠΕ/μυκηναϊκό **lāha*.

Η σημασία του τοπωνυμίου *Κροκύλεια* εξαρτάται από την ερμηνεία του πρώτου συνθετικού. Φωνολογικά εγγύτερα βρίσκεται το ουσιαστικό *κροκός* (δέσμη επεξεργασμένου μαλλιού). Μια άλλη πιθανότητα αφορά στη σύνδεση με το γνωστό φυτό κρόκος, μέσω της οποίας θα προέκυπτε η σημασία 'βράχοι όπου φύονται κρόκοι'. Αυτό θα απαιτούσε να ερμηνευθεί το μεταγενέστερο /o/ ως αποτέλεσμα εμφάνισης μιας δευτερόκλιτης παραλλαγής που υποσχέλισε μια παλαιότερη αθέματη υ-ληκτη, ίσως και λόγω ασταθούς φωνηεντισμού σε μια πρώιμη περίοδο αφού ο όρος είναι σημειτικό δάνειο (βλ. ακκαδ. *kurkannu*). Η υπόθεση σύνδεσης με τον κρόκο είναι ελκυστική λόγω της εντυπωσιακής αντιστοιχίας προς μια σειρά τοιχογραφιών από την μινωική Κρήτη και τον οικισμό του Ακρωτηρίου Θήρας, όπου απεικονίζονται κρόκοι να φύονται πάνω σε βράχους και σε κάποιες περιπτώσεις να συλλέγονται. Οι τοιχογραφίες αυτές υπογραμμίζουν, μαζί με άλλα στοιχεία, την οικονομική και συμβολική/θρησκευτική σημασία του κρόκου στον αιγαιόχωρο της Εποχής του Χαλκού,⁴⁵ υποδεικνύοντας ενδεχομένως το πώς μπορεί να προέκυψε το τοπωνύμιο *Κροκύλεια*.

Κατά την ιστορική αρχαιότητα, κανένα από αυτά στοιχεία δεν ήταν δια-

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΟΥΡΙΟΥ**

44. Nikolaev 2010.

45. Dewan 2015, με αναφορά στις τοιχογραφίες του Ακρωτηρίου Θήρας και της Κνωσού, αλλά και στη γενικότερη σημασία του κρόκου κατά την Εποχή του Χαλκού.

θέσιμο για τα ομηρικά Κροκύλεια. Το πόλισμα Κροκύλειον, στην περιοχή της Δωρίδας, πολύ δύσκολα θα μπορούσε να διεκδικήσει οποιαδήποτε σχέση με τα ομηρικά Κροκύλεια εκτός της ετυμολογικής. Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η παρουσία ομάδων ανδρών που ορίζονται με το εθνικό *ko-ro-ku-ra-i-jo*, μαζί με άλλες ομάδες ποικίλης προέλευσης στην ίδια στρατιωτική υπηρεσία, στις πινακίδες Γραμμικής Β της σειράς *o-ka* στην Πύλο.⁴⁶ Το *ko-ro-ku-ra-i-jo* πρέπει να αναγνωσθεί ως *krokulāhioi*.⁴⁷ εθνικό του τοπωνυμίου *krokulāha*, που όπως είδαμε αντιστοιχεί στον ιωνικό ομηρικό τύπο Κροκύλεια. Σε κάθε περίπτωση, η παρουσία ομάδας κωπηλατών που φέρουν το εθνικό *za-ku-si-jo* (*dza-kunsioi*, Ζακύνθιοι).⁴⁸ αποδεικνύει ότι τα Ιόνια νησιά βρίσκονταν ανάμεσα στους τόπους προέλευσης των ομάδων ανδρών που καταγράφονται στις πυλιακές πινακίδες Γραμμικής Β.

Αιγίλιψ (B 633)

Όπως και για το τοπωνύμιο Κροκύλεια, το οποίο συνοδεύει στο στίχο B633, τίποτα συγκεκριμένο δεν ήταν γνωστό στην αρχαιότητα για την ταυτότητα του τοπωνυμίου Αιγίλιψ. Στην Ιλιάδα χρησιμοποιείται και ως επίθετο, με άγνωστη σημασία.⁴⁹ Ομοίως σκοτεινή είναι μέχρι σήμερα η ετυμολογία του.⁵⁰ Η πλέον πιθανή ετυμολογική συσχέτιση του δεύτερου συνθετικού έγινε από τον Kretschmer⁵¹ και αφορά την ΠΙΕ ρίζα **lep-* (πέτρα), από όπου λεπάς, λεπαῖος, ίσως λεπίς.⁵² Η άποψη που

46. PY An 614.4, 656.7, 661.4, Na 396, 405, 516, 543. Βλ. Mahoney 2017 για μια πρόσφατη αποτίμηση του εθνικού *ko-ro-ku-ra-i-jo*, με αναφορές σε προηγούμενες μελέτες.

47. Η ανάγνωση *korkuraioi* δεν είναι δυνατή με βάση τους ορθογραφικούς κανόνες της γραμμικής Β (θα έπρεπε να είναι αποδίδεται ως **ko-ku-ra-jo*). Πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι κατά κανόνα στη γραμμική Β το φωνήεν /i/ δηλώνεται μετά από άλλο φωνήεν όταν μεσολαβεί το /h/. Π.χ. *we-te-i* (*wetehi*, dot. με κατάληξη -i όπως συνήθιζόταν μόνο στα σιγμόληκτα) αλλά *di-we* (*diwei*, dot.). Αυτό αποτελεί μια ακόμη ένδειξη ότι το δεύτερο συνθετικό του εθνικού *ko-ro-ku-ra-i-jo* παράγεται από το **lā* h-βλ. π.χ. και *o-pi-ra-i-ja* (*opilā hia*).

48. PY An 610.12

49. Ιλ. I 15, N 63, Π 4.

50. Ανάλυση των ετυμολογικών προτάσεων που έχουν γίνει, στο Tsagalis 2017. Όποια επιμολόγηση και αν προτιμήσει κανείς, πρέπει να υποθέσει κάποιες μεταγενέστερες σημασιολογικές μεταβολές και επανερμηνείες, όπως προκύπτει από το συσχετισμό των γλωσσών του Ησυχίου τόσο μεταξύ τους όσο και με τα ομηρικά δεδομένα.

51. Kretschmer 1892: 379. Μέσω αυτής της ετυμολόγησης, η γλώσσα του Ησυχίου *ἀλιψ*, πέτρα, θα μπορεί να ερμηνευθεί ως *alips* < **sm-lep-s*. Θα είχε σημασία 'ομάδα λιθων/βράχων', ή 'συμπαγής λίθος/βράχος', με βάση τη σημασία 'μάζα, ένας' της ΠΙΕ ρίζας **sem-* (μηδενική βαθμίδα **sm-*).

52. Έως και την ΥΕΧ οι λεπίδες ήταν συχνά κατασκευασμένες από πυριτόλιθο ή

διατύπωσε πρόσφατα ο Τσαγγάλης, συνδέοντας το δεύτερο συνθετικό με το λάπτω είναι ενδιαφέρουσα σημασιολογικά,⁵³ αλλά η τροπή /a/ > /i/ παραμένει προβληματική φωνολογικά. Γενικότερα όλες οι σχετικές γλώσσες του Ησυχίου, καθώς και το ιλιαδικό επίθετο, αφορούν ή προσδιορίζουν βράχους, κάτι που ταιριάζει με την ετυμολογική σύνδεση με τη ρίζα *lep-. Προϋπόθεση για να μπορεί να ισχύσει αυτή η υπόθεση είναι η τροπή /e/ > /i/. Αυτή μαρτυρείται στην 'κανονική μυκηναϊκή' σε επαφή με διχειλικό σύμφωνο, όπως συμβαίνει στον τύπο Άγιλιψ.⁵⁴ Ορισμένοι όροι που εμφάνιζαν την τροπή /e/ > /i/ σε επαφή με διχειλικό σύμφωνο, γενικεύθηκαν σε όλες τις διαλέκτους της μεταγενέστερης ελληνικής επειδή σχετίζονταν άμεσα με δραστηριότητες σε σημαντικό βαθμό περιορισμένες στο περιβάλλον της ανακτορικής ελίτ της ΥΕΧ. Ως παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν τα ουσιαστικά ἵππος (< μυκ. (h)ik*(kʷ)os < ΠΙΕ h₂ékʷos)⁵⁵ και διφθέρα (μυκ. dip^ht^herā) < δέφω/δέψω. Με βάση αυτά τα δεδομένα ο Nagy θεώρησε τους τύπους πί-συρες (< *kʷetures) and πινυτός (< *penutos) που εμφανίζονται στην Οδύσσεια, ως μυκηναϊκά κατάλοιπα στην επική γλώσσα.⁵⁶

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η σημασία του τοπωνυμίου Άγιλιψ θα ήταν 'βράχος των αιών'. Εκτός από την ετυμολογική παράμετρο που ήδη εκτέθηκε, η συγκεκριμένη σημασία μπορεί να υποστηριχθεί από αρκετούς ταυτόσημους σχηματισμούς, όπως το όρος της μυκηναϊκής Πύλου a3-ko-ra-i-ja (aigolā hia) ήτο αθηναϊκό Αιγάλεω. Τα τοπωνύμια αυτά έχουν όμοια με το Άγιλιψ σημασία και στα δύο συνθετικά, με τη διαφορά ότι το δεύτερο συνθετικό παράγεται από την ΠΙΕ ρίζα *leh₂-, όπως και τα Κροκύλεια, και όχι από τη ρίζα *lep-.

Γλωσσικά χαρακτηριστικά των περιγραφών τοποθεσιών της Ιθάκης

Οι περιγραφές των τοποθεσιών της Ιθάκης εμφανίζουν πρώιμα γλωσσικά χαρακτηριστικά, αν κανείς τις αναλύσει εφαρμόζοντας τη σειρά κριτηρίων που χρησιμοποίησε ο Janko στη θεμελιώδη μελέτη του για την εξέλιξη της επικής γλώσσας.⁵⁷ Αυτό μοιάζει μη αναμενόμενο, δεδομένου του ότι οι περιγραφές αυτές διακρίνονται από σχετικά πε-

οφιανό, και παλιότερα αποκλειστικά. Για όμοια σημασιολογική εξειδίκευση βλ. Και ἄχμων < ΠΙΕ *h₂ékʷmō (λίθος).

53. Tsagalis 2017.

54. Risch 1966: 150.

55. Η αναμενόμενη ελληνική εξέλιξη ΠΙΕ *h₂ékʷos > ἵππος διακρίνεται στο όνομα Ἐπειός, που αποδίδεται στον κατασκευαστή του δουρείου ἵππου, καθώς και στο εθωνύμιο Ἐπειός (βλ. Deroy 1951) (βλ. Deroy 1951).

56. Nagy 2011: 93.

57. Janko 1982.

ριορισμένη χρήση λογοτύπων, που τείνουν να είναι φορείς γλωσσικών αρχαϊσμών. Είναι σκόπιμο να εξεταστούν εδώ πιο λεπτομερώς δύο στίχοι, οι οποίοι περιέχουν μετρικές ανωμαλίες. Αυτές αίρονται αν αποκατασταθούν προγενέστεροι γλωσσικά τύποι. Λόγω του ότι δεν εμπλέκονται λογότυποι, κάποια από τις γνωστές λύσεις αυτών των μετρικών ανωμαλιών (π.χ. μετάθεση λογοτύπων ή αλλαγή πτώσης), που θα καθιστούσαν περιττή την προσφυγή στη διαχρονική γλωσσική ανάλυση, δεν μπορεί να ισχύει για αυτούς τους στίχους.⁵⁸

π 471: ἤδη ὑπὲρ πόλιος, ὅθι Ἑρμαῖος λόφος ἐστίν

Ο στίχος π 471 παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον, αφού μπορεί βάσιμα να υποθεθεί ότι όταν συντέθηκε, το /h/ διατηρούσε αξία πλήρους συμφώνου.⁵⁹ Στο συγκεκριμένο στίχο επιλύονται έτσι δύο μετρικά ζητήματα: αυτό της βραχείας συλλαβής στη θέση του τρίτου πόδα, που θα πρέπει να νοηθεί ως μακρά, καθώς και της χασμωδίας μεταξύ τρίτου και τέταρτου πόδα. Ο συνδυασμός δύο διαφορετικών περιπτώσεων μετρικών προβλημάτων στον ίδιο στίχο που επιλύονται με τον ίδιο τρόπο, κάνει πολύ πιθανότερη και προτιμητέα μια ερμηνεία στο πλαίσιο της διαχρονίας της επικής γλώσσας παρά κάποια σύμπτωση. Επομένως πρέπει να υποθέσουμε ότι το ὅθι Ἑρμαῖος προήλθε από ένα προγενέστερο *hotʰi* (< *yo-dʰi) *hermaios* (*herma* < *sermn̥).

ρ 208: ἄμφι δ' ἄρ' αἰγείρων ὕδατοτρεφῶν ἦν ἄλσος

Αξιοσημείωτος είναι ο σπονδειαῶν στίχος ρ 208, στην περιγραφή της τυκτής κρήνης. Στίχοι με σπονδεῖο πέμπτο πόδα γενικά αποφεύγονται από τους ποιητές και σπανίζουν. Όμως στο συγκεκριμένο στίχο καταλύεται η λεγόμενη Meister's bridge, που αποκλείει το να συμπίπτει το τέλος λέξης (ἦν στο στίχο ρ 208) με το τέλος του σπονδείου πέμπτου πόδα.⁶⁰ Όταν αυτό συμβαίνει πρέπει να οφείλεται σε κάποια μεταγενέστερη συναίρεση (π.χ. ἡώ διαν < *ῥάα διαν). Ο τύπος ἦν προέκυψε ως ἐξῆς: ΠΙΕ *h₁ ἐs̥ ΠΕ *eest > *ees/*een > (*ē s̥) ē ἢ ἦν). Το τρίτο ενικό

58. Επίσης δεν εμπλέκονται και ορισμένοι φθόγγοι, όπως υγρά σύμφωνα, που ευνόούνται για κάποιες εξαιρέσεις στους κανόνες προσωδίας. Αν και οι απώτερες αιτίες των εξαιρέσεων πιθανότατα ανάγονται σε φωνολογικές μεταβολές που συνέβησαν με την πάροδο του χρόνου (βλ. West 2018), εντούτοις είναι φανερό ότι οι μεταγενέστεροι ποιητές εκμεταλλεύτηκαν τις 'ελευθερίες' αυτές.

59. Πρέπει να σημειωθεί ότι το ὑπὲρ ανάγεται σε ΠΙΕ *up̥eṛ. Αρα η δευτερογενής δασύτητα του ὕψιλον στη μεταγενέστερη ελληνική δε θα υπήρχε σε μια πρωιμότερη περίοδο, ώστε το /h/ με αξία κανονικού συμφώνου να αποτρέπει τη χασμωδική βράχυνση του μακρού φωνήεντος στο ἤδη που προηγείται.

60. Meister 1921: 7 κ.ε. Hackstein 2010: 406 για το συγκεκριμένο στίχο.

ees* ή **ēs* έμοιαζε με τύπο δεύτερου ενικού προσώπου, ώστε το τελικό /s/ τράπηκε σε /n/ κατ' αναλογία προς το τρίτο πληθυντικό πρόσωπο.⁶¹ Το ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση η συναίρεση συνέβη πολύ νωρίς, προκύπτει από το ότι έδωσε ανοικτό /e/ (η) αντί του κλειστού /e/ (ει) που έδωσαν στην ιωνική διάλεκτο οι μεταγενέστερες συναιρέσεις που προέκυψαν από ένα αρχικό /ehe/ ή /ewe/. Προφανώς η πρωιμότητα της οφείλεται στο ότι στον τύπο αυτό ποτέ δεν υπήρχε κάποιο ενδιάμεσο /h/ ή /w/, η σίγηση των οποίων ήταν προαπαιτούμενη για τις μεταγενέστερες συναιρέσεις. Αν και η σίγηση του μεσοφωνηεντικού /w/ ήταν πρόσφατη στην ώριμη φάση της ομηρικής γλώσσας, ώστε σχεδόν πάντα το /ee/ (< /ewe/) παραμένει ασυναίρετο ή μπορεί να αποκασταθεί.⁶² η σίγηση του /h/ ήταν πολύ πρωιμότερη, γεγονός που αντανακλάται στο ότι οι συνηρημένοι τύποι που ακολούθησαν την εξέλιξη /ehe/ > /ee/ > /ē / κλειστό (ει) αποτελούν οργανικό μέρος της παραδοσιακής επικής γλώσσας και πολλοί από αυτούς δεν μπορούν να αναλυθούν χωρίς να παραβιαστεί το δακτυλικό εξάμετρο.⁶³ Ο ασυναίρετος τύπος **een*/ees* που πρέπει να αποκατασταθεί στο στίχο ρ 208 δεν αποτελεί τμήμα κάποιου λογοτύπου, άρα η πολύ πρωίμη συναίρεσή του παρέχει ένα *terminus ante quem* για τη σύνθεση του στίχου.

Σε σχέση με στίχους που αφορούν περιγραφές τοποθεσιών της Ιθάκης, άξια αναφοράς είναι ακόμη η παρουσία του αρχαϊκού ρήματος ὄρομαι, που μαρτυρείται σε τρεις περιπτώσεις μόνο στον Όμηρο. Εμφανίζεται στο στίχο ξ 104, στην περιγραφή των κοπαδιών που ανήκουν στον Οδυσσέα στην Ιθάκη. Συντάσσεται με τήση με την πρόθεση ἐπί, όπως ακριβώς και σε πινακίδες της Πύλου.⁶⁴ Μάλιστα τόσο στην Οδύσσεια όσο και στις πυλιακές πινακίδες η χρήση του ρήματος αφορά κοπάδια ζώων. Ενδιαφέρον επίσης έχουν οι στίχοι α 184-6, όπου αναφέρεται η μεταφορά χαλκού από την Αθηνά-Μέντη σε συνδυασμό με μια τοποθεσία της Ιθάκης που ονομάζεται Νήιον (< **nā wion*).κοντά

61. Μπαμπινιώτης 2002: 107.

62. π.χ. ῥέεθρον < *rhewet^hron*, ἔεργον < *ewergon*.

63. π.χ. εἶναι (< **eenai* < **ehenai*) με την πρώτη συλλαβή στη θέση. Αίγοι συχνά χρησιμοποιούμενοι ασυναίρετοι τύποι όπως το νέεσθαι < **nehest^hai* έχουν διατηρηθεί ως αρχαϊσμοί κυρίως εντός λογοτύπων, επειδή η συναίρεση θα κατέστρεφε την προσωδία. Σε περιπτώσεις που η πίεση της καθομιλουμένης ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να χρησιμοποιηθούν και να επικρατήσουν οι συνηρημένοι τύποι, οι Ίωνες ποιητές δεν μπορούσαν πλέον να καταφύγουν στη χρήση ανασυντελλεμένων παλιών ασυναίρετων τύπων, αφού σε κάθε περίπτωση κατά πάσα πιθανότητα δεν γνώριζαν καν ότι υπήρχαν στο παρελθόν. Βλ. και Nikolaev 2013 για τους τεχνητούς επιικούς τύπους απαρεμφάτων αρσίου με κατάληξη σε -έειν στη θέση του παλαιότερου **ehen*, όταν η συνηρημένη κατάληξη -ειν < **ehen* δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα.

64. PY Ae 108. 134: (...) opī (...) kwetropopp^hi oromenos.

στο λιμάνι του Ρεΐθρου. Σε πινακίδα γραμμικής Β της Πύλου⁶⁵ το επίθετο *naw(w)ion* (na-wi-jo) προσδιορίζει το ουσιαστικό *kʰalkon* (ka-ko). Παρόλο που στην Οδύσσεια το Νήιον είναι τοποθεσία ενώ στην πυλιακή πινακίδα το *na-wi-jo* είναι επίθετο, η σύμπτωση είναι αξιοσημείωτη, κυρίως σε περίπτωση που συνδέονται ετυμολογικά.⁶⁶

Συμπεράσματα

Τα επίθετα και τα τοπωνύμια της Ιθάκης έχουν ανάλογες προς το μυθολογικό χαρακτήρα του Οδυσσέα ιδιότητες, ως προς την αρχαιότητά τους εντός της επικής παράδοσης. Την εικόνα συμπληρώνει ο γενικότερα αρχαϊκός χαρακτήρας των στίχων που αφορούν την περιγραφή ιθακησιακών τοποθεσιών. Τα επίθετα της Ιθάκης δεν εμφανίζονται πουθενά αλλού στα ομηρικά έπη, κάτι που αποτελεί αναμενόμενη συνέπεια της αρχαιότητάς τους και του συνεπαγόμενου περιορισμού τους στη λογοτυπική σύνδεση με την Ιθάκη. Όμως τύποι που αντιστοιχούν ακριβώς στα δύο από τα τρία επίθετα (εὐδείελος, ἀμφιάλος), καθώς και στα δύο από τα τρία τοπωνύμια της Ιθάκης (Νήριτον, Κροκύλεια), μαρτυρούνται στις πινακίδες Γραμμικής Β της Πύλου: *e-u-de-we-ro* (τοπωνύμιο), *a-ri-a2-ro* (ανθρωπωνύμιο), *ne-ri-to* (ανθρωπωνύμιο), *ko-ro-ku-ra-i-jo* (εθνικό από το τοπωνύμιο *krokulā ha>* ομ. Κροκύλεια). Τα πυλιακά ανθρωπωνύμια *a-ri-a2-ro* και *ne-ri-to* εμφανίζονται ως τέτοια και στην Οδύσσεια (Ἀμφιάλος [θ 114 και 128], Νήριτος [ρ 207]). Μπορεί επίσης να αναφερθεί το πυλιακό όνομα *e-ti-ra-wo*,⁶⁷ που αντιστοιχεί στο Λαέρτης με αντεστραμμένα τα δύο συνθετικά.

Το ότι μια τόσο υψηλή αναλογία επιθέτων και τοπωνυμίων της Ιθάκης βρίσκει παράλληλα στις πινακίδες Γραμμικής Β, ταιριάζει με τα υπόλοιπα στοιχεία που τεκμηριώνουν τη σύνδεσή τους με μια πρώιμη φάση της επικής παράδοσης, που προηγείται του τέλους της ΥΕΧ. Όμως είναι σημαντικό το ότι όλα τα προαναφερθέντα παράλληλα αφορούν αποκλειστικά τις πινακίδες της Πύλου και ποτέ τις πινακίδες που βρέθηκαν στα υπόλοιπα ανακτορικά κέντρα. Αυτό υποδεικνύει την ύπαρξη ενός κλάδου της επικής ποίησης που επιχωρίαζε και εξελισσόταν στη δυτική Ελλάδα κατά τη μυκηναϊκή περίοδο και αλληλεπιδρού-

65. PY Jn 829.

66. Σημνά το *na-wi-jo* ετυμολογείται από το ουσιαστικό *ναός* (< **nawwos*), επειδή θεωρείται ότι αφορά επίταξη χάλκινων αφιερωμάτων που βρίσκονταν σε ναούς. Η σύνδεση με το *ναός* που έχει επίσης προταθεί είναι (ίσως πιο πιθανή) χάλκος των πλοίων ή του λιμανιού, προσδιορισμός που θα αφορούσε ακατέργαστο χάλκο σε μορφή τάλαντων). βλ. Muhly 1992: 18.

67. Το όνομα *ertilāwos* (-u-u) δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στο δακτυλικό εξάμετρο.

σε με τις εκεί ομιλούμενες διαλέκτους.⁶⁸ Άλλωστε οι στενοί δεσμοί Ιθακησίων και Πυλίων, τουλάχιστον μέσα στο πλαίσιο αυτής της παράδοσης, τεκμηριώνονται μεταξύ άλλων και από το ρόλο της Πύλου και του Πεισιστράτου στην Τηλεμάχεια. Η εικόνα αυτή συμπληρώνεται από την υπηρεσία στην επικράτεια της μυκηναϊκής Πύλου των μισθοφόρων ko-ro-ku-ra-i-jo και za-ku-si-jo, τα εθνικά των οποίων αντιστοιχούν σε τοπωνύμια της επικράτειας του Οδυσσέα.

Ενδιαφέρον είναι ακόμα το ότι από τα τρία τοπωνύμια της Ιθάκης στον νεῶν κατάλογον, ένα είναι βουνό (Νήριτον), ένα περιέχει συνθετικό με τη σημασία 'βράχια' (Κροκύλεια), ενώ το εναπομείναν (Αιγίλιψ) περιέχει συνθετικό που πιθανώς έχει την ίδια σημασία και σε κάθε περίπτωση χαρακτηρίζεται από το επίθετο 'τρηχεῖα'. Και τα τρία τοπωνύμια φαίνεται να έχουν σχέση με βουνά ή με ορεινό έδαφος. Αυτό πιθανώς υποδηλώνει ότι τουλάχιστον τα δύο τελευταία ήταν διοικητικές υποδιαιρέσεις οριζόμενες από κάποιο βουνό, που λειτουργεί ως φυσικό όριο ανάμεσα σε διακριτές περιοχές. Ως αποτέλεσμα, πήραν το όνομα του βουνού που τις όριζε γεωγραφικά. Αυτό ακριβώς συνέβη στη μυκηναϊκή Πύλο, όπου οι δύο διοικητικές υποδιαιρέσεις ονομάζονταν deuro aigolā hia και pera aigolā hia από το όνομα που είχε τότε η οροσειρά που διατρέχει από βορρά προς νότο τη δυτική Μεσσηνία.

Η ανεπτυγμένη λογοτυπική σύνδεση της Ιθάκης αποκλειστικά με αρχαϊκά επίθετα καθιστά σαφές ότι το μεγάλο χρονικό βάθος που έχει η ένταξή της στην παράδοση δεν αφορά γενικά το χώρο των μυθολογικών αφηγήσεων, αλλά συγκεκριμένα την επική ποίηση. Αυτή η πραγματικότητα δεν είναι εφικτό να συμφιλιωθεί με τις θεωρίες που συνδέουν τη θέση της Ιθάκης στην επική παράδοση με το ρόλο του νησιού ως κόμβου στη εμπορική και ακόλουθη αποικιακή επέκταση προς την κεντρική Μεσόγειο κατά τον 9ο-8ο αι. π.Χ.⁶⁹ Είναι πολύ πιθανό σε αυτή τη συγκυρία να αποδοθεί η αύξηση της επιρροής των σχετικών με την Οδύσσεια αφηγήσεων, αλλά όχι η δημιουργία της Οδύσσειας. Λόγω των ειδικών χαρακτηριστικών της, που αναλύθηκαν προηγουμένως, η κεντρική θέση της Ιθάκης στην επική παράδοση πρέπει να συνδεθεί με ένα μυκηναϊκό διοικητικό κέντρο στο κεντρικό Ιόνιο. Αυτό αναπτύχθηκε παράλληλα με το κέντρο της Πύλου (με το οποίο άλλωστε συνδέεται στενά στην Οδύσεια), στο χώρο που βρίσκεται βορειότερα της ζώνης επιρροής του δεύτερου.⁷⁰ Ο ρυθμιστικός ρόλος αυτού του κέντρου θα

68. Ενδεικτική της σημασίας που είχε για την μυκηναϊκή ποίηση είναι η Γ'Ε ΠΠΒ τοιχογραφία του αοιδού, που μάλιστα είχε τοποθετηθεί στο κυρίως μέγαρο, δίπλα στο θρόνο.

69. Κάλλιγας 1979. Waterhouse 1996. Malkin 1996, 1998a, 1998β.

70. βλ. Galaty 2018, για τη διασύνδεση Πύλου και Ιονίων νήσων στο πλαίσιο των

ήταν κρίσιμος για την υποστήριξη των εμπορικών δρόμων προς την Ιταλία και την Αδριατική, που ήταν σε λειτουργία από την ΥΕ Ι περίοδο.⁷¹ Η σύνδεση με τον Οδυσσέα εξυπηρετούσε τη διαπραγματεύση και εμπέδωση του ρόλου της άρχουσας ελίτ σε σχέση με τη ναυσιπλοΐα προς τη δύση, μέσω της προβολής στο μυθικό παρελθόν.⁷² Το ίδιο επιχείρησαν αργότερα, συνδεδεμένες με τον Οδυσσέα, η Κόρινθος μέσω του Σισύφου και η Αθήνα μέσω του Κεφάλου. Η συμμετοχή του νησιωτικού Ιονίου στις επαφές του ελλαδικού χώρου με την δύση, σε διαφορετικό πλαίσιο πλέον στη μετανακτορική ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο (1200-1050 π.Χ.),⁷³ πιθανότατα επίσης συνεισέφερε στη διαμόρφωση της παράδοσης.

Η αρχαιότητα της Οδύσσειας μέσα από θεματολογικά στοιχεία

Πέρα από όσα ήδη εκτέθηκαν σε σχέση με την αρχαιότητα του Οδυσσέα στην πορεία εξέλιξης της επικής ποίησης μέσα από γλωσσολογικά στοιχεία, η Οδύσσεια παρέχει επιπλέον δεδομένα, τα οποία έως τώρα δεν έχουν γίνει αντικείμενο μελέτης στο βαθμό που τους αξίζει. Αυτά αφορούν σε πτυχές του χαρακτήρα και της δράσης του Οδυσσέα στο έπος, η διαμόρφωση των οποίων είναι δυνατό μέσω της ανίχνευσης αλλαγών και προσθηκών να αναλυθεί σε επάλληλα επίπεδα.

Από τα δεδομένα της Οδύσσειας γίνεται σαφές ότι αρκετά από τα δομικά στοιχεία του ήρωα που αποχρυσταλλώθηκε στον Οδυσσέα των ομηρικών επών, ανάγονται σε μια προελληνική χθόνια θεότητα που σχετίζεται στενά με τα ύδατα και συνοδευόταν από νύμφες (ή πάντως τους προϊστορικούς προδρόμους των νυμφών). Κατά την ιστορική αρχαιότητα ο Ποσειδώνας συνδύαζε το χθόνιο και το υδάτινο στοιχείο, ενώ οι νύμφες εμφανίζονται να συνοδεύουν τον Πάνα.

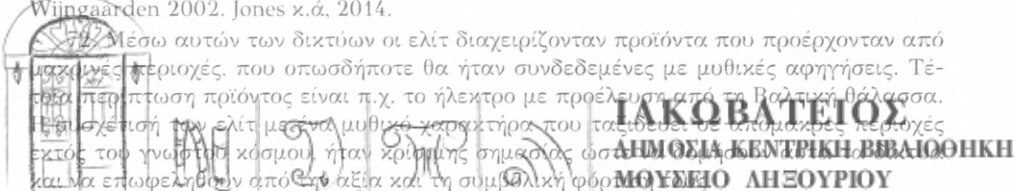
Τα διαθέσιμα στοιχεία μπορούν πολύ συνοπτικά να συνοψισθούν στα εξής: ο Οδυσσέας για επτά χρόνια διαμένει σε σπήλαιο με τη

θαλάσσιων εμπορικών δρόμων προς τη δύση.

71. Κατά την ΥΕ Ι τη λειτουργία των δικτύων προς την Αδριατική υποδεικνύουν κυρίως οι σημαντικές ποσότητες βαλτικού ηλεκτρου που φθάνουν στην Ελλάδα. Όμως ήδη αρχίζει να εμφανίζεται μυκηναϊκή κεραμική στην Ιταλία. Για την κεραμική βλ. Van Wijngaarden 2002, Jones κ.ά, 2014.

72. Μέσω αυτών των δικτύων οι ελίτ διαχειρίζονταν προϊόντα που προέρχονταν από μακρινές περιοχές, που οπωσδήποτε θα ήταν συνδεδεμένες με μυθικές αφηγήσεις. Τέτοια περίπτωση προϊόντος είναι π.χ. το ηλεκτρο με προέλευση από τη Βαλτική θάλασσα. Η σχέση των ελίτ με ένα μυθικό χαρακτήρα που ταξιδεύει σε απομακρυσμένες περιοχές εκτός του γνωστού κόσμου, ήταν κρίσιμης σημασίας ως παραδειγματισμός και μα επιωφελήτων από την αξία και τη συμβολική φόρτιση.

73. Βλ. Iacono 2013 με βιβλιογραφία για τις σχέσεις του Ελλαδικού χώρου με τη δύση τη συγκεκριμένη περίοδο.

νύμφη Καλυψώ. Κατά την άφιξή του στη Φαιακία διασώζεται από μια θαλασσινή νύμφη, ενώ στη συνέχεια εμφανίζεται γυμνός στις εκβολές ποταμού, κάτι που παραπέμπει σε μοτίβο επιφάνειας θεότητας. Μάλιστα τα κορίτσια που συναντά παρομοιάζονται από τον Οδυσσέα με νύμφες. Φθάνει σε ένα λιμάνι της Ιθάκης που φέρει το όνομα μιας θεότητας των θαλάσσιων υδάτων και στη συνέχεια μπαίνει σε σπήλαιο με τρεχούμενο νερό, που είναι αφιερωμένο στις νύμφες, στις οποίες απειθύνεται προσευχόμενος. Πριν φθάσει στην πόλη της Ιθάκης, κάνει στάση σε μια κρήνη που πηγάζει από βράχο, με βωμό αφιερωμένο στις νύμφες, ενώ ο Εύμαιος που τον συνοδεύει προσεύχεται σε αυτές ώστε να τον βοηθήσουν. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όπως σημειώνει ο Malkin, ο Οδυσσέας φεύγει από το σπήλαιο της νύμφης Καλυψούς και φθάνει στο σπήλαιο των νυμφών της Ιθάκης, με τη διήγηση των περιπετειών του να μεσολαβεί.⁷⁴

Όμως και η σύζυγός του Οδυσσέα Πηνελόπη εμφανίζει παρόμοια χαρακτηριστικά: το πρώτο συνθετικό του ονόματός της ανάγεται στην ΠΙΕ ρίζα **pen-* (νερό, βάλλτος), από όπου το υδρωνύμιο Πηνειός, ενώ ως ‘*πηνέλωψ*’ αναφέρεται το όνομα υδρόβιου πτηνού. Πηνελόπη ονομαζόταν επίσης νύμφη από την περιοχή της Αρκαδίας, που ήταν μητέρα του Πάνα.⁷⁵ Η ρίζα **pen-* σταμάτησε από πολύ νωρίς να είναι παραγωγική στην ελληνική. Επομένως το ότι δεν ήταν πλέον διαιυγής η ετυμολογία του ονόματος της Πηνελόπης οδήγησε λόγω λαϊκής ετυμολογίας στη δευτερογενή σύνδεσή της με την υφαντική, μέσω της πήνης.

Γυρνώντας πίσω στον Οδυσσέα, δεν πρέπει στο πλαίσιο αυτό να διαφύγει της προσοχής η εχθρότητα του Ποσειδώνα. Μάλιστα αυτή αποτελεί κεντρικό άξονα της αφήγησης στην Οδύσσεια και εμφανίζεται ή υπονοείται σε διαφορετικά σημεία του έπους, κάτι που μαρτυρά τον παραδοσιακό της χαρακτήρα.⁷⁶ Η εχθρότητα αυτή βασίζεται στην προϊστορική σύγκρουση μεταξύ μιας προελληνικής θεότητας σχετικής με το χθόνιο και υδάτινο στοιχείο, της οποίας στοιχεία έχει ενσωματώσει ο Οδυσσέας, και του Ποσειδώνα, της ινδοευρωπαϊκής - πρωτοελληνικής προέλευσης θεότητας που κάλυπτε το ίδιο πεδίο. Αφού με την πάροδο του χρόνου το πραγματικό υπόβαθρο της σύγκρουσης ξεχάστηκε, αυτή δευτερογενώς αποδόθηκε στην τύφλωση του Πολυφύμου.

Το επεισόδιο της πάλης με τον Ίρο

Υπάρχουν αρκετά σημεία στην Οδύσσεια από όπου μπορούν να

74. Malkin 2001: 16-7. Συνολικά οι παρατηρήσεις του Malkin είναι πολύτιμες, αλλά δεν αξιοποιούνται για την ανίχνευση της εξελικτικής διαχρονίας της Οδύσσειας.

75. Βλ. επίσης το χαρακτηρισμό της Πηνελόπης ως ‘νύμφης’ στην Οδύσσεια, λ 447-8.

76. Burgess 2017: 102.

αντληθούν στοιχεία σχετικά με τα διακριτά στάδια στην εξέλιξη της φυσιογνωμίας του Οδυσσέα αλλά και εν γένει της αφήγησης. Δεν είναι πάντα εφικτό να αποδοθούν αυτά τα διαδοχικά χρονολογικά στάδια στην ύπαρξη προγενέστερων εκδοχών της Οδύσσειας, πριν αυτή αποκτήσει την τελική της μορφή όπως τη γνωρίζουμε σήμερα. Θεωρητικά οι παρατηρούμενες διαφορές θα μπορούσαν απλώς να αντανακλούν κάποια εξέλιξη διάφορων μυθικών αφηγήσεων, που άφησαν τα ίχνη τους στο υλικό που χρησιμοποίησε ο ποιητής της Οδύσσειας. Ωστόσο υπάρχουν σημεία όπου είναι φανερό το ότι τα διαδοχικά χρονολογικά στάδια θα πρέπει να αποδοθούν στην εξέλιξη της Οδύσσειας όχι απλά ως μυθολογικής παράδοσης, αλλά ως ποιήματος του δακτυλικού εξαμέτρου. Ένα από αυτά είναι το επεισόδιο της πάλης του Οδυσσέα με τον Ίρο.

Κατά την πορεία του προς την πόλη της Ιθάκης, ο Εύμαιος που συνοδεύει τον Οδυσσέα προσεύχεται προς τις νύμφες στην τυκτή κρήνη, ζητώντας τη βοήθειά τους. Στο πλαίσιο της Οδύσσειας όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, η προσευχή αυτή δεν εμπλέκεται ουσιαστικά στην εξέλιξη της δράσης. Υπάρχουν όμως λόγοι που πρέπει να μας κάνουν να υποθέσουμε ότι το επεισόδιο αυτό είχε διαφορετικό περιεχόμενο σε μια προγενέστερη εκδοχή της αφήγησης. Όταν ο Οδυσσέας μεταμορφωμένος σε ζητιάνο φθάνει στο ανάκτορο, οι μνηστήρες τον βάζουν να παλέψει με το ζητιάνο Ίρο. Πληροφορούμαστε ότι ο Ίρος είχε ονομαστεί από τη μητέρα του Άρναϊος, μια κενή σημασίας πληροφορία που επίσης δεν παίζει κάποιο ρόλο στην εξέλιξη της δράσης.

Έχοντας υπόψη τη σύνδεση του Οδυσσέα με μια προελληνική θεότητα του υδάτινου στοιχείου, έχει ενδιαφέρον η ετυμολόγηση του ονόματος Άρναϊος. Αυτό πρέπει να αναχθεί στη χαττική λέξη *arna*, που σημαίνει 'πηγή', με την προσθήκη του συνήθους σε ονόματα επιθέματος -ιος. Η ύπαρξη ομιλητών της χαττικής στον ελλαδικό χώρο κατά την προϊστορία, τεκμαίρεται από τοπωνύμια όπως αυτό της Λέρνας, που είχε τη σημασία 'πηγές' (< *le* [πρόθεμα της χαττικής που δηλώνει πληθυντικό αριθμό] + *arna* [πηγή]).⁷⁷ Προκύπτει από αυτά λοιπόν ότι η πάλη του Οδυσσέα με τον Ίρο απηχεί τη σύγκρουση μεταξύ μιας προελληνικής και μιας χαττικής προέλευσης θεότητας που έχουν σχέση με το υγρό στοιχείο γενικότερα και τις πηγές ειδικότερα. Αν και δε γνωρίζουμε την ετυμολογία του ονόματος του Οδυσσέα, η σχέση με τις πηγές αποτυπώνεται στο όνομα Άρναϊος. Δεν είναι φυσικά το ότι προηγουμένως ο Εύμαιος προσεύχεται, για λογαριασμό του Οδυσσέα, στις

77. Forrer 1938. βλ. και το μύθο της Λερναίας Ύδρας, που σχετιζόταν με τις πηγές της Λέρνας και τη λίμνη που υπήρχε εκεί στο παρελθόν.

‘κρηναίες’ νύμφες μπροστά σε μια πηγή, κάτι που αποτελεί ευθεία αντιπαράβολή προς το όνομα του αντιπάλου του Οδυσσέα.

Πλέον γίνεται σαφής η αρχική σημασία της προσευχής στην τυκτή κρήνη, που όπως άλλωστε διαφαίνεται από το στίχο ρ 208 που εξετάστηκε προηγουμένως, πρέπει να συντέθηκε σε μια πολύ πρώιμη χρονολογικά φάση. Σε μια προγενέστερη εκδοχή της αφήγησης, αυτή συνδέεται άμεσα με την πάλη που ακολουθεί. Ο Οδυσσέας, ή σωστότερα ίσως ένας μυθολογικός χαρακτήρας πλησιέστερος σε μια προϊστορική θεότητα των υδάτων/πηγών, πρόκειται να συγκρουστεί με μια ομοειδή αντίπαλη θεότητα και ζητείται η βοήθεια των νυμφών των υδάτων ώστε να καταφέρει να επικρατήσει. Ίσως η προσευχή γινόταν από τον ίδιο τον Οδυσσέα.⁷⁸ Στην Οδύσσεια όπως τελικά διαμορφώθηκε, λόγω φυσικά των γενικότερων αλλαγών που σταδιακά υπέστη το πλαίσιο της πάλης που ακολουθεί, η προσευχή αποκόπηκε από αυτό και δεν έχει πια ουσιώδη ρόλο στην εξέλιξη της δράσης.

Η πάλη μεταξύ δύο χαρακτήρων που σχετίζονται με το υδάτινο στοιχείο βρίσκει ένα ακριβές παράλληλο στη ραψωδία Φ της Ιλιάδας, όπου ο ποταμός Σκάμανδρος/Ξάνθος συγκρούεται με τον Αχιλλέα. Ο μυθολογικός χαρακτήρας του Αχιλλέα είχε ενσωματώσει μια προϊστορική θεότητα που σχετιζόταν με τα τρεχούμενα ύδατα, αφού η μητέρα του ήταν νύμφη των υδάτων και σε μικρή ηλικία τον είχε εμβαπτίσει στη Στύγα για να γίνει άτρωτος. Είναι ενδιαφέρον ότι η πάλη Σκάμανδρου/Ξάνθου και Αχιλλέα αποτελεί παράλληλο της πάλης Αρναίου/Ίρου και Οδυσσέα όχι μόνο ως προς το συσχετισμό με τα τρεχούμενα ύδατα, αλλά και ως προς το ότι οι αντίπαλοι των Αχιλλέα και Οδυσσέα φέρουν δύο ονόματα, το ένα μη ελληνικής και το άλλο ελληνικής ετυμολογίας. Κοινό στοιχείο των δύο επεισοδίων είναι επίσης η παράκληση για βοήθεια (ο Σκάμανδρος προς το Σιμόεντα). Στην περίπτωση του Οδυσσέα βέβαια οι αντίπαλοι είναι οι μνησθήρες, αν και μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε με βάση όσα εκτέθηκαν παραπάνω ότι αυτή η εκδοχή προέκυψε μετά από επεξεργασία μιας προγενέστερης, στην οποία η παράκληση στρεφόταν εναντίον του Αρναίου/Ίρου.

Το όνομα του Ίρου συσχετίζεται από την ίδια την Οδύσσεια με την Ίριδα. Όπως αναφέρεται στο στίχο σ 6-7 του αποδόθηκε το όνομα Ίρος επειδή μετέφερε μηνύματα. Ωστόσο σε μια προγενέστερη εκδοχή της

78. Βεβαίως η ύπαρξη συμπαραστάτη στο πλευρό του κυρίως ήρωα είναι σύνθηες μοτίβο, όπως και στο έπος του Γκιλγκαμές. Στην εξήγηση της εικόνας που δόθηκε από τον Ηρακλήνιου λόγω του υδάτινου και χθόνιου χαρακτήρα της έχει ένα σημείο ομοιότητας προς την πάλη του Οδυσσέα με τον Ίρο: ο Ίριδας παίζει σημαντικό ρόλο. Πιθανώς ο Εύμαιος είχε κάποιο ρόλο σε μια αρχική φάση της ιστορίας της πάλης με τον Ίρο που δεν είναι πλέον δυνατό να ανιχνευθεί.

Οδύσσειας το όνομα γινόταν αντιληπτό με διαφορετική σημασία. Τα ίχνη μάλιστα αυτής της σημασίας είναι ορατά στην τελική εκδοχή που γνωρίζουμε σήμερα. Οι Nagy and Bader πρότειναν ανεξάρτητα ότι το όνομα *Ίρος* ετυμολογείται από το ΠΙΕ *wiHró (άνδρας, μτφ. θαρραλέος, ισχυρός).⁷⁹ Αυτό φαίνεται με καθαρότητα στο στίχο σ 73 (ἢ τάχα Ἴρος Ἄϊρος ἐπίσπαστον κακὸν ἔξει). Ο *Ίρος* λοιπόν γίνεται ‘μη-Ίρος’, μέσω του στερητικού α-, δηλαδή ο θαρραλέος/ισχυρός γίνεται περιδεής/ανίσχυρος. Το ότι όντως στο στίχο σ 73 το όνομα *Ίρος* γίνεται αντιληπτό με τη σημασία ‘θαρραλέος ή/και ισχυρός’, ώστε να γίνει αυτό το λογοπαίγνιο, φαίνεται και από τη συνέχεια, όπου περιγράφεται το πως χάνει το θάρρος και τη δύναμή του και αρχίζει να τρέμει (σ 76, σάρκες δὲ περιτρομέοντο μέλεσσιν).⁸⁰ Επομένως, ο ποιητής που συνέθεσε αυτούς τους στίχους δεν είχε υπόψη την ετυμολόγηση που κάνει νωρίτερα η Οδύσσεια, συσχετίζοντας το όνομα του *Ίρου* με την *Ίριδα*. Είχε υπόψη μια αρχαιότερη σημασία του ονόματος, που είχε λησμονηθεί στην ελληνική από νωρίς, καθώς εκτός του *Ίρος* κανένα παράγωγο του *wiHró s(> ελ. *[w]ĩ rosδε μαρτυρείται στην ελληνική των ιστορικών χρόνων, αν και υπάρχουν συγγενείς τύποι (ἰ ς) που χρησιμοποιείται στον Όμηρο σε λογοτυπικό περιβάλλον, συχνά με την απολιθωμένη οργανική πτώση ἴφι.

Μπορούμε τώρα να ανασυνθέσουμε τα διαδοχικά στάδια στην πορεία εξέλιξης της ιστορίας. Προηγείται μία προϊστορική φάση, προφανώς πολύ πρώιμη, αφού διατηρείται ο συσχετισμός των αντιμαχομένων με τις πηγές/τρεχούμενα ύδατα και ο αντίπαλος του Οδυσσέα έχει όνομα χαττικής προέλευσης. Σε μια μεταγενέστερη φάση, πιθανότατα προϊστορική επίσης αλλά αρκετά εγγύτερη στην τελική μορφή της Οδύσσειας, πλέον έχει λησμονηθεί το αρχικό περιεχόμενο της σύγκρουσης αλλά και η σημασία του ονόματος του Αρναίου. Επομένως το ακατανόητο όνομα *Ἀρναῖος* άλλαξε σε ένα ομιλούν όνομα που το ακροατήριο μπορούσε να καταλάβει και ο αντίπαλος του Οδυσσέα μετονομάστηκε σε *Ίρος* (ισχυρός, θαρραλέος). Σε μια ύστερη φάση, και ενώ πια το *(w)ĩros είχε πάψει να υπάρχει στην ελληνική και να γίνεται κατανοητό, η Οδύσσεια μέσω λαϊκής ετυμολογίας συσχέτισε το όνομα με την *Ίριδα*.

Είναι θεωρητικά πιθανό τα στοιχεία που τεκμηριώνουν την πρώτη φάση να έχουν απλά επιβιώσει μέσω του μύθου και να ενσωματώθηκαν στην Οδύσσεια χωρίς να γίνονται πλήρως κατανοητά, αν και μεταξύ άλλων η ύπαρξη της προσευχής στις νύμφες κάνει κάπως τερίπλοκη αυτή

79. Bader 1976. Nagy 1979: 229-30.

80. βλ. επίσης τους στίχους σ 3-4 που επίσης υπαινίσσονται τη σύνδεση με την έννοια της δύναμης. Αυτή φαίνεται να διατρέχει την περιγραφή του *Ίρου*, ενώ η μεταγενέστερη σύνδεση με την *Ίριδα* μοιάζει απομονωμένη.

την εκδοχή. Σε κάθε περίπτωση όμως η ύπαρξη της δεύτερης φάσης εντός του δακτυλικού εξαμέτρου πρέπει να θεωρηθεί δεδομένη, αφού ο ποιητής που αντιλαμβάνεται το όνομα του Ίρου όπως αυτός του σ 6-7 είναι λογικά αδύνατο να έχει συνθέσει τους στίχους σ 73-6. Άρα το επεισόδιο του Ίρου ήταν τμήμα της Οδύσσειας, ως ποιήματος του δακτυλικού εξαμέτρου, αρκετά πριν αυτή λάβει την οριστική της μορφή.

Επίλογος

Με βάση όσα συζητήθηκαν, ο Οδυσσέας αποτελεί χαρακτήρα με αρκετά διαδοχικά επίπεδα εξέλιξης στην επική παράδοση, ήδη από μια πολύ πρώιμη περίοδο. Είχε συγκεντρώσει στοιχεία από διάφορα μυθολογικά πεδία, με γνωστότερο φυσικά το θέμα του 'γυρισμού του ξενιτεμένου', αλλά όχι μόνο, όπως είδαμε και στην περίπτωση της σύνδεσης με μια προϊστορική θεότητα των υδάτων. Στον κύκλο της Ιλιάδας συγκαταλέγεται στους ήρωες με πρώιμα χαρακτηριστικά και έχει ουσίωδη ρόλο σε πολλά διαφορετικά επεισόδια. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι ο χαρακτήρας του είχε από πολύ νωρίς υποστεί εκτεταμένη επεξεργασία, ώστε ήδη να έχει μετεξελιχθεί σε βασιλιά της Ιθάκης στα αρχικά στάδια διαμόρφωσης της ιστορίας της Ιλιάδας. Με δεδομένη την ευρεία απήχηση του μυθολογικού του χαρακτήρα ήδη από την ΥΕΧ μοιάζει ούτως ή άλλως μάλλον αναμενόμενο να υπήρχε κάποιας μορφής πρώτο-Οδύσεια πολύ προγενέστερη του 8ου αι. π.Χ.. Στην παρούσα μελέτη παρουσιάστηκαν ενδεικτικά μόνο ορισμένα στοιχεία που υποστηρίζουν την υπόθεση της μακρόχρονης διαδρομής κάποιας μορφής της Οδύσειας στο δακτυλικό εξάμετρο. Είναι ίσως θεωρητικά δυνατό μεμονωμένα στοιχεία να αποδοθούν σε κάποια άλλα προγενέστερα έπη, με διαοροετικό πρωταγωνιστή, από τα οποία τα δανείστηκε ο ποιητής της Οδύσειας. Όμως αυτό δεν είναι παρά μια *ad hoc* υπόθεση στο πλαίσιο κυκλικής επιχειρηματολογίας, που δεν λαμβάνει υπόψη τη συστηματική εμφάνιση αρχαϊκών στοιχείων μεταξύ άλλων τόσο στα χαρακτηριστικά του Οδυσσέα όσο και στη θέση της Ιθάκης στην παράδοση. Ακόμη όμως κι ον κανείς παρ' όλα αυτά επέλεγε να δώσει βάση στην πιθανότητα κάθε μεμονωμένο στοιχείο που αφορά τον Οδυσσέα και την Ιθάκη ξεχωριστά, όπως το επεισόδιο της πάλης με τον Ίρο ή οι πρώιμοι χρονολογικά λογότυποι της Ιθάκης, με κάποιο τρόπο να έχει ακολουθήσει τη διαοαινόμενη μακρόχρονη εξελικτική πορεία εκτός της Οδύσειας, είναι πολύ πιο οικονομική η υπόθεση της ύπαρξης εκδοχών της Οδύσειας στο δακτυλικό εξάμετρο ήδη από την ΥΕΧ, που σταδιακά εξελίσσονται και αλλάζουν σε διάφορα επίπεδα ενσωματώνουν νεότερα στοιχεία και τελικά αποκρυσταλλώνονται στην Οδύσεια που γνωρίζουμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

BADER 1976: F. Bader, Un nom indo-européen de l'homme chez Homère. *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes* 50, 206-212.

BEEKES 2007: R. Beekes, *The Pre-Greek loans in Greek*. 3rd version, January 2007, <http://www.ieed.nl/ied/pdf/pre-greek.pdf>.

BEEKES 2009: R. Beekes, Pre-Greek Names, *Journal of Indo-European Studies* 37 (1-2), 191-197.

BERGSON 1956: L. Bergson, Eine Bemerkung zur Ökonomie der poetischen Kunstsprache, *Eranos* 54, 68-71.

BURGESS 2017: J. S. Burgess, The Apologos of Odysseus: Tradition and conspiracy theories, στο C. Tsagalis & A. Markantonatos (επιμ.), *The winnowing oar - New Perspectives in Homeric Studies, Studies in honor of Antonios Rengakos*, Berlin. Boston: De Gruyter, 95-120.

COOK 2004: E. Cook, Near Eastern Sources for the Palace of Alkinoos, *American Journal of Archaeology* 108 (1), 43-77.

CRIELAARD 1995: J. P. Crielaard, Homer, History and Archaeology: Some Remarks on the Date of the Homeric World, στο J. P. Crielaard. (επιμ.), *Homeric Questions*, Amsterdam, 201-288.

DEROY 1951: L. Deroy, Le nom grec du cheval, *Revue des Études Grecques* 64, 423-426.

DEWAN 2015: R. Dewan, Bronze Age flower power: the Minoan use and social significance of saffron and crocus flowers, *Chronica* 5, 42-55.

FORRER 1938: E. Forrer, Das Abendmahl hattı reiche, *Actes du XXV Congrès Internationale des Orientalistes*, Bruxelles 1938, (Louvain: Bureaux du Muséon, 1940), 124-128.

FRAME 2009: D. Frame, *Hippota Nestor*, Hellenic Studies Series 37 Washington, DC: Center for Hellenic Studies.

GALATY 2018: M. Galaty, Mycenaean Globalism: Greek Political Economies and International Trade, στο K. Kristiansen, T. Lindkvist & J. Myrdal (επιμ.), *Trade and Civilisation: Economic Networks and Cultural Ties, from Prehistory to the Early Modern Era*, Cambridge: Cambridge University Press, 143-171.

GARCÍA RAMÓ 1998-9: J. L. García a-Ramó, Mycenaean e-u-de-we-ro /Eudewelos/ 'having nice (late) afternoons', *Homeric Cyrenaean Εὐδελωρίδες*, *Studies presented to John Killen, Minos* 33-34 135-148.

HACKSTEIN 2010: O. Hackstein, The Greek of Epic, στο F. J. Bakké (επιμ.), *A Companion to the Ancient Greek Language*, Malden, MA: Wiley Blackwell, 401-423.

HAINSWORTH 1978: J. B. Hainsworth, *Good and Bad Formulae*, στο B.C. Fenik (επιμ.), *Homer: Tradition and Invention*, Leiden: Brill, 41-50.

HEU BECK 2004-5 A. Heubeck, στο A. Heubeck & A. Hoekstra (επιμ.), *Ομήρου Οδύσσεια. Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα*. 2ος τόμ., ραφ. Ι-Π: μετ. Ρ. Χαμέτη, Αθήνα: Παπαδήμας.

HOEKSTRA 1981: A. Hoekstra, *Epic Verse Before Homer: Three Studies*. Amsterdam: North-Holland.

HORROCKS 1997: G. Horrocks, *Homer's Dialect*, in *New Companion*, στο Morris, and Powell, (επιμ.), *A new Companion to Homer*, 193-217.

IACONO 2013: F. Iacono, *Westernizing Aegean of LH III C*, στο M. E. Alberti & S. Sabatini (επιμ.) *Exchange Networks and Local Transformations. Interaction and Local Changes in Europe and the Mediterranean between Bronze and Iron Ages*, Oxford: Oxbow books, 60-79.

JANKO 1982: R. Janko, *Homer, Hesiod and the Hymns. Diachronic development in epic diction*, Cambridge: Cambridge University Press.

JONES κ.ά. 2014: R. Jones, S. T. Levi, M. Bettelli & L. Vagnetti, *Italo-Mycenaean Pottery: The Archaeological and Archaeometric Dimensions*, Rome: Istituto di Studi sul Mediterraneo Antico.

KAKPΙΔΗΣ 1981: Φ. Κακριδής, *Ιλιάδα και Οδύσσεια. Μια νεοαναλυτική προσέγγιση*. Δωδώνη, *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* (ΕΕΦΣΠΙ) 10/1981.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ 1979: Π. Καλλιγάς, *Αρχαιολογικά Ευρήματα από την Ιθάκη*, *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 3 (1978-1979), 45-69.

KANAVOU 2015: N. Kanavou, *The Names of Homeric Heroes: Problems and Interpretations*. Berlin: de Gruyter.

KRETSCHMER 1892: P. Kretschmer, *Indogermanische accent- und lautstudien*, KZ 31, 325-472.

LATACZ 2004: J. Latacz, *Troy and Homer*, Oxford: Oxford University Press.

MAHONEY 2017: K. Mahoney, *Mycenaean E-pi-ko-wo and Alphabetic Greek Έπίκουρος Revisited*, *Kadmos: Zeitschrift für vor- und frühgriechische Epigraphik* 56, 39-88.

MALKIN 1996: I. Malkin, *The Polis Between Myths of Land and Territory*, στο R. Hägg (επιμ.), *The role of religion in the early Greek Polis*. Third international seminar on ancient Greek cult, Swedish Institute at Athens, Stockholm, 9-19.

MALKIN 1998α: I. Malkin, *The Returns of Odysseus: Colonization and Ethnicity*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

MALKIN 1998β: I. Malkin, *Geometric Ithaca, Odysseus, and Hellenism*, στο M. Apostolopoulou (επιμ.), *Homeric: Proceedings of the 8th international symposium on the Odyssey*, (1-5 September 1996), Ithaca, 335-348.

ΙΑΚΟΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΟΥ

- MALKIN 2001: I. Malkin, *The Odyssey and the Nymphs*. *Gaia* 5, 11-27.
- MEISTER 1921: K. Meister, *Die homerische Kunstsprache*, Leipzig: B. G. Teubner.
- MELCHERT 2003: H. C. Melchert, *The Luwians*, Leiden-Boston: Brill.
- MORRIS 1988: I. Morris, Tomb cult and the "Greek renaissance" the past in the present in the eighth century B.C., *Antiquity* 62, 750-61.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ 2002: Γ. Μπαμπινιώτης, *Συνοπτική Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας, με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία*, Αθήνα.
- MU HY 1992: J. D. Muhly, The Crisis Years in the Mediterranean World: Transition or Cultural Disintegration? στο W.A. Ward & M.S. Joukowsky (επιμ.), *The Crisis Years: The 12th Cent. B.C. from beyond the Danube to the Tigris*, Dubuque 1992, 10-26.
- NAGY 1979: G. Nagy, *The Best of the Achaeans. Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- NAGY 1996: G. Nagy, *Homeric Questions*, Austin: University of Texas Press.
- NAGY 2011: G. Nagy, Observations on Greek dialects in the late second millennium BCE, *Proceedings of the Academy of Athens* 86 (2), 81-96.
- NAGY 2012: G. Nagy, *Homer the Preclassic*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- NIKOLAEV 2010: A. Nikolaev, Time to gather stones together: Greek *ἄσας* and its Indo-European background, στο S. W. Jamison, H. C. Melchert & B. Vine (επιμ.), *Proceedings of the 21st Annual UCLA Indo-European Conference*, Bremen: Hempen, 189-206.
- NIKOLAEV 2013: A. Nikolaev, The aorist infinitives in -έειν in early Greek hexameter poetry, *Journal of Hellenic Studies* 133, 81-92.
- PAGE 1955: D. Page, *The Homeric Odyssey*, Oxford: Clarendon Press.
- PALAIMA 1999: T. Palaima, Mycenaean Militarism from a Textual Perspective, στο R. Laffineur (επιμ.), *Polemos: Warfare in the Aegean Bronze Age* (Aegaeum 19), 367-378.
- PARRY 1971: M. Parry, *The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry*. Ed. by Adam Parry, Oxford: Oxford University Press.
- RAAFLAUB 1997: K. A. Raaflaub, Homeric Society, στο Morris, and Powell, (επιμ.), *A new Companion to Homer*, 624-649.
- RAAFLAUB 2011: K. A. Raaflaub, Riding on Homer's Chariot: The Search for a Historical 'Epic Society', *Antichthon* 45, 113-134.
- REECE 1994: S. Reece, The Cretan Odyssey: A Lie Truer Than Truth, *The American Journal of Philology* 115 (2), 157-173.
- REECE 2009: S. Reece, *Homer's Winged Words: The Evolution of Early Greek Epic Diction in the Light of Oral Theory*, Leiden/Boston: Brill.

RISCH 1966: E. Risch, Les différences dialectales dans le mycénien, στο L. Palmer (επιμ.), *Proceedings of the Cambridge Colloquium on Mycenaean Studies*, Cambridge, 150-157.

RU IJGH 1967: C. J. Ruijgh, Etudes sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien. Amsterdam: A. M. Hakkert.

RU IJGH 1995: C. J. Ruijgh, D'Homere Aux Origines Protomycéniennes de la Tradition Epique, στο Crielaard (επιμ.), *Homeric Questions*, Amsterdam, 1-96.

RU IJGH 1970: C. J. Ruijgh, Review of Chantraine, P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots. Tome i: A-Δ, 1968, *Lingua* 25, 302-321.

SHERRATT 1990: S. Sherratt, 'Reading the texts': archaeology and the Homeric question, *Antiquity* 64, 807-824.

SNODGRASS 1987: A. Snodgrass, *An Archaeology of Greece: The Present State and Future Scope of a Discipline*, Berkeley: University of California Press.

TSAGALIS 2017: C. Tsagalis, ΑΠ'ΚΑΤ' ΑΙΓΙΑΙΠΟΣ ΠΕΤΡΗΣ: Homeric iconyms and Hittite answers, στο C. Tsagalis & A. Markantonatos (επιμ.), *The winnowing oar - New Perspectives in Homeric Studies*, Studies in honor of Antonios Rengakos. Berlin. Boston: De Gruyter, 191-214.

VAN WIJNGAARDEN 2002: G. J. Van Wijngaarden, Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in the Levant, Cyprus and Italy: (ca. 1600-1200 BC), Amsterdam: Amsterdam University Press.

WATERHOUSE 1996: H. Waterhouse, From Ithaca to the Odyssey, *BSA* 91, 301-317.

WATKINS 1995: C. Watkins, *How to Kill a Dragon. Aspects of Indo-European Poetics*. New York/Oxford: Oxford University Press.

WEST 1988: M. L. West, The Rise of the Greek Epic, *Journal of Hellenic Studies* 108, 151-172.

WEST 1999: M. L. West, The Invention of Homer, *Classical Quarterly* 49, 364-382.

WEST 2014: M. L. West, *The Making of the Odyssey*, Oxford: Oxford University Press.

WEST 2018: M. L. West, Unmetrical verses in Homer, στο D. Gunkel & O. Hackstein (επιμ.), *Language and meter*, Leiden: Brill, 362-379.

YAKUBOVICH 2002: I. Yakubovich, Labyrinth for Tyrants, στο A.S. Kassian & A.V. Sideltsev (επιμ.), *Studia Linguarum 3 (Memoriae A. A. Korol'ev dicata)*, Moscow: Languages of Slavonic World, 1-14.

YAKUBOVICH 2010: I. Yakubovich, *Slavonic Languages and the Greek Epic*, Leiden: Brill.

ΙΑΚΩΒΑΤΤΙΟΣ

ΗΜΕΡΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ/ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΘΕΟΥΡΙΟΥ

Η ΑΡΧΗ, Η ΦΥΣΙΚΗ ΙΔΙΟΣΥΣΤΑΣΙΑ, ΤΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΧΑΡΙΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΑΧΡΗΣΤΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΘΟΡΑΣ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ (V, 471c - 497a)*

Μετά την αναχαίτιση και του δεύτερου κύματος από τον Σωκράτη, που αφορά στην κοινή κτήση των γυναικών, των παιδιών και των αγαθών – το πρώτο ήταν «ὡς δεῖ κοινῇ πάντα ἐπιτηδεύειν τοὺς τε φύλακας καὶ τὰς φυλακίδας» –, ο Γλαύκων θέτει το ερώτημα, αν το πολίτευμα, όπως το σχεδιάζει ο φιλόσοφος, είναι πραγματοποιήσιμο,¹ και με ποιον τρόπο, ερώτημα που συνιστά «το τρίτο πελώριο και πιο φοβερό κύμα» που έρχεται κατεπάνω του Σωκράτη και καλείται να το αντιμετώπισει. Πριν όμως αναμετρηθεί με το ορμητικό αυτό κύμα, που κινδυνεύει να τον περιλούσει, ο Σωκράτης υπενθυμίζει ότι το αρχικό θέμα είναι η ανεύρεση της ουσίας της δικαιοσύνης, ο προσδιορισμός

* Συνέχεια του άρθρου στο τεύχος 29 (2019)143-167.

1. Πρόκειται για το πολίτευμα («πολιτεία») της τρίτης πόλης, της πόλης των φιλοσόφων. Η πόλη που περιγράφηκε ως το χωρίο 445e στα βιβλία II-V χαρακτηρίζεται στο χωρίο 449a1-2 ως «ἀγαθή» και «ὀρθή».

Ως προς τη δυνατότητα αυτής της πραγματοποίησης, η J. Annas (*An Introduction to Plato's Republic*, Οξφόρδη, 1981 (ανατ. 1987), Μτφρ. Χ. Γραμμένου, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, Αθήνα, 2006, σ. 137) σημειώνει ότι ο Πλάτων δεν κρίνει αναγκαίο να δώσει λεπτομερέστερες εξηγήσεις. Το έργο αυτό, λέει, είναι εξαιρετικά δύσκολο, διότι η δίκαιη πολιτεία δεν είναι το αποτέλεσμα μιας προοδευτικής νομικής μεταρρύθμισης αλλά μιας καθολικής αλλαγής στα αισθήματα και το πνεύμα του λαού, έτσι που απαιτείται μια μακρόχρονη εκπαίδευση για να αποδώσει καρπούς. Επειδή ο Πλάτων υποβαθμίζει πολύ τον ρόλο των θεσμών για τη δημιουργία μιας δίκαιης πολιτείας και δίνει έμφαση αποκλειστικά στην ανάγκη να έχουν οι κυβερνήτες χαρακτηριστικά ενός ορισμένου είδους, περιέρχεται σε αμηχανία. Και τούτο διότι η δίκαιη πολιτεία μπορεί να γεννηθεί μόνο από δίκαιους ανθρώπους, πλην όμως οι δίκαιοι άνθρωποι είναι δημιουργήματα μόνο της δίκαιης πολιτείας, η οποία στην πραγματικότητα δεν υφίσταται.

• Ο Κωνσταντίνος Π. Αθανασάτος είναι: Δρ. Φιλοσοφίας, Επ. Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων

γίνει οι περισσότερες αναφορές ανά τους αιώνες και έγινε αφορμή για να χαρακτηριστεί η πολιτεία αυτή ως ουτοπία.

Η διερεύνηση της δυνατότητας αυτής λαμβάνει ως αφετηρία το αναμφισβήτητο γεγονός ότι η πολιτική ζωή των σύγχρονων πόλεων μαρτυρείται από την εξαθλίωση, την αταξία και την ανομία. Για να απαλλαγούν λοιπόν από την αθλιότητα αυτή μια και μόνη διέξοδος υπάρχει: ή να αναλάβουν τα ηνία της πολιτικής εξουσίας οι φιλόσοφοι ή να προσχωρήσουν στη φιλοσοφία, άξια και ανυστερόβουλα, οι βασιλείς και οι δυνάστες. Μόνον αν η πολιτική εξουσία διαποτισθεί από το φιλοσοφικό ήθος, είναι ενδεχόμενο η ανθρωπότητα να φτάσει στο τέρμα των δεινών

μοι. IV, 711c5-d4: «Αθ. Μηδεὶς ἡμᾶς πειθέτω, ὦ φίλοι. ἄλλη θᾶττον καὶ ῥᾶον μεταβάλλειν ἂν ποτε πόλιν τοὺς νόμους ἢ τῇ τῶν δυναστευόντων ἡγεμονίᾳ, μηδὲ νῦν γε ἄλλη γίγνεσθαι μηδ' αὐτῆς ποτε γενήσεσθαι. Καὶ γὰρ οὖν ἡμῖν οὐ τοῦτ' ἐστὶν ἀδύνατον οὐδὲ χαλεπὸς ἂν γενόμενον· ἀλλὰ τόδ' ἐστὶ τὸ χαλεπὸν γενέσθαι, καὶ ὀλίγον δὴ τὸ γεγονός ἐν τῷ πολλῷ χρόνῳ, ὅταν δὲ συμβῇ, μυρία καὶ πάντ' ἐν πόλει ἀγαθὰ ἀπεργάζεται. ἐν ᾗ ποτ' ἂν ἐγγένηται». 711e7-712a7: «Ὡσαύτως δὲ καὶ συμπάσης δυνάμεως ὁ αὐτὸς περί λόγος, ὡς ὅταν εἰς ταῦτόν τῳ φρονεῖν τε καὶ σωφρονεῖν ἡ μεγίστη δύναμις ἐν ἀνθρώπῳ συμπέσῃ, τότε πολιτείας τῆς ἀρίστης καὶ νόμων τῶν τοιούτων φύεται γενεαίς, ἄλλως δὲ οὐ μὴ ποτε γένηται. Ταῦτα μὲν οὖν καθαπερεὶ μῦθος τις λεχθεὶς κεχρησμευθήσθω, καὶ ἐπιδεικθῇ τῇ μὲν χαλεπὸν ὂν τὸ πόλιν εὖνομον γίγνεσθαι, τῇ δ' εἴπερ γένοιτο ὃ λέγομεν, πάντων τάχιστόν τε καὶ ῥᾶστον μακρῷ». Ζ' Επιστολή, 326a7-b4: «Κακῶν οὖν οὐ λήξει τὰ ἀνθρώπινα γένη, πρὶν ἂν ἡ τὸ τῶν φιλοσοφούντων ὁρθῶς γε καὶ ἀληθῶς γένος εἰς ἀρχὰς ἔλθῃ τὰς πολιτικὰς ἢ τὸ τῶν δυνασιευόντων ἐν ταῖς πόλεσιν ἔκ τινος μοίρας θείας ὄντως φιλοσοφίῃ».

Σύμφωνα με τον Κ. Δεσποτόπουλο (Φιλοσοφίας εγκώμιον, Αθήνα, 2000, σ. 33), το κύριο νόημα του χωρίου 473c11-e5 είναι η διακήρυξη ότι για τη δυνατότητα και την πραγμάτωση της με τον λογισμό διαπλασμένης πολιτείας, και για την έκλειψη σύστοιχα των δεινών στις πόλεις και ολικά στο ανθρώπινο γένος, χρειάζεται απαραίτητα η άσκηση της πολιτικής εξουσίας από φιλοσόφους είτε φιλοσοφημένους άρχοντες (πρβλ. 485a). Αλλά και με πολλή έμφαση δηλώνεται ότι είναι ακατάλληλοι για την ορθή άσκηση της πολιτικής εξουσίας όσοι από τον φυσικό προικισμό της ψυχῆς τους έχουν μονομέρεια τάσεων και ικανοτήτων είτε προς τη φιλοσοφία ως καθαρή θεωρία είτε προς την πρακτική μόνο της πολιτικής (και τοῦτο εἰς ταυτὸν ξυμπέσῃ, δύναμις τε πολιτικῇ καὶ φιλοσοφίᾳ, τῶν δὲ νῦν πορευομένων χωρὶς ἐφ' ἑκάτερον αἱ πολλαὶ φύσεις ἐξ ἀνάγκης ἀποκλεισθῶσιν. Πρβλ. 484d, 519c). Έχει όμως ο Πλάτων επίγνωση της άκρας για τότε παραδοξίας του βασικού αυτού πολιτικού αιτήματος (473c, 473e-474a), αλλά και της μεγάλης σπουδαιότητας όπως και δυσκολίας του, αν και δεν αμφιβάλλει ότι είναι δυνατόν (473c: «οὐ μέντοι σμικροῦ γε οὐδὲ ραδίου, δυνατοῦ δέ». Πρβλ. 473a, 499cd, 502c, 549d, 541b, και Νόμοι 711c-712a).

Η επίγνωση της άκρας τότε παραδοξίας του αιτήματος αυτού παρακινεί τον Πλάτωνα να σπείρει εκτενέστατη (474 κ.εξ.) προσπάθεια να διευκρινίσει πώς εννοεί τους φιλοσόφους ώστε να τους κρίνει μόνους άξιους για την άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Προβλεπόμενα... τοὺς φιλοσόφους τίνας λέγοντες ταλμῶμεν φαναι δεῖν ἀσχεῖν» (474b). Η διέξοδος αυτή αναζήτησι, τι είναι φιλόσοφος, στις σελίδες της Πολιτείας 474a-480a, απολήγει στο συμπέρασμα ότι, σε αντιδιαστολή προς τοὺς «φιλοθεάμονας» και τοὺς «φιληκούς», αποκλειτέους συλλήβδην «φιλοδόξους», μόνο «τοὺς αὐτὸ... ἕκαστον τὸ ὃν ἀσπαζομένους φιλοσόφους... κλητέον» (480a).

ΤΑΚΟΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΕΟΥΡΙΟΥ

της και να σωθεί από τη δυστυχία και τις συμφορές που την μαστιζουν.³

Ο Σωκράτης αναγνωρίζει ότι και η απλή εκφώνηση της πρότασης αυτής θα προκαλέσει κύμα περιγελασμού και αγανάκτησης. Παρ' όλα αυτά, προσθέτει, όσοι στην αρχή αντικρίσουν με αρνητική ματιά και διάθεση την πρόταση αυτή, θα ήταν δυνατόν να αλλάξουν γνώμη, αν τους κάμουμε να καταλάβουν πώς εννοούμε τη φύση των φιλοσόφων. Έτσι καθορίζεται ως θέμα των περαιτέρω διερευνήσεων το πώς πρέπει να εννοούμε τον φιλόσοφο, ποιες είναι οι φυσικές προδιαθέσεις που

3. Το διάσημο αυτό και συχνά αναφερόμενο πλατωνικό παράδοξο δεν είναι, σύμφωνα με τον Adam (όπ.π., I, σ. 330), τόσο παράδοξο στην ουσία του όσο φαίνεται. Η σταθερή αλήθεια της πρότασης του Πλάτωνος είναι ότι κατά κάποιον τρόπο οι καλύτερες και βαθύτερες ιδέες για τη ζωή και τον κόσμο πρέπει να έχουν αναφορά στο πεδίο της κοινωνικής και πολιτικής διαχείρισης, αν πρόκειται να υπάρξει κάποια πρόοδος στην κοινωνία. Πλην όμως αυτό ήταν ένα παράδοξο για την Αθηναϊκή δημοκρατία, όπως τουλάχιστον λέει εδώ ο Σωκράτης («πολύ παρά δόξαν ῥηθήσεται», 473e4). Βλ. π.χ. Πρωταγόρας, 319a-323a, Γοργίας, 514a-519d. Το πολιτικό κακό στη σκέψη του Πλάτωνος είναι το αποτέλεσμα μιας διάστασης ανάμεσα στην πολιτική δύναμη και τη γνώση του καλού· αυτό μπορεί να θεραπευθεί μόνο με τη συμφιλίωση τους. Στον Πολιτικό η θεραπεία είναι να κάμει τον φιλόσοφο (που είναι ο πραγματικός βασιλιάς) να ενεργεί διά μέσου του Πολιτικού (305c κ.εξ.)· στην Πολιτεία όμως η ένωση Σκέψης και Ενέργειας είναι πλήρης, και ο φιλόσοφος είναι ο ίδιος ένας πολιτικός. Και στην περίπτωση όμως που ο φιλόσοφος καταστεί αρχικόντως ισχυρός ώστε να επιτύχει την τέλεια πόλη της Πολιτείας, αυτό εξαρτάται από την αντίσταση που θα συναντήσει (βλ. VI, 499b-c και IX, 577a).

Η δυνατότητα, τόσο θεωρητική όσο και πρακτική, παρατηρεί η M. Dixsaut (*Le naturel philosophe. Essai sur les Dialogues de Platon*, Παρίσι, 1985, σ. 247), για το δίκαιο Κράτος είναι η ύπαρξη του φιλοσόφου. Αλλά, υπογραμμίζει, το αντίστροφο δεν είναι αληθές: εάν η σωτηρία τους Κράτους εξαρτάται εξ ολοκλήρου από τον φιλόσοφο, ο φιλόσοφος, ο ίδιος, μπορεί κατ' εξαίρεση, να σωθεί μόνος του. Σ' αυτήν την περίπτωση, τι είναι αυτό που διαφοροποιεί αυτές τις εξαιρέσεις του «φιλοσόφου μοντέλου»; Δεν είναι η φύση τους, διότι δεν έγιναν φιλόσοφοι επειδή μπορούσαν φυσικά να γίνουν ούτε είναι η εκπαίδευση τους, διότι η εκπαίδευση έχει ως μοναδική λειτουργία της να άρει τα εμπόδια, να εμποδίσει τον εκφυλισμό και τη διαφθορά, ούτε ασφαλώς λόγω του τρόπου τους να φιλοσοφούν, διότι για να φιλοσοφούν τίμια δεν υπάρχει άλλος δρόμος από τον δρόμο της διαλεκτικής. Αυτό που λείπει από τους φιλοσόφους, από το γεγονός ότι κανένα από τα υπάρχοντα πολιτικά καθεστώτα δεν τους ταιριάζει, είναι, κατά πρώτον, το όνομα τους, διότι αυτό το όνομα τίθεται για να υπογραμμίσει έναν τύπο ανθρώπου της σκέψης, του λόγου, μέσα στα οποία κανένας από αυτούς που φιλοσοφούν τίμια δεν μπορεί να αναγνωρισθεί. Η κυριότητα αυτού του ονόματος, η ορθότητα της δικαιοδοσίας του δεν συνιστά στην Πολιτεία μια λεπτομέρεια ούτε μια παρέχβαση. Η προϋπόθεση της ορθότητας όλων των άλλων ονομάτων, η ακρίβεια της δικαιοδοσίας του είναι επίσης η αναγκασία προϋπόθεσιν να ολοκληρώσει αυτο που είναι η δικαιοδοσία του. Και το ίδιο, για να απονεμηθεί την «τελειότητα», την ακρίβεια στην δικαιοδοσία του, ο φιλόσοφος πρέπει να πάραυτα κινείται εναντίον των άλλων ονομάτων, να τους αναγκάσει να ομολογήσουν ότι πρέπει να πάρουν στα χέρια τους την εξουσία» (474b5-6) επιτρέπει να ξαναδώσουμε στους αληθινούς φιλοσόφους, και μόνο σ' αυτούς, το δικαίωμα του ονόματος τους.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΕΥΚΟΥΡΙΟΥ

πρέπει να διαθέτει, σε ποια εκπαίδευση πρέπει να υποβληθεί και ποιες θα είναι οι ενασχολήσεις της ζωής του.

Σε ποιες όμως λειδορίες θα εκτεθεί ο Σωκράτης και πόση αγανάκτηση έχει να εισπράξει – και όχι μόνο από τους χειρότερους⁴ – για μια τέτοια αξίωση, αν δεν εξηγήσει με σαφήνεια πώς εννοεί τους φιλοσόφους και τι προσδοκά από τη φιλοσοφία! Έτσι αναλαμβάνει να δείξει ότι σε ορισμένους ανθρώπους ταιριάζει από τη φύση τους να καταπιάνονται με τη φιλοσοφία και να έχουν ηγετική θέση στην πόλη, ενώ οι άλλοι δεν πρέπει ούτε καν να τα αγγίζουν αυτά, αλλά μόνον να ακολουθούν τον ηγέτη (474b-c).

Οι νέες αναζητήσεις αρχίζουν με την προσπάθεια να δοθεί απάντηση στο ερώτημα τι είναι ο φιλόσοφος.⁵ Επειδή η πρώτη απάντηση ότι φιλόσοφος είναι όποιος αισθάνεται αγάπη προς τη σοφία γενικά δημιουργήσε σύγχυση στον Γλαύκωνα, ο οποίος εξέλαβε τον φιλόσοφο ως τον φιλομαθή, ο Σωκράτης διευκρινίζει ότι ο φιλόσοφος επιδιώκει την κα-

4. Η πρώτη απειλή, παρατηρεί ο Γλαυκών, θα προέλθει από πάρα πολλούς και όχι ευκαταφρόνητους, που "θα βγάλουν τσούχα τους" (κίνηση που παραπέμπει αιφνίδια ενέργεια, ανάλογη αυτής που εκφράζει η φράση του Αριστοφάνη στους *Αχαρνές* (626) «ἀλλ' ἀποδύντες τοῖς ἀναπαίστοις ἐπίωμεν»), θα αρπάξουν ό,τι όπλο βρουν μπροστά τους και θα ορμήσουν με όλη τους τη δύναμη κατεπάνω του Σωκράτη να τον ρεζιλεύσουν, αν δεν προβάλλει σθεναρή αντίσταση με πειστικά επιχειρήματα για την ορθότητα της πρότασης του.

Ο P. Friedlander (*Plato, III. The Dialogues. Second and Third Periods. Translated from the German by Hans Mayethoff, Πρίνστον, 1969, σ. 482, σημ. 38*) θεωρεί ότι ο Πλάτων εδώ δεν υπαινίσσεται τόσο την κωμωδία όσο ένα είδος λιντσαρίσματος (lynch law), όπως περιγράφεται, π.χ., στους *Αχαρνές*, από εκείνους που επιβάλλουν τη "λαϊκή δικαιοσύνη".

5. Η «δευτέρα πόλις» των βιβλίων II-IV συγκροτήθηκε σε ψυχολογική βάση και ήταν η έκφραση ενός ηθικού μάλλον παρά διανοητικού ιδανικού, όπως υποστηρίζει ο J. Adam (*The Republic of Plato. Καίμπριτζ, 1902. 1963³, I, σ. 332*). Σύμφωνα με αυτή τη σύλληψη, ο Πλάτων χρησιμοποίησε προηγουμένως (II, 376b) τη λέξη «φιλόσοφος» πρωτίστως και σε μέγιστο βαθμό με την ηθική έννοια της. Τώρα που προτίθεται να εγκαταλείψει την ψυχολογία για τη μεταφυσική, και περιγράφει την κατοχή της Γνώσης, καθίσταται αναγκαίο να αναλύσει ξανά την έννοια του «φιλοσόφου». Εφεξής, διά μέσου των βιβλίων VI και VII, ο «φιλόσοφος» είναι ο εραστής της Αλήθειας, δηλαδή της Ιδέας. Βλ. 480a και VI, 486e κ.εξ.

Όπως παρατηρεί ο G.M.A. Grube (*Plato's Thought, Λονδίνο, ανατύπ. 1980 (1935¹), σ. 22*), προσπαθώντας ο Σωκράτης να εξηγήσει τι είναι ο φιλόσοφος, προσφεύγει στη θεωρία των Ιδεών, την οποία αναμένει να γνωρίζει ο Γλαυκών και να την αποδέχεται. Το ότι εισάγεται εδώ ως γνωστή τουλάχιστον στον Γλαυκώνα είναι φανερό από τον τρόπο με τον οποίο εισάγεται ευθύς αμέσως ο τεχνικός όρος *εἰδωτόν* (V 474b) και ο *αἰετός* (V 474c) και *ἀγλαῖα* (V 474d) και *κακόν* (V 474e) και *πανκράτων* (V 474f) και *ἐκαστόν* (V 474g) και *ἐκαστόν* (V 474h) και *ἐκαστόν* (V 474i) και *ἐκαστόν* (V 474j) και *ἐκαστόν* (V 474k) και *ἐκαστόν* (V 474l) και *ἐκαστόν* (V 474m) και *ἐκαστόν* (V 474n) και *ἐκαστόν* (V 474o) και *ἐκαστόν* (V 474p) και *ἐκαστόν* (V 474q) και *ἐκαστόν* (V 474r) και *ἐκαστόν* (V 474s) και *ἐκαστόν* (V 474t) και *ἐκαστόν* (V 474u) και *ἐκαστόν* (V 474v) και *ἐκαστόν* (V 474w) και *ἐκαστόν* (V 474x) και *ἐκαστόν* (V 474y) και *ἐκαστόν* (V 474z) και *ἐκαστόν* (V 475a) και *ἐκαστόν* (V 475b) και *ἐκαστόν* (V 475c) και *ἐκαστόν* (V 475d) και *ἐκαστόν* (V 475e) και *ἐκαστόν* (V 475f) και *ἐκαστόν* (V 475g) και *ἐκαστόν* (V 475h) και *ἐκαστόν* (V 475i) και *ἐκαστόν* (V 475j) και *ἐκαστόν* (V 475k) και *ἐκαστόν* (V 475l) και *ἐκαστόν* (V 475m) και *ἐκαστόν* (V 475n) και *ἐκαστόν* (V 475o) και *ἐκαστόν* (V 475p) και *ἐκαστόν* (V 475q) και *ἐκαστόν* (V 475r) και *ἐκαστόν* (V 475s) και *ἐκαστόν* (V 475t) και *ἐκαστόν* (V 475u) και *ἐκαστόν* (V 475v) και *ἐκαστόν* (V 475w) και *ἐκαστόν* (V 475x) και *ἐκαστόν* (V 475y) και *ἐκαστόν* (V 475z) και *ἐκαστόν* (V 476a) και *ἐκαστόν* (V 476b) και *ἐκαστόν* (V 476c) και *ἐκαστόν* (V 476d) και *ἐκαστόν* (V 476e) και *ἐκαστόν* (V 476f) και *ἐκαστόν* (V 476g) και *ἐκαστόν* (V 476h) και *ἐκαστόν* (V 476i) και *ἐκαστόν* (V 476j) και *ἐκαστόν* (V 476k) και *ἐκαστόν* (V 476l) και *ἐκαστόν* (V 476m) και *ἐκαστόν* (V 476n) και *ἐκαστόν* (V 476o) και *ἐκαστόν* (V 476p) και *ἐκαστόν* (V 476q) και *ἐκαστόν* (V 476r) και *ἐκαστόν* (V 476s) και *ἐκαστόν* (V 476t) και *ἐκαστόν* (V 476u) και *ἐκαστόν* (V 476v) και *ἐκαστόν* (V 476w) και *ἐκαστόν* (V 476x) και *ἐκαστόν* (V 476y) και *ἐκαστόν* (V 476z) και *ἐκαστόν* (V 477a) και *ἐκαστόν* (V 477b) και *ἐκαστόν* (V 477c) και *ἐκαστόν* (V 477d) και *ἐκαστόν* (V 477e) και *ἐκαστόν* (V 477f) και *ἐκαστόν* (V 477g) και *ἐκαστόν* (V 477h) και *ἐκαστόν* (V 477i) και *ἐκαστόν* (V 477j) και *ἐκαστόν* (V 477k) και *ἐκαστόν* (V 477l) και *ἐκαστόν* (V 477m) και *ἐκαστόν* (V 477n) και *ἐκαστόν* (V 477o) και *ἐκαστόν* (V 477p) και *ἐκαστόν* (V 477q) και *ἐκαστόν* (V 477r) και *ἐκαστόν* (V 477s) και *ἐκαστόν* (V 477t) και *ἐκαστόν* (V 477u) και *ἐκαστόν* (V 477v) και *ἐκαστόν* (V 477w) και *ἐκαστόν* (V 477x) και *ἐκαστόν* (V 477y) και *ἐκαστόν* (V 477z) και *ἐκαστόν* (V 478a) και *ἐκαστόν* (V 478b) και *ἐκαστόν* (V 478c) και *ἐκαστόν* (V 478d) και *ἐκαστόν* (V 478e) και *ἐκαστόν* (V 478f) και *ἐκαστόν* (V 478g) και *ἐκαστόν* (V 478h) και *ἐκαστόν* (V 478i) και *ἐκαστόν* (V 478j) και *ἐκαστόν* (V 478k) και *ἐκαστόν* (V 478l) και *ἐκαστόν* (V 478m) και *ἐκαστόν* (V 478n) και *ἐκαστόν* (V 478o) και *ἐκαστόν* (V 478p) και *ἐκαστόν* (V 478q) και *ἐκαστόν* (V 478r) και *ἐκαστόν* (V 478s) και *ἐκαστόν* (V 478t) και *ἐκαστόν* (V 478u) και *ἐκαστόν* (V 478v) και *ἐκαστόν* (V 478w) και *ἐκαστόν* (V 478x) και *ἐκαστόν* (V 478y) και *ἐκαστόν* (V 478z) και *ἐκαστόν* (V 479a) και *ἐκαστόν* (V 479b) και *ἐκαστόν* (V 479c) και *ἐκαστόν* (V 479d) και *ἐκαστόν* (V 479e) και *ἐκαστόν* (V 479f) και *ἐκαστόν* (V 479g) και *ἐκαστόν* (V 479h) και *ἐκαστόν* (V 479i) και *ἐκαστόν* (V 479j) και *ἐκαστόν* (V 479k) και *ἐκαστόν* (V 479l) και *ἐκαστόν* (V 479m) και *ἐκαστόν* (V 479n) και *ἐκαστόν* (V 479o) και *ἐκαστόν* (V 479p) και *ἐκαστόν* (V 479q) και *ἐκαστόν* (V 479r) και *ἐκαστόν* (V 479s) και *ἐκαστόν* (V 479t) και *ἐκαστόν* (V 479u) και *ἐκαστόν* (V 479v) και *ἐκαστόν* (V 479w) και *ἐκαστόν* (V 479x) και *ἐκαστόν* (V 479y) και *ἐκαστόν* (V 479z) και *ἐκαστόν* (V 480a) και *ἐκαστόν* (V 480b) και *ἐκαστόν* (V 480c) και *ἐκαστόν* (V 480d) και *ἐκαστόν* (V 480e) και *ἐκαστόν* (V 480f) και *ἐκαστόν* (V 480g) και *ἐκαστόν* (V 480h) και *ἐκαστόν* (V 480i) και *ἐκαστόν* (V 480j) και *ἐκαστόν* (V 480k) και *ἐκαστόν* (V 480l) και *ἐκαστόν* (V 480m) και *ἐκαστόν* (V 480n) και *ἐκαστόν* (V 480o) και *ἐκαστόν* (V 480p) και *ἐκαστόν* (V 480q) και *ἐκαστόν* (V 480r) και *ἐκαστόν* (V 480s) και *ἐκαστόν* (V 480t) και *ἐκαστόν* (V 480u) και *ἐκαστόν* (V 480v) και *ἐκαστόν* (V 480w) και *ἐκαστόν* (V 480x) και *ἐκαστόν* (V 480y) και *ἐκαστόν* (V 480z) και *ἐκαστόν* (V 481a) και *ἐκαστόν* (V 481b) και *ἐκαστόν* (V 481c) και *ἐκαστόν* (V 481d) και *ἐκαστόν* (V 481e) και *ἐκαστόν* (V 481f) και *ἐκαστόν* (V 481g) και *ἐκαστόν* (V 481h) και *ἐκαστόν* (V 481i) και *ἐκαστόν* (V 481j) και *ἐκαστόν* (V 481k) και *ἐκαστόν* (V 481l) και *ἐκαστόν* (V 481m) και *ἐκαστόν* (V 481n) και *ἐκαστόν* (V 481o) και *ἐκαστόν* (V 481p) και *ἐκαστόν* (V 481q) και *ἐκαστόν* (V 481r) και *ἐκαστόν* (V 481s) και *ἐκαστόν* (V 481t) και *ἐκαστόν* (V 481u) και *ἐκαστόν* (V 481v) και *ἐκαστόν* (V 481w) και *ἐκαστόν* (V 481x) και *ἐκαστόν* (V 481y) και *ἐκαστόν* (V 481z) και *ἐκαστόν* (V 482a) και *ἐκαστόν* (V 482b) και *ἐκαστόν* (V 482c) και *ἐκαστόν* (V 482d) και *ἐκαστόν* (V 482e) και *ἐκαστόν* (V 482f) και *ἐκαστόν* (V 482g) και *ἐκαστόν* (V 482h) και *ἐκαστόν* (V 482i) και *ἐκαστόν* (V 482j) και *ἐκαστόν* (V 482k) και *ἐκαστόν* (V 482l) και *ἐκαστόν* (V 482m) και *ἐκαστόν* (V 482n) και *ἐκαστόν* (V 482o) και *ἐκαστόν* (V 482p) και *ἐκαστόν* (V 482q) και *ἐκαστόν* (V 482r) και *ἐκαστόν* (V 482s) και *ἐκαστόν* (V 482t) και *ἐκαστόν* (V 482u) και *ἐκαστόν* (V 482v) και *ἐκαστόν* (V 482w) και *ἐκαστόν* (V 482x) και *ἐκαστόν* (V 482y) και *ἐκαστόν* (V 482z) και *ἐκαστόν* (V 483a) και *ἐκαστόν* (V 483b) και *ἐκαστόν* (V 483c) και *ἐκαστόν* (V 483d) και *ἐκαστόν* (V 483e) και *ἐκαστόν* (V 483f) και *ἐκαστόν* (V 483g) και *ἐκαστόν* (V 483h) και *ἐκαστόν* (V 483i) και *ἐκαστόν* (V 483j) και *ἐκαστόν* (V 483k) και *ἐκαστόν* (V 483l) και *ἐκαστόν* (V 483m) και *ἐκαστόν* (V 483n) και *ἐκαστόν* (V 483o) και *ἐκαστόν* (V 483p) και *ἐκαστόν* (V 483q) και *ἐκαστόν* (V 483r) και *ἐκαστόν* (V 483s) και *ἐκαστόν* (V 483t) και *ἐκαστόν* (V 483u) και *ἐκαστόν* (V 483v) και *ἐκαστόν* (V 483w) και *ἐκαστόν* (V 483x) και *ἐκαστόν* (V 483y) και *ἐκαστόν* (V 483z) και *ἐκαστόν* (V 484a) και *ἐκαστόν* (V 484b) και *ἐκαστόν* (V 484c) και *ἐκαστόν* (V 484d) και *ἐκαστόν* (V 484e) και *ἐκαστόν* (V 484f) και *ἐκαστόν* (V 484g) και *ἐκαστόν* (V 484h) και *ἐκαστόν* (V 484i) και *ἐκαστόν* (V 484j) και *ἐκαστόν* (V 484k) και *ἐκαστόν* (V 484l) και *ἐκαστόν* (V 484m) και *ἐκαστόν* (V 484n) και *ἐκαστόν* (V 484o) και *ἐκαστόν* (V 484p) και *ἐκαστόν* (V 484q) και *ἐκαστόν* (V 484r) και *ἐκαστόν* (V 484s) και *ἐκαστόν* (V 484t) και *ἐκαστόν* (V 484u) και *ἐκαστόν* (V 484v) και *ἐκαστόν* (V 484w) και *ἐκαστόν* (V 484x) και *ἐκαστόν* (V 484y) και *ἐκαστόν* (V 484z) και *ἐκαστόν* (V 485a) και *ἐκαστόν* (V 485b) και *ἐκαστόν* (V 485c) και *ἐκαστόν* (V 485d) και *ἐκαστόν* (V 485e) και *ἐκαστόν* (V 485f) και *ἐκαστόν* (V 485g) και *ἐκαστόν* (V 485h) και *ἐκαστόν* (V 485i) και *ἐκαστόν* (V 485j) και *ἐκαστόν* (V 485k) και *ἐκαστόν* (V 485l) και *ἐκαστόν* (V 485m) και *ἐκαστόν* (V 485n) και *ἐκαστόν* (V 485o) και *ἐκαστόν* (V 485p) και *ἐκαστόν* (V 485q) και *ἐκαστόν* (V 485r) και *ἐκαστόν* (V 485s) και *ἐκαστόν* (V 485t) και *ἐκαστόν* (V 485u) και *ἐκαστόν* (V 485v) και *ἐκαστόν* (V 485w) και *ἐκαστόν* (V 485x) και *ἐκαστόν* (V 485y) και *ἐκαστόν* (V 485z) και *ἐκαστόν* (V 486a) και *ἐκαστόν* (V 486b) και *ἐκαστόν* (V 486c) και *ἐκαστόν* (V 486d) και *ἐκαστόν* (V 486e) και *ἐκαστόν* (V 486f) και *ἐκαστόν* (V 486g) και *ἐκαστόν* (V 486h) και *ἐκαστόν* (V 486i) και *ἐκαστόν* (V 486j) και *ἐκαστόν* (V 486k) και *ἐκαστόν* (V 486l) και *ἐκαστόν* (V 486m) και *ἐκαστόν* (V 486n) και *ἐκαστόν* (V 486o) και *ἐκαστόν* (V 486p) και *ἐκαστόν* (V 486q) και *ἐκαστόν* (V 486r) και *ἐκαστόν* (V 486s) και *ἐκαστόν* (V 486t) και *ἐκαστόν* (V 486u) και *ἐκαστόν* (V 486v) και *ἐκαστόν* (V 486w) και *ἐκαστόν* (V 486x) και *ἐκαστόν* (V 486y) και *ἐκαστόν* (V 486z) και *ἐκαστόν* (V 487a) και *ἐκαστόν* (V 487b) και *ἐκαστόν* (V 487c) και *ἐκαστόν* (V 487d) και *ἐκαστόν* (V 487e) και *ἐκαστόν* (V 487f) και *ἐκαστόν* (V 487g) και *ἐκαστόν* (V 487h) και *ἐκαστόν* (V 487i) και *ἐκαστόν* (V 487j) και *ἐκαστόν* (V 487k) και *ἐκαστόν* (V 487l) και *ἐκαστόν* (V 487m) και *ἐκαστόν* (V 487n) και *ἐκαστόν* (V 487o) και *ἐκαστόν* (V 487p) και *ἐκαστόν* (V 487q) και *ἐκαστόν* (V 487r) και *ἐκαστόν* (V 487s) και *ἐκαστόν* (V 487t) και *ἐκαστόν* (V 487u) και *ἐκαστόν* (V 487v) και *ἐκαστόν* (V 487w) και *ἐκαστόν* (V 487x) και *ἐκαστόν* (V 487y) και *ἐκαστόν* (V 487z) και *ἐκαστόν* (V 488a) και *ἐκαστόν* (V 488b) και *ἐκαστόν* (V 488c) και *ἐκαστόν* (V 488d) και *ἐκαστόν* (V 488e) και *ἐκαστόν* (V 488f) και *ἐκαστόν* (V 488g) και *ἐκαστόν* (V 488h) και *ἐκαστόν* (V 488i) και *ἐκαστόν* (V 488j) και *ἐκαστόν* (V 488k) και *ἐκαστόν* (V 488l) και *ἐκαστόν* (V 488m) και *ἐκαστόν* (V 488n) και *ἐκαστόν* (V 488o) και *ἐκαστόν* (V 488p) και *ἐκαστόν* (V 488q) και *ἐκαστόν* (V 488r) και *ἐκαστόν* (V 488s) και *ἐκαστόν* (V 488t) και *ἐκαστόν* (V 488u) και *ἐκαστόν* (V 488v) και *ἐκαστόν* (V 488w) και *ἐκαστόν* (V 488x) και *ἐκαστόν* (V 488y) και *ἐκαστόν* (V 488z) και *ἐκαστόν* (V 489a) και *ἐκαστόν* (V 489b) και *ἐκαστόν* (V 489c) και *ἐκαστόν* (V 489d) και *ἐκαστόν* (V 489e) και *ἐκαστόν* (V 489f) και *ἐκαστόν* (V 489g) και *ἐκαστόν* (V 489h) και *ἐκαστόν* (V 489i) και *ἐκαστόν* (V 489j) και *ἐκαστόν* (V 489k) και *ἐκαστόν* (V 489l) και *ἐκαστόν* (V 489m) και *ἐκαστόν* (V 489n) και *ἐκαστόν* (V 489o) και *ἐκαστόν* (V 489p) και *ἐκαστόν* (V 489q) και *ἐκαστόν* (V 489r) και *ἐκαστόν* (V 489s) και *ἐκαστόν* (V 489t) και *ἐκαστόν* (V 489u) και *ἐκαστόν* (V 489v) και *ἐκαστόν* (V 489w) και *ἐκαστόν* (V 489x) και *ἐκαστόν* (V 489y) και *ἐκαστόν* (V 489z) και *ἐκαστόν* (V 490a) και *ἐκαστόν* (V 490b) και *ἐκαστόν* (V 490c) και *ἐκαστόν* (V 490d) και *ἐκαστόν* (V 490e) και *ἐκαστόν* (V 490f) και *ἐκαστόν* (V 490g) και *ἐκαστόν* (V 490h) και *ἐκαστόν* (V 490i) και *ἐκαστόν* (V 490j) και *ἐκαστόν* (V 490k) και *ἐκαστόν* (V 490l) και *ἐκαστόν* (V 490m) και *ἐκαστόν* (V 490n) και *ἐκαστόν* (V 490o) και *ἐκαστόν* (V 490p) και *ἐκαστόν* (V 490q) και *ἐκαστόν* (V 490r) και *ἐκαστόν* (V 490s) και *ἐκαστόν* (V 490t) και *ἐκαστόν* (V 490u) και *ἐκαστόν* (V 490v) και *ἐκαστόν* (V 490w) και *ἐκαστόν* (V 490x) και *ἐκαστόν* (V 490y) και *ἐκαστόν* (V 490z) και *ἐκαστόν* (V 491a) και *ἐκαστόν* (V 491b) και *ἐκαστόν* (V 491c) και *ἐκαστόν* (V 491d) και *ἐκαστόν* (V 491e) και *ἐκαστόν* (V 491f) και *ἐκαστόν* (V 491g) και *ἐκαστόν* (V 491h) και *ἐκαστόν* (V 491i) και *ἐκαστόν* (V 491j) και *ἐκαστόν* (V 491k) και *ἐκαστόν* (V 491l) και *ἐκαστόν* (V 491m) και *ἐκαστόν* (V 491n) και *ἐκαστόν* (V 491o) και *ἐκαστόν* (V 491p) και *ἐκαστόν* (V 491q) και *ἐκαστόν* (V 491r) και *ἐκαστόν* (V 491s) και *ἐκαστόν* (V 491t) και *ἐκαστόν* (V 491u) και *ἐκαστόν* (V 491v) και *ἐκαστόν* (V 491w) και *ἐκαστόν* (V 491x) και *ἐκαστόν* (V 491y) και *ἐκαστόν* (V 491z) και *ἐκαστόν* (V 492a) και *ἐκαστόν* (V 492b) και *ἐκαστόν* (V 492c) και *ἐκαστόν* (V 492d) και *ἐκαστόν* (V 492e) και *ἐκαστόν* (V 492f) και *ἐκαστόν* (V 492g) και *ἐκαστόν* (V 492h) και *ἐκαστόν* (V 492i) και *ἐκαστόν* (V 492j) και *ἐκαστόν* (V 492k) και *ἐκαστόν* (V 492l) και *ἐκαστόν* (V 492m) και *ἐκαστόν* (V 492n) και *ἐκαστόν* (V 492o) και *ἐκαστόν* (V 492p) και *ἐκαστόν* (V 492q) και *ἐκαστόν* (V 492r) και *ἐκαστόν* (V 492s) και *ἐκαστόν* (V 492t) και *ἐκαστόν* (V 492u) και *ἐκαστόν* (V 492v) και *ἐκαστόν* (V 492w) και *ἐκαστόν* (V 492x) και *ἐκαστόν* (V 492y) και *ἐκαστόν* (V 492z) και *ἐκαστόν* (V 493a) και *ἐκαστόν* (V 493b) και *ἐκαστόν* (V 493c) και *ἐκαστόν* (V 493d) και *ἐκαστόν* (V 493e) και *ἐκαστόν* (V 493f) και *ἐκαστόν* (V 493g) και *ἐκαστόν* (V 493h) και *ἐκαστόν* (V 493i) και *ἐκαστόν* (V 493j) και *ἐκαστόν* (V 493k) και *ἐκαστόν* (V 493l) και *ἐκαστόν* (V 493m) και *ἐκαστόν* (V 493n) και *ἐκαστόν* (V 493o) και *ἐκαστόν* (V 493p) και *ἐκαστόν* (V 493q) και *ἐκαστόν* (V 493r) και *ἐκαστόν* (V 493s) και *ἐκαστόν* (V 493t) και *ἐκαστόν* (V 493u) και *ἐκαστόν* (V 493v) και *ἐκαστόν* (V 493w) και *ἐκαστόν* (V 493x) και *ἐκαστόν* (V 493y) και *ἐκαστόν* (V 493z) και *ἐκαστόν* (V 494a) και *ἐκαστόν* (V 494b) και *ἐκαστόν* (V 494c) και *ἐκαστόν* (V 494d) και *ἐκαστόν* (V 494e) και *ἐκαστόν* (V 494f) και *ἐκαστόν* (V 494g) και *ἐκαστόν* (V 494h) και *ἐκαστόν* (V 494i) και *ἐκαστόν* (V 494j) και *ἐκαστόν* (V 494k) και *ἐκαστόν* (V 494l) και *ἐκαστόν* (V 494m) και *ἐκαστόν* (V 494n) και *ἐκαστόν* (V 494o) και *ἐκαστόν* (V 494p) και *ἐκαστόν* (V 494q) και *ἐκαστόν* (V 494r) και *ἐκαστόν* (V 494s) και *ἐκαστόν* (V 494t) και *ἐκαστόν* (V 494u) και *ἐκαστόν* (V 494v) και *ἐκαστόν* (V 494w) και *ἐκαστόν* (V 494x) και *ἐκαστόν* (V 494y) και *ἐκαστόν* (V 494z) και *ἐκαστόν* (V 495a) και *ἐκαστόν* (

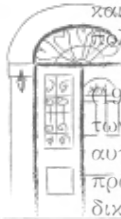
θολική σοφία και όλη τη γνώση, όχι αυτή που επιδιώκουν ασήμαντοι και τρομαγμένοι άνθρωποι, που κυνηγούν τα θεάματα και τα ακούσματα, ή μικρολόγοι που χάνονται σε μικροπράγματα. Η δική του «καθολική γνώση»⁶ είναι μια γνώση με βάθος, που οδηγεί αποκλειστικά και ευθέως στην αλήθεια την οποία συλλαμβάνει ολόκληρη. Ο Σωκράτης δείχνει ότι ο φιλόσοφος δεν είναι όποιος θεάται τα επί μέρους μεμονωμένα αντικείμενα, αλλά αυτός που κατανοεί τα πράγματα όχι ως πολλαπλότητα αλλά ως ενοποιημένα στις βασικές κατηγορίες των κοινών προσαγορεύσεων που τα χαρακτηρίζουν δυνάμει αναφοράς προς ένα βασικό νόημα.⁷ Επομένως, η αλήθεια βρίσκεται στις κυμαινόμενες και

6. Φυσικά, στην περίπτωση της διακυβέρνησης ενός κράτους, όπως υποστηρίζει ο S. Blackburn (*Πλάτωνος Πολιτεία*, Καίμπριτζ, 2006. Μτφρ. Δ.Μ. Βούβαλη, Αθήνα, 2007, σ. 121), η γνώση «που κατευθύνει το πηδάλιο υπονοεί ένα ολόκληρο φάσμα γνώσεων και ικανοτήτων: να μπορεί η ελίτ που κυβερνά να καταλάβει τα κίνητρα των ανθρώπων, να είναι ικανή να αντιμετωπίσει το αποτέλεσμα διαφορετικών μεταξύ τους αποφάσεων, να διαθέτει αρκετή φαντασία ώστε να εφαρμόζει στρατηγικές για την υπερνίκηση μιας σειράς προβλημάτων και λοιπά. Βέβαια, όλα αυτά τα σκεφτόμαστε με την προϋπόθεση της συσπείρωσης πολλών και διαφόρων ειδικών: οικονομολόγων, ιθυνουσών προσωπικοτήτων που χαράζουν στρατηγική, πολιτικών σχεδιαστών, ανθρώπων ευαίσθητων στις επιδράσεις άλλων πολιτισμών. Δεν είναι καθόλου ριζοσπαστικό να υποστηρίξουμε ότι οι κυβερνήσεις πρέπει να ενημερώνονται για διάφορα θέματα, προκειμένου να λειτουργούν καλά. Αυτή είναι μια αντίληψη του Πλάτωνος, αποτελεί όμως και μεγάλο μέρος της ιδεολογίας του σύγχρονου κόσμου».

Σε γενικές γραμμές, προσθέτει ο συγγραφέας (σ. 125), «ο Σωκράτης πρώτα αποσπά τη συμφωνία του συνομιλητή του ότι ο φιλόσοφος επιθυμεί ολόκληρη τη γνώση, και όχι μονάχα ένα μέρος της (όπως τη γνώση αυτού ή εκείνου του συγκεκριμένου αντικείμενου). Επιπρόσθετα, γεγονός που είναι πολύ σημαντικό, ο Σωκράτης λέει πως ο φιλόσοφος δεν είναι μονάχα ένας αργόσχολος περιηγητής ή άνθρωπος που αγαπά τα θεάματα και ο οποίος ικανοποιείται με τη συλλογή διαφόρων εικόνων και ήχων. Ο φιλόσοφος κατανοεί τι βλέπει. Μπορεί να διαβλέψει και κάτω από την επιφάνεια. Μπορεί να διακρίνει και να ξεχωρίσει τι είναι κοινό ή ουσιαστικό και κυρίως τι είναι κοινό ή ουσιαστικό μέσα σε μια πληθώρα ιδιαίτερα καλών ή ωραίων πραγμάτων. Οι άνθρωποι που απλώς αγαπούν τα θεάματα καθώς και οι περιηγητές κινούνται στην επιφάνεια. Είναι από την ιδιοσυγκρασία τους ανίκανοι να φτάσουν πέρα από τις λεπτομέρειες καθαυτές και να εκτιμήσουν την κοινή ουσία τους».

7. *Πολιτεία*, V 476a 4-7: «Το ίδιο μπορούμε να πούμε σχετικά με το δίκαιο και το άδικο, το αγαθό και το κακό και σχετικά με όλα τα είδη: κάθε είδος παρμένο καθαυτό είναι ένα, καθώς όμως παρουσιάζονται παντού ανάμεικτα με τις πράξεις, με τα σώματα και αναμεταξύ τους το ένα με το άλλο, εμφανίζονται παντού και φαίνονται σαν να ήταν πολλά».

Όπως σημειώνει ο R.L. Nettleship (*Lectures on the Republic of Plato*, Λονδίνο, 1901-1952, σ. 195), ο Πλάτων στο χωρίο αυτό ομιλεί για την κοινή παρουσία («κοινωνία») των ειδών "μετράξεις και μερήματα" και για την μετρίτητα του δικαίου. Η σημασία αυτής της ενοποίησης μπορεί, λέει, να εξηγηθεί ως εξής: «Ο νόμος είναι η κοινή πράξη που αποκαλείται δίκαιη πράξη. Θα δούμε όμως ότι δεν αποτελεί το σύνολο της δικαιοσύνης, αλλά μόνο συμμετέχει στη δικαιοσύνη παράλληλα με άλλες πράξεις. Η δικαιοσύνη μπορεί να ιδωθεί ως κάτι κοινό («κοινόν») στο οποίο συμμετέχουν ποικίλες

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΕΤΕΩΡΙΟΥ

διαφορετικές όψεις που χαϊδεύουν τα μάτια και τα αφτιά μας; Το ωραίο προέρχεται από τις ωραίες φωνές, από τις ωραίες εικόνες, από τα ωραία πράγματα; Όχι ασφαλώς· αυτά είναι ωχρές και μεταβαλλόμενες αντανακλάσεις του ωραίου. Αυτό το ωραίο που αποτελεί την κοινή βάση όλων των ωραίων πραγμάτων μόνον ο φιλόσοφος μπορεί να το κατακτήσει, ενώ εκείνος που αρκείται στα απεικασματα του ωραίου και δεν αγχалиάζει παρά μόνο ένα ομοίωμά του δεν μπορεί να διαμορφώσει στο πνεύμα του καμία ασφαλή σκέψη παρά μόνο μια γνώμη («δόξα»). Επομένως, σε άλλο πράγμα αφορά η γνώμη («δόξα») και σε άλλο η γνώση, ανάλογα με τη δική της δύναμη ή καθεμιά.

Επιχειρώντας, εν συνεχεία, ο Σωκράτης μια γνωσιολογική ανάλυση.⁸

πράξεις και πρόσωπα χωρίς να απομεινώνεται ή να αλλάζει μορφή η δικαιοσύνη, καθώς το κοινό συμφέρον μιας κοινότητας μοιράζεται σε όλα τα μέλη της χωρίς να απομεινώνεται και παραμένει ένα και ίδιο για όλους. Αν πάρουμε μια πράξη, ένα πρόσωπο ή πράγμα, το βρίσκουμε στο σημείο συνάντησης ποικίλων αρχών ή μορφών. Μια ιδιαίτερη πράξη δεν είναι ποτέ κατεξοχήν δίκαιη, διότι έχει και άλλες επί πλέον ιδιότητες, και μπορεί ακόμη να είναι εν μέρει άδικη. Έτσι οι μορφές της δικαιοσύνης και της αδικίας και άλλες μορφές συναντώνται και επικοινωνούν η μία με την άλλη σ' αυτή την πράξη. Στον Σοφιστή (251d και 252e-253e· πρβλ. επίσης Πολιτικός, 277e-278e) ο Πλάτων μας λέει ότι ένας από τους κύριους τρόπους με τους οποίους η επιστημονική γνώση αποκαλύπτεται έγκειται στην αναγνώριση τού ποιες μορφές κατ' αυτόν τον τρόπο επικοινωνούν η μια με την άλλη και ποιες μορφές δεν επικοινωνούν η μια με την άλλη.

Ο Πλάτων, προσθέτει ο συγγραφέας (σ. 196), αντιτάσσει ξεκάθαρη και πλήρη αντίληψη της αλήθειας (αντίληψη της μορφής) στη συγκεχυμένη αντίληψή της αντιτάσσοντας την κατάσταση της εγρήγορσης σ' αυτή του ονείρου (476c). Ο συνήθης άνθρωπος βρίσκεται σε όνειρο με σεβασμό (ανάμεσα σε πολλά άλλα πράγματα) στη δικαιοσύνη, όπως ένας άνθρωπος που ονειρεύεται δεν θεωρεί ένα πράγμα που μοιάζει με κάποιο άλλο απλώς όμοιο, αλλά το ταυτίζει με το πράγμα με το οποίο μοιάζει. Διότι, λέει ο Πλάτων, αυτός (ο συνήθης άνθρωπος) ταυτίζει ιδιαίτερους νόμους και πράξεις με την αρχή της δικαιοσύνης. Τι εννοεί με αυτό ο Πλάτων; Η πρώτη αυθόρμητη ενέργεια μας, αν ρωτηθούμε τι είναι η δικαιοσύνη, θα ήταν να αναφέρουμε μερικές οικείες πράξεις, αρχές ή θεσμούς. Μπορεί να έχουμε δίκιο θεωρώντας ότι για μας το κύριο μέρος της δικαιοσύνης συνίσταται σ' αυτά· αλλά αν ένας άνθρωπος ταυτίζει τη δικαιοσύνη με ορισμένους νόμους, μπορεί να περιέλθει σε δυσχερή θέση εάν αποδειχθεί ότι οι νόμοι αυτοί καταντούν να γίνουν άδικοι ή περιέρχονται σε αχρηστία. Αυτό έχει οδηγήσει το ανθρωπινό γένος στην αναζήτηση αρχών που μένουν σταθερές καθώς ο κόσμος αλλάζει. Οι νόμοι, λένε οι άνθρωποι, μπορεί να αλλάζουν, αλλά η δικαιοσύνη παραμένει δικαιοσύνη. Επίσης, αν ένας άνθρωπος ενεργεί με βάση την αρχή την οποία περιγράφει ο Πλάτων, δηλαδή ορισμένες πράξεις που του είναι οικείες είναι δικαιοσύνη, όταν αντιμετωπίσει μια δίκαιη πράξη που φαίνεται μάλλον διαφορετική θεωρεί ότι δεν είναι δίκαιη, επειδή έχει ταυτίσει τη δικαιοσύνη με ένα άλλο πράγμα. Ως προς αυτό μοιάζει μ' έναν άνθρωπο για τον οποίο οι σκιές και οι τεχνητές ομοιώσεις αποτελούν την πηγή της γνώσης. Αυτός είναι η σφαδασία της ερμηνείας του Πλάτωνα ότι η δίκαιη πράξη δεν είναι δικαιοσύνη, αλλά είναι, όπως το θέτει καλά σαν δικαιοσύνη.

8. Η ανάλυση αυτή, όπως σημειώνει ο Friedländer (οπ.π., III, σ. 106), εξηγείται με ένα οντολογικό σχήμα τριών επιστημολογικών σταδίων = γνώση, άγνοια, και ενδιαμέσως, γνώμη – που αντιστοιχούν στα τρία οντολογικά στάδια του όντος, μη όντος, και, εν-

δείχνει ότι δεν μπορεί να υπάρξει γνώση αν δεν αναφέρεται σε κάποιον, ότι γνωρίζεται μόνον ό,τι υπάρχει, ενώ ό,τι είναι ανύπαρκτο μένει ολοκληρωτικά άγνωστο. Έτσι σχηματίζουμε δύο αντιστοιχίες: κατά την πρώτη, στη γνώση αντιστοιχεί το *ον*, ενώ στην αγνωσία το *μη ον* (477a)· ανάμεσα δε στις δύο αντιστοιχίες παρεμβάλλεται η μεσάζουσα κατάσταση της γνώμης («δόξα»), όντας κι αυτή μεσάζουσα κατάσταση ανάμεσα στη γνώση και την αγνωσία, ακριβώς όπως και το αντικείμενό της είναι κάτι που κείται ανάμεσα στο *ον* και το *μη ον*. Γι' αυτό η μεσάζουσα κατάσταση της δόξας δεν έχει τη σταθερότητα της *επιστήμης*, και παρόλο που δεν είναι άγνοια δεν είναι όμως και γνώση.

Με την παραδοχή ότι κάποια κατηγορία από οντότητες, όπως η όραση και η ακοή είναι «δυνάμεις» μέσω των οποίων μπορούμε να πράττουμε όσα μπορούμε, στις οποίες μ*εν* δεν υπάρχει ούτε χρώμα ούτε σχήμα ούτε κάτι άλλο τέτοιο πλην όμως έχουν αντικείμενο στο οποίο αναφέρονται και παράγουν αποτέλεσμα, και ως εκ τούτου ταυτίζονται με τις δυνάμεις που έχουν το ίδιο αντικείμενο και παράγουν το ίδιο αποτέλεσμα, και με δεδομένο ότι η γνώση είναι κάποια δύναμη, και μάλιστα η πιο ισχυρή απ' όλες τις δυνάμεις, όπως και η γνώμη είναι δύναμη να νομίζουμε κάτι, τότε προκύπτει ότι, αφού καθεμιά από αυτές έχει από τη φύση της διαφορετική δύναμη και αφορά σε κάτι διαφορετικό, και επειδή η *επιστήμη* ως αφορώσα στο *ον* έχει στόχο να γνωρίζει τι λογής είναι, ενώ η *γνώμη* έχει στόχο να νομίζει κάτι, με βάση αυτές τις παραδοχές αποκλείεται το αντικείμενο της γνώσης και το αντικείμενο της γνώμης να ταυτίζονται. Με δεδομένο επίσης ότι η γνώση συσχετίζεται με το *ον* και η *άγνοια* με το *μη ον*, προκύπτει ότι αντικείμενο της γνώμης δεν είναι ούτε το *ον* ούτε το *μη ον*, και επομένως ούτε

διαμέσως, του κόσμου του γίνεσθαι.

Το " γίνεσθαι" χαρακτηρίζεται εδώ, με την παρμενίδεια έννοια, ως *ον* και *μη ον*, καθώς άλλα χαρακτηριστικά αυτής της συζήτησης είναι παρμενιδικά. Αυτή η οντολογική ανάλυση είναι δοκιμαστική, και αργότερα θα αντικατασταθεί από μια πληρέστερη ανάλυση (VI 504e κ.εξ.). Αυτή αρκεί, παρά τούτα, να δείξει ότι ο φιλόσοφος είναι προσανατολισμένος προς το βασίλειο του αληθινού όντος. Στο μέτρο που ο έρως (που είναι μέρος του ονόματος του φιλοσόφου) αποσκοπεί στο αληθινό *ον*, άλλοι έρωτες μπορούν να δείχνουν – με τα μέσα της μεθόδου της διαίρεσης – να είναι προσανατολισμένα σε κατώτερους τρόπους ύπαρξης, όπως, π.χ., τον έρωτα της τιμής («φιλότιμος»), ή τον έρωτα των τεχνών («φιλότεχνος»), ή τον έρωτα των θεαμάτων («φιλοθεάμων») με τη συνηθισμένη σημασία του όρου, εντελώς διαφορετική από την ύπαρξη του φιλοσόφου ερωτευμένου με το " θέαμα" της αλήθειας (475e4). Αυτοί οι άλλοι έρωτες αποσκοπούν σε καταστάσεις που «κυλινδρούνται» στην περιοχή του *ον* και του *μη ον* (475e4). Αυτοί δεν έχουν σχέση με τη φιλοσοφία, την έρωτα της σοφίας, ο οποίος οδηγεί στην αλήθεια. Αυτός δεν φαίνεται και στη γνώμη. Το οντολογικό σχήμα της γνώμης οδηγεί στην θέση σε μεγάλη έκταση ότι όλοι όσοι απείλησαν να επιτεθούν στον Σωκράτη ταξινομούνται τώρα στους εραστές της γνώμης, κάτω από τους εραστές της σοφίας.

άγνοια μπορεί να είναι η γνώμη ούτε γνώση, αλλά είναι κάτι που υπερβαίνει τη γνώση ως προς τη σαφήνεια και την άγνοια ως προς την ασάφεια, δηλαδή η γνώμη είναι πιο ασαφής από τη γνώση αλλά πιο ξεκάθαρη από την άγνοια. γι' αυτό η θέση της είναι ανάμεσα στις δύο («έντὸς δ' ἀμφοῖν κεῖται», 478d1).

Στη μεσάζουσα αυτή δοξολογική κατάσταση πρέπει να καταταχτεί και η νοοτροπία του ανθρώπου που δεν κατανοεί τα όντα δυνάμει των ιδεών, αλλά μένει προσκολλημένη στην ενατένιση των πολλαπλών αντικειμένων.

Για τη σύλληψη του πραγματικού, πρέπει, πίσω από αυτόν τον λαμπερό κυματισμό, να φτάσει μέχρι τη διαρκή και μοναδική πηγή, στη μορφή («εἶδος»), της οποίας τα ωραία πράγματα, τα καλά, τα δίκαια δανείζονται παροδικά την ποιότητά της, διότι αυτά δεν είναι ωραία, καλά και δίκαια παρά από μία μόνο άποψη και για έναν χρόνο, αλλά η μορφή στην οποία μετέχουν είναι ωραία και καλή και δίκαιη καθεαυτήν και για πάντοτε. Μόνη αυτή είναι πραγματικά από τη φύση της και αυτοδίκαια αυτό που είναι, ενώ τα πράγματα δεν είναι αυτά που είναι παρά μόνον μετέχοντας σ' αυτήν και βρίσκουν σ' αυτήν, γι' αυτό το μέρος της ακριβούς πραγματικότητας, τον νόμο και την πηγή της δομής τους. Τέτοιες μορφές ή ιδέες («εἶδη», «ἰδέαι») είναι το κάλλος, η αγαθότητα, η δικαιοσύνη, η αριότητα, το μέγεθος, η ισότητα, η βαρύτητα· ιδού οι πραγματικότητες που συλλαμβάνει η γνώση. Και αυτές τις συλλαμβάνει στη διακριτή ενότητά τους και στη διαρκή αμεταβλητότητά τους, που δεν αλλοιώνουν ούτε τις αμοιβαίες σχέσεις τους, ούτε τις σχέσεις όπου συμμορφώνονται με τα πράγματα και τις ατομικές πράξεις. Σ' αυτούς τους ανθρώπους του πνεύματος που αρνούνται να δεχθούν τέτοιες υποστάσεις και αξιώνουν να ζουν μέσα σ' αυτό που αποκαλούν πραγματικό, δηλαδή μέσα σ' αυτή την πραγματικότητα του ονείρου που προσφέρουν οι αισθήσεις και ταλαντεύονται⁹ πάντοτε ανάμεσα στο είναι και το μη είναι, ας πούμε με ηρεμία, λέει ο Σωκράτης, χωρίς να θέλουμε να τους θυμώσουμε, ότι επιδεικνύονται αδικαιολόγητα στο όνομα των φιλοσόφων. Αυτοί δεν έχουν κανένα δίκιο: μεστοί όχι από σοφία και γνώση, αλλά από αληθοφάνεια και γνώμη, είναι απλώς «φίλοι της γνώμης» («φιλόδοξοι», 480a12),¹⁰ όχι φιλόσοφοι.

⁹ Kersting, σ. 200 (N.M. Σκουτερόπουλος, Πλάτων, Πολιτεία, Αθήνα, 2002¹, 2009¹⁶, σ. 849).

¹⁰ Σύμφωνα με τον Κ. Γεωργιάδη (Πλάτωνος Πολιτεία, Αθήνα, 1963, σ. X) Πληώς γενικό συμπέρασμα συνάγεται ότι ο άνθρωπος που αισθάνεται την κίνηση να ταλανίζεται στην επισκόπηση της ποικιλίας των επιμέρους αληθειών, χάνει τα χέρια του γνώση ενδεχομενική που χαρακτηρίζεται ως δόξα, δεν είναι φιλόσοφος αλλά φιλόδοξος. Σύμφωνα με τις σκέψεις αυτές, η νοοτροπία του φιλοσόφου είναι μια τοποθέτηση

Αντίθετα, όσων οι καρδιές είναι προσηλωμένες στη γνήσια Πραγματικότητα αξίζουν τον τίτλο του Φιλοσόφου. Είναι σε θέση να συλλάβουν την αιώνια και αμετάβλητη αλήθεια και έχουν κατά συνέπεια σαφή πρότυπα αναφοράς στον νου τους. Αυτοί οι φιλοσοφημένοι Φύλακες διαθέτουν χαρακτήρες που επιδεικνύουν κάτι περισσότερο από μια απλή εξοικείωση με τις εγκόσμιες εμπειρίες. Έχουν επιπροσθέτως χαρακτήρες που ελαύνονται από μια αγάπη για το σύνολο της Πραγματικότητας, αγαπούν την αλήθεια και έχουν επιδείξει αυτή τους την επιθυμία για ολόκληρη την αλήθεια από τα πρώτα τους χρόνια. Οι φιλόσοφοι είναι οπαδοί της «συνολικής αλήθειας» και αναφέρονται στη γνώση ως ένα όλο.¹¹

Με αυτή την ως τώρα ανολοκλήρωτη διερευνητική προσπάθεια καθορισμού της έννοιας του φιλοσόφου, που οδήγησε όμως στον καθορισμό της έννοιας του «φίλου της γνώμης», τερματίζεται η συζήτηση του Σωκράτη με τους συνομιλητές του στο πέμπτο βιβλίο.

Στην αρχή του VI βιβλίου, μετά την παραδοχή ότι «φιλόσοφοι είναι όσοι μπορούν να συλλαμβάνουν εκείνο που από κάθε άποψη μένει πάντα अपαράλλαχτα αμετάβλητο, ενώ όσοι δεν μπορούν να το κάνουν αυτό αλλά περιπλανιούνται άσκοπα σε πράγματα πολλά και ποικίλα δεν είναι φιλόσοφοι» (484b3-7), τίθεται προς απόδειξιν για ποιον λόγο η άσκηση της εξουσίας πρέπει να ανατεθεί στους φιλοσόφους. Αφού δηλαδή μόνοι αυτοί, λόγω του Ιδεώδους της ψυχής τους, είναι ικανοί να διαφυλάξουν τους νόμους και τους θεσμούς μιας πόλης, πρέπει ως εκ τούτου να καταστούν φύλακες, εφόσον, βέβαια, διαθέτουν την εμπειρία και τις αναγκαίες πρακτικές ικανότητες. Από την άποψη αυτή οι φιλόσοφοι είναι οι εντολοδόχοι της ιδέας του αγαθού και τα προστάγματα της αυτοί έχουν την αποστολή να τα πραγματοποιούν μέσα στην πολιτική κοινωνία, ενώ οι άλλοι πολίτες υπακούουν σ' αυτούς αναγνωρίζοντάς τους ως φορείς της ιδέας του αγαθού και ως πρότυπα όλων των ειδών της αρετής.

Η διερεύνηση του θέματος αυτού οδηγεί στις εξής διαπιστώσεις: α) Οι φιλόσοφοι έχουν κατακτήσει τη γνώση καθεμιάς πραγματικής οντό-

απέναντι των όντων που ζητά την αλήθεια και ξεχωρίζει από τη διεσπασμένη δοξολογική ενατένιση της αόριστης πολλότητας των επί μέρους αντικειμένων. Φιλόσοφος είναι όποιος μπορεί να καταλάβει τα πράγματα στηριγμένος στο κοινό τους στοιχείο, να ξεφύγει από τη διάσπαση του ξεχωρισμού και να προσωρίσει στην ενατένιση της κοινωνίας των όντων.

11. Βλ. J. Coleman, *A History of Political Thought, from Ancient Greece to Early Christianity*. Οξφόρδη, 2000. Μτφρ. Γ.Ε. Χρηστίδη, *Ιστορία της πολιτικής σκέψης*. Από την Αρχαία Ελλάδα μέχρι τους πρώτους Χριστιανικούς Χρόνους. Αθήνα, Α' τόμος, σ. 221.

τητας και ολόκληρης της αντικειμενικής πραγματικότητας, ώστε να μην παρασύρονται από τις παραπλανήσεις της υποκειμενικότητας («δόξης»),¹² γεγονός που τους καθιστά ικανούς να ρυθμίσουν τη νομοθεσία της πολιτείας κατά τρόπον ορθό· β) Η φύση τους βεβαιώνει ότι αυτοί έχουν έρωτα («έρωσιν») με ό,τι μάθημα μπορεί να τους δείξει κάτι από εκείνη την ουσία που υπάρχει αιώνια και δεν υπόκειται στην περιπλάνηση που προκαλεί η γένεση και φθορά.¹³ Και ο έρωτάς τους αναφέρεται επάνω στην ουσία αυτήν ολόκληρη και με τη θέλησή τους δεν αφήνουν έξω από την περίπτωξή τους¹⁴ κανένα της με μεγαλύτερη ή μικρότερη αξία μέρος απαράλλαχτα όπως κάνουν οι φιλόδοξοι και οι ερωτικοί· γ) Διαθέτουν οξύνοια και εμπειρία¹⁵ και δεν υπολείπονται σε

12. Εδώ, όπως παρατηρεί ο W.K.C. Guthrie (*A History of Greek Philosophy*, vol. IV, *Plato: The Man and his Dialogues*, earlier period, Καίμπριτζ, 1975 (ανατ. 1986), σ. 490), η γνωστική ικανότητα του φίλου της γνώσης και αυτή του φίλου της δόξας, συγκρινόμενες με αυτήν του έχοντος οξύτατη όραση και του τυφλού αντιστοίχως, έγκειται στον βαθμό σαφήνειας ή σκοτεινότητας, τα δε αντικείμενα της δόξας αντιστοιχούν προς αυτά της γνώσης όπως μια ομοιότητα κάποιου πράγματος με αυτό στο οποίο μοιάζει (509a1, 510a10), παρόλο που και σε αυτή τη συνάφεια, όπως στον *Τιμαίω*, «η μεν δόξα έχει να κάνει με το γίνεσθαι, ενώ η νόηση έχει να κάνει με την ουσία («δόξα μὲν περί γένεσιν, νόησις δὲ περί οὐσίαν»· 534a2-3).

13. Στο σημείο αυτό η M. Dixsaut (*Le naturel philosophe. Essai sur les Dialogues de Platon*, Παρίσι, 1985, σ. 250) παρατηρεί ότι η σφοδρή επιθυμία για την αλήθεια είναι ο έρωτας, που εδώ ονοματίζεται και έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την αιώνια («αεί») ύπαρξη του. Η γνώση στην οποία η αλήθεια είναι παρούσα δεν είναι η σοφία, αλλά μόνον η γνώση («μάθημα») που μπορεί να εφαρμοσθεί ως τρόπος αιώνιας ύπαρξης. Επομένως, προσθέτει η συγγραφέας, η επιθυμία του φιλοσόφου δεν είναι σχετική με τον βαθμό σπουδαιότητας του αντικειμένου του, αλλά αναζητεί να συλλάβει την καθαρή ύπαρξη στο σύνολο των πολλαπλών μορφών του.

14. Κύριο επίσης χαρακτηριστικό της φιλοσοφικής φύσης είναι η αυτοκυριαρχία, δεδομένου ότι ο έρωτας για την αλήθεια είναι πάθος που απαιτεί αποκλειστική προσήλωση και αφοσίωση για την κατάκτηση της, τη στιγμή μάλιστα που, όταν μια επιθυμία με ένταση και σφοδρότητα εκδηλώνεται προς μία κατεύθυνση, άλλες επιθυμίες εξασθενούν όπως τα ύδατα ενός ρεύματος που αντιστρέφεται η φορά του.

15. Η σύλληψη των μορφών και των αρχών είναι ζωτικής σημασίας για τον κυβερνήτη· και αν ένας άνθρωπος που έχει αυτή τη δυνατότητα μπορεί να διαθέτει αυτό που καλείται *ἐμπειρία*, θα πληροί τα ουσιαστικά προαπαιτούμενα για καλή διακυβέρνηση. Όπως παρατηρεί ο R.L. Nattleship (όπ.π., σ. 198), η *ἐμπειρία*, είτε χρησιμοποιήθηκε με την καλή είτε με την αποδοκιμαστική έννοια, σημαίνει ότι η γνώση η οποία έρχεται από τη σύλληψη εμπειρία έχει να κάνει με κάτι. Αυτό μπορεί να είναι εξαιρετικά πολύτιμο, μπορεί όμως να είναι χωρίς αξία. Έτσι η εμπειρία μερικές φορές δείχνει επιφανειακή πρόσδεση ενός πράγματος, και έρχεται σε αντίθεση με τη γνώση των αρχών κατά τον τρόπο που αντιθέτουμε την εμπειροτεχνική μέθοδο («*τὸ ἐμπειρὸν οὐδὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πάντα ἐκ τῶν ἄλλων περικυβέλλει, ὅπως δ' αὖτ' ἐδῶ το χωρίο, χρησιμεύεται, καὶ να δείξῃ, τὴν πραγματικὴν προσοικειωσὶ με αὐτὸ πρὶν ἔρχεσθαι ἀπὸ τὴν πρακτικῇ. Ἀλλοτε πάλιν ἐκφράζει τὴν ἀναγκαίαν συμπλήρωσιν τῆς γνώσεως τῆς ἀρχῆς· διότι ἐνὰς ἀνθρώπος δὲν μπορεῖ να ἐφαρμόσει τις ἀρχές, ἀν δὲν γνωρίζῃ πῶς να τις ἀναγνωρίσει στις λεπτομέρειες τῆς πραγματικῆς ζωῆς και να τις ἐφαρμόσει πιστά. Ἡ ἀληθινὴ γνώση τῶν ἀρχῶν συνεπά-*

16. Το *θάρος* κοσμεί τη φιλοσοφική φύση, διότι ο φόβος του θανάτου είναι ασύμβατος με ένα πνεύμα του οποίου η ανθρώπινη ζωή αποτελεί ένα απλό τμήμα ενός μεγαλύτερου όλου, και είναι προσανατολισμένο προς τον καθολικό χρόνο και την καθολική ύπαρξη (βλ. Nettleship, *όπ.π.*, σ. 200).

Εν προκειμένω, ο A.W. Gouldner (*Enter Plato*, Νέα Υόρκη, 1965, σ. 332) παρατηρεί ότι «όταν ένας πεπαιδευμένος αναλαμβάνει την ευθύνη για τη διατήρηση και την υποστήριξη ενός κοινωνικού συστήματος που ήδη υπάρχει ή το στοχάζεται, η δέσμευση του απέναντι στην αλήθεια γίνεται πιο χαλαρή και πιο συμβατική. Δεν μπορεί τότε η αλήθεια να είναι γι' αυτόν μια απόλυτη αξία. Και όταν πάλι αυτός ο πεπαιδευμένος δηλώνει μίαν ανεπιφύλακτη δέσμευση απέναντι στην αλήθεια, εντούτοις, πρέπει να είναι έτοιμος να χαλαρώσει ή να υποβαθμίσει τους δεσμούς του με μια δεδομένη κοινωνία, να περιορίσει ή να εγκαταλείψει την ευθύνη του για την ευτυχία του και να περιστείλει ή "ναφρευστοποιήσει" την επένδυσή του σε άλλους κοινωνικούς ρόλους» ».

19. Η φυσική προδιάθεση ενός νου («διάνοια») προικισμένου εκτός από τα άλλα με μέτρο («ἔμμετρον») και με χάρη («εὐχαριν») θα τον οδηγήσει εύκολα στην ιδέα κάθε πραγματικού όντος. Στον Σοφιστή (228a10-11), όπως παρατηρεί ο Nettleship (όπ.π., σ. 201), η ψυχή λέγεται ότι υπόκειται σε δύο μορφές του κακού, αντίστοιχες της σωματικής πάθησης και της σωματικής δυσμορφίας: η πρώτη μορφή είναι ελάττωμα, η δεύτερη άγνοια, και περιγράφεται σαν μια κατάσταση όπου η ψυχή έχει την παρόρμηση να σκεφτεί, αλλά «σκέφτεται άτοπα», διότι υπάρχει μια έλλειψη «συμμετρίας» μεταξύ ψυχής και αλήθειας, η άγνοια είναι «ἀμετρία». Η φιλοσοφική φύση, επομένως, θα έχει μια φυσική προδιάθεση να καταλάβει τα πράγματα, να προσαρμοσθεί φυσικά προς τη μορφή και τη φύση τους.

20. Ο Πλάτων, γράφει ο G.M.A. Grube (*Plato's Thought*, Λονδίνο, 1980 (1935)), σσ. 135-136), παρά την διαίρεση της ψυχής σε τρία μέρη, δεν χάνει από την οπτική του την ουσιαστική ενότητα της. Αντιθέτως, την αποκαθιστά με αυτήν την παραπάνω περιγραφή του φιλοσοφικού χαρακτήρα στο χωρίο 485d. Επί πλέον, πίσω από την όντως πραγματική διαφορικότητα της ανακαλύπτει εκ νέου την ενότητα της και την εικονογραφεί ως ένα ऐसा παλαιασμένης επιθυμίας που είναι δυνατόν να κατευθυνθεί με το διοχετευθεί σε διαφορετικά αντικείμενα σύμφωνα με τον χαρακτήρα του ανθρώπου. Αποδίδοντας ο Πλάτων σε κάθε μέρος της ψυχής ιδιαίτερα πάθη και ισχυριζόμενος ότι ο φιλόσοφος επιθυμεί την αλήθεια, όπως κάποιος άλλος επιθυμεί την τιμή, ο Πλάτων πιστοποιεί την εξουσιαστική κανονικοποίηση (474c κ.εξ.).

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΠΑΝΘΡΩΠΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΧΑΛΚΙΔΙΚΟΥ

προσόντα που διαθέτουν οι φιλόσοφοι (οι προικισμένοι με μεγαλοσύνη και με τη δύναμη να εποπτεύουν πάνω στο σύνολο του χρόνου και στο σύνολο των αληθινών όντων», γεγονός που οδηγεί στην περιφρόνηση του θανάτου) καθιστούν ασφαλή την άσκηση της εξουσίας από τους ίδιους και τους αναδεικνύουν δικαιωματικά σε ιδανικούς κυβερνήτες (487a).²²

Στο σημείο όμως αυτό ο Αδείμαντος διακόπτει τον Σωκράτη και, μολονότι συμφωνεί για την ορθότητα των ισχυρισμών του, παρατηρεί ωστόσο ότι οι πολλοί, αν και αποδέχονται τα επί μέρους επιχειρήματά του για τις αρετές και τα προσόντα των φιλοσόφων, όχι μόνο δεν πείθονται (από αδυναμία να τα συσχετίσουν) για την αρχική θέση ως προς την καταλληλότητά τους να αναλάβουν τα ηνία της πολιτείας, αλλά και θεωρούν ότι όσοι επιδίδονται στη φιλοσοφία – όχι για να λάβουν μια παιδεία όσο είναι νέοι, αλλά για να ασχοληθούν περισσότερο χρόνο με αυτήν – ή καταντούν άχρηστοι²³ για την άσκηση της πολιτικής εξουσίας

σθηματισμού, προσθέτει ο συγγραφέας, ή τουλάχιστον του ψυχρού ιντελεκτουαλισμού που συχνά στρέφεται εναντίον του Πλάτωνος δεν ευσταθεί. Ο νους ο ίδιος ζωογονείται από ένα βαθύ ρεύμα συγκίνησης, και τα τρία μέρη της ψυχής γίνονται απλώς οι τρεις κύριοι δίαυλοι μέσα από τους οποίους θα περάσει αυτό το ρεύμα. (Στον *Τιμαίο*, 73b-74a, ένας φυσικός δεσμός ανάμεσα στα τρία μέρη της ψυχής εξασφαλίζεται από μια ζωτική δύναμη). Όλες αυτές οι επιθυμίες δεν είναι η μοναδική λειτουργία της ψυχής: αποτελούν όμως έναν μεγάλο ζωογονητικό παράγοντα που είναι κοινός σε όλα τα μέρη της, και που προφανώς αυτό το ρεύμα του πάθους δεν είναι άλλο από τον έρωτα του Συμποσίου, που ξεκίνησε από τα χαμηλότερα προς τα υψηλότερα μέχρι που κατέστη σφοδρή επιθυμία για δημιουργία καθολικής ομορφιάς. Έτσι, έχουμε εδώ μια προσεκτικά προτεινόμενη ψυχολογική θεωρία, η οποία συνδυάζει τον αδιάλλακτο ιντελεκτουαλισμό του Φαίδωνος με τη μεγαλειώδη υπεράσπιση του πάθους που είναι το Συμπόσιο.

21. Με ανάλογες αρετές κοσμεύεται στους *Νόμους* (IV, 709e6-8) ο άρχοντας της «τυραννουμένης πόλεως»: «τύραννος δ' ἔστω νέος καὶ μνήμων καὶ εὐμαθὴς καὶ ἀνδρείος καὶ μεγαλοπρεπὴς φύσει».

Το πιο ριζοσπαστικό μέτρο, σύμφωνα με τη Χ. Μπάλλα («Γιατί ο Πλάτων δέχεται τις γυναίκες στην τάξη των φυλάκων;», *Υπόμνημα στη Φιλοσοφία*, 2004, σ. 105), αλλά και εκείνο που συγκεντρώνει τη μερίδα του λέοντος για τη φιλοσοφία, είναι η ταύτιση των αρχόντων με τους φιλοσόφους. Η συζήτηση που ακολουθεί ως το τέλος του 7ου Βιβλίου δεν αφήνει καμία αμφιβολία στον αναγνώστη τόσο για την αναγκαιότητα του μέτρου όσο και για τη λειτουργία του στην οικονομία του κειμένου: αυτή ακριβώς η ταύτιση είναι που επιτρέπει στον Σωκράτη να εξηγήσει γιατί η φιλοσοφία είναι απαραίτητη αλλά και ποιο είναι το περιεχόμενο της.

22. Η επιρροή αυτή (485a-487a) θα μπορούσε να συγκριθεί, όπως σημειώνει ο J. Adam (ό.π., II, σ. 3), αφενός με το τμήμα II, 375a-376c-377b-III, 391e, και αφετέρου με το τμήμα VII, 535a-b, στο βιβλίο II οι φυσικές ικανότητες έχουν πρωταίτια ηθική διάσταση, ενώ εδώ και στο βιβλίο VII διανοητική. Αυτή η αντίθεση επιβεβαιώνεται διαφορά ανάμεσα στα πρωτότερα και υστερότερα σχήματα της εννοιολογικής διάταξης, η βάση στα πρώτα ήταν η «ὁρὴ δόξα», ενώ στα δεύτερα η «ἐπιστήμη».

23. Πρβλ. Γοργίας, 485a4-b2; ΚΑΛ.: «φιλοσοφίας μὲν ὅσον παιδείας χάριν καλὸν

ή γίνονται παράξενοι και αλλόκοτοι άνθρωποι, αν όχι «παμπόνηροι»²⁴ (487d3).

Η άποψη αυτή, ότι ένας άνθρωπος καταντά άχρηστος για την κοινωνική και πολιτική ζωή αν αφιερωθεί εξ ολοκλήρου στη φιλοσοφία αντί να την περιορίσει στα ινάτα του, διατυπώνεται από τον Καλλικλή στον *Γοργία* (484c-d): «Η φιλοσοφία, Σωκράτη, είναι κάτι ωραίο, αν κανείς την σπουδάσει σε μέτριο βαθμό και στην προσήκουσα ηλικία· αν όμως ασχοληθεί με αυτήν περισσότερο του δέοντος, γίνεται διαφθορά των ανθρώπων. Διότι, ακόμη κι αν είναι κανείς πολύ ευφυής και ασχολείται στη ζωή του με τη φιλοσοφία για μεγάλο χρονικό διάστημα, εξ ανάγκης αγνοεί όλα όσα πρέπει να γνωρίζει ο άνδρας που μέλλει να είναι καλός, αγαθός και ένδοξος. Διότι οι φιλόσοφοι αγνοούν τους νόμους της πόλης και τους λόγους που πρέπει να λέγουν και στις ιδιωτικές συναλλαγές τους με τους ανθρώπους και σ' αυτές σε σχέση με το κράτος, αγνοούν τις ανθρώπινες ηδονές και επιθυμίες, και γενικώς είναι άπειροι όλων εκείνων που συνηθίζονται στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο. Όταν λοιπόν επιχειρήσουν να εκτελέσουν κάποια ιδιωτική ή πολιτική πράξη γίνονται καταγέλαστοι, όπως βέβαια, κατά τη γνώμη μου, γίνονται καταγέλαστοι οι πολιτικοί όταν έλθουν στις δικές σας ενασχολήσεις και συζητήσεις».

Παράλληλα έχουμε ιδεί ότι ο Πλάτων στον αναμορφωμένο λόγο του Καλλικλή στον *Γοργία*, στο δεύτερο βιβλίο της *Πολιτείας*, ανέβαλε την ανασκευή αυτής της κατηγορίας μέχρι που έφτασε στο παρόν τμήμα του έκτου βιβλίου. Εδώ μπορεί μέσω αυτής της ανασκευής ναπραγματευθεί διεξοδικά τη φύση της φιλοσοφικής πολιτείας και συγχρόνως να προπαρασκευάσει το έδαφος για την εκπαίδευση του φιλοσόφου.

Είναι, επομένως, εύλογο το ερώτημα που θέτει ο Αδείμαντος, κατά πόσο θα εκλείψουν οι συμφορές και οι δυστυχίες από τις πολιτείες και το ανθρώπινο γένος με την ανάληψη της εξουσίας από τους φιλοσόφους, όπως ρητά και κατηγορηματικά το έθεσε προηγουμένως (V, 473d-e) ο Σωκράτης, τη στιγμή που αυτοί θεωρούνται άχρηστοι για τις πολιτείες τους.

μετέχειν, καὶ οὐκ αἰσχρὸν μειρακίῳ ὄντι φιλοσοφεῖν· ἐπειδὴν δὲ ἤδη πρεσβύτερος ὢν ἄνθρωπος ἔτι φιλοσοφῇ, καταγέλαστον. ὦ Σώκратες, τὸ χρήμα γίνεταί, καὶ ἔγωγε ὁμοιοτάτον πάσῳ πρὸς τοὺς φιλοσοφοῦντας ὥσπερ πρὸς τοὺς πελλιζομένους καὶ παίζοντας» Θεαίτητος, 173c-d· Ισοκράτης, *Περὶ Αντιδόσεως*, 268.

24. Θα μπορούσε να συγκρίνει κάποιος την κατάσταση αυτή, σημειώνει ο Nettleship (όπ.π... σ 203), με αυτό που θα ήταν αναλογικά δυνατόν να λεχθεί σχετικά με το θρησκευτικό πνεύμα: μερικοί άνθρωποι είναι διατεθειμένοι να πουν ότι αυτό που ασχολείται αγαπή του Θεού καταλήγει είτε σε μια αγιότητα που δεν ωφελεί το ανθρώπινο γένος, είτε σε μια ζέση ψυχής ("zeal" ανάμεικτη με φιλοδοξία, σκληρότητα και φανατισμό, ή, το χειρότερο, σε ψευδοθρηκολογίες και υποκρισία.

Ο Σωκράτης, την πρώτη ένσταση του Αδείμαντου δεν την ανασκευάζει με λογική επιχειρηματολογία, αλλά προσφεύγει σε μια παραβολή, με την οποία συγκρίνει παραστατικά την πολιτεία²⁵ με καράβι που ταξιδεύει στη θάλασσα, στο οποίο ο πλοιοκτήτης είναι ένας σωματώδης άνθρωπος, μισόστραβος, μισόκουφος και με καθυστερημένη διανοητικότητα, ενώ γύρω του οι ναύτες μαλώνουν ποιος θα πάρει στο χέρι του το τιμόνι του καραβιού, χωρίς κανέναν τους όχι μόνο να έχει σπουδάσει²⁶ ποτέ την τέχνη της ναυσιπλοΐας, αλλά και να μην την θεωρούν διδακτή, και ακόμη αυτόν που την έχει σπουδάσει²⁷ να τον θεωρούν απατεώνα και μετεωροσκόπο και άχρηστο («μετεωροσκόπον τε καὶ ἀδολέσχην καὶ ἄχρηστον»).²⁸ Αυτοί οι απαίδευτοι ναύτες²⁹ κατορθώ-

25. Την παραβολή αυτή της πολιτείας με καράβι ο Guthrie (όπ.π., IV, σ. 499) την χαρακτηρίζει «πικρή σάτιρα της αθηναϊκής δημοκρατίας». Ο πλοιοκτήτης (ο λαός στην ελληνική δημοκρατία) είναι δυνατός αλλά ανίκανος. Ο καθένας από το πλήρωμα του πλοίου (δηλαδή ο κάθε πολιτικός) νομίζει ότι θα μπορούσε να είναι κυβερνήτης, αν και ποτέ δεν έμαθε την κυβερνητική των πλοίων και συγχρόνως ισχυρίζεται ότι δεν μπορεί να διδαχθεί. Αντίθετα ο Πλάτων έχει υποστηρίξει στον Μένωνα και στον Πρωταγόρα ότι η πολιτική επιστήμη είναι διδακτή.

Σύμφωνα με τον Ν. Σκουτερόπουλο (όπ.π., σ. 851), η πολιτική και ηθική χρεωκοπία του αθηναϊκού πολιτεύματος (αλλά και οποιασδήποτε άλλης δημοκρατούμενης πόλης-κράτους) αποδίδεται εδώ στον παραμερισμό της αληθινής φιλοσοφίας και την απαξίωση του φιλοσόφου. Στόχος του πλατωνικού Σωκράτη είναι να καταστήσει φανερό πόσο απαραίτητη είναι η γνώση της πολιτικής τέχνης, πόσο ανίκανη η μάζα να αντιληφθεί την αξία της και να την προσοικειωθεί και πόσο λαθεμένη η αμφισβήτηση του διδακτού αυτής της πολιτικής τέχνης.

26. Ο Πλάτων την πολιτική την θεωρεί επιστήμη. Στον Πρωταγόρα (319d) ο Σωκράτης ψέγει τους πολιτικούς, επειδή ανάμεσα σ' αυτούς δεν υπήρχαν διδάσκαλοι της πολιτικής τέχνης: «Πώς εσύ, ενώ από πουθενά δεν έμαθες και κανέναν δεν υπήρξε δάσκαλός σου, όμως εννοείς τώρα να μας δίνεις συμβουλές! ».

27. Για τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα η Πολιτική είναι θέμα επιστήμης. Βλ. ειδικά Ξενοφώντος Απομνημονεύματα, Γ, IX, II: «Στο πλοίο εκείνος που ξέρει να κυβερνά είναι κυβερνήτης, ενώ ο ιδιοκτήτης του πλοίου, και όλοι οι άλλοι που είναι μέσα στο πλοίο, πείθονται σ' εκείνον που γνωρίζει να κυβερνά, και στη γεωργία εκείνοι που έχουν αγρούς και στην ασθένεια εκείνοι που ασθενούν και στην άσκηση του σώματος εκείνοι που ασκούνται σωματικώς και όλοι οι άλλοι που φροντίζουν για κάτι, εάν μεν νομίζουν ότι οι ίδιοι γνωρίζουν να φροντίσουν, φροντίζουν· διαφορετικά, πείθονται σ' αυτούς που γνωρίζουν, και όχι μόνον όταν είναι παρόντες, αλλά και όταν απουσιάζουν στέλνουν και τους προσκαλούν, για να κάμουν όσα πρέπει, πειθόμενοι σ' εκείνους». Η βαρύτερη κατηγορία κατά της αθηναϊκής δημοκρατίας ήταν η πρακτική άρνηση αυτού του γεγονότος.

28. Σύμφωνα με τον P. Friedländer (όπ.π., III, σ. 108), παρόμοιοι χλευαστικοί χαρακτηρισμοί ανταλλάσσονταν στη σκηνή και στην αγορά και αποδίδονταν σε διαφωτιστές, σε φυσικούς επιστήμονες και σε ρήτορες. Απηχούν επίσης την επίθεση κατά του ίδιου του Σωκράτη στις Νεφέλες του Αριστοφάνη. Είτσι ο φιλόσοφος θεωρείται πράγματι άχρηστος, πλην όμως στην παρούσα πολιτεία. Διότι η θέση αυτή δεν καταδικάζει (όπως πιστεύουν οι πολλοί) τον φιλόσοφο, αλλά την παρούσα πολιτεία. Η φι-

νουν όμως τον «ευγενή» κυβερνήτη («τὸν γενναῖον ναύκληρον»),³⁰ κολακεύοντάς τον στην αρχή («μανδραγόρα»³¹ ἢ μέθη ἢ τίνι ἄλλῳ), να τον δέσουν χειροπόδαρα, και έπειτα να του πάρουν τη διοίκηση του καραβιού και να συνεχίσουν το ταξίδι μέσα σε κραιπάλη και ευωχία, έτσι όπως θα περίμενε κανείς από ανθρώπους αυτού του είδους. Επιπλέον, κολακεύουν οποιονδήποτε έχει την ικανότητα να μηχανεύεται τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να πείσουν ή να αναγκάσουν τον κυβερνήτη να τους δώσει τη διοίκηση του πλοίου, και τον αποκαλούν καλό ναυτικό, πλοηγό και άρχοντα της ναυσιπλοΐας, ενώ οποιονδήποτε άλλο είδος ανθρώπου το περιφρονούν ως άχρηστο και δεν έχουν ιδέα πώς είναι ο αληθινός κυβερνήτης, ότι χρειάζεται να έχει στραμμένο τον νου του στις εναλλαγές του χρόνου, των εποχών, του ουρανού, των άστρων, των ανέμων και σε όλα όσα σχετίζονται με τη ναυτική τέ-

λοσοφική παρουσία, επομένως, απαιτεί την ύπαρξη της αληθινής πολιτείας, η οποία λαμβάνει σάρκα και οστά όταν ο φιλόσοφος την οδηγεί προς τον κόσμο του αληθινού όντος, στον οποίο ως εκ τούτου δεν θα είναι άχρηστος. Πρβλ. Πολιτικός, 299b7-8: «μετεωρολόγον, ἀδολεσχήν τινά σοφιστήν»· Φαίδρος, 270a1: «ἀδολεσχίας καὶ μετεωρολογίας φύσεως περί»· Ισοκράτης, Κατά των σοφιστών, 8: «... καταφρονούσι καὶ νομίζουσιν ἀδολεσχήαν καὶ μικρολογίαν...»· Περί της αντιδόσεως, 262: «οἱ μὲν γάρ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων ὑπειλήφασιν ἀδολεσχήαν καὶ μικρολογίαν εἶναι τὰ τοιαῦτα τῶν μαθημάτων»· Αριστοφάνης, Νεφέλες, 228: «Οὐ γάρ ἂν ποτε ἐξηῦρον ὁρθῶς τὰ μετέωρα πράγματα», 1479-1480: «... ἀλλὰ συγγνώμην ἔχε – ἐμοῦ παρανοήσαντος ἀδολεσχία».

29. Οι ναύτες είναι οι πολιτικοί και οι καθοδηγητές της κοινής γνώμης, με τις κολακείες και τους επαίνους τους διαβουκολούν και χειραγωγούν το πλήθος, και μολονότι δεν γνωρίζουν την πολιτική τέχνη ούτε την θεωρούν διδακτή, επιχειρούν παντί τρόπω να καταλάβουν την πολιτική εξουσία και τη διοίκηση της πολιτείας.

Ο μόνος επί του σκάφους που θα μπορούσε να το κυβερνήσει και ο οποίος κατέχει τη διπλή ιδιότητα της θεωρητικής γνώσης και την ικανότητα της κυβερνητικής των πλοίων αναπαριστά τον αληθινό φιλόσοφο.

30. Ο «ναύκληρος» είναι ο δήμος, όπως παρατήρησε ο Αριστοτέλης (Ρητορική, ΙΙΙ, 4, 1406b35: «... καὶ ἡ εἰς τὸν δῆμον, ὅτι ὁμοῖος ναυκλήρῳ ἰσχυρῷ μὲν ὑποκώφῳ δέ»). Η επίθεση του Πλάτωνος εδώ δεν στρέφεται ενανίον του δήμου, αλλά ενανίον των δημαγωγών, σοφιστών κ.λπ. Πρβλ. Αριστοφάνους, Ιππής, 42: «Δῆμος πυκνίτης, δύσκολον γερόντιον- ὑπόκωφον».

31. Ο μανδραγόρας είναι το ναρκωτικό της ευχαρίστησης που προκαλεί η κολακεία με την οποία οι κίβδηλοι κυβερνήτες απονεκρώνουν τη νοητική ικανότητα του Δήμου και αποσπούν την επιδοκιμασία του. Πρβλ. Δημοσθένης, Φιλιππικός 4.6: «ἀλλὰ μανδραγόραν πεπωκόσιν ἢ τι φάρμακου ἄλλο τοιοῦτον εἴοικαμεν ἀνθρώποις». Βλ. ακόμη Κ.Π. Αθανασάτος, Πλάτων, Μενέξενος, τόμος Α', Αθήνα, 2007, σ. 8: «Με ναρκωμένη τη σκέψη από τον μανδραγόρα της κολακικής ρητορικής οι πολίτες χειραγωγούνται και διαβουκολούνται, χωρίς αντίσταση, από επιτήδειους πολιτικούς, οι οποίοι, ως πολιτευτές της ημέρας, οι οποίοι επιδιώκουν, προς ίδιον όφελος, να πάρουν την εξουσία, να κυβερνήσουν τον σκάφος της πολιτείας, ενώ οι ιπποκράτες αυτοί πολίτες «δὲ ἀργίαν τῆς διανοίας» ἀγονταὶ καὶ φέρονται κατὰ τὰ κελεύσματα αὐτῶν που τοὺς κολακεύουν καὶ τοὺς " παραμυθιάζουν" καὶ τελικῶς οδηγοῦνται στὴν πλάνη καὶ τὴν ἀκρισία».

χνη, αν πρόκειται πραγματικά να είναι κυβερνήτης πλοίου. Δεν το πιστεύουν ότι είναι δυνατόν να σπουδάσει κανείς και να μάθει πώς να κυβερνάει ένα καράβι, άσχετα αν το θέλουν κάποιοι ή αν δεν το θέλουν, και με αυτό δεν πιστεύουν ότι είναι δυνατόν να μάθει κανείς την κυβερνητική τέχνη. Καθώς λοιπόν τέτοια πράγματα γίνονται στα πλοία, δεν νομίζεις ότι για τον αληθινό κυβερνήτη θα πουν τα πληρώματα των πλοίων, στα οποία επικρατούν τέτοιες καταστάσεις, ότι χαζεύει τα άστρα και φλυαρεί κι ότι τους είναι άχρηστος; (488b-e).³²

Τη δεύτερη αντίρρηση του Αδείμαντου, ότι δηλαδή «για τον πολύ κόσμο οι πιο αξιόλογοι απ' όσους ασχολούνται με τη φιλοσοφία είναι άχρηστοι», ο Σωκράτης την εξηγεί με αναφορές στη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα και στον τρόπο άσκησης της εξουσίας: α) παρομοιάζει τους «τωρινούς άρχοντες της πολιτικής με τους ναύτες», που χωρίς να έχουν ιδέα για την κυβερνητική των πλοίων θέλουν να πάρουν στα χέρια τους το τιμόνι του σκάφους, ενώ οι αληθινοί κυβερνήτες χαράκτηρίζονται άχρηστοι και λένε γι' αυτούς ότι είναι αιθεροβάμονες και «χαζεύουν τα άστρα»· β) τονίζει ότι η μεγαλύτερη δυσφήμιση της φιλοσοφίας προκαλείται από εκείνους που μιμούνται τη φύση του φιλοσόφου και ισχυρίζονται ότι ασχολούνται με αυτήν. Πρόκειται για «κείνες τις ψυχικές ιδιουσυχκρασίες οι οποίες έρχονται να μπουν σ' έναν χώρο που δεν είναι άξιος να τον υπηρετήσουν και που ξεπερνάει τις δυνάμεις τους, έτσι ώστε με τα απανωτά λάθη τους να γίνονται η αιτία να «'κολλήσει'» γενικώς στη φιλοσοφία η ρετσινιά της ανυποληψίας» (491a3-5)³³ και να κατασυκοφαντείται το φιλοσοφικό επάγγελμα· γ) επαναπροσδιορίζοντας τη φύση των αληθινών φιλοσόφων, ο Σωκράτης τονίζει ότι μια τέτοια φύση η οποία θα συγκεντρώνει όλες τις προϋπθέσεις που έθεσε προηγουμένως προκειμένου να γίνει κάποιος φιλόσοφος όχι μόνο σπάνια παρουσιάζεται ανάμεσα στους ανθρώπους και αποτελεί εξαίρεση, αλλά και είναι εκτεθειμένη σε πολλούς και μεγά-

32. Αυτή ήταν η εικόνα του Πλάτωνος για την αθηναϊκή δημοκρατία σύμφωνα με την *Πολιτεία*: ένας κακόμοιρος παλιός καπετάνιος, φοβισμένος, καλοπιασμένος και εξαπατημένος από μια ομάδα απαίδειπτων και φαύλων. Και πίστευε ότι τα δεινά της οφείλονταν στην άρνηση της να παραδεχτεί ότι ο νόμος και η τάξη είναι δυνατόν να υπάρχουν μόνο αν η εξουσία βρίσκεται στα χέρια ενός επίλεκτου σώματος ειδικά εκπαιδευμένου για τον σκοπό αυτόν.

Σύμφωνα με τον R.H.S. Grossman (*Plato To-Day*, Λονδίνο, 1959² (1937), σ. 34), «στην αθηναϊκή δημοκρατία η ομορφιά ήταν δεμένη με την προστυχιά, η αρπακτικότητα με την ευγένεια, η δουλεία με την ελευθερία. Ο αθηναϊκός πολιτισμός, όπως κάθε άλλος πολιτισμός, περιείχε μέσα του τα σπέρματα της αυτοκαταστροφής του».

33. Ο Πλάτων, όπως σημειώνει ο J. Adam (όπ.π., II, σ. 17), διακρίνει δύο είδη «πονηρίας», αυτήν που είναι αποτέλεσμα εκπτώσης από την αληθινή φιλοσοφική φύση και την «πονηριαν» αυτών που υποκρίνονται τους φιλοσόφους. Η τελευταία είναι υπεύθυνη για την προκατάληψη εις βάρος της φιλοσοφίας.

Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος αυτού;³⁶ Το κυρί-
αρχο στοιχείο είναι η άκριτη στάση του απαίδευτου ακροατηρίου σε

36. Βλ. Κ.Π. Αθανασάτος, *Πλάτων. ειρωνικός και σατιρικός φιλόσοφος*, Αθήνα, 2001, σσ. 472-474: «Ο Πλάτων αντιλαμβάνονταν ότι, αν δεν τερματίζονταν οι εσωτερικές πολιτικές διαμάχες, το ελληνικό οικοδόμημα του πολιτισμού δεν θα μπορούσε να αντέξει για πολύν ακόμη χρόνο. Ανάμεσα όμως στη " δημοκρατική" παράταξη και τη " συντηρητική" έβρισκε, όπως και ο Θουκυδίδης, μικρές διαφορές. Και οι δυο υποκινούνταν στις ενέργειες τους από ιδιοτελή και παραταξιακά συμφέροντα· και οι δύο ήταν πρόθυμες να θυσιάσουν το συμφέρον της πόλης στα άμεσα συμφέροντα των υποστηρικτών τους· και οι δύο χρησιμοποιούσαν την ευσέβεια και την ηθική ως ρητορικά πυροτεχνήματα για να επιτύχουν τους υλικούς σκοπούς τους. Αν υπήρχε κάποιο πλεονέκτημα, αυτό κατά τον Πλάτωνα βρισκόταν στην πλευρά των ολιγαρχικών. επειδή το σύστημα τους ήταν πιο σταθερό: Επειδή η πολιτική δύναμη συγκεντρωνόταν στα χέρια των λίγων, ήταν λιγότερο πιθανό να επηρεασθεί το πολιτικό σύστημα από το ξέσπασμα του πάθους του πλήθους. Γι' αυτό ο Πλάτων γράφει: στην *Έβδομη Επιστολή* (324d) ότι παρακολουθούσε εναγωνίως πώς θα πολιτευτούν οι τριάντα τύραννοι, γιατί φανταζόταν ότι θα διοικήσουν την πόλη οδηγώντας την από τον δρόμο της αδικίας στον δρόμο της δικαιοσύνης. Η εμπειρία του, βέβαια, από την πολιτεία των τυράννων ήταν οδυνηρή και απογοητευτική – το ομολογεί ο ίδιος –, όπως και από την πολιτεία της δημοκρατικής παράταξης, έστω και αν αιτιολογεί τις υπερβολές της μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, το 403 π.Χ. Το γεγονός αυτό τον έκανε να συνειδητοποιήσει ότι είναι δύσκολη υπόθεση η διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων. συγχρόνως δε τον απέτρεψε από την πρόθεση του να αναμειχθεί στα κοινά όταν διεπίστωσε ότι "πᾶσαι αἱ νῦν πόλεις κακῶς σύμψασαι πολιτεύονται" λόγω της ανίατης κατάστασης των νόμων, και εναπέθεσε τις ελπίδες του μόνο στην αληθινή φιλοσοφία ("τὴν ὀρθὴν φιλοσοφίαν")." σπῳς της οποίας" όπως λέει, "μπορεῖνα γνωρίσει κανεῖς πού βρίσκεται η δικαιοσύνη στη δημόσια και την ιδιωτική ζωή" .

Κατά την άποψη του Πλάτωνος, η διαφθορά των ηθών και των νόμων και οι συνεχείς εσωτερικές πολιτικές διαμάχες των πόλεων, και φυσικά της Αθήνας, θα έφταναν λογικά στο τέρμα τους μόνο με την καταστροφή κάθε μορφής κοινωνικής ζωής, διότι οι ικανότητες που ήταν απαραίτητες για να επιβιώσει κανείς δεν ήταν ούτε η εντιμότητα ούτε η αρετή ούτε η σοφία ούτε η φρόνηση, αλλά η αδικία, η βία και η ευτελής πανουργία (*Πολιτεία*, VII, 521a2-8).

Αν ωστόσο οι εσωτερικές πολιτικές διαμάχες αποτελούσαν για τον Πλάτωνα το πρωταρχικό κακό της αθηναϊκής ζωής, η αντίληψη ότι η διακυβέρνηση της πόλης ανήκει αυτοδίκαια σε μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη ή στον λαό στο σύνολο του ήταν εξίσου καταστρεπτική για τον φιλόσοφο, διότι θεωρούσε ότι η διοίκηση της πολιτείας ήταν έργο " πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης" και απαιτούσε ικανότητες ιδιαίτερου χαρακτήρα. Οι ολιγαρχικοί όμως αντιμετώπιζαν τη διακυβέρνηση ως προνόμιο απορρέον από τον πλούτο, οι δημοκρατικοί ως προνόμιο της πολιτικής ισότητας των πολιτών, και έτσι η επιλογή των αρχόντων γινόταν και από τις δύο πλευρές με κριτήρια που είχαν πολύ μικρή σχέση με την ικανότητα τους να κυβερνούν. " Ταποτέλεσμα ήταν ότι σε κάθε περίπτωση ο μηχανισμός της πολιτείας γινόταν το όργανο ταξικών συμφερόντων, ο δε νόμος δεν ήταν ο απόλυτος άρχων, αλλά υπατάσσονταν σε ένα τμήμα των δικών του υποκειμένων" Πάνω σε αυτό το σημείο ο Πλάτων στηρίζει τις πιο πικρές του επιθεσεις εναντίον της αθηναϊκής δημοκρατίας. Ο λαός πίστευε ότι μπορούσε να κυβερνηθεί μόνος του και απέρριπτε με έπαρση την παράδοση του ελέγχου της πολιτικής σε κάποιο σώμα ειδικών. Αντίθετα, η συνέλευση των πολιτών έπαιρνε η ίδια όλες τις σημαντικές αποφάσεις. Και ποιο ήταν το αποτέλεσμα; Ο λαός γινόταν ανίκανος

37. Παραθέτω στο πρωτότυπο την άκρως παραστατική απόδοση του πολιτικού και κοινωνικού κλίματος μέσα στο οποίο ο νέος καλείται να διαμορφώσει τον χαρακτήρα του στην πόλη του: «Όταν ξυγκαθεζόμενοι άνθρωποι πολλοί εἰς ἐκκλησίας ἢ εἰς δικαστήρια ἢ θέατρα ἢ στρατοπέδα ἢ τινὰ ἄλλον κοινὸν πλῆθος συλλογον σὺν πολλῷ θορύβῳ τὰ μὲν ψέγωσι τῶν λεγομένων ἢ προττομένων, τὰ δὲ ἐπαίνωσιν, ὑπερβαλλόντως ἐκάτερα, καὶ ἐχβοῶντες καὶ κροτοῦντες, πρὸς δ' αὐτοῖς αἱ τε πέτραι καὶ ὁ τόπος ἐν ᾧ ἂν ὦσιν ἐπηχοῦντες διπλάσιον θόρυβον παρέχωσι τοῦ φύγου καὶ ἐπαίνου. Ἐν δὴ τῷ τοιοῦτῳ τὸν νέον, τὸ λεγόμενον, τίνα οἶε καρδίαν ἴσχειν;» (Πολιτεία, VI, 492b5-c4).
Πρβλ. Εὐθύδημος, 303b5-7: «ἐνταῦθα δὲ ὀλίγου καὶ οἱ κίονες οἱ ἐν τῷ Λυκαίῳ ἐθορύβησάν τ' ἐπὶ τοῖν ἀνδρῶν καὶ ἤσθησαν».

Η επέμβαση της θεικής μοίρας εκφράζεται στον Μένωνα, 94b κ.εξ. και 99c-d. Διακεκριμένοι πολιτικοί όπως ο Περικλής και ο Θεμιστοκλής είναι «θείοι», όπως ακριβώς οι «χρησμοδοί». «μάντιες» και «ποιητικοί» είναι «ἐπίπνοι-καὶ κατεχόμενοι ἐκ τοῦ θεοῦ, ὅταν κατορθῶσι λέγοντες πολλά καὶ μεγάλα πράγματα (99d). Αυτούς δεν τους δημιούργησε η εκπαίδευση ούτε αυτοὶ κατέχουν οποιαδήποτε επιστημονική γνώση διοίκησης των πόλεων. Για ποιον λόγο επίσης δεν μπορούν αυτοὶ να διδάξουν τους γιουίους τους να γίνουν πολιτικοί; (Μένων, 94b, Πρωταγόρας, 320a). Με αυτήν τη θεωρία ο Πλάτων ἐξήγησε το γεγονός ότι από καιροῦ εἰς καιρόν αναφαίνονται αγαθοὶ ἄνθρωποι ἀκόμη καὶ σε διεφθαρμένες Πολιτείες: «εἰσὶ γὰρ ἐν τοῖς πολλοῖς ἄνθρωποι ἀεὶ θεοὶ τινες - οὐ γὰρ οἱ - παντὸς ἀξίῃ συγγίγνεσθαι, φυόμενοι οὐδὲν μᾶλλον ἐν εὐνομομέναις πόλεσιν ἢ καὶ μὴ» (Νόμοι, X II.951b4-7).

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟΤΙΜΗΣ ΤΥΠΟΤΕ ΠΟΥ

χτηκαν φρούδες, αλλά αντιθέτως με τις κίβδηλες υποσχέσεις τους και κολακεύοντας τις κατώτερες ορέξεις και επιθυμίες του θηριώδους όντος που λέγεται πλήθος (αλλού⁴⁰ «δεσπότης τῶν πολιτευομένων») — αυτά που το χαροποιούν τα ονομάζουν καλά, αυτά που το δυσαρρ-στούν άσχημα — αποχαλίνωσαν τα ένστικτά του και διέστρεψαν τη σοφία σε γνώμη και τη φύση του αγαθού σε φύση του αναγκαίου.⁴¹

Menschen, Βερολίνο, 1936-1945. Μτφρ. Γ.Π. Βέρροιος, *Παιδεία: Η μόρφωση του Έλ-ληνος ανθρώπου*, Αθήνα, 1968 (επανεκδ. 1974) τομ. Β', σ. 335), προκειμένου για πράγ-ματα τίμια ή αισχρά είναι οι ίδιοι με αυτούς του πλήθους. Η πραγματική αδυναμία της διδασκαλίας των σοφιστών, οι οποίοι επαγγέλλονται ότι δίδουν στους ανθρώπους υψη-λότερη μόρφωση, έγκειται στο ότι όλες οι αξιολογικές τους κρίσεις προέρχονται από την ίδια πηγή. Στον παρόντα κόσμο οι επιτυχεστεροι διδάσκαλοι είναι ακριβώς όσοι είναι περισσότερο πεπειραμένοι γύρω από τους ήχους και τις λέξεις τις οποίες αγαπά το «μέγα θηρίον» (493c2). Με την προσαρμοστική τους ικανότητα σταδιοδρόμησαν. Έτσι, κατά τον Πλάτωνα, η σύγχρονη του αγωγή και παιδαγωγία αποτελεί γελοιοποίηση της αληθινής παιδείας. Και όταν βεβαιώνει ότι είναι αδύνατον να υπάρξει σ' αυτόν τον κόσμο αληθινή παιδεία, ή ένας νέος με φιλοσοφικό χαρακτήρα να σωθεί (αυτό μόνον δια της ορθής παιδείας μπορεί να επιτευχθεί), παρά μόνον διά θαύματος εξ ουρανού, ανα-φέρεται γενικώς, αλλά αλάνθιστα στο γεγονός ότι και ο ίδιος ο Πλάτων σώθηκε, διότι συνάντησε εξαρχής τον Σωκράτη, τον αληθινό διδάσκαλο. Αυτό αποτελούσε εξαίρετη περίπτωση, κατά την οποία μια εξαιρετική προσωπικότητα παρείχε στους μαθητές του ένα αγαθό αιώνιας αξίας. Αλλά για το γεγονός ότι ήταν ανεπηρέαστος από τις αντιλή-ψεις του πλήθους, αυτός ο διδάσκαλος των διδασκάλων δεν πληρωνόταν· επρόκειτο να πληρώσει με τη ζωή του.

Ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά Νικομάχεια* (X, 1164a30 κ.εξ.) αναφέρεται στη μισθαρνία του σοφιστή Πρωταγόρα ως εξής: «όταν ο Πρωταγόρας δίδασκε σε κάποιον κάτι — ό,τι κι αν ήταν αυτό —, σύστηνε στον μαθητή του να εκτιμήσει αυτός την αξία αυτών που είχε μάθει, και έπαιρνε τόσα. Σ' αυτού όμως του είδους τις περιπτώσεις κάποιον προτιμούν να ακολουθούν το «στον καθένα η αμοιβή που συμφωνήθηκε». Αυτοί που παίρνουν από πριν τα χρήματα και ύστερα, λόγω των υπερβολικών τους υποσχέσεων, δεν κάνουν τίποτε από αυτό που επαγγέλλθηκαν, είναι φυσικό να ξεσηκώνουν σε βάρος τους παρά-πονά, αφού δεν εκτελούν αυτά που συμφώνησαν. Αυτοί οι σοφιστές είναι ίσως υπο-χρεωμένοι να το κάνουν, γιατί κανείς δεν θα τους έδινε χρήματα γι' αυτά που ξέρουν! Αυτοί λοιπόν που δεν κάνουν αυτά για τα οποία πληρώθηκαν, είναι φυσικό να ξεσηκώ-νουν σε βάρος τους παράπονά» (Μτφρ. Δ. Λυπουρλή).

40. Ο Δημοσθένης στον *Γ' Ολυνθιακό* (31-32) συγκρίνει την πρότερη κατάσταση της πόλης όταν «ό δήμος δεσπότης τῶν πολιτευομένων ἦν καὶ κύριος αὐτὸς ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν» με την τωρινή κατά την οποία «κύριοι μὲν οἱ πολιτευόμενοι τῶν ἀγαθῶν, καὶ διὰ τούτων ἅπαντα πράττεται», ενώ ο λαός, αποχαυνωμένος και απογυμνωμένος από χρήματα και από συμάχους, κατάντησε σε θέση υπηρέτη και πρόσθετο πράγματός, κερδίζοντας να του μοιράζουν από τα θεωρικά χρήματα και να χρωστά και ευγνωμοσύ-νη στον ίδιο προσφέρουν κάτι που ανήκει στον ίδιο.

41. «Ένα τέτοιο πλάσμα», καταλήγει ο Σωκράτης (193a480), «είναι ο άνθρωπος, ο οποίος είναι τόσο άλλο πράγμα, ένας «αλλόκοτος εκπαιδευτής» («άτοπος παιδευτής»). Για την αντι-θεση του αναγκαίου προς το λογικό, βλ. *Τίμαιος*, 47e κ.εξ.: «Πρέπει όμως να αναφερ-θούμε και στα έργα της Ανάγκης. Γιατί η γέννηση αυτού του κόσμου είναι προϊόν ανά-μειξης: προήλθε από τη συνδυασμένη όραση της Ανάγκης και του νου. Ο νους επιβλή-θηκε στην Ανάγκη πείθοντας την να επιδράσει με τρόπο θετικό στα περισσότερα δη-

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΑΘΜΟΔΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Υποδουλωμένοι δε στις ζωώδεις επιθυμίες του πλήθους και ανίκανοι να υψωθούν στην ενατένιση των ιδεών δημιουργούσαν ψευδή εικόνα για την κατάσταση των πραγμάτων, «διότι δεν είναι δυνατόν ποτέ η μάζα να αποδεχθεί ότι υπάρχει ομορφιά αυτή καθεαυτήν και να την ασπασθεί και η ίδια την ομορφιά και όχι τα πολλά διαφορετικά όμορφα πράγματα ή πάλι να δεχθεί οποιαδήποτε οντότητα στην καθευατότητά της και όχι τα πολλά και διάφορα επιμέρους πράγματα» (493e2-494a2). Συμπέρασμα: είναι αδύνατον η μάζα να έχει σχέση με τη φιλοσοφία, και συνεπώς όχι μόνο θα κατακρίνει όσους καταπιάνονται με αυτήν, αλλά θα κατακρίνει επίσης κι εκείνους που συγχρωτίζονται με τον όχλο και θέλουν να του είναι αρεστοί.⁴²

Κάνοντας μια έμμεση αναφορά στην Αθήνα, ο Σωκράτης ισχυρίζεται ότι ο ίδιος ο δήμος είναι αυτός που εκπαιδεύει τους νέους και τους γηραιότερους όταν συνάζονται στη Συνέλευση, στα δικαστήρια ή στο θέατρο. Γι' αυτόν τον λόγο είναι καθαρή αφροσύνη να επιχειρηθεί μέσα από το είδος της ιδιωτικής διάπλασης του χαρακτήρα που προσφέρουν οι Σοφιστές να δημιουργηθεί ένας τύπος χαρακτήρα διαφορετικός από εκείνον που επαινεί ή μέμφεται το πλήθος. Ποτέ δεν ήταν αλλά ούτε και θα είναι στο μέλλον δυνατόν να εκπαιδευτεί κάποιος με πρότυπα που αποκλίνουν από εκείνα της κοινής γνώμης, οπότε ο πρώτος στόχος πρέπει να είναι ο αναπροσανατολισμός της κοινής γνώμης, προκειμένου να δημιουργηθεί το καλύτερο δυνατό περιβάλλον μέσα στο οποίο μπορεί να ανθίσει ιδανικά η φιλοσοφική φύση.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, όσο λαμπρότερα σωματικά και πνευματικά προσόντα διαθέτει μια φιλοσοφική ιδιοσυγκρασία, τόσο δυσκολότερο είναι να μείνει σ' αυτήν την ενασχόλησή της και να φθάσει στον στόχο της. Και τούτο διότι ο εναγκαλισμός της από τον εσμό των κολάκων προς ίδιον όφελος, ευθύς ως διαγνώσουν τη μελλοντική της δύναμη, αλυσοδένουν τον επίδοξο φιλόσοφο σ' έναν ασφυκτικό κλοιό κολακείας και ψευτιάς και τον καταποντίζουν στη διαφθορά και την καταστροφή. Μπορεί λοιπόν ένας τέτοιος άνθρωπος να ασχοληθεί με τη φιλοσοφία;

μιορρήματα· έτσι φθάσαμε στα πρώτα στάδια της δημιουργίας του σύμπαντος, ακριβώς επειδή η Ανάγκη ηγήθηκε από την έλλογη πειθώ» (Μτφρ. Β. Κάλφα).

42. Η αναγκαστική συμμόρφωση ενός, π.χ., ομιλητή ή παρουσιαστή προς ό,τι αρέσει σε ένα συγκεντρωμένο πλήθος αποτελούμενο " απάαθε καρυδιάς καρυδί" παρομοιάζεται με τη «Διομήδεια λεγόμενη ανάγκη», η οποία έχει εφαρμογή στην περίπτωση εκείνων που πράττουν και ενεργούν υπό το κράτος απόλυτου εξαναγκασμού. Η παροιμία αυτή εξηγείται κατά δύο τρόπους: α) Ο Διομήδης άσπλησε βιά όταν Οδυσσεύς μετά την κλοπή του παλλαδίου της Αθήνας στην Τροία· β) Συμμόρφωση με τον Ήχολοβιτή που αρνι- στοφάνη (Εκκλησιαζούσες, στίχ. 1029) ο «Διομήδης, ο Θράξ, πράττει έχων θυγατέρας, τούς παριόντας ξένους "έβιάζετο" αὐταῖς συνεῖναι, ἕως οὗ κόρον σχῶσι καὶ ἀναλα- θῶσιν οἱ ἄνδρες, ἃς καὶ ὁ μῦθος ἵππους ἀνθρωποφάγους εἶπεν».

Τι θα κάνει ένας τέτοιος άνθρωπος υπό αυτές τις συνθήκες, διερωτάται ο Σωκράτης, αν μάλιστα τύχει να είναι από μεγάλη πόλη και ξεχωρίζει εκεί για τον πλούτο και την ευγενική καταγωγή του, και επιπλέον είναι όμορφος και υψηλός; Δεν θά 'ναι άραγε γεμάτος από άμετρη προσδοκία, θεωρώντας τον εαυτό του ικανό να ασχοληθεί με την πολιτική και να εξουσιάσει και τους Έλληνες και τους βαρβάρους; Δεν θα πάρουν τα μυαλά του αέρα και δεν θα γίνει αλαζόνας και ματαιόδοξος, «κενός φρονήματος καὶ ἄνευ νοῦ;» (494c4-d2).⁴³

Αν παρά ταύτα ένας τέτοιος προικισμένος νέος στραφεί προς τη φιλοσοφία, αυτοί που χάνουν την εκμετάλλευσή του και τη φιλία του θα προσπαθήσουν με κάθε τρόπο όχι μόνο να τον ανακόψουν αλλά και τον ίδιο τον σύμβουλό του⁴⁴ να τον εμποδίσουν να πείσει τον νέο να στραφεί στη φιλοσοφία και θα επιδιώξουν να βλάψουν και τους δυο και να τους σύρουν σε δημόσιες δίκες.

43. Για τον Πλάτωνα δύο ονόματα είναι απόλυτα συνδεδεμένα με αυτήν τη πιθανότητα – ο Σωκράτης, τον οποίο ακόμη και η Απολογία δεν θα μπορούσε να απαλλάξει από την παράλογη κατηγορία ότι διέφθειρε τη νεολαία, και ο Αλκιβιάδης, το κατεξοχήν παράδειγμα ενός ανθρώπου προικισμένου με τη φύση ενός φιλοσόφου και άρχοντος, ο οποίος όμως αποδείχτηκε διεφθαρμένος στη ζωή του. Η κατηγορία κατά του Σωκράτη μπορεί να ακουσθεί έντονα στο χωρίο 492a, όπως ακριβώς προηγουμένως είχε ακουσθεί η επίθεση εναντίον του στις Νεφέλες του Αριστοφάνη. Ως προς τον Αλκιβιάδη, στο χωρίο 494b-c αναγνωρίζεται μια εικόνα με στοιχεία που υποβάλλουν την ιδέα ομοιότητας προς αυτόν: είναι από μια μεγάλη πόλη· ξεχωρίζει για τον πλούτο και την ευγενική καταγωγή του, και επί πλέον είναι ψηλός και όμορφος. Στο τέλος του ομώνυμου διαλόγου λέγεται για τον Αλκιβιάδη: α) « υπάρχει φόβος να διαφθαρείς από τον δήμο των Αθηναίων, όπως έπαθαν και άλλοι πολλοί και «ἀγαθοί» Αθηναίοι, διότι ο λαός του μεγαλύνει την Ερεχθέως φορεί ωραία προσωπίδα, αλλά πρέπει να τον ιδεί κανείς όταν βγάλει την προσωπίδα» (132a)· β) «βλέπω», λέει ο Σωκράτης, «την επικίνδυνη επίδραση που ασκεί ο όχλος της πόλης μας, μήπως και υπερσχύσει και κατανικήσει και εμένα και εσένα».

Στην αρχαιότητα ο Πλούταρχος φαίνεται να έχει υποπτευθεί ότι η εικόνα του παρόντος χωρίου της Πολιτείας έχει άμεση αναφορά στον Αλκιβιάδη, διότι στο ομώνυμο έργο του (4.1) περιγράφει την έκπτωση του Αλκιβιάδη με λεκτικό προσαρμοσμένο στο παρόν χωρίο. Στο χωρίο του Αλκιβιάδη 17, 2, 3 δηλώνει ότι ο Αλκιβιάδης απέβλεπε να καταστεί η Σικελική εκστρατεία ένα βήμα προς την παγκόσμια σχεδόν κυριαρχία.

44. Τέτοιος σύμβουλος ήταν ο Σωκράτης και οδηγήθηκε σε δίκη και καταδίκη. Ο Πλάτων θα είχε στον νου του τον δάσκαλό του όταν έγραψε «δημοσίᾳ εἰς ἀγῶνας καθιστάνας». Το κύριο στοιχείο της κατηγορίας εναντίον του Σωκράτη ήταν ότι διέφθειρε τους νέους (Απολογία, 24b), και ο Αλκιβιάδης εμπίπτει στην περίπτωση αυτή. Το τμήμα 12-16 των Απομνημονευμάτων του Ξενοφώντος είναι άκρως διαφωτιστικό για τους μαθητές του Σωκράτη Κριτία και Αλκιβιάδη: «Ο μεν Κριτίας πρόθυμος να μάθῃ τῆς ολιγαρχίας ἐγὼ δὲ οὐ περισσώτερος καὶ πλεονέκτης καὶ βίαιος ὡς ὁ Αλκιβιάδης ἀπὸ πάντων τῶν ἀνδρῶν τῆς δημοκρατίας ὁ περισσώτερος ἐκείστος καὶ αλαζόν» (Α, 11, 12). Ο Πλάτων τώρα αντιστρέφει το επιχείρημα εναντίον του αθηναϊκού λαού. Λέει στην πραγματικότητα: «Εσὺ ἦσουν ποὺ διέφθειρες τὸν Αλκιβιάδη καὶ ἐσὺ ἐμπόδιζες τὸν Σωκράτη στὴν προσπάθειά του νὰ τὸν σώσει».

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Έτσι δικαιώνεται η προηγούμενη παρατήρηση του Σωκράτη, ότι ακόμη κι αυτά τα ίδια τα συστατικά της φύσης του φιλοσόφου, αν τύχει να καλλιεργηθούν άσχημα, γίνονται, κατά κάποιον τρόπο, η αιτία που αυτός ξεστρατίζει από αυτήν την ενασχόληση, και ότι το ίδιο συμβαίνει με τα λεγόμενα αγαθά, τον πλούτο δηλαδή, την ευγενική καταγωγή και όλα τα παρεμφερή εφόδια που έχει στη διάθεσή του. Επομένως, αφού εκείνοι στους οποίους ταιριάζει η φιλοσοφία ξεστρατίζουν με αυτόν τον τρόπο, αφήνοντάς την έρημη και παραμελημένη, συμβαίνει να ζουν και οι ίδιοι μια ζωή που δεν τους ταιριάζει και που είναι κίβδηλη, ενώ από το άλλο μέρος και τη φιλοσοφία, σαν έρημη κι ορφανή, την καταντροπιάζουν κάποιοι άλλοι, οι οποίοι κατάφεραν να εισχωρήσουν σ' αυτήν, και την εξευτελίζουν⁴⁵ με εξευτελισμούς σαν αυτούς που της αποδίδονται, πως τάχα όσοι πάνε κοντά της είτε δεν αξίζουν τίποτε είτε, οι περισσότεροι, είναι ικανοί να κάνουν μεγάλο κακό.

Επί πλέον, βλέποντας κάποιοι ανθρωπίσκοι ερημωμένη αυτήν την περιοχή, γεμάτη όμως από ωραία ονόματα και επιδεικτικά στολίδια, ακολουθώντας τα παραδείγματα αυτών που δραπετεύοντας από τις φυλακές ζητούν τη σωτηρία τους στους ναούς, πηδούν κι αυτοί χαρούμενοι από τις τέχνες τους⁴⁶ στη φιλοσοφία και προπάντων όσοι τυχαίνει να διαπρέπουν στα τεχνία τους. Παρόλο όμως ότι η φιλοσοφία είναι πεσμένη σε τέτοια αθλιότητα, εξακολουθεί να έχει, σε σύγκριση με τις άλλες τέχνες, μεγαλύτερη υπόληψη, έτσι που να αποτελεί το αντικείμε-

45. «Ανθρωπάρια αυτού του είδους», γράφει πολύ παραστατικά ο Nettleship (όπ.π., σ. 209), που είναι σβέλτοι στα επαγγέλματα τους, κάνουν ένα πήδημα στον χώρο της φιλοσοφίας. Για να παραλλάξουμε τη μεταφορά, νυμφεύονται τη φιλοσοφία γιατί δεν ενδιαφέρεται κανένας γι' αυτήν, τόσο φτωχή που είναι· και ο καρπός της ένωσης τους αποτυπώνεται σ' αυτές τις νόθες θεωρίες και ιδέες που κυκλοφορούνται στον κόσμο ως δήθεν φιλοσοφικές αρχές. Αυτό είναι που προσάπτει στη φιλοσοφία την κατηγορία ότι όχι μόνο είναι άχρηστη, αλλά ακόμη ότι είναι αγυρτεία.

46. Σύμφωνα με τον J. Adam (όπ.π., II, σ. 28), έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι ο Πλάτων έχει υπ' όψιν του τον Αντισθένη και τον κυνικό Διογένη, ο οποίος άρχισε την επαγγελματική του ζωή ως χρηματιστής (Διογένης Λαέρτιος, VI, 20). Αλλά η περιγραφή που ακολουθεί προσάδει περισσότερο στους σοφιστές και στους σοφιστικούς ρήτορες, παρά στους κυνικούς φιλοσόφους, στον Πρωταγόρα και στους αδελφούς Ευθύδημο και Διονυσόδωρο, σοφιστές και δασκάλους της πολεμικής τέχνης. Ανάμεσα στους συγγραφείς ρητορικών λόγων μπορούμε να θεωρήσουμε ότι στρεφόταν και εναντίον του Ισοκράτη, ο οποίος κολακευόταν να θεωρεί τον εαυτό του «φιλόσοφον» (Περί της Αντιδόσεως, 271 κ.εξ.). Αλλά μολοντί αυτά και άλλα παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν για να εικονογραφηθεί αυτό που λέει ο Πλάτων εδώ, ο τόνος του όλου χωρίου δείχνει ότι ο φιλόσοφος περιγράφει ένα οικείο φαινόμενο της εποχής του, και φιλόδοξοι νεοκυνθρωπί είχαν τα σκεύη να εγκαταλείψουν τη φιλοσοφία και φιλόδοξα να επιδίδουν στην "καλλιτομία". Προβλεπταγόρα, 348b1-2: «ὅτι οὗτοι τὰς τέχνας αὐτοὺς πεφευγότας ἄκοντας πάλιν αὐτῶν ἄγοντες ἐμβάλλουσιν εἰς τέχνας, λογισμοὺς τε καὶ ἀστρονομίαν καὶ γεωμετρίαν καὶ μουσικὴν διδάσκοντες».

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

μενο της επιδίωξης πολλών που είναι φύσει ελαττωματικοί κι έχουν όχι μόνο σώματα σακατεμένα από τις τέχνες και τα επαγγέλματά τους αλλά και ψυχές κατατσακισμένες και εκφυλισμένες εξαιτίας της μηχανικής και χειρωνακτικής απασχόλησής τους («διὰ τὰς βαναυσίας»⁴⁷) (495c8-e2).

Οι παραπάνω, τονίζει ο Σωκράτης, παρουσιάζουν ακριβώς το θέαμα ενός καζαντισμένου φαλακρού και μικρόσωμου σιδερά, που μόλις από λίγο βγήκε από το κάτεργό του, λούστηκε⁴⁸ στο λουτρό και με καινούργιο φτιαγμένο ιμάτιο ντυμένος καμαρώνει για γαμπρός, αφού πρόκειται να παντρευτεί την κόρη του αφεντικού του, επειδή αυτή έμεινε φτωχή και έρημη. Αλλά και εκείνοι που είναι ανάξιοι για μόρφωση, όταν πλησιάζουν τη φιλοσοφία και συγχρωτίζονται μαζί της χωρίς να το αξίζουν, τι είδους διανοήματα και δοξασίες πρέπει να ειπούμε ότι γεννούν; Ο σωστός ασφαλώς χαρακτηρισμός γι' αυτά είναι «σοφίσματα»⁴⁹, χωρίς ίχνος γνησιότητας και εντελώς άσχετα με τον αληθινό στοχασμό (495e4-496a9).

Και απευθυνόμενος ο Σωκράτης στον Αδείμαντο, μετά την ολοκλή-

47. Πρβλ. Ξενοφώντος Οικονομικός, 4, 2: «αἱ γὰρ βαναυσικαὶ καλούμενοι (ενν. τέχναι) καταλυμαίνονται τὰ σώματα τῶν τε ἐργαζομένων καὶ τῶν ἐπιμελομένων, ἀναγκάζουσαι καθῆσθαι καὶ σκιατραφεῖσθαι, ἔναι δὲ καὶ πρὸς πῦρ ἡμερεῦναι, τῶν δὲ σωμάτων θηλυνομένων καὶ αἱ ψυχαὶ πολὺ ἄρρωστότεραι γίνονται». Ο Αριστοτέλης ορίζει την «βαναυσίαν» ως εξής: «βάνανυσον δ' ἔργον εἶναι δεῖ τοῦτο νομίζειν καὶ τέχνην ταύτην καὶ μάθησιν, ὅσαι πρὸς τὰς χρήσεις καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς ἀρετῆς ἀχρηστον ἀπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν ψυχὴν ἢ τὴν διάνοιαν. Διὸ τὰς τε τοιαύτας τέχνας ὅσαι τὸ σῶμα παρασκευάζουσι χεῖρον διακεῖσθαι βάνανυσους καλοῦμεν καὶ τὰς μισθαρνικὰς ἐργασίας· ἀσχολον γὰρ ποιοῦσι τὴν διάνοιαν καὶ ταπεινήν», Πολιτικά, VIII, 1337b8-15. Ανάλογη περιγραφή για πς ψυχές των μικρόψυχων και στρεψόδικων που «από νέου κυλιούνται μέσα στα δικαστήρια» και διεξάγουν «δικαστικούς αγώνες για τίποτε άλλο, αλλά πάντοτε για κάτι ατομικό, και πολλές φορές για την ίδια τη ζωή τους» («περὶ ψυχῆς ὁ λόγος») έχουμε στον Θεαίτητο, 173a: «Εἰς αἰτίας ὧν αὐτῶν λοιπόν γίνονται τραχεῖς καὶ δριμεῖς, καὶ ξέρουν νὰ θωπεύσουν τὸν δεσπότη με λόγια καὶ νὰ τὸν εὐχαριστήσουν με ἔργα, καὶ εἶναι μικρόψυχοι καὶ στρεψόδικοι. Γιατί ἡ δουλειά που ἀπὸ νέου δουλεύουν δὲν ἀφήσε τὴν ψυχὴ τους νὰ μεγαλώσει καὶ νὰ γίνῃ ἴσια καὶ ἐλεύθερη, τοὺς ἀναγκάζει νὰ πράττουν στραβὰ, ἐπιβάλλει μεγάλους κινδύνους καὶ φόβους σ' ἀπαλὲς ἀκόμα ψυχές, πράγματα που, ἐπειδὴ δὲν μποροῦν νὰ τα ἀντιμετωπίσουν με δικαιοσύνη καὶ ἀλήθεια, τοὺς κάνουν ἀμέσως νὰ τρέπονται πρὸς τὸ ψέμα καὶ τὴν ἀδικία, καὶ ἐτοὶ κάμπτονται καὶ στρεβλώνονται, ὥστε μὴν ἔχοντας τίποτε γερό μέσα στὴν ψυχὴ τοὺς καταλήγουν ἀπὸ παιδιὰ νὰ γίνουν ἄντρες δεινοὶ καὶ σοφοί, ὅπως καὶ τὸν Αἰσώπου» (Μτφρ. Ιω. Θεοδωρακόπουλου).

48. Πρβλ. διατύπωση «ἐκ δεσφῶν λελυμένου, ἐν βαλανείᾳ δὲ λελυμένου» (495e6) ὁδηγῶσε κάποιον σχολιαστή να υποθέσῃ ότι πρόκειται γιὰ τὸν ἰσοκράτη σθηριζόμενοι στη ρητορική παρομοίωση «λελυμένου-λελυμένου».

49. Για τὰ «σοφίσματα» βλ. τις σοφιστείες που διατεκνούν τὸν Εὐθύδημο στὸ σοφιστὴς Εὐθύδημος καὶ Διονυσόδωρος. Πρβλ. Κ.Π. Αθανασάτος, Πλάτων καὶ σοφιστικὴ ρητορική, Αθήνα, 2011, σσ. 380-395.

ΠΑΝΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΕΟΥΡΙΟΥ

ρωση της μακράς αυτής διερεύνησης για την πορεία της φιλοσοφίας και των φιλοσόφων, διαπιστώνει ότι μένει μόνο ένας πολύ μικρός αριθμός από αυτούς που επάξια καταπιάνονται με τη φιλοσοφία: είτε άτομα⁵⁰ με ευγενικό χαρακτήρα και καλή αγωγή που γλύτωσαν, επειδή έτυχε να εξοριστούν,⁵¹ και καθώς δεν υπήρχαν γύρω τους αυτοί που θα τους διέφθειραν, ακολούθησαν τη φύση τους και κρατήθηκαν στη φιλοσοφία, είτε πάλι όταν συμβεί να γεννηθεί σε κάποια ασήμαντη πόλη μια μεγάλη ψυχή⁵² η οποία απαξιώνοντας να καταπιαστεί με τα πολιτικά πράγματα της πόλης θα δείξει περιφρόνηση. Ενδεχομένως, λέει, να υπάρχουν και κάποιες σπάνιες περιπτώσεις ευγενικά προικισμένων ατόμων από άλλη τέχνη που με το δίκιο τους την παρατούν για να έλθουν στη φιλοσοφία, όπως π.χ. συμβαίνει με τον Θεάγη.⁵³ ο οποίος ήταν έτοιμος να το “στρίψει” από τη φιλοσοφία, η περιποίηση όμως του αρρωστημένου σώματός του δεν του επιτρέπει την ανάμειξη στην πολιτική και τον κρατεί στη φιλοσοφία. Όσο για τον ίδιο τον Σωκράτη, ας όφεται το δαιμονικό σημάδι.⁵⁴

Τέλος, από αυτούς τους λιγοστούς που έχουν δοκιμάσει πόσο γλυκό και ευλογημένο είναι αυτό το απόκτημα, κι από την άλλη έχουν αρχού-

50. Ο ευγενής και με καλοαναθρεμμένη φύση, που σώθηκε με την εξορία και επιδόθηκε στη φιλοσοφία, εδώ ταυτίζεται με τον Δίωνα, στον οποίο ο Πλάτων αποδίδει στην Ζ' Επιστολή «φύσει» σταθερότητα του χαρακτήρα και ωριμότητα ηλικίας (328b5-6), καθώς και αφοσίωση στην πατρίδα και μετρημένο τρόπο ζωής (336c3-4).

51. Έχει άραγε στον νου του ο Πλάτων κάποιες ειδικές περιπτώσεις; Ο Κ. Steinhart (*Einleitung*, σ. 208) θεωρεί τον Αναξαγόρα, και ακόμη τον ίδιο τον Πλάτωνα -όταν, προφανώς, μετά τον θάνατο του Σωκράτη έφυγε στα Μέγαρα. Μήπως ο Πλάτων θεωρεί τον φίλο του τον Δίωνα; Εάν ισχύει κάτι τέτοιο, αυτό το χωρίο θα πρέπει να γράφτηκε το 367 ή μετά, τη χρονιά που ο Δίων εξορίστηκε από τις Συρακούσες.

52. Ο Ηράκλειτος θα μπορούσε να αποτελεί μια υποθετική αναφορά για τον Πλάτωνα, αλλά δύσκολα η Έφεσος θα ήταν δυνατόν να θεωρηθεί «σμικρά πόλις».

53. Ο Θεάγης μνημονεύεται ως ένα μέλος του σωκρατικού κύκλου και σύμφωνα με την Απολογία (33e) πέθανε πριν από τον θάνατο του Σωκράτη. Ο Θεάγης κρατήθηκε μακριά από την πολιτική λόγω του άρρωστου σώματός του. Η τιμή που αποδίδει ο Πλάτων στη μνήμη του είναι πολύ συγκινητική, καθόσον η ελληνική γραμματεία σπάνια αναγνωρίζει ότι η φυσική αδυναμία μπορεί να συνδυασθεί με τη διανοητική και ηθική δύναμη. Ο Πλούταρχος (*De tuenda sana praecepta*, 126c) σημειώνει: «καί γάρ φιλοσοφείν ἀρρωστίαί πολλοὺς παρέχουσι».

54. Ο Σωκράτης έβλεπε το θεικό του σημάδι ως κάτι το ειδικό, αν όχι ως μοναδική αποκάλυψη προερχόμενη από τον θεό, χωρίς καμιά περαιτέρω ανάλυση. Όπως και εδώ, έτσι και στην Απολογία (31d), είναι αυτό που του απαγορεύει να εισέλθει στην πολιτική ζωή («τοῦτ' ἔστιν ὃ μοι ἐναντιοῦται τὰ πολιτικά πράττειν»). Τι πραγματικά ήταν το φαινόμενο αυτό, είναι ένα θέμα που έχει απαντηθεί διαφορετικά από διαφορετικούς συγγραφείς. Ο Schneider υποθέτει ότι ο Πλάτων προσέθεσε αυτόν τον περιορισμό στη βλεπόντας στον ίδιο -μια απίθανη προϋπόθεση- μολονότι δεν υπάχει αμφιβολία ότι το παρόν χωρίο αποσκοπεί εν τινι μέτρῳ να δικαιολογήσει τη δική του αποχή από την πολιτική ζωή.

ντως αντιληφθεί την παραφροσύνη της μάζας και ότι, με μια λέξη, κανένας δεν κάνει τίποτε σωστό στην πολιτική ούτε και υπάρχει σύντροφος που πηγαίνοντας κανείς να υπερασπιστεί μαζί του το δίκιο δεν θα χανόταν κι ο ίδιος, αλλά ότι αντιθέτως θα είναι σαν άνθρωπος που τον έχουν ρίξει στα θηρία,⁵⁵ μη θέλοντας να αδικεί και ο ίδιος μαζί μ' εκείνους αλλά και μη μπορώντας να τα βάλει μοναχός του με τη γενική θηριωδία, με αποτέλεσμα να εξοντωθεί προτού καν προλάβει να ωφεληθεί έστω τόσο δα την πόλη ή τους φίλους του, αποβαίνοντας έτσι άχρηστος για τον εαυτό του και τους άλλους, αφού λογαριάσει καλά την κατάσταση, αποτραβιέται⁵⁶ στον εαυτό του και κοιτάζει μόνο τη δική του δουλειά, κι όπως όταν καταχείμωνα σε μια θεομηνία λυσομανάει ο αγέρας και κοιτάει κανείς να βρει καταφύγιο κάτω από έναν τοίχο, έτσι τώρα κι αυτός, βλέποντας τους άλλους βουτηγμένους στην ανομία, θα είναι ευχαριστημένος⁵⁷ αν μπορέσει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο και εδώ στον απάνω κόσμο να περάσει τη ζωή του ακηλίδωτος από αδικίες κι ανόσιες πράξεις και να φύγει έπειτα με καλές ελπίδες

55. Η σύγκριση αυτή, σύμφωνα με τον J. Adam (όπ.π., II, σ. 32), πρέπει να έχει υποβληθεί στον Πλάτωνα από τους Αγρίους του Φερεκράτη, τους οποίους υπαινίσσεται στον Πρωταγόρα, 327d3-4: «... ἀλλ' εἰεν ἄγριοι τινες οἰοῖμιν οὓς πέρυσιν Φερεκράτης ὁ ποιητὴς ἐδίδαξεν ἐπὶ Ληναίῳ». Στο θεατρικό έργο του Φερεκράτη οι Αγριοί ήταν άγρια θηρία, στα οποία προφανώς κάποιοι Αθηναίοι κατέφυγαν με την ελπίδα να βρουν περισσότερη ευτυχία απ' αυτήν που απολάμβαναν στην Αθήνα. Βλ. Kock, *Comiconim Graecorum Fragmenta*, I, σσ. 146-130.

56. Εδώ διαφαίνεται ένας τόνος λύπης του Πλάτωνα, διότι δεν κατόρθωσε να επιτύχει το μέγιστο για το οποίο ήταν ικανός, καθ' όσον δεν μπόρεσε να βρει μια φιλοσοφική πόλη στην οποία να ενδιαιτρίψει ασκώντας το υψηλό του λειτουργήμα. Πρβλ. Z Επιστολή, 324b-326b, 330c-331d· Γοργίας, 515a-522e.

57. Ο πλατωνικός φιλόσοφος είναι ευχαριστημένος αν μπορεί να κρατήσει την ψυχή του καθαρή, διότι δεν είναι σε θέση, όπως έχει η κατάσταση τώρα, να σώσει και τον εαυτό του και τους άλλους. Αλλά δεν είναι ευχάριστο γι' αυτόν να βλέπει " απάτοια κακά ο ίδιος απέχει" διότι θα ήταν πρόθυμος να βοηθήσει άλλους αν αυτοί θα τον άφηναν να το πράξει.

Ως έναν βαθμό, σημειώνει η J. Coleman (όπ.π., Α', σ. 224), ο Σωκράτης συμφωνεί με τον αμοραλιστή Θρασύμαχο ότι σε μια διεφθαρμένη κοινωνία ο ενάρετος άνθρωπος είναι πολύ πιθανόν να υποφέρει, ακόμη και να αφανιστεί. Σκοπός όμως του Σωκράτη είναι να δείξει ότι παρ' όλα αυτά η δικαιοσύνη κάνει τον δίκαιο άνθρωπο ευτυχέστερο από τον άδικο, ακόμη και υπό αυτές τις συνθήκες. Σκοπός του δεν είναι να αποδείξει ότι ο δίκαιος άνθρωπος είναι πάντοτε ευτυχισμένος. Κι έτσι ο δίκαιος άνθρωπος, αφού κάθ' υπολογίσει όλα αυτά, ζει ήσυχਾ και κλεισμένος στον εαυτό του, όπως κάποιος που χτίζει καταφύγιο πίσω από έναν τοίχο μέσα στην ανεμιασμένη καταιγίδα. Έτσι γίνεται αυτό γιατί προσαρμόζοντας τις επιθυμίες του ανάλογα με τις συνθήκες εκπληρώνει σκοπότεριβάλλον που έτυχε να βρεθεί, ο οποίος να δίνει και την ευεξασφαλίζει την ευτυχία του, όποιες και αν είναι οι εξωτερικές συνθήκες, περισσότερο από τον άδικο που εμπλέκεται στις ανασφαλείς καταστάσεις ενός διεφθαρμένου κόσμου.

γαλήνιος και λυτρωμένος (496b-e).⁵⁸

58. Σύμφωνα με τον Κ. Γεωργούλη (όπ.π., σ. ΧΙVΙ). « με τα όσα είπε ο Σωκράτης παρουσιάστηκε ολοζώντανη εμπρός μας η σκηνογραφία της πολιτικής πραγματικότητας ωσάν παλαιότερα ανταγωνισμού των σκοτεινών ενστίκτων της ανθρώπινης κατωτερότητας. Το τραγικό αυτό σχεδιάσμα θα το διαδεχτεί η αναπαράσταση της ασχημοσύνης του όχλου των ανάξιων λειτουργιών της φιλοσοφίας, όσοι εισπληδούν στον χώρο που έμεινε ορφανεμένος έπειτα από τον δραματικό εξολοθρεμό αυτών που προορίζονταν να στέκουν στην ιερή τούτη διακονία. Άνθρωποι με τσακισμένες ψυχές από τη βαναισότητα και με σωματική παράσταση που εμφανίζει την ανελευθερία κάποιου στιγματισμένου παρελθόντος παραιτώντας τις τεχνούλες τους εισορμούν στο ιερό της φιλοσοφίας. Μοιράζονται αυτοί με τον καζαντισμένο γύφτο που καμαρώνει με φαλακρωμένο κεφάλι τυλιγμένος μέσα σε καινούρια φορεσιά για να παντρευτεί την κόρη του αφεντικού του που είναι πια σε φτώχεια πεσμένος. Από την παράνομη τούτη σύζευξη δεν μπορεί παρά να ελθουν στο φως νόθα και πανάθλια γεννήματα. Ξεμαρμεύουν από την αβυσσική και την αλήθεια. Έπειτα από μια τέτοια κατάσταση κατανοούμε γιατί τόσο λίγοι είναι οι αληθινοί φιλόσοφοι που μπόρεσαν να σωθούν από όσες αναφασμάτιες περιπέτειες, και γιατί ζουν μακριά από την πολιτική ζωή, θεωρώντας ευτυχήμα τους αν μπόρεσουν να ζήσουν μέσα στη θύελλα εκείνη ζωή καθαρή από την αδικία και τα ανόσια έργα».

ΟΨΕΙΣ ΜΕΤΑΓΛΩΣΣΑΣ ΣΤΟΝ ΙΩΝΑ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ*

τίνα θροεῖς αὐδάν; τίνα βοᾷς λόγον;
Ἰππόλυτος (571)

Ο Ἴων του Ευριπίδη είναι ένα εν πολλοίς άγνωστο και αμφιλεγόμενο δραματικό έργο. Η χρονολογία παράστασής του είναι αβέβαιη¹ και ο Lesky (³2003: 261) αναφέρει πως η πιθανότερη χρονολόγησή του είναι γύρω στο 414–413 π.Χ. Ωστόσο, οι μελετητές του χειμένου δεν έχουν καταλήξει ακόμη σε μία communis opinio. Άγνωστα παραμένουν επίσης τα υπόλοιπα δράματα που συμπεριλαμβάνονταν στην τετραλογία² με την οποία συμμετείχε ο Ευριπίδης στους δραματικούς αγώνες, όπως ακόμη και οι άλλοι τραγικοί του ανταγωνιστές. Η βασική ιστορία η οποία δραματοποιείται στον Ἴωνα είναι η εξής: η Κρέουσα βιάζεται

• Ο Βασίλειος Δημογλίδης είναι Μεταπτυχιακός Φοιτητής Κλασικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

* Η παρούσα εργασία προέρχεται από τη μεταπτυχιακή μου διατριβή υπό τον τίτλο «Ψφεις εσωτερικής ποιητικής στον Ἴωνα του Ευριπίδη». Ευχαριστώ θερμά την επιβλέπουσα της διατριβής μου Ε. Γκαστή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για τις διορθώσεις που μου πρότεινε. Είναι φυσικά αυτονόητο πως τυχόν λάθη, αστοχίες και αβλεψίες επιβαρύνουν αποκλειστικά και μόνο εμένα.

1. Για το ζήτημα της χρονολόγησης του Ἴωνα, βλ. Wilamowitz–Moellendorff (1926: 24), Owen (1957: xxxvi–xxxvii), Macurdy (¹1966: 84–91), Lee (1997: 40), Lesky (³2003: 260–261 και σημ. 2 όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία), Zacharia (2003: 3–5), Pellegrino (2004: 28–29), Swift (2008: 28–30), Martin (2010), και Martin (2018: 24–32). Ο Burian [στο Piero (1996: 3)] βασισμένος στις μετρικές επιλογές του Ευριπίδη χρονολογεί τον Ἴωνα μεταξύ του 412–410 π.Χ. Η Zacharia (2003: 4) τον χρονολογεί το 412 π.Χ.

2. Ο Hartung (1843: xii) θεώρησε πως τα δράματα της τετραλογίας ήταν η *Ἰνώ*, ο *Ερεχθέας*, ο *Ἴων* και ο *Σκίρων*. Πρβλ. Starkie (1909: 95 ad 434) και Δημοπούλου (2008: 31, και σημ. 72). Ο Ferguson (1969: 112–117) θεώρησε πως τα δράματα που αποτελούσαν την τραγική τριλογία ήταν ο *Ἴων*, ο *Πρακλῆς* και η *Ἀλόπη*, λόγω του κοινού θέματος του αβέβαιου πρόγονου.

από τον Απόλλωνα, γεννά το παιδί του, το οποίο αφήνει έκθετο και το οποίο χάρη στον ίδιο θεό τελικά το ξαναβρίσκει. Ο μύθος³ στον οποίο συμπεριλαμβάνονται η ιστορία της Κρέουσας του Ίωνα, και του Ξούθου δεν ήταν τόσο διαδεδομένος και «δουλεμένος» στο αρχαιοελληνικό δραματικό ρεπερτόριο.⁴ Εκτός από το παρόν δράμα, γνωρίζουμε πως μόνο ο Σοφοκλής έγραψε έναν Ίωνα ή/και μία Κρέουσα, ίσως πριν από τον Ευριπίδη.⁵

Στόχος μου στην παρούσα εργασία είναι να εξετάσω στον Ίωνα διάφορες όψεις της ευριπίδειας μεταγλώσσας.⁶ Ως μεταγλωσσικά ορίζω τα ενδοδραματικά εκείνα σήματα που αφορούν την ίδια τη γλώσσα, τη φύση και τη λειτουργία της.⁷ Ό,τι σχολιάζει τη γλώσσα ή τον τρόπο εκφοράς ή υποδεικνύει τρόπους εκφοράς συνιστά μία αυτοαναφορική τροπή του κειμένου καθώς αφορά το ίδιο το υλικό του, δηλαδή τη γλώσσα.⁸

3. Για τις προσδιοριστικές συντεταγμένες του μύθου είτε πριν από ή μετά τον Ευριπίδη ενδεικτικά, βλ. Ησίοδος απ. 9, και 10 M-W, όπου ο Ξούθος εμφανίζεται, μαζί με τον Δώρο και τον Αίολο, ως γιος του Έλληνα· Ηρόδοτος 7.94, όπου το όνομα των Ιώνων ετυμολογείται από τον Ίωνα· Ηρόδοτος 8.44.13, όπου κατά τον ιστορικό οι Αθηναίοι αφού άλλαξαν πολλά ονόματα ονομάστηκαν τελικά Ίωνες από τον στρατηγό τους τον Ίωνα, γιο του Ξούθου· Πλάτων, *Ευθύδημος* 302c7-d1, και Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις* 7.29.3, όπου ο Ίων αναφέρεται ως γιος του Απόλλωνα. Για την προγενέστερη μυθολογική παράδοση, βλ. Owen (1957: ix-xvii), Lee (1997: 38-39), Lesky (2003: 261), Swift (2008: 16-18), και Martin (2018: 13-15).

4. Η Swift (2008: 16) σημειώνει πως αν και το γενικό πλαίσιο του μύθου θα ήταν γνωστό στους θεατές, ο Ευριπίδης έχει μία ευελιξία στο πώς θα πει τη δική του εκδοχή. Παρομοίως, η Weiss (2013: 37) είναι της άποψης ότι οι θεατές θα γνώριζαν σε γενικές γραμμές τον μύθο του Ίωνα, αλλά δεν θα γνώριζαν την ακριβή παρουσίαση του μύθου από τον Ευριπίδη.

5. Δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια αν πρόκειται για δύο διαφορετικά δράματα ή για το ίδιο με δύο εναλλακτικούς τίτλους [Owen (1957: xii)]. Ο Lee (1997: 39, σημ. 122) σημειώνει την άποψη του Radt ότι στην ουσία έχουμε να κάνουμε με ένα δράμα. Ο Owen (1957: xiii), επίσης, διατείνεται πως είναι πιθανόν η Κρέουσα στο ομώνυμο σοφόκλειο έργο να μην ταυτίζεται με αυτήν του ευριπίδειου Ίωνα· ο Σοφοκλής μπορεί είτε να ασχολήθηκε με μία άλλη Κρέουσα (το όνομα ενδέχεται να σημαίνει απλώς «πριγκίπισσα») ή το δράμα του να ήταν μεταγενέστερο του Ευριπίδη. Πρβλ. και Swift (2008: 17). Για μία συζήτηση για τη σχέση ανάμεσα στο σοφόκλειο και το ευριπίδειο ομόθεμο έργο, βλ. Martin (2018: 18-20).

6. Ο Whitman (1996: 18) διατύπωσε την άποψη πως σε τρία ρομαντικά δράματα, και ιδιαίτερα στην *Ιφιγένεια την εν Ταύροις*, οι φωνές μπορούν να ακουστούν ως φωνές· για πολλή ώρα μπορεί κάποιος να ακούει όχι μόνο το τί λέγεται αλλά και το πώς λέγεται, μ' έναν τρόπο που σπάνια συναντάμε στους παλαιότερους τραγικούς.

7. Μεταγλώσσα είναι μια μορφή γλώσσας η οποία περιγράφει και σχολιάζει μιαν άλλη γλώσσα, την αντικειμενική γλώσσα [Elam (2003: 1080)]. Ορισμός του Μπαμπινιώτη (2003: 1080) για μεταγλώσσα: «λέξη ή φράση που αναφέρεται στην ίδια τη γλώσσα». Πρβλ. Νάκας (1998: 210-212, και ιδιαίτερα 210-211, σημ. 21).

8. Παραδείγματος χάριν, η Schuren (2016: 20) σημειώνει πως το εκφώνημα της Τρο-

Άμεσα συνδεδεμένη με τη μεταγλώσσα είναι και η έννοια της μεταεπιτέλεσης. Μεταεπιτελεστικά είναι τα σχόλια που αφορούν και σχολιάζουν την ίδια την επιτέλεση (performance) του κειμένου, τον τρόπο της λεκτικής εκφοράς, τον τρόπο υπόκρισης/θεατρικής εκτέλεσης των στίχων.

Στον πρώτο διάλογο ανάμεσα στην Κρέουσα και τον Ίωνα στο Α' Επεισόδιο, η πρώτη αναφέρει ότι δακρύζει, διότι βλέποντας τον ναό του Φοίβου ξύπνησαν παλιές αναμνήσεις (247–251) και αναρωτιέται πού μπορεί άραγε κάποιος να στραφεί για δικαιοσύνη, αν συντρίβεται από τις άδικες πράξεις όσων εξουσιάζουν (252–254). Ο Ίων χαρακτηρίζει τα προηγούμενα λόγια της Κρέουσας (247–254) ως *άνερμήνευτα* (τί χρημ' άνερμήνευτα δυσθυμῇ, γύναι; 255).⁹ δηλαδή ως ανεξήγητα, ως αδύνατα να τα ερμηνεύσει κάποιος. Ίσως, ωστόσο, εδώ ο Ίων να κάνει ταυτόχρονα και ένα σχόλιο για τον τρόπο εκφοράς του λόγου της Κρέουσας. Αυτό ίσως φαίνεται και στη χρήση του ρήματος *δυσθυμέω* (= είμαι κακοδιάθετος, μελαγχολικός)¹⁰ που εδώ φαίνεται να σχολιάζει την ψυχική κατάσταση της ηρωίδας έτσι όπως εκδηλώνεται λεκτικά.¹¹

Στη συνέχεια του δράματος (Β' Επεισόδιο) βγαίνει από το μαντείο του Απόλλωνα ο Ξούθος και αναγνωρίζει τον Ίωνα ως γιό του, αφού σύμφωνα με τον χρησμό που πήρε, ο πρώτος άνθρωπος που θα συναντούσε εξερχόμενος του μαντείου θα ήταν το παιδί του. Ο Ίων αρνούμενος να αποδεχτεί κάτι τέτοιο αναρωτιέται πώς να μην γελάει με μία τέτοια δήλωση (ποῦ δέ μοι πατήρ σύ; ταῦτ' οὖν οὐ γέλως κλύειν ἔμοι; 528) και ο Ξούθος τού απαντά: οὐ· τρέχων ὁ μῦθος ἄν σοι τὰμὰ σημήνειεν ἄν (529). Η αμέσως επόμενη ερώτηση του Ίωνα *καὶ τί μοι λέξεις;* (530) αποτελεί μία πρόσκληση για ομιλία,¹² το αποτέλεσμα

φού συγγόνους καχορροθεῖς (340) στον *Ιππόλυτο* του Ευριπίδη πιστοποιεί τα προηγούμενα λόγια της Φαίδρας ως αρνητικά, και ως προσλεκτική έκφραση ίσως παρέχει πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο εκφωνήθηκε και παραστάθηκε ο λόγος πάνω στη σκηνή. Τέτοιες προσλεκτικές εκφράσεις, σύμφωνα με τη Schuren, συνοδεύουν και επεξηγούν τη γλωσσική πράξη και δράση [speech act(ion)].

9. Τα χωρία από τον Ίωνα ακολουθούν την έκδοση του Diggle (1981), έτσι όπως αυτή αναδημοσιεύεται στο ερμηνευτικό υπόμνημα του Lee (1997: 42–157, όπου και η αντίστοιχη αγγλική μετάφραση).

10. Για τις σημασίες, βλ. Liddell & Scott & Jones (1996: 457 s.v. *δυσθυμαίνω*) και Σταματάκος (1999: 288 s.v. *δυσθυμέω*).

11. Σε αυτόν τον πρώτο διάλογο, οι ιδιολεκτικές διαφορές ανάμεσα στην Κρέουσα και τον Ίωνα υπαγορεύονται από την αντίστοιχη ψυχική κατάσταση των ηρώων. Πιο συγκεκριμένα, ο Ίων είναι ψύχραιμος, και ως εκ τούτου οι προτάσεις του είναι πιο μακροσκελείς από αυτές της Κρέουσας. Από την άλλη η Κρέουσα είναι ταραγμένη, και σε αυτό οφείλονται οι κοφτές και απότομες προτάσεις (ταραγμένος λόγος). Για το ζήτημα αυτό, βλ. Lee (1997: 188 ad 252–4).

12. Ο Martin (2018: 279 ad 530) θεωρεί πως εδώ δεν έχουμε απλώς μία πρόσκληση

ή/και το περιεχόμενο της οποίας όμως (δηλαδή η απάντηση του Ξούθου πατήρ σός είμι καὶ σὺ παῖς, (530) δεν ικανοποιεί τον νεαρό και για αυτό στον αμέσως επόμενο στίχο ρωτάει τίς λέγει τάδε; (531). Η αντωνυμία τάδε, ως σήμα κειμενικής δείξης, αναφέρεται στο περιεχόμενο του προηγούμενου εκφωνήματος του Ξούθου (πατήρ σός είμι καὶ σὺ παῖς ἐμός, 529), το επαληθευτικό κύρος του οποίου, ωστόσο, ο Ίων το αναζητεί σε υποκείμενο διαφορετικό του Ξούθου. Αφού ο Ξούθος ομολογήσει πως όσα ανήγγειλε αντλούνται από τον χρησμό του Απόλλωνα, ο νεαρός τελικά πείθεται. Αποδεχόμενος τον Ξούθο για πατέρα του, ο Ίων στρέφει το ενδιαφέρον του προς την αναζήτηση πληροφοριών για τη μητέρα του: ἔα, τίνος δέ σοι πέφυκα μητρός; (540). Ειδικότερα με την προστακτική ἔα¹³ ο Ίων προβαίνει σε μία νέα αφηγηματική εστίαση και πιο συγκεκριμένα στο θέμα της ταυτότητας της μητέρας του. Η αβεβαιότητα του Ξούθου για την ταυτότητα της τελευταίας τον οδηγεί στη διατύπωση του εκφωνήματος: οὐκ ἔχω φράσαι (541). Η άγνοια του οποιουδήποτε στοιχείου από την πλευρά του Ξούθου συναρτάται με την αδυναμία του για λέγειν, και ενδεχομένως έτσι να δικαιολογείται και ο κοφτός λόγος του σε αυτό το απόσπασμα. Η χρήση όρων που αφορούν το λέγειν (λέξεις 530, λέγει 531, φράσαι 541) δίνει έμφαση στον λόγο και αναδεικνύει το ενδιαφέρον για τη λειτουργία του στο επικοινωνιακό πλαίσιο και υπό αυτή την έννοια θα μπορούσε να θεωρηθεί μεταγλωσσικό το ενδιαφέρον του ποιητή εδώ.

Στις επόμενες επίμονες ερωτήσεις του Ίωνα (541–543) ο Ξούθος δεν διαθέτει καμία απάντηση. Αυτό σε συνδυασμό με τη δήλωση άγνοιας (οὐκ οἶδ(α), 543) προξενούν στον «γίό» του την επιθυμία για εκ νέου αφηγηματική επανεστίαση:¹⁴ φέρε λόγων ἀψώμεθ' ἄλλων (544).¹⁵ Ο Ξούθος με την επόμενη δήλωσή του τοῦτ' ἄμεινον, ὦ τέκνον (544) ανα-

για ομιλία αλλά μία πρόκληση. Ο Martin έχει δίκιο στον βαθμό μάλιστα που ο Ίων δεν μπορεί να πιστέψει τα όσα του λέει ο Ξούθος.

13. Στο σημείο αυτό διατηρώ την έκδοση του Murray. Ο Diggle οβελίζει την προστακτική ἔα και ο Lee (1997: 220 ad 540) επεξηγεί αυτόν τον οβελισμό στη βάση του ότι αυτή η προστακτική δεν συνάδει με το ιδιόλεκτο του Ίωνα. Ο Owen (1957: 108 ad 540) σημειώνει πως ο Murray θεώρησε ότι με αυτήν την προστακτική ο νεαρός ήρωας προσπαθεί να διώξει τον Ξούθο που τον έχει κλείσει στην αγκαλιά του. Με τον Murray διαφωνεί ο Owen και διατείνεται πως το ἔα, συχνό στον Ευριπίδη και συνήθως extra metrum, χρησιμοποιείται για να δώσει προσοχή σε ένα θέαμα ή σε έναν ήχο.

14. Ορθώς παρατηρεί ο Lee (1997: 220 ad 544) ότι εδώ ο Ίων συνειδητοποιεί πως δεν μπορεί να λάβει περαιτέρω πληροφορίες από τον Ξούθο για τον χρησμό, και για αυτό τώρα στρέφεται σε ερωτήσεις που εμπíπτουν περισσότερο στη λογική, όπου διαπιστώνει ο Ξούθος αποδεικνύεται για άλλη μια φορά η λογική.

15. Το υπερβατό επίσης που παρατηρείται σ' ἔα, φέρε λόγων ἀψώμεθ' ἄλλων, 544) υπογραμμίζει αυτήν την έντονη επιθυμία του Ίωνα για αφηγηματική επανεστίαση.

κουφίζεται που τελείωσαν οι εν είδει ανάκρισης ερωτήσεις του νεαρού¹⁶ και γι' αυτό δέχεται να μετατοπίσει το εστιακό κέντρο του λέγειν (και συνεκδοχικά το εστιακό κέντρο της αφήγησης). Η αντωνυμία του-το ως σήμα κειμενικής δείξης αναφέρεται στην προηγούμενη πρόταση του Ίωνα να αλλάξουν θέμα, ενώ παράλληλα με το επίθετο ἄμεινον ο δραματικός ήρωας επιδοκιμάζει τον νέο αφηγηματικό ελιγμό που θα τον βγάλει αυτήν τη φορά από τη δύσκολη θέση, εφόσον δεν έχει τί να απαντήσει.

Ο Ξούθος και ο Ίων αποχωρούν από τη σκηνή χαρούμενοι που «πατέρας» και «γιος» αναγνωρίστηκαν και στο Γ' Επεισόδιο, όταν εμφανίζονται αρχικά επί σκηνής η Κρέουσα και ο Παιδαγωγός της, η ηρωίδα ρωτά τις υπηρέτριές της σχετικά με την απάντηση-χρησμό που έλαβε ο Ξούθος στην ερώτηση αν τελικά θα αποκτήσουν παιδιά (747-751). Η προστακτική σημηνάτε (σημηνάτ'· εἰ γὰρ ἀγαθὰ μοι μηνύσετε, ἢ οὐκ εἰς ἀπίστους δεσπότας βαλεῖς χάριν, 750-751) αποτελεί μία εντολή της Κρέουσας προς τις γυναίκες του Χορού για λέγειν με ξεκάθαρο περιεχόμενο,¹⁷ αλλά η απάντησή τους είναι ασαφής: ἰὼ δαῖμον (752). Η Κρέουσα θεωρεί πως οι πρώτες λέξεις του Χορού δεν προοιωνίζονται κάτι το καλό (τὸ φροῖμιον μὲν τῶν λόγων οὐκ εὐτυχές, 753),¹⁸ ενώ ο Χορός επαναλαμβάνει την προηγούμενη αμφισημία: ἰὼ τλᾶμον (754) και εἰέν· τί δρῶμεν; θάνατος ὧν κείται πέρι... (756). Η αμέσως επόμενη ερώτηση της Κρέουσας (τίς ἤδε μοῦσα, χῶ φόβος τίνων πέρι;, 757) έχει διπλό σημασιολογικό περιεχόμενο. Η ηρωίδα αναρωτιέται σε ένα πρώτο επίπεδο για το περιεχόμενο των προηγούμενων λόγων του Χορού¹⁹ και σε ένα δεύτερο, μεταδραματικό, για την ειδολογική κατηγορία στην οποία εμπίπτουν αυτοί οι στίχοι.²⁰ Από τη μία αναγνωρίζει

16. Όπως έχει παρατηρήσει ο Martin (2018: 282 ad 544), ο Ξούθος νιώθει ανακούφιση που τελείωσε η ανάκριση.

17. Το ρήμα σημαίνω σημαίνει «φανερώνω», αλλά αρκετές φορές συνδέεται με τις προφητείες του μαντείου των Δελφών, π.χ. Ηράκλειτος 93 DK: ὁ ἀναξ, οὐ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει [για το τελευταίο, βλ. Liddell & Scott & Jones (1996: 1592 s.v. σημαίνω 3). Γενικά για τις σημασίες εκτός από Liddell & Scott & Jones, βλ. και Σταματάκος (1999: 889 s.v. σημαίνω)]. Υπό αυτήν την έννοια η Κρέουσα με τη χρήση της προστακτικής σημηνάτε ζητά από τις γυναίκες του Χορού να της φανερώσουν τον χρησμό που ο Ξούθος πήρε από το μαντείο..

18. Η Κρέουσα, παράλληλα, με τον όρο φροῖμιον παρέχει έναν δείκτη αφηγηματικής αὐτοσυνειδησίας.

19. Βλ. Lee (1997: 247 ad 756-9).

20. Η ερώτηση της Κρέουσας ενδεχομένως να οφείλεται αναφορικά εἰς τὸν προηγούμενο στίχο (εἰέν· τί δρῶμεν; θάνατος ὧν κείται πέρι..., 756) το οποίο σύμφωνα με τον Martin (2018: 337 ad 756) σηματοδοτεί τη μετάβαση όχι μόνο σε ένα καινούργιο θέμα, αλλά και σε ένα νέο τρόπο εκφώνησης, από τον θρήνο

συχικό σχολιασμό των παραπάνω χορικών στίχων. Πιο συγκεκριμένα, το ρήμα *θροέω*, σημασιολογικά συγγενές με το προηγούμενο *λάσχω*,²⁵ τονίζει τον ιδιαίτερο τρόπο εκφώνησης με την ταυτόχρονη υψηλή διακύμανση της φωνής.²⁶ Τα νέα του Χορού καταπλήττουν την Κρέουσα σε τέτοιο βαθμό που η ίδια να θεωρεί πως όσα άκουσε είναι τόσο φοβερά που είναι αδύνατο να εγγραφούν στο σημειακό σύστημα της γλώσσας.²⁷ Οι τρεις αναβαθμοί της αδυναμίας λεκτικοποίησης των όσων η ηρωίδα άκουσε (*ἄφατον*, *ἄφραστον*, *ἀναύδητον*) συναρτώνται με μια αντίστοιχη διαβάθμιση της ταραχής της ηρωίδας. Στην τελευταία μεταγλωσσική παρατήρηση συμφωνεί και ο Παιδαγωγός (*κάμοιγε...*, 785), ο οποίος μάλιστα επιζητεί μία σαφέστερη επαναδιατύπωση των πληροφοριών που παρείχε προηγουμένως ο Χορός: *...πῶς δ' ὁ χρησμός ἐκπεραίνεται, | σαφέστερόν μοι φράζε χῶστις ἔσθ' ὁ παῖς* (785–786). Ο Παιδαγωγός με το εκφώνημά του σαφέστερόν μοι φράζε ζητά από τον Χορό την εκφώνηση ενός λόγου σαφέστερου²⁸ και επιτελεί ταυτόχρονα τρεις διαφορετικές γλωσσικές πράξεις:²⁹ α) την εκφωνητική/λεκτική (*locutionary act*), την πράξη δηλαδή της εκφώνησης που συμπεριλαμβάνει και μία σημασία. β) την προσλεκτική (*illocutionary act*).³⁰ την

ράλληλα αφαιρεί την αμμηχανία που δημιουργείται με την επανάληψη του ίδιου επιθέτου.

25. Το ρήμα *θροέω* σημαίνει φωνάζω δυνατά, κραυγάζω, οδύρομαι, θρηνώ. Για τις σημασίες, βλ. Liddell & Scott & Jones (1996: 807 s.v. *θροέω*) και Σταματάκος (1999: 455 s.v. *θροέω*).

26. H Schuren (2015: 20) συλλέγει όλες τις περιπτώσεις της αττικής τραγωδίας όπου απαντά το ρήμα θροέω, και σημειώνει ότι το ρήμα αυτό «may specify the volume, form, style and contents of the utterance».

27. Ο Martin (2018: 342 ad 783) αναφέρει πως το παρηχητικό τρίκωλο των συνώνυμων επιθέτων υπογραμμίζει την ιδέα πως όσα άκουσε η Κρέουσα είναι τόσο φρικτά που δεν μπορούν να ειπωθούν, αλλά παράλληλα τονίζει την ίδια την προσπάθεια που η Κρέουσα καταβάλλει να βρει τις λέξεις για να εκφράσει και να αντιμετωπίσει την παρούσα κατάσταση.

28. Σύμφωνα με τη Rabello (2013: 31, σημ. 30) η χρήση του όρου *σαφέστερον* υπογραμμίζει την αντίθεση ανάμεσα στη «σαφήνεια» και το προσωνόμιο του Απόλλωνα, Λοξίας.

29. Για τις γλωσσικές πράξεις μίλησε πρώτη φορά ο Austin (1962). Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. ενδεικτικά Φιλιππάκη-Warburton (¹⁰1992: 299-307) και Χατζη-σάββα (2012: 437-443).

Παρά το απόσπασμα από τον διάλογο ανάμεσα στη Μήδεια και τον Αιγέα στη Μήδεια (689–693): Αιγ.: τί γάρ σὸν ὄμμα χρώς τε συντέτρη; ὁδός; Μήδ.: Ἀνδρῶν, χάκιστός ἐστι μοι πάντων πάσι. Αἰγ.: τί στίς; σαφὺς μοι σάφ' ἔφακον θυσιουργίας. Μήδ.: σφίκεϊ μ' Ἰάσων ἄνδρ' ἐξ ἐμοῦ παῖδι. Αἰγ.: τί γάρ μοι σάφ' ἔφακον; Μήδ.: ἄνδρ' ἐξ ἐμοῦ παῖδι. Σε αὐτὴν τὴν περιπέτλην ἡ προσελκτική δυναμικὴ τοῦ μὲν ἡρώος ἀπαφώσας (μοι...σφίκεϊ, 691), δηλαδή τὴν επιθυμία/ἐπιτολὴ τοῦ να μιλήσῃ τῇ Μήδειᾳ σαφέστερα, δὲν γίνεται κατανοητὴ ἀπὸ τὴν τραγικὴν ηρώίδα. Αὐτὴ ἡ ανεπιτήρητη κατανόησις συνεπάγεται

πράξη δηλαδή που επιτελεί ο ίδιος ενώ εκφωνεί κάτι, και γ) τη διαλεκτική πράξη (perlocutionary act), που αναφέρεται στο αποτέλεσμα που επιδιώκει ο Παιδαγωγός, το οποίο εν προκειμένω συναρτάται με την προσπάθειά του να επηρεάσει τη θεατρική/ρυθμική (μετρική) συμπεριφορά των υπηρετριών της Κρέουσας. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι αμέσως μετά από αυτήν την «εντολή» του Παιδαγωγού οι γυναίκες του Χορού δεν απαγγέλλουν σε λυρικά πια μέτρα αλλά σε ιαμβικό τρίμετρο: (787–788), (794–795), και (802).³¹ Το σαφέστερον εδώ είναι ένας δείκτης που σηματοδοτεί τη μετάβαση από το λυρικό τμήμα στο ιαμβικό. Θα μπορούσε κάποιος, λοιπόν, να πει πως εδώ πρόκειται για ένα αυτοσχόλιο του Ευριπίδη πως το μετρικό αντίστοιχο της σαφήνειας, που χρειάζεται εν προκειμένω για να «αποσαφηνιστεί» η προφητεία του μαντείου, είναι ο ιαμβικός τρίμετρος και όχι κάποιο λυρικό/χορικό μέτρο.

Η κατάπληξη από τα νέα που έμαθε και η έντονη συναισθηματική φόρτιση της Κρέουσας συσσωρεύθηκαν στους εξήντα σχεδόν στίχους κατά τους οποίους διατήρησε τη σιωπή της (800–858). Στη ρητορική ερώτηση της Κρέουσας *ὦ ψυχά, πῶς σιγάσω;* (859) ενοφθαλμίζεται ένας μεταγλωσσικός προβληματισμός για το δίπολο σιωπή–λόγος. Η σιωπή μετατρέπεται τώρα σε ένα λεκτικό/λυρικό ξέσπασμα μέσω του οποίου η ηρωίδα προσπαθεί να αντισταθμίσει το ψυχικό της πάθος³² και απαντά στο ερώτημά της. Μέχρι τώρα το αίσθημα της ντροπής για την ένωσή της με τον Φοίβο ήταν αυτό που την είχε οδηγήσει στη διατήρηση της σιωπής, αλλά τώρα θεωρεί πως η αιδώς δεν μπορεί πια να την εμποδίσει από το λέγειν και την αποκάλυψη της αλήθειας.³³ τί

μία νέα προσλεκτική πράξη: *φράζε μοι σαφέστερον* (693). Η μετάβαση από τον θετικό βαθμό (σαφώς) στον συγκριτικό (σαφέστερον) συναρτάται με μία επίταση της προσλεκτικής ισχύος. Η Schuren (2015: 23 και σημ. 74) κατατάσσει τις προστακτικές τόσο στο (785–786) του *Ίωνα* όσο και στο (691–693) της *Μήδειας* στην κατηγορία των προσλεκτικών εκφράσεων (illocutionary expressions) και σημειώνει για αυτές πως: «The vast majority of illocutionary expressions in the imperative mood refers to the activity of speaking, while less than a quarter refers to the act of listening or, occasionally, asking» (σσ. 23–24).»

31. Βλ. Αντίστοιχα: *ὅτω ξυναντήσκειν ἐκ θεοῦ συθείς | πρῶτω πόσις σός, παῖδ' ἔδωκ' αὐτῷ θεός* (787–788), *οἶσθ', ὦ φίλη δέσποινα, τὸν νεανίαν | ὃς τόνδ' ἔσαιρε ναῦν: οὗτος ἔσθ' ὁ παῖς* (794–795), *Ἴων', ἐπεὶ περ πρώτος ἤντησεν πατρί* (802).

32. Για τη Zacharia (2003: 81, σημ. 117) η λειτουργία της ερώτησης στο (859) είναι περιπλοκή, διότι το γεγονός της λεκτικής εκφώνησης (fact of uttering) έχει ήδη σπάσει τη σιωπή. Για την ερευνήτρια η ερώτηση αυτή έχει σαφώς τον χαρακτήρα (personative question).

33. Λόγω της αιδούς η Κρέουσα «γνώσε» τη λειτουργία της ένωσης με τον Φοίβο σε μία υποτιθέμενη φίλη της. Για το ζήτημα της αιδούς το οποίο διατρέχει το έργο και χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά των ηρώων, βλ. τους στίχους (336), (341), (395), (977). Τα

ΙΑΚΩΒΑΤΕΛΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΕΩΤΕΡΙΟΥ

γάρ ἐμπόδιον κώλυμ' ἔτι μοι; (862).³⁴ Κατά τη διάρκεια του Α' Επεισοδίου και στον πρώτο διάλογό της με τον Ίωνα η Κρέουσα, αφού αφηγήθηκε την ιστορία του βιασμού της από τον Απόλλωνα «χρεώνοντάς» τη σε μία υποτιθέμενη φίλη της, βλέποντας τον Ξούθο να φτάνει επί σκηνής παρότρυνε τον νεαρό νεωκόρο να επιλέξει τη σιωπή αντί του λόγου εξ αιτίας του φόβου της ότι το λέγειν μπορεί να ενέχει απροσδόκητη δυναμική και να της προξενήσει προβλήματα με το σύζυγό της: ...τούς λελεγμένους λόγους | σίγα πρὸς ἄνδρα, μή τιν' αἰσχύνῃ λάβω | διακονοῦσα κρυπτά. καὶ προβῇ λόγος | οὐχ ἥπερ ἡμεῖς αὐτὸν ἐξελίσσομεν (394–397). Ακριβῶς λόγω αυτής της πεποίθησής της τώρα προτιμά τον λόγο ενδεχομένως είτε για να ανατρέψει την τωρινή της κατάσταση είτε για να βρει δικαιοσύνη για την αδικία που θεωρεί ότι υπέστη.³⁵ εφόσον μάλιστα διατείνεται ότι τελικά η προηγούμενη απόφασή της να επιλέξει τη σιωπή αποδείχτηκε άκαρπη: φροῦδαι δ' ἐλπίδες, ἅς διαθέσθαι | χρήζουσα καλῶς οὐκ ἔδυνήθην, | σιγῶσα γάμους, | σιγῶσα τόκους πολυκλαύτους (866–869).

Στη μονωδία της Κρέουσας εντοπίζονται και άλλοι μεταγλωσσικοί δείκτες. Η ηρωίδα ομολογεί πως θα απευθύνει έναν κατηγορητήριο

χωρία συγκεντρώνει η Zacharia (2003: 81, σημ. 119). Για την αἰδῶ στον Ευριπίδη, βλ. Cairns (1993: 265–342). Για τη Weiss (2008: 43) η αἰδῶς της Κρέουσας, που εμφανίζεται ως εσωτερικευμένη μορφή των προσδοκιών της κοινωνίας, την εμπόδισε να μιλήσει. Σύμφωνα με τον Mastronarde (2010: 262) η Κρέουσα ερμηνεύει την απόκρυψη του μυστικού της ως μέρος της εμπλοκής της σε «αγώνες αρετῆς» στα μάτια του συζύγου της και του κόσμου, ένας αγώνας τον οποίο τώρα η ίδια βλέπει πως δεν έχει νόημα να συνεχίσει εφόσον ο άντρας της την πρόδωσε. Ο Martin (2018: 362) γράφει: «the external situation has changed in such a way as to no longer forbid her speaking: up to now her roles as wife and potential mother have imposed αἰδῶς, the necessary consciousness of her reputation (863–9)».

34. Πρβλ. το απόσπασμα (834–839) από την Ιφιγένεια την εν Ταύροις, όπου η ομώνυμη ηρωίδα στην αναγνώριση με τον Ορέστη αναφωνεί: τόδ' ἔτι βρέφος | ἔλιπον ἀγκάλαισι νεαρὸν τροφοῦ | νεαρὸν ἐν δόμοις. | ὧ χρεῖσσον ἢ λόγουςιν εὐτυχοῦσά μου | ψυχά, τί φῶ; θαυμάτων | πέρα καὶ λόγου πρόσω τάδ' ἐπέβα. Στην περίπτωση αυτή το λέγειν για την Ιφιγένεια δεν αρκεί για να αποτυπωθεί η χαρά που νιώθει. Η Ιφιγένεια υπογραμμίζει το αφύσικο του γεγονότος και παρομοιάζει την αναγνώριση με τον Ορέστη με κάτι που ξεπερνάει ακόμη και τα θαύματα. Η φράση λόγου πρόσω μπορεί να σημαίνει «πέρα από τη λογική». Αυτό που ξεπερνάει τα θαύματα (θαυμάτων πέρα) ξεπερνάει και τη λογική (λόγου πρόσω), όμως η επανένωση χαρακτηρίζεται «πολύ πιο πέρα (πρόσω) από τη λογική». Αυτό που είναι πέρα από τη λογική μπορεί να είναι πέρα από τα θαύματα και σίγουρα είναι πέρα από τον λόγο. Φαίνεται πως ο Ευριπίδης χρησιμοποιεί την αμφίβολη γενική λόγου και όχι τη γενική λέγων για να υποδείξει ότι η αναγνώριση είναι τόσο ως ορθολογικές προσδοκίες όσο και μία κεκλιμένη λογική αφήγηση. Η αφήγηση είναι της Κυριακού (2006: 281–282).

35. Για την απροσδόκητη δυναμική που έχει ο λόγος για τη Κρέουσα, βλ. Mueller (2010: 380). Για το θέμα της δικαιοσύνης στην οποία ελπίζει σπάζοντας τη σιωπή της, βλ. Zacharia (2003: 81).

λόγο κατά του Απόλλωνα: σοὶ μομφάν, ὦ Λατοῦς παῖ, ἰ πρὸς τάνδ' αὐγάν αὐδάσω (885–886). Το εκφώνημα της Κρέουσας μομφάν... αὐδάσω συνιστά μία γλωσσική πράξη (speech act), και είναι επιτελεστικό (performative), αφού τη στιγμή της εκφώνησής του επιτελείται συγχρόνως και η σημασία του. Εφόσον, μάλιστα, η φράση μομφάν... αὐδάσω περιγράφει ρητά το είδος της λεκτικής πράξης που επιτελείται, τότε το εκφώνημα αυτό κατατάσσεται στα ρητά επιτελεστικά εκφωνήματα (explicit performatives).³⁶ Η ηρωίδα, επίσης, κάνοντας μια αναδρομή στο παρελθόν της (887–902) αναφέρεται στη στιγμή του βιασμού της από τον Απόλλωνα και στην αντίσταση που προέβαλε: κραυγάν ὦ ματέρα μ' αὐδῶσαν (893). Η γλωσσική πράξη του παρελθόντος (κραυγάν...αὐδῶσαν) επαναλαμβάνεται κατ' ουσίαν και τώρα,³⁷ μόνο που αυτήν τη φορά το περιεχόμενό της αλλάζει. αφού η κραυγή μετατρέπεται σε μομφή, ίσως λόγω της αναποτελεσματικότητας της πρώτης (η κραυγή δεν τη βοήθησε να γλυτώσει τον βιασμό). Επαναλαμβάνοντας την παρελθοντική της γλωσσική συμπεριφορά η Κρέουσα επαναφέρει το παρελθόν της στο δραματικό παρόν, κάτι που υπογραμμίζεται και από τη μετοχή ενεστώτα (αὐδῶσαν, 893) που χρησιμοποιείται για την αναληπτική αφήγηση της ηρωίδας. Τέλος, στο εκφώνημα ἐς οὗς αὐδᾶν καρύξω (911) διαφαίνεται η επιθυμητή αποτελεσματικότητα του αὐδᾶν· η ηρωίδα επιθυμεί ὅσα εἶπε να φτάσουν στα αυτιά του Απόλλωνα.³⁸ Τη μεταεπιτελεστική χροιά του εκφωνήματος ενισχύει και ο συνδυασμός φωνηέντων (ε. ου, αυ, α, α, υ, ω) που υπογραμμίζει το ηχητικό αποτέλεσμα του αὐδᾶν.³⁹

Η Κρέουσα κατά τη διάρκεια της μονωδίας της αποκαλύπτει την κρυφή ένωσή της με τον Φοῖβο. Οι αποκαλύψεις της «τραγικής» ηρωίδας σοκάρουν τον Παιδαγωγό που αναφωνεί τί φῆς; τίνα λόγον Λοξίου κατηγορεῖς; ἰ ποῖον τεκεῖν φῆς παῖδα; ποῦ θεῖναι πόλεως ἰ θηρσὶν φίλον τύμβευμ'; ἀνελθέ μοι πάλιν (931–933).⁴⁰ Η προστακτική ἄνελθέ μοι πάλιν (933) συναρτάται με ένα αίτημά του προς την Κρέουσα για επανάληψη της προηγούμενης αφήγησης και συνιστά μία υπο-

36. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα «ρητά επιτελεστικά εκφωνήματα», βλ. Φιλίππακη-Warburton (1992: 300).

37. Βλ. Martin (2018: 374 ad 893).

38. Στο σημείο αυτό παραθέτω το (911) από την έκδοση του Murray που υιοθετεί τη γραφή του χφ. L ἐς οὗς. Ο Diggle το διορθώνει σε ἐς φῶς. Διαφωνώ με τον ισχυρισμό του Lee (1997: 263 ad 911) ότι η συνεχφορά ἐς οὗς θα υποδήλωνε τη μυστικότητα.

39. Η διατύπωσή μου σ' αυτό το σημείο οφείλει πολλά στη Γκαστέ (2013: 40, σημ. 25).

40. Σύμφωνα με τη Weiss (2008: 44) η ερώτηση του Παιδαγωγού τί φῆς; (931) προκύπτει από την αμφίσημη γλώσσα που χρησιμοποίησε η Κρέουσα στη μονωδία της και ο γέροντας ζητά μία σαφέστερη επεξεργασία του περιεχομένου της μονωδίας.

χρεωτική διευθυντική πράξη, μία εντολή δηλαδή για ένα αναδρομικό λέγειν προς όφελος του ιδίου (μοι).⁴¹ Ο Παιδαγωγός ζητά από την Κρέουσα αυτό που θα ζητήσει και η Ιοκάστη από τον δεύτερο αγγελιαφόρο στις Φοίνισσες: ... ἀλλ' ἀνελθέ μοι πάλιν, ἰ τί τὰπὶ τούτοις παῖδ' ἐμῷ δρασεῖτον (1206–1207). Τόσο ο Παιδαγωγός, λόγω της κατάπληξής του, όσο και η Ιοκάστη, λόγω της ανησυχίας της για τους γιούς της Ετεοκλή και Πολυνείκη, επιζητούν μία αφήγηση όχι απλώς αναδρομική,⁴² αλλά μία αφήγηση με περισσότερες λεπτομέρειες.⁴³ Αν και στην περίπτωση των Φοινισσών ο αγγελιαφόρος δεν επαναλαμβάνει την αφήγηση παρά προβαίνει σε περαιτέρω λεπτομέρειές της (1208 κ.εξ.), η Κρέουσα μετά την προσταγή του Παιδαγωγού της επαναφηγείται το θέμα που έθιξε στη μονωδία της παρέχοντας περισσότερες λεπτομέρειες (934–966).⁴⁴

Ο Παιδαγωγός και η Κρέουσα αποφασίζουν να εκδικηθούν φονεύοντας τον Ίωνα, ενώ οι γυναίκες του Χορού επικαλούνται την Εκάτη για να βοηθήσει στα σχέδια της κυρίας τους. Στο Γ' Στάσιμο (1048–1105) οι υπηρέτριες της «τραγικής» ηρωίδας διατυπώνουν έναν ποιητολογικό προβληματισμό για το θέμα της γυναικείας παρουσίας στην ποίηση.⁴⁵

41. Οι υποχρεωτικές διευθυντικές πράξεις είναι διαταγές οι οποίες χρησιμοποιούνται για να επηρεάσουν τη σκόπιμη συμπεριφορά του δέκτη, έτσι ώστε να επιτελέσει, σε πρώτη φάση προς όφελος του ομιλητή, την πράξη που διευκρινίζεται άμεσα ή έμμεσα από το εκφώνημα. Περισσότερα για αυτό το θέμα, βλ. Ευσταθίου (1993: 9). Κατά τον Searle (1969) με τις κατευθυντικές (directives) πράξεις ο ομιλητής προσπαθεί να πείσει τον ακροατή να κάνει κάτι. Για την πενταμερή διάκριση των γλωσσικών πράξεων που πρότεινε ο Searle, βλ. Φιλιππάκη-Warburton (¹⁰1992: 302–303). Για την προστακτική ως την κατ' εξοχήν μορφή με την οποία υλοποιείται γλωσσικά η κατευθυντικότητα, βλ. Βασιλάκη (2006: 1). Πρβλ. ακόμη την ανάλυση του Νάκα (¹1998: 208–210) για την κατευθυντική λειτουργία της γλώσσας.

42. Το ρήμα *ἀνέρχομαι* όταν χρησιμοποιείται για τη συζήτηση σημαίνει «έρχομαι πάλι εκεί απ' όπου ξεκίνησα, έρχομαι πάλι στην αρχή του ζητήματος». Για τις σημασίες, βλ. Liddel & Scott & Jones (¹1996: 135 s.v. *ἀνέρχομαι* II) και Σταματάκος (1999: 113 s.v. *ἀνέρχομαι* II).

43. Ο αρχαίος σχολιαστής γράφει για το (1207) από τις Φοίνισσες: ἀλλ' εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου ἀνάδραμε καὶ διήγησαι τί μέλλουσι δράσαι [Schwartz (1887: 377 ad 1207)]. Σύμφωνα με τον Mastronarde (1979: 67, σημ. 46) το ρήμα *ἀνέρχομαι* να μεν δηλώνει την επιστροφή σε προηγούμενο θέμα, αλλά επίσης σημαίνει επανέρχομαι σε περισσότερες λεπτομέρειες. Αυτό το αίτημα του Παιδαγωγού για αναδρομική αφήγηση καταφέρει να μεταγράψει στα Αγγλικά ο Lee (1997: 111) στο μετάφρασμά του «Please go back to your story», σε αντίθεση με τη μεταφραστική επιλογή του Ρούσσου (1992: 115) και της Ανδρεάδη (2017: 61) «πες μου πάλι».

44. Η Κρέουσα του Ίωνα και ο Β' Αγγελιαφόρος των Φοινισσών παρουσιάζουν έναν διαφορετικό τρόπο κατανόησης της προδλεκτικής δύναμης των λέξεων.

45. Βέβαια όχι μόνο στην ευριπίδεια ποίηση αλλά γενικά. Ο Lee (1997: 278 ad 1090 ff.) σημειώνει χαρακτηριστικά ότι οι ιστορίες της Εριφύλης, της Κλυταιμνήστρας, της

Ἦδη από την αρχαιότητα και με τον Αριστοφάνη είχε δημιουργηθεί το στερεότυπο πως ο Ευριπίδης ήταν μισογύνης⁴⁶ και για αυτό παρουσίαζε και φανέρωνε επί σκηνῆς τις γυναικείες ανομίες. Παραδείγματος χάριν στις Θεσμοφορίζουσες, μία κωμωδία της οποίας το κεντρικό θέμα είναι ο μισογυνισμός του Ευριπίδη, μία από τις γυναίκες του Χορού διαμαρτύρεται ότι οι ευριπίδειες τραγωδίες κατηγορούν τις γυναίκες: βαρέως φέρω τάλαινα πολὺν ἤδη χρόνον | προπηλακιζομένας ὀρώς ἡμᾶς ὑπὸ | Εὐριπίδου τοῦ τῆς λαχανοπωλητρίας | καὶ πολλὰ καὶ παντοῖ' ἀκουούσας κακὰ (385–388). Στον Ἴωνα σχολιάζεται με έναν αυτοαναφορικό τρόπο⁴⁷ η γυναικεία αντίδραση για τον αρνητικό τρόπο παρουσίας του γυναικείου φύλου. Οι υπηρέτριες της Κρέουσας διαμαρτύρονται ως εξής: ὀράθ' ὅσοι δυσκελάδοι– | σιν κατὰ μοῦσαν ἰόντες ἀείδεθ' ὕμνοις | ἀμέτερα λέχεα καὶ γάμους | Κύπριδος ἀθέμετας ἄνοσίους, ὅσον | εὐσεβία κρατοῦμεν | ἄδικον ἄροτον ἀνδρῶν (1090–1095). Τα ποιήματα (ὕμνοις) χαρακτηρίζονται από τον Χορό δυσκέλαδα, δηλαδή κακόηχα.⁴⁸ Η αξιολογική κρίση που ενοφθαλμίζεται στη χρήση του συγκεκριμένου επιθέτου είναι διττή: στο μυαλό του Χορού το αρνητικό περιεχόμενο αυτών των ποιημάτων υποβαθμίζει συνεκδοχικά την αισθητική τους ποιότητα και για αυτό αποτιμώνται αρνητικά (κατὰ μοῦσαν).⁴⁹ Σε αντίποινα αυτής της παρουσίας, ο Χορός τώρα δηλώνει πως το δικό του ἄσμα θα αποτελέσει μία επίθεση κατά των ανδρῶν:⁵⁰ παλίμφαμος ἀοιδὰ | καὶ μοῦσ' εἰς ἄνδρας ἴτω | δυσκέ-

Φαίδρας και της Σθενέβοιας ήταν καλά γνωστές όπως ήταν και οι μισογυνίστικες απόψεις των ποιητών, όπως ο Σημωνίδης ο Αμοργίνος και ο Αρχίλοχος.

46. Για το ζήτημα του ευριπίδειου μισογυνισμού, βλ. ενδεικτικά March (1990).

47. Για την Παπαδοπούλου (2008: 150) το μεγαλύτερο παράδοξο στην παρουσία του γυναικείου στοιχείου στην αττική τραγωδία αποτελεί το γεγονός ότι οι γυναικείοι χαρακτήρες είναι δημιουργήματα ανδρῶν ποιητών. Για την ερευνήτρια, επίσης, υπάρχουν συγκεκριμένες στιγμές που η τραγωδία σχολιάζει με έναν αυτοαναφορικό τρόπο αυτό το φαινόμενο, όπως συμβαίνει στο χωρίο (1090–1098) του Ἴωνα και στο (416–430) της Μήδειας.

48. Για τις σημασίες του επιθέτου δυσκέλαδος, βλ. Liddell & Scott & Jones (1996: 457 s.v. δυσκέλαδος) και Σταματάκος (1999: 288 s.v. δυσκέλαδος).

49. Η βασική σημασία της πρόθεσης είναι «κάτω, προς τα κάτω». Σχετικά βλ. Liddell & Scott & Jones (1996: 882–884 s.v. κατὰ) και Σταματάκος (1999: 496–497 s.v. κατὰ). Ο Ιακώβ (2001: 25) κατατάσσει τον στίχο (1091) του Ἴωνα στις περιπτώσεις εκείνες όπου το ουσιαστικό μοῦσα δηλώνει το τραγούδι, τη μουσική ή ποιητική καλλιέργεια, και σπανιότερα την έμπνευση. Βασισμένος στα λόγια του Ιακώβ θα έλεγα ότι η συνεκφορά κατὰ μοῦσαν (1091) συναρτάται με μια κατὰ μοῦσαν ποιητική καλλιέργεια.

50. Σύμφωνα με τον Thornburn (2001: 226) οι υπηρέτριες της Κρέουσας καυχώνται στον στίχο (1094) πως ξεπερνούν τους άνδρες στην ευσέβεια και προτρέπουν η απιστία των ανδρῶν να διακηρυχθεί στα ἄσματα (1096–1098). Ένα τέτοιο συναίσθημα, συνεχίζει

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

λαδος ἀμφὶ λέκτρων (1096–1098). Η επιθυμητή δυναμική του παρόντος άσματος εντοπίζεται στον χαρακτηρισμό παλίμφαμος, ο οποίος υπογραμμίζει τη λογική του Χορού «οφθαλμός αντί οφθαλμού» και εδώ ειδικότερα «άσμα αντί του άσματος».⁵¹

Μετά την αποτυχημένη προσπάθεια δολοφονίας του Ίωνα και την αποκάλυψη της πλεκτάνης της Κρέουσας, μητέρα και γιος τελικά αναγνωρίζονται. Στη σκηνή της αναγνώρισής τους η ηρωίδα μέσα στη χαρά της που βρήκε τον γιό της αναρωτιέται: τίν' αὐδὰν αὖσω. ἢ βοάσω; (1446–1447). Η Κρέουσα αναρωτιέται ποιο είδος λόγου να χρησιμοποιήσει για να αποτυπώσει στο σημειακό σύστημα της γλώσσας τη χαρά που νιώθει (πόθεν μοι ἢ συνέκυρσ' ἀδόκητος ἡδονά; πόθεν ἢ ἐλάβομεν χαράν; . 1447–1449).⁵² Στη μεταγλωσσική αυτή ερώτηση, απάντηση δίνει η ίδια επιλέγοντας να εκφράσει τη χαρά της άδοντας λυρικούς στίχους εκεί που ο Ίων εξακολουθεί να απαγγέλλει τους στίχους του σε ιαμβικό τρίμετρο. Ενδεχομένως εδώ να ενοφθαλμίζεται και ένα αυτοσχόλιο του Ευριπίδη ότι ο ενδεδειγμένος τρόπος έκφρασης του συγκεκριμένου συναισθήματος είναι ο λυρικός.⁵³

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτουν τα εξής τελικά συμπεράσματα:

Ο Ευριπίδης με όχημα τους χαρακτήρες του Ίωνα και τις μεταγλωσσικές τους παρατηρήσεις σχολιάζει και προβληματίζεται για τον τρόπο

ο Thornburn, από τις γυναίκες του Χορού μπορεί είτε να προσιωνίζεται είτε να αναγνωρίζει τα σχόλια περί ευριπίδειου μισογυνισμού που έκανε ο Αριστοφάνης στις Θεσμοφοριάζουσες, σε μία κωμωδία που διδάχθηκε την ίδια περίοδο με τον Ίωνα.

51. Για τις σημασίες αυτού του επιθέτου, βλ. Liddell & Scott & Jones (1996: 1292 s.v. παλίμφαμος) και Σταματάκος (1999: 732 s.v. παλίμφημος). Ο συγκεκριμένος προβληματισμός του Χορού στον Ίωνα διατυπώνεται και στη Μήδεια. πάλι από τις γυναίκες του Χορού. Πιο συγκεκριμένα, η κορυφαία στο (414–422) αναφωνεί: τάν δ' ἐμάν εὐκλειαν ἔχειν βιοτὰν στρέφουσι φάμαι· ἢ ἔρχεται τιμὰ γυναικείῳ γένει· ἢ οὐκέτι δυσκέλαδος ἢ φάμα γυναικάς ἔξει. ἢ μοῦσαι δὲ παλαιγενεῶν λήξουσ' αἰοδῶν ἢ τάν ἐμάν ὕμνεῦσαι ἀπιστοσύναν. Ο Χορός εδώ έχοντας γίνει μάρτυρας της σύλληψης των σχεδίων της Μήδειας πιστεύει πως το μέσο για την αποκατάσταση της φήμης των γυναικών είναι η εκδίκηση. Για το χωρίο αυτό, βλ. και τα αντίστοιχα σχόλια του Mastronarde (2006: 318–319)..

52. Η Catenaccio (2017: 78) έχει παρατηρήσει πως, ενώ στη μονωδία της Κρέουσας οι λέξεις που αφορούν το λέγειν είναι συνδεδεμένες με το συναίσθημα της δυσφορίας, εδώ η αντίστοιχη ορολογία εκφράζει τη χαρά της ηρωίδας.

53. Ο Chong Gossard (2008: 2) σημειώνει πως στην ευριπίδεια δραματοουργία (σωζόμενα και αποσπασματικά έργα) απαντούν έντεκα επισηματικά αιμοβαί σε μορφή ντουέτου. Για τον ερευνητή μάλιστα η Κρέουσα άδει τους στίχους της διότι είναι γυναίκα και ο Ευριπίδης επιφυλάσσει το άσμα και άλλες συγκεκριμένες τρόπες επικοινωνίας στους γυναικείους του χαρακτήρες προκειμένου να εκφράσουν συναισθήματα τα οποία οι ανδρικοί χαρακτήρες πρέπει να μάθουν και τα οποία, ωστόσο, οι ίδιοι δεν μπορούν να βιώσουν.

εκφώνησης του λόγου, για το περιεχόμενο του λέγειν, για την τονική διακύμανση των εκφωνημάτων, για το ζήτημα της λεκτικοποίησης των συναισθημάτων, όπως της ταραχής, της δυστυχίας, της κατάπληξης, της χαράς, κ.ά. και για τη δύναμη που μπορεί ο λόγος να αποκτήσει.

Με τη βοήθεια γλωσσολογικών εργαλείων προερχόμενων από τον χώρο της Πραγματολογίας έδωσα έμφαση στη θεωρία των λεκτικών πράξεων (speech acts) προσπαθώντας κατ' αυτόν τον τρόπο να ανιχνεύσω τους προβληματισμούς του Ευριπίδη γύρω από το θέμα της διαχείρισης των εκφωνημάτων από τους ήρωες του δράματος.⁵⁴ π.χ. την αλλαγή της γλωσσικής συμπεριφοράς των γυναικών του Χορού που επιζητά ο Παιδαγωγός για να αποσαφηνιστεί η αφήγηση του χρησμού που έλαβε ο Ξούθος, ή π.χ. τον «διευθυντικό» χαρακτήρα που ενέχει το εκφώνημα του γέροντα, όταν καλεί την Κρέουσα να αποσαφηνίσει την ιστορία της ένωσής της με τον Φοίβο, κ.ά.

54. Η Schuren (2015: 20) σχολιάζει ότι η μελέτη των γλωσσικών πράξεων μας βοηθά να ανιχνεύσουμε τη γλωσσική διάθεση ή πρόθεση του ομιλητή ή και την επιθυμητή πρόσληψη του λόγου από τον αποδέκτη. Μελετώντας το ζήτημα της γλωσσικής επικοινωνίας στην *Ηλέκτρα* του Ευριπίδη με τη βοήθεια σύγχρονων γλωσσολογικών θεωριών, ο van Emde Boas (2017: 17) σημειώνει πως η θεωρία των λεκτικών πράξεων (speech act theory) μας βοηθά να κατανοήσουμε πώς διαχειρίζονται οι ομιλητές τα εκφωνήματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Ανδρεάδης, Ι. (2017), *Ευριπίδη Ίων*, Αθήνα: Κάπα Εκδοτική.
- Βασιλάκη, Ε. (2006), *Κατευθυντικές λεκτικές πράξεις. Θεωρητική Ανάλυση και Εφαρμογή στη Διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας*, Διδακτορική Διατριβή: Ε.Κ.Π.Α.
- Γκαστή, Ε. (2013), «Σοφοκλέους Ηλέκτρα 147–149: Ένα Σχόλιο Ποιητικής και Θεατρικής Αυτοσυνειδησίας», *Λογείον* 3: 33–50.
- Whitman, C.H. (1996), *Ο Ευριπίδης και ο Κύκλος του Μύθου* (μετ. Ε. Θωμαδάκη), Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Δημοπούλου, Γ. (2008), *Η Ινώ του Ευριπίδη*, Μεταπτυχιακή Διατριβή: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Elam, K. (2001), *Η Σημειωτική Θεάτρου και Δράματος* (μετ. – εισαγ. Κ. Διαμαντάκου), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ευσταθίου, Α. (1993), «Ιεραρχία στη Γλώσσα μέσα από την Ομιλία: ‘Πράξεις Ομιλίας’», *Σημαίνον* 4: 7–15.
- Ιακώβ, Δ.Ι. (2001), *Η Ποιητική της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας*, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Lesky, A. (2003), *Η Τραγική Ποίηση των Αρχαίων Ελλήνων. Τόμος Β΄. Ο Ευριπίδης και το Τέλος του Είδους* (μετ. Ν.Χ. Χουρμουζιάδης), Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Mastronarde, D.J. (2006), *Ευριπίδου Μήδεια. Εισαγωγή, Φιλολογική Επιμέλεια, Σχόλια* (μετ. Δ. Γιωτοπούλου, επιμ. της μετ. Μ. Χριστόπουλος), Αθήνα: Πατάκης.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2005), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Με Σχόλια για τη Σωστή Χρήση των Λέξεων*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Νάκας, Θ. (1998), «Οι Επικοινωνιακές Λειτουργίες της Γλώσσας», στον συλλογικό τόμο *Μία Πολυεπιστημονική Θεώρηση της Γλώσσας*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης & Ρίο: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών, σελ. 193–232.
- Παπαδοπούλου, Θ. (2008), «Ανθρωπολογία, Κοινωνιολογία και Λογοτεχνική Παράδοση: Το Γυναικείο Στοιχείο στην Αρχαία Ελληνική Τραγωδία», στο Α. Μαρκαντωνάτος & Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία. Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα: Gutenberg, σελ. 149–177.
- Ποριώτης, Ν. (χχ.), *Ευριπίδης. Ίων. Εισαγωγή. Μετάφραση. Σχόλια*, Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.
- Ρούσσο, Τ. (1992), *Ευριπίδης. Ίων*, Αθήνα: Κάκτος.

Σταματάκος, Ι. (1999), *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Βιβλιοπρομηθευτική.

Φιλιππάκη-Warburton, E. (¹⁰1992), *Εισαγωγή στη Θεωρητική Γλωσσολογία*, Αθήνα: Νεφέλη.

Χατζησαββίδης, Σ. (2012), *Νεοελληνική Γραμματική: Θεωρητικές Βάσεις και Περιγραφή*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Ξενόγλωσση

Cairns, D. (1993), *Aidos. The Psychology and Ethics of Honour and Shame in Ancient Greek Literature*, Oxford: Clarendon Press.

Catenaccio, Cl. (2017), *Monody and Dramatic Form in Late Euripides*, Διδακτορική Διατριβή: Columbia University.

Chong-Gossard, J.H.K.O. (2008), *Gender and Communication, in Euripides' Plays. Between Song and Silence*, Leiden & Boston: Brill.

Diggle, J. (1981), *Euripidis: Fabulae, Vol. 2: Supplices; Electra; Hercules; Troades; Iphigenia in Tauris; Ion*, Oxford: Oxford University Press.

van Emde Boas, E. (2017), *Language and Character in Euripides' Electra*, Oxford: Oxford University Press.

Ferguson, J. (1969), «Tetralogies, Divine Paternity, and the Plays of 414», *TAPhA* 100: 109–117.

Hartung, I.A. (1843), *Euripides Restitutus. Vol. 1*, Hamburg: Sumptibus Friderici Perthes.

Kyriakou, P. (2006), *A Commentary on Euripides' Iphigenia in Tauris*, Berlin & New York: de Gruyter.

Lee, K.H. (1997), *Euripides Ion*, Warminster: Aris & Philips.

Liddel, H.G. & R. Scott & H.S. Jones (⁹1996), *A Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press.

Macurdy, G.H. (²1996), *The Chronology of the Extant Plays of Euripides*, New York: Haske House.

March, J. (1990), «Euripides the Misogynist? » στο A. Powell (επιμ.), *Euripides, Women, and Sexuality*, London & New York: Routledge, σελ. 32–75.

Martin, G. (2010), «On the Date of Euripides' Ion», *CQ* 60.2: 647–651.

Martin, G. (2018), *Euripides, Ion. Edition and Commentary*, Berlin & Boston: de Gruyter.

Mastrorade, D.J. (1979), *Contact and Discontinuity. Some Observations of Speech and Action on the Greek Tragic Stage*, Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΕΩΦΟΡΙΟΥ

Mastronarde, D.J. (2010), *The Art of Euripides. Dramatic Technic and Social Context*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mueller, M. (2010), «Athens in a Basket: Naming, Objects, and Identity in Euripides' *Ion*», *Arethusa* 43.3: 365–402.

Owen, A.S. (1957), *Euripides Ion. Edited with Introduction and Commentary*, Oxford Clarendon Press [ανвт. 11939].

Pellegrino, M. (2004), *Euripide Ione*, Bari: Palomar.

Piero, W.S. (1996), *Euripides Ion*, New York & Oxford: Oxford University Press.

Rabello, I. de S. (2013), *O Futuro no Passado. Estudo sobre os Oráculos na Obra de Heródoto*, Διαχτοική Διατροβή: Universidade de São Paulo.

Schuren, L. (2015), *Shared Storytelling in Euripidean Stichomythia*, Leiden & Boston: Brill.

Schwartz, E. (1887), *Scholia in Euripidem. Vol. I. Scholia in Hecubam, Orestem, Phoenissas*, Berlin: Reimer.

Searle, J.R. (1969), *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, London & New York: Cambridge University Press.

Starkie, W.J.M. (1909), *The Acharnians of Aristophanes*, London: MacMillan and Co.

Swift, L. (2008), *Euripides: Ion*, Liverpool: Duckworth.

Thornburn, J.E. (2001), «Apollo's Comedy and the Ending of Euripides' *Ion*», *AClass* 44: 221–236.

Weiss, N. (2008), «A Psychoanalytical Reading of Euripides' *Ion*: Repetition, Development and Identity», *BICS* 51: 39–50.

Wilamowitz-Moellendorff, U. (1926), *Euripides Ion*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Zacharia, K. (2003), *Converging Truths. Euripides' Ion and the Athenian Quest for Self-Definition*, Leiden & Boston: Brill.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΘΕΟΥΡΙΟΥ

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΙΣ ΤΡΑΧΙΝΙΕΣ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ

Σκοπός του άρθρου¹ είναι να εξετάσει μία από τις πιο χαρακτηριστικές και παράλληλα αντισυμβατικές τραγωδίες του Σοφοκλή, τις *Τραχίνιες*, μέσα από μία σύγχρονη σκοπιά. Κατά κύριο λόγο, θα επικεντρωθεί στο να καταδείξει τον τρόπο που θίγονται τα ανθρώπινα δικαιώματα μέσα από την ανάλυση ολόκληρου του παραπάνω έργου, τόσο με βάση τις σημερινές νομοθεσίες και συμβάσεις, όσο και σύμφωνα με το πλαίσιο της εποχής στην οποία έζησε κι έγραψε ο ίδιος ο Σοφοκλής.

Αναγκαία προϋπόθεσες για να μιλήσουμε για τα ανθρώπινα δικαιώματα στην αρχαία τραγωδία είναι συνεπώς να την εξετάσουμε στηριζόμενοι ταυτόχρονα σε ένα συγχρονικό και ένα διαχρονικό πρίσμα. Χωρίς την εγκαθίδρυση μιας νομοθεσίας που θα προστατεύει τα δικαιώματα των πολιτών της εκάστοτε κοινωνίας, είναι αδύνατον το άτομο να νιώσει ασφαλές σε αυτήν και να μπορέσει να επιβιώσει, αφού το χάος το οποίο θα επικρατήσει στην πολιτεία όταν ο καθένας αποφασίσει να προβεί σε αυτοδικία είναι αναπόφευκτο. Η ζωή και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι απαραβίαστες και κάθε κράτος οφείλει να εξασφαλίσει στους πολίτες του προστασία μέσω της νομοθεσίας που όλοι είναι απαραίτητο να τηρούν και να σέβονται. Επιπλέον, προκειμένου να μιλήσουμε για αυτό το ζήτημα στο αρχαίο δράμα, χρειάζεται να λάβουμε υπόψη μας τις αρχές και τις αντιλήψεις της εποχής που έγραψε ο εκάστοτε ποιητής, καθώς και τη θέση της γυναίκας, του άνδρα και του δούλου στην κλασική Αθήνα.

1. Το συγκεκριμένο άρθρο αποτέλεσε παράλληλα και πρώτη εργασία στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών στην Κλασική Φιλολογία του ΕΚΠΑ.

- Η Ανθοφίλη Καλλέργη είναι Διδάκτωρ Λατινικής Φιλολογίας του ΕΚΠΑ.

Με αυτόν τον τρόπο θα κατανοήσουμε καλύτερα τους σοφόκλειους ήρωες, οι οποίοι είναι προσηλωμένοι στα πιστεύω τους, αλλά παράλληλα έχουν ν' αντιμετωπίσουν τη θεία δίκη μόλις ξεπεράσουν τα όρια της ανθρωπίνης τους ιδιότητας και φτάσουν στην ύβρη. Η *Ανάγκη*, επίσης, είναι μία τυφλή δύναμη που επιστιάζει τις πράξεις τους, που τους οδηγεί σε ενέργειες τις οποίες δε μπορούν ούτε να περιμένουν, ούτε να αποφύγουν. Το αναπόδραστο της ανθρωπίνης μοίρας αποτελεί με άλλα λόγια κυρίαρχο μοτίβο του αρχαίου δράματος.

Οι *Τραχίνιες* του Σοφοκλέους έχουν χαρακτηριστεί ως μία τραγωδία που κεντρικό της θέμα είναι η γνώση που έρχεται πολύ αργά, μία γνώση που δεν περιορίζεται στην αποκάλυψη μίας κρυμμένης αλήθειας, αλλά συνιστά μία απελευθέρωση των ηρώων από εσωτερικούς κι εξωτερικούς παράγοντες οι οποίοι τους εμποδίζουν να γνωρίσουν καλύτερα τον εαυτό τους και να ερμηνεύσουν τις πράξεις και τα πάθη τους.² Η ανθρωπίνη δράση φαίνεται να καθορίζεται στο συγκεκριμένο έργο από τρεις βασικούς συντελεστές: τη θεία βούληση που εκδηλώνεται μέσω των χρησμών, τον φόβο και τον έρωτα, ο οποίος αποτελεί το κυρίαρχο στοιχείο που επηρεάζει τις πράξεις των προσώπων.

Ο *Πρόλογος* της τραγωδίας, καταρχάς, θυμίζει τον αντίστοιχο εκθετικό πρόλογο του Ευριπίδη, δεδομένου ότι μας δίνει στοιχεία για το παρελθόν των ηρώων, για γεγονότα που έλαβαν χώρα εκτός σκηνής, ενώ παράλληλα προοικονομεί την εξέλιξη του έργου. Ήδη από τους στίχους 1-3 φαίνεται η ανατροπή της ανθρωπίνης ζωής, η μετάβαση από την ευτυχία στη δυστυχία παρουσιάζεται εξίσου ως κάτι το αναπόφευκτο για το βίο του καθενός και κανείς επομένως δε μπορεί να γνωρίζει το τέλος του. Η *Δηιάνειρα* εμφανίζεται φοβισμένη: ο φόβος της πριν παντρευτεί αφορούσε αρχικά την προοπτική να γίνει σύζυγος του Αχελώου (ενός μυθικού τέρατος που τη διεκδικούσε) και να μοιραστεί την κλίνη της μαζί του χωρίς τη θέλησή της (φόβος του γάμου). Στη συνέχεια, ανησυχεί μήπως η ομορφιά της είναι εκείνη που θα την παρασύρει στην καταστροφή (στ. 24-25), την ώρα δηλαδή της μονομαχίας ανάμεσα σε Ηρακλή και Αχελώο η ηρωίδα μοιάζει να φοβάται τον έρωτα ως καταστροφική δύναμη.³

ἐγὼ γὰρ ἤμην ἐκπεπληγμένη φόβῳ
μή μοι τὸ κάλλος ἄλγος ἐξεύροι ποτέ.

Στον έγγαμο βίο της η Δηιάνειρα έχει δύο ανησυχίες: αρενός αγωνιά για την τύχη του άνδρα της που απουσιάζει για μεγάλο χρονικό διά-

ΠΑΡΧΑΒΑ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΑΝΘΟΦΙΛΗ ΚΑΛΛΕΡΓΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΟΥΡΙΟΥ

2. Γιόση (1996) 90.

3. Γιόση (1996) 93.

στημα, με αποτέλεσμα εκείνη να χρειάζεται να μεγαλώσει μόνη της τα παιδιά τους και αφετέρου προβληματίζεται με τη δέλτο, τη γραπτή εντολή δηλαδή που της άφησε εκείνος προτού φύγει, η οποία θα παίξει καταλυτικό ρόλο στη συνέχεια και θα συνδεθεί με το χρησμό που θα επισιχιάσει την εξέλιξη του έργου.

Συνεπώς, ήδη από τον Πρόλογο διαφαίνεται η θέση της γυναίκας της κλασικής εποχής, η οποία είναι υποταγμένη στο σύζυγό της, στερείται πλήρως τα πολιτικά της δικαιώματα και περιορίζεται στην αναπαγωγή των αιριανών πολιτών της κοινωνίας. Δεν αποφασίζει η ίδια ποιον θα παντρευτεί και σε όλη της τη ζωή παραμένει σε μια κατάσταση κηδεμονίας από έναν άνδρα.⁴ τον πατέρα της δηλαδή σε πρώτο επίπεδο και στη συνέχεια το σύζυγό της. Παράλληλα, στους στίχους 38-42 βλέπουμε ότι η Δηιάνειρα και τα παιδιά της, εξαιτίας της απόφασης του Ηρακλή να σκοτώσει τον Ίφιτο, έχουν ξενιτευτεί και μένουν προσωρινά στο σπίτι ενός ξένου:

ἐξ οὗ γὰρ ἔκτα κείνος Ἰφίτου βίαν.
 ἡμεῖς μὲν ἐν Τραχίνι τῇδ' ἀνάστατοι
 ξένῳ παρ' ἀνδρὶ ναίομεν, κείνος δ' ὅπου 40
 βέβηκεν οὐδείς οἶδε· πλὴν ἐμοὶ πικρὰς
 ᾠδῖνας αὐτοῦ προσβαλὼν ἀποίχεται.

Εδώ, επομένως, προβάλλεται ο θεσμός της φιλοξενίας, που ήταν απαραίσιος και υψίστης σημασίας ήδη από την ομηρική εποχή. Με βάση μία σύγχρονη σκοπιά προβάλλεται εξίσου το δικαίωμα στο άσυλο και την ιδιοκτησία, ενώ συνάμα μας έρχεται στο νου το σημερινό κατοχυρωμένο δικαίωμα στην προστασία σε περίπτωση απέλασης ή απομάκρυνσης. Σύμφωνα με τον Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης κανείς δε μπορεί να στερείται την ιδιοκτησία του, ούτε να απομακρυνθεί ή να απελαθεί προς κράτος όπου διατρέχει σοβαρό κίνδυνο να υποστεί εξευτελιστική ποινή ή μεταχείριση (άρθρα 17,18,19 αντίστοιχα). Η Δηιάνειρα, με άλλα λόγια, μας θυμίζει τους σύγχρονους πολιτικούς πρόσφυγες, οι οποίοι εξορίζονται προσωρινά από την πατρίδα τους και ζητάει άσυλο στο σπίτι ενός ξένου μέχρι να καταλαγιάσει ο κίνδυνος και να επιστρέψει στην πατρίδα της.

Στους στίχους 61-63 η ηρωίδα φαίνεται μάλιστα να ξεπερνά τις προκαταλήψεις της εποχής απέναντι στη δουλεία:

ὦ τέκνον, ὦ παῖ, καὶ ἄγε γέννητων ἄρα
 μῦθοι καλῶς πίπτουσιν· ἦδε γὰρ γυνή

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
 ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
 ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

4. Λεντάκης (1988) 21.

δούλη μέν, εἶρηκεν δ' ἐλεύθερον λόγον.

Η τροφός με τη σειρά της, αν και ταπεινής καταγωγής, είναι σοφή, μιλάει με σύνεση, όπως ακριβώς θα ταίριαζε σε έναν ελεύθερο άνθρωπο. Ο δούλος στα Πολιτικά του Αριστοτέλη παρουσιάζεται να στερείται νόησης, ενώ στο Φιλοκτήτη η αναφορά στη φύση του Νεοπτολέμου και το κατά πόσον η αρετή είναι έμφυτη ή επίκτητη φαίνεται εδώ να τίγεται ξανά από το Σοφοκλή, αφού η Δηιάνειρα αναγνωρίζει την ενάρετη φύση μιας δούλης, ανεξαρτήτως καταγωγής.

Παρόμοια λειτουργία έχει ο Χορός των θεραπεινίδων στην Πάροδο, όπου η εναλλαγή χαράς και λύπης συμβολίζεται με τον κύκλο της φυσικής διαδοχής ημέρας και νύχτας.⁵ Στους στίχους 127-140, ο Χορός με ευσέβεια ταυτίζεται με την αγωνία της Δηιάνειρας, μοιάζει, ωστόσο, αισιόδοξος και πιστεύει πως η στέρηση και η χαρά είναι δύο στοιχεία αναπόσπαστα της ανθρώπινης μοίρας (χαίρειν και στέρεσθαι) και συνεπώς η αγωνία της ηρωίδας για την τύχη του άντρα της σύντομα θα ανταμειφθεί με μία ευχάριστη είδηση που θα την ανακουφίσει:

ἀνάλγητα γὰρ οὐδ' ὁ πάντα κραίνων βασιλεὺς ἐπέβαλε θνατοῖς
Κρονίδας·
ἀλλ' ἐπὶ πῆμα καὶ χαρὰ πᾶσι κυκλοῦσιν, οἷον
ἄρκτου στροφάδες κέλευθοι.
μένει γὰρ οὐτ' αἰόλα
νύξ βροτοῖσιν οὔτε κῆρες
οὔτε πλοῦτος, ἀλλ' ἄφαρ
βέβακε, τῷ δ' ἐπέρχεται
χαίρειν τε καὶ στέρεσθαι. 135
ἂ καὶ σὲ τὰν ἄνασσαν ἐλπίσιν λέγω
τάδ' αἰὲν ἴσχειν· ἐπεὶ τίς ὦδε
τέκνοισι Ζῆν' ἄβουλον εἶδεν;

Οι εξαιρετικές παρομοιώσεις που συσχετίζουν την εναλλαγή των ανθρωπίνων πραγμάτων με τις φυσικές κινήσεις της θάλασσας και των άστρων συμπληρώνουν τους τρεις πρώτους στίχους του Προλόγου και παράλληλα λειτουργούν ειρωνικά, αφού οι Τραχίνιες θεραπεινίδες υπολογίζουν ότι η περιπέτεια του Ηρακλή θα έχει θετική έκβαση, γεγονός που θα ανατραπεί στη συνέχεια (υπαινιγμός και προοικονομία για τα διαρκή σκαμπανεβάσματα στην εξέλιξη της τραγωδίας).⁶ Ο λόγος της

5. Winnington- Ingram (1999) 453.

6. Easterling (1996) 116.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΘΟΥΡΙΟΥ

Στο Α' Επεισόδιο έχουμε τον δεύτερο εκτενή λόγο της Δηιάνειρας μετά τον Πρόλογο, ο οποίος από τη μία μεριά σκιαγραφεί τον χαρακτήρα της ως μία γυναίκα γεμάτη κατανόηση και υπομονή (στοιχείο που μας προετοιμάζει για τη μετέπειτα στάση της απέναντι στην Ιόλη) και από την άλλη μεριά ενισχύει το αίσθημα του φόβου που νιώθει η ίδια από την αρχή του έργου. Στους στίχους 144-150 παρουσιάζεται ξανά η θέση της γυναίκας και μάλιστα της παντρεμένης που αγωνιά καθημερινά για τα παιδιά και το σύζυγό της (φοβουμένη), σε αντίθεση με την ανεμελιά και τη ζωντάνια μιας νεαρής κοπέλας που ζει απαλλαγμένη από τους κόπους της ζωής (άμοχλον βίον). Για ακόμη μια φορά, η Δηιάνειρα εξηγεί την αιτία της ανησυχίας της για τον πιθανό χαμό του άνδρα της, την παλαιάν δέλτον δηλαδή που της άφησε προτού φύγει. Η ηρωίδα, επιπλέον, στους στίχους 161-172 μας γνωστοποιεί το δίσχημο χρησμό για τη ζωή του Ηρακλή και ταυτόχρονα την κληρονομιά που άφησε σε εκείνη και τα παιδιά του, με τον φόβο μήπως δε γυρίσει ποτέ ξανά στην πατρίδα του:

νῦν δ' ὥς ἔτ' οὐκ ὦν εἶπε μὲν λέχους ὃ τι
 χρειή μ' ἐλέσθαι κτῆσιν εἶπε δ' ἦν τέκνοις
 μοῖραν πατρῶας γῆς διαιρετὸν νέμοι,
 χρόνον προτάξας ὥς τρίμηνον ἥνικα
 χώρας ἀπείη κἀνιάυσιον βεβώς, 165
 τότ' ἢ θανεῖν χρειή σφε τῷδε τῷ χρόνῳ
 ἢ τοῦθ' ὑπεκδραμόντα τοῦ χρόνου τέλος
 τὸ λοιπὸν ἤδη ζῆν ἀλυπῆτῳ βίῳ.
 τοιαῦτ' ἔφραζε πρὸς θεῶν εἰμαρμένα
 τῶν Ἡρακλείων ἐκτελευτᾶσθαι πόνων, 170
 ὥς τὴν παλαιάν φηγὸν αὐδῆσαί ποτε
 Δωδῶνι δισσῶν ἐκ Πελειάδων ἔφη.

Κι ενώ η εναλλαγή ανάμεσα σε φόβο και χαρά κυριαρχεί ήδη στην τραγωδία, στο στίχο 180 έχουμε μία αγγελική ρήση, συχνό φαινόμενο στις τραγωδίες τόσο του Σοφοκλή, όσο και του Ευριπίδη, προκειμένου να πληροφορηθεί το κοινό για όσα συμβαίνουν εκτός σκηνής. Στην προκειμένη περίπτωση, ο άγγελος προοικονομεί την εμφάνιση του κήρυκα Λίχα στο επόμενο επεισόδιο, φέρνει τη χαρμόσυνη είδηση της επιστροφής του Ηρακλή και συνάμα μας προετοιμάζει για τη στάση που θα κρατήσει ο ίδιος απέναντι στη Δηιάνειρα τη στιγμή που ο κήρυκας θα της αποκρύψει την αλήθεια για την Ιόλη.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
 ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
 ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΟΥΡΙΟΥ

7. Easterling (1996) 126.

Στο επόμενο επεισόδιο, έχουμε την εξαπάτηση της ηρωίδας εκ μέρους του Λίχα. Ο δεύτερος, μέσα από μία αναδρομική αφήγηση, μας δίνει πληροφορίες για τις περιπέτειες του Ηρακλή τους δεκαπέντε περίπου μήνες της απουσίας του και κυρίως για τη δολοφονία του Ιφίτου. Στους στίχους 248-257 γίνεται αναφορά στη δουλεία που ενέπνευσε ο ήρωας από τους Λυδούς, γεγονός που τον εξόργισε και τον οδήγησε στην αυτοδικία. Οι δούλοι στην αρχαία Αθήνα δεν είχαν κανένα δικαίωμα. Ήταν υποχείρια των κυρίων τους που συχνά τους κακομεταχειρίζονταν. Επομένως, εδώ θίγεται το δικαίωμα στην ελευθερία, τη ζωή, την ακεραιότητα, την αυτοδιάθεση και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Ο Ηρακλής έπειτα στους στίχους 269-280 παίρνει τον νόμο στα χέρια του, δολοφονεί τον Ίφιτο ως υπαίτιο για το διασυρμό του, με δόλια όμως μέσα. Για άλλη μια φορά, βλέπουμε να μη γίνεται σεβαστό το απαραβίαστο της ανθρώπινης ύπαρξης: ο Ίφιτος μπορεί να έχει φτάσει στα όρια της ύβρεως, ο χόλος, ωστόσο, του Ηρακλή καταλήγει σε μεγαλύτερη αλαζονεία και προσβολή απέναντι στους θεούς, αφού ξεπερνάει το μέτρο της ανθρώπινης φύσης του και σκοτώνει τον εχθρό του με μέσα που δεν αρμόζουν στη φύση του.

Στους στίχους 295-302 η Δηιάνειρα πάλι εκφράζει το φόβο της για το αναπόδραστο της ανθρώπινης μοίρας να μεταβαίνει από την ευτυχία στη δυστυχία και το αντίστροφο:

πολλή ὅτ' ἀνάγκη τῇδε τοῦτο συντρέχειν.
ὅμως δ' ἔνεστι τοῖσιν εὖ σκοπούμενοις
ταρβεῖν τὸν εὖ πράσσοντα, μὴ σφαλῇ ποτε.
ἐμοὶ γὰρ οἶκτος δεινὸς εἰσέβη, φίλοι,
ταύτας ὀρώσῃ δυσπότημους ἐπὶ ξένης
χώρας ἀοίκους ἀπάτοράς τ' ἄλωμένας,
αἱ πρὶν μὲν ἦσαν ἐξ ἐλευθέρων ἴσως
ἄνδρων, τανῦν δὲ δοῦλον ἴσχουσιν βίον.

Νιώθει οίκτο για τις γυναίκες που φιλοξενεί στο σπίτι της ως σκλάβες, ενώ προηγουμένως ζούσαν ελεύθερες στην πατρίδα τους. Το δικαίωμα στην ελευθερία στην περίπτωση της Ιόλης και των υπόλοιπων γυναικών θίγεται για άλλη μια φορά, η Δηιάνειρα, παρόλα αυτά, δεν τις κακομεταχειρίζεται, αλλά τις προστατεύει και τις σέβεται. Ο τρόμος που αισθάνεται στον στίχο 306 (δέδοικα) στη θέαση της Ιόλης – κυρίως απέναντι στην ομορφιά της – προσικονοει. Αξίζει να σημειωθεί ότι η προαγωγή της Ιόλης στην απακαλή της πραγματικότητας, η συγκαταλεγμένη σκηνή, αλλωστε παραπλήσια από τον Αγαμέμνονα του Αισχύλου, όπου η Κλυταιμνήστρα αντιμετωπίζει για

ΙΑΚΩΒΑΤΡΙΩΣ
ΑΓΓΛΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΕΥΚΟΥΣ

πρώτη φορά την αμίλητη Κασσάνδρα που φαίνεται εξίσου να έχει περιπέσει σε δουλεία, στην πραγματικότητα όμως είναι ερωμένη του Αγαμέμνονα (στ. 441-48):⁸

φίλοισι πέμπει βαρὺν
ψῆγμα δυσδάκρυτον, ἀντ-
ήνορος σποδοῦ γεμί-
ζων λέβητας εὐθέτους.
στένουσι δ' εὖ λέγοντες ἄν-
δρα τὸν μὲν ὡς μάχης ἴδρις,
τὸν δ' ἐν φοναῖς καλῶς πεσόντ'— 'ἄλ-
λοτρίας διαὶ γυναικός'.

Το επεισόδιο τελειώνει με την αποκάλυψη του απατηλού λόγου του Λίχα από τον άγγελο.

Στη συνέχεια, στους στίχους 441-42 περιγράφεται η ακαταμάχητη δύναμη του έρωτα, στον οποίο κανείς δεν μπορεί να αντισταθεί:

Ἔρωτι μὲν νυν ὅστις ἀντανίσταται
πύκτης ὅπως ἐς χεῖρας, οὐ καλῶς φρονεῖ·

Με αυτόν τον τρόπο, σε συνδυασμό παράλληλα με το δεύτερο στάσιμο, το κοινό προετοιμάζεται για τον κυρίαρχο ρόλο που θα παίξει η Κύπρις μέχρι το τέλος της τραγωδίας, το πάθος των ηρώων δηλαδή είναι που θα τους οδηγήσει σε πλάνη που ούτε ο Δίας θα μπορέσει να ανατρέψει. Συνεπώς, αν και η Δηιάνειρα μοιάζει ν' αντιμετωπίζει ψυχραίμα την αποκάλυψη της αλήθειας σχετικά με τον έρωτα του Ηρακλή για την Ιόλη (στ. 446-469), ο στίχος 494 ηχεί ειρωνικά (ἀντὶ δώρων δῶ-ρα χρὴ προσαρμόσαι) και μας προετοιμάζει για το τραγικό τέλος του έρωτα.

Στο Τρίτο Επεισόδιο, η Δηιάνειρα επιστρέφει από το εσωτερικό του οίκου με το δώρο για τον Ηρακλή, αλλά συνάμα με αλλαγμένη διάθεση. Το ανεξέλεγκτο πάθος της για τον άντρα της και η ζήλια της για την ερωμένη του την παρασύρουν σε ένα απεγνωσμένο βήμα που, παρά την καλή της πρόθεση, θα αποβεί μοιραίο. Η ηρωίδα ξεπερνά τις συμβάσεις απέναντι στη γυναίκα του 5ου αιώνα π.Χ., παίρνει τη ζωή στα χέρια της και αναλαμβάνει δράση. Μέσα από μία ανάληψη πληροφορούμαστε επίσης για τη σχέση της με το Νέσσο, τη δολοφονία του από τον Ηρακλή (παραβιάζεται ξανά το δικαίωμα στη ζωή) και το δώρο που της χαρίζει ο Κένταυρος ως απόρροια του έρωτά του προς εκείνη (στ.

8. Easterling (1996) 157.

555-577). Ο φόβος της Δηιάνειρας μπροστά στα νιάτα της Ιόλης την καθιστά ανήμπορη να σκεφτεί λογικά κι ελπίζει πως με μαγικά μέσα θα εξασφαλίσει για πάντα τον έρωτα του συζύγου της (στ. 550-51):

ἀλλ' οὐ γάρ, ὥσπερ εἶπον, ὀργαίνειν καλὸν
γυναῖκα νοῦν ἔχουσιν·

Το πάθος και ο φόβος, συνεπώς, στερούν τη γνώση της αλήθειας από την ηρωίδα και θα την οδηγήσουν σε ένα ολέθριο λάθος, το οποίο θα καταλήξει σε ένα τρίγωνο θανάτου, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Περνώντας στο *Τέταρτο Επεισόδιο* (στ. 663-820), βλέπουμε τη Δηιάνειρα ξανά φοβισμένη, γιατί διαπιστώνει πως ίσως εξαπατήθηκε από τα λόγια του Νέσσου και η προσπάθειά της να κρατήσει οριστικά το σύζυγό της για εκείνη μπορεί να έχει τελικά τα αντίθετα αποτελέσματα. Στους στίχους 719-722 ομολογεί πως θα αυτοκτονήσει σε περίπτωση που οι υποψίες της επαληθευτούν, δεδομένου ότι αρνείται να ζήσει με κακή φήμη γύρω από το όνομά της, εφόσον είναι μία ενάρετη κι ερωτευμένη γυναίκα που εξαπατήθηκε. Παρόλο που τα λόγια του Χορού στους στίχους 727-28 ακούγονται ενθαρρυντικά, η εμφάνιση του Έλλου και η τριπλή κατάρα που της ρίχνει στους στίχους 734-37 ανατρέπουν και την παραμικρή ελπίδα για πιθανή αποφυγή της δραματικής κατάληξης:

ὦ μήτερ, ὡς ἂν ἐκ τριῶν σ' ἔν εἰλόμην,
ἢ μηκέτ' εἶναι ζῶσαν, ἢ σεσωσμένην 735
ἄλλου κεκλήσθαι μητέρ', ἢ λώους φρένας
τῶν νῦν παρουσῶν τῶνδ' ἀμείψασθαι ποθεν.

Ο Έλλος μας πληροφορεί ακόμα για την οδύνη του Ηρακλή από τη στιγμή που φόρεσε το χιτώνα, με αποτέλεσμα να προβεί στη δολοφονία του Λίχα (αυτοδικία, στ. 777-82). Ο τελευταίος μάλιστα είναι το πρώτο θύμα της πλάνης της Δηιάνειρας, πληρώνει με τη ζωή του τη βοήθεια που θέλησε να της προσφέρει (πεθαίνοντας μάλιστα με φριχτό τρόπο) και στερείται το δικαίωμα στη ζωή.

Ο Ηρακλής, από την άλλη μεριά, παρόλο που δεν έχει εμφανιστεί ακόμα στη σκηνή, περιγράφεται μέσα από τα μάτια του γιου του, όχι πλέον ως ένας παντοδύναμος ήρωας, αλλά ως ένας άρρωστος κι αδύνατος άντρας που οδηγείται στο θάνατο (στ. 789-802). Ζητάει από το παιδί του να τον κρύψει, ντρέπεται να τον βοηθήσει κι ανήμπορος καθώς θυμίζει το Φιλοκτήτη του Σαπφώ (στ. 803-804), παρακαλά τον Νεοπτόλεμο να τον μεταφέρει στο καράβι επειδή φοβάται μήπως ο Χορός δυσανεχτεί από την οσμή της πληγής

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΕΟΥΡΙΟΥ

του. Τόσο ο Φιλοκτήτης, όσο και ο Ηρακλής μπορούν να ταυτιστούν με ανθρώπους που στις μέρες μας υφίστανται κάθε μορφή κοινωνικού ρατσισμού και ζουν απομονωμένοι από τους υπολοίπους γιατί πιστεύουν πως δε γίνονται αποδεκτοί από την κοινωνία. Ο Ηρακλής θέλει με τη σειρά του να μείνει στο περιθώριο, ντρέπεται για την αρρώστιά του και σύμφωνα με το Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης όχι μόνο απαγορεύεται η οποιαδήποτε διάκριση λόγω αναπηρίας, αλλά παράλληλα κάθε άτομο έχει δικαίωμα στην ιατρική περίθαλψη και την προστασία της υγείας του (άρθρο 35), στοιχείο το οποίο θα εξετάσουμε κατά πόσον θέλει ο ίδιος να του παραχωρηθεί στην Έξοδο της τραγωδίας.

Ο Ύλλος έπειτα τελειώνει το λόγο του ρίχνοντας κατάρα στη μητέρα του για άλλη μια φορά να την τιμωρήσει η “ποινίμος Δίκη” (η επόπτρια δηλαδή του δικαίου) και η Ερινύα (η τιμωρός των εγκληματικών πράξεων), στους στίχους όμως 807-809 η Δηιάνειρα δεν προβάλλει καμία αντίσταση, αποχωρεί δηλαδή χωρίς να υπερασπιστεί τον εαυτό της. Αυτή η τελευταία είσοδος της Δηιάνειρας στη σιωπή και το εσωτερικό του οίκου ισοδυναμεί εντούτοις με το θάνατό της.⁹

Ενώ ο Χορός θρηνεί για τη συμφορά του ζευγαριού κι αποδίδει ευθύνες στα τεχνάσματα της Αφροδίτης (στ. 821-862), στο Πέμπτο Επεισόδιο μέσα από μία έντονη στιχομυθία του με την τροφή, οι θεατές πληροφορούνται για το θάνατο της Δηιάνειρας. Στους στίχους 900-21 περιγράφονται οι τελευταίες πράξεις της προτού αυτοκτονήσει (δικαίωμα στην αυτοκτονία), όπου γονατιστή μπροστά στο βωμό θρηνεί για την κακή της μοίρα (δικαίωμα στην ικεσία) και στη συνέχεια δίνει τέλος στη ζωή της καρφώνοντας ένα δίκοπο μαχαίρι στο πλευρό της. Τα τελευταία της λόγια, όπως και ο τρόπος που αυτοκτονεί παραπέμπουν περισσότερο στο σθένος ενός ήρωα σαν τον Αίαντα του Σοφοκλή (στ. 856-865), παρά στη γυναικεία της φύση. Οι γυναίκες στην τραγωδία επιλέγουν συνήθως τον απαγχονισμό σε περίπτωση που αποφασίσουν να δώσουν ένα τέλος στη ζωή τους (π.χ. Φαίδρα, Ιοκάστη). Αντιθέτως, η Δηιάνειρα προτιμά έναν ανδρικό τρόπο αυτοκτονίας που της προσδίδει το στοιχείο της ανδρείας που είναι κοντά στην αμαζονική της φύση (μυθική παράδοση) και παράλληλα της εξασφαλίζει τη θηλυκότητά της, αφού διαλέγει ν’ αφήσει την τελευταία της πνοή στη συζυγική της κλίνη, παραδίδοντας τον εαυτό της στον έρωτα-θάνατο.¹⁰

Τέλος, περνώντας στην Έξοδο, ο Ύλλος με λεξιλόγιο που αντιστοιχεί σε θρήνο-μοιρολόι (στ. 971-73), οδύρεται μπροστά στη θέαση του ξα-

9. Γιόση (1996) 118.

10. Γιόση (1996) 121.

πλωμένου σε φορείο πατέρα του. Η σκηνή παραπέμπει στην αντίστοιχη του Φιλοκτήτη, ο οποίος βασανισμένος από τους πόνους του βυθίζεται σε βαθύ ύπνο. Ο Ηρακλής ξυπνά οργισμένος και ρίχνει τις ευθύνες στον πατέρα του Δία, ο οποίος δε φροντίζει να τον απαλλάξει από τα βάσανά του. Στους στίχους 1010-16 και 1031-34 ο ήρωας ζητάει από το γιο του και τους γύρω του να τον σκοτώσουν για ν' ανακουφιστεί από τις πληγές του. Συνεπώς, εδώ θίγεται το δικαίωμα του αρρώστου στην ευθανασία, ο οποίος απεγνωσμένα θεωρεί πως ο θάνατος ισοδυναμεί σε περίπτωση βαριάς ασθένειας με λύτρωση (στ. 1079-1089):

ἰδοῦ, θεᾷσθε πάντες ἄθλιον δέμας,
ὁρᾶτε τὸν δύστηνον, ὥς οἰκτρῶς ἔχω. 1080
αἰαῖ, ᾧ τάλας,
ἔθαλψεν ἄτης σπασμὸς ἀρτίως ὄδ' αὔ,
διῆξε πλευρῶν, οὐδ' ἄγύμναστόν μ' ἔαν
ἔοικεν ἢ τάλαινα διάβορος νόσος.
ῶναξ Αἰδῆ, δέξαι μ', 1085
ᾧ Διὸς ἀκτίς, παῖσον,
ἔνσειςον, ῶναξ, ἐγκατάσκηπον βέλος,
πάτερ, κεραυνοῦ· δαίνυται γὰρ αὖ πάλιν,
ῆνθηκεν, ἐξωρμήκεν.

Παρόμοιες αναφορές συναντάμε για άλλη μια φορά στο Β' Επεισόδιο του Φιλοκτήτη, όπου ο ήρωας παρακαλάει τους γύρω του να τον ακρωτηριάσουν γιατί δε μπορεί να βαστάξει τον πόνο (στ. 747-749, 799-801):

πρὸς θεῶν, πρόχειρον εἴ τί σοι. τέκνον, πάρα
ξίφος χερσίν, πάταξον εἰς ἄκρον πόδα·
ἀπάμησον ὥς τάχιστα· μὴ φείσῃ βίου.

ᾧ τέκνον ᾧ γενναῖον, ἀλλὰ συλλαβῶν
τῷ Λημνίῳ τῷδ' ἀνακαλουμένῳ πυρὶ 800
ἔμπρησον, ᾧ γενναῖε· καὶ γὰρ

Ο Ηρακλής εξίσου προτιμάει το θάνατο, αφού καταλαβαίνει πως αξίζει να στερηθεί το δικαίωμα στη ζωή εφόσον έχει χάσει πια το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και την ακεραιότητά του. Καταριέται τη γυναίκα του για τα δεινά του, μετά όμως από αυτό το μεταθανάτιο κατηγορητήριο έρχεται η οριστική αποκατάσταση της Δηϊάνειρας με υπερασπιστή τον πρώην κατηγορό της, δηλαδή τον Έλλο.

Μπροστά στην αποκάλυψη της αλήθειας, ο Ηρακλής συγκλονίζεται, διότι αφενός καταφέρνει να αποκρυπτογραφήσει οριστικά τον χρησμό που ανέφερε πως θα πεθάνει από κάποιον που είναι ήδη νεκρός (στ. 1157-1171) κι αφετέρου διαπιστώνει πως δεν υπάρχει μεγαλύτερη λύτρωση για τον ίδιο από τον θάνατο, γιατί η ευτυχία ισοδυναμεί με την απαλλαγή από τα βάσανά του, στοιχείο που μόνο με το να δώσει τέλος στη ζωή του θα μπορέσει να εξασφαλίσει στον εαυτό του (αναπόδραστο της ανθρώπινης μοίρας, δικαίωμα στο θάνατο που ισοδυναμεί με το δικαίωμα στην ευτυχία). Ζητάει έπειτα από το παιδί του να του υποσχεθεί αφενός πως θα τον μεταφέρει στην Οίτη για να τον ανακουφίσει από τους πόνους του (καίγοντάς τον στην πυρά) και αφετέρου πως θα δεχτεί για σύζυγό του την Ιόλη (στ. 1195-1202, 1221-1227 αντίστοιχα). Ο διπλός αυτός όρκος βάζει το νεαρό σε πολύ δύσκολη θέση, αφού καλείται ν' αποφασίσει ανάμεσα σε δύο μιαιρές πράξεις αντίθετες στα πιστεύω του και την ασέβεια απέναντι στους θεούς και τον πατέρα του που θα δείξει σε περίπτωση που απαρνηθεί να τον τηρήσει (στ. 1233-37, 1245):

τίς γάρ ποθ', ἥ μοι μητρί μὲν θανεῖν μόνη
μεταίτιος σοί τ' αὖθις ὡς ἔχεις ἔχειν.
τίς ταῦτ' ἄν. ὅστις μὴ ἔαλαστόρων νοσοῖ.
ἔλοιτο· κρείσσον γὰρ γ', ὦ πάτερ, θανεῖν
ἢ τοῖσιν ἐχθίστοισι συνναίειν ὁμοῦ.

ἀλλ' ἐκδιδαχθῶ δῆτα δυσσεβεῖν, πάτερ; 1245

Ουσιαστικά, η δέσμευση του Ύλλου εξασφαλίζει στον Ηρακλή το δικαίωμα στην ταφή και την ευθανασία, αλλά στερεί από τον ίδιο το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση και την ελευθερία της επιλογής (κατά κύριο λόγο της συντρόφου του). Ωστόσο, ο νεαρός θα προτιμήσει τελικά να σταθεί ισάξιος γιος του Ηρακλή και να υπακούσει στις τελευταίες επιθυμίες του πατέρα του πριν ο τελευταίος φύγει από τη ζωή. Απευθύνεται εντούτοις στους θεούς, τους κατηγορεί για άγνωμοσύνη και αδιαφορία απέναντι στα ανθρώπινα πάθη (στ. 1264-1274). Κι ενώ η Ιόλη ως γυναίκα του 5ου αιώνα εμφανίζεται χωρίς κανένα δικαίωμα στην επιλογή του συζύγου της (θέση της γυναίκας στην αρχαιότητα) και δεν της δίνεται καθόλου ο λόγος, ο Χορός τελειώνει το έργο αναφέροντας πως όλα όσα είδαμε να λαμβάνουν χώρα είναι επακόλουθο της θείας βούλησης (στ. 1278: *καὺδὲν τούτων ὁ τι αἰὲ Ζεὺς*).

Γενικά, θα μπορούσαμε να πούμε πως οι Τραχίνιες αποτελούν την

τραγωδία της πάλης των δύο φύλων (δίπτυχο έργο),¹¹ από τα οποία κανένα δεν βγαίνει νικητής, αφού μπορεί η γυναίκα να κάνει την υπέρβασή της προσπαθώντας να ξεπεράσει τα όρια του οίκου της, ωστόσο, το πάθος κι ο έρωτας οδηγούν και τα δύο φύλα στην καταστροφή. Παρόλο που οι τρεις δομικοί άξονες του έργου (φόβος - έρωας - χρησμοί) συνδέονται άμεσα με την ανεπάρκεια της ανθρώπινης λογικής και την προσπάθεια του ανθρώπου να φτάσει στη γνώση μέσα από την εξερεύνηση του εαυτού του, ο έρωας είναι εκείνος που κατέχει τον κυρίαρχο ρόλο.¹² Η Δηιάνειρα χαρακτηρίζεται για την απλότητά της¹³ και την πιστή της αφοσίωση στον Ηρακλή, ο φόβος της όμως την κάνει να ξεπεράσει τα όρια του “έκτοπου οίκου” στον οποίο είναι κλεισμένη και να βγει στο φως, αφήνοντας πίσω το ρόλο της υποταγμένης συζύγου, της γυναίκας δηλαδή της κλασικής Αθήνας. Όπως ακριβώς η Κλυταιμνήστρα, ταυτίζεται με την επαναστατημένη γυναίκα που αντιτίθεται στην εξουσία,¹⁴ όχι για να την αναλάβει η ίδια, αλλά για γνωρίσει τον εαυτό της, στοιχείο που συνάδει με την αμαζονική της φύση. Ο έρωας ως κυρίαρχη δύναμη στις *Τραχίνιες* παρασύρει επιπλέον την ηρωίδα στο να υπερβεί την παθητικότητά της, τον φόβο της και να διεκδικήσει τον άνδρα της, έχοντας πάντοτε καλές προθέσεις που αρμόζουν στην ευγενική καταγωγή της.

Ο Ηρακλής, από την άλλη μεριά, βρίσκεται στον αντίποδα της Δηιάνειρας, παρουσιάζεται ως ένας συμπαθητικός κι αντιπαθητικός χαρακτήρας ταυτόχρονα, όπως ακριβώς ο σοφόνκλειος Αϊάντας. Για την οικογένειά του είναι ένας μεγάλος ήρωας, ανίκητος, ξακουστός για τους άθλους του, αλλά εξίσου άφοβος, εγωκεντρικός και άσπλαχνος τόσο απέναντι στους εχθρούς του, όσο και στα αγαπημένα του πρόσωπα. Η πρωτοτυπία του Σοφοκλή κατά τη γνώμη μου έγκειται στο γεγονός πως ο Ηρακλής εδώ υφίσταται ήττα, όχι από κάποιο μυθικό τέρας, αλλά από τον έρωτα. Είναι ένας άνθρωπος που ικανοποιεί χωρίς ενδοιασμούς τις ερωτικές του επιθυμίες και που ακόμα και στο τέλος της ζωής του δεν μπόρεσε να καταδεχτεί να παντρευτεί την Ιόλη κάποιος άλλος άνδρας πέρα από τον γιο του, ο οποίος κατά κάποιον τρόπο αποτελεί προέκταση του εαυτού του.¹⁵

Όσον αφορά τον χρησμό, συνήθως στον Σοφοκλή έχει τρεις πιθανές λειτουργίες, μπορεί δηλαδή να χρησιμοποιείται για να εκφράσει καθο-

12. Γιόση (1996) 99. Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε και Fairbanks (1891), όπως και Davies (1991).

13. Fildeswood (1958) 13.

14. Γιόση (1996) 123.

15. Winington-Ingram (1999) 129. Βλέπε και Segal (1995), καθώς και Goward

(2002).

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ**

λικές αλήθειες για την ανθρώπινη φύση, να δώσει συμβουλές στους ήρωες όταν βρίσκονται σε διλήμματα ή να μας προετοιμάσει σχετικά με το τι θα συμβεί στη συνέχεια του έργου.¹⁶ Παρόλα αυτά, ο τραγικός ποιητής αφήνει στους ήρωές του την ελευθερία της επιλογής. Είναι προφανές ότι το αναπόδραστο της ανθρώπινης μοίρας του Ηρακλή τονίζεται καθόλη τη διάρκεια του έργου μέσα από τη σταδιακή αποκάλυψη της προφητείας και της δέλτου που άφησε ο ίδιος στη Δηιάνειρα πριν την αναχώρησή του· εντούτοις, οι ήρωες στις *Τραχίνιες* δεν αποτελούν αθύρματα στα χέρια των θεών, αλλά αυτόβουλα όντα. Ο Δίας είναι πανταχού παρών βεβαίως σε όλη την εξέλιξη της τραγωδίας και παρουσιάζεται ως αγνώμων απέναντι στα βάσανα του γιου του σύμφωνα με τον Ύλλο και τον τελευταίο στίχο του έργου.

Ωστόσο, δεν πρέπει να συμπεράνουμε ότι ο συγγραφέας επιθυμεί να στραφεί εναντίον της αδιαφορίας του θείου για τα ανθρώπινα δεινά. Οι χαρακτήρες του Σοφοκλή είναι υπεύθυνοι για τις πράξεις τους, προσκολλημένοι στα πιστεύω τους και γι' αυτήν τους ακριβώς την επιλογή πολλές φορές χρειάζεται να θυσιάσουν. Το θείο τιμωρεί την αλαζονεία τους μόλις ξεπεράσουν τα όριά τους κι επιβλέπει τις κινήσεις τους, αλλά οι δικές τους αποφάσεις είναι που θα τους οδηγήσουν στην ευτυχία ή τη δυστυχία αντίστοιχα. Ο Δίας, με άλλα λόγια, στις *Τραχίνιες* παρακολουθεί τη ζωή του Ηρακλή, όμως, η κυρίαρχη θεότητα είναι η Κύπρις, δεδομένου ότι ο έρωτας είναι το κοινό στοιχείο που θα παρασύρει στην καταστροφή τόσο τη Δηιάνειρα, όσο και το σύζυγό της. Ο φόβος της πρώτης μήπως χάσει τον άνδρα της μπροστά στην εμφάνιση μιας νεότερης γυναίκας, το ανεξέλεγκτο πάθος και η σεξουαλικότητά της την ωθούν σε μία πράξη απελπισίας που παρά την αρχικά καλή της πρόθεση θα αποβεί μοιραία. Ο δεύτερος, από την άλλη μεριά, αν και ανίκητος πολεμιστής, υφίσταται τελικά ήττα από τον ίδιο τον έρωτα, πεθαίνοντας εξαιτίας του πόθου του για την Ιόλη και συνάμα του πάθους της συζύγου του για εκείνον. Όπως ο Αγαμέμνων στην *Ορέστεια* θανατώνεται –έστω και κατά λάθος– τη στιγμή που αποφάσισε να φέρει στον οίκο του την ερωμένη του.

Επομένως, η Δηιάνειρα και ο Ηρακλής είναι δύο χαρακτήρες όχι ιδανικοί, αλλά ξεχωριστοί κι εντελώς αντίθετοι μεταξύ τους. Η πρώτη λειτουργεί με γνώμονα την καρδιά, ο Ηρακλής με κριτήριο τις σωματικές του ορέξεις.¹⁷ παρόλα αυτά και οι δύο είναι υπεύθυνοι για τις πράξεις τους, τις οποίες πληρώνουν με το θάνατό τους.

Εν κατακλείδι, μέσα από την ανάλυση ολόκληρου του έργου διαπι-

16. Kirkwood (1958) 73.

17. Gellie (1972) 78.

στώνουμε πως η προσπάθεια ανίχνευσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο αρχαίο δράμα είναι εφικτή. Οι *Τραχίνιες* είναι μία τραγωδία η οποία βρίσκεται από αναφορές στη θέση της γυναίκας στην κλασική Αθήνα, όμως ταυτόχρονα μπορεί να δώσει αφορμή για συζήτηση γύρω από σύγχρονα θεμελιωμένα δικαιώματα, όπως της ευθανασίας, της ταφής και της ιατρικής περίθαλψης. Πάνω απ' όλα εντούτοις θίγεται το πανανθρώπινο δικαίωμα στη ζωή, το οποίο είναι απαραβίαστο όχι μόνο στην εποχή του Σοφοκλή, αλλά και στις μέρες μας, καθιστώντας παράλληλα το συγκεκριμένο έργο ένα διαχρονικό ύμνο στον έρωτα και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια μέσα από ήρωες αναγνωρίσιμους από τον σύγχρονο αναγνώστη, οι οποίοι κινούνται σε λάθος μονοπάτια, έχοντας μολαταύτα εντέλει το ελεύθερο της επιλογής τους.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Davies, M. (1991) *Sophocles Trachiniae*, Oxford.
- Easterling, P.E. (1996) *Σοφοκλέους Τραχίνιαι* (μετάφρ. Π.Μ Φαναρά), Αθήνα.
- Fairbanks, A. (1891) "The Ethical Teaching of Sophocles", *International Journal of Ethics* 2, 77-92.
- Gellie, G. H. (1972) *Sophocles: A Reading*, Melbourne.
- Goward, B. (2002) *Αφήγηση και Τραγωδία: Αφηγηματικές Τεχνικές στον Αισχύλο, τον Σοφοκλή και τον Ευριπίδη* (μετάφρ. Ν.Π. Μπεζαντάκου), Αθήνα.
- Kirkwood, G. M. (1958) *A Study of Sophoclean Drama*, Ithaca-New York.
- Segal, C. (1995) *Sophocles' Tragic World: Divinity, Nature, Society*, Cambridge.
- Winnington-Ingram, R.P (1999) *Σοφοκλής: Ερμηνευτική Προσέγγιση* (μετάφρ. Ν.Κ. Πετρόπουλου, Χ.Π. Φαράκλα), Αθήνα.
- Γιάση, Μ. (1996) *Μύθος και Λόγος στον Σοφοκλή*, Αθήνα.
- Λεντάκης, Α. (1988) "Τα ανθρώπινα δικαιώματα στην αρχαία Αθήνα τον 5ο και 4ο αιώνα π. Χ.", *Αρχαιολογία* 28, 15-26.

ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΑ EXEMPLA ΚΑΙ ΜΕΤΑΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΕΛΕΓΕΙΕΣ 1.13 ΚΑΙ 1.20 ΤΟΥ ΠΡΟΠΕΡΤΙΟΥ

Εισαγωγή - Στοχοθεσία

Το *exemplum* (παράδειγμα) αποτελεί ποιητικό ή/ και ρητορικό εκφραστικό μέσο, ενώ η αξιοποίηση μυθολογικών *exempla* συνιστά κοινό ποιητικό τόπο (*locus communis*) στους αρχαίους συγγραφείς. Στον Ρωμαίο ελεγειακό ποιητή Σέξτο Προπέρτιο (*Sextus Propertius*), ειδικότερα, το μυθολογικό *exemplum*, πρώτον, προσδιορίζει σε ποια θέση κατατάσσει ο ποιητής την αγαπημένη του *puella* και τον έρωτά του¹ και, δεύτερον, καταδεικνύει ένα έντονο διακειμενικό παιχνίδι και έναν ειδολογικό διάλογο, μέσω των οποίων ο ποιητής εξάρει τη σπουδαιότητα του ελεγειακού ποιητικού είδους μέσα σε ευρύτερα μεταποιητικά, ποιητολογικά και αυτοαναφορικά συμφραζόμενα. Ο Προπέρτιος είναι, άλλωστε, ο κατ' εξοχήν *poeta doctus*² (λόγιος και πολυμαθής ποιητής) (κατά το ποιητής άμα και κριτικός, το (καλλιμαχικό) πρότυπο των ποιητών της ελληνιστικής ποίησης· βλ. και *ars-ingenium*) του κανόνα των τεσσάρων ποιητών (1. Γάιος Κορνήλιος Γάλλος, 2. Άλβιος Τίβουλλος, 3. Σέξτος Προπέρτιος, 4. Πόπλιος Οβίδιος Νάσων) (προστίθεται ως πέμπτη κι η Σουλπικία) της αυγούστειας ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας (ποίηση σοφή, *doctrina*).

Βάσει, λοιπόν, των ως άνω, το παρόν άρθρο στόχο έχει να καταδείξει τέτοιες (κατά τρόπο προγραμματικό) μεταποιητικές συνδηλώσεις για την ανωτερότητα της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας έναντι άλλων

1. Von Albrecht 2005⁶: 882.

2. Von Albrecht 2005⁶: 882.

• Ο Παναγιώτης Γ. Μ. Σταματόπουλος είναι Φιλολόγος (Μ.Δ.Ε. Ε.Κ.Π.Α.)

- Ιστορικός (Μ.Δ.Ε. Ε.Κ.Π.Α.), Υ. Δ. Κλασικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΕΟΥΡΙΟΥ

ποιητικών ειδών, όπως αυτές καταφαίνονται στις ελεγείες 1.13 και 1.20 του Προπερτίου, μέσω, όμως, της χρήσης συγκεκριμένων μυθολογικών *exempla*.

Ελεγεία 1.13: Η ανωτερότητα του ελεγειακού έρωτα και η υπεροχή της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας

Η ελεγεία 1.13, όπως και άλλες του πρώτου βιβλίου ελεγείων του Προπερτίου, της *Cynthia Monobiblos*, ανήκει στα ποιήματα τα οποία ο ποιητής απευθύνει στον φίλο του Γάλλο. Εκκινώντας από το προσωπικό του βίωμα, την εγκατάλειψή του και την αποξένωσή του από την Κυνθία (*Cynthia* ή *Οστία/ Hostia*), ο Προπέρτιος απευθύνεται στον Γάλλο με ύφος διδακτικό, προτρεπτικό και συμβουλευτικό. Αντικείμενο της ποιητικής έμπνευσης και πραγμάτευσης του ποιητή αποτελεί εν προκειμένω ο παράφορος έρωτας του Γάλλου για μία ανώνυμη γυναίκα.

Πιο συγκεκριμένα, το ποίημα αποτελείται από 36 στίχους, ήτοι από 18 ελεγειακά δίστιχα. Με βάση το περιεχόμενό του δομείται σε πέντε ενότητες: στίχοι 1-4 (1η ενότητα), 5-12 (2η), 13-24 (3η), 25-32 (4η) και 33-36 (5η). Δημιουργείται, λοιπόν, ένα συμμετρικό σχήμα κυκλικής σύνθεσης με την εξής μορφή: 4-8-12-8-4 στίχοι αντίστοιχα, όπου η 1η ενότητα συνομιλεί με την 5η και η 2η με την 4η, ενώ η 3η εξάιρεται ως η σημαντικότερη.³

Αρχικά, στους στίχους 1-4 ο ποιητής μεμψιμοιρεί για την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει, καθώς η αγαπημένη του Κυνθία τον έχει εγκαταλείψει και έχει πάει στη χώρα των Βαϊών. Ο Προπέρτιος ελεεινολογεί τον εαυτό του και εύχεται στον φίλο του ποτέ να μην βρεθεί ο ίδιος στη δική του θέση και ποτέ κανένα κορίτσι να μην παίζει μαζί του, μολονότι ο Γάλλος ευφραίνεται με παρόμοια παθήματα του Προπερτίου. Έτσι, από την εισαγωγή ήδη του ποιήματος απαντούν δύο κλασικοί και θεμελιώδεις ελεγειακοί κοινοί τόποι: α) το μοτίβο του *servitium/obsequium amoris*,⁴ σύμφωνα με το οποίο ο ποιητής παρουσιάζεται ως *servus amoris*, ήτοι ως υπηρέτης/ δούλος του έρωτά του για την Κυνθία και ολοκληρωτικά υποταγμένος σε αυτήν, και β) το μοτίβο του *praeceptor amoris*.⁵ καθώς ο ποιητής αναλαμβάνει ως διδάσκαλος να καθοδηγήσει και να συμβουλευσει τον φίλο του στα ερωτικά ζητήματα.

Στη συνέχεια, στους στίχους 5-12 ο Προπέρτιος υπογραμμίζει την τωρινή κατάσταση του Γάλλου, κατά την οποία έχει υποπέσει στη δου-

3. Richardson 1977: 180- Baker 2000: 127.

4. Camps 1967- Baker 2000: 128.

5. Baker 2000: 128.

λεία για τον έρωτα μιας γυναίκας, η οποία θα πάρει εκδίκηση για όλες τις γυναίκες που ο Γάλλος έχει έως τώρα περιφρονήσει κι εξαπατήσει. Ως εκ τούτου, ο Γάλλος καθίσταται *miser amator*.⁶ Εκτός από το μοτίβο του *servitium/ obsequium amoris*, αναφορικά και με τον Γάλλο σε σχέση με τη δική του –ανώνυμη– αγαπημένη, δύο ακόμη ελεγειακά μοτίβα απαντούν στους στίχους αυτούς: α) το έρωσ = πόνος⁷ και β) το έρωσ = θάνατος, το οποίο μπορεί να ανιχνευθεί στον τεχνικό όρο (*terminus technicus*) *perditus* (7).⁸ Άλλωστε, ο ελεγειακός έρωτας είναι γενικώς έρωτας δυνάστης για το ποιητικό υποκείμενο. Ο ποιητής υπογραμμίζει δε ότι ο Γάλλος, αν και άργησε να δεθεί με μία γυναίκα και μολονότι ο έρωτας του είναι πρόσφατος, ξεστράτισε πολύ γρήγορα από τις παλιές του συνήθειες και έπεσε πολύ εύκολα στα δίχτυα του έρωτα.⁹ Το σημείο αυτό ενδείκνυται για μία πρώτη μεταποιητική προσέγγιση: ο Γάλλος –που πιθανώς παραπέμπει στον Γάιο Κορνήλιο Γάλλο, τον ευρετή και πατέρα της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας– ξεστράτίζει από τους γνήσιους ελεγειακούς τόπους.¹⁰ και ο ποιητής ως θεράπων του ελεγειακού είδους, ως *praeceptor (amoris)*, προσπαθεί να τον επαναφέρει στους δρόμους της ελεγειακής ποίησης. Οι πολλές κατά το παρελθόν ερωμένες του Γάλλου ενσαρκώνουν τα παραστρατήματα του ποιητή από την ελεγεία και τους ποιητικούς του πειραματισμούς, ενώ η κοπέλα που του εμπνέει τον αληθινό πόθο ενσαρκώνει την αληθινή, γνήσια κι ανόθευτη ερωτική ποίηση. Ακριβώς γι' αυτό, ο Προπέρτιος χρησιμοποιεί το μοτίβο του *servitium/ obsequium amoris* και το μοτίβο του *praeceptor amoris*:¹¹ ο ποιητής καθοδηγεί και συμβουλεύει τον Γάλλο, ο οποίος έχει καταστεί υποχείριο του αληθινού έρωτα και της ερωτικής ποίησης, δηλαδή μιας *dura domina puella*, ήτοι μιας σκληρής κυράς/ αφέντρας, ανάλογης της Κυνθίας που εξουσιάζει τον Προπέρτιο.¹² Κι, όπως η Κυνθία είναι η *puella* του Προπερτίου, η πηγή της έμπνευσής του κι εν τέλει η ποίησή του αυτή καθ' εαυτήν, έτσι και η ανώνυμη αγαπημένη είναι η *puella* και η προσωποποιημένη κι ενσαρκωμένη ποίηση του Γάλλου. Με άλλα λόγια, ο Γάλλος είναι κι αυτός θιασώτης και υπηρέτης της ελεγείας, όπως και ο Προπέρτιος.

Παρακάτω, στους στίχους 13-24 ο Προπέρτιος επιβεβαιώνει ως αυτόπτης μάρτυρας τις πρώτες, αλλά γεμάτες πάθος, ερωτικές περι-

6. Baker 2000: 129.

7. Baker 2000: 129.

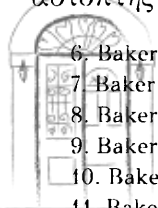
8. Baker 2000: 128.

9. Baker 2000: 129.

10. Baker 2000: 129.

11. Baker 2000: 129.

12. Baker 2000: 129.

πτύξεις του Γάλλου με την αγαπημένη του. Από την αρχή της ενότητας αυτής κυριαρχούν το μοτίβο του *servitium/ obsequium amoris* και το μοτίβο του έρωτος = θάνατος.¹³ Μάλιστα, το μοτίβο του *servitium/ obsequium amoris*, όπως ήδη ελέχθη παραπάνω, παρουσιάζεται ως μία μορφή απόδοσης δικαιοσύνης για όσα ο Γάλλος έπραττε έως τώρα ως λάγνος εραστής εις βάρος αθώων κοριτσιών. Ο μέχρι τώρα θύτης Γάλλος καθίσταται θύμα· διαφαίνονται, έτσι, και αναλογίες του προς την Κυνθία, καθώς ο Γάλλος μοιάζει να παρουσιάζεται σαν μία άλλη Κυνθία που βασανίζει ερωμένες, όπως η ίδια η Κυνθία βασανίζει τον ποιητή. Τώρα, όμως, σε τέτοιο βαθμό έχει ερωτευτεί την αγαπημένη του ο Γάλλος που κινδυνεύει να πεθάνει την ώρα που φιλεί τα χείλη της. Ο ποιητικός αυτός τύπος που παρουσιάζει τον ερωτευμένο να χάνει την ανάσα του την ώρα που ανταλλάσσει λόγια και φιλιά γεμάτα πάθος με την αγαπημένη του είναι συνήθης σε ερωτικά επιγράμματα, π.χ. σε ποιήματα της Παλατινής Ανθολογίας, του Μελεάγρου, του Πετρωνίου και σε άλλα.¹⁴ Αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει ένα ακόμη έρεισμα για τη μεταποιητική ανάγνωση της ελεγείας 1.13. Μέσω διακειμενικών παραπομπών σε ποιήματα της ήσσονος ποιήσης, όχι μόνο προβάλλεται η αξία της ελεγείας, αλλά και μέσα στην ελεγεία γίνεται λόγος για αυτήν σε επίπεδο αυτοαναφορικό μέσω του ποιητή Γάλλου και της νέας αγαπημένης του.

Στην κατεύθυνση της διακειμενικότητας και της αυτοαναφορικότητας κινούμενος κανείς παρατηρεί πως ο Προπέρτιος χρησιμοποιεί πρόσωπα και περιστατικά του μύθου, για να αποδώσει με ακόμη μεγαλύτερη ενάργεια τη δύναμη του έρωτα του Γάλλου για την ανώνυμη αγαπημένη. Αφιερώνει τα δύο τελευταία ελεγειακά δίστιχα της τρίτης και κεντρικής ενότητας του ποιήματός του σε δύο μυθολογικά *exempla*: στους στίχους 21-22 αναφέρεται στον έρωτα του Ποσειδώνα για την Τυρώ και στους στίχους 23-24 στον έρωτα του Ηρακλή για την Ήβη.

Ο Ποσειδώνας, ο θεός της θάλασσας με τον περίφημο ναό στο ακρωτήριο Ταΐναρο,¹⁵ ερωτεύθηκε κάποτε την Τυρώ,¹⁶ την κόρη του Σαλμωνέα,¹⁷ και, προκειμένου να την προσεγγίσει, προσομοιώθηκε με τον ποτάμιο θεό Ενιπέα της Θεσσαλίας, με τον οποίο η Τυρώ ήταν ερωτευμένη. Ο Σαλμωνέας καταγόταν από τη Θεσσαλία. Έπειτα, όμως κατοίκησε στην Ηλεία. Σ' αυτήν την περίπτωση, ο Ενιπέας ταυτίζεται με τον ποταμό της Ηλείας. Ωστόσο, ο Προπέρτιος τοποθετεί το συμβάν στη

13. Baker 2000: 130.

14. Baker 2000: 130.

15. Camps 1967: 76.

16. Grimal 1991: 665 s.v. Τυρώ.

Θεσσαλία (Haemonio), ταυτίζοντας τον ποτάμιο θεό Ενιπέα με τον ποταμό Ενιπέα που χύνεται στον Πηνειό. Δεδομένου ότι ο Αίμων ήταν γιος του Πελασγού και πατέρας του Θεσσαλού, η Αιμονία ταυτίζεται με τη Θεσσαλία.¹⁸ Αποτέλεσμα, τελικά, των ερωτικών συνευρέσεων του Ποσειδώνα με την Τυρώ ήταν η γέννηση των διδύμων παιδιών Πελία και Νηλέα. Ο Ποσειδώνας, λοιπόν, προκειμένου να ικανοποιήσει τις ερωτικές του επιθυμίες, δεν δίστασε να αναμείξει το νερό της θάλασσας με τα γλυκά νερά του ποταμού.¹⁹ Κι, όπως η Τυρώ τυλίχθηκε στα υδάτινα ρεύματα του Ποσειδώνα που πήρε τη μορφή του Ενιπέα, έτσι και ο Γάλλος αφέθηκε στην αγκαλιά της αγαπημένης του.²⁰ Το ενδιαφέρον, ως εκ τούτου, έγκειται και στο ότι ο Γάλλος εξομοιώνεται εν προκειμένω, όχι με τον Ποσειδώνα, αλλά με την Τυρώ. Οι ρόλοι αντιστρέφονται. Δεν είναι πλέον ο λάγνος γυναικοκατακτητής. Είναι θύμα της αγάπης και του πάθους του για μία γυναίκα. Τέλος, το exemplum αυτό απαντά, επίσης, στον Όμηρο (β 120· λ 235-59) και τον ψευδο-Απολλόδωρο (1.9.7-8), ενώ επανέρχεται και σ' άλλα ποιήματα του Προπερτίου (2.28.51· 3.19.13-14).

Στη συνέχεια, όμως, ο ποιητής αναφέρει ένα πιο χαρακτηριστικό και σύνθετο exemplum: την ερωτική φλόγα του αποθεωμένου πλέον Ηρακλή για τη θεϊκή σύζυγό του Ήβη, φλόγα παρόμοια με την πυρά της Οίτης που τον έκαψε,²¹ φλόγα παρόμοια και με τη φλόγα του για τον Ύλα, όπως θα καταφανεί κατωτέρω. Στους στίχους αυτούς υπάρχουν και τα συνήθη ελεγειακά μοτίβα για την καταστρεπτική δύναμη και μανία του έρωτα (έρως = φωτιά,²² έρως = νόσος, έρως = θάνατος), που εν προκειμένω όλα αφορούν και στο άθλιο τέλος του Ηρακλή.²³ Ο ήρωας χάθηκε πάνω στην πυρά της Οίτης, εξαιτίας των μαρτυριών που υπέφερε από τον εμποτισμένο στο δηλητήριο του Κενταύρου Νέσσου χιτώννα τον οποίο εν αγνοία της κι από ερωτική αντιζηλία για την Ιόλη, την παρείσακτη νέα σύζυγο του Ηρακλή, του έστειλε η νόμιμη σύζυγός του, η Δηιάναιρα, νομίζοντας πως επρόκειτο για μαγικό ερωτικό φίλτρο που θα έκανε τον ήρωα να την ερωτευτεί εκ νέου. Τελικώς, με την καύση του στο όρος της Οίτης ο Ηρακλής αποθεώθηκε²⁴ κι έζησε στο εξής ως αθάνατος ανάμεσα στους αθάνατους ολύμπιους θεούς, συμφιλιωμένος

17. Crimal 1991: 610 s.v. Σαλμωνέας.

18. Butler & Barber 1964: 173.

19. Baker 2000: 131.

20. Richardson 1977: 182.

21. Baker 2000: 131.

22. Baker 2000: 131.

23 Crimal 1991: 248 κι εξής, και ειδικότερα 269-71 s.v. Ηρακλής.

24. Richardson 1977: 183.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

με την Ήρα και έχοντας ως θεϊκή σύζυγό του την Ήβη, την προσωποποίηση της αιώνιας νιότης. Μάλιστα, έχει υποστηριχθεί ότι ο Προπέρτιος θα είχε συλλάβει με τον νου του την εικόνα της Ήβης να κατεβαίνει στην Οίτη, για να ενωθεί με τον Ηρακλή κατά την αποθέωσή του.²⁵

Οι συνδηλώσεις σε σχέση με τα δύο αυτά μυθολογικά *exempla* είναι έντονες. Στο πρώτο κυριαρχεί το στοιχείο της μεταμόρφωσης του θεού. Η μεταμόρφωση, όμως, είναι *mutatis mutandis* κεντρική και στο δεύτερο, καθώς μέσα από την αποτέφρωσή του ο Ηρακλής μετουσιώνεται από ήρωας-ημίθεος σε θεός. Αποθεώνεται. Οι φλόγες του Ηρακλή παρομοιάζονται από τον ποιητή με τις ερωτικές φλόγες που κατακαίουν τον Γάλλο για την αγαπημένη του, αλλά και με τις ερωτικές φλόγες και συνάμα φλόγες αμφιβολίας του Προπερτίου για την άπιστη Κυνθία, η οποία λείπει στη χώρα των Βαΐων. Έτσι, μέσα από ένα σχήμα του τύπου

Ηρακλής + (Δηιάνειρα → πυρά στο όρος της Οίτης → Ήβη) //
Γάλλος + ανώνυμη αγαπημένη (*puella*) //
Προπέρτιος + Κυνθία (*puella*)

στόχος του ποιητή είναι να καταφανούν τα κάτωθι: όπως κάηκε ο Ηρακλής και ενώθηκε με την Ήβη, έτσι καίγεται κι ο Γάλλος για την ανώνυμη δική του αγαπημένη, έτσι καίγεται και ο Προπέρτιος για την Κυνθία. Η αγαπημένη του Γάλλου και η αγαπημένη του ποιητή παρουσιάζονται, επομένως, ως πλάσματα γοητευτικά που σαγηνεύουν με την ίδια δύναμη που γοητεύουν και οι εξαιρετικές γυναίκες του μύθου.²⁶ Παράλληλα, σε μεταποιητικό επίπεδο μέσα από την υπεροχή του απόλυτου έρωτα του Γάλλου για την ανώνυμη αγαπημένη και του απόλυτου έρωτα του Προπερτίου για την Κυνθία ο ποιητής τονίζει την υπεροχή της ελεγειακής *puella* και της ελεγείας. Συνάμα, ο ίδιος ο ποιητής κατακτά την ποιητική αθανασία και την αιώνια φήμη: ο έρωτας κατακαίει τον Γάλλο και τον Προπέρτιο, όπως έκαψε και τον Ηρακλή. Ο έρωτας, δηλαδή, οδηγεί σε καύση (κυριολεκτική ή μεταφορική/ αλληγορική/ συμβολική) και η καύση, κατά το *exemplum* του Ηρακλή, σε αποθέωση. Έτσι, μέσα από την αναγωγή και τη μετουσίωση του φλογερού προσωπικού ερωτικού βιώματος σε γνήσια ερωτική τέχνη, σε ελεγεία, το ποιητικό υποκείμενο για τον έρωτά του θα ανταμειφθεί διά της αποθέωσής του με την ποιητική αθανασία και την υστεροφημία που του χορηγούνται ως ανταμοιβή, ως αντί-δωρον.

Ο έρωτας του Ποσειδώνα για την Τυράνη, ο έρωτας του Ηρακλή για την Ήβη απαντούν, άλλωστε, όπως εν μέρει ήδη ειπώθηκε ανωτέρω,

25. Camps 1967: 76· Richardson 1977: 183.

26. Richardson 1977: 180.

στην επική ποίηση, ελληνική και ρωμαϊκή, (για τον έρωτα Ποσειδών-Τυρούς βλ. Όμ. β 120· λ 235-59, ενώ για τον γάμο Ηρακλή-Ηβης βλ. Όμ. λ 601-04· Ήσ. Θεογ. 950-55· Ον. Μετ. 9.394-417). Ο έρωτας, όμως, του Γάλλου για την ανώνυμη αγαπημένη του και του Προπερτίου για την Κυνθία είναι έρωτες ανώτεροι ακόμη και από τους έρωτες των θεών για τις δικές τους αγαπημένες και γι' αυτό αξίζει να υμνηθούν από την ελεγεία, το κατ' εξοχήν ερωτικό είδος ποίησης. Προς τούτο, ο Προπέρτιος ως *praeceptor amoris* ωθεί τον Γάλλο να αφοσιωθεί απόλυτα στον έρωτά του και συνακόλουθα να υπηρετήσει κι εκείνος τη ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία. Συνάμα, με τη χρήση των δύο αυτών μυθολογικών *exempla* ο ποιητής καταδεικνύει σε επίπεδο συμβολικό την υπεροχή της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας έναντι του έπους.

Στις δύο τελευταίες ενότητες (25-32 και 33-36) ο Προπέρτιος για μία ακόμη φορά συμβουλεύει ως *praeceptor amoris* τον φίλο του Γάλλο να αφιεθεί στον έρωτα της αγαπημένης του, αφού εξάρει με μυθολογικά *exempla* την ομορφιά και την ποιότητά της στα δύο τελευταία ελεγειακά δίστιχα της τέταρτης ενότητας (29-32).²⁷

Αναφορικά με την ομορφιά, τη χάρη και τη σαγήνη της αγαπημένης του Γάλλου, ο Προπέρτιος στους στίχους 29-30 υποστηρίζει (α.) ότι είναι *Iove digna*, δηλαδή άξια για τον Δία, (β.) ότι είναι *proxima Ladae*, δηλαδή ταιριαστή (στην ομορφιά και τη χάρη) με τη Λήδα και (γ.) ότι είναι *Ladae partu gratior*, δηλαδή πιο ελκυστική από τα βλαστάρια της Λήδας, και μάλιστα *una tribus*, μία αυτή που ξεπερνά (σε ομορφιά και χάρη) και τις τρεις κόρες της. Επιπλέον, στους στίχους 31-32 ο ποιητής ισχυρίζεται (δ.) ότι η αγαπημένη του Γάλλου είναι πιο σαγηνευτική και ελκυστική από τις ηρωίδες (θυγατέρες) του Ινάχου και (ε.) ότι με τα λόγια της είναι ικανή να εξάψει τον έρωτα ακόμη και στον Δία.²⁸ Είναι δε χαρακτηριστικά τα σχήματα, ήτοι η συμμετρία, το χιαστό σχήμα και το σχήμα κύκλου, που εν προκειμένω απαντούν στους στίχους αυτούς: (α.) η κοπέλα και ο Δίας (29), (β.) η κοπέλα και οι γυναίκες του μύθου (η Λήδα και οι κόρες της) (30), (β') η κοπέλα και οι γυναίκες του μύθου (οι κόρες του Ινάχου) (31), (α') η κοπέλα και ο Δίας (32).²⁹

Η κοπέλα είναι τόσο όμορφη όσο η Λήδα,³⁰ η οποία ενέπνευσε τον έρωτα στον Δία, αφού ο θεός την προσέγγισε υπό μορφήν κύκνου και έσμιξε ερωτικά μαζί της. Παρουσιάζεται δε ομορφότερη και από τις τρεις κόρες της Λήδας. Η Λήδα, όμως, είχε περισσότερες κόρες: την Ελένη, την Κλυταιμνήστρα, τη Φοίβη, την Τιμάνδρα και τη Φυλονόη, εκ

27. Baker 2000: 132.

28. Booth 2006: 529.

29. Booth 2006: 531.

30. Grimal 1991: 405-7 s.v. Λήδα.

των οποίων η πρώτη ήταν αθάνατη κόρη του Δία και οι άλλες θνητές κόρες του Τυνδάρεω. Στον Ευριπίδη (*Ιφ.* εν *Αύλ.* 49-51) ως τρεις κόρες της Λήδας και του Τυνδάρεω παρουσιάζονται η Φοίβη, η Κλυταιμνήστρα και η Ελένη, ενώ στον ψευδο-Απολλόδωρο (3.10.6) η Τιμάνδρα, η Κλυταιμνήστρα και η Φυλονόη, στις οποίες παρακάτω (3.10.7) προστίθενται κι άλλα αδέρφια, οι Διόσκουροι Πολυδεύκης και Κάστωρ και η Ελένη· αυτές οι μαρτυρίες αποτελούν ίσως ενδείξεις για το ποιες ακριβώς πιθανώς εννοεί κι εδώ ο Προπέρτιος.³¹ Πάντως, με την Ελένη, την πιο ωραία γυναίκα στην αρχαιότητα και ιδεατή της ομορφιάς για τη συνείδηση του αρχαίου κόσμου, η οποία, ως εκ τούτου, δεν γίνεται να εξαιρείται από έναν τέτοιο διαγωνισμό κάλλους, και μόνο συγκρινόμενη η αγαπημένη του ποιητή και υπερέχοντας αυτής της Τυνδαρίδος αποδεικνύει την ανωτερότητα της ομορφιάς της και γίνεται η πιο όμορφη γυναίκα, ικανή να προκαλέσει δυνατούς έρωτες, ώστε να υμνηθεί από τη ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία, όπως υμνήθηκε από τον Όμηρο στην *Ιλιάδα* ο Τρωικός πόλεμος, τον οποίο προκάλεσαν η ομορφιά κι ο έρωτας της Ελένης. Έτσι, οι μεταποιητικές συνδηλώσεις για την υπεροχή της ελεγείας έναντι του έπους είναι φανερές μέσω της ανωτερότητας της ομορφιάς της αγαπημένης του Γάλλου συγκριτικά με την ομορφιά της επικής ηρωίδας. Η ελεγεία όχι μόνο αντιτίθεται στο έπος, αλλά και υπερτερεί αυτού, και μάλιστα με τρόπο παιχνιδιάρικο.

Τέλος, στους στίχους 31-32 καταφαίνεται ότι η αγαπημένη του ποιητή φτάνει σε ομορφιά και τις κόρες του Ινάχου, ποτάμιου θεού, μυθικού ιδρυτή και βασιλιά του Άργους, και πατέρα της Ιούς.³² Αν και οι μελετητές έχουν δυσκολευτεί να ταυτίσουν αυτό το μυθολογικό *exemplum*³³ —έχει λ.χ. διατυπωθεί η πρόταση πως ο υπαινιγμός αφορά στις Δαναΐδες³⁴ ή ότι ο χαρακτηρισμός *Inachiis heroinis* (31) ως κοινός ποιητικός τόπος παραπέμπει στις Αργείες ή τις Ελληνίδες γυναίκες της μυθικής εποχής—,³⁵ πιθανότατα η αναφορά είναι στην Ιώ.

Συνεπώς, ο ποιητής αναφέρεται σε δύο ερωμένες του Δία, τη Λήδα και την Ιώ, αλλά και την κόρη του Ελένη, για να εξάρει την ομορφιά της δικής του αγαπημένης, ενώ στους τελευταίους στίχους (33-36) της ελεγείας και πάλι προτρέπει ως *praeceptor amoris* τον Γάλλο να χαρεί αυτόν τον γνήσιο έρωτα που τον διαπερνά για την αγαπημένη του³⁶ και

31. Baker 2000: 132.

32. Για την Ιώ βλ. Grimal 1991: 332-33 s.v. Ιώ.

33. Richardson 1977: 183.

34. Fowler & Barber 1984: 173.

35. Grimal 1991: 161 s.v. Δαναΐδες.

36. Camps 1967: 76-77· Booth 2006: 536, υποσημ. 32.

36. Baker 2000: 132.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

του εύχεται ο έρωτας αυτός να διαρκέσει για πάντα. Το μοτίβο του *servitium/obsequium amoris*³⁷ υπάρχει κι εδώ (*es periturus amore*: 33).

Τελικώς, όπως καταφαίνεται από τα ανωτέρω, η ελεγεία που θεραπεύει ο Προπέρτιος αναδεικνύεται από κάθε άποψη ανώτερο του έπους, ελληνικού (ομηρικού και ησιόδειου) και ρωμαϊκού (οβιδιανού), ποιητικό είδος.

Ελεγεία 1.20: Ηρακλής και Ύλας: ένα ερωτικό *exemplum* για την ανωτερότητα της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας

Η ελεγεία 1.20 είναι το μεγαλύτερο σε έκταση ποίημα της *Cynthia Monobiblos* κι απευθύνεται κι αυτή στον φίλο του ποιητή Γάλλο. Αποτελεί ένα είδος ερωτικής νουθεσίας του Προπερτίου προς τον απρόσεκτο στα ερωτικά ζητήματα Γάλλο, κάτι σαν εγχειρίδιο ερωτικής συμπεριφοράς κι ερωτικής τέχνης. Ο ποιητής και πάλι ως *praeceptor amoris*³⁸ συμβουλεύει τον φίλο του να προσέχει τον νεαρό ανώνυμο αγαπημένο του και να τον έχει υπό στενή παρακολούθηση,³⁹ ειδικά αφ' ης στιγμής υπάρχει ο κίνδυνος ο φίλος του Γάλλου να συνάψει ετεροφυλοφιλικές ερωτικές σχέσεις.⁴⁰ Βέβαια, η αναφορά στην παιδεραστική ομοφυλοφιλική σχέση του Γάλλου με τον νεαρό αγαπημένο ίσως αποτελεί απλώς την πρόφαση για την ανάπτυξη του μυθολογικού *exemplum*⁴¹ αναφορικά με τη σχέση του Ηρακλή με τον Ύλα.

Προς επίρρωσιν, λοιπόν, της προειδοποίησής του προς τον Γάλλο ο ποιητής παραθέτει ως παράλληλο παράδειγμα τη θλιβερή ιστορία του Ύλα, του αγαπημένου φίλου του Ηρακλή.⁴² Σε αντίθεση δε με τις άλλες ελεγείες του πρώτου βιβλίου στις οποίες εντοπίζεται μία σειρά από πολύ σύντομα μυθολογικά *exempla*, στην 1.20 το μυθολογικό *exemplum* καλύπτει ένα μεγάλο τμήμα του ποιήματος⁴³ (17-50), ενώ προηγείται μία σχετικά εκτενής εισαγωγή (1-16) και έπεται ένας σύντομος επίλογος (51-52).⁴⁴ Μολονότι το εκτενώς ανεπτυγμένο αυτό μυθολογικό *exemplum* χαρακτηρίζεται από κομψότητα και τάξη στη δόμησή του,⁴⁵ η δυσανάλογα μεγάλη έκτασή του δίνει εύλογα την εντύπωση ότι ο Προπέρτιος έχει απορροφηθεί και, τελικώς, παρασυρθεί στη διάρκεια της

37. Baker 2000: 132.

38. Heerink 2010: 121.

39. Λαζανάς 1987: 98-99· Μιμιδου 1999-2000: 292.

40. Curran 1964: 282.

41. Richardson 1977: 201.

42. Λαζανάς 1987: 33· 99.

43. Curran 1964: 281-82· Baker 2000: 173· Heerink 2010: 119.

44. McCarthy 1981: 197-98.

45. Thomas 1977: 31· Baker 2000: 173.

αφήγησής του από τη γοητεία της ιστορίας και τα συναισθήματα που αυτή του προκαλεί, αν και αρχικός σκοπός του ήταν μέσα από τις συμφόρες που υπέφερε ο Ηρακλής εξαιτίας της απώλειας του Έλα να δώσει ένα μάθημα στον Γάλλο.⁴⁶ Έτσι, ο ποιητής προειδοποιεί τον εραστή ότι, αν δεν παραδειγματιστεί από την ιστορία αυτή για τον Ηρακλή και τον Έλα, τότε ο ερώμενός του θα γίνει για τον ίδιο ό,τι έγινε ο Έλας για τον Ηρακλή, δάκρυ και ηχώ στην ερημιά (48-50).⁴⁷ και τον καλεί να είναι σε εγρήγορση.

Το επεισόδιο του μύθου αυτό απαντά και σε προγενέστερους ποιητές (και στη λογοτεχνία και την τέχνη γενικότερα), μεταξύ άλλων, στον Θεόκριτο (*Εἶδ.* 13), τον Απολλώνιο Ρόδιο (*Αργ.* 1.1153-1362) και τον Βιργίλιο (*Ecl.* 6.43-44· *Georg.* 3.6).⁴⁸ οι οποίοι αποτέλεσαν τα πρότυπα για τον Ρωμαίο ελεγειακό ποιητή. Κοινά στοιχεία όλων αυτών των ποιητών και του Προπερτίου, όσον αφορά στην πραγμάτευση του εν λόγω μύθου, αποτελεί το ότι ο Έλας είναι ερώμενος του Ηρακλή.⁴⁹ καθώς και το γεγονός ότι ο φακός εστιάζει περισσότερο στον Έλα, έναν τύπο αντι-ήρωα, παρά στον ήρωα Ηρακλή. Στα διακείμενα αυτά έχουν στηριχθεί εν πολλοίς η έρευνα κι η προσπάθεια των μελετητών να συναγάγουν ασφαλή συμπεράσματα για την ερμηνεία της ελεγείας 1.20.⁵⁰ Όπως στον Απολλώνιο τον Ρόδιο το μυθολογικό αυτό *exemplum* έχει σχέση με το έπος του κι αντίστοιχα όπως στον Θεόκριτο φέρει βουκολικές και φυσιολατρικές συνδηλώσεις, έτσι και στον Προπέρτιο σχετίζεται με τη ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία. Στην ποίηση του Προπερτίου, μάλιστα, ελεγειακές και ερωτικές διαστάσεις έχει όχι μόνο ο Έλας, αλλά και ο Ηρακλής, ο οποίος καθίσταται ελεγειακός εραστής (*amator*). Γενικώς, άλλωστε, οι ποιητές αυτοί παρουσιάζουν μία εναλλακτική θέαση του μυθολογικού επεισοδίου του Ηρακλή και του Έλα, απορρίπτοντας και την παραδοσιακή και καθαρά ηρωική θεώρηση του μεγάλου ήρωα της ελληνικής μυθολογίας.⁵¹

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον μύθο, στη διάρκεια της μάχης του Ηρακλή με τους Δρύοπες ο ήρωας σκότωσε τον βασιλιά τους, τον Θειοδάμαντα, και άρπαξε τον γυιο του Έλα.⁵² Ο νεαρός συνόδευε τον Ηρακλή στην

46. Baker 2000: 172.

47. McCarthy 1981: 203.

48. Για την αξιοποίηση του μυθολογικού αυτού επεισοδίου στη λογοτεχνία και την τέχνη βλ. Osmun 1983: 56-60.

49. Heerink 2007: 607. Για την ερωτική σχέση του Ηρακλή με τον Έλα στα *Αργοναυτικά* βλ. DeForest 1994.

50. Petrain 2000: 409-21· Heerink 2010.

51. Heerink 2010: 229-35. Για τον Ηρακλή στον Θεόκριτο βλ. και Mastronarde 1968: 274-75.

52. Grimal 1991: 669-70 s.v. Έλας.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΕΣΟΓΕΙΩΝ

Αργοναυτική εκστρατεία. Όταν, όμως, οι Αργοναύτες έφθασαν στη Μυσία, ο Ύλας απομακρύνθηκε από τη συντροφιά τους, αναζητώντας πόσιμο νερό. Κατευθύνθηκε μέσα από ένα δάσος σε μία πηγή (/ποτάμι/λίμνη) που ονομαζόταν Ασκάνιος. Εκεί τον απήγαγαν οι Νύμφες, εντυπωσιασμένες από την εκθαμβωτική ομορφιά του, τη στιγμή που ο Ύλας καθρεπτιζόταν στα νερά της πηγής. Ο Ηρακλής μαζί με έναν ακόμη σύντροφό του, τον Πολύφημο, αναζήτησαν μάταια τον νεαρό Ύλα, ενώ οι Αργοναύτες έφυγαν, αφήνοντάς τους στη Μυσία. Με αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, φαίνεται πως αιτιολογείται στον μύθο και η απουσία του Ηρακλή από την Αργοναυτική εκστρατεία.

Με δεδομένο αυτό το προγενέστερό του μυθολογικό υλικό ο Προπέρτιος αφηγείται το περιστατικό της αρπαγής του Ύλα από τις Νύμφες κοντά στην απομακρυσμένη πηγή. Παράλληλα, στην ελεγεία 1.20 υπάρχει και μία ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια του επεισοδίου που δεν απαντά στα ελληνικά διακείμενα και πρότυπα: οι προσπάθειες των Βορεάδων, Ζήτη και Κάλαι, να προσεγγίσουν ερωτικά τον νεαρό αγαπημένο του Ηρακλή και να αρπάξουν τα φιλιά του, οι ερωτικές επιθέσεις και οι θωπείες τους προς εκείνον, αλλά τελικά η απόκρουσή τους από εκείνον.⁵³ Είναι πιθανόν αυτή η λεπτομέρεια είτε να προέρχεται από ένα χαμένο σήμερα διακείμενο είτε να είναι επινόηση και καινοτομία του ίδιου του Προπερτίου.⁵⁴ Ωστόσο, οι Βορεάδες απαντούν στα Άργοναυτικά (1.1298-1308) του Απολλωνίου Ροδίου, όπου μάλιστα υπάρχει και η λεπτομέρεια ότι αυτοί έπεισαν τους Αργοναύτες να μην γυρίσουν και να μην αναζητήσουν τον Ηρακλή τον οποίον είχαν ξεχάσει στη Μυσία, ενόσω εκείνος έψαχνε να βρει τον Ύλα· σε ανταπόδοση γι' αυτήν τους την πράξη ο Ηρακλής αργότερα τους σκότωσε.⁵⁵ Η διαφοροποίηση, όμως, του Προπερτίου έγκειται στο ότι μεταχειρίζεται το ίδιο ποιητικό υλικό με πιο «ελεγειακούς» τρόπους: οι Βορεάδες καθίστανται αντίζηλοι και αντεραστές του Ηρακλή⁵⁶ και, άρα, επίδοξοι ελεγειακοί εραστές (*amatores*). Σχετικά με τη δολοφονία τους, λοιπόν, από τον Ηρακλή ως κίνητρο αναγνωρίζεται και η ζήλεια του ήρωα για τους αντεραστές του.⁵⁷

Όπως ήδη ελέχθη και ανωτέρω, ο Προπέρτιος με την ιστορία του Ύλα κρούει τον κώδωνα του κινδύνου στον φίλο του Γάλλο, συμβουλευοντάς τον να προσέχει τον αγαπημένο του νέο, διότι σε αντίθετη περί-

53. Butrica 1980: 69.

54. Richardson 1977: 201· Newman 1997: 354· Heerink 2007: 609.

55. Butler & Barber 1964: 184· Richardson 1977: 205· Butrica 1980: 69· υποσημ. 2· Heerink 2010: 156. Βλ. και [Απολλόδ.] 3.15.2.

56. Curran 1964: 282· Richardson 1977: 205.

57. Baker 2000: 177· Heerink 2010: 156-57.

πτωση ο ίδιος θα υποφέρει από το ενδεχόμενο απώλειας του ερωμένου του, όπως υπέφερε και ο Ηρακλής από την απώλεια του Έλα του. Ιδιαίτερα προσεκτικός πρέπει να είναι ο Γάλλος, όταν ταξιδεύει στα παραθεριστικά θέρετρα της Ιταλίας. Πέραν, όμως, από την προειδοποίησή του, ο Προπέρτιος μέσα από την εικονοποιία σχετικά με την ύλην και το ύδωρ υπαινίσσεται ότι ήταν ορισμένο από τη μοίρα ο Έλας να αφήσει τον Ηρακλή για τις Νύμφες και η σχέση τους να τελειώσει στην πηγή, όπου απήχθη ο νεαρός.⁵⁸

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και το ενδεχόμενο πίσω από τον ανώνυμο αγαπημένο του Γάλλου να κρύβεται το ποιητικό προσωπείο (*persona*) του Προπερτίου. Σε αυτήν την περίπτωση ο Προπέρτιος, θητεύοντας πλέον κι ο ίδιος στον χώρο της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας, προειδοποιεί τον προγενέστερό του και ευρετή και θεμελιωτή της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας Γάιο Κορνήλιο Γάλλο, ο οποίος παρουσιάζεται ως ένας απρόσεκτος εραστής που χρειάζεται την καθοδήγηση του ποιητή.⁵⁹ Βέβαια, σχετικά με το πρόσωπο του Γάλλου, οι μελετητές διχάζονται για το αν πρέπει να τον ταυτίσουν ή όχι με τον Γάιο Κορνήλιο Γάλλο. Στην περίπτωση, όμως, που οι δύο ταυτίζονται έχει ενδιαφέρον το γεγονός πως ο νεώτερος Προπέρτιος συμβουλεύει τον παλαιότερο Γάλλο. Έτσι, σε μεταποιητικό επίπεδο ο Έλας, παραλληλιζόμενος με την Κυνθία που αποτελεί το αντικείμενο του πόθου, αλλά και την ελεγειακή *puella*, του Προπερτίου, συμβολίζει αντίστοιχα το ποιητικό υλικό και την ποιητική έμπνευση του Γάιου Κορνήλιου Γάλλου. Άρα, για τον Προπέρτιο και ο Γάλλος είναι ένας ελεγειακός εραστής κι ένας ελεγειακός ποιητής, πηγή έμπνευσης, αλλά και αντικείμενο της ποίησης του οποίου, αποτελεί ο δικός του Έλας.⁶⁰ Με δεδομένο αυτό είναι πολύ πιθανή η ταύτιση του Γάλλου με τον Γάιο Κορνήλιο Γάλλο, όπως υποστηρίζει ο Heerink.⁶¹ ενώ η ταυτότητα του αποδέκτη του Είδ. 13 αποτελεί τεκμήριο υπέρ της ταύτισης Γάλλου και Γάιου Κορνήλιου Γάλλου και για τον Petrain.⁶² Μάλιστα, έχει προταθεί ότι και ο ίδιος ο Γάιος Κορνήλιος Γάλλος έχει αξιοποιήσει τον μύθο του Έλα σε μία δική του ελεγεία και ότι, ως εκ τούτου, ο Προπέρτιος με την ελεγεία 1.20 τού απαντά.⁶³ Δεδομένης, λοιπόν, της εμβληματικής για τη ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία μορφής του Γάιου Κορνήλιου Γάλλου, η ποιητολογική διάθεση της ελεγειας αυτής εντείνεται έτι περαιτέρω.

58. Thomas 1977: 33-34.

59. Baker 2000: 173.

60. Heerink 2010: 123-22.

61. Μυτιλού 1999-2000: 291 και 301· Heerink 2010: 121.

62. Petrain 2000: 409-21.

63. Ross 1975: 77-81· Petrain 2000: 418.

Γενικότερα, γύρω από αυτό το μυθολογικό *exemplum* έχει αναπτυχθεί πολύς διάλογος και για πολλά ζητήματα. Αξιοπρόσεκτα είναι: πρώτα απ' όλα ο ρόλος και η φύση των Νυμφών στο επεισόδιο της αρπαγής του Έλα. Οι Νύμφες της Αυσονίας,⁶⁴ δηλαδή της Ιταλίας, της Δύσης, είναι εξίσου ερωτόληπτες με τις Νύμφες της Ανατολής, της Βιθυνίας, οι οποίες απήγαγαν τον Έλα και οι οποίες απειλούν τώρα να αρπάξουν τον φίλο του Γάλλου. Οι Νύμφες της Βιθυνίας χαρακτηρίζονται από τον ποιητή Αδρυάδες (12), Αμαδρυάδες (32) και Δρυάδες (45), την ώρα που τραβούν τον Έλα στα νερά στα οποία κατοικούν και στα οποία ο ίδιος καθρεπτίζεται. Έτσι, ο Προπέρτιος μοιάζει να εξισώνει τα κορίτσια της Ρώμης με τις *Nymphae* και τις *Ausoniae Adryades* (11-12).⁶⁵

Χαρακτηριστικό είναι, επίσης, πως ο Έλας πορεύτηκε βαθιά μέσα στο δάσος: *raram sepositi quaerere fontis aquam* (24). Από τη μία πλευρά, το υδάτινο στοιχείο είναι έντονο.⁶⁶ Από την άλλη, το φυσιολατρικό, το ειδυλλιακό και το βουκολικό στοιχείο, επίσης, κυριαρχούν. Η ιστορία τοποθετείται, λοιπόν, σε έναν *locus amoenus* (33-50),⁶⁷ μοτίβο κλασικό της εν συνόλω βουκολικής ποιητικής παράδοσης, με την οποία, ως εκ τούτου, σε μεταποιητικά συμφραζόμενα, συνομιλεί εν προκειμένω ο Προπέρτιος. Μάλιστα, ο Έλας του Προπερτίου φαίνεται να μην είναι τόσο παθητικός όσο στις προγενέστερες πραγματεύσεις του μύθου, καθώς αποσπάται από το *officium* (καθήκον, χρέος, υπηρεσία) του έναντι του Ηρακλή, ενώ παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τον Νάρκισσο στις *Metamorphoses* του Οβιδίου.⁶⁸ Σημασία, λοιπόν, για τη μεταποιητική του ερμηνεία έχει και το γεγονός πως ο Έλας θέτει σε προτεραιότητα τα λουλούδια έναντι του προκαθορισμένου έργου του, της άντλησης ύδατος, πράγμα που σημαίνει ότι παρασύρεται από την ομορφιά της φύσης. Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι το ποιητικό υλικό του Γάλλου ή ο ίδιος ο Προπέρτιος κινδυνεύει να παρασυρθεί από τη βουκολική ποίηση.

Άλλωστε, σε μεταποιητικό επίπεδο η αναζήτηση του Έλα για μία απομακρυσμένη και κρυμμένη βαθιά μέσα στο δάσος πηγή (*sepositus fons*) από την οποία θα αντλήσει σπάνιο (φρέσκο, καθαρό, αγνό, ανέγγιχτο) ύδωρ (*rara aqua*) φέρει καλλιμαχικές συνδηλώσεις:

Δηοὶ δ' οὐκ ἀπὸ παντὸς ὕδωρ φορέουσι μέλισσαι.

64. Baker 2000: 175.

65. Camps 1967: 93.

66. Μιμίδου 1999-2000: 302.

67. McCarthy 1981: 498.

68. Heerink 2007: 607-10.

ἀλλ' ἦτις καθαρὴ τε καὶ ἀχράαντος ἀνέρπει
πίδακος ἐξ ἱερῆς ὀλίγη λιβὰς ἄκρον ἄωτον.

(Καλλίμ. Ὑμν. εἰς Ἀπόλλ. (2) 110-12)

καὶ

Ἐχθαίρω τὸ ποίημα τὸ κυκλικόν, οὐδὲ κελεύθῳ
χαίρω, τίς πολλοὺς ὤδε καὶ ὤδε φέρει·
μισέω καὶ περίφοιτον ἐρώμενον, οὐδ' ἀπὸ κρήνης
πίνω· σιχαίνω πάντα τὰ δημόσια.

(Καλλίμ. Ἐπίγρ. 28 P (184) 1-4).⁶⁹

Το νερό, ερμηνευμένο μέσα από μία μεταποιητική ανάγνωση, δηλώνει την ποιητική έμπνευση, πράγμα, άλλωστε, που αποτελεί κοινό ποιητικό τόπο στην κλασική, ελληνική και ρωμαϊκή, γραμματεία. Στα παραπάνω προγραμματικά για την ποίηση και την ποιητική του και αυτοαναφορικά αποσπάσματα ο Καλλίμαχος δίνει έμφαση στην καθαρότητα και την αγνότητα της πηγής και του νερού και τονίζει πως σιχαίνεται να πιεί από δημόσιες κρήνες, ήτοι να μεταχειριστεί κοινόχρηστους, πάγιους και τυπικούς, παραδεδομένους και παραδοσιακούς ποιητικούς τόπους. Έτσι και ο Ὑλας αναζητεί νερό στα βάθη του δάσους, θέλοντας να βεβαιωθεί ότι το νερό είναι καθαρό.⁷⁰ Εξαίρονται, λοιπόν, η αγνότητα και η πρωτοτυπία του ελεγειακού ποιητικού είδους, το οποίο, ωστόσο, κινδυνεύει να αλλοιωθεί και να χαθεί μέσα στο βουκολικό ποιητικό περιβάλλον. Έχει, όμως, επιπλέον, προταθεί⁷¹ πως η εκδοχή του Προπερτίου απαντά και στην επικού τύπου εκδοχή του Απολλωνίου Ροδίου, η οποία επικοινωνεί και με το Ἐπίγραμμα 28 P (184) του Καλλιμάχου. Οι συνδηλώσεις για την ανωτερότητα της ελεγγείας έναντι και του έπους (τόσο του αρχαϊκού όσο και του ελληνιστικού, αλλά και του ρωμαϊκού) είναι εμφανείς. Άλλωστε, οι στίχοι 17-22 μοιάζουν να αποτελούν την ελεγειακή εκδοχή/ παραλλαγή του επεισοδίων των Ἀργοναυτικών και, άρα, τη μεταστροφή ή τη μεταμόρφωση του έπους σε ελεγεία.⁷²

Επιπροσθέτως, καταφαίνεται ότι το υγρό στοιχείο κυριαρχεί, όχι μόνο διότι αιτία για την απώλεια του Ὑλα στάθηκε η αναζήτηση πόσιμου ύδατος, αλλά και διότι η απώλειά του έλαβε χώρα στον Ασκάνιο. Περαιτέρω, όμως, η αναφορά στην Ascania, μία περιοχή που ήταν οικεία

69. Heerink 2007: 615-16.

70. Heerink 2007: 616.

71. Heerink 2007: 617-20.

72. Heerink 2007: 620.

στους Ρωμαίους από τον Ascanius, τον γιοιου του Αινεία,⁷³ μπορεί να δώσει ακόμη μία μεταποιητική διάσταση σε σχέση με το έπος, και ειδικότερα αναφορικά με την *Aeneid* του Βιργιλίου. Ο Ρωμαίος επικός ποιητής είναι και εδώ παρών μέσα από αυτήν τη λεπτομέρεια του επεισοδίου. Ο Ύλας, το ποιητικό υλικό του Γάλλου, κινδυνεύει ίσως και από το έπος του Βιργιλίου.

Εντούτοις, με δεδομένα όλα αυτά αναρωτιέται κανείς γιατί οι Νύμφες των πηγών ονομάζονται από τον Προπέρτιο Αδρυάδες (12), Αμαδρυάδες (32) και Δρυάδες (45), και όχι Ναϊάδες. Για τον Kennedy⁷⁴ αυτό παραμένει ένας δυσεπίλυτος και δυσερμηνευτος γρίφος. Πιθανώς, όμως, ο Προπέρτιος ονομάζει έτσι τις Νύμφες είτε λόγω νοηματικής συνάφειας προς το όνομα του νεαρού Ύλα που τελευταία οι μελετητές τείνουν να το ταυτίσουν με την ὕλην, δηλαδή το «ξύλο».⁷⁵ είτε επειδή οι Αμαδρυάδες συμβολίζουν την ποιητική έμπνευση στην ποίηση του Γάλλου, αντικαθιστώντας μάλιστα τις Μούσες στο ποιητικό έργο του Βιργιλίου και του Προπερτίου.⁷⁶ Η προσοχή πρέπει, λοιπόν, να στραφεί όχι στις Νύμφες, αλλά στον Ύλα και τον Γάλλο. Και, επειδή ο Γάλλος κινδυνεύει να χάσει τον αγαπημένο του σαν ένας άλλος Ηρακλής, μία τέτοια διαχειμενική αναφορά θα ήταν εύστοχη.

Κινούμενοι σε αυτήν τη μεταποιητική ανάγνωση του ποιήματος αρκετοί σύγχρονοι μελετητές⁷⁷ μελετούν το όνομα του Ύλα, θέλοντας να καταδείξουν μέσα από μεταποιητικά συμφραζόμενα το ετυμολογικό λεκτικό παιχνίδι⁷⁸ του Προπερτίου στην ελεγεία 1.20 κατά τον τρόπο των λόγιων και πεπαιδευμένων ποιητών της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής ποίησης. Ως εκ τούτου, αναδεικνύεται η σχέση του ονόματος Ύλας με την αρχαία ελληνική λέξη ὕλη (ή αττ.-ιων. ὕλα), που με βάση την κυριολεκτική, αναφορική και δηλωτική σημασία της, και μέσω της ισοδύναμης λατινικής λέξης *silvae* (*Hylae-silvae*: 6-7), δηλώνει το «ξύλο» ή το «δάσος», οπότε ο Ύλας ταυτίζεται από τον Προπέρτιο με το «ξύλο», ενώ με βάση τη μεταφορική, αλληγορική και συν(υπο)δηλωτική της σημασία δηλώνει το «ποιητικό υλικό», το άμορφο υλικό στο οποίο δίνει

73. Richardson 1977: 202. Για τον Ascanius βλ. Grimal 1991: 717-18 s.v. *Ascanius*.

74. Kennedy 1982: 380.

75. Curran 1964: 288-89· Baker 2000: 175. Για την ετυμολογική συσχέτιση των Δρυόπων και της Νύμφης Δρυόπης (στην εκδοχή, όμως, του Valerius Flaccus) με τη δρύν βλ. Heerink 2007: 610-12.

76. Kennedy 1982: 377-80· Heerink 2010: 128.

77. Curran 1964: 281-93· Petrain 2000: 409-21· Heerink 2007: 606-20· Heerink 2010: Για το ηχητικό αποτέλεσμα και τις ηχητικές συνδηλώσεις που παράγει το όνομα Ύλας εντός του ποιήματος βλ. Curran 1964: 285-89.

78. Petrain 2000: 409-21.

κάποιος συγκεκριμένη –εν προκειμένω ποιητική– μορφή μέσα από μία ολοκληρωμένη σύνθεση.⁷⁹ οπότε από μεταποιητική άποψη ο Ύλας συμβολίζει το ποιητικό υλικό. Μάλιστα, οι αναγνώστες του Προπερτίου πιθανώς αντιλαμβάνονταν αμέσως τη σχέση των δύο λέξεων τουλάχιστον εξαιτίας της ηχητικής τους ομοιότητας.⁸⁰ Η ισχύς της μεταποιητικής αυτής προσέγγισης ενισχύεται από τη φράση *non nomine dispar* (5) και από την ομοιοκαταληξία *Hylae-silvae* (6-7), τεχνικές που χρησιμοποιεί και ο Βιργίλιος, προκειμένου να ενισχύσει παρόμοια ετυμολογικά παιχνίδια.⁸¹ ενώ ο Petrain βλέπει παρόμοια λεκτικά παιχνίδια και στη ρίζα του ονόματος *Hylaei* (*ille etiam Hylaei percussus vulnere rami: 1.1.13*).⁸² Παράλληλα, οι δύο τελευταίοι προειδοποιητικοί στίχοι του Προπερτίου προς τον Γάλλο (*his, o Galle, tuos monitus servabis amores./ formosum ni vis perdere rursus Hylan: 51-52*) κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση: ο Προπέρτιος προτρέπει τον Γάλλο να μεριμνά και να διαφυλάξει τον αγαπημένο του, τον Ύλα του, το ποιητικό του υλικό, δηλαδή όχι μόνο τους *amores* του, ήτοι τον έρωτά του για τον νεαρό Ύλα, αλλά και τους *Amores* του, το ομώνυμο ελεγειακό του έργο,⁸³ ειδικά μάλιστα αν παρατηρήσει κανείς την επανάληψη των τεχνικών όρων *monere* και *amor*⁸⁴ στους στίχους 1 και 51, ήτοι κυκλικά, της ελεγείας.⁸⁵

Κινδυνεύει να χάσει, όμως, τον αγαπημένο του, όχι μόνο από τις Νύμφες της Αυσονίας, αλλά και από πιθανούς άνδρες υποψήφιους αντεραστές, όπως δείχνει η αναφορά του Προπερτίου στους Βορεάδες. Ως εκ τούτου, ο Γάλλος πρέπει να επαγρυπνεί προς πάσα κατεύθυνση, καθώς Νύμφες και Βορεάδες⁸⁶ караδοκούν να απαγάγουν τον Ύλα του.⁸⁷ Είναι δε χαρακτηριστικό πως στο μυθολογικό *exemplum* συνολικά τρία είδη (δυνάμει ή ενεργεία) ερωτικών συντρόφων συνδέονται με τον Ύλα: ο Ηρακλής στη στεριά, οι Βορεάδες στον αέρα και οι Νύμφες στο

79. Petrain 2000: 412· Heerink 2007: 612-16, και ειδικώς 612, υποσημ. 23. Παράλληλα, το όνομα Ύλας σχετίζεται ετυμολογικά πιθανώς και με τη ρίζα ύλα- που σημαίνει «ουρλιάζω», «φωνάζω» και πιθανώς από αυτήν την άποψη παραπέμπει στις κραυγές του Ηρακλή, όταν αυτός μάταια αναζητούσε τον αγαπημένο του (49-50). Βλ. Curran 1964: 287.

80. Curran 1964: 288-89· Petrain 2000: 410.

81. Ο΄ Hara 1996: 75-79· 86-88· Petrain 2000: 410· Heerink 2010: 126.

82. Petrain 2000: 411-12.

83. Petrain 2000: 409-21· Heerink 2010: 127. *Amores* ονομαζόταν το ποιητικό έργο του Γάιου Κορνήλιου Γάλλου, αποτελούμενο από τέσσερα βιβλία ελεγείων και αφιερωμένο σε μία ηθοποιό (*miima*), τη Λυκωρίδα/ Βολομένηα Κυθηρίδα.

84. Petrain 2000: 419-21.

85. Petrain 2000: 419.

86. Βλ. Butrica 1980: 69, υποσημ. 2· Grimal 1991: 137 s.v. Βορεάδες.

87. Baker 2000: 177.

νερό.⁸⁸ Μάλιστα, ο μεγάλος και τραχύς ήρωας της ελληνικής μυθολογίας έχει για χάρη του Ύλα και του έρωτά του εν πολλοίς αποκτήσει κατά τους αβρούς ελεγειακούς τόνους και τρόπους την ταυτότητα του ελεγειακού *amator* –ακριβέστερα έχει γίνει ένας *mollis amator* (μαλ(θ)ακός εραστής)– και, άρα, έχει απεκδυθεί το επικό και ηρωικό του *status*. Ο Ύλας, όμως, απορρίπτει την ομοφυλοφιλική σχέση τόσο μαζί του όσο και με τους γιουίους του Βορέα κι επιλέγει τον ετεροφυλοφιλικό έρωτα με τις Νύμφες. Αυτό, μάλιστα, μοιάζει να συντελείται μέσα από ένα συμβολικό θάνατο, μία διαβατήρια τελετή μύησης του νεαρού από το στάδιο του εφήβου στο *status* του ώριμου άνδρα.⁸⁹ Ο Γάλλος καλείται και πάλι να διαφυλάξει το ποιητικό του υλικό.⁹⁰

Ανάγοντας την ερμηνεία των Νυμφών και των Βορεάδων σε μεταποιητικό επίπεδο πρέπει, τέλος, να λεχθούν τα κάτωθι: οι Νύμφες από τις οποίες απειλείται ο Γάλλος, σύμφωνα με μία άποψη, συμβολίζουν τον ίδιο τον Προπέρτιο ή την ποίησή του.⁹¹ Σε αυτήν την περίπτωση είναι ο Προπέρτιος που караδοκεί να οικειοποιηθεί και να σφετερισθεί την ποίηση του Γάλλου και την ποιητική του ιδιοσυγκρασία.⁹² Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη,⁹³ όμως, οι Νύμφες είναι δηλωτικές της βουκολικής ποίησης, καθώς πλασιώνουν τον περιβάλλοντα χώρο των βουκολικών στίχων, και κυρίως τη βουκολική ποίηση του Θεοκρίτου και του Βιργιλίου, και, ως εκ τούτου, δεν σχετίζονται με την ελεγειακή ποίηση ούτε του Προπερτίου ούτε του Γάλλου. Έτσι, πρέπει κανείς να στραφεί στον Θεόκριτο και τον Βιργίλιο.

Τα *Ειδύλλια* του Θεοκρίτου και οι *Eclogues* του Βιργιλίου⁹⁴ είναι, λοιπόν, τα διακείμενα με τα οποία διαλέγεται εν προκειμένω ο Προπέρτιος. Και πάλι η βουκολική ποίηση απειλεί τους αβρούς ελεγειακούς τόπους. Ο Γάλλος καλείται για μία ακόμη φορά να προστατεύσει το ποιητικό είδος που εκπροσωπεί έναντι της βουκολικής ποίησης –όπως αυτή συμβολίζεται μέσω της παρουσίας των Αμαρδυάδων Νυμφών που απαντούν τόσο στην ελεγεία 1.20 (32) όσο και στον Βιργίλιο (*Ecl.* 10.62)–⁹⁵ και να διαφυλάξει τον ρόλο του ως ελεγειακού ποιητή έναντι της βουκολικής ποίησης του Βιργιλίου.⁹⁶ Αναγόμενο υπ' αυτήν την οπτική το μυθολογικό *exemplum* σε επίπεδο αλληγορικό μπορεί να ανα-

88. Thomas 1977: 35.

89. Thomas 1977: 35.

90. Petrain 2000: 416. Heerink 2010: 133 και 147-48.

91. Petrain 2000: 416. Heerink 2010: 128.

92. Petrain 2000: 416-19. Heerink 2010: 127.

93. Heerink 2010: 128-47.

94. McCarthy 1981: 196.

95. Βλ. και Ον. *Met.* 1.689-90.

γνωσθεί ως ένα σχόλιο για το τι υπέφερε η ποίηση του Γάλλου από την ποίηση του Βιργιλίου. Με άλλα λόγια, η απαγωγή του Έλα, του ποιητικού υλικού του Γάλλου, από τις Νύμφες δηλώνει συν τοις άλλοις και το ενδεχόμενο και την απειλή απορρόφησης της ελεγείας του Γάλλου από τη βουκολική ποίηση του Βιργιλίου.⁹⁷ Πιθανώς, μία τέτοια ερμηνεία υποδηλώνει τη νόθευση του γνήσιου ελεγειακού τρόπου, όπως αυτή η αλλοίωση μπορεί να προκύψει μέσω της πρόσμειξης ποιητικών τόπων και μοτίβων από τη βουκολική ποίηση του Βιργιλίου στην ελεγειακή ποίηση του Γάλλου. Έτσι, η μεταστροφή του Έλα από τον ομοφυλοφιλικό έρωτά του για τον Ηρακλή στον ετεροφυλοφιλικό έρωτα για τις Νύμφες συνεπάγεται σε μεταποιητικά συμφραζόμενα τη μεταστροφή του Γάλλου από την ελεγεία στη βουκολική ποίηση.⁹⁸ Κι, ως εκ τούτου, το προσφιλές στον Βιργίλιο και τον Θεόκριτο βουκολικό περιβάλλον γίνεται ένας αφιλόξενος τόπος απόγνωσης για τον ελεγειακό Ηρακλή που χάνει τον αγαπημένο του Έλα. Είναι σαν να φωνάζει ο Προπέρτιος: «Προειδοποιημένος από αυτήν την ιστορία, Γάλλε, φρόντισε στο εξής να διαφυλάξεις τους *amores* σου και τους *Amores* σου, εσύ που έχεις εμπιστευτεί την ελεγειακή σου ποίηση στις *Eclogues* του Βιργιλίου! »⁹⁹.

Συμπεράσματα

Από την εξέταση των ελεγείων 1.13 και 1.20 του Προπερτίου καταφαίνεται ότι σε μεταποιητικό, ποιητολογικό και αυτοαναφορικό επίπεδο το μυθολογικό *exemplum* τίθεται από τον ποιητή στην υπηρεσία του υπηρετούμενου είδους.

Στην ελεγεία 1.13 μέσα από την ανωτερότητα της ομορφιάς της ανώνυμης αγαπημένης του Γάλλου –που ξεπερνά σε ομορφιά τις γυναίκες του μύθου– και μέσα από την ανωτερότητα του ερωτικού του πάθους για αυτήν –που ξεπερνά τους έρωτες των θεών– ο Προπέρτιος καταδεικνύει την ανωτερότητα της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας έναντι λοιπών ποιητικών ειδών, και κυρίως έναντι του έπους, ελληνικού (ομηρικού και ησιόδειου) και ρωμαϊκού (οβιδιανού), στο οποίο απαντούν τα μυθολογικά *exempla* που και ο ποιητής χρησιμοποιεί στην ελεγεία του. Καταφαίνεται δε ότι ο υπηρέτης του έρωτα και της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας αποθεώνεται.

Αντίστοιχα, στην ελεγεία 1.20, ενώ σε πρώτο επίπεδο ο Προπέρτιος συμβουλεύει τον φίλο του να μεριμνά για τον ανώνυμο αγαπημένο του,

96. Heerink 2010: 147-48.

97. Heerink 2010: 148-49.

98. Heerink 2010: 151.

99. Heerink 2010: 134-148.

να φροντίζει δηλαδή να διατηρήσει την ελεγεία του ανόθευτη, σε δεύτερο επίπεδο, μέσα από τον διακειμενικό και ειδολογικό διάλογο, που αναπτύσσεται διά της αξιοποίησης του μυθολογικού *exemplum* του Ηρακλή και του Ύλα, αναδύονται πρόσθετες μεταποιητικές συνδηλώσεις αναφορικά με την ανωτερότητα της ελεγείας έναντι της βουκολικής ποίησης του Θεοκρίτου και του Βιργιλίου. αλλά και έναντι της επικής του Απολλωνίου Ροδίου και του Βιργιλίου.

Ως εκ τούτου, συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι δύο αυτές ελεγείες αποτελούν τυπικά δείγματα ποιημάτων στα οποία ο Ρωμαίος ελεγειακός ποιητής ως δρων κι ενεργούν ποιητικό υποκείμενο υμνεί κι επιβάλλει την αγαπημένη του και τον έρωτά του που βιωματικά και συνεκδοχικά ταυτίζεται με το υπηρετούμενο από τον ίδιο ποιητικό είδος, τη ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία, εν προκειμένω και μέσα από την αξιοποίηση του μύθου και μυθολογικών *exempla*. Για τους Ρωμαίους ελεγειακούς ποιητές, άλλωστε, η ζωή, το βίωμα, το κάλλος, ο έρωτας κι ο μύθος νοηματοδοτούν και τροφοδοτούν την ποίηση και τανάπαλιν νοηματοδοτούνται και υπηρετούνται από αυτήν. Τέλος, τόσο διά της ανωνυμίας του ερωτικού και ποιητικού αντικειμένου του Γάλλου (α' επίπεδο) όσο και διά της επωνυμίας της ελεγειακής *puella* του Προπερτίου, του κατ' εξοχήν ερωτικού και ποιητικού αντικειμένου του, της Κυνθίας, (β' επίπεδο) η ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία, ανώνυμη ή επώνυμη, κερδίζει γενικά σε διαχρονικότητα, οικουμενικότητα και καθολικότητα, ενώ το ποιητικό υποκείμενο που τη θεραπεύει κατακτά την ποιητική αθανασία.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Albrecht, M. Von (2005⁶), *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας: από τον Ανδρόνικο ως τον Βοήθιο και η σημασία της για τα νεότερα χρόνια*, τόμος 1, μετάφραση-επιστημονική επιμέλεια Νικήτας, Δ. Ζ., Ηράκλειο.
2. Baker, R. J. (2000), *Propertius I*, Warminster.
3. Booth, J. (2006), "Amazing Grace: Reading between the Lines in Propertius 1.13. σσ. 29-32," *The Classical Quarterly* 56.2, σσ. 528-37.
4. Bramble, J. C. (1974), "Cui non dictus Hylas puer? Propertius 1.20," στο Woodman, T. & West, D. A. (eds.), *Quality and Pleasure in Latin Poetry*, Cambridge, σσ. 81-93.
5. Butler, H. E. & Barber, E. A. (1964), *The Elegies of Propertius*, Hildesheim.
6. Butrica, J. L. (1980), "Hylas and the Boreads: Propertius 1.20, σσ. 25-30." *The Phoenix* 34.1, σσ. 69-75.
7. Camps, W. A. (1967), *Propertius - Elegies Book I*, Cambridge.
8. Curran, L. C. (1964), "Greek Words and Myth in Propertius 1.20," *Greek, Roman and Byzantine Studies* 5, σσ. 281-93.
9. DeForest, M. (1994), *Apollonius' Argonautica: A Callimachean Epic*, Leiden.
10. Grimal, P. (1991), *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας*, Άτσαλος, Β. (επιμέλεια ελληνικής έκδοσης), Θεσσαλονίκη.
11. Heerink, M. A. J. (2007), "Going a step further: Valerius Flaccus' metapoetical reading of Propertius' Hylas," *The Classical Quarterly* 57.2, 606-20.
12. Heerink, M. A. J. (2010), *Echoing Hylas: metapoetics in Hellenistic and Roman poetry*, Leiden University.
13. Kennedy, D. F. (1982), "Gallus and the Culex," *The Classical Quarterly* 32, σσ. 371-89.
14. Λαζανάς, Β. Ί (1987), Προπέρτιος (Sextus Propertius) - Ό μεγάλος Λατίνος έρωτικός ποιητής, Άθήναι.
15. Mastronarde, D. J. (1968), "Theocritus' Idyll 13: love and the hero," *Transactions of the American Philological Association* 99, σσ. 273-90.
16. McCarthy, W. J. (1981), "Propertius 1.20: "Υλας εις ήχώ," *Hermes* 109.2, σσ. 196-206.
17. Μυμίδου, Β. (1999-2000) "Η λογοτεχνική αξιοποίηση του έπει-σσοδίου του Υλα. Άπολλωνιος ό Ρόδιος θεόκοιτος Προπέρτιος," *Platon* 51, σσ. 288-304.
18. Newman, J. K. (1997), *Augustan Propertius: The Recapitulation of a*

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΘΕΟΥΡΙΟΥ

Genre, Hildesheim.

19. O' Hara, J. J. (1996), *True Names: Vergil and the Alexandrian Tradition of Etymological Wordplay*, Ann Arbor, MI.

20. Osmun, G. F. (1983). "The Abduction of Hylas - Again," *The Classical Buttelin* 59.4, σσ. 56-60.

21. Petrain, D. (2000). "Hylas and Silva: Etymological Wordplay in Propertius 1.20," *Harvard Studies in Classical Philology* 100, σσ. 409-21.

22. Richardson, L. Jr (1977), *Propertius - Elegies I-IV*. Norman.

23. Ross, D. O. (1975), *Backgrounds to Augustan Poetry: Gallus, Elegy and Rome*. Cambridge.

24. Thomas, P. L. (1977), "Sound and Structure: Propertius 1.20." *Latomus* σσ. 30-39.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ΠΡΟΣΩΠΟΠΟΙΗΜΕΝΕΣ ΑΛΛΗΓΟΡΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΣΤΙΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ: ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ, ΔΙΑΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Η *Invidia* (2.760-832), η *Fames* (8.780-822), ο *Somnus* (11.592-673) και η *Fama* (12.39-63) είναι οι τέσσερις προσωποποιημένες αλληγορικές μορφές που εμφανίζονται στις οβιδιανές Μεταμορφώσεις. Ο Οβίδιος, ακολουθώντας την προγενέστερη παράδοση, επιλέγει να παρουσιάσει τις μορφές αυτές προσωποποιημένες, δίνοντάς τους υπόσταση και αποδίδοντάς τους ανθρώπινα, αλλά και εξωπραγματικά χαρακτηριστικά. Παρόλο που δεν αποτελούν τον θεματικό πυρήνα της αφήγησης και εντάσσονται σε μεγαλύτερες ιστορίες, ωστόσο ξεχωρίζουν για τον δεξιοτεχνικό τρόπο που παρουσιάζονται καθώς και για τη γλαφυρότητα της περιγραφής τους.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει αναλυτικά την περιγραφή, τον ρόλο και τη λειτουργία αυτών των αλληγορικών προσωποποιήσεων μέσα στο οβιδιανό έπος και να εξετάσει παράλληλα τα προγενέστερα διακαείμενα που ενέπνευσαν και επηρέασαν τον Οβίδιο, εντοπίζοντας ομοιότητες, διαφορές και συνάμα παραλλαγές.

Η παρούσα εργασία διακρίνεται σε τέσσερις ενότητες, καθεμιά από τις οποίες αντιστοιχεί σε μια αλληγορική μορφή. Σε κάθε ενότητα εξετάζεται χωριστά κάθε αλληγορική προσωποποίηση, και συγκεκριμένα

* Για τις βραχυγραφίες αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και έργων βλ. *LSJ* [=Liddell & Scott, *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης* (επιμ. Μόσχος Ξ.) Αθήνα 2006² =Liddell H. – Scott R., *Greek-English Lexicon*, Oxford 1843]. Για τους Ρωμαίους συγγραφείς και τα λατινικά έργα βλ. *OCD* [=Hornblower, S. - Spawforth, A. (ed.), *The Oxford Classical Dictionary*, New York 1996³].

• Ο Στέφανος Α. Τόκος είναι Υποψήφιος Διδάκτωρ Κλασικής Φιλολογίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

το πλαίσιο της αφήγησης, η περιγραφή, ο ρόλος και η λειτουργία της μέσα στη βασική ιστορία καθώς και η πιθανή διακειμενικότητα. Στη μορφή της *Fama* παρατίθεται και ένα μέρος, όπου γίνεται μια σύγκριση της οβιδιανής με τη βεργιλιανή εκδοχή. Έπειτα από την επιμέρους ανάλυση, παρατίθεται ως επίλογος μια συγκριτική μελέτη και των τεσσάρων αλληγορικών προσωποποιήσεων.

1. *INVIDIA* (2.760-832)

i) Το αφηγηματικό πλαίσιο στην αλληγορική μορφή της *Invidia*

Η *Invidia* είναι η πρώτη κατά σειρά αλληγορική μορφή που εμφανίζεται στις *Μεταμορφώσεις* (2.760-832) και εντάσσεται στο πλαίσιο της αφήγησης της ιστορίας της Έρσης, του Ερμή και της Αγλαύρου. Ο Ερμής, ερωτευμένος με την Έρση, ζητά τη βοήθεια της αδελφής της, Αγλαύρου, για να τους φέρει κοντά. Εκείνη τότε ζητάει ως αντάλλαγμα χρυσάφι. Η θεά Αθηνά, εξοργισμένη από την απληστία της Αγλαύρου και ενθυμούμενη την παλαιότερη ανυπακοή της απέναντι στις εντολές της,¹ επισκέπτεται την *Invidia* προκειμένου να ζητήσει την τιμωρία της. Η *Invidia*, ακολουθώντας τη διαταγή της θεάς, «μεταγγίζει» στην καρδιά της Αγλαύρου αισθήματα φθόνου και ζήλιας για την ευτυχία της αδελφής της. Εν συνεχεία, όταν ο Ερμής επισκέπτεται την Έρση, η Αγλαυρος καθισμένη στο κατώφλι του απαγορεύει την είσοδο και προσπαθεί να τον αποπέμψει. Τότε ο Ερμής τη μεταμορφώνει σε πέτρα.

ii) Η διακειμενικότητα στην προσωποποίηση της *Invidia*

Ο Οβίδιος συνθέτει τη δική του εκδοχή για τη μορφή και την κατοικία της *Invidia*, αντλώντας στοιχεία από προγενέστερες πηγές της ελληνικής και λατινικής γραμματείας.² Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο και τον Δημοσθένη, ο φθόνος είναι ένα συναίσθημα που έχουν όλοι από τη φύση τους.³

1. Αναλυτικά για τις εκδοχές του μύθου βλ. Kerényi (2009) 124-6. Σύμφωνα με μια εκδοχή του μύθου, η θεά Αθηνά πήρε τον Εριχθόνιο από τη μητέρα του, τη Γη και τον μεγάλωνε κρυφά. Τον είχε κλείσει σε ένα κιβώτιο (ή σκεπασμένο καλάθι) και το είχε δώσει για να το φυλάνε οι τρεις κόρες του Κέκροπα. Η Αγλαυρος όμως παρέβη την εντολή της θεάς και ανοίγοντας το κιβώτιο είδε τον Εριχθόνιο.

2. Αναλυτικά για τα πρότυπα του Οβιδίου στην αλληγορική μορφή της *Invidia* βλ. Mackie (1975) 378-90, Shiele (2010) 127-8. Για το θεολογικό πλαίσιο της τεχνικής της προσωποποίησης και της αλληγορίας βλ. Lowe (2008) 413-22.

3. Shiele (2010) 128. Βλ. Ηρόδ. 3.80.3: ἐγγίνεται μὲν γὰρ οἱ ὄβρις ὑπὸ τῶν παρ' ἐόντων ἀγαθῶν, φθόνος δὲ ἀρχήθεν ἐμφύεται ἀνθρώπῳ. & Δημ. Περί Στεφ. 18.315:

Κατά τον Ησίοδο, τον Πίνδαρο και τον Καλλίμαχο ο φθόνος είναι το συναίσθημα της ζήλιας και της κακίας για την επιτυχία και την ευτυχία του άλλου. Ο Ησίοδος στο διδακτικό του έπος *Έργα και Ημέραι* παρουσιάζει εύστοχα αυτή τη ζήλια μεταξύ των ανθρώπων, όπου οι φτωχοί ζηλεύουν τους οικονομικά επιφανείς και οι άεργοι αυτούς που εργάζονται και προοδεύουν,⁴ ενώ ο Πίνδαρος εντοπίζει το συναίσθημα του φθόνου στη δόξα για την επιτυχία στους αθλητικούς αγώνες.⁵

Σε αντίθεση με τον Ησίοδο και τον Πίνδαρο, ο Φθόνος είναι προσωποποιημένος στον Καλλίμαχο και εμπεριέχει την έννοια της ζήλιας και του ανταγωνισμού στο πλαίσιο της ποιητικής δημιουργίας. Τα δύο ακόλουθα χωρία είναι μια εξαιρετική συνοπτική απόδοση της ιστορίας της «Μάχης των βιβλίων».⁶ Στον επίλογο του *Ύμνου εις Απόλλωνα* υπάρχει μια διαμάχη μεταξύ του Απόλλωνα και του Φθόνου.⁷ Εδώ ο Απόλλωνας είναι ο προστάτης της καλλιμαχικής ποίησης, ενώ πίσω από τον Φθόνο κρύβονται οι αντίζηλοι της ποιητικής δημιουργίας του Καλλίμαχου, μεταξύ των οποίων και ο Απολλώνιος Ρόδιος. Η εικόνα είναι ιδιαίτερα παραστατική και γλαφυρή, καθώς ο Απόλλων με μια κλωτσιά απομακρύνει τον Φθόνο από κοντά του:

ὁ Φθόνος Ἀπόλλωνος ἐπ' οὐατα λάθριος εἶπεν·
'οὐκ ἄγαμαι τὸν ἀοιδὸν ὃς οὐδ' ὅσα πόντος ἀείδει.'
τὸν Φθόνον ὠπόλλων ποδί τ' ἤλασεν ὧδέ τ' ἔειπεν·
(Καλλίμ. Ὑμν. 2.105-7)

Ο Φθόνος στο συγκεκριμένο χωρίο χρησιμοποιείται και με την έν-

τίς γὰρ οὐκ οἶδε τῶν πάντων, ὅτι τοῖς μὲν ζῶσι πᾶσιν ὑπεστί τις ἢ πλείων ἢ ἐλάττων φθόνος, τοὺς τεθνεώτας δ' οὐδὲ τῶν ἐχθρῶν οὐδεὶς ἔτι μισεῖ; οὕτως οὖν ἐχόντων τούτων τῇ φύσει, πρὸς τοὺς πρὸ ἑαυτοῦ νῦν ἐγὼ κρίνωμαι καὶ θεωρῶμαι;

4. Ησ. Έργ. κ. Ημ. 21-26: εἰς ἕτερον γάρ τις τε ἰδὼν ἔργοιο χατίζων/.....καὶ κεραμεὺς κεραμεὶ κοτέει καὶ τέκτονι τέκτων, / καὶ πτωχὸς πτωχῷ φθονέει καὶ ἀοιδὸς ἀοιδῷ.

5. Shiale (2010) 129. Πρβλ. Πίνδ. Ολ. 8.55: μὴ βαλέτω με λίθῳ τραχεῖ φθόνος, Πυθ. 2.90: αἶνει φθονερῶν: στάθμας δέ τινος ἐλκόμενοι.

6. Για περισσότερα βλ. Τρομάρας (2004) 27-31. Στην αρχαιότητα ήταν ιδιαίτερα γνωστή η «Μάχη των Βιβλίων» που εκδηλώθηκε στην Αλεξάνδρεια τον 3ο π.Χ. αιώνα. Ήταν μια σύγκρουση μεταξύ των ανανεωτικών, με εκπρόσωπο τον Καλλίμαχο και των φημισμένων, με κυριότερο εκπρόσωπο τον Απολλώνιο Ρόδιο. Ο Καλλίμαχος «απέριπτε» τα έπη του επικού κύκλου εξαιτίας του μακρού λόγου ενώ ο Απολλώνιος αγαπούσε και είχε ως πρότυπο μίμησης τα Ομηρικά έπη, μένοντας πιστός λάτρης της μακραίωνος ποιητικής παράδοσης. Στη ρωμαϊκή λογοτεχνία η σύγκρουση αυτή πήρε σάρκα και οστά με τον Κικέρωνα υποστηρικτή του Έννιου και της επικής παράδοσης που εναντίωνόταν με τους ρομάνους.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΥ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

7. Αναλυτικά για τη διαμάχη Καλλίμαχου και Φθόνου βλ. Φοντίκογλου (1996) 285-7 & Shiale (2010) 130-2.

(Καλλίμ. Αίτ. 1-4)

(Καλλίμ. Αίτ. 17)

*Inuidia infelix Furias amnemque seuerum
Cocyti metuet tortosque Ixionis anguis
immanemque rotam et non exsuperabile saxum.*

(Verg. G. 3.37-9)

Όπως θα δούμε και αναλυτικά στην επόμενη ενότητα, η *Invidia* περιγράφεται από τον Οβίδιο καχεκτική και χλομή στην όψη, χαρακτηριστικά που αποτελούν συμπτώματα αρρώστιας.⁹ Αυτή η σύνδεση του φθόνου με νόσο προϋπάρχε ήδη στον Αισχύλο και τον Ισοκράτη. Στην τραγωδία *Άγαμέμνων*, ο ομώνυμος ήρωας σε έναν μονόλογό του ισχυρίζεται πως ο φθόνος αποτελεί αρρώστια και πως ελάχιστοι άνθρωποι χαιρόνται με την ξένη ευτυχία. Ο φθόνος που αισθάνεται ένα άτομο διπλασιάζει τη δυστυχία του, καθώς στενοχωριέται αφενός για τα δικά του βάσανα και αφετέρου για την ευτυχία των άλλων (Αισχύλ. Αγ. 834-8: φίλον τὸν εὐτυχοῦντ' ἄνευ φθόνου σέβειν / δύσφρων γὰρ ἰὸς καρδίαν προσήμενος ἄχθος διπλοῖζει τῷ πεπαμένῳ νόσον, / τοῖς τ' αὐτὸς αὐτοῦ πῆμασιν βαρύνεται / καὶ τὸν θυραῖον ὄλβον εἰσορῶν στένει). Όπως στον Αισχύλο, έτσι και στον Ισοκράτη ο φθόνος αποτελεί μέγιστο κακό για όποιον διακατέχεται από αυτόν (Ισοκρ. Ευαγ. 6: ταύτων δ

8. Dickie (1983) 66.

9. Shiale (2010) 129.

αίτιος ὁ φθόνος, ὃ τοῦτο μόνον ἀγαθὸν πρόσεστιν, ὅτι μέγιστον κακὸν τοῖς ἔχουσιν ἐστίν) και ως νόσος καταστρέφει τον φθονούντα (Ισοκρ. π. Αντιδ. 13: τοὺς δὲ φθονοῦντας ἔτι μᾶλλον ὑπὸ τῆς νόσου ταύτης λυπεῖσθαι).¹⁰

Στο ἔργο του Λουκιανού *Περὶ τοῦ μὴ ῥαδίως πιστεῦειν διαβολῇ* περιγράφεται ἓνας πίνακας που φιλοτέχνησε ο Ἀπελλῆς, ἓνας διάσημος ζωγράφος της πρώιμης ελληριστικής εποχῆς.¹¹ Ο Φθόνος απεικονίζεται ως ἄνδρας με διαπεραστικά μάτια, χλομός, παραμορφωμένος και σκελετωμένος, σαν να βασανίζεται ἀπὸ μακρόχρονη ασθένεια, χαρακτηριστικά και συμπτωματολογία που αποδίδονται και στην *Invidia* (Λουκ. π. Διαβολ. 5: ἡγείται δὲ ἄνῃρ ὠχρὸς καὶ ἄμορφος, ὃξὺ δεδορκῶς καὶ εἰκῶς τοῖς ἐκ νόσου μακρᾶς κατεσκληκόσι. τοῦτον οὖν εἶναι τὸν Φθόνον ἂν τις εἰκάσειε). Αξιοσημεῖωτο εἶναι ωστόσο το γεγονός πως στον πίνακα, μαζί με τον Φθόνο, υπάρχουν και ἄλλες προσωποποιημένες μορφές, ὅπως η *Μοχθηρία* και η *Απάτη*, οι οποίες πλαισιώνουν τη *Συκοφαντία* (5: καὶ μὴν καὶ ἄλλαι τινὲς δύο παρομαρτοῦσι προτρέπουσαι καὶ περιστέλλουσαι καὶ κατακοσμοῦσαι τὴν Διαβολήν. ὡς δέ μοι καὶ ταύτας ἐμήνυσεν ὁ περιγηγητῆς τῆς εἰκόνοσ, ἡ μὲν τις Ἐπιβουλή ἢ ἡν, ἡ δὲ Ἀπάτη).

iii) Η οβιδιανή περιγραφή της *Invidia* και ο ρόλος της στην ιστορία

Η θεά Αθηνά καταφθάνει στην οικία της *Invidia* για να της αναθέσει την τιμωρία της Αγλαύρου. Ο Οβίδιος περιγράφει αρχικά την οικία της και ἔπειτα στρέφεται στη μορφή της. Η περιγραφή είναι ιδιαίτερα γλαφυρή. Ο οἶκος είναι ρυπαρὸς ἀπὸ κατάμαυρο λῦθρο, κρυμμένος στο βάθος μιας σπηλιάς και αποκομμένος ἀπὸ τον ἥλιο και τον αέρα (760-4: ...*nigro squalentia tabo / tecta petit: domus est imis in vallibus huius / abdita, sole carens, non ulli pervia vento, / tristis et ignavi plenissima frigoris et quae / igne vacet semper, caligine semper abundet*). Η ατμόσφαιρα που σχιαγραφείται είναι αποπνικτική. Σε ἀντίθεση με τις υπόλοιπες αλληγορικές προσωποποιήσεις, ο Οβίδιος δεν προσδιορίζει αν η οικία της *Invidia* βρίσκεται ἢ ὄχι στον Κάτω Κόσμος.¹²

Με το ἀνοίγμα της πόρτας η θεά Αθηνά βρίσκεται μπροστά σε ἓνα αποκρουστικό θέαμα. Βλέπει την *Invidia* να τρέφεται με σάρκες ἐχιδνας, οι οποίες συντηροῦν τη δηλητηριώδη φύση της.¹³ Εκείνη κατευθύνεται ἀργά προς την πόρτα, αφού αφήνει κατὰ γῆς τις ημίβρωτες

10. Για τον φθόνο βλ. Αλεξίου (2007) 119-20.

11. Dickie (1975) 379.

12. Anderson (1997) 324.

13. Anderson (1997) 325.

σάρκες των φιδιών (768-9: *videt intus edentem vipereas carnes*, 770-2: *at illa / surgit humo pigre semesarumque relinquit / corpora serpentum*).

Στο σημείο αυτό ξεκινάει η περιγραφή της μορφής της. Η όψη της είναι ωχρή, το σώμα ισχνό και τα δόντια της μαύρα. Είναι διαρκώς άυπνη καθώς βασανίζεται από τις ευτυχίες των άλλων (775-6: *pallor in ore sedet, macies in corpore toto / ... vivent robigine dentes*). Η χλομάδα και η απίσχναση είναι αποτέλεσμα του περιορισμένου φαγητού και της έλλειψης ύπνου. Το στήθος της είναι πράσινο από τη χολή και η γλώσσα της στάζει μαύρο δηλητήριο από την κατανάλωση των φιδιών (777: *pectora felle virent, lingua est suffusa veneno*).¹⁴

Ιδιαίτερη έμφαση ωστόσο πρέπει να δοθεί στη σημασία που έχει το βλέμμα ως στοιχείο στη συνάντηση της θεάς με την *Invidia*. Η λατινική λέξη *Invidia* παρουσιάζει σημασιολογική αντιστοιχία με την ελληνική *Φθόνος*. Η *Invidia* προέρχεται ετυμολογικά από το ρήμα *invideo* που σημαίνει «φθονώ», και το όνομα της Αγλαύρου από το ρήμα γλαύσσω,¹⁵ που απαντά και με τη σημασία «κοιτάζω με οξύ, διαπεραστικό και φοβερό βλέμμα». ¹⁶ Στη συγκεκριμένη ιστορία εντοπίζονται δέκα σημεία στα οποία γίνεται αναφορά στην αίσθηση της όρασης, γεγονός που δηλώνει την βαρύνουσα σημασία που της προσδίδεται από τον Οβίδιο.

Αρχικά, η τιμωρία της Αγλαύρου σχετίζεται με την απαγορευμένη όραση,¹⁷ καθώς είδε τον Εριχθόνιο παρά την εντολή της θεάς Αθηνάς (755-7: *...subit, hanc arcana profana / detexisse manu, tum cum sine matre creatam / Lemnicolae stirpem contra data foedera vidit*). Έπειτα η Αγλαυρος κοίταξε τον Ερμή με τα ίδια μάτια, με τα οποία πρόσφατα είχε δει το μυστικό της Παλλάδος (748-9: *adspicit hunc oculis isdem, quibus abdita nuper / viderat Aglauros flavae secreta Minervae*). Στο σημείο αυτό να αναφερθεί πως λανθάνει μια προοικονομία για το είδος της τιμωρίας της Αγλαύρου, η οποία πραγματώνεται στην ακόλουθη σκηνή. Όταν η Αγλαυρος ζητά χρυσάφι από τον Ερμή, τότε η θεά Αθηνά στρέφει τους βολβούς των ματιών της λοξά προς εκείνη, έχοντας ήδη στο μυαλό της την επικείμενη τιμωρία της (752: *Vertit ad hanc torvi dea bellica luminis orbem*).

Αργότερα, η θεά Αθηνά, όταν βλέπει την *Invidia* να σιτίζεται με σάρκες έχιδνας, στρέφει αμέσως τα μάτια της από αυτό το αποκρουστικό θέαμα (768- 70: *videt intus edentem / vipereas carnes, vitiorum alimenta*

14. Anderson (1997) 326.

15. Η συγκεκριμένα προέρχεται από το α-συνθετικό ή α-επιθετικό και το ρήμα γλαύσσω. Βλ. Περάκη – Κυριακίδου (2004) 365.

16. Πρβλ. Ομ. Οδ. α 156: αὐτὰρ Τηλέμαχος προσεφθ γλαυκῶπιν Ἀθήνην.

17. Περάκη – Κυριακίδου (2004) 365.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

suorum, / *Invidiam visaque oculos avertit*;). Η *Invidia* αντικρίζοντας τη λάμπρή μορφή της θεάς, στενοχωρημένη στρέφει και εκείνη αλλού το βλέμμα της (773-4: *utque deam vidit formaque armisque decoram*, / *ingemuit vultumque una ac suspiria duxit*), ενώ είναι χαρακτηριστικό πως τα μάτια της δεν κοιτούν ποτέ ίσια (776: *nusquam recta acies*, 787: *...obliquo... lumine cernens*). Είναι συνεχώς σκυθρωπή, και γελάει μόνο όταν βλέπει λύπες και δυστυχίες (778: *risus abest, nisi quem visi movere dolores*;). Μονίμως ξάγρυπνη, μαραζώνει και λιώνει μέσα της βλέποντας με θλίψη τις ευτυχίες των άλλων (780-1: *sed videt ingratos intabescitque videndo / successus hominum...*). Ακόμα και όταν η Αθηνά της ζητά να τιμωρήσει την Άγλαυρο, εκείνη κοιτώντας την πάλι με λοξό βλέμμα, λυπάται για τη λάμπη και την ευτυχία της θεάς (787-9: *Illa deam obliquo fugientem lumine cernens / murmura parva dedit successurumque Minervae / indoluit...*). Και όταν ακόμα βλέπει την ακμή και τα πλούτη της ακρόπολης της Τριτωνίδος, με δυσκολία συγκρατεί τα δάκρυά της, γιατί δε βλέπει κάτι στενόχωρο (794-6: *...et tandem Tritonida conspicit arcem / ingeniis opibusque et festa pace virentem / vixque tenet lacrimas, quia nil lacrimabile cernit*).

Στη συνέχεια περιγράφονται οι ολέθριες συνέπειες που φέρει στο πέρασμά της. Σκεπασμένη με μαύρο νέφος, κατακαίει τη χλόη και τα ανθισμένα λιβάδια και μαραίνει τις παπαρούνες. Η πνοή της μολύνει ολόκληρους λαούς, πόλεις και σπίτια (790-4: *...adopertaque nubibus atris, / quacumque ingreditur, florentia proterit arva / exuritque herbas et summa cacumina carpit / adflatuque suo populos urbesque domosque / polluit...*). Η εικόνα αυτού του καταστροφικού περάσματός της παραπέμπει σε έναν λοιμό που προσβάλλει ολόκληρους λαούς ή σε ένα σμήνος ακρίδων που καταστρέφει τη σοδειά.

Φτάνοντας στο σπίτι της Αγλαύρου, η *Invidia* αγγίζει το στήθος της και γεμίζει την καρδιά της με αγκάθια. Τη μολύνει με βλαβερό ιό και της μεταγγίζει το μαύρο της δηλητήριο (799-801: *tangit et hamatis prae cordia sentibus inplet / inspiratque nocens virus piceumque per ossa / dissipat et medio spargit pulmone venenum*). Οι λέξεις «virus» και «venenum» έχουν το ίδιο σημασιολογικό υπόβαθρο, καθώς σημαίνουν το «δηλητήριο». Ο Οβίδιος χρησιμοποιεί και τις δύο λέξεις προκειμένου να δώσει ιδιαίτερη έμφαση στα συναισθήματα της *Invidia*.¹⁸

Ενώ ακόμα στοιχείο που αποδεικνύει την ιδιαίτερη βαρύτητα που προσλαμβάνει η αίσθηση της όρασης, είναι το γεγονός πως η *Invidia* φέρει μπροστά στα μάτια της Αγλαύρου την εικόνα της ίδιας της θεάς της και της μελλοντικής της ευτυχίας (808-9: *...et faciem suam / ante oculos agit, quae se vultu suo cernit*).

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΔΙΑΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

18. Anderson (1997) 328. Πρβλ. Ον. Μετ. 14.403: *illa nocens spargit virus sucosque veneni*.

fortunatumque sororis, coniugium pulchraque deum sub imagine ponit). Και δε φέρει μόνο αυτή την απατηλή εικόνα μπροστά της, αλλά μεγαλοποιεί τη χαρά της Έρσης, αυξάνοντας έτσι τον φθόνο της Αγλαύρου, η οποία οδύρεται και βασανίζεται νυχθημερόν και λιώνει από τη στενοχώρια της. Η αύξηση της χαράς της Έρσης και η μεγαλοποίηση της ευτυχίας της συνεπάγεται και αύξηση του φθόνου της Αγλαύρου, κάτι που νιώθει και η *Invidia* με την ευτυχία των άλλων.

Στο σημείο αυτό γίνεται φανερή η αναλογία που υπάρχει μεταξύ των χαρακτηριστικών της *Invidia* και των συναισθημάτων που «μεταγίζει» στην Άγλαυρο. Όπως η *Invidia* είναι συνεχώς ξάγρυπνη εξαιτίας της ευτυχίας των άλλων, έτσι και η Άγλαυρος λιώνει από τη δυστυχία της μέρα και νύχτα και την κρατά ξάγρυπνη η ευτυχία της αδερφής της. Ακόμα και οι δύο παρομοιώσεις για τον φθόνο της Αγλαύρου παραπέμπουν άμεσα στην *Invidia*. Το γεγονός πως η Άγλαυρος λιώνει από τη δυστυχία της, όπως ο πάγος που τον χτυπάει ο ήλιος, παραπέμπει στο παγερό και σκοτεινό σπίτι της *Invidia*, το οποίο είναι αποκομμένο από τον ήλιο (808: *liquitur, et glacies incerto saucia sole*). Το γεγονός πως φλέγεται από τη ζήλια της τόσο πολύ, όπως όταν καίγονται τα αγκαθένια χορτάρια (809-10: *...non lenius uritur Hersedes, / quam cum spinosis ignis supponitur herbis*), καθώς και η χρήση του ρήματος *uritur* δηλώνει ένα έντονο ψυχικό πάθος και δημιουργεί έναν συσχετισμό με την εικόνα της *Invidia* που κατακαίει τη χλόη και τις παπαρούνες (791-2: *...florencia proterit arva / exuritque herbas et summa cacumina carpit*).

2. FAMES (8.780-822)

i) Το πλαίσιο της αφήγησης στην αλληγορική προσωποποίηση της *Fames*

Η δεύτερη προσωποποιημένη αλληγορική μορφή, η *Fames*, τοποθετείται προς το τέλος του όγδοου βιβλίου. Ο ποταμός Λέλεξ έχει διηγηθεί την ιστορία του Φιλήμονα και της Βαυκίδας (8.611-724), οι οποίοι ανταμειβόμενοι για την ευσέβειά τους μεταμορφώθηκαν σε δέντρα, και έπειτα ο Αχελώος διηγείται την ιστορία του ασεβούς Ερυσίχθονα (8.725-878). Κεντρική θέση λοιπόν κατέχει η ευσέβεια και η ασέβεια των θνητών προς τους θεούς και η συνακόλουθη ανταμοιβή ή τιμωρία τους. Η ενσωμάτωση της μορφής της *Fames* στην ιστορία γίνεται με αφορμή την τιμωρία του ασεβούς Ερυσίχθονα.

Ο Θεσσαλός ήρωας είχε βεβηλώσει με το σπέρμα του να γέννηται με Δημήτρας. Σ' εκείνο υπήρχε και μια παλιά πελώρια βελανιδιά, την

οποία πλαisiώναν αφιερώματα θνητών (743-5: *stabat in his ingens annoso robore quercus, / una nemus; vittae mediam memoresque tabellae / sartaque cingebant, voti argumenta potentum*). Όταν ο ασεβής Ερυσίχθων χτύπησε με τσεκούρι τη βελανιδιά, από τον κορμό της έρεε μαύρο αίμα, ενώ τα φύλλα, τα κλαδιά και οι καρποί της άρχισαν να παίρνουν ωχρό χρώμα (757-60: *dixit, et obliquos dum telum librat in ictus, / contremuit genitumque dedit Deoia quercus, / et pariter frondes, pariter pallescere glandes / coepere ac longi pallorem ducere rami*, 762: *...fluxit discusso cortice sanguis*).¹⁹ Έπειτα, αψηφώντας αυτά τα προειδοποιητικά σημάδια, αποκεφάλιζει και κάποιον από το πλήθος που προσπάθησε να τον εμποδίσει, χλευάζοντάς τον μάλιστα για την ευσέβειά του (767-9: *aspicit hunc "mentis" que "piae cape praeemia!" dixit / Thessalus inque virum convertit ab arbore ferrum / detruncatque caput repetitaque robora caedit*). Τότε οι Νύμφες, οργισμένες από την αλαζονεία του Ερυσίχθονα, απευθύνονται στη θεά Δήμητρα ζητώντας την τιμωρία του. Η θεά αποφασίζει να τον τιμωρήσει με ολέθρια και αιώνια πείνα. Επειδή όμως δεν είναι δυνατόν να συναντήσει τη *Fames* εξαιτίας της διαφορετικότητας της φύσης τους και του αντίθετου έργου τους, στέλνει μια ορεσείβια νύμφη να μεταφέρει τα προστάγματα της (778-9: *omnes germanae, Cererem cum vestibis atris / maerentes adeunt poenamque Erysichthonis orant*, 791-2: *et ieiuna Fames: ea se in praecordia condant / sacrilegi scelerata, iube...*). Παρόλο που η Δήμητρα και η *Fames* δεν μπορούν να συναντηθούν, ο Οβίδιος τις φέρνει σε επαφή μέσα στο κείμενο και τοποθετεί τη μια δίπλα στην άλλη (814-5: *Dicta Fames Cereris, quamvis contraria semper / illius est operi, peragit perque aera vento*).²⁰ Στο σημείο αυτό ξεκινάει η περιγραφή της *Fames*, η οποία εισάγεται στην ιστορία προκειμένου να τιμωρήσει τον Ερυσίχθονα. Καταφθάνει λοιπόν σπίτι του και, ενώ εκείνος κοιμάται, φυσάει μέσα στο στόμα του, τον μολύνει με πείνα και του μεταφέρει τα χαρακτηριστικά της και τις συνέπειες της «αρρώστιας» της.

ii) Η οβιδιανή περιγραφή της *Fames* και ο ρόλος της στο πλαίσιο της ιστορίας

Ο Οβίδιος ξεκινά από την περιγραφή του τόπου που κατοικεί η *Fames* και συνεχίζει με την περιγραφή της μορφής της. Ακολουθώντας την προγενέστερη παράδοση, ο Οβίδιος ξεκινά με μια συνήθη περιγρα-

19. Πρβλ. Verg. Aen. 3.27-33: *nam quae prima solo ruptis radicibus arbor / uelitur huic atro liquuntur sanguine guttae / et ferram tabo maculant, mihi frigidus horror / mentibus quat gelidusque coit formidine sanguis, / rursus et alterius lentum conuulsa iungit / iussuque et causas penitus temptare latentis; / ater et alterius sequitur de cortice sanguis*.

20. Tissol (1997) 68.

κτη, εξαιτίας της παντελούς έλλειψης λιπώδους ιστού. Η αδυναμία τονίζει τις αρθρώσεις της, τα γόνατά της είναι πρησμένα και οι αστράγαλοι εμφανίζουν εξογκώματα (804-8: *ossa sub incurvis exstabant arida lumbis. / ventris erat pro ventre locus; pendere putares / pectus et a spinae tantummodo crate teneri. / auxerat articulos macies, genuumque tumebat / orbis, et inmodico prodibant tubere tali*).

Τόσο ισχυρή είναι η επίδραση της *Fames*, ώστε και η νύμφη βλέποντάς την από μεγάλη απόσταση, αρχίζει να νιώθει το αίσθημα της πείνας (811-2: *quamquam aberat longe, quamquam modo venerat illuc. / visa tamen sensisse famem est...*). Η νύμφη τής μεταφέρει τα προστάγματα της θεάς Δήμητρας και αποχωρεί. Εκείνη υπακούοντας τις εντολές εισέρχεται στο σπίτι του Ερυσίχθονα, και ενώ κοιμάται, τον αγκαλιάζει και φυσώντας μέσα στο φάρυγγά του, το στήθος και το στόμα του, σπέρνει την πείνα στις άδειες του φλέβες (818-20: *....geminis amplectitur ulnis. / seque viro inspirat, faucesque et pectus et ora / adflat et in vacuis spargit ieiunia venis*). Η εικόνα είναι ιδιαίτερα παραστατική και ζωντανή. Η *Fames*, αγγίζοντας και φιλώντας τον Ερυσίχθονα, του μεταδίδει τα προσωπικά της χαρακτηριστικά. Αμέσως εμφανίζονται τα πρώτα συμπτώματα. Ο Ερυσίχθων αναζητά μέσα στον ύπνο του φαγητό και μασώντας ανύπαρκτη τροφή, καταπονεί μάταια τα δόντια του, και αντί φαγητού μασάει αέρα (824-7: *petit ille dapes sub imagine somni. / oraque vana movet dentemque in dente fatigat, / exercetque cibo delusum guttur inani / proque epulis tenues nequiquam devorat auras*).

Αλλά και όταν είναι ξύπνιος διακατέχεται από σφοδρή επιθυμία και μαγιά για φαγητό (828-9: *ut vero est expulsa quies, furit ardor edendi / perque avidas fauces incensaque viscera regnat*). Το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται για την περιγραφή της κατάστασης του Ερυσίχθονα έχει ιδιαίτερη σημασιολογική βαρύτητα. Οι λέξεις «*furit*» (828), «*ardor*» (828), «*incensa*» (829) και «*flamma*» (846) δηλώνουν το έντονο ψυχικό πάθος και σχετίζονται με τον σφοδρό πόθο του ελεγειακού ποιητή που «φλέγεται» από έρωτα για την αγαπημένη του.²⁵

Το μόνο που τον απασχολεί είναι η συνεχής και αδιάκοπη εύρεση και κατανάλωση φαγητού. Η τιμωρία του Ερυσίχθονα να βασανίζεται και να καταδιώκεται από συνεχή πείνα ανακαλεί ανάλογες τιμωρίες θνητών που ως υβριστές υποβλήθηκαν από τους θεούς σε αιώνια μαρτύρια στον Κάτω Κόσμο. Στο τέταρτο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* παρουσιάζεται μεταξύ άλλων η τιμωρία του Τιτανού, ο οποίος συνεχώς «ανανεώνεται» και κατασπαράσσεται από πτενό του Τάνταλου, ο οποίος μάταια προσπαθεί να σβήσει την αιώνια δίψα του.

25. Πρβλ. Tib. 2.4.6: *uror, io, remoue, sacua puella, faces*.

και των Δαναΐδων, που προσπαθούν να γεμίσουν το πυθάρι τους με νερό που συνεχώς εξαφανίζεται.²⁶ Όπως η τιμωρία τους είναι αδιάλειπτη, έτσι και το αίσθημα της πείνας (ως τιμωρία) για τον Ερυσίχθονα είναι διαρκές. Φτάνει μάλιστα στο σημείο να πουλήσει την κόρη του, τη Μύστρα, για να ικανοποιήσει την ανάγκη του για φαγητό (846-8: *flamma gulae, tandem, demisso in viscera censu, / filia restabat, non illo digna parente. / hanc quoque vendit inops*). Το τέλος του είναι τραγικό, καθώς ο ίδιος γίνεται βορά του εαυτού του, καταλήγοντας στην αυτοφαγία (877-8: *ipse suos artus lacerans divellere morsu / coepit et infelix minuendo corpus alebat*).

iii) Η διαχειμενικότητα στη *Fames*

Οι πρώτες αναφορές για τη *Fames* γίνονται στα ησιόδεια έπη. Στη Θεογονία η *Fames* αναφέρεται με το όνομα «Λιμός», ο οποίος παρουσιάζεται ως γιος της Έριδας και αδερφός του Πόνου, της Λήθης, του Πολέμου και του Φόνου (226-8: *αὐτὰρ Ἴρις στυγερὴ τέκε μὲν Πόνον ἀλγινόνετα / Λήθην τε Λιμόν τε καὶ Ἄλγεα δακρυόεντα / Ὑσμῖνας τε Μάχας τε Φόνους τ' Ἀνδροκτασίας τε...*). Στο διδακτικό έπος Ἔργα καὶ Ἡμέραι, ο Λιμός εμφανίζεται ως σύντροφος του άεργου και οκνηρού ανθρώπου, και ανάγεται σε μια θεότητα, που η φύση της είναι αντίθετη με αυτή της θεάς Δήμητρας. Ο άνθρωπος πρέπει να εργάζεται για να τον αποφεύγει ο Λιμός, και να τον αγαπά η Δήμητρα (Ησ. Έργ. κ. Ημ. 298-302: *ἀλλὰ σύ γ' ἡμετέρης μεμνημένος αἰὲν ἐφετμῆς / ἐργάζεο, Πέρση, δῖον γένος, ὄφρα σε λιμός / ἐχθαίρῃ, φιλέῃ δέ σ' εὐστέφανος Δημήτηρ / αἰδοίῃ, βίότου δὲ τῆν πιμπλῆσι καλήν: / λιμός γάρ τοι πάμπαν ἀεργῷ σύμφορος ἀνδρὶ*).

Σημαντική πηγή έμπνευσης για τον Οβίδιο, τόσο στη μορφή της *Fames* αλλά και της *Invidia*, στάθηκε η μορφή της Ἀχλύος. Παρόλο που η Ἀχλὺς δεν έχει σημασιολογική σχέση με την «Πείνα» και τον «Φθόνο», ωστόσο μέσα από την ομηρική και ησιόδεια περιγραφή της εντοπίζονται αρκετά κοινά στοιχεία μεταξύ τους και υπάρχει μια εμφανής αναλογία. Η Ἀχλὺς είναι η «ομίχλη» και η «καταχνιά». Στον Ησίοδο είναι προσωποποιημένη και δηλώνει την ωχρότητα και τη χλομάδα που προκαλεί η μάχη στους επισκιαζόμενους από τον θάνατο άνδρες. Σκιαγραφείται ελεεινή και φοβερή, ωχρή και ξερή, ζαρωμένη από την

26. Βλ. Ov. Met. 4.457-63: *viscera praebebat Tityos lanianda novemque / iugeribus distentus erit; tibi, Tantalae, nullae / deprenduntur aquae, quaeque in visceribus aegre / petis aut urgues madidum, Sisyphoe, saxum / Zvolvitur Ixion et / letum parvulus aeneas, adsidue repetens, quas perire videt, ut ait Hor. Carm. 3.11.21-4: *Quin et Ixion Tityosque uultu / risit inuito, stetit urna paulum / sicca, dum grato Danaï paellas / carmine mulces*. Προβλ. επίσης Lucr. 978-1010.*

πείνα, γεμάτη σκόνη στους ώμους και συνεχώς κλαμένη. Από τα μάγουλά της τρέχει αίμα, ενώ γίνεται και μια ιδιαίτερη αναφορά στα δόντια της, που φαίνονται συνεχώς, εξαιτίας ενός μειδιάματος που προκύπτει από τη λιποσαρκία και τη ζάρωση του δέρματος (Ησ. [Ασπ.] 264-70: *πάρ δ' Ἀχλὺς εἰστήκει ἐπισμυγερή τε καὶ αἰνή. / χλωρὴ ἀυσταλὴ λιμῶ καταπεπτηυῖα. / γουνοπαχῆς, μακροὶ δ' ὄνυχες χεῖρες-σιν ὑπῆσαν. / τῆς ἐκ μὲν ῥινῶν μύξαι ῥέον. ἐκ δὲ παρειῶν / αἶμ' ἀπελείβειτ' ἔραζ'*: ἢ δ' ἄπλητον σεσαρυῖα / εἰστήκει. πολλὴ δὲ κόνις κατενήνοθεν ὦμους. / δάκρυσι μυδαλὲν).²⁷

Στην Ὀδύσσεια, όταν ο Θεοκλύμενος προφητεύει το τραγικό μέλλον των μνηστήρων, χρησιμοποιεῖ την «ἀχλὺν» με τη σημασία του επερχόμενου θανάτου.²⁸ Η μαύρη καταχνιά και η εξαφάνιση του ήλιου προμηνύουν τον επερχόμενο θάνατο και τη μνηστηροφονία (Ομ. Οδ. υ 356-7: *ἡέλιος δὲ / οὐρανοῦ ἐξαπόλωλε, κακὴ δ' ἐπιδέδρομεν ἀχλύ*).

Ο Οβίδιος επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό και από τον Καλλίμαχο, προκειμένου να συνθέσει τη δική του εκδοχή για τον μύθο του Ερυσίχθονα και την τιμωρία του. Και στα δύο έργα, ο Ερυσίχθων παρουσιάζεται αλαζονικός και υβριστής απέναντι στη θεά Δήμητρα. Στον Καλλίμαχο, κόβει το ιερό της δέντρο με τη βοήθεια των δούλων του για να φτιάξει ένα τεράστιο τραπέζι (Καλλίμ. Ὑμν. 6.33-6: *σεύατ' ἔχων θεράποντας ἐείκοσι, πάντας ἐν ἀκμᾷ. / πάντας δ' ἀνδρογίγαντας ὅλαν πόλιν ἀρκίος ἄραι. / ἀμφοτέρων πελέκεσσι καὶ ἀξίναισιν ὀπλίσσας. / ἐς δὲ τὸ Δάματρος ἀναιδέες ἔδραμον ἄλσος*, 54-5: *ταῦτα δ' ἐμὸν θησεῖ στεγανὸν δόμον. ᾧ ἐνὶ δαίτας αἰὲν ἐμοῖς ἐτάροισιν ἄδην θυμαρέας ἀξῶ*). Αντιθέτως, στον Οβίδιο η μόνη αιτία για τη βεβήλωση του ιερού δέντρου είναι η αλαζονεία και η ασέβειά του και γεμάτος οργή κόβει μόνος του τη βελανιδιά.

Στον καλλιμαχικό Ὑμνο, η Δήμητρα παίρνοντας τη μορφή της ιέρειας Νικίππης, πλησιάζει τον Ερυσίχθονα και με ήπια λόγια προσπαθεῖ να τον αποτρέψει, όμως εκείνος την απειλεῖ με θάνατο (46-53: *τέκνον, ὅτις τὰ θεοῖσιν ἀνειμένα δένδρεα κόπτεις, / τέκνον ἐλίνυσον, τέκνον πολύθεστε τοκεῦσι. / παύεο καὶ θεράποντας ἀπότρεπε, μὴ τι χαλεπθῇ / πότνια Δαμάτηρ, τᾶς ἱερὸν ἐκκεραΐζεις.* / τὰν δ' ἄρ' ὑποβλέψας χαλεπώτερον ἢ ἐκυναγὸν / ὥρεσιν ἐν Τμαρίοισιν ὑποβλέπει ἄνδρα λέαινα / ὠμοτόκος, τᾶς φαντὶ πέλειν βλοσυρώτατον ὄμμα. / 'χάζευ.' ἔφα. / μὴ τοι πέλεκυν μέγαν ἐν χροῖ πάξω). Στον Οβίδιο όμως, συμβαίνει αυτό που στον Καλλίμαχο είχε αποφευχθεῖ. Ο Ερυσίχθων, δηλαδή, αποκεφαλίζει με τὸ τσεκούρι τοῦ ἑνὸς ἀνδρᾶ που προσπαθεῖ νὰ τον

27. Γκιργκέντς (2001) 559.

28. Βλ. αναλυτικότερα Russo et al. (2005) 272. Πρβλ Ομ. Ιλ. Ε 696: *τὸν δ' ἔλιπε ψυχή, κατὰ δ' ὀφθαλμῶν κέχυτ' ἀχλὺς*.

εμποδίζει από την κοπή του δέντρου. Και στις δυο εκδοχές πάντως, η τιμωρία του Ερυσίχθονα είναι ένας φοβερός και άγριος λιμός, μια συνεχής και αδιάλειπτη πείνα, η οποία παρουσιάζεται ως αγιάτρευτη νόσος (66-7: αὐτίκα οἱ χαλεπὸν τε καὶ ἄγριον ἔμβαλε λιμὸν / αἰθωνα κρατερὸν, μεγάλα δ' ἔστρεύγετο νοῦσῳ, 102: νῦν δὲ κακὰ βούβρωστις ἐν ὀφθαλμοῖσι κάθεται, 876: *materiam derantque gravi nova pabula morbo*). Σε αντίθεση με τις Μεταμορφώσεις, όπου ο Ερυσίχθων καταλήγει στην αυτοφαγία, στον Καλλίμαχο δεν αναφέρεται τίποτα για τον θάνατο του Θεσσαλού ἥρωα, καθώς το τέλος δεν προσδιορίζεται και διακόπτεται απότομα από την αφήγηση του ὕμνου του «καλαθιού».²⁹

3. SOMNUS (11.592-673)

ii) Το αφηγηματικό πλαίσιο στην αλληγορική μορφή του *Somnus*

Ο *Somnus* είναι η τρίτη αλληγορική προσωποποίηση και η περιγραφή του εντάσσεται στην ιστορία του Κύηκα και της Αλκυόνης. Ο Κύηκας, βασιλιάς της Τραχινίας, αποφασίζει να επισκεφτεί το μαντείο της Κλάρρου. Παρά τις αντιρρήσεις και τις ικεσίες της γυναίκας του, ο Κύηκας αναχωρεί. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού έρχεται τρικυμία, το πλοίο βυθίζεται και ο Κύηκας πνίγεται. Η Αλκυόνη, αγνοώντας την τραγική κατάληξη του ταξιδιού, συνεχίζει να προσφέρει θυσίες στην Ήρα για να επιστρέψει σώος ο σύζυγός της. Τότε η Ίρις ως απεσταλμένη της θεάς Ήρας επισκέπτεται την οικία του *Somnus* και του μεταφέρει την εντολή της θεάς: να εμφανιστεί με τη μορφή του Κύηκα στο όνειρο της Αλκυόνης και να της ανακοινώσει την είδηση του θανάτου του. Ως απεσταλμένος του *Somnus*, ο Μορφέας παίρνοντας τη μορφή του Κύηκα, εμφανίζεται στο όνειρο της Αλκυόνης και της μιλά για τον θάνατό του. Η Αλκυόνη θρηνώντας για την απώλεια του Κύηκα, βλέπει στο ακρογιάλι το άψυχο σώμα του. Τότε πηδάει από την προκυμαία και κατά τη διάρκεια της πτώσης της μεταμορφώνεται σε πουλί. Αργότερα, οι θεοί μεταμορφώνουν και τον Κύηκα σε πουλί διατηρώντας έτσι την αγάπη τους αιώνια.

ii) Το διακείμενο στην αλληγορική μορφή του *Somnus*

Ο Οβίδιος φαίνεται να έχει αντλήσει αρκετά στοιχεία από τον Ησίοδο και τον Όμηρο, προκειμένου να κατασκευάσει τη δική του εκδοχή για τη μορφή και τη λειτουργία του *Somnus*. Ο Ύπνος εμφανίζεται προσωποποιημένος ήδη στη Θεογονία και την Ιλιάδα όπου και ανάγεται

29. Παπαθανασόπουλος (1996) 133-4.

σε θεότητα.

Στη Θεογονία γίνεται αναφορά για την καταγωγή του και παρουσιάζεται ως γιος της Νύχτας και αδερφός του Θανάτου, του Μόρου, και της Κύρας, μορφών επίσης προσωποποιημένων που σχετίζονται με τον θάνατο (211-2: νύξ δ' ἔτεκεν στυγερόν τε Μόρον καὶ Κῆρα μέλαιναν / καὶ Θάνατον, τέκε δ' Ὕπνον, ἔτιχτε δὲ φῶλον Ὀνειρώων). Ο Ησίοδος αναφερόμενος στην οικία της Ημέρας και της Νύχτας, επισημαίνει για μια ακόμα φορά τον αδελφικό δεσμό του Ὑπνου με τον Θάνατο και τους χαρακτηρίζει «δεινούς θεούς» (758-9: ἔνθα δὲ Νυκτὸς παῖδες ἐρεμνῆς οἰκί' ἔχουσιν. / Ὕπνος καὶ Θάνατος, δεινοὶ θεοί...). Και στην Ιλιάδα ο Ὑπνος εμφανίζεται ως παιδί της Νύχτας, αλλά και ως δίδυμος αδελφός του Θανάτου (Ξ 231: ἔνθ' Ὕπνω ξύμβλητο κασιγνήτῳ Θανάτοιο, Π 454: πέμπειν μιν θάνατόν τε φέρειν καὶ νήδυμον ὕπνον, 672 & 682: ὕπνω καὶ θανάτῳ διδυμάοσιν...). Ο Κικέρωνας στο φιλοσοφικό του έργο *De natura deorum* παρουσιάζει τον Ὑπνο (ακριβέστερα χρησιμοποιεί τους Ονειρούς μετωνυμικά για τον Ὑπνο) ως τέκνο του Ερέβους και της Νύχτας (Cic. Nat. D. 3.44: *Quod si ita est, Caeli quoque parentes di habendi sunt Aether et Dies eorumque fratres et sorores, qui a genealogis antiquis sic nominantur — Amor, Dolus, Metus, Labor, Invidentia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebrae, Miseria, Querella, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcae, Hesperides, Somnia; quos omnis Erebo et Nocte natos ferunt*). Στη βεργιλιανή *Αινειάδα* ο Ὑπνος εμφανίζεται με το όνομα «Sopor» ως ομόαιμος αδερφός του Θανάτου (4.278: *tum consanguineus Leti Sopor...*), ενώ στον Απολλώνιο Ρόδιο παρουσιάζεται σύμμαχος της Μήδειας και χαρακτηρίζεται ως ο ανώτερος απ' όλους τους θεούς (Απ. Ρόδ. 4.146: ὕπνον ἀοσσητῆρα, θεῶν ὕπατον, καλέουσα).

Σημαντική πηγή για την ιστορία του *Somnius* αποτέλεσε και το επεισόδιο του Ὑπνου και την Ήρας από την Ιλιάδα. Η θεά θέλοντας να επηρεάσει την εξέλιξη του Τρωϊκού πολέμου βοηθώντας τους Τρώες, ζητά την αρωγή του Ὑπνου, τον οποίο συναντά στη Λήμνο. Αξίζει να σημειωθεί πως δεν πάει να τον βρει στην οικία του επί τούτου, αλλά τον συναντά τυχαία και συμπτωματικά, και εκμεταλλεύεται την ευκαιρία.

Η Ήρα τον προσφωνεί ως «αφέντη των θεών και των ανθρώπων» (Ξ 233: Ὑπνε ἄναξ πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων), διότι σε αντίθεση με τον Θάνατο, μπορεί να υποτάξει ακόμα και τους θεούς.³⁰ Του ζητά να ρίξει τον Δία σε βαθύ ύπνο και του υποσχετά ως ανταλλάγμα έναν χρυσό θρόνο, φτιαγμένο από τον Ήφαιστο (238-40: δῶρα δέ το δώσω καλὸν θρόνον ἄφθιτον αἰεὶ / χρύσειον, Ἐφαιστὸς δέ κ' ἔμῃς

30. Janko (2003) 379.

πάϊς ἀμφιγυήεις / τεύξει' ἀσκήσας...). Ο Ύπνος αρνείται να πραγματοποιήσει τη χάρη της Ήρας, αλλά εκείνη του ορκίζεται στα νερά της Στυγός πως θα του δώσει για σύζυγο την Πασιθέη, την ομορφότερη από τις Χάριτες (267-8: ἀλλ' ἴθ', ἐγὼ δέ κέ τοι Χαρίτων μίαν ὀπλοτεράων / δώσω ὀπιέμεναι καὶ σὴν κεκληῆσθαι ἄκοιτιν). Ο Ύπνος δέχεται και οι δυο τους εγκαταλείπουν τη Λήμνο και κατευθύνονται προς την Ίδη για να προχωρήσουν στην εφαρμογή του σχεδίου της. Η Ήρα προσεγγίζει ερωτικά τον Δία και ο Ύπνος, μεταμορφωμένος σε κουκουβάγια, τον αποκοιμίζει και σπεύδει να ενημερώσει τον Ποσειδῶνα (352-4: ὥς ὁ μὲν ἀτρέμας εὔδε πατήρ ἀνὰ Γαργάρῳ ἄκρῳ, / ὕπνῳ καὶ φιλότῃτι δαμείς, ἔχε δ' ἄγκας ἄκοιτιν: / βῆ δὲ θέειν ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν νήδυμος Ύπνος).

Εξετάζοντας συγκριτικά τα παραπάνω αποσπάσματα από τη Θεογονία και την Ιλιάδα, υπάρχουν εμφανείς ομοιότητες και διαφορές με το οβιδιανό έπος. Αρχικά, όπως ο Ύπνος και ο Θάνατος εξαιτίας της αδελφικής τους συγγένειας εμφανίζονται συνεχώς μαζί, έτσι και στις Μεταμορφώσεις, ο Ύπνος (με απεσταλμένο τον Μορφέα) είναι αυτός που ειδοποιεί την Αλκυόνη για τον θάνατο του συζύγου της. Στην Ιλιάδα, η Ήρα ζητά τη βοήθεια του Ύπνου και του προσφέρει ανταλλάγματα για να πραγματοποιήσει το σχέδιό της, αλλά στον Οβίδιο δίνει μια εντολή, την οποία ο Ύπνος υπακούει και εκτελεί χωρίς διαπραγματεύσεις. Σε ένα πρώτο επίπεδο, τόσο στην Ιλιάδα, όσο και στις Μεταμορφώσεις, η Ήρα απευθύνεται στον Ύπνο. Σε αντίθεση με τον Όμηρο όμως, ο Οβίδιος δε φέρει σε επαφή τον Ύπνο και τη θεά Ήρα. Στην Ιλιάδα ο Ύπνος κοιμίζει τον Δία και τον αποκόβει από την πραγματικότητα, ενώ στις Μεταμορφώσεις είναι αυτός που φέρνει την Αλκυόνη σε επαφή με την πραγματικότητα, καθώς της ανακοινώνει την αλήθεια. Σε κάθε περίπτωση, η συμβολή του Ύπνου και στα δύο έπη είναι καταλυτική για την εξέλιξη της ιστορίας.

iii) Η περιγραφή του Somnus από τον Οβίδιο

Ο Οβίδιος ξεκινά την περιγραφή της κατοικίας του Somnus με την έκφραση «est spelunca».³¹ Τοποθετεί την οικία του στο βάθος μιας σπηλιάς, κοντά στη χώρα των Κιμμερίων. Το γεγονός πως η σπηλιά βρίσκεται στο βάθος του βουνού συνεπάγεται την ολική απουσία φωτός κατά την ανατολή, αλλά και κατά τη δύση του ήλιου. Η οικία βρίσκεται συνεχώς στο σκοτάδι, ενώ από το χώμα βγαίνει καπνός και ομίχλη (592-604: Est prope Cimmericos longa spelunca recessu / mons caecus, ignavi domus et penetralia Somni, in quo nunquam radus oriens mediusque cadens /

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

31. Hill (1999) 199.

Phoebus adire potest: nebulae caligine mixtae / exhalantur humo dubiaeque crepuscula lucis). Εδώ φαίνεται πως ο ποιητής έχει αντλήσει κάποια στοιχεία από την Οδύσσεια, και συγκεκριμένα από το σημείο όπου περιγράφεται η χώρα των Κιμμερίων. Τα στοιχεία αυτά είναι η μόνιμη συννεφιά, η παντελής έλλειψη ήλιου και η κυριαρχία του σκοταδιού (λ. 14-19: ἔνθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε, / ἡέρι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι: οὐδέ ποτ' αὐτοὺς / ἡέλιος φάεθων καταδέρκεται ἀκτίνεσσιν, / οὔθ' ὁπότ' ἄν στείχῃσι πρὸς οὐρανὸν ἀστερόεντα, / οὔθ' ὅτ' ἄν ἄψ ἐπὶ γαῖαν ἀπ' οὐρανόθεν προτράπηται, / ἀλλ' ἐπὶ νύξ ὀλοή τέταται δειλοῖσι βροτοῖσι).

Ο τόπος που περιγράφεται είναι φανταστικός και μυθικός. Ο πετεινός, τα σκυλιά, οι χήνες και γενικά όλα τα ἡμερα αλλά και ἀγρία ζῶα απουσιάζουν. Ἀκόμα και ἡ ἀπνοια που επικρατεῖ συμβάλλει στη διατήρηση της ηρεμίας, καθὼς δεν ἀκούγονται ἤχοι ἀπὸ το τρίξιμο των κλαδιῶν. Ἡ παντελής ἀπουσία ἀνθρώπων δείχνει ἓνα μέρος ἀπομονωμένο και μὴ κατοικήσιμο (597-602: *non vigil ales ibi cristati cantibus oris / evocat Auroram, nec voce silentia rumpunt / sollicitive canes canibusve sagacior anser; / non fera, non pecudes, non moti flamine rami / humanaeve sonum reddunt convicia linguae. / muta quies habitat*).

Ἡ ὑπάρξη παπαρούνων και βοτάνων, που παράγουν ἓνα ναρκωτικό υγρὸ, καθὼς και ἡ ἔλλειψη πόρτας για τὴν ἀποφυγὴ ἡχων ἀπὸ τις στρόφιγγες, διαμορφώνουν μὴ εἰκόνα ἀπόλυτης ησυχίας (605-9: *ante fores antri fecunda papavera florent / innumeraeque herbae, quarum de lacte soporem / Nox legit et spargit per opacas umida terras. / ianua, ne verso stridores cardine reddat, / nulla domo tota est, custos in limine nullus*).

Ο μοναδικὸς ἡχος που ἀκούγεται εἶναι τὸ κελάρυσμα του νεροῦ της Λήθης,³² τὸ οποίο προκαλεῖ ὕπνο (602-4: *...saxo tamen exit ab imo / rivus aquae Lethes, per quem cum murmure labens / invitat somnos crepitantibus unda lapillis*).

Στο κέντρο της οἰκίας βρίσκεται ὁ θρόνος του *Somnus*, μὴ ψηλὴ κλίνη, φτιαγμένη ἀπὸ ἔβενο, γύρω ἀπὸ τὴν οποία κείτονται ἀπειρα ἄδεια ὄνειρα, τὰ οποία ἡ Ἴρις σπρώχνει για νὰ μπορέσει νὰ εἰσελθεῖ (616-8: *Quo simul intravit manibusque obstantia virgo / Somnia dimovit, vestis fulgore reluxit / sacra domus...*). Εἰς τὸν ὅβιδιον ἀξιοποιεῖ στοιχεία ἀπὸ τὴν *Αἰνείδα*, ὅπου τὰ κενὰ ὄνειρα ἐμφανίζονται νὰ προσκολλῶνται κάτω ἀπὸ τὰ φύλλα μίας πελώριας φτελιάς (*Aen.* 6.282-4: *in medio ramos annosaeque brachia pandit / ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia vulgo / uana tenere ferunt, foliisque sub omnibus haerent*). Τὰ ἀπαιτήτα ὄνειρα προσέρχονται ἀπὸ τὴν Ἀδὴ καὶ βγαίνουν ἀπὸ τὴν πόλιν πρὸς εἰς τὴν φτιαγμένη

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

32. Πρὸβλ. Ἀριστοφ. *Βάτρ.* 186: τίς ἐς τὸ Ἀθήνης κεδῖον, ἧ σ' Ὀννου πόδας, Verg. *Aen.* 6.705: *ethaeumque domos placidas qui praenatat amnem*.

από ελεφαντόδοντο, ενώ τα αληθινά έρχονται από τον ουρανό και εξέρχονται από την κεράτινη πύλη (6.893-6: *Sunt geminae Somni portae, quarum altera fertur / cornea, qua ueris facilis datur exitus umbris, / altera candenti perfecta nitens elephanto, / sed falsa ad caelum mittunt insomnia Manes*).

Ο *Somnus* παρουσιάζεται να κοιμάται έχοντας νωθρά και παραλυμένα μέλη. Ακόμα κι αν αστράφτει ολόκληρος ο οίκος από το λαμπρό πέπλο της Ίριδος, ο ίδιος μόλις και μετά βίας προσπαθεί να ανοίξει τα μάτια του. Ο Οβίδιος δίνει μια παραστατική εικόνα για την κατάσταση του *Somnus*, ο οποίος δεν μπορεί να ξυπνήσει. Τα μάτια του είναι νωθρά και πέφτουνε διαρκώς από το βάρος, ενώ η γενειάδα σείεται και χτυπάει στο στήθος του (612: *quo cubat ipse deus membris languore solutis*, 617-20: *Somnia dimovit, vestis fulgore reluxit / sacra domus, tardaue deus gravitate iacentes / vix oculos tollens iterumque iterumque relabens / summaque percutiens nutanti pectora mento*). Ακόμα και όταν καταφέρει να σηκωθεί για να ρωτήσει την Ίριδα τον λόγο της επίσκεψής της, στηρίζεται στον αγκώνα του για να κρατηθεί ξύπνιος (621: *excussit tandem sibi se cubitoque levatus*).

Η Ίρις τον προσφωνεί και τον χαρακτηρίζει ως τον «πρώτατο απ' όλους τους θεούς», ενώ στη συνέχεια αναφέρεται στη σπουδαιότητα του έργου του απέναντι στους θνητούς. Ο *Somnus* περιγράφεται ως ένας ήρεμος θεός που διώχνει τις έγνοιες από τους ανθρώπους και συμβάλλει στη σωματική τους ξεκούραση από τους καθημερινούς μόχθους (623-5: *Somne, quies rerum, placidissime, Somne, deorum, / pax animi, quem cura fugit, qui corpora duris / fessa ministeriis mulces reparasque labori*).

Η Ίρις τού μεταφέρει την προσταγή της Ήρας και αισθανόμενη νύστα από τη βαριά νάρκη που επικρατεί, αποχωρεί (629-32: *...postquam mandata peregit, / Iris abit: neque enim ulterius tolerare soporis / vim poterat, labique ut somnum sensit in artus, / effugit...*). Η επίδραση του *Somnus* στην Ίριδα παραπέμπει στην επίδραση που είχε και η *Fames* πάνω στη νύμφη.

Ακολουθεί μια σύντομη περιγραφή για τα τέκνα του *Somnus* (Μορφέας, Ίκελος, Φάντασος) και τα διαφορετικά χαρακτηριστικά τους. Έπειτα ο *Somnus* ξυπνά τον Μορφέα, του μεταφέρει την εντολή της Ήρας και αμέσως πέφτει ξανά για ύπνο (646-9: *praeterit hos senior cunctisque e fratribus unum / Morphea, qui peragat Thaumantidos edita, Somnus eligit et rursus molli languore solutes / deposuitque caput stratoque recondidit alio*). Εν αντιθέσει λοιπόν με την Ίαδα, ο οποίος είναι ξύπνιος και σε εγρήγορση, στον Οβίδιο είναι ναρκωμένος και δεν μπορεί να σηκωθεί καθόλου. Ακόμα και όταν ξυπνά για λίγο, αναθέτει στον Μορφέα την αποστολή του και αμέσως ξανακοιμάται.

ΙΑΚΟΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΞΟΥΡΙΟΥ

Ο Μορφέας λοιπόν παίρνοντας την όψη του Κύηκα εμφανίζεται στο όνειρο της Αλκυόνης και της ανακοινώνει το θλιβερό γεγονός του θανάτου (653-70: *in faciem Ceycis abit sumptaque figura... / indeploratum sub inania Tartara mitte*). Οι ρόλοι του *Somnus* (εντολέας) και του Μορφέα (διεκπεραιωτής της αποστολής) είναι βασικοί για την εξέλιξη της υπόθεσης. Ο *Somnus* είναι αυτός που αναλαμβάνει να γνωστοποιήσει στην Αλκυόνη τον θάνατο του συζύγου της. Μπορεί ο Μορφέας να είναι αυτός που παίρνει την όψη του Κύηκα και εμφανίζεται στο όνειρο της Αλκυόνης, αλλά ο *Somnus* είναι αυτός που δίνει την εντολή.

4. FAMA (12.39-63)

i) Το πλαίσιο της αφήγησης και ο ρόλος της *Fama* στην ιστορία

Η *Fama* είναι η τέταρτη και τελευταία προσωποποιημένη αλληγορική μορφή. Η περιγραφή της τοποθετείται στο δωδέκατο βιβλίο, το οποίο μαζί με το αμέσως επόμενο αποτελούν μια «μικρή Ιλιάδα» (Τρωικά). Το δωδέκατο βιβλίο ξεκινά με τις νεκρικές χοές του Πριάμου προς τον γιο του Αίσακο και τη θυσία της Ιφιγένειας, ως απαραίτητη προϋπόθεση για τον απόπλου των Ελλήνων. Στο σημείο αυτό έρχεται η περιγραφή της *Fama*, η οποία γνωστοποιεί στον στρατό των Τρώων ότι οι ελληνικές σχεδίες πλησιάζουν στην Τροία. Ακολουθεί η μάχη του Αχιλλέα με τον Κύκνο και η ιστορία του Περαιβού Καινέα.

Η ένταξη της περιγραφής της *Fama* στο συγκεκριμένο σημείο δεν είναι τυχαία. Ο Οβίδιος σκόπιμα τοποθετεί την περιγραφή της ακριβώς στη μέση, με δύο ιστορίες να προηγούνται (Αίσακος, Ιφιγένεια) και δύο να έπονται (Κύκνος, Καινέας), όλες σχετιζόμενες άμεσα με τη φήμη.

Αρχικά, ο Οβίδιος παρουσιάζει μια δική του εκδοχή για τη θυσία της Ιφιγένειας. Ενώ στον Άγαμέμνονα η Ιφιγένεια θυσιάζεται³³ εδώ με τη βούληση της θεάς Αρτέμιδος, το σώμα της την ώρα της θυσίας, αντικαθίσταται με ένα ελάφι.³⁴ Ο Οβίδιος διαφοροποιείται από τον μύθο εισάγοντας τη λέξη «fertur». Το απρόσωπο ρήμα «fertur» ισοδυναμεί με το «dicitur» και την απρόσωπη έκφραση «fama est» και εκφράζει μια ουδέτερη στάση για την πιστότητα ή μη ενός γεγονότος. Ενέχει μια

33. Αισχύλ. Αγ. 228-38: λιτάς δὲ καὶ κληδόνας πατρώους / παρ' οὐδὲν αἰὼ τε παρθένειον / ἔθεντο φιλόμαχοι βραβῆς. / φράσεν δ' λιτάς πατὴρ μετ' εὐχὰν / δόξαν χιμαῖρας ὑπερθε βωμοῦ / πέπλοις περιπετὴ παντὶ θυμῷ προνοήτῃ / λαβεῖν αερόδην, στόματός / τε καλλιπρώρου φυλακῇ κατασχεῖν / φθόγγον ἄραιοι οἰκός, / βίᾳ χαλκίων ἄναυδω μένει.

34. Ον. Μετ. 12.32-4: *victa dea est nubemque oculis obiecit et inter / officium turbamque sacri vocesque recantum / supposita fertur mulasse Mycenida cerva.*

υποθετική χροιά και χρησιμοποιείται για να δηλώσει ένα περιστατικό, το οποίο δεν είναι απολύτως βέβαιο αν έχει συντελεστεί, χωρίς βέβαια αυτό να αποκλείεται. Πίσω από το *fertur* κρύβεται ουσιαστικά όλη η ουσία και η υπόσταση της *Fama*, οι ανάμικτες αληθείς και ψευδείς ειδήσεις που διαδίδει.

Έπειτα, η *Fama* είναι αυτή που ανακοινώνει στους Τρώες την αληθινή είδηση για τον ερχομό των Ελλήνων. Λειτουργεί έτσι ως προάγγελος και προετοιμάζει τους Τρώες, ώστε να μη βρεθούν απροετοίμαστοι μπροστά στον εχθρό. Ακολουθεί η περιγραφή της οικίας της και αμέσως μετά έπεται η μάχη Αχιλλέα και Κύκνου.

Κατά την απόβαση των ελληνικών πλοίων, ο Αχιλλέας αναζητά στη μάχη τον Έκτορα και τον Κύκνο, ονόματα που του είναι γνωστά από τη φήμη (75-6: *...perque acies aut Cycnum aut Hectora quaerens / congreddtur Cycno...*). Αργότερα, όταν ο Κύκνος προσφωνεί τον Αχιλλέα, αναφέρει πως τον γνωρίζει από τη φήμη (86: *'nate dea, nam te fama praeuovimus*).³⁵ Στο σημείο αυτό ο Οβίδιος μέσα από τη σύγκρουση των δύο ηρώων «επεξεργάζεται» την εγκυρότητα μιας είδησης, και συγκεκριμένα επεξεργάζεται την ατρωσία του Κύκνου και του Αχιλλέα.

Αρχικά, η ατρωσία του Αχιλλέα έχει ήδη «αναιρεθεί» από την *Ιλιάδα*, αφού τραυματίζεται και πληγώνεται στον ώμο.³⁶ Με βάση το ομηρικό πρότυπο, η ατρωσία του Αχιλλέα έγκειται στο γεγονός πως είχε στην κατοχή του μια άφθαρτη πανοπλία, η οποία αποτελεί το μέσον για το πέραςμά του από τη θνησιμότητα στην αθανασία.³⁷ Ο Κύκνος χλευάζει τον Αχιλλέα για την ασπίδα του κάνοντας νύξη στο γεγονός της μη ατρωσίας του, ενώ παράλληλα αναφέρει πως η δική του είναι μόνο για διακοσμητικούς λόγους.³⁸

Ο Οβίδιος σκόπιμα τοποθετεί εδώ τη μορφή του άτρωτου (προς το παρόν) Κύκνου, για να υποσκάψει το προφίλ του Αχιλλέα, όπως σκιαγραφείται από τον Όμηρο, και για να παρωδήσει την ανδρεία του.³⁹ Αυτό που ουσιαστικά θέλει να τονίσει είναι πως οι ειδήσεις της *Fama* δεν είναι επαληθεύσιμα γεγονότα, αλλά διαπραγματεύσιμες υπο-

35. Πρβλ. Verg. Aen. 1.456-7: *...videt Iliacas ex ordine pugnas. / bellaque iam fama totum volgata per orbem.*

36. Ομ. Ιλ. Φ 166-7: τῷ δ' ἑτέρῳ μιν πῆχυν ἐπιγράβδην βάλε χειρὸς / δεξιτερῆς, αὐτὸ δ' αἶμα κελαινεφές, 567-70: εἰ δέ κέ οἱ προπάροιθε πόλεος κατεναντίον ἔλθωι / καὶ γὰρ θην τοῦτ' ἄν τρωτὸς χρώς ὀξεί χαλκῷ, / ἐν δὲ ἴα ψυχὴ, θνητὸν δέ ἔφασ' ἄνθρωποι / ἔμμενά· αὐτὰρ οἱ Κρονίδης Ζεὺς κῦδος ἔθηκεν.

37. Βλ. Αναλυτικά Παπαϊωάννου (2007) 65.

38. Ομ. Met. 12.68-90: *'non haec, quae cernis, ex ipso fulgore iudicasse potes, cava parma, sinistrae / auxilio mihi sunt: decor est quaesitus ab istis;*

39. Zumwalt (1997) 214.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΕΣΒΟΥ**

θέσεις, που υπόκεινται σε εξέταση.⁴⁰

Ο άτρωτος και δεινός στη μάχη (σύμφωνα με τη φήμη) Αχιλλέας λοιπόν, έχοντας κάνει έξι αποτυχημένες προσπάθειες με το δόρυ του, δεν καταφέρνει να τραυματίσει τον Κύκνο. Αξίζει εδώ να σημειωθεί πως η ανασφάλεια που δημιουργείται στον Αχιλλέα από την αποτυχία του να σκοτώσει τον Κύκνο, σχετίζεται άμεσα με την ανασφάλεια του Οβιδίου για την επιτυχία του ποιητικού του έργου, συμπέρασμα που προκύπτει από τη συνεχή επανάληψη λέξεων για τη δύναμη του χεριού του Αχιλλέα.⁴¹ Η φήμη του Αχιλλέα ως δεινού πολεμιστή ισοδυναμεί με τη *fama* του Οβιδίου ως ποιητή.

Η φήμη περί ατρωσίας του Κύκνου «αναιρείται» και αυτή, καθώς στο τέλος στραγγαλίζεται από τον Αχιλλέα και έπειτα μεταμορφώνεται σε κύκνο (140-5: *tum clipeo genibusque premens praecordia duris / vincla trahit galeae, quae presso subdita mento / elidunt fauces et respiramen iterque / eripiunt animae. victum spoliare parabat: / arma relictia videt; corpus deus aequoris albam / contulit in volucrem, cuius modo nomen habebat*). Σύμφωνα με τη Zuwalt (1977: 213), ο Κύκνος κέρδισε την αθανασία του μέσω της μεταμόρφωσής του σε πτηνό.

Μετά την ιστορία του Κύκνου έπεται η ιστορία του Καινέα, ο οποίος σύμφωνα με τη *Fama*, ήταν και αυτός άτρωτος. Όλες οι ακόλουθες πληροφορίες για την ιστορία του Καινέα βασίζονται στη *Fama* (197: *...ita fama ferebat*, 200: *...eadem hoc quoque fama ferebat*). Ο Καινέας ήταν αρχικά γυναικά και ονομαζόταν «Καινίδα». Ήταν κόρη του Ελάτου, βασιλιά της Θεσσαλίας και ξακουστή για την ομορφιά της. Μια μέρα βιάστηκε από τον Ποσειδώνα, ο οποίος αργότερα της υποσχέθηκε πως θα πραγματοποιούσε ό,τι εκείνη ήθελε. Η Καινίδα, για να μην μπορεί ξανά να προσβληθεί σεξουαλικά, ζήτησε από τον θεό να της αλλάξει φύλο.⁴² Ακόμα και το τέλος του Καινέα είναι αμφίβολο καθώς κάποιοι πιστεύουν πως πέθανε αφού καταπλακώθηκε από σωρό κορμών, ενώ ο Αμρυκίδης και ο Μόψος υποστηρίζουν πως μεταμορφώθηκε σε πουλί.⁴³ Η μεταμόρφωση του Καινέα σε πουλί έγινε πιστευτή μόνο εξαιτίας του αυτόπτη μάρτυρα (532: *credita res auctore suo est...*). Να σημειωθεί εδώ πως η τελευταία αυτή ιστορία εναρμονίζεται και εφάπτεται με την ιστορία του Αίσακου και του Κύκνου, καθώς και οι τρεις μεταμορφώνονται σε πουλιά.

40. Papaioannou (2007) 62.

41. Ov. Met. 12.70: *...quid Achaica dextera posset*, 79: *...sunt vibrantia tela lacertis*, 89: *...neque onus, cava parma, sinistrae*, 91-2: *...forti tela manu*, 106: *...manus est mea debilis*, ergo, 114: *...valuit mea dextra valeque*.

42. Ov. Met. 12.189-209.

43. Ov. Met. 12.522-31. Βλ. αναλυτικά Zuwalt (1977) 216.

Στο πλαίσιο της περιγραφής της *Fama* λοιπόν, υπάρχει ένας κύκλος που ανοίγει με την ιστορία του Αίσακου και τη θυσία της Ιφιγένειας, συνεχίζει με την απόβαση των Ελλήνων, την περιγραφή της Φήμης και την ιστορία του Κύκνου, για να κλείσει με την ιστορία του Καίνέα. Με μια κυκλική πορεία ο Οβίδιος συνδέει εύστοχα τη μορφή της *Fama* με γεγονότα αμφίβολα, αληθή και πάλι αμφισβητήσιμα.

Η περιγραφή της εξάλλου αρχίζει και τελειώνει με τη λέξη «*orbis*» (39: *Orbe locus medio est...*, 63: *...totumque inquit in orbem*), δηλώνοντας πως η ιστορία του Τρωϊκού πολέμου έχει γίνει γνωστή μέσα από έναν επαναληπτικό επικό κύκλο.⁴⁴

Στο τέλος του δωδέκατου βιβλίου η *gloria* (δόξα) χρησιμοποιείται μετωνυμικά για τη *fama* (υστεροφημία).⁴⁵ Ο Αχιλλέας πεθαίνει, όπως όλοι οι θνητοί, αλλά τα κατορθώματά του επιζούν μέσω της υστεροφημίας (617: *at vivit totum quae gloria compleat orbem*). Ομοίως και στο τέλος των *Μεταμορφώσεων* ο ποιητής βάζοντας τη «σφραγίδα» του για την ποιητική του δημιουργία αναφέρει πως ο ίδιος θα πεθάνει, αλλά το έπος του θα συνεχίσει να ζει αιωνίως μέσω της φήμης (15.878-9: *...perque omnia saecula fama, / siquid habent veri vatum praesagia, vivam*).

ii) Η διακειμενικότητα στην προσωποποίηση της *Fama*

Οι πρώτες αναφορές για τη *Fama* εντοπίζονται στα ομηρικά έπη. Στην *Ιλιάδα* η *Fama* εμφανίζεται προσωποποιημένη με το όνομα «Ώσσα» (Β 93-4: *ἰλαδὸν εἰς ἀγορὴν: μετὰ δέ σφισιν Ὅσσα δεδῆει / ὀτρύνουσ' ἰέναι Διὸς ἄγγελος: οἳ δ' ἀγέροντο*). Εδώ, η Ώσσα παρουσιάζεται ως αγγελιαφόρος του Δία, και σύμφωνα με τον Kirk αποτελεί ενσάρκωση των κηρύκων που μετέδωσαν στον Δία το μήνυμα για τη συνέλευση των Αχαιών.⁴⁶

Στην πρώτη και δεύτερη ραφωδία της *Οδύσσειας*, η ὄσσα δεν είναι προσωποποιημένη και φέρεται να είναι η πρώτη που φέρει τα νέα στους ανθρώπους. Η μεταμφιεσμένη σε Μέντη Αθηνά προτρέπει τον Τηλέμαχο να ρωτήσει τον Δία αν έχει ακούσει κάποια είδηση για τον πατέρα του (α 282-3: *ἦν τίς τοι εἴησι βροτῶν, ἥ ὄσσαν ἀκούσῃς / ἐκ Διός, ἥ τε μάλιστα φέρει κλέος ἀνθρώποισι*). Η ὄσσα εδώ λοιπόν έχει τη σημασία της φήμης με άγνωστη προέλευση.⁴⁷ Ο ίδιος ακριβώς στίχος επαναλαμβάνεται και στην επόμενη ραφωδία από τον Τηλέμαχο (β 214-7: *ἦν τίς μοι εἴησι βροτῶν ἥ ὄσσαν ἀκούσω / ἐκ Διός, ἥ τε μάλι-*

44. Huxley (2010) 279.

45. Papadopoulos (2007) 148.

46. Kirk (2003) 242.

47. West et al. (2004) 255.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

στα φέρει κλέος ἀνθρώποισιν). Αμέσως μετά τη μνηστηροφονία, η Ὅσσα εμφανίζεται προσωποποιημένη και ως γοργή μηνύτρα τρέχει αμέσως να διαδώσει την είδηση της σφαγής (ω 413-4: Ὅσσα δ' ἄρ' ἄγγελος ὦκα κατὰ πτόλιν ὥχετο πάντη. / μνηστήρων στυγερόν θάνατον καὶ κῆρ' ἐνέπουσα) και παρουσιάζεται ως ένα υπεράνθρωπο ον. το οποίο μεταφέρει την είδηση διασχίζοντας την πόλη.⁴⁸

Ο Ησίοδος ανάγει τη Φήμη σε θεά, τονίζοντας την αιωνιότητα της υπαρξής της και την αθανασία της. Αναφέρεται στην κακή φήμη από την οποία πρέπει να προφυλάγεται κανείς. Με ιδιαίτερα περιγραφικό τρόπο, παρομοιάζει την κακή φήμη με ένα φορτίο, το οποίο ο άνθρωπος σηκώνει εύκολα, αλλά είναι δύσκολο να το κουβαλήσει και να το αποτινάξει (Εργ. κ. Ήμ. 760-4: ὦδ' ἔρδειν: δεινὴν δὲ βροτῶν ὑπαλεύεο φήμην. / φήμη γάρ τε κακὴ πέλεται. κούφη μὲν αἰεῖραι / ῥεῖα μάλ', ἀργαλή δὲ φέρειν. χαλεπὴ δ' ἀποθέσθαι. / φήμη δ' οὔτις πάμπαν ἀπόλλυται, ἦν τινα πολλοὶ / λαοὶ φημίζωσι: θεὸς νύ τίς ἐστι καὶ αὐτῇ).

Στον Σοφοκλή, η Φήμη είναι τέκνο της χρυσῆς Ελπίδας και παρουσιάζεται αθάνατη. Στο συγκεκριμένο χωρίο, η φήμη ταυτίζεται με την φάτιν, δηλαδή τη μαντική τέχνη και κατά συνέπεια της προσδίδεται η έννοια του «χρησμού». Είναι παιδί της χρυσῆς Ελπίδας, διότι αναγκάζει τους ανθρώπους να καταφεύγουν στα μαντεία, ζητώντας ελπιδοφόρους χρησμούς.⁴⁹ Η αθανασία του χρησμού έγκειται στο γεγονός πως δίνεται από τον αθάνατο θεό Απόλλωνα (Σοφ. Οιδ. Τύρ. 151-7: ὦ Διὸς ἄδυεπὲς φάτι, τίς ποτε τᾶς πολυχρύσου... /εἰπέ μοι, ὦ χρυσέας τέκνον Ἐλπίδος, ἄμβροτε Φάμα).

Σημαντικότερη πηγή για τη διαμόρφωση της οβιδιανῆς *Fama*, αποτελεί η *Αινειάδα* του Βεργιλίου. Στο τέταρτο βιβλίο περιγράφεται η υπόσταση, η καταγωγή και η επίδρασή της στους πρωταγωνιστές. Κόρη της Γης και αδερφή του Κοίου και του Εγκέλαδου, η *Fama* παρουσιάζεται προσωποποιημένη και ανάγεται από τον Βεργίλιο σε αισχρή θεά και αγγελιαφόρο αληθινών και ψευδών ειδήσεων (Verg. Aen. 4.178-80: *illam Terra parens ira inritata deorum / extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem / progeniuit*, 195: *dea foeda*, 190: *et pariter facta atque infecta canebat*). Περιγράφεται ως ένα πελώριο φριχτό τέρας και ως το γρηγορότερο κακό. Η κίνησή της δεν την κουράζει, αλλά της δίνει περαιτέρω δυνάμεις για να πετά (174: *Fama, malum quia non aliud uelocius ullum*, 175: *mobilitate uiget uirisque adquirit eundo*). Γοργοκίνητη και με ευκίνητες φτερούγες, πετάει όλη τη ύλη του οφθαλμοφανούς κόσμου στο σκοτάδι, και σαν άγριπνος φρουρός δεν κλείνει ποτε το στόμα του.

48. Russo et al. (2005) 636.

49. Dawe (1991) 141.

μάτια της (180: *pedibus celerem et pernicious alis*, 184-5: *nocte uolat caeli medio terraeque per umbram / stridens, nec dulci declinat lumina somno*). Τη νύχτα βαδίζει στο έδαφος με το κεφάλι χρυμμένο στα σύννεφα, ενώ το πρωί κάθεται σκοπός στο υψηλότερο σημείο, για να έχει την εποπτεία των πάντων. Έχει άπειρα φτερά, μάτια, γλώσσες και στόματα. (186-7: *luce sedet custos aut summi culmine tecti / turribus aut altis...*, 182-3: *tot uigiles oculi subter... / tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris*).

Η *Fama* αποτελεί κινητήριο μοχλό για την έναρξη μιας σειράς γεγονότων που θα έχει τραγικό τέλος για τη ζωή της Διδούς. Η *Fama* μεταδίδει στον Ιάρβα την είδηση για τη σχέση του Αινεία και της βασίλισσας. Τότε ο Ιάρβας εξοργισμένος, απευθύνεται στον Δία. Ο Ερμής με εντολή του Δία ανακοινώνει στον Αινεία ότι πρέπει να φύγει. Και τότε πάλι η *Fama* φροντίζει να μεταφέρει στη Διδώ την είδηση της αναχώρησης του Αινεία. Ο Βεργίλιος της προσδίδει το επίθετο *impia* διότι δεν έχει συστολές, ενώ σύμφωνα με τον Austin δε σέβεται καθόλου τις ανθρώπινες σχέσεις.⁵⁰ Μετά την αυτοκτονία της Διδούς, η *Fama* παρουσιάζεται να μαίνεται και να οργιάζει στην πόλη, που έχει συγκλονιστεί από τις κραυγές της βασίλισσας. Η αυτοκτονία της Διδούς σηματοδοτεί το τέλος της τραγωδίας, τον πρόλογο της οποίας έγραψε η *Fama* με την είδησή της στον Ιάρβα.

Στον Στάτιο η *Fama* είναι προσωποποιημένη και παρουσιάζεται να μεταφέρει με γοργό πέταγμα τις νίκες του Δομιτιανού, που έλαβε και το προσωνύμιο «Γερμανικός»⁵¹ (St. Silv. 5. 105-7: *quaeque tuas laurus volucris, Germanice, cursu / Fama vehit praegressa diem tardumque sub astris / Arcada et in medio linquit Thaumantida caelo*).⁵² Σε μια άλλη ωδή, ένας αγγελιαφόρος «προλαβαίνει» τη φήμη και είναι πιο γρήγορος από αυτή (5.2.168-71: *Sed quis ab excelsis Troianae collibus Albae, / unde suae iuxta prospectat moenia Romae / proximus ille deus, fama velocior intrat / nuntius atque tuos implet, Crispine, penates?*),⁵³ εικόνα που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη βεργιλιακή *Fama* (174: *Fama, malum qua non aliud uelocius ullum*).

Η μορφή της *Φήμης* εμφανίζεται και πολύ αργότερα, στα Διονυσιακά του Νόννου. Εκεί σκιαγραφείται ως ένα υπεράνθρωπο ον, με πολλά στόματα και χωρίς γονείς. Φέρεται να πετάει πάνω από τις πόλεις ανακοινώνοντας δυσάρεστες και χαρούμενες ειδήσεις (Νόνν. Διον. 5.370-

50. Austin (2000) 167.

51. Suet. Dom. 13.3: *Post autem duos triumphos Germanicus, quo die esset, Septembrem mensem et Octobrem ex appellationibus suis Germanicus, Dedit iuniorum triumphum, altero suscepisset imperium, altero iuniorum esset.*

52. Αναλυτικά για το συγκεκριμένο χωρίο βλ. Gibson (2006) 116-7.

53. Βλ. αναλυτικότερα Gibson (2006) 258.

3: ἤδη δ' αὐτοτέλεστος ὀρεστιάς ἵπτατο Φήμη / Λύτονόη βοόωσα κυνοσπάδα παιδὸς ἀνάγκην. / οὐ μὲν ὅπως ἐλάφοιο δασύτριχα δύσατο μορφήν. / ἀλλ' ὅτι μῶνον ὄλωλε, 18.1-2: ἤδη δὲ πτερόεσσα πολύστομος ἵπτατο Φήμη / Ἀσσυρίης στίχα πᾶσαν ὑποτροχόωσα πολλήων. 44.121-2: ἤδη δ' ἑπταπόροιο δι' ἄστεος ἵπτατο Φήμη / ὄργια κηρύσσουσα χοροπλεκέος Διονύσου. 47.1: ἤδη δ' ἔνθα καὶ ἔνθα δι' ἄστεος ἵπτατο Φήμη).

iii) Η περιγραφή της *Fama* από τον Οβίδιο και τον Βεργίλιο

Εν αντιθέσει με την περιγραφή των προηγούμενων αλληγορικών μορφών, εδώ ο Οβίδιος αποκλίνει από τη συνήθη πορεία που ακολουθεί, καθώς δεν υπάρχει καμία αναφορά στη μορφή της *Fama*.

Παρόλο που δανείζεται αρκετά στοιχεία από τον Βεργίλιο, δεν προβαίνει σε απομίμηση αλλά αξιοποιεί τα χαρακτηριστικά της μορφής της και τα αποτυπώνει στην περιγραφή της οικίας της. Όπως κάποια στοιχεία που δίνονται για τον τόπο και την οικία της *Invidia* και της *Fames* παραπέμπουν στην αποτρόπαιη μορφή τους, έτσι και εδώ ο Οβίδιος επιτρέπει στον αναγνώστη να σχηματίσει τη δική του εικόνα για τη μορφή της *Fama* μέσα από την περιγραφή της κατοικίας της.

Η οικία της βρίσκεται στο κέντρο του κόσμου, ανάμεσα στη στεριά, τη θάλασσα και τον ουρανό, ώστε να μπορεί διαρκώς να ερευνά τα πάντα και να μαθαίνει τα νέα απ' όλη την οικουμένη (39-42: *Orbe locus medio est inter terrasque fretumque / caelestesque plagas, triplicis confinia mundi; / unde quod est usquam, quamvis regionibus absit, / inspicitur...* 43: *Fama tenet summaque domum sibi legit in arce*). Το κομβικό σημείο της οικίας της παραπέμπει αφενός στην περιγραφή του Βεργιλίου για το πέταγμά της μεταξύ ουρανού και γης, και αφετέρου στο γεγονός πως κάθεται στις στέγες των ψηλότερων κτιρίων και πύργων για να έχει την εποπτεία των πάντων (184: *nocte uolat caeli medio terraeque...* 186-7: *luce sedet custos aut summi culmine tecti / turribus aut altis...*).

Η ύπαρξη άπειρων εισόδων και οπών και η έλλειψη πόρτας διευκολύνει την εισροή αληθών και ψευδών ειδήσεων (44-5: *innumerosque aditus ac mille foramina tectis / addidit et nullis inclusit limina portis*). Στο εσωτερικό του σπιτιού, δεν επικρατεί ούτε πολλή φασαρία, ούτε απόλυτη σιωπή, αλλά ένα υπόκωφο μουρμουρητό (48-9: *nulla quies intus nullaque silentia parte, / nec tamen est clamor, sed parvae murmura vocis*). Μετά από μια ηχητική εικόνα, μεταφερόμαστε σε μια κινητική. Οι αληθείς και ψευδείς ειδήσεις παρουσιάζονται σαν ένα πλήθος ανθρώπων που πηγαиноέρχονται και ανακατεύονται μεταξύ τους ενώ φήμες και λόγια περιπλέκονται και πετούν σαν πουλιά μέσα στην οικία (53-5: *atria turba tenet: veniunt, leve vulgus, euntque / mixtaque cum veris passim*

commenta vagantur / milia rumorum confusaeque verba volutant). Αυτή η τελευταία εικόνα αντιστοιχεί στη βεργιλιανή περιγραφή για τις συγκεχυμένες αληθείς και ψευδείς ειδήσεις (188: *tam ficti prauisque tenax quam nuntia ueri*).

Στο σημείο αυτό διακρίνεται μια εμφανής αναλογία με τη βεργιλιανή εκδοχή για τη μορφή της *Fama*. Όπως ο Βεργίλιος δίνει σημασία στην αίσθηση της όρασης (182: *tot uigiles oculi subter...*), της ακοής (183: *...tot subrigit auris*) και της ομιλίας (183: *tot linguae, totidem ora sonant...*) της *Fama*, έτσι και εδώ ο Οβίδιος αξιολογεί αυτά τα χαρακτηριστικά μεταφέροντάς τα στην οικία της (41-2: *unde quod est usquam, quamvis regionibus absit, inspicitur...*, 62-3: *ipsa, quid in caelo rerum pelagoque geratur / et tellure, uidet totumque inquirat in orbem*, 42: *penetratque cavae vox omnis ad aures*, 48-9: *nulla quies intus nullaue silentia parte, / nec tamen est clamor, sed parvae murmura vocis*).

Το γεγονός πως στην οικία της *Fama* δεν υπάρχει καμία ηρεμία και ησυχία αλλά συνεχώς επικρατεί ένας μικρός θόρυβος, παραπέμπει στο συνεχές σφύριγμα και στη διαρκή αυπνία και επαγρύπνηση της *Fama* (185: *stridens, nec dulci declinat lumina somno*).

Στην *Αινειάδα* η σωματική της υπόσταση φαίνεται καθαρά, καθώς δηλώνεται η καταγωγή της, αλλά και το φρικτό παρουσιαστικό της (178-9: *illam Terra parens ira inritata deorum / extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem*, 181: *monstrum horrendum, ingens...*).⁵⁴ Αντίθετα, στον Οβίδιο δεν αναφέρεται η καταγωγή της, αλλά περιγράφονται οι προσωποποιημένες μορφές που κατοικούν μαζί της και οι οποίες προκύπτουν από την όσμωση αληθών και ψευδών γεγονότων (59-61: *illic Credulitas, illic temerarius Error / vanaque Laetitia est consternatque Timores / Seditioque repens dubioque auctore Susurri*).

Μια συγκριτική μελέτη των αλληγορικών προσωποποιήσεων στις οβιδιανές *Μεταμορφώσεις*

Εξετάζοντας συγκριτικά τις αλληγορικές μορφές, γίνεται εμφανές πως κατέχουν ιδιαίτερη θέση τόσο στο γενικότερο σύνολο της αφήγησης, όσο και στις ιστορίες που ανήκουν. Είναι χαρακτηριστικό πως προκύπτουν αρκετές ομοιότητες αλλά και διαφορές μεταξύ τους ως προς την περιγραφή, τη λειτουργία και τον ρόλο που εξυπηρετούν.

Βασικότερο συνεκτικό στοιχείο σε τεχνικό επίπεδο είναι πως αποτελούν εγκιβωτισμένες αφηγήσεις και πως εξαιρούνται από τις μεγαλύτερες ιστορίες στις οποίες εντάσσονται. Καμία από τις τέσσερις μορφές

54. Πρβλ. Verg. *Aen.* 3.657-8: *pastorem Polyphemum ... / monstrum horrendum, informe, ingens*.

δεν θα μπορούσε να σταθεί μόνη της ενιαία και ανεξάρτητα από τον βασικό κορμό της αφήγησης. Η *Invidia* εμφανίζεται στην ιστορία της Έρσης, του Ερμή και της Αγλαύρου, και η *Fames* στην ιστορία του Ερυσίχθονα. Ο *Somnus* εντάσσεται στην ιστορία του Κήκη και της Αλκυόνης, ενώ η *Fama* στο πλαίσιο της αφήγησης του Τρωϊκού πολέμου.

Οι αλληγορικές προσωποποιήσεις θα μπορούσαν να χωριστούν αρχικά σε δύο ζεύγη, με βάση τη «φύση» τους αλλά και την αποστολή που τους έχει ανατεθεί. Η *Invidia* και η *Fames* αποτελούν το πρώτο ζεύγος, καθώς σκοπός τους είναι να τιμωρήσουν, ενώ ο *Somnus* και η *Fama* πρέπει να μεταδώσουν μια είδηση.

Όλες έχουν έναν συγκεκριμένο ρόλο, να διεκπεραιώσουν μια αποστολή. Η *Invidia* και η *Fames*, σε ένα πρώτο επίπεδο, πρέπει να τιμωρήσουν την Αγλαυρο και τον Ερυσίχθονα αντίστοιχα. Ουσιαστικά η αποστολή τους είναι να τιμωρήσουν την ύβρη απέναντι στους θεούς και συγκεκριμένα την απληστία, την ανυπακοή και την ασέβεια.

Από την άλλη πλευρά, ο *Somnus* και η *Fama* πρέπει να μεταδώσουν μια είδηση. Ο *Somnus* (με απεσταλμένο τον Μορφέα) ειδοποιεί την Αλκυόνη για τον θάνατο του συζύγου της και η *Fama* μεταφέρει στους Τρώες την είδηση για τον ερχομό του ελληνικού στόλου. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι ο *Somnus* μεταφέρει μια είδηση για κάτι που έχει συντελεστεί και ανήκει στο παρελθόν, ενώ η *Fama* για κάτι που πρόκειται να συμβεί στο μέλλον. Ακόμα και αν ο *Somnus* δεν είχε ειδοποιήσει την Αλκυόνη, ο θάνατος του συζύγου της είχε συντελεστεί και δε θα μπορούσε να αλλάξει. Και η *Fama* επίσης, αν δεν είχε μεταφέρει την είδηση, δε θα άλλαζε κάτι στην εξέλιξη των γεγονότων. Ουσιαστικά εδώ λειτουργεί επικουρικά για τους Τρώες, καθώς δε βρίσκονται απροετοίμαστοι μπροστά στον επικείμενο εχθρό.

Γίνεται φανερό λοιπόν πως οι ρόλοι της *Invidia* και της *Fames* είναι πιο ισχυροί, καθώς έχουν άμεση επιρροή στα θύματά τους. Κανένας άλλος εκτός από την *Invidia* και τη *Fames* δε θα μπορούσε να μεταδώσει το αίσθημα του φθόνου και της πείνας αντίστοιχα. Είναι χαρακτηριστικό πως ο ρόλος των δύο πρώτων μορφών έχει μεγαλύτερη βαρύτητα, χωρίς όμως να υποβιβάζεται η σπουδαιότητα του ρόλου του *Somnus* και της *Fama*. Αξίζει να σημειωθεί εδώ πως η *Fama* θα μπορούσε και αυτή να μεταφέρει στην Αλκυόνη το μήνυμα για τον θάνατο του συζύγου της. Και ο *Somnus* θα μπορούσε να εμφανιστεί στον ύπνο των Τρώων και να τους προειδοποιήσει για τον ερχομό των Ελλήνων. Όμως η *Invidia* και η *Fames* δε θα μπορούσαν να διεκπεραιώσουν η μία την αποστολή της άλλης. Για τον λόγο αυτό, η εμφάνισή τους στις ιστορίες κρίνεται απαραίτητη και αναγκαία, και ο ρόλος τους έχει μεγαλύτερη βαρύτητα.

Ο Οβίδιος ακολουθεί μια τυπική γραμμή για την περιγραφή των αλληγορικών προσωποποιήσεων. Ξεκινά με τον τόπο που κατοικούν, έπειτα περιγράφει την οικία και τη μορφή τους και στο τέλος αναφέρεται στη συμβολή τους στην ιστορία. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η *Fama*, η μορφή της οποίας ωστόσο δεν περιγράφεται καθόλου, αν και ακολουθεί το παραπάνω πρότυπο.

Οι περιγραφές των αλληγορικών μορφών είναι ιδιαίτερα γλαφυρές και παραστατικές. Βασιζόμενος στην προγενέστερη ελληνική και λατινική γραμματεία, ο Οβίδιος δανείζεται αρκετά στοιχεία, αλλά δημιουργεί τη δική του εκδοχή. Δίνει σάρκα και οστά σε καθημερινά συναισθήματα και βιοτικές ανάγκες (φθόνος, πείνα, ύπνος) και αφηρημένες έννοιες (φήμη), και τις παρασταίνει σαν εξωπραγματικά όντα. Η απόδοση ανθρώπινων χαρακτηριστικών και συναισθημάτων σε αφηρημένες έννοιες είναι μια βασική τεχνική του Οβιδίου. Η προσωποποιία αποτελεί ένα εμφανές παράδειγμα της μετασχηματιστικής δύναμης των λέξεων να κατασκευάζουν μια πραγματικότητα και να την αποτυπώνουν πάνω σε μια ανθρώπινη φιγούρα.⁵⁵ Ο Οβίδιος αποδίδει στην *Invidia* ανθρώπινο σώμα και χαρακτηριστικά. Στην ουσία όμως περιγράφει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά των κακών και φθονερών ανθρώπων και τα μετουσιώνει σε ένα ανθρώπινο σώμα.⁵⁶ Ομοίως και η *Fames* ενσαρκώνει όλες τις επιπτώσεις που φέρει η πείνα στον άνθρωπο αλλά στον υπερβολικό βαθμό.⁵⁷

Η κάθε περιγραφή συνίσταται σε υπερβολές. Οι περιγραφές του Οβιδίου συγκεντρώνουν το σύνολο των ορατών χαρακτηριστικών που εμφανίζει μια φυσική κατάσταση. Η υπερβολή των χαρακτηριστικών και των συμπτωμάτων τονίζουν το απόλυτο της πεμπτουσίας των αλληγοριών. Η μορφή της *Invidia* δε θα μπορούσε να αποδοθεί πιο εύστοχα, παρά με μαύρα και σκούρα χρώματα, φίδια, χολή, και δηλητήριο. Είναι συνεχώς στενοχωρημένη βλέποντας την ευτυχία των άλλων. Η υπερβολή διαγράφεται και από την επίμονη αναφορά παραδειγμάτων που σχετίζονται με την αίσθηση της όρασης. Έτσι και η *Fames* πρέπει να είναι πάντα πεινασμένη και τόσο αδύνατη, ώστε μέχρι και το λίπος που συγκρατεί τους βολβούς των ματιών της να είναι ανύπαρκτο, και η κοιλιά της να απουσιάζει και τα κόκαλά της να προεξέχουν. Ο Οβίδιος περιγράφει τόσο αναλυτικά όλα τα σημεία του σώματός της για να μην υπάρχει καμία αμφιβολία για την ισχύότητά της. Ο *Somnus* πρέπει διαρκώς να κοιμάται, τα μέλη του να είναι γυθιά και παρα-

55. Hardie (2002) 232-3.

56. Tissol (1997) 65.

57. Tissol (1997) 68.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

λυμένα και τα μάτια του βαριά. Η *Fama* πρέπει να είναι συνεχώς ξύπνια, να βλέπει αλλά και να ακούει τα όσα συμβαίνουν.

Τα χαρακτηριστικά των αλληγορικών μορφών ενισχύονται και από τον τόπο κατοικίας τους. Όλες οι οικίες είναι απομονωμένες και μακριά από ανθρώπους, γεγονός που δηλώνει τις «θεικές» ιδιότητες που έχουν, χωρίς ωστόσο να είναι θεές. Θα μπορούσαμε να τις χαρακτηρίσουμε «ημίθεες». Η *Invidia* και η *Fames* κατοικούν σε σκοτεινά και ψυχρά μέρη, όπου απουσιάζει ο ήλιος, εξαιτίας του φθονερού και εκδικητικού εσωτερικού τους κόσμου. Η οικία του *Somnus* είναι και εκείνη σκοτεινή και ψυχρή, διότι δεν πρέπει να διεισδύουν οι ακτίνες του ήλιου για να τον ξυπνάνε. Το σπίτι της *Fama* βρίσκεται στο κέντρο του κόσμου (μεταξύ ουρανού, στεριάς και θάλασσας) για να έχει την εποπτεία των πάντων. Τοποθετείται σε κομβικό σημείο, διότι από εκεί φαίνονται και ακούγονται τα πάντα.

Η φύση των αλληγορικών μορφών δεν αντανακλάται μόνο από τον τόπο κατοικίας, αλλά και από τις συγγενείς μορφές που διαμένουν εκεί. Η *Fames* δε θα μπορούσε παρά να έχει για γείτονες το Ψύχος (*Frigus*), την Ωχρότητα (*Pallor*) και τον Τρόμο (*Tremor*). Στην οικία του *Somnus* κατοικούν και οι γιοι του, ο Μορφέας (*Morpheus*), ο Ίκελος (*Icelos*) και ο Φάντασος (*Phantasos*), ενώ στην οικία της *Fama* υπάρχουν μορφές όπως η Ευπιστία (*Credulitas*), η Πλάνη (*Error*), η Χαρά (*Laetitia*), οι Φόβοι (*Timores*), η Διαμάχη (*Seditio*) και οι Ψίθυροι (*Susurri*).

Η *Invidia*, η *Fames* και ο *Somnus* ακολουθούν τις εντολές των θεών και δεν εκτελούν τίποτα με δική τους πρωτοβουλία. Όπως φαίνεται μέσα από τις Μεταμορφώσεις, είναι απαραίτητη η διαταγή των θεών για να ενεργήσουν και να προχωρήσουν στην εκτέλεση εντολών. Με δική της πρωτοβουλία και χωρίς την εντολή κανενός λειτουργεί μόνο η *Fama*. Η ανάθεση της αποστολής τους εξάλλου, πραγματοποιείται μετά από μια επίσκεψη. Η Αθηνά επισκέπτεται την *Invidia*, η Δήμητρα στέλνει μια νύμφη στη *Fames* (διότι όπως προαναφέρθηκε η αντίθετη φύση τους απαγορεύει τη συνάντησή τους) και η Ήρα στέλνει την Ίριδα για να μεταφέρει το μήνυμά της στον *Somnus*. Η τελευταία κατά σειρά αλληγορική μορφή, η *Fama*, η οποία είναι άγγελος μιας είδησης, αποτελεί κατά κάποιον τρόπο ενσάρκωση της Αθηνάς, της νύμφης και της Ίριδας, που μεταφέρουν ένα μήνυμα και μια εντολή.

Εκτός όμως από τον διαχωρισμό των αλληγορικών μορφών ανάλογα με την αποστολή τους (*Invidia* – *Fames*, *Somnus* – *Fama*), υπάρχουν αρκετές αναλογίες μεταξύ και άλλων ζευγών (*Invidia* – *Fama*, *Invidia* – *Fames* – *Somnus*, *Somnus* – *Fama*).

Κοινό στοιχείο της *Invidia* με τη *Fama* είναι η ιδιότητά τους να μεγα-

λοποιούν και να μεγενθύνουν μια εικόνα και μια είδηση αντίστοιχα.⁵⁸ Η *Invidia* φέρει μια φευτική εικόνα μπροστά στα μάτια της Αγλαύρου και μεγενθύνει τόσο πολύ τη χαρά της αδερφής της, ώστε να φλέγεται από τη ζήλια της. Τα παρουσιάζει όλα τέλεια και μεγαλειώδη, χωρίς κανένα φεγάδι. Όταν η ευτυχία είναι απόλυτη και ιδανική, ο φθόνος αυξάνεται. Και η *Fama* επίσης μεγαλοποιεί μια είδηση, και προσθέτει ψέματα και ανακρίβειες στην αλήθεια. Η *Invidia* έχει άμεση σχέση με την όραση και η *Fama* με την ακοή. Κάποιες φορές όμως η φήμη είναι και ένα «φτωχό υποκατάστατο» της όρασης.⁵⁹ Οι δυο τους είναι συνεχώς άυπνες. Η *Invidia* δεν μπορεί να ησυχάσει τη νύχτα σκεπτόμενη την ευτυχία των άλλων και η *Fama* είναι μονίμως άυπνη και βρίσκεται σε συνεχή επαγρύπνηση για να μαθαίνει τα πάντα.

Η *Fames* και η *Invidia* παρουσιάζονται ως φρικτές μορφές με κοινό ρόλο την τιμωρία των ασεβών. Και οι δύο αγκαλιάζουν τα θύματά τους και φουσάνε μέσα τους κατά τη διάρκεια της νύχτας, και ενώ εκείνα κοιμούνται. Η κατάληξη των θυμάτων τους είναι τραγική. Η Άγλαυρος βασανίζεται διαρκώς από φθόνο και στο τέλος μεταμορφώνεται σε μαύρη πέτρα. Ο Ερυσίχθων καταλήγει στην αυτοφαγία. Από την άλλη, η Αλκυόνη κατά τη διάρκεια της νύχτας και ενώ κοιμάται μαθαίνει το νέο για τον θάνατο του άνδρα της. Η *Fames* και η *Invidia*, δηλαδή, αποκόβουν από την πραγματικότητα τα θύματά τους, ενώ ο *Somnus* επαναφέρει στην πραγματικότητα την Αλκυόνη. Η Άγλαυρος είναι ανήσυχη όλη τη νύχτα από τη ζήλια της, ο Ερυσίχθων πεινάει μέσα στον ύπνο του και τρώει αέρα, αλλά και η Αλκυόνη αγκαλιάζει αέρα αντί του άνδρα της. Ο *Somnus* στην ιστορία της Αγλαύρου και του Ερυσίχθωνα, όχι μόνο δε διώχνει τις έγνοιες, αλλά όλα τα βάσανά τους ξεκινούν από τον ύπνο. Δεν αναπαύονται, αλλά βασανίζονται μέσα στον ύπνο τους και δεν μπορούν να ησυχάσουν.

Τρίτο και τελευταίο ζεύγος είναι ο *Somnus* και η *Fama*, οι οποίοι βρίσκονται σε πλήρη αντίθεση λόγω της φύσης του έργου τους. Ενώ ο *Somnus* κοιμάται συνεχώς, η *Fama* είναι μονίμως άυπνη και σε επαγρύπνηση. Στον τόπο κατοικίας του *Somnus*, αλλά και στην οικία του, επικρατεί απόλυτη ησυχία, καθώς δεν υπάρχουν άνθρωποι ούτε ζώα για να τη διαταράσσουν. Αντιθέτως, στην οικία της *Fama* δεν επικρατεί ησυχία, αλλά ένα συνεχές υπόκωφο μουρμουρητό και μια έντονη κινητικότητα από τις φήμες και τα συγκεχυμένα λόγια που πηγαиноέρονται. Ακόμα και ο χαλκός από τον οποίο είναι φτιαγμένη η οικία της, συντελεί στην αντήχηση των ειδήσεων. Στο σπίτι του *Somnus* δεν υπάρ-

58. Hardie (2002) 237.

59. Hardie (2002) 237.

χει πόρτα για να μη δημιουργείται θόρυβος από τη στρόφιγγα, και στης *Fama* για να μπορούν να εισέρχονται και να εξέρχονται ελεύθερα οι ειδήσεις. Όπως η κλίνη του *Somnus* τοποθετείται ακριβώς στη μέση του σπιτιού και γύρω κείτονται τα άδεια όνειρα, έτσι και η οικία της *Fama* τοποθετείται στο κέντρο του ουρανού και μέσα της πετάνε αληθινές και ψεύτικες ειδήσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ:

- Butcher, S. H. (ed.), *Demosthenes. Demosthenis. Orationes*, Oxford 1903.
- Godley, A. D. (ed.), *Herodotus*, Cambridge 1920.
- Greenough, J. B. (ed.), *Vergil: Bucolics, Aeneid, and Georgics Of Vergil*, Boston 1900.
- Hall, F.W. – Geldart, W.M. (eds.), *Aristophanes Comoediae*, Oxford, 1907.
- Harmon, A. M. (ed.), *Lucian: Works*, Cambridge 1913¹.
- Hugh, G. E. W. (ed.), *Hesiod. The Homeric Hymns and Homeric*, Cambridge 1914.
- Magnus, H. (ed.), *Ovid: Metamorphoses*, Germany 1892.
- Mair, A.W. (ed.), *Callimachus: Works*, London 1921.
- Monro, D.B. – Allen, T.W. (eds.), *Homer. Homeri Opera in five volumes*, Oxford 1920.
- Mooney, G.W. (ed.), *Argonautica: Apollonius Rhodius*, London 1912.
- Mozley J.H. (ed.), *P. Papinius Statius*, London 1928.
- Murray, A.T. (ed.), *Homer. The Odyssey*, Cambridge 1919.
- Norlin, G. (ed.), *Isocrates*, Cambridge 1980.
- Plasberg, O. (ed.), *M. Tullius Cicero: De Natura Deorum*, Leipzig 1917.
- Postgate, J.P. (ed.), *Tibullus. Aliorumque carminum libri tres*, Oxoniensis 1915.
- Rolfe, C. (ed.), *Suetonius*, London 1914.
- Rouse, W.H.D. (ed.), *Nonnus of Panopolis: Dionysiaca*, London 1940.
- Rouse, W.H.D. – Smith, M.F. (eds.), *Lucretius: On the Nature of Things*, London 1975.
- Sandys, J. (ed.), *Pindar: The Odes of Pindar*, London 1937.
- Shorey, P.–Laing, G. J. (eds.), *Horace: Odes and Epodes*, Chicago 1919.
- Smyth, H.W. (ed.), *Aeschylus*, Cambridge 1926.
- Storr, F. (ed.), *Sophocles: Oedipus the king, Oedipus at Colonus, Antigone*, London 1912.
- Wheeler, A. L. (ed.), *P. Ovidius Naso: Tristia*, Cambridge 1939.

ΙΙ. ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ:

- Ελληνόγλωσση
- Austin, R.G., *Βεργιλίου, Αινειάδος IV* (Εκμ.: Γρηγόριος Α.), Θεσσαλονίκη 2000 [= *Vergil Aeneid IV*, Oxford 1955].

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΕΟΥΡΙΟΥ**

– Dawe, R.D., *Σοφοκλέους, Οιδίπους τύραννος: κριτική και ερμηνευτική έκδοση* (μτφρ. Χριστοδούλου Γ.Α.), Αθήνα 1991 [= *Sophocles Oedipus Rex*, Cambridge 1982].

– Hardie, P., *Οβίδιος: The Cambridge Companion* (επιμ. Μιχαλόπουλος Α.Ν. – Μιχαλόπουλος Χ.Ν.), Αθήνα 2010 [= *The Cambridge Companion to Ovid*, Cambridge 2002].

– Janko, R., *Ομήρου Ιλιάδα, Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα: Τόμος Δ', Ραψωδίες Ν-Π* (επιμ. Ρεγκάκος Α.), Θεσσαλονίκη 2003 [= *The Iliad: A commentary, Vol. IV: books 13-16*, Cambridge 1992].

– Kerényi, C., *Η μυθολογία των Ελλήνων* (μτφρ. Σταθόπουλος Δ.) Αθήνα 2009¹³ [= *Die Mythologie der Griechen, Zü rich* 1951].

– Kirk, G.S., *Ομήρου Ιλιάδα, Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα: Τόμος Α', Ραψωδίες Α-Δ* (επιμ. Ιακώβ Δ. – Ρεγκάκος Α.), Θεσσαλονίκη 2003 [= *The Iliad: A commentary, Vol. I: books 1-4*, Cambridge 1985].

– Russo, J. – Fernandez, G.M. – Heubeck, A., *Ομήρου Οδύσσεια, Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα: Τόμος Γ', Ραψωδίες Ρ-Ω* (επιμ. Ρεγκάκος Α.), Θεσσαλονίκη 2005 [= *A Commentary on Homer's Odyssey III*, Oxford 1992].

– West, S.–Heubeck, A.–Hainsworth, J.B., *Ομήρου Οδύσσεια, Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα: Τόμος Α', Ραψωδίες Α-Θ* (επιμ. Ρεγκάκος Α.) Αθήνα 2004 [= *A Commentary on Homer's Odyssey I*, Oxford 1988].

– Αλεξίου, Ε., *Ισοκράτης: Ευαγόρας*, Θεσσαλονίκη 2007.

– Γκιργκένης, Σ., *Ησίοδος: Έργα και Ημέρες, Θεογονία, Η Ασπίδα του Ηρακλή*, Θεσσαλονίκη 2001.

– Παπαθανασόπουλος, Θ., *Καλλιμάχου Ύμνοι*, Αθήνα 1996.

– Περάκη–Κυριακίδου, Ε., “Ζεύγη διπολικά: η οβιδιανή εκδοχή”, στο: Βασιλειάδης Β. – Κοτζιά Π. – Μαυρουδής Α. Δ. – Χρηστίδης Δ. Α. (επιμ.), *Δημητρίω στέφανος: τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Δημήτρη Λυπουρλή*, Θεσσαλονίκη 2004, 343–68.

– Τρομάρας, Α., *Κάτουλλος: Ο Νεωτερικός ποιητής της Ρώμης*, Θεσσαλονίκη 2004.

– Φυντίκογλου, Β., “At tenuis non gloria: η ποιητική δόξα και η λεπταλή μούσα στην ποιητική παράδοση του καλλιμαχισμού” *Ελληνικά* 46 (1996) 283-99.

Ξενογλώσση:

– Anderson, S.W., *Ovid's Metamorphoses, Books 6-10*, Norman 1972.

– Anderson, S.W., *Ovid's Metamorphoses, Books 1-5*, Norman 1997.

– Dickie, M. W., “Ovid, *Metamorphoses* 2.760-64”, *AJPh* 96.4 (1975)

378-90.

- Dickie, M. W., “Invidia infelix: Vergil, *Georgics* 3.37-39” *ICS* 8 (1983) 65-79.
- Fenney, D.C., *The Gods in Epic: Poets and Critics of the Classical Tradition*, Oxford 1991.
- Gibson, B., *Statius: Silvae* 5, Oxford 2006.
- Hardie, P., *Ovid’s Poetics of Illusion*, Cambridge 2002.
- Hill, D.E., *Ovid, Metamorphoses VIII with an introduction and commentary*, Oxford 1970.
- Hollis, A.S., *Ovid, Metamorphoses VIII with an introduction and commentary*, Oxford 1970.
- Lowe, D.M., “Personification Allegory in the Aeneid and Ovid’s *Metamorphoses*” *Mnemosyne* 61 (2008) 414-35.
- Papaioannou, S., *Redesigning Achilles: The ‘Recycling’ of the Epic Cycle in Ovid, Metamorphoses 12.1-13.620*, New York 2007.
- Shiaele, M., “Ovid’s *Invidia* and the literary tradition”, *Rosetta* 8.5 (2010) 127-38.
- Tissol, G., *The Face of Nature: Wit, Narrative, and Cosmic Origins in Ovid’s Metamorphoses*, Princeton 1997
- Zumwalt, N., “*Fama Subversa*: Theme and Structure in Ovid *Metamorphoses*”, *CSCA* 10 (1977) 209-22.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ (ΠΑΡ)ΕΚΤΡΟΠΕΣ
Ἡ ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ

Δεν πρόκειται στο άρθρο αυτό να γίνει αναφορά σε τυπικά και καθιερωμένα σφάλματα βαρβαρισμού και σολοικισμού, όπως για παράδειγμα το πολύ συνηθισμένο από ανέκαθεν. Είναι, βέβαια, γνωστό ότι το καταληκτικό -θεν (κατάληξη της αφαιρετικής πτώσης που καταργήθηκε) εμπεριέχει την έννοια του «από» και κατά συνέπεια η προσθήκη της πρόθεσης αυτής περιττεύει: αρκεί το ανέκαθεν για να δηλωθεί το «από πάντα». Ωστόσο, η απώλεια της πτώσης συντέλεσε και στην απώλεια της δυναμικής των επιρρηματικών τύπων που έχουν αυτή την κατάληξη. Έτσι, για όσους δεν είχαν βαθιά γνώση της ελληνικής, όπως οι μη ελληνικής καταγωγής που μιλούσαν ελληνικά, οι λέξεις αυτές χρειάζονταν την ενίσχυση της πρόθεσης «από». Και το φαινόμενο αυτό απαντά από τα ελληνιστικά χρόνια, όταν η ελληνική γλώσσα είχε καταστεί μέσο συνεννόησης ποικίλων λαών. Είναι χαρακτηριστικό ότι απαντά και στα ευαγγελικά κείμενα (ἀπὸ ἄνωθεν, ἀπὸ μακρόθεν). Από τότε, η πρακτική αυτή πέρασε και στους μεταγενέστερους Έλληνες. Και σήμερα ακούγεται και γράφεται συχνά το απ' ανέκαθεν όσο και άλλα ανάλογα.

Ωστόσο, στα κείμενα σύγχρονων και καταξιωμένων συγγραφέων διαβάζονται κάμποσοι σολοικισμοί και βαρβαρισμοί που προξενούν απορία ή έκπληξη στον αναγνώστη. Και επειδή τα κείμενα είναι σοβαρά, καλογραμμένα και διαβάζονται από ευρύ κοινό συμβαίνει να επηρεάζουν όχι μόνον ως περιεχόμενο αλλά και γλωσσικά τους αναγνώστες. Φυσικά, όσα θα αναφερθούν αποτελούν μικρή αλλά ενδεικτική επιλογή από όσα μπορούν να ανιχνευτούν. Για παράδειγμα, πώς να γίνει αποδεκτός ο νεάνις αντί του ο νεανίας; Ή πάλι ο τύπος μπαγαπόντες για

- ΟΝ. Μοσχονάς είναι Ιστορικός. Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών Ε.Ι.Ε.

τον πληθυντικό αριθμό αντί του (μ)παγαπόντηδες; Αν και τον πρώτο τον χρησιμοποιούν πολλοί. Πώς δεν γίνεται αντιληπτό αυτό που ο λαός έχει διαμορφώσει; Ας παραλειφθούν τα μελαψοί (αντί μελαμφοί), ορμόνων (αντί ορμονών), αλλά εκείνη η γενική του σέλας (σαν να είναι άκλιτο, αντί του σέλαος, δύσκολη αυτή η ελληνική γραμματική!)Κι έπειτα έρχεται και ο σολοικισμός από καιρού σε καιρό, ανακάτεμα λόγιας και δημοτικής που δεν είναι ούτε το ένα ούτε το άλλο. Αναρωτιέται κανείς: Δεν ήξερες, δεν ρώταγες;

Η χρήση της γλώσσας περνάει συχνά από το ναρκοπέδιο της γραμματικής και χρειάζεται γνώση και προσοχή για να γίνει ορθά η πραγματοποίηση ζεύξης των δύο όχθων, όπως συχνά γράφεται αντί οχθών. Εδώ μπερδεύεται και ο καλοπροαίρετος νεοέλληνας που δυσκολεύεται να γράψει κάποια ρήματα στην παθητική φωνή αλλά στη δημοτική για παράδειγμα πώς να πει «ισούτο» στη δημοτική; Το κάνει, λοιπόν, ισούταν και ξεμπερδεύει (ακούγεται κάπως βάρβαρο; Και όμως έχει διαδοθεί). Εδώ θα ήταν κομψότερη η περιφραστική διατύπωση αλλά η σκιά της καθαρεύουσας πάντα ενεδρεύει. Με την ευκαιρία που έγινε λόγος για τη γενική πτώση, ας σημειωθεί ότι έχει εισαχθεί και θριαμβεύει ο νεωτερισμός της μη κλίσης ξένων ονομάτων που είχαν εξελληνιστεί και κλίνονταν κάποτε ομαλά, όπως του Μεξικό (αντί Μεξικού), του Σικάγο (αντί Σικάγου), της Καλιφόρνια (αντί Καλιφόρνιας), της Φλόριδα (αντί Φλόριδας, Φλώριδας) και με επιστροφή στη γηραιά ήπειρο του Τορίνο (αντί Τορίνου), του Μιλάνο (αντί του Μιλάνου), της Νάπολι (αντί της Νάπολης ή Νεάπολης, ελληνικό είναι το όνομα!)Πάλι καλά που ακούγεται ακόμη Μαδρίτη και Βαρκελώνη (ίσως λόγω ποδοσφαίρου).

Όμως, εκεί που γίνεται θραύση στη γλώσσα είναι η ενεργοποίηση κάποιων αμετάβιπτων ρημάτων που μετατρέπονται σε μεταβατικά: κοινωνώ και επικοινωνώ την είδηση, διαρρέω την πληροφορία. Και φυσικά σαν καλά μεταβατικά έχουν και παθητική φωνή: η είδηση επικοινωνείται, η πληροφορία διερρέεται¹. Το κακό είναι ότι αυτοί οι σολοικισμοί περνούν άκριτα και στη σύγχρονη λογοτεχνία. Αλλά συμβαίνει και το άλλο: ρήμα που απαντά αποκλειστικά στη μέση φωνή να ζηλεύει την ενεργητική και μάλιστα στον τύπο της μετοχής κι έτσι να γραφεί Διαχειριζοντας την απώλεια αντί «διαχειριζόμενος». Αλλά μήπως χρησιμοποιούνται και εννοιολογικά ορθά οι λέξεις; Για παράδειγμα, ακούστηκε από τηλεοπτική εκπομπή² η ρήση: ...η Φύση εκδικείται την αν-

1. Τελικά, φαίνεται πως δεν θα πάψει να ακούγεται και μάλιστα από εισοχόμενα άτομα τυχαία όπως εκείνου του τηλεοπτικού σχολιαστή που μεταξύ άλλων πρόσθεσε το: ...όταν σου διαρρέεται!! (EPT 1 / 18.12.17).

2. EPT 2 / 17.12.17.

θρώπινη αμετροέπεια! Δηλαδή, πρέπει να μιλάμε σωστά και με περίσκεψη μη τυχόν και θυμώσει η Φύση; Μάλλον η εκφωνήτρια ήθελε να πει ότι εκδικείται η Φύση για την άφρονα συμπεριφορά του ανθρώπου, για τα όσα ανοίκεια πράττει, όχι για τα όσα λέει. Οι εφημερίδες, τα περιοδικά, το ραδιόφωνο και η τηλεόραση αποτελούν ευρύ και πρόσφορο στάδιο για τέτοιες επιτυχίες. Και οι τύποι αυτοί γρήγορα έγιναν του συρμού χάρη στην επιβολή της ολιγογραμματοσύνης. Για παράδειγμα ακούμε συχνά το ρήμα " επιχειρώ " να χρησιμοποιείται αντί του " δρω " (οι πυροσβέστες επιχειρούν), ενώ κανονικά το ρήμα συντάσσεται με τελική πρόταση (επιχειρώ να κάμω κάτι). Ή εκείνο το ανεκδιήγητο συνδράμω που το χρησιμοποιούν αντί ενεστώτα οριστικής αγνοώντας το ρήμα συντρέχω στο οποίο ανήκει ως θέμα στιγμιαίου μέλλοντος και αορίστου. Και ας σημειωθεί ότι ο λαός λέει «συντρέχω» και όχι «συνδράμω»! Αφήνω το τρεισίμισυ σπίτια, ή τεσσεράμισυ χιλιάδες κ.ά.π.

Άλλης λογής παραποίηση είναι η χρήση ξενικών λέξεων και φράσεων που δεν έχουν χωνευτεί από τον γράφοντα: σύμφωνοι, είναι στα χείλη πολλών εκείνο το αγγλικό budget, αλλά μήπως γίνεται «στάχτη» το κόστος εάν γραφεί με j αντί με g, γράφοντας *low budjet* όπως το άφησε ο συγγραφέας; Ή μήπως φαίνεται κομφότερο και κάπως «ανοιξιάτικο» να γραφεί και μάλιστα δύο φορές η λατινική φράση *Pacta sunt servanta* αντί «servanda» (αχ, αυτά τα λατινικά, δεν τα μαθαίνουμε αλλά έπειτα μας αρέσει να τα χρησιμοποιούμε σαν στολίδια του λόγου μας!).

Ακόμη περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απόδοση στα ελληνικά φράσεων ή δεδομένων κατά τη μετάφραση ξένων έργων. Άλλοτε φταίει το γεγονός ότι η ξένη λέξη έχει περισσότερες από μία έννοιες και ο μεταφραστής πρέπει να επιλέξει την καταλληλότερη: για παράδειγμα, δεν μπορεί να έχτισαν κάποιοι, δηλαδή να δημιουργήσαν, μια δροσερή πηγή, μάλλον ο ισπανόφωνος συγγραφέας³ που μεταφράστηκε στα ελληνικά χρησιμοποιεί τη λέξη *fuelle* που σημαίνει «πηγή» αλλά και «βρύση», λέξη που έπρεπε να είχε χρησιμοποιηθεί στην περίπτωση αυτή στη μετάφραση του ίδιου έργου προσδιορίζεται το στρογγυλό ρολόι του καμπαναριού άσπρο σαν αντίδωρο, αλλά είναι γνωστό ότι τα ρολόγια στα καμπαναριά έχουν συνήθως σχήμα κυκλικό, ενώ το αντίδωρο δεν έχει τέτοιο σχήμα και φυσικά δεν είναι άσπρο, μάλλον ο συγγραφέας εννοεί την «όστια», που είναι πράγματι άσπρη και κυκλική. Ακόμη στο ίδιο έργο υπάρχει η φράση: άνοιξε την πόρτα του ιερού, αλλά στους δυτικού δόγματος ναούς δεν υπάρχει τέμπλο με πόρτες, όπως στους ορθόδοξους, και με τη λέξη ιερό ασφαλώς υπονοείται η

3. Καμίλο Χοσέ Θέλα, *Η οικογένεια του Πασκουάλ Ντοσάρτε*, μετάφραση Ισμήνη Κάνση, Εκδόσεις Καστανιώτη - FAQ, Συλλογή Βραβεία Νόμπελ, Αθήνα 2010, σελ. 15 και 16.

sagrestia, δηλαδή ο ιδιαίτερος χώρος της προετοιμασίας της ιερουργίας και των κληρικών.

Οπωσδήποτε ξενίζει, αν δεν πανικοβάλλει, τον αναγνώστη που δεν έχει τόσες πολλές γνώσεις στην ιστορία της γραφής, ώστε να ξέρει ότι εκτός από τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά υπήρχε και η «κυνοειδής», δηλαδή «σκυλόμορφη» γραφή, που χρησιμοποιόταν από τον περίφημο βαβυλωνίο βασιλιά Ναβουχοδονόσορα.⁴ Βέβαια μια απλή αναδρομή στην ιστορική μνήμη φέρνει στο προσκήνιο τη σφηνοειδή γραφή των Βαβυλωνίων, γνωστή διεθνώς ως *cunéiforme*, *cuneiform*, λέξη που ετυμολογείται από τη λατινική *cuneus*, που σημαίνει «σφήνα». Αλλά, φυσικά, ήταν απλούστερο ένα ολίσθημα εξαιτίας της παρήχησης του πρώτου συνθετικού της λέξης με τον ελληνικό «κύνα», τουτέστιν σκύλο.

Πρόβλημα δημιουργούν στον μεταφραστή και τυχόν παρεμβολές φράσεων τρίτης γλώσσας και μάλιστα ξένης προς την καθημερινότητα. Στο έργο του Gabriel Garcia Marquez, *Del amor y otros demonios*, που μεταφράστηκε στα ελληνικά,⁵ ο γιατρός Αμπρενούνσιο δε Σα Περέιρα Κάο χαιρετάει τον διερχόμενο με την άμαξά του μαρκήσιο χρησιμοποιώντας τον λατινικό χαιρετισμό που συνηθιζόταν και μεταξύ μοναχών: *Benedictus qui venit in nomine veritatis*. Η φράση, ξένη προς τη γλώσσα του λογοτεχνικού έργου, θα μπορούσε να είχε παραμείνει αμετάφραστη. Όμως, σε υποσημείωση η λατινική χαιρετιστήρια φράση μεταφέρεται στα ελληνικά προς διευκόλυνση του αναγνώστη: «Ο Βενέδικτος ο οποίος ήρθε στο όνομα της αλήθειας». Αναρωτιέται ο αναγνώστης, και δίκαια, ποιος είναι αυτός ο Βενέδικτος. Κανείς. Διότι ο χαιρετισμός λέει: «Ευλογημένος ο ερχόμενος εν ονόματι αληθείας». Φυσικά όποιος μεταφράζει από μια συγκεκριμένη ξένη γλώσσα, δεν είναι υποχρεωμένος να γνωρίζει και λατινικά ή άλλη γλώσσα που συμπτωματικά χρησιμοποιεί σε κάποια διατύπωση ο συγγραφέας. Απλά, μπορεί να πληροφορηθεί από κάποιον άλλον τί σημαίνει το αίνιγμα που συναντά. Στο ίδιο έργο αναφέρεται και η *Cessatio a divinis* του μοναστηριού της Αγίας Κλάρας, διατύπωση που σε υποσημείωση ερμηνεύεται «Ω ρα ανάπαυσης».⁶ Όμως, πρόκειται για επιτίμιο αποχής από ιερουργία που επιβαλλόταν από εκκλησιαστικό κανόνα της Δυτικής Εκκλησίας λόγω σοβαρού ατοπήματος και όχι για ξεκούραση!

Επειτα είναι κάποια γνωστική αδυναμία προσέγγισης ξένων λέξεων. Η λατινική λέξη *carmina* είναι ουσιαστικό πληθυντικού αριθμού.

4. Αμίν Ααλούφ, *Οι Σταυροφορίες από τη σελίδα της ιστορίας*, Μετάφραση Αγγελική Βορττά, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 1984, σ. 92.
5. Gabriel Garcia Marquez, *Περί έρωτος και άλλων δαιμονίων*, Μετάφραση Κλαίτη Σωτηριάδου, «Νέα Σύνορα» Ε. Ο. Λιβάνη, Αθήνα 1994, σ. 36.
6. Στο ίδιο, σ. 200.

ουδέτερου γένους και η ονομαστική στον ενικό είναι *carmen* που σημαίνει «άσμα», «τραγούδι»· επομένως *carmina* μεταφράζεται «άσματα», «τραγούδια» και δεν χρειάζεται να μείνει αμετάφραστο αλλά, εάν έτσι το θέλει ο μεταφραστής στα ελληνικά, πρέπει να γράψει «τα Carmina» (προφέρεται Κάρμινα) και φυσικά όχι «η Carmina» (οπότε θα προφερόταν Καρμίνια). Η λέξη χρησιμοποιείται ως τίτλος ποιημάτων του Οράτιου. Το ίδιο ισχύει και για την επίσης γένους ουδέτερου και πληθυντικού αριθμού λατινική λέξη *tristia* (στον ενικό *triste*) που σημαίνει «λυπητερά» και που είναι τίτλος ποιημάτων του Οβιδίου. Δεν είναι, λοιπόν, «η Tristia» αλλά «τα Tristia».⁷ Θα πει κάποιος, λατινικά είναι, δεν τα ξέρουμε! Ας φροντίσουμε, λοιπόν, να πληροφορηθούμε. Ανάλογη είναι και η μετατροπή του γένους και του αριθμού ενός ξένου τοπωνυμίου που μπορεί κάλλιστα να αποδοθεί στα ελληνικά ως έχει: έτσι η γνωστή μεσαιωνική ισπανική πόλη Άβιλα σε μετάφραση συγκεκριμένου μυθιστορήματος μεταφέρεται ως τα Άβιλα αντί «η Άβιλα».⁸

Κάποτε ο μεταφραστής παρασύρεται από το πρωτότυπο και δεν κάνει το απαραίτητο γνωστικό άλμα ώστε να αποδώσει ορθά στα ελληνικά τον όρο που συναντά. Διαβάζοντας τη φράση «...το φρούριο ... που βρίσκεται στην αλυσίδα του Ελ-Μπρουζ...»⁹ ο αναγνώστης δεν διευκολύνεται να καταλάβει ότι αυτή η «αλυσίδα» δεν είναι τίποτε άλλο από μια «οροσειρά», λέξη που έπρεπε να χρησιμοποιηθεί για τη μετάφραση του γαλλικού «chaî ne» που εκτός από «αλυσίδα» δηλώνει και τη σειρά βουνών.

Η μετάφραση προϋποθέτει όχι μόνον την καλή γνώση της ξένης γλώσσας, την επίγνωση της ποικιλότητας των εννοιών των λέξεων, την αντίληψη των ιδιωματισμών και την κατανόηση των σχημάτων λόγου, αλλά και τον άρτιο χειρισμό της γλώσσας στην οποία γίνεται η μετάφραση. Και φυσικά ο μεταφραστής πρέπει να γνωρίζει το πολιτισμικό κλίμα του έργου που μεταφράζει. Έτσι, θα αποφεύγονταν ολισθήματα όπως η χρήση του επιθέτου «φιλόξενο!» (και μάλιστα σε παράθεση με τους «Ναΐτες» Ιππότες) προκειμένου να αποδοθεί ο όρος *Hospitaliers*, που αποδίδεται στα ελληνικά ως *Ιωαννίτες Ιππότες* ή να αποκαλούνται «Δολοφόνοι» οι *Hashâshîn*, οι οπαδοί του «Γέρου του Βουνού» *Hassan-i Sabbah* (όχι ότι δεν ασκούσαν το έργο του δολοφόνου!) Και

7. Γιάζεφ Μπρόντσκι. Το τραγούδι του εκκρεμούς, μετάφρ. Δημήτρης Στεφανάκης, εκδόσεις Καστανιώτη – FAQ, 2010.

Γράμμα στον Οράτιο, σελ. 126: «Έτσι ήμουν ξαπλωμένος ... με το μικρό τομώ της δικής σου Carmina», σελ. 130: «και η Carmina σου», σ. 133: «είχα την Carmina σου» και «την Carmina», σελ. 148: «στην Tristia» [του Οβιδίου].

8. Marquez. Περί έρωτος (Λιβάνη), σελ. 184: «Από πού είστε;» «Από τα Άβιλα».

9. Αμίν Ααλούφ. Οι Σ-αυροφορίες από τη σκοπιά των Αράβων, (Λιβάνη), σ. 141.

κάτι ακόμη: είναι μάλλον απίθανο να έπεσαν «πυροβολισμοί» στην πολιορκία της Δαμασκού από τους Σελτζούκους του Χαλεπιού το έτος 1135.¹⁰

Μια παρανόηση ή τουλάχιστον μη σωστή προσέγγιση του πρωτοτύπου από τον μεταφραστή οδηγεί οπωσδήποτε σε αδυναμία κατανόησης από τον αναγνώστη του μεταγλωττισμένου κειμένου. Μια τέτοια περίπτωση παρατηρείται στη μετάφραση του έργου του Lope de Vega, *Fuenteovejuna*, όπου στην πράξη Β' σκηνή ΣΤ' υπάρχει η φράση: «Καὶ ξεχωρίζουνε κεὶ ψηλὰ στοὺς τρούλους ἀπὸ τὴ λάμψη τῶν πυρσῶν, τὰ ὅπλα καὶ τὰ λάβαρα τῆς Καστίλλης, τοῦ λιονταριοῦ καὶ τῆς Αραγχόν».¹¹ Πρέπει να ειπωθεί, ότι η μεταφράστρια, που έχει αποδώσει πολύ ικανοποιητικά το έργο, δεν αγνοεί τα πράγματα και προσπαθεί να ερμηνεύσει το χωρίο με την προσθήκης υποσημείωσης. Ωστόσο, η δυσκολία κατανόησης παραμένει. Στο πρωτότυπο αναφέρεται (στίχ. 1119-1122): *Ya divisan con las luces / desde las altas almenas / los castillos y leones / y barras aragonesas*, που μεταφράζεται «Φαίνονται κιόλας με τα φώτα από τις ψηλές επάλλξεις, οι πύργοι και τα λιοντάρια κι οι αραγωνικές λωρίδες» και για καλύτερη κατανόηση θα μπορούσε να αποδοθεί κάπως πιο ελεύθερα: «Φαίνονται κιόλας με τα φώτα των πυρσών τα λάβαρα με τους πύργους, τα λιοντάρια και τις αραγωνικές λωρίδες» ή πιο πεζά «...τα λάβαρα της Καστίλλης, της Λεόν και της Αραγωνίας». Καθόσον τα εμβλήματα των τριών κρατών ήταν ο πύργος για την Καστίλλη, το λιοντάρι για τη Λεόν και η εναλλασσόμενες κίτρινες και κόκκινες λωρίδες για την Αραγόνα (τρούλοι και ὅπλα δεν αναφέρονται στους στίχους αυτούς).

Δεν είναι σπάνια και η χρήση ανεπίκαιρων ὀρων κατά τη μετάφραση ξένων έργων ή και στην πρωτότυπη γραφή στα ελληνικά. Για παράδειγμα γράφεται ή ακούγεται στην τηλεόραση και στο ραδιόφωνο η λέξη κλήρος και η λέξη παρεκκλήσι, ὅροι χριστιανικοί, αντί για «ιερατείο» και «ναὶ δριο» αντίστοιχα, προκειμένου για αρχαίους ή τέλος πάντων μη χριστιανικούς πολιτισμούς.¹² Το ίδιο έχει χρησιμοποιηθεί ά-

10. Αμίν Ααλούφ, *Οι Σταυροφορίες από τη σκοπιά των Αράβων*, βλ. «φιλόξενοι»: σ. 242, 246, 247 και «Δολοφόνοι»: σελ. 147 και *passim* (βέβαια, από την πρακτική της δολοφονίας που εφαρμόζαν η ονομασία τους πέρασε να σημαίνει στις δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες τον δολοφόνο). Όσο για τους «πυροβολισμούς» αναφέρονται στη σ.

11. Λόπε ντε Βέγκα, *Φουέντε οβεχούνα*, Προβατοπληγή, Πρόλογος - Μετάφραση Κική Κρόστο, Αθήνα 1977, Δωδώνη, σ. 57.

12. Στο βιβλίο του Πάωλ Φαούρ *Η καθημερινή ζωή στην Ελλάδα*, εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδάμα, Αθήνα 1984, από δημοσιογράφους χρησιμοποιείται η λέξη «κλήρος» και «κληρικοί» αντί του «ιερωμένοι» για μουσουλμάνους.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΑΝΕΟΥΡΙΟΥ**

κριτα ο όρος *τέμπλο*, που έχει συγκεκριμένη έννοια στις ορθόδοξες εκκλησίες, αντί του όρου «ναός», προφανώς για να αποδοθεί η αγγλική λέξη «temple». Με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιείται άκαιρα η λέξη *λειτουργία* αντί για «ακολουθία», σε περιπτώσεις χριστιανικών τελετουργιών, όπως η ακολουθία του Επιταφίου ή μια κηδεία. Η μεταφορά όρων με ειδική εννοιολογική φόρτιση σε διαφορετικό πολιτισμικό ή θρησκευτικό περιβάλλον από εκείνο στο οποίο έχουν κατά ιστορική χρήση εγγραφεί αποτελεί ολίσθημα και σημαντικών συγγραφέων: για παράδειγμα ο ιταλός συγγραφέας Giovanni Papini χρησιμοποιεί καταχρηστικά τους χριστιανικούς όρους *chiesa* (εκκλησία) και *ecclesiastico* (εκκλησιαστικός) για να προσδιορίσει μεταφορικά εβραϊκούς θεσμούς.¹³ Ο ίδιος συγγραφέας χρησιμοποιεί επίσης τη λέξη *clero* (κλήρος) προκειμένου να δηλώσει το εβραϊκό ιερατείο.¹⁴ Οπωσδήποτε, οι όροι αυτοί, μολοντί από ιστορική άποψη αστοχούν, χρησιμοποιούνται σύμφωνα με τον κανόνα της αναλογίας.¹⁵ Αλλά συμβαίνει να συναντήσει επίσης ο αναγνώστης αντίστοιχους όρους άκαιρα χρησιμοποιημένους σε ποικίλα έργα.

Η παρανόηση της έννοιας μιας ξένης λέξης είναι φαινόμενο όχι σπάνιο και συχνά οφείλεται στην ετυμολογία της: η λέξη *άουλα*, στα λατινικά *aula*, χρησιμοποιείται για να δηλωθεί η επίσημη αίθουσα τελετών ενός ακαδημαϊκού ιδρύματος, ενός πανεπιστημίου. Η λατινική λέξη, βέβαια, προέρχεται από την ελληνική «αυλή» και αυτό δημιουργεί το απρόσμενο ολίσθημα, δηλαδή να θεωρηθεί ότι με τη λέξη «άουλα» εννοείται ο «αύλειος χώρος».¹⁶

13. Giovanni Papini. *Storia di Cristo*. Valecchi Editore, Φλωρεντία 1957, σσ. 455-456: «Hanan ... era il vero primato della Chiesa giudea. Sadduceo, capo d'una delle più invadenti e opulente famiglie del patriziato ecclesiastico...». Ακόμη και η λέξη «patriziato» αποτελεί ανάλογη μεταφορά.

14. Ό.π., σ. 476: «...in mezzo a quel clero fazioso e geloso...» βλ. και σ. 501: «...un clero minacciato...».

15. Ωστόσο, ο κανόνας αυτός έχει και όρια. Δεν είναι λογικά θεμιτό στοιχεία συγκεκριμένου τόπου ή/και συγκεκριμένης εποχής να μεταφέρονται αυτούσια σε άλλο περιβάλλον με το δικαιολογητικό της καλύτερης αντίληψης από τον αναγνώστη. Έτσι, για παράδειγμα, δεν είναι ορθό το αμερικανικό P. O. (Post Office) να αποδοθεί με το ΕΛΤΑ, διότι το τελευταίο έχει συγκεκριμένη και όχι γενικού χαρακτήρα εννοιολογική φόρτιση, σημαίνει «Ελληνικά Ταχυδρομεία», τα οποία δεν έχουν παράρτημα στις ΗΠΑ! Άρα, αυτή η απόδοση δεν είναι «η μόνη αρμόζουσα», όπως σημειώνεται από τον Α. Βιστωνίτη σε κριτικό σημείωμά του για το βιβλίο της Γιουντόρα Γουέλτνι, *Το μεγάλο δίκτυο και άλλες ιστορίες*, Μετάφραση Αθηνά Δημητριάδου, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2018 (Τ6-Βήμα, 29.4.2018, σελ. 45 / Βιβλία σελ. 5).

16. Τσίρκας, *Η χαμένη άνοιξη*, σ. 335: «τού εξήγησα πως τα Προπύλαια βρίσκονταν μέσα στην ακαδημαϊκή άουλα και δεν έμπαινε ζήτημα να γυρέφουν οι φοιτητικές οργανώσεις άδεια...»

Ανοίγεται πλέον το ζήτημα των πραγματολογικών ολισθημάτων. Πρώτα απ' όλα δεν είναι απίθανο να αγνοείται η πραγματική φύση ενός ξένου ονόματος, με αποτέλεσμα να αποδοθεί λαθεμένα στην ελληνική. Στη μετάφραση ενός αγγλόγλωσσου έργου αναφέρεται ο απροσδιόριστος ποιητής *Τζορτζ*. Μόνον όταν, αργότερα, αναφέρεται και το όνομά του *Στέφαν* γίνεται αντιληπτό ότι πρόκειται για τον σπουδαίο Γερμανό ποιητή Stefan George (προφέρεται φυσικά «Γκεόργκε»). Αλλά η μετάφραση επιμένει: Στέφαν Τζόρτζ.¹⁷ Είναι η κακή επιρροή της αγγλικής στους Έλληνες που διαβάζουν με αγγλική αντίληψη κάθε ξενική λέξη, όπως εκείνο το λατινικό *alter ego* που προφερόταν από τηλεοράσεως «άλτερ ίγκο»! ή το κοινότατο *media* (μέσα) που ακούγεται ως «μίντια».

Οι λεύκες είναι ένα δένδρο που απαντά πολύ συχνά σε δενδροστοιχίες, σε αλσύλια και σε κήπους στις σύγχρονες πόλεις. Και είναι γνωστό το φαινόμενο της άνθισης και της πτώσης των σπόρων μαζί με το χνούδι που μοιάζει με μπαμπάκι και γεμίζει το έδαφος. Αυτό παρατηρεί και ο ήρωας του ελληνικού μυθιστορήματος: *Λεύκες ξεδιπλώνονταν κατά μήκος... Ο ανθός τους, χνούδι λευκό, μαδούσε κι έπεφτε. Χιόνι φθινοπωρινό, σκέφτηκε ο Βλάσης*.¹⁸ Σωστή η παρατήρηση και ο παραλληλισμός. Μόνο που το χιόνι της λεύκας είναι ανοιξιάτικο, αφού πέφτει τον Απρίλη και κυρίως τον Μάιο.

Σε αυτόν τον τομέα ολισθημάτων παρουσιάζουν αδυναμίες πολλοί. Το πρόβλημα δημιουργείται επειδή ο συγγραφέας παρασύρεται και δεν αντιλαμβάνεται επακριβώς το στοιχείο που περιγράφει. Όλοι γνωρίζουν ότι το Σούνιο είναι το νοτιο-ανατολικό ακρωτήριο της Αττικής. Φημίζεται κι αυτό λόγω της έξοχης θέσης του, του αρχαίου θρύλου για τον Αιγέα που έδωσε με την αυτοκτονία του το όνομα στο πέλαγος και ακόμη λόγω του περίφημου ναού του Ποσειδώνα που το κοσμεί. Ωστόσο, και εδώ το έδαφος γίνεται απρόσμενα ολισθηρό. Κι έτσι αντί νοτιο-ανατολικά τοποθετήθηκε νοτιο-δυτικά, προφανώς απο απλή παραδρομή, ασυνέπεια στη σκέψη του συγγραφέα.¹⁹ Ούτε πάλι είναι δυνατόν από το φρύδι της Οίας στη Σαντορίνη κοιτώντας την Καλδέρα να περιμένει κάποιος να δει την ανατολή του ήλιου.²⁰ Είναι φημισμένη η

17. Πίτερ Κάρεϊ, *Ο πλαστογράφος*, μετάφρ. Αργυρώ Μαντόγλου, Εκδοση Ελληνικά Γράμματα, 2004, σ. 35.

18. Μ. Κουμανταρέας, *Βιοτεχνία Γαλικών*, Το Βήμα Βιβλιοθήκη, 2012 [Κέδρος 2010], σ. 66.

19. Γιόζεφ Μπρόντσκι, *Το τραγούδι του εκκρεμούς*, μετάφρ. Δημήτρης Στεφανάκης, εκδόσεις Καστανιώτη – FAQ, 2010. Απόδραση από το Βυζάντιο [31 σ. 28] «Γρόφτος αυτή τη σημείωση στο ξενοδοχείο Αιγαίο που βρίσκεται σε μια τοποθεσία το Σούνιο – στη νοτιοδυτική γωνιά της Αττικής...»

20. Σταμάτης, *Μητέρα στάχτη*, Καστανιώτης 2005.

δύση που θαυμάζεται από εκείνη τη θέση, αφού η Καλδέρα ανοίγεται δυτικά της Οίας.

Σε ανάλογη πλάνη βρέθηκε ο Ιταλός συγγραφέας Trevi, ο οποίος καθώς αναφέρεται στην πομπή των Ελευσινίων Μυστηρίων κάνει λόγο για τον Ιλισό που χώριζε το λεκανοπέδιο της Αθήνας και για τη γέφυρα που υπήρχε σ' αυτόν, όπου η πομπή σταματούσε και γίνονταν οι περίφημοι τελετουργικοί γεφυρισμοί. Ήταν οι ευτράπελες ύβρεις που απευθύνονταν από τους Αθηναίους κατά την πορεία προς την Ελευσίνα, την έκτη ημέρα των Μυστηρίων. Η πλάνη έγκειται στο γεγονός ότι οι γεφυρισμοί δεν γίνονταν σε γέφυρα του Ιλισού αλλά του Ελευσινιακού Κηφισού και δεν απευθύνονταν προς τους επιφανείς Αθηναίους αλλά προς τους Ελευσίνιους.²¹

Αλλά πέρα από τα γεωγραφικά υπάρχουν και άλλα ολισθήματα. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '40 οι δίσκοι μουσικής που κυκλοφορούσαν στο εμπόριο ήταν οι δίσκοι των 78 στροφών από βακελίτη, που ακούγονταν με τη βοήθεια του γραμμοφώνου. Αυτό το μηχάνημα είχε τον περιστρεφόμενο δίσκο που γύριζε με κούρδισμα χάρη στη χρήση μανιβέλας και ο ήχος ακουγόταν από το προσαρμοσμένο χωνί-μεγάφωνο. Στα τέλη της δεκαετίας κυκλοφόρησε και το χωρίς μανιβέλα ηλεκτροκίνητο γραμμόφωνο με ενσωματωμένο μεγάφωνο. Μόλις το 1949 η εταιρεία RCA παρουσίασε τον νέο μικρό δίσκο βινυλίου των 45 στροφών που άλλαξε τα δεδομένα της δισκογραφίας. Και όμως, σε ένα εξαιρετικό ιταλικό μυθιστόρημα που αναφέρεται στην περίοδο του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, γύρω στο 1944, με τους Γερμανούς στην Ιταλία, γίνεται λόγος για τη χρήση δίσκου 45 στροφών που ακούγεται από το μεγάφωνο κουρδιστού γραμμόφωνα.²²

Τα ολισθήματα στον ιστορικό χρόνο δεν είναι σπάνια στους συγγραφείς λογοτεχνικών έργων. Το Κάστρο της Άσου στην Κεφαλονιά ιδρύθηκε από τους Βενετούς στα τέλη του 16ου αιώνα σ' αυτή την ιδιόμορφη χερσόνησο που συνδέεται με το υπόλοιπο νησί μ' ένα στενό ισθμό. Η οικοδόμησή του άρχισε το 1593 με την πρόθεση να δημιουργηθεί εκεί οργανωμένη πόλη. Εκεί εγκαταστάθηκε Βενετός προνοητής (διοικητής)

21. Trevi, *Pier Paolo Pasolini*, σελ. 216: «Arrivati al ponte sull'Illisso, il piccolo fiume che tagliava in due la pianura, la processione lanciava una serie di insulti rivolti agli ateniesi più importanti... Q uestiinsulti rituali o gefirismi...» (Φθάνοντας στη γέφυρα του Ιλισού, του μικρού ποταμιού που διέσχιζε την πεδιάδα, η πομπή εκτόξευε σειρά από ύβρεις που απευθύνονταν στους πιο σημαντικούς Αθηναίους... Αυτές οι τελετουργικές ύβρεις ή γεφυρισμοί...).

22. Ferruccio Parazzoli, *Amici per paura*, σελ. 189: «...metteva sul giradischi il 45 giri, dava la carica alla molla e, dall'altoparlante, risuonava cortigiani vil razza dannata...» (έβαζε στο γραμμόφωνο τον δίσκο των 45 στροφών, κούρδιζε με τη μανιβέλα και, από το μεγάφωνο, αντηχούσε *cortigiani vil razza dannata*...).

και το πόλισμα εξελίχθηκε με τον καιρό τόσο μέσα στον περιτειχισμένο χώρο του Κάστρου όσο και στο προάστιο που εξακολούθει μέχρι σήμερα να κατοικείται. Όταν καταλύθηκε η βενετική κυριαρχία το 1797 η Άσος έχασε τη ήδη μειωμένη σπουδαιότητά της παρόλο που η μικρή κοινωνία της εξακολούθησε να έχει αξιόλογο επίπεδο διαβίωσης. Κοιτά στα τέλη της τρίτης δεκαετίας του 20ού αιώνα στο Κάστρο της Άσου εγκαταστάθηκαν κρατικές φυλακές. Ωστόσο, στο περίφημο έργο του Δ. Ρώμα, *Περίπλους, Ο Σοπρακόμιτος*, γίνεται αναφορά στις φυλακές της Άσου κατά τον 16ο αιώνα, συγκεκριμένα το έτος 1571, δηλαδή είκοσι δύο χρόνια πριν αρχίσει η ανέγερση του Κάστρου!²³

Σφάλμα ιστορικής ανακρίβειας υπάρχει και στο έργο του Θ. Πετσάλη-Διομήδη, *Οι Μαυρόλυκοι* (τόμ. Α' σ. 136 κ.ε.), όπου γίνεται λόγος για την επαναστατική δραστηριότητα των Γαλαξιδιωτών το 1571. Σύμφωνα με την ιστορική πηγή (το περίφημο *Χρονικόν ανέκδοτον Γαλαξειδίου*) οι επαναστάτες είχαν συγκεντρωθεί στην εκκλησιά του Αγίου Παντελεήμονα, αλλά ο συγγραφέας από παραδρομή αναφέρει τον γνωστό ναό του Αγίου Νικολάου που τότε δεν υπήρχε, αφού ανοικοδομήθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα.²⁴

Στο ίδιο έργο (τόμ. Α' σ. 221) απαντά η φράση: *Θα φύγεις τη Δευτέρα, 24 Ινδικτιώνος* και λίγο παρακάτω επαναλαμβάνεται: ... *στας 24 Ινδικτιώνος*. Εδώ το πρόβλημα είναι κάπως περίπλοκο. Η Ινδικτιών είναι κύκλος 15 ετών επαναλαμβανόμενος και δεν έχει αύξουσα αρίθμηση. Ωστόσο, στη διατύπωση της χρονίας στα ελληνικά ή λατινικά μεσαιωνικά ή και μεταγενέστερα κείμενα και έγγραφα αναγράφεται «Ινδικτιών πρώτη, δευτέρα κ.λπ.» ή «Ινδικτιώνος πρώτης, κ.λπ.». Στην περίπτωση αυτή το τακτικό αριθμητικό δεν αναφέρεται στον αύξοντα αριθμό της Ινδικτιώνος αλλά στον αντίστοιχο αριθμό του έτους της Ινδικτιώνος (έτος πρώτο, δεύτερο, μέχρι και δέκατο πέμπτο). Επομένως, δεν υπάρχει “24 Ινδικτιώνος”. Ο αριθμός “24” ταιριάζει μόνον σε ημέρα κάποιου μήνα και η ορθή δήλωση της ημερομηνίας θα ήταν “24 τάδε μηνός, τάδε έτους, Ινδικτιώνος πρώτης, δευτέρας, τρίτης ... 15ης”.

Και μια παρατήρηση ιστορικής γεωγραφίας: στο ίδιο επίσης έργο (τόμ. Α' σ. 353) ο μισέ Σαλωμόν δηλώνει: *Εγώ θα πάω στα Εφτά Νη-*

23. Δ. Ρώμας, *Περίπλους (1570-1870), Ο Σοπρακόμιτος*. Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, [Αθήνα χ.χ.], τόμ. Α', σ. 36: «...Τούτον δώ, εξακολούθησε δείχνοντας τὸ μαχαίροβγάλην, τὸν πῆραμε τὴν προάλλες ἀπὸ τῶν φυλακῶν...».

24. Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης, *Οι Μαυρόλυκοι*, (Εκδόσεις Το Βήμα, Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002). Βλ. επίσης: Φικραμένου-Βάρφη, Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης, *Η «Πνευματική Οδοιπορία» του και «Οι Μαυρόλυκοι»*, Αθήνα 1986, σ. 195.

σιά, λέει. Πρώτα στο Τσιρίγο κι απέ στα Εφτά Νησιά. Η σκηνή διαδραματίζεται μετά την πτώση του Χάνδακα στους Τούρκους το 1669. Αλλά τότε δεν υπήρχε ακόμη η γεωγραφική ενότητα των Επτανήσων, που δημιουργήθηκε τεχνητά με την ίδρυση της Επτανήσου Πολιτείας το 1800. Είναι μάλιστα ενδιαφέρον ότι αναφέρει το Τσιρίγο (Κύθηρα) σαν κάτι ξέχωρο από τα Εφτά Νησιά, ενώ μαζί με αυτό τα έξι κύρια νησιά του Ιονίου αποτέλεσαν την Επτάνησο Πολιτεία.

Ίσως να πρόκειται για παραδρομή ιστορικού τύπου η αναφερόμενη στο ίδιο έργο (τόμ. Α΄, σελ. 205) τίτλωση του πατριάρχη Κυρίλλου Λούκαρι: Ελέω Θεού Πάπας και Οικουμενικός Πατριάρχης της Κωνσταντινουπόλεως. Ο Κύριλλος υπήρξε πατριάρχης Αλεξανδρείας από το 1601 και έφερε τον τίτλο “Πάπας και Πατριάρχης” Αλεξανδρείας, αλλά ως πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (επιτηρητής του θρόνου από το 1612 και πατριάρχης από το 1620 με απομακρύνσεις μέχρι το 1638) δεν έφερε τον τίτλο “Πάπας”.

Το «δίστηλο» ή «κολονάτο» ήταν ισπανικό αργυρό νόμισμα που γνώρισε ευρεία κυκλοφορία στη νεότερη εποχή, ιδιαίτερα από τον 18ο αιώνα και μετά, με ισχυρή επιρροή και στον ελληνικό κόσμο. Η ονομασία του οφειλόταν στην απεικόνιση δύο κίωνων στον οπισθότυπο που συμβόλιζαν τις Στήλες του Ηρακλέους δηλαδή το όριο του παλαιού και του νέου κόσμου, στον οποίο κυριαρχούσε η Ισπανία. Αποτελεί επομένως χρονική και ιστορική παραδρομή η χρήση του όρου δίστηλα προκειμένου για βυζαντινά νομίσματα, όπως συμβαίνει στο μυθιστόρημα του Άγγελου Σ. Βλάχου, *Οι τελευταίοι Γαληνότατοι* (Έκδοση Το Βήμα, Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, *passim*).

Παρακάμπτοντας φράσεις και εκφορές λόγου λαθεμένες αλλά κοινοτόπες, όπως για παράδειγμα οι Στήλες του Ολυμπίου Διός, αντί «οι Στύλοι»,²⁵ ή ακόμη εκκλησιά βασιλικού ρυθμού αντί ρυθμού «βασιλικής»,²⁶ την κακή χρήση ξενικών όρων και φράσεων που άλλοτε γράφονται ανορθόγραφα, κακά διατυπωμένες ή λαθεμένα μεταγραμμένες με το ελληνικό αλφάβητο και άλλοτε με κακή ερμηνεία,²⁷ αλλά και τη χρήση ξένων γεωγραφικών όρων αντί για τους γνωστούς αντίστοιχους ελληνικούς (π. χ. *Orontes*, *Halep*, *Aleppo*, *Ισκεντερούμ* αντί Ορόντης, Χα-

25. Μ. Κουμανταρέας, *Βιοτεχνία Γαλικών*, Το Βήμα Βιβλιοθήκη, 2012 [Κέδρος 2010], σ. 75: «... τους παρατούσε στις Στήλες του Ολυμπίου Διός...»

26. Ενδεικτικά: Γράτσια Ντελέντα, *Καλαμιές στον άνεμο*, μετάφρ. Κατερίνα Γλυκοφρύδη, Καστανιώτης 2004, FAQ 2010, σ. 17 και σ. 25.

27. Για παράδειγμα η ιταλική φράση «*Sia ammazzato il Signore Padre*» μεταφράζεται «Να φονευτεί ο αφέντης Πατέρας» και όχι «Θάνατος σε σένα Κύριε Πατέρα» (Σταμάτης, *Μητέρα στάχτη*).

λέπι, Αλεξανδρέττα)²⁸ πράγμα που προδίδει άγνοια ή πρόχειρη προσέγγιση του θέματος, ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια ετυμολογικής ανάλυσης ή ερμηνείας κάποιων λέξεων. Εντύπωση, λοιπόν, προκαλεί η προσπάθεια να ετυμολογηθεί η λέξη *καριέρα* από την ιταλική λέξη «*carrò*» που εκλαμβάνεται ως ρήμα στο οποίο προσδίδονται ιδιόρρυθμες έννοιες.²⁹ Μόνο που η λέξη «*carrò*» δεν είναι ρήμα αλλά ουσιαστικό και σημαίνει «άμαξα». Το σχετικό ιταλικό ρήμα είναι το «*correre*» (*correre*) που σημαίνει τρέχω. Όσο για τη λέξη *καριέρα*, προέρχεται από την ιταλική *carriera* που σημαίνει δρόμος, *τρέξιμο* αλόγου, *αμαξιτή* οδός και κατά συνέπεια «σταδιοδρομία». Κάτι ελαφρώς ανάλογο συμβαίνει και με τη λέξη *φρούδος*: Το επίθετο αυτό ετυμολογείται από τον συνδυασμό της πρόθεσης *πρό* και του ουσιαστικού *όδος*. Άρα συμπίπτει φαινομενικά με τη λέξη «*πρόοδος*».³⁰ Και σε αυτή την ετυμολογία ανάγουν τη λέξη *φρούδος* πολλοί. Ωστόσο, υπάρχει μια σημαντική διαφορά: η λέξη *πρόοδος* δηλώνει αυτό που βρίσκεται μπροστά στον δρόμο, κάτι που προηγείται, ενώ η λέξη *φρούδος* δηλώνει αυτόν που είναι *πρό* *όδο*, που έχει προωθηθεί στον δρόμο, που έχει φύγει, έχει απέλθει, έχει εξαφανιστεί.³¹ Άρα οι δύο λέξεις, *φρούδος* και *πρόοδος* έχουν κοινή ετυμολογία αλλά διαφορετική έννοια.

Μέσα σε όλα τα παραπάνω ως σημειωθούν και οι περιπτώσεις ανακολουθίας στην αφήγηση. Πώς γίνεται να ξέρει κάποιος ότι το θέατρο αρχίζει μια συγκεκριμένη ώρα και να προετοιμάζεται για την παρακολούθηση της παράστασης και παρόλα αυτά να ξεκινάει από το σπίτι του μισή ώρα αργότερα και μάλιστα χωρίς αυτό να δημιουργεί πρόβλημα και να σχολιάζεται στην αφήγηση; Στο έργο του Τουργκένιεφ, *Ανοιξιάτικες βροχές*, αναφέρεται η ακόλουθη προτροπή: *Θα πρέπει να φάτε νωρίς για μεσημέρι, διότι αυτοί οι γελοίοι οι Γερμανοί αρχίζουν τις παραστάσεις στα θεάτρά τους κατά τις έξι και μισή. Αλλά στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται η αναχώρηση όταν Το ρολόι σήμανε*

28. *Ταξίδια / ένθετο στην εφημ. Η Καθημερινή*, Μ. Σάββατο – Κυριακή Πάσχα, 15/4/2012, *Αντιόχεια / Τουρκία*, Στα βήματα του Αποστόλου Παύλου, Κείμενο Kevin Gould μετάφρ. Βάσω Χρυσστομίδου.

29. Γ. Μανιώτης, *Το ρεπερτόριο της Ανοιξης* (ειδική έκδοση για κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 2011), σ. 355 ή 362: *Καριέρα*: «Απο το ιταλικό *carrò* που σημαίνει τρέχω, ε-
πὶ τὸν πορὸν, καταστρέφω».

30. Γ. Μανιώτης, *Το ρεπερτόριο της Ανοιξης* (ειδική έκδοση για κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 2011), σ. 362: «*Φρούδος*: Το επίθετο “φρούδος” και η λέξη “πρόοδος” ήταν περίπου το ίδιο πράγμα».

31. Η. Γαματάκης, *Λέξεις της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, 1972, λ. *φρούδος*, Ε. Μαντουλίδης, *Ετυμολογικό Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής*, Θεσσαλονίκη 2009, λ. *φρούδος*, Βλ. και Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1998, λ. *φρούδος*.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΑΝΘΡΩΠΟΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΠΕΘΥΡΙΟΥ

εφτά.³² Από την άλλη μεριά πώς είναι δυνατό να διαπιστώνεται από το πρόσωπο του αφηγήματος ότι υπήρχε διακοπή νερού στο διαμέρισμα. *Κι οι βρύσες στο μπάνιο έβγαζαν έναν ήχο κούφιο, παράφωνο. Σήκωσε το τηλέφωνο [μικτήρα του μπάνιου]. Νεκρό και στη συνέχεια το ίδιο πρόσωπο να ενεργεί χωρίς κανένα πρόβλημα; Στο σπίτι έβαλε μια τάξη στα δωμάτια. Πλύθηκε, βάφτηκε... Πώς έγινε αυτό αφού οι βρύσες στο μπάνιο έβγαζαν έναν ήχο κούφιο;*³³

Καμιά φορά γίνονται και άλλες εκζητήσεις στον λόγο ή παρεκτροπές. Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί η προσπάθεια μεταφοράς σε αρχαϊζουσα ελληνική μιας ξένης φράσης, ώστε να αποδοθεί το αντίστοιχο κλίμα του πρωτοτύπου. Κάτι που χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή για να μη προκύψει γλωσσικό ατόπημα, όπως η φράση: *...ίνα μη επιτρέψη καταδικασθείσαι* (αυτό το τελευταίο πώς προκύπτει;). Μήπως θα έπρεπε να εννοηθεί *καταδικασθῆναι*;³⁴

Δεν είναι απόλυτα γνωστό πώς και από πού προέκυψε η φράση *έκαμα πατάτα*. Ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι η απλή νερόβραστη πατάτα είναι κάτι ουδέτερο χωρίς σπουδαία γευστική ιδιότητα, ενώ η καυτή πατάτα που μόλις έχει βγει από το βραστό νερό είναι κάπως προβληματική στη διαχείρισή της. Θα ήταν, λοιπόν, φυσικό όλα τα παραπάνω ολισθήματα να θεωρηθούν κατά κάποιον τρόπο πατάτες που αθέλητα προέκυψαν στη ρύμη του γραπτού λόγου. Και τέτοια ολισθήματα είναι εύκολο να συμβούν, όσο και αν προσέχει κάποιος που χειρίζεται τον λόγο. Καμιά φορά γίνονται και *ποιητική αδεία*. Αυτή αποτελεί ένα είδος δυνητικής ελευθερίας του συγγραφέα, που καλύπτει κάποιες αδυναμίες ή χαλάρωση της προσοχής του νου. Ωστόσο, σημειώνεται και μια περίπτωση όπου γίνεται λόγος για χρήση πατάτας ως εδέσματος στην Ελλάδα σε προ πατάτας εποχή.³⁵ Αιώνες προτού γίνει γνωστή και εισαχθεί στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Αλλά μια τέτοια παραδρομή σχέψης με κανένα τρόπο δεν μπορεί να μειώσει την ομορφιά της αφήγησης, τη σπουδαιότητα του έργου και την αξία του συγγραφέα.

32. Τουργκένιεφ, *Ανοιξιάτικες βροχές*, μετάφρ. Λένα Μαρίνου (έκδ. De Agostini), κεφ. 37, σ. 142 και κεφ. 38, σ. 148.

33. Μ. Κουμανταρέας, *Βιοτεχνία Γαλικών*, Το Βήμα Βιβλιοθήκη, 2012 [Κέδρος 2010], σ. 130 και σ. 133.

34. Carlos Fuentes, *Η ήσυχη συνείδηση*, μετάφρ. Αμαλία Ρούβαλη, εκδ. Τυπωθήτω, 2010, σ. 123.

35. Άγγελος Τερζάκης, *Η πριγκιπέσσα Ιζαμπώ*, Αθήνα 1954, σελ. 339. «βρήκε τον παπά καθισμένον κι όλας στο τραπέζι να τρώει το φτωχικό του το φαί, ραδικία βραστά και πατάτες ψημένες με τη φλούδα». Ανάλογα σφάλματα παρατηρούνται και σε άλλους συγγραφείς.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Σοφία Νεοφύτου

ΜΙΚΕΛΗΣ ΑΒΛΙΧΟΣ: ΣΑΤΙΡΙΖΟΝΤΑΣ «ΤΑ ΣΑΠΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΣΚΑΡΤΑ»¹

Όταν ένα ποίημα δε δαιμονίζη τον ακροατή ή δεν τον βουβαίνει δεν είναι καθ'αυτό ποίημα».² γράφει στους στοχασμούς του ο Μικέλης Άβλιχος, ο ιδιαίτερος αυτός άνθρωπος και ποιητής, που δικαιοματικά τον κατατάσσουμε, μαζί με τον Ανδρέα Λασκαράτο, στο βαρύ πυροβολικό της Κεφαλονίτικης και ειδικότερα Ληξουριώτικης ποίησης. Μιας ποίησης σίγουρα ανήσυχης για τα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα, που, όταν συναντήσει το ψεγάδι, την αδικία, την απάτη, τη χυδαιότητα και την ωμότητα, δε διστάζει να ενδυθεί το κοστούμι της σάτιρας και να γίνει από φαιδρή έως δηλητηριώδης.

Μα, πριν αναφερθούμε στη σάτιρα του Άβλιχου, ας πούμε λίγα λόγια για τη ζωή του. Κατά τον Ηλία Τσιτσέλη την οικογένεια Άβλιχου τη συναντάμε στην Παλική κατά τον ΙΓ' αιώνα, εξ'ου και το χωριό Βλιχάτα.³ Ο ποιητής γεννήθηκε στα 1884. Το σπίτι του βρισκόταν στη συνοικία Άγιος Δημήτριος. Οι γονείς του, Γεώργιος και Ειρήνη Κουρούκλη, ήταν εύποροι – ο πατέρας του υφασματέμπορος με κτηματική περιουσία–. Ο Άβλιχος, το διάστημα 1850-60, φοίτησε στην Πετρίτσεια Σχολή.

- Η Σοφία Δημ. Νεοφύτου είναι φιλόλογος.

1. Μέρος του χειμένου αυτού διαβάστηκε από τη γράφουσα στο Ληξούρι (κήπος της Ιακωβατείου Βιβλιοθήκης), το Σάββατο 11 Αυγούστου 2018, στα πλαίσια των εκδηλώσεων της Ιακωβατείου Βιβλιοθήκης (10 - 11 Αυγούστου 2018), που ήταν αφιερωμένες στη σάτιρα. Από τούτη τη θέση θέλω να ευχαριστήσω: τον κ. Πέτρο Πετράτο, Δρ. Ιστορίας και Πρόεδρο του Εφορευτικού Συμβουλίου της Ιακωβατείου Βιβλιοθήκης, που με τίμησε με την πρόσκλησή του να μιλήσω για τον Μικέλη Άβλιχο. Επίσης τον κ. Γιάννη Νεόφυτο, γιατί στην προαναφερθείσα εκδήλωση ανάγνωση ποιήματα του Ν. Άβλιχου.

2. Αριστείδης Ρουχωτάς, «ΤΑ ΑΠΑΝΤΑ ΜΙΚΕΛΗ ΑΒΛΙΧΟΥ», ΑΘΗΝΑ 1976. Στοχασμοί Μιχ. Άβλιχου, σ. 166.

3. Ηλίας Τσιτσέλης, «Κεφαλληνιακά Σύμμικτα», τομ. Α, σσ. 842-843 (1904).

όπου σημειωτέον Δ/ντής της τότε ήταν ο φιλελεύθερος Θεόδωρος Καρούσος, κι έτσι ο έφηβος Μικέλης επηρεάστηκε και στράφηκε προς το ριζοσπαστισμό.⁴ Συμπλήρωσε τη μόρφωσή του με φιλολογικές και φιλοσοφικές σπουδές στη Βέρνη της Ελβετίας, αλλά και σε άλλες πνευματικές εστίες της Ευρώπης (Παρίσι, Ζυρίχη, Ρώμη, Φλωρεντία, Τορίνο) από το 1867 για δέκα ή και πλέον χρόνια. Ταξιδεύει και ζει, λοιπόν, σε μία εποχή όπου πραγματοποιούνται κοσμογονικές ιδεολογικές ζυμώσεις, όπως η Γαλλική Κομμούνα του 1871, τους κύκλους της οποίας ε γνώρισε.⁵ Τον επηρέασε βαθιά η αναρχική ιδεολογία του Μπακούνιν, η οποία χαρακτηρίζει ένα μεγάλο μέρος της ποιητικής δημιουργίας του Άβλιχου. Ο ίδιος όριζε την αναρχία ως την απαλλαγή από προλήψεις και δεισιδαιμονίες,⁶ ενώ έγραψε: «Όσοι δεν εννοούν τον σοσιαλισμόν ομοιάζουν με όσους δεν εννοούσαν τον ηλεκτρισμόν».⁷ Αξιοσημείωτη η παρατήρηση του κ. Πέτρου Πετράτου σε μελέτη του που ανιχνεύει στοιχεία για τον πολιτικό Μικέλ Άβλιχο, ότι οι αναρχικοί της Ελλάδας τον θεωρούν ως την πρώτη φωνή του αναρχισμού στη χώρα μας.⁸ Στα 1872-73 βρέθηκε στην Αθήνα, για να οργανώσει μια δημοκρατική αδελφότητα, αλλά, απογοητευμένος από την ποιότητα των μελών, άρχισε τα ταξίδια σε χώρες της Ευρώπης.⁹ Έλεγε σκωπτικά: «Ο κάθε άνθρωπος οφείλει να γεννηθεί, να ζήσει και να πεθάνει στο ίδιο σπίτι».¹⁰ Το 1878 εγκαταστάθηκε οριστικά στο Ληξούρι. Πέθανε στο Αργοστόλι στις 29 Νοέμβρη του 1917 και ετάφη στο Ληξούρι.

Αυτόν το μικρόσωμο και ασθενικό άνδρα οι φίλοι του, οι μαθητές του, οι μελετητές του τον χαρακτηρίζουν: οραματιστή, απροσάρμοστο ιδεολόγο, αναρχικό, επαναστάτη που αλήτευε διά μέσου των χωρών της Ευρώπης, κοσμοπολίτη, ειρηνιστή, ανθρωπιστή, σεμνό πατριώτη, έντιμο, μετριοφρόνα, ανιδιοτελή, εξαιρετο συζητητή, απαισιόδοξο, εσωστρεφή, φιλέρημο, κοσμοκαλόγερο. Ας μας επιτραπεί να προσθέσουμε και τρυφερό, πονεμένο αλλά και απόλυτο στις απόψεις και στις κρίσεις

4. Πέτρος Πετράτος, «Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΜΙΚΕΛΗΣ ΑΒΛΙΧΟΣ. ΑΝΙΧΝΕΥΣΗ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ», *Κυμοθόη*, τεύχ. 17, Αργοστόλι 2007, σελ 49.

5. «Ο ΝΟΥΜΑΣ», έτος 17, αριθμ. 683, 9 Μαΐου 1920, φύλλον αφιερωμένο στη μνήμη του Μ. Άβλιχου «Ο ΑΒΛΙΧΟΣ ΣΤΟ ΛΗΞΟΥΡΙ» ΙΟΥΣΤΙΝΑ, σ. 291 και στο ίδιο: Γεωργίου Φτέρη «Ο τελευταίος», σ. 293 - Επίσης: Γεώργ. Φτέρης, «Μικελάκης Άβλιχος», *ΗΩΣ*, μηνιαία εικον. Επιθ. 1962, αρ. 58-60, σ. 157 - και βλ. Πέτρος Πετράτος, ό.π., σσ. κ.ε.

6. Βλ. Αριστείδης Ρουχωτάς, ό.π., σ. 171.

7. Βλ. Αριστείδης Ρουχωτάς, ό.π., σ. 170.

8. Βλ. Πέτρος Πετράτος, ό.π., σ. 47.

9. Βλ. Αριστείδης Ρουχωτάς, ό.π., σσ. 55 - βλ. Πέτρος Πετράτος, ό.π., σσ. 55-61.

10. Βλ. Αριστείδης Ρουχωτάς, ό.π., Μικέλ Άβλιχος (Αθαν. Μίχος) σ. 19 - και Λεωνίδας Χρηστάκης, «Η ιστορία της αλητείας», 5η εκδ., Γόρδιος, Αθήνα 2003, σ. 87.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

για πρόσωπα και καταστάσεις στοχαστή. Κάποτε δε, γίνεται τόσο ακραίος που καταντά προκλητικός. Για παράδειγμα σοκάρει ο κατά κοινή ομολογία ταπεινός, ανθρωπιστής Μικέλης Άβλιχος, όταν γράφει για το θάνατο του αδελφού του Γεωργίου (1842-1909), με τον οποίο δεν διατηρούσε καλές σχέσεις, «...ήθελα την καρδιά μου να ξεράσω στο μνήμα σου για νεκρικό λουλούδι!»¹¹ Επίσης αντιφάσκουν με την προοδευτική του κοσμοθεωρία οι απόψεις του για τη γυναίκα, όπως θα δούμε παρακάτω.

Δεν ενδιαφερόταν να γίνει γνωστός.^{12α} Έλεγε ότι τα ποιήματά του βγήκαν από τη φωτιά και στη φωτιά θα πάνε. Έζησε σε ηθελημένη αφάνεια, εμπράκτως αποδεικνύοντας τα λόγια του: «Ούτε η τωροφημία, ούτε η υστεροφημία που με γνοιάζουνε».^{12β} Ο Μικέλης Τζανάτος, ο πιστός φίλος του –ο Μικέλης του Μικέλη όπως τον αποκαλούσαν– που έμεινε δίπλα του ως το θάνατό του, παρέδωσε το 1928 στον Αριστείδη Ρουχωτά «κάτι ευτελή τεμάχια τσαλακωμένα φύλλα»¹³ [...]. Του τα είχε δώσει ο Άβλιχος στα τελευταία χρόνια της ζωής του, για να τα πετάξει» και αυτός τα κράτησε. Ο Ρουχωτάς εξέδωσε το 1976 τα άπαντα του ποιητή, αν και πρώτος εκδότης τους υπήρξε ο Χαράλαμπος Λιναρδάτος, το 1959.

Μας κληροδότησε ο Άβλιχος τους στοχασμούς, τα αποφθέγματα, τους στίχους του. Έγραψε λυρικά ποιήματα, μερικά από αυτά εξάίσια, που μαρτυρούν τη σολωμικής σχολής «φιλεντέλειά» του.¹⁴ Δούλευε πολύ τη μουσικότητα και τη μετρική τους. Δεν είναι τυχαίο ότι αρκετά ποιήματά του μελοποιήθηκαν.¹⁵ Τους λυρικούς και ελεγειακούς του στίχους δεν τους δημοσίευε πάντοτε. Συνήθως τους αφιέρωνε σε φίλους, στις χαρούμενες ή δύσκολες στιγμές τους, τυπώνοντάς τους ο ίδιος σε ημίφυλλα. Αντίθετα, τους σατιρικούς του στίχους τους έδινε ο ίδιος στη δημοσιότητα, κυρίως από το 1910. Είχε δε περίπου είκοσι

11. Βλ. Αριστείδης Ρουχωτάς, ό.π., «Ανεπίγραφο επίγραμμα», σ. 129 - και Γεώργιος Γ. Αλυσανδράτος, «ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΙΚΕΛΗ ΑΒΛΙΧΟΥ», ανάτυπο από το περιοδ. *Παρνασσός*, τόμ. 17, Αθήνα 1975, σ. 97, υποσ. 1.

12. Ληξουριώτης, Έργον πολιτισμού, περ. «Ελληνική Επιθεώρησις», Έτος Θ, αριθ. τεύχ. 106-107, Αύγ.-Σεπτ. 1916, σ. 149 - και βλ. Αριστείδης Ρουχωτάς, ό.π., *Στοχασμοί Μιχ. Άβλιχου*, σ. 165.

13. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 165 - και βλ. Γεώργιος Γ. Αλυσανδράτος, ό.π., σ. 86.

14. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 12: «Ως μουσοπόλος φροντίζει η εσωτερική του αρμονία να μεταδίδεται και από τους στίχους του. Προς τούτο απασχολείται συνεχώς με την μορφική τελειότητά των [...] Του άρεσε «η Φιλεντέλεια». Τους στίχους του τους έλεγε «ταντέλλες», επειδή επλασιώνει με αυτούς τις ιδέες του, όπως και οι γυναίκες λένε ταντέλλες τα κεντήματα με τα οποία πλασιώνουν τα εσωτερικά τους».

15. Γεράσιμος Σωτ. Γαλανός, «ΜΕΛΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΙΚΕΛΗ ΑΒΛΙΧΟΥ», Κυμοθόη, τεύχ. 17, Αργοστόλι 2007, σσ. 67-87.

ψευδώνυμα με τα οποία υπέγραφε τα ποιήματά του.¹⁶

Εδώ θα μας απασχολήσει η σατιρική ποίηση του Μικέλη Άβλιχου: ποιους και τι σατίριζε, με ποια αφορμή και σκοπό, και με ποιο τρόπο; Ποια ήταν τα «σάπια και τα σκάρτα» (για να δανειστούμε τίτλο ποιήματός του) που σατίριζε ο Μικέλης Άβλιχος;

Ας ξεκινήσουμε από τα λιγότερο “επώδυνα” από αυτά που γελούν με τα σκάρτα. Ότι κρίνει η γρηγορούσα συνείδησή του πως είναι απορρίψιμο το διακωμωδεί έως και το διαπομπεύει με στίχους ευτράπελους μέχρι και σαρκαστικούς, αναλόγως την περίπτωση.

Καταρχάς, αυτός ο ευφυής και ταπεινός ερμηίτης σαφώς γνώριζε ότι, για να ασκηθεί σωστή κριτική, πρέπει να έχει προηγηθεί αυτοκριτική. Έτσι ο Άβλιχος πρώτιστα αυτογελοιογραφείται. Σύγκρινε τον εαυτό του με τον Ανδρέα Λασκαράτο, με τον οποίο είχε σαφείς πολιτικές - ιδεολογικές διαφορές, τις οποίες ο Άβλιχος δε δίσταζε να τις αρθρώνει στο συντηρητικό και αγγλόφιλο Λασκαράτο, όπως διαπιστώνουμε και από την αλληλογραφία που διατηρούσαν.¹⁷ Όμως τον θαύμαζε και τον σεβόταν. Έλεγε, λοιπόν, χαρακτηριστικά ότι ο Λασκαράτος είναι οι αλυκές του κράτους, ενώ αυτός μπροστά του είναι σαν τα λακούβια που βγάνουν αφράλα.¹⁸ Έτσι σε σατιρικό του SONETTO που, όπως προλογίζει, αποτελεί «απόκρισι στην Κα Κοντονή εις ερώτησί της: τι κάνει η Μούσα μου» γράφει στις δύο πρώτες στροφές:¹⁹

«Ακόμη δεν εχήρεψα αφ’ τη Μούσα,
Και κοπελίζει ακόμη ο Πειρασμός
Και μου ζητάει κι’ ακόμη πάντα λούσα
Κ’ είναι στον άι-Καθρέφτη πάντα εμπρός
Βέβαια χήρος πιο καλά θα εζούσα
Κ’ ήθε σκεφθώ πως είμαι αμαρτωλός!!!
Κι’ ούτε τώνα με τ’ άλλο θα χτυπούσα
Τα χέρια _ όπως με φέρνει ο απελπισμός.[...]»

Ενώ σε άλλο του ποίημα με τίτλο

«Μισός αιώνας και ένας χρόνος ακόμα (από τη γέννηση του

16. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 13.

17. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ, σσ. 181-190. Για τις ιδεολογικές διαφορές του Άβλιχου με τον Λασκαράτο, βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σσ. 181-182. Επιστολές (με αρ. 1 και 2) του Άβλιχου προς το Λασκαράτο, που εμπεριέχουν την εφημερίδα του «Λύχνου». Εδώ που εμπεριέχεται η ανωνύμη επιστολή του Άβλιχου στο Λασκαράτο της εισαγωγής. Επίσης βλ. Πέτρος Μετράκης, ό.π., σ. 51.

18. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 167.

19. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 96.

Άβλιχου) 1844-1895 » γράφει.²⁰

«Πάει το MEZZO SECOLO λοιπόν
 κ' ένα σκαλί πατούμε παρακάτω
 πιο ευτυχής ακόμα απ' το Σαμφών
 Δεν έλαβε ο ποιητής τη Δαλιδά του.»

Μα η αυτογελοιογράφηση του δεν περιορίζεται στις ποιητικές του ικανότητες. Σε ηλικία 34 ετών (γράφει ο Ρουχωτάς) εγκαταστάθηκε μόλιμα στο Ληξούρι συντηρούμενος από την πατρική περιουσία.²¹ Έτσι, διακωμωδώντας την αεργία του, έγραψε.²²

Της δράσης μου το κάδρο θες να ιδής ;
 Πήγε σε σφυριξιές ο ατμός της μηχανής.
 Ως παίζουν τα παιδιά με το σαπούνι
 και ρίχνουν στον αέρα φυσαλίδες
 Έτσι κι εγώ με στίχους διασκεδάζω...

Αυτοσαρκάζεται και με τις δυσκολίες που του προκαλεί στην καθημερινότητά του η πολυετής ασθένειά του. Μάλιστα τα τελευταία χρόνια της ζωής του έμενε στο Αργοστόλι, για να βρίσκεται κοντά στο νοσοκομείο όπου νοσηλευόταν κάθε τόσο. Έλεγε χαρακτηριστικά ότι τον βασάνιζε «χρονία καθ' έξιν αδράνεια των εντέρων».²³ Ως γνήσιος Ληξουριώτης γελά με την κατάντια που τον έχει οδηγήσει η αρρώστια του:

«Λέει ο γιατρός πως καθαρόν αέρα²⁴
 η βουλιασμένη αρρώστεια μου πως θέλει
 προ πάντων, για να λάβω θεραπεία.
 Μα εδώ, γιατρέ μου, είν' αντινομία,
 Αφού έχει δικασμένο το Μικέλη
 Η ανάγκη στο καθίκι νύκτα – μέρα.
 Κ' έτσι μεσ' στα σιγύρια του σπιτιού
 Κούπωμα ναν κι' αυτός του κανατιού».

και παρακάτω :

Ο μόνος μου φθόνος²⁵

20. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 73.

21. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 8.

22. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 31.

23. Για την ασθένεια του Άβλιχου βλ. Γεώργιος Γ. Αλυσανδράτος, ό.π., σ. 106, 108.

24. 25. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ.103.

«Εγώ 'μαι ένα μυαλό που πήε χαμένο
Πολλοί μου τώπαν και τ' αναγνωρίζω
Μα και ξαλληώς σαν τ' ήθελε κερδίζω
Μ' αυτή τη δυσκολία που πάω να βγαίνω;
Μόνο φθονάω εγώ κάθε μουλάρι.
Που περπατώντας – μπούφ και τ' αμολάρει».

Μα και για τον Έρωτα έχει γράψει όχι μόνο εξαίσιους λυρικούς στίχους αλλά και ξεκαρδιστικούς σατιρικούς, όπου και εδώ αυτοσατιρίζεται, πρωταγωνιστώντας σε ερωτικές σχέσεις δίχως μέλλον ή σε ερωτικούς καβγάδες με ... Αίσιο τέλος :

«Τη....²⁶
Η χθεσινή μαζί σου τσακομάρα
μ' έκαμε τη ζωή να βαρεθώ
και μου βαλε στο νου να σκοτωθώ
για να τελειώση κάθε φαομάρα.

Και δίχως φόβο και χωρίς τρομάρα
άρπαξα το ξουράφι να σφαώ
και τώχα να το χώσω στο λαιμό
να φύγω από του κόσμου τη λαχτάρα

Μα δεν ηξεύρω πώς και τι και ποιο
κι' αντί να κάμω τέτοια ανδραγαθία
εβάρθηκα με μιας να ξουρισθώ

Και πέρασε και τούτη η τρικυμία !
κι' αντί να με θρηνήσης σκοτωμένονε
θαρθώ να με φιλήσης ξουρισμένονε».

Περνώντας από την αυτοκριτική στην κοινωνική κριτική, εκεί πια γίνεται αμείλικτος σατιριστής όσων θεωρεί περι-τρίμματα της κοινωνίας. Αηδιάζει με τους δήθεν, τους υπερφίλους, τους φαρισαίους.²⁷ Το πα-
ραδέχεται: στο ποίημά του «Αηδίας άσμα ασμάτων – Αηδιαν άοιδε θε-
ά» που αποτελεί εισαγωγή του ανολοκλήρωτου έργου του «Πινακοθή-
κη της Κολάσεως» γράφει:²⁸

26. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 56.

27. Βλ. περ. «Ο ΝΟΥΜΑΣ», Γ. Φτέρης, ό.π.

28. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 127.

«Κ' εσύ αηδία έμπνευση μου δίνεις
Σε τούτα εδώ τα λόγια που αραδιάζεις.
Μαύρη χολή από τους στίχους βγάζεις
Βόηθα τη ρίμα κ' έρμο μη μ' αφίνεις.
Τ' άσμα σου ψάλλω εκ βαθέων ψυχής
Που εγνώρισα του κόσμου τα σιχάματα» [...]

Πολλά σατιρικά του ποιήματα αποδεικνύουν πόσο ανηλεής είναι στη χαρακτηρολογία του. Αποτελεί το έμμετρο αντίστοιχο των "Χαρακτήρων" του Λασκαράτου. Άλλωστε ο Λασκαράτος γράφει (Χαρακτήρες, εκδ. Μαρή, 1886): «Θεωρώ χρέος μου να δηλώσω ότι διά τους χαρακτήρες τούτους χρεωστώ πολύ στες συνετές παρατηρήσεις των φίλων μου Φ. Σακελλαροπούλου και Μιχ. Αύλυχου».²⁹

Ο Άβλιχος, τηρώντας την υπόσχεση που δίνει στο στίχο «Γι' αυτό με πίσσα και με θειάφι γράφω»,³⁰ γελοιοποιεί τον αναποφάσιστο, που αλλάζει γνώμη και δέρμα αναλόγως των συνθηκών:

«Ζήτω οι νόμοι!³¹
Κάτω οι νόμοι!
Αλλάζω γνώμη κάθε στιγμή
Εγώ 'μαι ο Σπύρος
Εγώ 'μαι ο ήρως
Του ΝΑΙ και ΜΗ»

Καυτηριάζει τον φιλάργυρο:³²

[...] «Μόνον Ιούδα εσύ τ' αργυρία σου
Μετράς – και δεν ευρίσκεις τη χαρά
μήτε σ' αυτά, και γι' άλλα διψασμένους.

Ρίψ' τα λοιπόν και πήγαινε... κρεμάσου...
Θα σε δεχτή κουνώντας την ουρά
Ο Μαμωνάς στον Άδη, ενθουσιασμένος».

29. Ανδρέας Λασκαράτος, «Χαρακτήρες», Εκδ. Μαρή, 1886, σ. 10.

30. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 128:

[...] «Γι' αυτό με πίσσα και με θειάφι γράφω.
Κι η Μούσα μου στον άχαρο μπελιά
Με την κακή μου τύχη κλαίει και φρίττει».

31. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 90.

32. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 131.

Επίσης, μαστιγώνει την Οίηση (έχει γράψει και ομότιτλο εξάστιχο)³³ και γενικά εκφράζει την απέχθειά του για όσους φουσκώνουν από έπαρση. Έγραψε: «Αμάθεια άσπλαχνη θεά τη δύναμή σου τρέμω».³⁴ Έτσι εμπαίζει τους δοκησίσοφους που κορδώνονται χωρίς επίγνωση της άγνοιάς τους:

«Εις ένα Γυμνασιάρχη (Παπαγεωργίου Αν.) που έκανε διαλέξεις στο Ληξούρι³⁵

Είν' η ζωή μας ένα καλαμπούρι

Αφού 'ναι συνεχής ο πεθαμός

Και το: «ουδέν οίδα» γνώσεως ορισμός.

Σ' αυτό εξαιρώντας μόνο το Ληξούρι.

Που τη συνδρομή του Γυμνασιάρχη

Αγνοιάς άγνοια υπάρχει.»

Περιγελά και τη σύγκρουση της επιστημονικής αλήθειας με την άγνοια, που συχνά εκπηγάζει από θρησκοληψίες και δεισιδαιμονίες. Στοχάζεται: «Η φύσις έδωσε τον ύπνον και τα όνειρα και ο άνθρωπος εδημιούργησε τον άυλον ουρανόν πέραν του τάφου».³⁶ Ποιητικά αυτόν το στοχασμό τον μετουσίωσε ως εξής:

«Απ' όλες τις εφεύρεσες του νου³⁷

εκείνη για τη «μέλλουσα ζωή»

—Κουκί να σε φυτεύουνε στη γη

Κουκκιά να ξεφυτρώνεις τ' ουρανού,

Και τέχνες κ' επιστήμες βάνει κάτου

με τη γεωπονία του θανάτου».

Από τα βέλη της σάτιράς του δε γλιτώνει ο μοχθηρός³⁸ που

33. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 33:

«Λέμε συχνά πως είμαστε λυχάρια

Αν όχι πολυέλαιοι μεγάλοι

Κι είμαστε μοναχά μικρά σφογγάρια

Οπού ρουφάμε ό,τι η ύλη βγάλη

Ενώ την ύλη πώχουμε παρμένη

Τη βγάζουμ' έξω πάντα, τάρα, ξένη».

Και Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 172 (Στοχασμοί Μ. Άβλιχου).

34. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 166 (Στοχασμοί Μ. Άβλιχου).

35. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 83.

36. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 165 (Στοχασμοί Μ. Άβλιχου).

37. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 92.

38. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 133.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

«Έρχεται να σου 'πη απογουριστά
Κάτι που να γνωρίζη πως σε γγιάζει.
Κι' ενώ μιλεί σα φίλος γκαρδιακά,
Το γέλιο σου, η χαρά σου τότε σφάζει».

Τον χαμερπή τον σκιαγραφεί δεόντως:³⁹

«Πρόθυμος δυνατούς να μαμουρεύης
Στέκεις εμπρός τους σαν πιστό σκυλί
Σκυμένος μαζωμένος να μαντεύης
Αν έχουν να σου δώσουν προσταγή».

Χτυπά τον κακολόγο και τον θεομπαίχτη με στίχους – καρφιά:⁴⁰

«Στις φλέβες σου φαρμάκι και χολή
Αντίς για αίμα ρέει, θεομπαίχτη, πλάνε.
Κ' ενώ το στόμα για θρησκεία μας μιλεί.
λύσσας αφρούς τα χείλη σου σκορπάνε».

Οργίζεται με τον φαρισαϊσμό που ευδοκιμεί στο έδαφος της θρησκο-
ληψίας. Γράφει στο θαυμάσιο σατιρικό του με τίτλο

Ο Γεωργάκης⁴¹

«Σα σκύλος караγκούνης αλυκτάς
Φύλαξ και συ πιστός της Εκκλησίας
Γιατί της τσιγκουνιάς τας εντολάς
Ευρίσκεις εις το πνεύμα της θρησκείας

Νηστεύοντας παράδες δεν πετάς
Κ' εχθρός της οργικής πολυτελείας
Κερδίζεις και τη λέρα που βαστάς
Εις δόξαν της πεντάρας της αγίας. [...]

Μυρίζουν τα σκουτιά σου από λιβάνι
Που δεν αφίνεις Όρθρο, Εσπερινό
Μα δεν ψυχοπονιέσαι τ' ορφανό !
Κι' ένα λεφτό το χέρι σου δε βγάνει».

39. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 135.

40. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 138.

41. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 134.

Η ψεύτικη σεμνότητα, η υποκρισία, ο χαμαιλεοντισμός τον δαιμονίζουν και δεν τους χαρίζεται: κάποιои στίχοι από το επίκαιρο

“Πώς σκέπτεται σήμερα ο κόσμος”⁴²

«Γυρεύεις την υπόληψη του Κόσμου
Με υποκρισία πολλή στο πρόσωπό σου
Είναι και τούτο ένα: να και δος μου
Εμπόριο, ψευτιά κι' υποκρισία.
Είναι η τιμή κι' αγάπη και θυσία».

Στο *Νουμά*, σε φύλλο του (9 Μαΐου 1920) αφιερωμένο στη μνήμη του Μικέλη Άβλιχου, σε άρθρο που υπογράφεται από την Ιουστίνη (επρόκειτο για την Καλομοίρα Ματαράγκα-Κουρούκλη), εκτός των άλλων, διαβάζουμε: «Στον τοίχο του γραφείου του επιγραφούριζε ένα ειχόνισμα του Αγ' Αντρέα... κρεμασμένου. Είταν εκεί σα για να θυμίζει στον επισκέπτη ότι είχε μπροστά του έναν αρνητή, ένα σαρκαστή [...]⁴³». Πολλοί κατηγορήσαν τον Άβλιχο για αθεΐα. Τον απομόνωσαν με το... στίγμα, όπως το θεωρούσαν τότε, του Μασώνου.⁴⁴ Όμως, η σχέση του Άβλιχου με την θρησκεία διαγράφεται στο περιστατικό που αφηγείται ο Ρουχωτάς. Όταν στα 1910 κλήθηκε ο Άβλιχος ως μάρτυρας στο δικαστήριο, κατόπιν συνεχών ερωτήσεων του Προέδρου «ποιάν θρησκείαν πρεσβεύει» απάντησε: «Ουδεμίαν θρησκείαν πρεσβεύω, είμαι όμως Χριστιανός, διότι ο χριστιανισμός με την αγάπην που διδάσκει είναι ο εναγκαλισμός της ανθρωπότητας, ενώ όλες οι άλλες θρησκείες είναι απλοί δεσμοί της».⁴⁵ Ήταν ένα πνεύμα πλουραλιστικό, ευρύ, που δεν άντεχε τη μισαλλοδοξία, το θρησκευτικό φανατισμό και γι' αυτό δε διστάζει να λοιδορήσει τους ψευδόσιους και κυρίως εκείνους τους ιησουίτες ιερείς που ερμηνεύουν τον λόγο του Χριστού κατά το συμφέρον τους.

«Ενός παπά παρέμβαση⁴⁶
τα πράματα τ' αλλάζει
κι αυτό που λεν αμάρτημα
το χέρι του τ' αγιάζει».

Πίστευε πως: «Το ζήτημα της πίστεως δεν έπρεπε να γίνεται ζήτημα

42. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 61.

43. Βλ. «Ο ΝΟΥΜΑΣ», ό.π., σ. 291.

44. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 10.

45. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 160, σημ. 66.

46. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 31.

έριδος ή μίσους μεταξύ των ανθρώπων [...]»⁴⁷. Έτσι δεν είναι λίγα τα σατιρικά του στιχουργήματα που χτυπούν τους ψευδεβλαβείς με το προσωπείο του καλού χριστιανού, ειδικά τους ιερείς αυτής της συνομοταξίας. Συγκλονιστικό απ' όλες τις απόψεις είναι το ποίημά του, με τους κοφτερούς σα λεπίδες στίχους που τιτλοφορείται « Χριστούγεννα».⁴⁸ Αφορμή για τη σύνθεσή του στάθηκε η εντολή του διάκου Μοντεσάντου που απέτρεπε τους παπάδες να συνοδεύσουν την κηδεία του πατέρα του Άβλιχου από το Αργοστόλι στο Ληξούρι, γιατί δεν ... κοινωνούσε. Το ποίημα πρωτοδημοσιεύτηκε στο *Ζιζάνιο* στις 28-12-1897. Το υπέγραψε με το ψευδώνυμο «Αναρχικός». Οι δύο τελευταίες του στροφές :

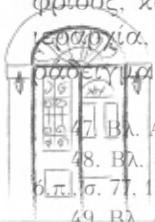
*«Διάκοι του Βάαλ, δεν είναι δικός σας
αυτός της φάτνης ο φτωχός Χριστός,
που εκήρυξε για νόμο του τη χάρι.*

*Εσάς τιμή σας μόνη το στιχάρι
Πομπές, θεοπομπές το ιδανικό σας,
Κι' είν' ο Θεός σας σαν και εσάς, μιαρός».*

Μετά από ευρεία συζήτηση που έγινε στη Βουλή για το αν επιτρέπεται στο θέατρο το ράσο, εμπνεύστηκε το παρακάτω εξάστιχο, που το απέστειλε στο φίλο του Χοϊδά, δικαστή στην Αλεξάνδρεια. Ο τίτλος τα λέει όλα :

*Καγχασμός⁴⁹
«Τόση πολυγνωσία ριμμένη κάτω
Μήπως μianθή στο θέατρο το ράσο,
Ο Σατανάς με βάνει να γελάσω
Σφυριζοντάς μου το: μη στάξη η ορά του;
Και στο διαβολικόνε υπαινιγμό
Σεισμό και του Άδη ακούω τον καγχασμό».*

Γράφει, λοιπόν, ο Άβλιχος σάτιρα ανελέητη για τους Άγιους Ονούφριους, κυρίως όσους απολαμβάνουν υψηλή θέση στην εκκλησιαστική ιεραρχία, αλλά και για το θρησκομανές ποιμνίό τους. Χλευάζει για παροργισμό τον επίσκοπο Σπυρίδωνα Κομποθέκρα με τρόπο αμείλικτο:⁵⁰

47. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 168 (Στοχασμοί Μ. βλ. επ.).

48. Βλ. «Ο ΝΟΥΤΜΑΣ» - ΧΑΡ. ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ, ό.π., σ. 77, 157 (σημ. 39).

49. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 115, 162 (σημ. 85).

50. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 129, 163 (σημ. 101 α).

«Ζωγράφισε ένα αγγείον της νυχτός
 Με άμφια και με μίτρα κουπωμένο
 Και θάχης την εικόνα του Δεσπότη μας .
 Προτύτερα κουρούπι καθενός
 Από καθένα τώρα ανασπασμένο,
 Γιατ' είναι το Συμφέρον η θεότης μας».

Αντίθετα σέβεται τον άνθρωπο του Θεού και τον ανοιχτόμυαλο χριστιανό. Απόδειξη τούτου είναι η ισχυρή φιλία που τον συνέδεε με τον συντοπίτη του Αμίλκα Αλιβιζάτο (1887-1969), τον μετέπειτα καθηγητή του Κανονικού Δικαίου και ακαδημαϊκό, τον σπουδαίο προοδευτικό θεολόγο που τον χαρακτήριζε ο θρησκευτικός φιλελευθερισμός και οι ανανεωτικές του θέσεις σε εκκλησιαστικά ζητήματα.⁵¹

Παράλληλα με το εκκλησιαστικό κατεστημένο ο Άβλιχος σατιρίζει τον συντηρητισμό, τον επικίνδυνο μεγαλοϊδεατισμό και την αλαζονική προγονοπληξία. Εμπαίζει όσους κορδώνονται για την εθνική μας ... υπεροχή λόγω του κλασικού μας παρελθόντος και της βυζαντινής μας καταγωγής. Γράφει: « Οι Έλληνες κάμνοντες τόσον πάταγον διά την καταγωγήν των και όντες τόσον εύθικτοι διά τούτο, φαίνεται ότι εννοούν ότι δεν έχουν τίποτ' άλλο ανάγκη από αυτό, του οποίου καταπίπτοντος καταπίπτει όλη των η υπόστασις. Και έτσι είναι».⁵² Από αυτή τη σάτιρα δεν εξαιρεί ούτε ομοτέχνους του που θεωρούσε προσκολλημένους στο παρελθόν, όπως τους Φαναριώτες ή τον Αχιλλέα Παράσχο.⁵³ Βέβαια στρέφεται και κατά της ξενομανίας, του πιθηκισμού μας. Ένα ποίημά του που παντρεύει αυτές τις αρχές του, γεμάτο σατιρικούς υπαινιγμούς, φέρει τον τίτλο «Εις τους προγονόπληκτους».⁵⁴

Αρχαίοι εσμέν με τις ελληνικούρες
 Με τον Δωδέκατόν μας Βυζαντίνοι
 Και βάζοντες στον Τύπο το μενού

51. Για τη σχέση του Μικέλη Άβλιχου με τον Αμίλκα Αλιβιζάτο, βλ. Γεώργιος Γ. Αλυσανδράτος, ό.π., σσ. 102-108 (Β: ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟΝ ΑΜΙΛΚΑ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟ) - Επίσης ο Μικέλης Άβλιχος συνδεόταν με τον θεολόγο και εκκλησιαστικό ρήτορα Γεράσιμο Δωρίζα. Επίσκοπο Κεφαλληνίας, για τον οποίο έλεγε ότι είναι δεσμώτης κι όχι δεσπότης. (Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 12).

52. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 173 (Στοχασμοί Μιχ. Άβλιχου).

53. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σσ. 152-154 «Στίχοι Διδαγμένοι ες Δωματίω - Απάντησις εις το «εν Περιπάτω» ποίημα του Αχιλ. Παράσχου» - Επίσης: Θεοδόσης Πυλαρινός «ΜΙΚΕΛΗ ΑΒΛΙΧΟΥ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΟΜΟΤΕΧΝΟΥΣ», *Κυμοθήκη*, τεύχ. 17, Αργυρόστοι 2007, σ. 37.

54. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 141.

Δειχνόμαστε Ευρωπαίοι όντες φίνοι
Κι αληθινοί πολιτισμένοι Γάλλοι.
Ανθρώποι, αληθείς καρικατούρες
Που προς το θεαθῆναι έχουν το νου
Πίθηκοι στα έργα, στα λόγια παπαγάλλοι.

Η πιο χαρακτηριστική σατιρική ποιητική του σύνθεση που αποδεικνύει τη βαθύτατη εναντίωσή του στον πολλά δεινά επιφέροντα μεγαλοϊδεατισμό είναι ο «Αμανές».⁵⁵ Υπογράφει με το ψευδώνυμο «Παιγνιδογάτσουλο» και το δημοσίευσε στην εφημερίδα του φίλου του, Παναγιώτη Πανά, «Εξέγερσις», στις 26 Οκτώβρη 1874. Στους 214 στίχους του ο Άβλιχος παρωδεί τη σύνθεση του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη «Ο Ανδριάς του αοιδίμου Γρηγορίου του Ε' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως». Λίγα λόγια για το ιστορικό αυτής της βαλαωρίτικης σύνθεσης: το 1872, ο πρύτανης του Παν/μίου Αθηνών Ευθύμιος Καστόρχης εκάλεσε τον Α. Βαλαωρίτη να προσφωνήσει τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε' στην τελετή των αποκαλυπτηρίων του αγάλματος του Πατριάρχου μπροστά στο Πανεπιστήμιο, την 25η Μαρτίου. Ο Βαλαωρίτης εμπνεύστηκε τη μακροσκελή σύνθεση που ξεκινά με τα γνωστά ερωτήματα: «Πώς μας θωρείς ακίνητος ;... Πού τρέχει ο λογισμός σου...» κ.λ.π. Ο Άβλιχος μιμούμενος τους 15σύλλαβους, την ομοιοκαταληξία, τη μεγαλοστομία, την υπερβολή, την τερατολογία, το λεξιλόγιο, φράσεις, στίχους, ακόμη και τη στίξη του Βαλαωρίτη, « συνθέτει», όπως έγραψε ο Γεώργιος Αλυσανδράτος – από τους σοβαρότερους μελετητές του Μικέλη Άβλιχου – «μία τραγελαφική παρωδία του περιλάλητου εκείνου ύμνου πράγματι καταλυτική». Λοιδορεί τον Βαλαωρίτη που του έδωσαν τον τίτλο του «Εθνικού Ποιητή» και που ο ίδιος με περισσή έπαρση τον αποδέχτηκε, περιγελά το Παν/μιο, το «εθνικό καμίνι», όπως το αποκαλεί, κυρίως, όμως, σατιρίζει τη Μ. Ιδέα:

«Και τότες Τούρκοι, επικριταί, οι σφήκες, οι τζορτζίνιοι,
ή άλλα ζούδια όμοια, που η κόλαση μας δίνει
για να μας τσιτσιρίζουνε, θα σκάσουν, θα χαθούνε,
κι από την Κόκκινη Μηλιά παρέχει θα διωχθούνε [...]

Και κλείνει:

«Κι αφού και τούτο κάμουμε, ας τρέξουμε με ζήλο
και τα γλωσσίδια ας πιάσουμε στην Αγία μας Σοφία,

55. Βλ. Αριστ. Ρουωτάς, ό.π., σσ. 7-8, 145-151 - Επίσης, Π. Γ. Αλυσανδράτος : «Ο «ΑΜΑΝΕΣ» ΤΟΥ ΜΙΚΕΛΗ ΑΒΛΙΧΟΥ», Κεφαλληνιακά Χρονικά, τ. 1, Αργοστόλι 1976, σσ. 1-50 - και βλ. Θεοδόσης Πυλαρινός, ό.π., σ. 36.

με πόθο να σημάνουμε... έως τον Κάτου Νείλο.
 έως τον Αι-Λάζαρο και ίσια στην Ινδία...
 Το φοβερό το σήμαμα παντού ας αντηχήση
 ωσάν φοβέρα αδιάκοπη σ' Ανατολή και Δύση».

Μαζί με τους προγονόπληκτους και τους εθνικιστές ο Άβλιχος τα βάνει, όπως είναι φυσικό, και με τους γλωσσαμύντορες. Στους στοχασμούς του γράφει: «Το ζήτημα της γλώσσης ή γλώσσας, εθεωρήθηκε ως τώρα ως ζήτημα γλώσσης, ενώ δεν είναι ζήτημα γλώσσης, αλλά ζήτημα μυαλού. Το ζήτημα αυτό δεν είναι η αρρώστεια, αλλά το σύμπτωμα και τούτο της αρρώστειας, που δυστυχώς βόσκει μέσα στο σώμα του Ελληνικού Έθνους. Αλλά ποια είναι αυτή η αρρώστεια; Είναι η μεγαλομανία, η οίησις, που εκαλλιεργήθηκε παντί σθενεί, ενώ κατά την παλαιάν θεραπείαν εχρειάζετο αφαίμαξις».⁵⁶

Όταν το Νοέμβρη του 1901, με αφορμή τη δημοσίευση στην εφημερίδα Ακρόπολις μιας μετάφρασης του Ευαγγελίου στη δημοτική από τον Αλ. Πάλλη, προκλήθηκαν αιματηρά επεισόδια, τα λεγόμενα Ευαγγελικά, ο Άβλιχος απάντησε σκωπτικά και απέριττα με ένα Επίγραμμα:⁵⁷

«Αν είχε στόμα τ' αγαθό βιβλίο
 Ήθε' μιλήσει μεσ' αφ' την Πυρά
 Κ' ήθελ' ο κόσμος πάλι ξανακούσει
 Τ' απρόσιτο του λόγου μεγαλείο
 Εκείνη τη φωνή την Ιερά:
 «Συγχώρησ' τους πατέρα μου
 Δεν ξέρουν τι ποιούσι».

Επίσης, στις 6 Απρίλη 1911, ο Άβλιχος δημοσίευσε στην εφημερίδα του Αργοστολιού Αναμόρφωσις το σατιρικό σονέτο του «Εις Μυστριώτην τον πάνυ».⁵⁸ Η αφορμή αυτού του ποιήματος; Το 1911 ο Ελ. Βενιζέλος αποδέχτηκε τη συνταγματική θέσπιση της καθαρεύουσας ως επίσημης γλώσσας. Τότε, ο Κ. Παλαμάς έκαμε την περίφημη δήλωση στο Νουμά πως είναι υπερήφανος για το μαλλιαρισμό του και σύστησε στους νέους «γράψτε στη συκοφαντημένη γλώσσα, στην αγνή δική σας γλώσσα, στη γλώσσα τη λεγόμενη μαλλιάρη». Αποτέλεσμα ήταν ο Παλαμάς να απολυθεί για ένα μήνα από τη θέση του γενικού γραμματέα του Παν/μίου Αθηνών. Ο δε Μυστριώτης, τον οποίο περιπαικτικά προσφωνεί ο Άβλιχος, υπήρξε καθηγητής του Παν/μίου Αθηνών, κύριος

56. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 167 (Στοχασμοί Μιχ. Άβλιχου).

57. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 80.

58. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 107.

υπερασπιστής της αρχαΐζουσας, και μάλιστα κατά τη διάρκεια της γλωσσικής διαμάχης παρεκτρέπη σε οχλοκρατικές ενέργειες. Ο Άβλιχος έτσι τον λοιδορεί στην 1η στροφή:

«Εἰς τῶν λογάδων τοῦ ἔθνους το ἱερὸν
Ὅπερ θα εγείρει ἡ Νέα μας Ἱστορία.
Εἰς το στασίδιον το Δεσποτικόν
Θα θέσῃ Σε, τῆς γλώσσης μας Μεσσία».

Σημειωτέον ότι ο Άβλιχος ήθελε να δημοσιευτεί το σονέτο του ως διαμαρτυρία για τις «απρέπειες» που έγιναν στον Παλαμά, από «το Βρωμείο κράτος και το Βρωμείο κόσμο» (εμφανές το λογοπαίγνιο με τις λέξεις βρώμα και ρωμείο), όπως έγραψε σε επιστολή του στον Παλαμά το 1911. Το σατιρικό αυτό σονέτο ο Άβλιχος το απέστειλε στον Παλαμά, για την ονομαστική του εορτή, στις 21 Μάη 1911, με έμμετρη αφιέρωση.⁵⁹

«Το «κάτωθι» σονέτο αφιερώνω
σε Σένα, Παλαμά, τον ποιητή
κ' έτσι τα πιο «άχρα κ' εναντία» ενώνω
σε μιαν εικόνα – ζωγραφιά σωστή – :
ψηλά ένα αηδόνι με καρδιά πετρίτη
και χάμου ένα βρυκόλακα θερσίτη».

«Αηδόνι με καρδιά πετρίτη » (είδος γερακιού) είναι ο Παλαμάς και «βρυκόλακα θερσίτη» αποκαλεί τον Μιστριώτη.

Προχωρώντας όλο και πιο βαθιά στα σάπια του κοινωνικοπολιτικού κατεστημένου, εκεί πια ο Άβλιχος βάλλει εναντίον όσων έχουν δύναμη και εξουσία χρησιμοποιώντας αθέμιτα μέσα. Ξεκινά από τους επίορκους δικαστές και δικηγόρους:

[...] «Το ζύγι τῆς ἡ. Θέμις δεν σας δίνει⁶⁰
σαν άχυρα το δίκῃο να ζυγίζετε
για να 'χετε καιρό για το σεργιάνι

Κι' αν δε διψάτε για δικαιοσύνη,
τῆν πλάστιγγά τῆς κάνετε τηγάνι.

59. Βλ. Γεώργιος Γ. Αλυσανδράτος «ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΙΚΕΛΗ ΑΒΛΙΧΟΥ», ό.π.: Α: ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟΝ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ, σσ. 89-96 – Επίσης: βλ. Θεοδόσης Πυλαρινός, ό.π., σ. 37-39.

60. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 69.

που μέσα εκεί τον κόσμο τηγανίζετε».

Η σάτιρά του δεν χαρίζεται ούτε στους κομπογιαννίτες γιατρούς:

«Για το γιατρό που πέθανε, ολίγοι στην κηδεία του
Την έστειλε για υποδοχή μπροστά την πελατεία του.»⁶¹

Ούτε τους δημοσιογράφους – φερέφωνα της εξουσίας εξαιρεί. «Λέγουν ότι έχομεν τύπον. Ναι. Αλλά έχομεν τύπον δια τον τύπον», γράφει.⁶² Στο *Ζιζάνιο*, το 1910, δημοσιεύεται σατιρικό του ποίημα με τίτλο περιπαικτικό «Το μπουσουλότο» που επρόκειτο για παιχνίδι θορυβοποιό. Σ' αυτό διακωμωδεί το θόρυβο που προκαλεί ο Τύπος, για να αποπροσανατολίσει την κοινή γνώμη. Συγκεκριμένα στρέφεται κατά δημοσιευμάτων του τύπου, κυρίως της εφημερίδας *Χρόνος*, επίσημου οργάνου του Στρατιωτικού Συνδέσμου:⁶³

«Αυγούστου δεκαπέντε «Ανάγκη ειλικρινείας»
Ένα Γουδί τα πάντα κάνει τρίμματα
Οκτώ Αυγούστου πάλι, δια θαυματουργίας
Τα πάντα βγαίνουν σώα! Μα βλαστήματα!
Προς δε, βγαίνουν και μένουν χίλιες οργιές σειρήνια
Γιατί αν δεν περισσέουν, δεν παν εμπρός τα σπίτια». [...]

Και στα ευφυολογήματα από τα χειρόγρατά του, που παραθέτει ο Ρουχωτάς, διαβάζουμε: «Στο δημοσιογράφο Λαμπίκη, που κάποτε τον επισκέφθηκε στο Ληξούρι, είπε: Σε παρακαλώ τώρα που θα πας στην Αθήνα να φροντίσης να βρήτε σεις οι φίλοι και για με καμμιά θέση καλή στην εφημερίδα. Και ο Λαμπίκης με σοβαρότητα τον ρωτά: τι θέση προτιμάς; Να σβηω μερικά από κείνα που γράφετε, απάντησε ο Άβλιχος».⁶⁴

Φυσικά και οι λαοπλάνοι πολιτικοί αποτελούσαν πρώτης τάξεως πηγή έμπνευσης για τον Άβλιχο. Έχει γράψει θαυμάσιο ποίημα με τίτλο «Λαοπλανεία».⁶⁵ Επίσης, με λακωνικότητα εμπαίζει τη στομφώδη πο-

61. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 80.

62. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 173 (Στοχασμοί Μιχ. Άβλιχου).

63. Βλ. «Ο ΝΟΥΜΑΣ», ό.π., ΧΑΡ. ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ, σ. 297 – βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 99, 159 (σημ. 65).

64. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 179.

65. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 60:

«Γιατρός δεν είμαι των ψυχών αλλά των κοιλιών
Ένα συμβάν απάντησα όπου μπορεί να δείξω

λυλογία των Βουλευτών που δε συνοδεύεται από ουσιώδη έργα, και συνθέτει καυστικότατους στίχους για την ψηφοθηρία αγυρτών πολιτικών που υποτιμούν τη νοημοσύνη του λαού. Γράφει σε ποίημά του «αφιερωμένο σ' ένα φίλο γκαρδιακό, τον κ.Π. Λιβιεράτο Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της GENOVAS»⁶⁶

[...] «Κι' έτσι σαν ένας γαΐδαρος γκαριρίζει,
Πρέπει να τον ακούς θέλεις δε θέλεις,
Γιατ' έτσι του γουστάρει κ' έτσι ορίζει.
Κι' ας κάμη αλλοιώς ο δύστιχος Μικέλης!
Και μέτρα και λογάριαζε, αν κανείς
Ήθελε τύχει ναν' και βουλευτής»!

Ο Άβλιχος ως αναρχικός και άρα αντιεξουσιαστής δε δίσταζε να πάρει θέση ξεκάθαρη στα πολιτικά πράγματα. Ήταν αντιβενιζελικός και έγραψε αρκετά σατιρικά ποιήματα, στα οποία, είτε με λεπτή ειρωνεία είτε με πικρόχολο σαρκασμό, σχολίασε την βενιζελική πολιτική, την περίφημη “Ανόρθωση” του Μεσσία, όπως περιπαικτικά αποκαλεί τον Βενιζέλο.

«Ο υπερντεντώτ Μεσσίας⁶⁷
Το στιχούργημα τούτο το αφιερώνω εις το σεσωσμένον τώρα
πλέον Ελληνικόν γένος
«Ότι όντως είναι υπερντρετνώτ Μεσσίας
Ο κύριος Βενιζέλος, σοβαρώς
Τόσοι το δείχνουν – όχι ένας Σταυρός.
Κι' ο Ελληνικός κι' ο Μέγας της Γαλλίας.
Ενώ ένα μόνον έλαβε ο Χριστός
Και ξύλινον κι αυτόν κι' άνευ ταινίας.
Και τώρα, εάν οι Οβραίοι στις προφητείες
Βάλουνε τα γυαλιά τους και κυττάξουνε,
Τις οίδε ! ... μήπως έχουμε αμαρτίες ...
Και μεσ' στο Θεέ καλέ ! μας τον αρπάξουνε»!

Αποτελεί περιττή αναφορά η αντιβασιλική του στάση. Οι βυζαντινού

Τα νδύματα που ντύνεται η αισχρή υποκρισία

Και σε πολλούς του λογικού τα μάτια να ανοίξη [...]

66. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 112.

67. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 142.

68. ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΣΣΟΥ, περ. Κυμοθόη, τεύχ. 17, Αργοςτόλι 2007, σσ. 97-

τύπου τυμπανοκρουσίες που συνόδευαν την Αυτού Μεγαλειότητα του προκαλούν θυμηδία και αναλόγως τις στιγματίζει στους στίχους του. Πιο χαρακτηριστικό είναι το 12στροφο σατιρικό «Ωδή εις την γέννησιν του Κωνσταντίνου», το οποίο μετά από έρευνα στα αρχεία της οικογένειας Βρυώνη, κληρονόμου του Άβλιχου, εντόπισε ο Παναγής Μακρής και το δημοσίευσε στο περιοδικό *Ηχώ του Ιονίου* το 1955.⁶⁸

«Ντιν, ντιν, αδέρφια μου, δεν αγροικάτε
μες 'ς τάντερά σας κάτι γουργούλια,
κάτι κοψίματα, σα νάθε φάτε
κουκιά, αγγούρια ή ωμά φασούλια;
Μην ξαφνιστήτε ειν' η χαρά σας
ότι εγέννησε η βασίλισσά σας. [...]
Καϋμένα χρόνια του Βυζαντίου
τώρα θα λάμπουνε, τώρα θα ληθούνε
τώρα που ευδόκησεν η οργή Κυρίου
Ρωμῆ διάδοχο οι ρωμηοί να ιδούνε.
Τώρα θα λάμπουνε 'ς τη Ρωμηοσύνη
νέοι δομέστικοι, νέοι αρλεκίνοι». [...]

Όμως πάνω απ' όλα, ως γνήσιος οικουμενιστής και αντιμιλιταριστής εχθρεύεται τον ύπουλο και επαίσχυντο ρόλο των Μ. Δυνάμεων που εμπλέκουν τους λαούς σε πολέμους. Γι' αυτό επικρίνει τη βενιζελική πολιτική που μας ήθελε στο πλευρό της Αντάντ.⁶⁹ Φοβάται το ρωσικό επεκτατισμό και την κατάληψη της Πόλης από τους Ρώσους. Σε επιστολή του από το Τορίνο, στις 12 Ιουλίου 1876, προς το φίλο του Ανδρέα Μομφεράτο, γράφει, επειδή επέκειτο τότε ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος: «Σήμερα όμως εις ημέρας κινδύνων ρωσικής εισβολής εγώ είμαι Τούρκος χάριν της Ελλάδος».⁷⁰

Είναι εξαιρετικά επίκαιρες οι παρατηρήσεις του για τον υποχθόνιο, δήθεν φιλελληνικό ρόλο των ισχυρών. Τις ντύνει με σατιρικούς στίχους, χωρίς να χάνουν τη διαχρονική τους ισχύ και την πολιτική τους ευθυκρισία. Οι πολέμαρχοι ηγέτες και οι θούριοί τους, που ξεσηκώνουν σε πολέμους, και οι πολεμοκάπηλοι δεν θα μπορούσαν να απουσιάζουν από τη σάτιρα αυτού του φιλειρηνιστή, που οραματιζόταν μία απεργία του στρατού, προκειμένου να πάψουν οι εχθροπραξίες.⁷¹ Με το καταγ-

69. Βλ. *Ο ΝΟΪΜΑΣ*, ό.π., σ. 296 – και βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 8, 13, 14, 162 (σημ. 96).

70. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 188-189 (Η Αλληλογραφία του).

71. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 179.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΟΥΡΙΟΥ

γελτικό μότο από την Α' προς Κορινθίους επιστολή του Παύλου (15-16) «Η δε δύναμις της αμαρτίας ο Νόμος» ξεκινά το έξοχο αντιπολεμικό του ποίημα με τίτλο «Η πρώτη παράκλησι το βράδυ με την κήρυξι του πολέμου μας 1912».⁷² Σ' αυτό αναφέρεται στις παρακλήσεις που γινότανε στις εκκλησίες με την κήρυξη του Βαλκανοτουρκικού πολέμου, το Σεπτέμβρη του 1912. Μας ενημερώνει ο Ρουχωτάς ότι την ώρα της παράκλησης, περνώντας ο Άβλιχος από την πλατεία της εκκλησίας του Παντοκράτορα για το σπίτι του, παρ' ολίγο να τον γκρεμίσουνε δυο σκύλοι. Να πώς πάντρεψε το περιστατικό με τις αντιπολεμικές του ιδέες:

«Φωτοπεριχυμένη η Εκκλησιά,
Μέσα με φόβο του Θεού γυρεύουνε.
«Νίκας κατά βαρβάρων» να μας δώση.
Κι' απ' έξω κάτι βρώμικα σκυλιά
Σκουρδουμπελοκοπώντας σκαρδαλεύουνε
Χωρίς Πατρίδα και Θεό και Γνώσι !
– Πέτε μου τώρα ανθρώποι γνωστικοί
Μέσα ή απ' έξω είναι η Λογική;
– Και πάλι ... ενώ .. αντηχάει ... το Αμήν!
Των σκύλων είναι το: «Ειρήνη Υμίν»;
Κι' από την αναρχία έχετε τρόπο
Μη μοιάσουμε στα ζώα χωρίς το Νόμο;»

Σαρκάζει και τον αγγλογαλλικό αποκλεισμό, που επέφερε δραματικές στερήσεις στον ελληνικό λαό, ως μέσο πίεσης των “φιλελλήνων συμμάχων μας” για να βγούμε στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ.⁷³

« Από πολλή αγάπη της η Αντάντ
Κοντεύει την Ελλάδα να την πνίξη! »⁷⁴

Ενώ διακωμωδεί και τον υποτιθέμενο ανώτερο ευρωπαϊκό πολιτισμό:

«Στέκει στο Μικελάκη να χτυπάη»⁷⁵

72. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 109, 161 (σημ. 78).

73. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 14, 120:

Αφού κατά βαρβάρων Γερμανών
Δεν θέλησε η Ελλάς να πολεμήση,
Δίκαιον κρίσχω τον αποκλεισμόν
Και δικαίον από πάντα να φοβήση. (Ω).

74. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 122.

75. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 124.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Τη μαύρη τη Φραγκιά με τόση ζόρη.
Που αν έλειπε η Φραγκιά, τίποτε δύσκολο
Νάτανε το Ληξούρι Τουρκοχώρι;

Και τότε ! πού ... ο μώλος πού ο Μέτελας
Τηλέγραφος και Μπάντα κι άλλα πράματα,
Το ένα ενδοξότερο από τ' άλλο !
Και πού του Μικελάκη τα επιγράμματα;»

Αν και αναφερόμαστε στη σάτιρα του Άβλιχου, ας επιτραπεί μία σύ-
ντομη παρένθεση σε δύο έξοχα θρηνητικά ποιήματά του, ως απόδειξη
της αντιηρωικής του φιλοσοφίας και του φιλειρηνισμού του. Και τα δύο
ποιήματα αφιερώθηκαν σε πολεμιστές που σκοτώθηκαν στη μάχη. Το
πρώτο τιτλοφορείται «Ο καϋ μός μου» με σημείωση: «Γιατο χαμό του
φίλου μου Μαβίλη, που σκοτώθηκε στη Μάχη στο Δρίσκο το 1912».⁷⁶ Το
δεύτερο έχει τίτλο «Στον Ψυχάρη» με σημείωση: «γράμμα συλλυπητή-
ριο για το θάνατο του παιδιού του» (ο γιος του Ψυχάρη σκοτώθηκε
στον Α' παγκόσμιο).⁷⁷ Ο Άβλιχος δεν πλέκει εγκώμια περί υστεροφη-
μίας των νεκρών πολεμιστών για το δοξασμένο τους θάνατο. Αντίθετα
θρηνεί τις ζωές που θερίζει ο πόλεμος:

«Κατάρα νάχη ο πόλεμος
Που τους βλαστούς θερίζει,
Κατάρα η Δόξα μάταιη
Που σπέρνει συφορές [...].»

Έτσι καταφέρεται με δριμύτητα στον μοχθηρό ψευδοφιλόπατρι –
όπως επιγράφεται ποίημά του – που τρέφεται από τον πόλεμο, γιατί:

« [...] υπέρ Πατρίδος σκούζει – κράζει
Όρνιο, που για κουφάρια αναστενάζει».⁷⁸

Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, που τον ερεθίζει ο ποιητής Σπύρος Μα-
τσούκας, ο οποίος το 1907 γύριζε τα χωριά της Κεφαλονιάς βγάζοντας
υπερπατριωτικούς λόγους, για να μαζέψει χρήματα για το στόλο.⁷⁹ Η
αυτοκαπηλία, ο λαϊκισμός και η αλαζονεία του Ματσούκα γέννησαν το
«Ποίημα παιδευτικόν», όπου προτάσσεται η φράση: «Για να διαβάση

76. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 114 – και βλ.

77. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 118 – και βλ.

78. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 130.

79. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 89 – και βλ. Θεοδόσης Πυλαρινός, ό.π., σσ. 32-36.

ο κ. Ματσούκας στίχους μου».⁸⁰

[...] «Γιατί με καραγκιόζικα σαλπίσματα
Δε γίνεται η Πατρίδα δυνατή ...
Πατρίδα κάνει μόνη η αρετή.
Ούτε εθνισμός εισάγεται με κλύσματα,
Κι αν δείχνουν όλ' αυτά πως κάτι αξίζουνε,
Βατράχια μόνον ψόφια γαλβανίζουνε».

Αυτός ο ειρηνιστής Ληξουριώτης ποιητής που ονειδίζει τους πολεμοχαρείς, έγραψε: «Απομεινάριο της θηριωδίας και του αγρίου απομένει ο πόλεμος. Προωρισμένη να τον καταργήση είναι η γυναίκα ως μητέρα, ως αδελφή σήμερα, ως πολίτης αύριον».⁸¹

Τούτες οι γραμμές από τους στοχασμούς του αποτελούν έναν εύσχημο τρόπο για να περάσουμε στις απόψεις του για τη γυναίκα. Τις αφήσαμε τελευταίες, επειδή από τη μία γεννούν μεγάλο προβληματισμό στον αναγνώστη ή μελετητή του έργου του κ' από την άλλη δεν εντάσσονται οπωσδήποτε στα σάπια κ' στα σκάρτα που σατιρίζει ο Άβλιχος. Έχει γράψει βέβαια κάποια ήπια σατιρικά ποιήματα για γυναίκες που επαίρονται για την εξωτερική τους εμφάνιση. Το σατιρικό του «Σε κάτι κόκκαλα»⁸² το έγραψε για τις ακατάδεκτες αδελφές Μεταξά, οι οποίες μια μέρα που ο Άβλιχος θα τις επισκεπτόταν, έδωσαν εντολή στην υπηρεσία τους να πει ότι απουσιάζουν από το σπίτι:

«Κάτι κόκκαλα ντυμένα
εις σε ρούχα γυναικεία,
που πιστεύουνε πως είναι
θηλυκά – χωρίς τ' αστεία,
με ιδέα μες το μεντούλι
πως τα λιχοδεύουν ούλοι.
εξετάζανε μια μέρα
στη φτωχή μας τούτη γη
– μήπως κίνδυνος υπάρχη
για βιαία απαγωγή.

Κι' ένας είπε από τους φίλους:

«Να φοβάστε, μόνον σκύλους...»

Επίσης περιγελάσאותές του ακολουθούν

80. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σσ. 143-145.

81. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 170 (Στοχασμοί Μιχ. Άβλιχου).

82. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 87, 158 (σημ. 51).

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
πρώτα τη μόδα με αποτέ-
ΛΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

λεσµα να γελοιοποιούνται,⁸³ αλλά διακωµωδεί – και καλά κάνει – την κυρία που μεγαλοπιιάστηκε επειδή έχει παρά με το τσουβάλι:

Η Μεγαλοσιάννα⁸⁴
 «Νοµίζεις πως κάτι είσαι αληθινά
 Κ' εμπρός σου θες να γέρνουν το κεφάλι,
 Γιατί μεταξωτά φορείς σκουτιά,
 Κ' έχεις και τον παρά με το τσουβάλι

Και µ' όλον πώχεις τόση προστυχιά
 Στους τρόπους σου, το παίρνεις για μεγάλη...
 Μεγάλη αληθινά στην αλαλιά
 Κι' όλον τον κόσµο παίρνεις για χαµάλη.

Μα όσα κι αν έχης χρήµατα χιλιάδες,
 Κι' αν ξέρης και πέντ' έξη Ιταλικά,
 Είσαι και συ σαν κάθε γυναικούλα...

Πιστεύεις εις τα ξόρκια, στους παπάδες,
 Κουλούρες τρως και συ στην Εκκλησιά,
 Και κάνεις ό,τι κάνει κάθε δούλα».

Έχει αφιερώσει, επίσης, πολύ τρυφερούς στίχους σε φίλες και λυρικότατους σε αξιέραστες γυναίκες, όπως το θαυµάσιο «Η Βασίλισσά μου».⁸⁵ Υμνησε τον Έρωτα και δήλωνε αθεράπευτος λάτρης του ωραίου φύλου:

«[...]θα πη η καρδιά σου «ADDIO Ποδόγυροι»⁸⁶
 Μόνο σα γίνη στάχτη για ΠΟΥΓΑΔΑ» [...]

Είναι πολλά τα ποιήµατά του που δηλώνουν τον έρωτά του για κάποια όμορφη γυναίκα:

«Σαρακοστιανό»⁸⁷
 Μ' αυτά τα μάτια µαύρα σαν εληές
 Παντοτεινά θα έκανα νηστεία

83. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 111.

84. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 132.

85. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 84.

86. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 97.

87. Βλ. Αριστ. Ρουχωτάς, ό.π., σ. 75.

Κ' ήθε αστοχήσω Πάσχα και Τρινές
 Να την περνάω με ξεροφαγία
 Να προσφαιζώ με γλυκές ματιές
 Δοξάζοντας Χριστό και Παναγία».

Εντούτοις, οι απόψεις του για τη γυναίκα, όπως διατυπώνονται στους στοχασμούς του, μας ξαφνιάζουν.⁸⁸ Γράφει: «Η φύσις την έκαμε κυρίως διά να γελά ή διά να χάσκη, τα δάκρυά της είναι τα όπλα της, ο ιξός, ο ιστός της αράχνης διά να συλλάβη τα θύματά της (διά να απατά)». «βάθος η καρδιά της δεν έχει», «εκείνο το οποίον προπάντων μισεί είναι η αλήθεια» και «ο έρωσ δι' αυτήν είναι λογαριασμός» κ.λ.π. Ο Άβλιχος δεν μπόρεσε να ξεπεράσει την εποχή του στο θέμα της ισοτιμίας των φύλων; Είναι σεξιστικές και υποτιμητικές για τη γυναίκα αυτές οι αντιλήψεις, τις οποίες μάλιστα τις διατυπώνει, όπως προείπαμε, με τρόπο απόλυτο. Έγραψε: «Η παλινωδία μου: Ελάτρευον τη γυναίκα ως ειδωλολάτρης και είχαν άδικον. Η γυνή είναι ένα ον κατώτερον. Αν υπάρχει καμμιά εξαίρεσις, είναι προς βεβαίωσιν του κανόνος». Μάλλον αυτή η ακαμψία οφείλεται και σε ατυχείς προσωπικές εμπειρίες. Κάποιοι του στίχοι σε ποίημά του, που προαναφέρθηκε, σχετικό με την αθεράπευτη έλξη που του ασκεί το ωραίο φύλο είναι αποκαλυπτικοί:

«Και κάμε αλληώς – αν θέλῃς Μικελάκη!⁸⁹
 Τι τράβηξε η καρδιά σου, ξέρει ο νους,
 τους τόσους της, ψημούς και τους καϊμούς [...]

Και πάλι, όμως, αυτές οι απόψεις για τη γυναίκα έρχονται σε πλήρη διάσταση με τις προχωρημένες αντιλήψεις του σε άλλα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα. Τείνω να συμφωνήσω με τον Γ. Αλυσανδράτο που έγραφε στη Νέα Εστία το 1968 για το Μικέλη Άβλιχο: «Ποιο τραύμα και ποιο δράμα να κρύβεται πίσω από την πίκρα και όλη αυτή την ανικανοποίητη “αναρχία” της εκλεκτής και ευαίσθητης ψυχής του».⁹⁰

Τελικά, το άγρυπνο μάτι αυτού του ανένδοτου αριστοκράτη του πνεύματος μας κληροδότησε στίχους που φέρουν το μοναδικό του στίγμα, γραμμένους κυρίως για να προβληματίσουν, και που αναμφίβολα εξακολουθούν να είναι επίκαιροι, σα να γράφτηκαν για τα σάπια και

88. Βλ. Αλυσανδράτος, ό.π., σσ. 174-175.

89. Βλ. Αλυσανδράτος, ό.π., σ. 97.

90. Γ. Αλυσανδράτος «Τα πενήντα χρόνια του Μικέλη Άβλιχου», ανάπτυξη από το περιοδικό Νέα Εστία, τόμ. 83, Αθήνα 1968, σσ. 48-54.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
 ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

τα σκάρτα της δικής μας εποχής. Σίγουρα κέρδισε, όσο και να μην τον ένοιαζε, την υστεροφημία. Λες και βγήκαν αληθινά (χωρίς να το θέλει, γιατί άλλο εννοούσε) τα λόγια που, χαμογελώντας σαρκαστικά, είπε την ώρα που έφειυγε από τον μάταιο τούτο κόσμος: «Μην κλαίτε, ο Μι-κέλης πάει στη ζωή»...⁹¹

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

91. Για το τέλος του Μιχέλη Αβλιχου, βλ. «Ο ΝΟΥΜΑΣ», ό.π., σ. 292 (ΙΟΥΣΤΙΝΑ) και σ. 302 (ΧΑΡ. ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ).

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΝ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΟ ΕΝΩΤΙΚΟ ΑΓΩΝΑ

Η πρώτη εδαφική διεύρυνση του ελληνικού κράτους τριάντα τέσσερα χρόνια μετά την ίδρυσή του συνέβη με την ένωση των Επτανήσων το 1864.¹ Είναι γενικά γνωστοί οι αγώνες των Επτανησίων για την απαλλαγή τους από τη Βρετανική Προστασία και την ένωση των νησιών τους με την Ελλάδα.² Δεν έχει, όμως, ακόμη μελετηθεί σε βάθος η θέση που κατείχε το Επτανησιακό Ζήτημα στην ελληνική πολιτική. Αυτό ακριβώς το ζήτημα θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε με τούτο το κείμενό μας: ποιο ήταν το πολιτικό ενδιαφέρον της Ελλάδας για τα τότε αγγλοκρατούμενα Επτάνησα, πότε και πώς εκδηλώθηκε.

Από τα έως τώρα στοιχεία προκύπτει ότι η εξωτερική πολιτική, που

- Ο Πέτρος Πετράτος είναι φιλόλογος, διδάκτωρ Ιστορίας.

1. Και ταυτόχρονα ήταν η «πρώτη στην ιστορία της Βρετανικής Αυτοκρατορίας de facto αποαποικιοποίηση»: η απώλεια των Πολιτειών της Αμερικής, που σημειώθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα, ήταν αποτέλεσμα της ήττας της Βρετανικής Αυτοκρατορίας στο στρατιωτικό επίπεδο, ενώ στην περίπτωση των Επτανήσων η ίδια η «Γηραιά Αλβιών» αποφάσισε να εγκαταλείψει την εξουσία της στο Ιόνιο, βλ. Robert Holland, Diana Merkides, *Οι Βρετανοί και οι Έλληνες. Αγώνες εξουσίας στην ανατολική Μεσόγειο, 1850-1960*, μτφρ. Έλια Κυφωνίδου, εκδ. Πατάκη, [Αθήνα 2007], σ. 143.

2. Για την περίοδο της Βρετανικής Προστασίας και τους αγώνες των Επτανησίων για την ένωση των νησιών τους με την Ελλάδα βλ. Βλ. Γεώργιος Βερούκιος, *Απομνημονεύματα περί της πρώην Ιονίου Πολιτείας*, κυρίως δε περί εν ταύτη επικρατήσαντος δημοκρατικού φρονήματος, Κεφαλληνία 1870· Παναγιώτης Χιώτης, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από συστάσεως αυτού μέχρι Ενώσεως*, έτη 1815-1864, τ. Α', εν Ζακύνθω 1874, τ. Β', περιέχων τα από αρμοσθείας Άδαμ 1824 έτα ενώσεως 1864, εν Ζακύνθω 1857· Ανδρέας Μ. Ίδρωμος, *Ο ρόλος της εθνικής αποκατάστασεως αγών των Επτανησίων 1815-1864*, Πολιτική Ιστορία της Επτανήσου επί της Αγγλικής Προστασίας, εν Κερκύρα 1889· Σπύρος Χρ. Βερούκιος, *Ιστορία των «Μικρών» νησιών του Ιονίου Νήσων. Η αποκλήθεια «Βρετανική Προστασία» και οι αγώνες των Επτανησίων διά την εθνικήν αποκατάστασιν 1815-1864*, Αθήναι 1964.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΗΕΟΥΡΙΟΥ

το ελληνικό κράτος άσκησε κατά την πρώτη δεκαπενταετία μετά την ίδρυσή του απέναντι στα Επτάνησα ήταν κυρίως στη βάση της προώθησης των εμπορικών συμφερόντων του στον ιόνιο χώρο. Ο αρχικός δηλαδή σκοπός του διορισμού υποπροξένων και προξενικών πρακτόρων στα Επτάνησα την περίοδο της Βρετανικής Προστασίας ήταν εμπορικός στο πλαίσιο της υπεράσπισης και προστασίας των συμφερόντων των Ελλήνων υπηκόων, που είχαν εγκατασταθεί εκεί, και δεν είχε καθόλου αλυτρωτικό χαρακτήρα.³ Από το 1833, όταν για πρώτη φορά η Ελλάδα διόρισε διπλωματικό της εκπρόσωπο στην Κέρκυρα το Βαυαρό I. L. Faber ως γενικό πρόξενο με διευρυμένες αρμοδιότητες σε όλα τα Επτάνησα, μέχρι και το 1848-1849, όταν οι Βρετανοί ενοχοποίησαν αρχικά Έλληνα διπλωματικό παράγοντα για ανάμειξη του στις υποθέσεις του Ιονίου Κράτους και λίγο αργότερα το Παλάτι ως υποκινητή των δύο ένοπλων εξεγέρσεων της Κεφαλονιάς (1848 και 1849),⁴ το ελληνικό προξενικό δίκτυο στα Επτάνησα ασχολήθηκε αποκλειστικά με τα θέματα της ναυτιλίας, του εμπορίου και του λαθρεμπορίου μεταξύ των Ιόνιων νησιών και των απέναντι ελληνικών παραλίων. Αλλά και μετά το 1848-1849, οι αγγλικές αιτιάσεις για παρέμβαση του ελληνικού παράγοντα στα πράγματα του Ιονίου Κράτους γρήγορα παρακάμφθηκαν και οι δυο πλευρές διαβεβαίωναν αμοιβαία την επιθυμία τους για διατήρηση καλών σχέσεων.⁵

Οι Επτανήσιοι, όμως, συνέδεσαν το διορισμό των ελληνικών προξενικών αρχών στα νησιά τους με το εθνικό θέμα: σε αυτές τις προξενικές αρχές έβλεπαν τη μητέρα-πατρίδα, οι πρόξενοι, υποπρόξενοι και προξενικοί πράκτορες ήταν για τους Επτανήσιους πατριώτες οι σύνδεσμοι με την ελεύθερη πατρίδα και επομένως αντικειμενικά οι προξενικοί παράγοντες συντελούσαν στην προώθηση, ανάπτυξη και περιφρούρηση του εθνικού φρονήματος του επτανησιακού λαού. Οι Επτανήσιοι δεν πίστευαν ή δεν ήθελαν να πιστέψουν ότι η μητέρα-πατρίδα δεν εκτιμούσε θετικά την ενωτική τους διάθεση, ότι δε συγκινιόταν από τον ενωτικό τους αγώνα, ότι δε συμπεριλάμβανε τα Επτάνησα στην αλυτρωτική της πολιτική.

Ωστόσο, είναι χαρακτηριστικές δυο περιπτώσεις, που τεκμηριώνουν την απουσία αλυτρωτικής πολιτικής των τότε ελληνικών κυβερνήσεων

3. Βλ. Σπύρος Λουκάτος, «Εκθέσεις Ελλήνων προξένων στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα 1848-1849», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ. 3 (1978-1979), σσ. 70-75.

4. Για τις εξεγέρσεις αυτές και τα σχετικά με **ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ** Παξιμαδοπούλου Σταυρινού. Οι εξεγέρσεις της Κεφαλονιάς κατά τα έτη 1848 και 1849, έκδοση Εταιρείας Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 1980.

5. Βλ. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, «Το επτανησιακό ζήτημα στην ελληνική πολιτική (1833-64)», *Ιονικά Ανάλεκτα*, τ. 5 (2015), σσ. 205-206.

στον Ιόνιο χώρο τόσο στην έναρξη της διπλωματικής σύνδεσης της Ελλάδας με το Ιόνιο Κράτος όσο και αργότερα, την επόμενη δεκαετία. Όταν προς τα τέλη του 1833 ο Faber, στο πλαίσιο των καθηκόντων του ως γενικού προξένου στα Ιόνια νησιά, επέλεξε ως υποπροξένους (στην Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο) και εμπορικούς προξενικούς πράκτορες (στους Παξούς, τη Λευκάδα, την Ιθάκη και τα Κύθηρα) πρόσωπα από την επτανησιακή κοινωνία, που είχαν επιδείξει πατριωτική στάση κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, οι συνέπειες υπήρξαν αρνητικές για τον ίδιο. Από τη μια πλευρά η αγγλοϊόνια κυβέρνηση απέρριψε τις προτάσεις του με το αιτιολογικό ότι το Ιόνιο σύνταγμα δεν επέτρεπε σε κανέναν Ιόνιο υπήκοο να ασκεί καθήκοντα υπέρ κάποιου ξένου κράτους, και από την άλλη η ελληνική κυβέρνηση επέπληξε τον Faber για δήθεν «αυθαιρεσία» στο θέμα του διορισμού των υφισταμένων του και για υπέρβαση των καθηκόντων του, καθώς, κατά την άποψή της, ο γενικός προξένος δεν είχε το δικαίωμα διορισμού διπλωματικών υπαλλήλων· γι' αυτό και τον κάλεσε σε απολογία και τον απομάκρυνε οριστικά από τη θέση του στα μέσα του 1834.⁶

Στην Κεφαλονιά – η δεύτερη περίπτωση – ο υποπρόξενος (από το 1842) Εμμανουήλ Χουρμουζιάδης είχε καθιερώσει τον εορτασμό της εθνικής επετείου της 25ης Μαρτίου,⁷ χωρίς ποτέ μέχρι και το 1847 να έχουν αντιδράσει οι τοπικές αγγλικές αρχές. Το Μάρτιο, όμως, του 1848 τα πράγματα εξελίχτηκαν διαφορετικά. Ο εορτασμός⁸ έγινε όπως τα προηγούμενα χρόνια: συγκέντρωση του λαού στο προξενείο, μετάβαση υποπροξένου και λαού στο μητροπολιτικό ναό για την τέλεση της δοξολογίας και της επιμνημόσυνης δέησης, επιστροφή στο προξενείο και ήρεμη διάλυση του πλήθους. Το νέο στοιχείο σε αυτήν την επέτειο εντοπίζεται κυρίως στη συμμετοχή της νεοϊδρυμένης στο Αργοστόλι πολιτικής λέσχης των ριζοσπαστών, του «Δημοτικού Καταστήματος»,⁹ στον

6. Βλ. Σπ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ. 204-205.

7. Για τον εορτασμό της εθνικής επετείου της 25ης Μαρτίου στην αγγλοκρατούμενη Κεφαλονιά βλ. Πέτρος Πετράτος «Η εθνική γιορτή της 25ης Μαρτίου στην Κεφαλονιά κατά την εποχή της Αγγλοκρατίας», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ. 10 (2005), σσ. 341-370· ο ίδιος, *Ο Ριζοσπαστισμός στην Κεφαλονιά της Βρετανικής Προστασίας. Οι πολιτικές λέσχες του νησιού*, εκδ. Καρούσος, Αθήνα 2017, σσ. 303-327.

8. Σχετικά με αυτόν τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου 1848 βλ. Π. Πετράτος, «Η εθνική γιορτή της 25ης Μαρτίου στην Κεφαλονιά κατά την εποχή της Αγγλοκρατίας», *ό.π.*, σσ. 348-354· Σπ. Λουκάτος, *ό.π.*, σσ. 77-84 καθώς και 101-117, όπου τα σχετικά έγγραφα (από αρ. 7 έως και αρ. 15).

9. Πρόκειται για το πολιτικό κέντρο των ριζοσπαστών, το οποίο αγωνιζόταν με δυναμισμό και συνέπεια εναντίον της Βρετανικής Προστασίας και των εγχώριων οπισθη-
 ρικών της και διακήρυττε σε βάση εθνική και κοινωνική την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα. Γι' αυτό και τα στελέχη και τα μέλη του είχαν μπει στο στόχαστρο της

επετειακό εορτασμό. Σύμφωνα μάλιστα με τον Άγγλο τοποτηρητή, ο Χουρμουζιάδης είχε επαφές με το «Δημοτικόν Κατάστημα», κάτι βέβαια που ο δεύτερος αρνήθηκε κατηγορηματικά. Και επιπλέον, στα γραφεία του «Δημοτικού Καταστήματος», εκτός από την ελληνική σημαία, είχαν αναρτηθεί και τρίχρωμες σημαίες της Γαλλίας και επιγραφές με συνθήματα υπέρ της ενότητας της ελληνικής φυλής, υπέρ της Γαλλικής Δημοκρατίας κ.λπ., ενώ ο Έλληνας υποπρόξενος συμμετείχε το βράδυ της επετείου σε δείπνο, όπου έγιναν προπόσεις υπέρ της ένωσης των Επτανήσων με το ελληνικό βασίλειο, υπέρ του βασιλιά Όθωνα κ.λπ. Και επειδή ο Βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα θεώρησε υπεύθυνο για όλα αυτά τον Χουρμουζιάδη, κάλεσε την ελληνική κυβέρνηση να τον ανακαλέσει λόγω της ανάρμοστης συμπεριφοράς του και να διορίσει άλλον υποπρόξενο στο νησί.¹⁰ Τελικά, μετά από μια πεντάμηνη αλληλογραφία ανάμεσα στο Βρετανό τοποτηρητή της Κεφαλονιάς D' Everton, το Βρετανό αρμοστή των Επτανήσων Seaton, το Βρετανό πρεσβευτή στην Αθήνα Lyons και τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών Κ. Θ. Κολοκοτρώνη, ο τελευταίος ενέδωσε στις πιέσεις της βρετανικής πλευράς και απάλλαξε τον Χουρμουζιάδη από τα προξενικά του καθήκοντα στην Κεφαλονιά ως υπεύθυνος για τα «συμβάντα» της 25ης Μαρτίου 1848 και για την «ανάμειξη» του στις υποθέσεις του Ιονίου Κράτους.¹¹

Είναι προφανές από τα παραπάνω η πειθήνια στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής εξαιτίας της δυσκολίας της να αντιταχθεί στις παραινήσεις ή εντολές της Βρετανίας, προκειμένου να υπερασπιστεί η Ελλάδα την εθνική της υπόσταση και τις αλύτρωτες ελληνικές περιοχές. Όσο κι αν μεταγενέστερα διατυπώθηκαν δικαιολογίες από τους υπεύθυνους της ελληνικής κυβέρνησης για την τουλάχιστον επιφυλακτική

αγγλοϊόνιας κυβέρνησης. Για την ίδρυση, λειτουργία και δράση του «Δημοτικού Καταστήματος», βλ. Π. Πετράτος, Ο Ριζοσπαστισμός στην Κεφαλονιά της Βρετανικής Προστασίας. Οι πολιτικές λέσχες του νησιού, ό.π., σσ. 173-251.

10. Γράφει ο Βρετανός πρεσβευτής στον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών: «[...] Η Αυτού Εξοχότης [ο Βρετανός αρμοστής των Επτανήσων] ελπίζει λοιπόν ότι η Ελληνική κυβέρνησις θέλει θεωρήσει αρμόδιον να συμμορφωθή με την αίτησίν του, όπως ο κύριος Χουρμουζιάδης εμποδισθή [από την ελληνική κυβέρνηση] να επανέλθω εις τα χρέη του [στην Κεφαλονιά]», στο Σπ. Λουκάτος, ό.π., σ. 113 (αφ. εγγρ. 12).

11. Κατά τον επετειακό εορτασμό της επόμενης χρονιάς, για να αποφευχθούν προαπειρές με την αγγλοϊόνια κυβέρνηση, το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών χορήγησε άρτια άδεια στο νέο υποπρόξενο Χ. Δ. Φραγκοῦδη, προκειμένου ο τελευταίος να απουσιάσει την ημέρα της επετείου (25 Μαρτίου 1849). βλ. Σπ. Λουκάτος, ό.π., σσ. 85, 117-118 (αφ. εγγρ. 16). Αλλά και δέκα χρόνια αργότερα, το 1859, το ελληνικό υπουργείο έστειλε στην ελληνική προξενική αρχή της Νέκρου (Νέκρο) την άδεια να απουσιάσει από την ελληνική προξενική αρχή η ελάχιστη αγγλική εξέλιξη στην αγγλοϊόνια κυβέρνηση κατά τον εκεί εορτασμό της επετείου της 25ης Μαρτίου, βλ. Σπ. Πλουμίδης, ό.π., σ. 210.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

πολιτική τους – δικαιολογίες όμως που δεν τις δέχονταν οι αγωνιζόμενοι Επτανήσιοι¹² – αναγκάστηκαν (οι πρώτοι) να ομολογήσουν ότι ο λόγος που δεν εκφράστηκαν δημόσια υπέρ του επτανησιακού ενωτικού αγώνα ήταν «τα αισθήματα του σεβασμού και της ευγνωμοσύνης» προς τη Βρετανία, τη «Μεγάλην Ευεργέτιδα Δύναμιν». άλλωστε, υποστήριζαν, «ο αληθής πατριωτισμός πρέπει να συνοδεύεται υπό της πολιτικής φρονήσεως»· γι' αυτό και κράτησαν στάση αναμονής, οπλιζόμενοι «με την υπομονήν του Ιώβ» και περιμένοντας «το πλήρωμα του χρόνου».¹³

Εξάλλου, η ενδοτική στάση της Ελλάδας απέναντι στα κελεύσματα της Βρετανίας και η αδιαφορία της προς τον εθνικοενωτικό αγώνα των Ιονίων φάνηκε περίτρανα και στην περίπτωση των Κεφαλονιτών φυγάδων. Πρόκειται για εκείνους που κατόρθωσαν να δραπετεύσουν από το νησί προς την Πάτρα αμέσως μετά την αποτυχία της ένοπλης εξέγερσης του Σταυρού της 14ης Σεπτεμβρίου 1848,¹⁴ ελπίζοντας ότι το ελεύθερο ελληνικό κράτος θα τους εξασφάλιζε προστασία. Ο αρμοστής των Επτανήσων μέσω του Βρετανού πρεσβευτή στην Αθήνα Lyons απαιτούσε επίμονα από την κυβέρνηση της Αθήνας τον εκτοπισμό αυτών των φυγάδων από την Πάτρα στα ενδότερα του ελληνικού κράτους, επειδή, κατά την εκτίμησή του, τα πρόσωπα εκείνα λόγω της γειννιάσης της Πάτρας με την Κεφαλονιά δε θα σταματούσουν να ενεργούν κατά της αγγλοϊόνιας κυβέρνησης και να προετοιμάζουν νέα εξέγερση.¹⁵ Τελικά, η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Κανάρη, παρά τις έντονες αντιρρήσεις της αντιπολίτευσης και τις επικρίσεις του τύπου,¹⁶ ικανοποίησε

12. «Μη μας προτείνουν εις δικαιολόγησιν το τετριμμένον, ότι δήθεν η κυβέρνησις της Ελλάδος διά να κερδίση την ευμένειαν των Δυνάμεων ώφειλε να αποφυγή παν ό,τι ηδύνατο να θεωρηθή [...] ως υπόθαλψις του ριζοσπαστισμού εν Επτανήσῳ», αναφέρει επτανησιακή εφημερίδα της εποχής, *Φωνή του Ιονίου και Ρήγας*, φ. 34, 23-9-1860, 1β.

13. Πρόκειται για αποσπάσματα από απάντηση που έδωσε μέσα στην ελληνική Βουλή σε σχετική με την ένωση των Επτανήσων επερώτηση ο τότε πρωθυπουργός Αθανάσιος Μιαούλης με την ιδιότητα του υπουργού Εξωτερικών, βλ. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής κατά την πρώτην σύνοδον της εβδόμης βουλευτικής περιόδου*, τ. Α', εν Αθήναις 1861, σσ. 495-498 (συνεδρίαση της 29ης Μαΐου 1861). Προβλ. Σπ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ. 210-212.

14. Για την εξέγερση αυτή με τον εθνικοαπελευθερωτικό και κοινωνικό-ταξικό της χαρακτήρα βλ. Σπυρίδων Γ. Μαλάκης, *Απομνημονεύματα επί της συγχρόνου ιστορίας της Ελλάδος*, επεισόδιον επί ενεργειών δρασάντων τινών προσώπων προς επίτευξιν της Μεγάλης Ιδέας, εν Αθήναις 1895, σσ. 231-270, καθώς και Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *ό.π.*, σσ. 103-178.

15. Στον εκτοπισμό ο Lyons συμπεριέλαβε και εκείνους που είχαν δραπετεύσει από την Πάτρα καταδικασμένοι για πολιτικά αδικήματα. Είχαν δραπετεύσει τον Μάρτιο του 1849, βλ. Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *ό.π.*, σ. 158-164.

16. Εκτός από αθηναϊκές εφημερίδες και στην Κεφαλονιά ο τύπος διαμαρτυρόταν

το αγγλικό αίτημα, συλλαμβάνοντας και απομακρύνοντας τους Κεφαλονίτες φυγάδες από την Πάτρα και μεταφέροντάς τους στο Ναύπλιο, όπου τέθηκαν κάτω από αστυνομική επιτήρηση.¹⁷ Ένας, μάλιστα, από τους φυγάδες, ο οποίος δε μεταφέρθηκε στο Ναύπλιο, αλλά έμεινε στην Αθήνα, ο Σταύρος Μεταξάς, σε επιστολή του που δημοσιεύτηκε και στην εφημερίδα *Αναγέννησις*, ανέφερε ότι η ελληνική κυβέρνηση ανυποχώρητα του αρνήθηκε την έκδοση διαβατηρίου.¹⁸ Αλλά και όταν, δύο μήνες αργότερα, η Βουλή (συνεδρίαση της 26ης Ιουνίου/ 8ης Ιουλίου 1849) μετά από σχετική συζήτηση αποφάσισε την άρση του εκτοπισμού και την παραχώρηση ελευθερίας και προστασίας στους Κεφαλονίτες αγωνιστές, το υπουργείο Εσωτερικών δεν εφάρμοσε την απόφαση.¹⁹ Για άλλη μια φορά η Ελλάδα δεν μπόρεσε να στηρίξει τον επτανησιακό εθνικό αγώνα.

Στο μεταξύ, ως μη μας διαφεύγει το γεγονός ότι από τη δεκαετία του 1840 η ελλαδική πολιτική κινιόταν γύρω από τον αστερισμό της Μεγάλης Ιδέας.²⁰ Επρόκειτο για την κυρίαρχη συνιστώσα της εθνικιστικής ιδεολογίας του ελληνισμού, η οποία μέχρι και τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα ουσιαστικά θα τροφοδοτεί τη νεοελληνική συνείδηση

για τη συμπεριφορά της ελληνικής κυβέρνησης: αυστηρότατη κριτική άσκησε ο ριζοσπάστης αγωνιστής Ιωσήφ Μομφερράτος μέσω της εφημερίδας του *Αναγέννησις*, φ. 14, 9-7-1849, 1αβγ-2α, με το κύριο άρθρο «Αι κατά των προσφύγων αυθαιρεσείαι της Ελληνικής Κυβερνήσεως», ενώ στο φ. 6, 14-5-1849, 4γ της ίδιας εφημερίδας είχε φιλοξενήσει ποίημα του Γ. Μ. [= του ριζοσπάστη Γεράσιμου Μαυρογιάννη] με τον τίτλο «Οι εξόριστοι Κεφαλλήνες».

17. Ο υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Γλαράκης αρνιόταν μέσα στη Βουλή (συνεδρίαση της 26ης Ιουνίου/8ης Ιουλίου 1849) ότι υπήρξε οποιαδήποτε παρέμβαση, πίεση ή εντολή της βρετανικής πρεσβείας προς την ελληνική πλευρά, ενώ ο υπουργός Εσωτερικών Δημήτριος Χρηστίδης ισχυριζόταν ότι δεν είχε διενεργηθεί εκτοπισμός, βλ. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής κατά την δευτέραν σύνοδον της δευτέρας βουλευτικής περιόδου*, τ. Β', εν Αθήναις 1849, σσ. 634-636, 678-680, 726-741. Πρβλ. Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *ό.π.*, σσ. 162-163· Σπ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ. 207-209.

18. Και υπογράμμιζε με έμφαση: «[...] πεπεισμένος ότι και εις αυτήν ακόμη την Τουρκίαν ήθελα εύρει ασφαλέστερον καταφύγιον παρ' ότι η ελληνική κυβέρνησις με εχορήγει». εφ. *Αναγέννησις*, φ. 16, 23-7-1849, 2γ.

19. Βλ. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής κατά την δευτέραν σύνοδον της δευτέρας βουλευτικής περιόδου*, τ. Β', *ό.π.*, σσ. 866-867.

20. Τυπικά η γέννηση της Μεγάλης Ιδέας έχει συνδεθεί με την αγόρευση του Ιωάννη Καλάρη στη Βουλή τον Ιανουάριο του 1844 κατά τη συζήτηση του άρθρου 3 του συντάγματος για την ιθαγένεια. Για το περιεχόμενο, τις μεταμορφώσεις και την ιδεολογική χρήση της Μ. Ιδέας βλ. Βασίλης Κοεμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα: Έκδοση και μεταμόρφωση ενός εθνικο-ιδεολογηματος*, εκδ. Τυπωθήτω, [Αθήνα 2012]· Γι. Ο. Αλκίνο, *Επτανησιακή Επανάσταση και η Μεγάλη Ιδέα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1982, σσ. 406-418· Γιάννης Σιόπερας, *Το "Πρότυπο Βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1988, σσ. 257-271.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

και θα κατευθύνει την πολιτική του ελληνικού κράτους.²¹ Οι ελλαδικές, βέβαια, αλυτρωτικές κινήσεις απέβλεπαν στην απελευθέρωση και ένωση με το ελληνικό κράτος των περιοχών της Θεσσαλίας, της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Κρήτης, ενώ ο χώρος του Ιονίου έμενε ουσιαστικά έξω από τις διεκδικήσεις τους. Ενδιαφέρονταν, φαίνεται, για περιοχές εκτεταμένες και με παραγωγικές-αναπτυξιακές δυνατότητες και όχι μικρές και άγονες, όπως τα Επτάνησα.²² Έτσι, στη βάση αυτή τα νησιά του Ιονίου κατείχαν μια εντελώς περιθωριακή θέση στην ελλαδική συνείδηση.

Άλλωστε, το μηδενικό ή ελαχιστοποιημένο ενδιαφέρον της ελλαδικής πολιτικής για τα Επτάνησα μπορεί να σχετίζεται και με την αντίληψη ότι οι Ιόνιοι γειτνιάζαν περισσότερο με τη Δύση παρά με την Ανατολή, ήταν οι εξευρωπαϊσμένοι Έλληνες που ζούσαν και κινιούνταν μακριά και έξω από τον «ανατολικό» ελληνικό κόσμο.²³ Η ελληνική πρωτεύουσα είχε ξεχάσει τη συμμετοχή και πλούσια προσφορά των Επτανησίων στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του 1821²⁴ και οι Ελλαδίτες πολιτι-

21. Ο Κεφαλονίτης ριζοσπάστης αγωνιστής και δημοσιογράφος Ηλίας Ζερβός Ιακωβάτος, *Αι δύο πρωτεύουσες της Ανατολής κατά το 1858 και 1860 και η διπλωματία μετά της Ελλάδος*, εν Κεφαλληνία 1873, σ. 157, έχει γράψει χαρακτηριστικά: «Εἰς τὰς πολιτικάς συζητήσεις, εἰς τοὺς ἰδιαιτέρους κύκλους, εἰς τὰ μυστικά συμβούλια, ἦτον ἐπίσης [ἡ Μ. Ἰδέα] το ἀντικείμενον περισπουδάστων καὶ ἐμπαθεστάτων λόγων, ἦτον ὁ ἄξων περὶ τοῦ ὁποῦ εστρέφετο πᾶσα ἐνέργεια, ἡ σημαία τῆς ἐκυμάτιζε πλέον καὶ ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς διπλωματίας, [...]».

22. «Τοιούτους τινὰς ηκούσαμεν, τῇ ἀληθείᾳ, προκειμένου λόγου περὶ Επτανήσου, ἣν οἱ πατριῶται οὔτοι θεωροῦσιν ἤδη ξηράν καὶ ἄγονον, νὰ λαλῶσι περὶ τῆς ἐριβώλακος Θεσσαλίας καὶ νὰ μεγαλύνωσι τὰς ἐκτεταμένας καὶ ευφόρους πεδιάδας τῆς», εφ. *Αθηνά*, 11-3-1863.

23. Τα Επτάνησα εκείνη την εποχή αποκαλούνταν «Φραγκονήσια» και «Φραγκιά», βλ. Δημητρίεις, *Γεωγραφία Νεωτερικῇ*, επιμ. Αι. Κουμαριανού, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 248, καθώς και Γεώργιος Τερτσέτης, *Απομνημονεύματα Αγωνιστῶν τοῦ 1821*, επιμ. Ντίνος Κονόμος, Αθήνα 1970, σ. 72.

24. Για τη σημαντική επτανησιακή συμμετοχή και προσφορά στην Επανάσταση του 1821 βλ. ενδεικτικά Ιωάννης Φιλίμων, *Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ. Γ', Αθήναι 1859-1861, σσ. 9-10· Π. Χιώτης, *ὁ.π.*, τ. Α', σσ. 308-600· Σπ. Βερούκιος, *ὁ.π.*, σσ. 173-204· ὁ ἴδιος, *Επτανησιακοὶ παλμοὶ καὶ ἄγῶνες στο 1821*, Θεσσαλονίκη 1971· Κ. Μαχαιράς, *Λευκάς καὶ Λευκάδιοι ἐπὶ Ἀγγλικῆς Προστασίας (1810-1864)*, Ἐταιρεία πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Επτανησιακῶν Μελετῶν, Κέρκυρα 1940. Ανατύπωση: Φιλολογικὸν Ἰνστιτούτον Νότη Καραβία, Αθήνα 1979, σσ. 43-46, 62-75, 78-105· Κωνσταντῖνος Μεταξάς, *Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, ἐν Αθήναις 1878· Σπύρος Δ. Λουκάτος, «Επτανησιακὰ σώματα καὶ ἡ δράσις των κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας», *Μνημοσύνη*, τ. 4 (1972-1973), σσ. 64-83· ὁ ἴδιος, «Κεφαλονίτες καὶ Θιακοὶ, μαχητικοὶ πρωτοπόροι κατὰ τὴν ἐπτανησιακὴν ἐπανάστασιν», *Κεφαλονίτικὰ Χρονικά*, τ. 1 (1976), σσ. 51-63· ὁ ἴδιος, «Κύματα ἐπτανησίων καὶ ἀγωνιστῶν ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας», *Μνημοσύνη*, τ. 14 (1998-2000), σσ. 273-313· Νικόλαος Δ. Τζουγανάτος, «Οἱ Επτανήσιοι ἀγωνιστῆς στὴ μάχῃ τοῦ Λάλα»,

ΙΑΚΩΒΑΤΙΟΣ
ΑΙΜΟΛΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΗΕΟΧΡΙΟΥ

κοί αλλά και οι κάτοικοι της Αθήνας και γενικότερα οι Έλληνες δεν ήθελαν να συνειδητοποιήσουν ότι εκείνη την περίοδο τα Επτάνησα ήταν, σε σχέση με τις άλλες διεκδικούμενες τουρκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές, ο μόνος εθνικά ομοιογενής χώρος²⁵ και επομένως οι προϋποθέσεις επιτυχίας του αλυτρωτικού αγώνα εκεί ήταν ευνοϊκότερες.

Όμως, εκτός από τα παραπάνω, εκτός από την αδυναμία ή την έλλειψη βούλησης της ελληνικής πλευράς να αντιπαρατεθεί στη Βρετανία ήταν, νομίζουμε, και κάτι ακόμη εξίσου σημαντικό. Αναμφίβολα, η ελληνική κυβέρνηση παρακολουθούσε με προσοχή τις εξελίξεις στον ενωτικό αγώνα των Επτανησίων, στεκόταν όμως με επιφύλαξη απέναντι στο ενδεχόμενο ένωσής τους με την Ελλάδα, καθώς διέβλεπε αρνητικές τις επιπτώσεις αυτού του εγχειρήματος για τα κατεστημένα εσωτερικά πολιτικά πράγματα. Οι πρωτοπόροι του ενωτικού αγώνα στα Επτάνησα ήταν οι ριζοσπάστες, οι οποίοι εκτός από εθνικοαπελευθερωτική έδιναν και κοινωνική διάσταση στην έννοια της ένωσης και διακήρυτταν την ανάγκη δημοκρατικής-κοινωνικής ανάπτυξης, καθώς ο ριζοσπαστισμός τους είχε κοινωνικό υπόβαθρο.²⁶ Αυτή ακριβώς η κοινωνική διάσταση τρώμαζε το πολιτικό κατεστημένο της Αθήνας. Γι' αυτό και η ε-

Παρνασσός, τ. ΚΓ' (1981), σσ. 255-284· ο ίδιος, «Η συμβολή των Κεφαλλήνων στην ανάπτυξη της Φιλικής Εταιρείας», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ. 4 (1982), σσ. 236-265· Διονύσιος Ευμορφόπουλος, *Απομνημονεύματα*, εκδ. Τσουκαλά, Αθήνα 1957· Κώστας Καιροφύλλας, *Η Ζάκυνθος και η Ελληνική Επανάσταση*, Εταιρεία προς ενίσχυσιν των Επτανησιακών Μελετών, Κέρκυρα 1938· Ντίνος Κονόμος, «Πρόσωπα και πράγματα της Ελληνικής Εθνεγερσίας στη Ζάκυνθο», *Επτανησιακά Φύλλα*, τ. Η', τχ. 1 (1973).

25. Ο Γερμανός καθηγητής κλασικής φιλολογίας Βερνάρδος Σμιτ, που 2-3 χρόνια πριν από την ένωση των Επτανήσων βρισκόταν στη Ζάκυνθο, μας έχει αφήσει τη χαρακτηριστική πληροφορία: «Ζακυνθινοί, οι οποίοι βρέθηκαν στην Αθήνα την εποχή εκείνη [λίγο πριν από την ένωση], άκουσαν ανθρώπους του λαού να εκδηλώνονται περιφρονητικά με τον ακόλουθο τρόπο: Τώρα θα πρέπει να ενωθούμε με εκείνους τους Φράγκους [τους Επτανησίους δηλαδή]», Βερνάρδος Σμιτ, *Η νήσος Ζάκυνθος. Εντυπώσεις και εμπειρίες*, μτφρ. Σπύρος Α. Κάπαρης-Πλανώτερος, έκδοση «Οι Φίλοι του Μουσείου Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων», Αθήνα 2005, σ. 291.

26. Οι ριζοσπάστες, που εμπνέονταν από τις γαλλικές επαναστάσεις του 1789 και του 1848, θεωρούσαν τη Βρετανική Προστασία παράνομη και ζητούσαν τη χωρίς καθυστέρηση ένωση των Επτανήσων με το ελληνικό κράτος – μια ένωση με εθνικό και κοινωνικό ταυτόχρονα περιεχόμενο, μια ένωση με μια Ελλάδα ανεξάρτητη και δημοκρατική. Για την ιδεολογία του επτανησιακού ριζοσπαστισμού βλ. Γιώργος Γ. Αλυσανδράτος, *Κείμενα για τον Επτανησιακό Ριζοσπαστισμό*, εκδοτική φροντίδα Δημήτρης Αρβανιτάκης, έκδοση Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα 2008· Σπύρος Δ. Λουκάτος, *Η Επτανησιακή Πολιτική Σχολή των Ριζοσπαστών*, έκδοση Συνδέσμου Φιλολόγων Κεφαλονιάς-Ιθάκης, Αργοστόλι 2009· Μαρία Α. Κοτλιά, *Το ριζοσπαστικό κίνημα των Επτανήσων*, Αθήνα Επτάνησα (1848-1864). Το ριζοσπαστικό επτανησιώτικο κίνημα και η ένωση της Επτανήσου, οι κοινωνικο-πολιτικές συνπτώσεις του, η διαδρομή της ένωσης της Επτανήσου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2014· Αγγελική Ν. Γιαννάτου, *Επτανησιακός Ριζοσπαστισμός, 1848-1865*, εκδ. Περίπλους, [Αθήνα 2019].

πιφύλαξή του στο αίτημα των ριζοσπαστών για ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα. Φοβούνταν την προοπτική να ζητήσουν οι Επτανήσιοι ριζοσπάστες ουσιαστικές θεσμικές αλλαγές και ανατροπές κατεστημένων συμφερόντων. Ένας κοινωνικός ριζοσπαστισμός με τις εν δυνάμει ανατρεπτικές του ιδέες μπορούσε να επικρατήσει και να δώσει ανεπιθύμητους για την ισχύουσα στο ελληνικό βασίλειο πολιτικοκοινωνική κατάσταση καρπούς. Αντιλαμβάνονταν, δηλαδή, οι κατεστημένοι πολιτικοί κύκλοι στην Αθήνα «έναν άμεσο κίνδυνο για τη δημόσια τάξη της χώρας και την ασφάλεια του θρόνου».²⁷ Η επικράτηση των ριζοσπαστών πολιτικών στο Ιόνιο και το «πέρασμά» τους στην Αθήνα θα ανέτρεπε το status quo στο ελληνικό βασίλειο, καθώς εκείνοι οι Επτανήσιοι πολιτικοί με τις διακηρύξεις τους για κόμματα αρχών και τις κατηγορίες τους προς το υπάρχον ελλαδικό πολιτικό σύστημα θα δημιουργούσαν μια «νέα τάξη πραγμάτων στην Ελλάδα [...] που, σύμφωνα με ορισμένες από τις θεωρίες τους, θα επιφέρει μια ριζική μεταβολή όχι μόνο στο σύνταγμα αλλά και στην ίδια τη δυναστεία και το θεσμό της μοναρχίας».²⁸

Και αυτή η αντίληψη και νοοτροπία παρέμεναν εδραιωμένες στους Έλληνες πολιτικούς. Γενικότερα, το ελλαδικό πολιτικό κατεστημένο δεν μπορούσε να συμφωνήσει με τη ριζοσπαστική θέση, που επιζητούσε την απελευθέρωση όλων των αλύτρωτων ελληνικών περιοχών και τη συνένωση όλων των Ελλήνων σε ένα εθνικό κράτος δημοκρατικά δομημένο, γιατί ακριβώς ερχόταν σε αντίθεση με το όραμα της Μεγάλης Ιδέας εκείνης της εποχής.²⁹ Έτσι λοιπόν, οι διπλωματικοί παράγοντες της ελληνικής κυβέρνησης στα Επτάνησα ασχολούνταν αποκλειστικά με οικονομικής φύσης ζητήματα και έδειχναν αδιαφορία για την τύχη των Ιόνιων ομογενών τους μέσα στη γενικότερη κατεύθυνση του ελληνικού υπουρ-

27. «Ορισμένες από τις πιο σημαντικές πολιτικές προσωπικότητες της χώρας, όπως ο κ. Μαυροκορδάτος και ο στρατηγός Καλλέργης, δεν διστάζουν να πάρουν ανοιχτά θέση εναντίον αυτής της προοπτικής [της ένωσης των Επτανήσων με την Ελλάδα]. [...] Διαβλέπουν στην προοπτική αυτή έναν άμεσο κίνδυνο για τη δημόσια τάξη της χώρας και την ασφάλεια του θρόνου. [...]», εκτιμά ο Βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα T. Wyse σε αναφορά του προς το υπουργείο Εξωτερικών της χώρας του το Δεκέμβριο του 1858. Για την παραπάνω αναφορά βλ. Γ. Α. Σουρής, «Ο Γλάδστων στα Επτάνησα. Ενωτικό κίνημα και βρετανικά αδιέξοδα», *Τα Ιστορικά*, τχ. 11, (Δεκέμβριος 1989), σσ. 296-297.

28. Από την αναφορά του Βρετανού πρεσβευτή, βλ. ό.π., σ. 297. Και ο Douglas Dakin, *Η ενθρόνιση της Ελλάδας 1770-1923*, μτφρ. Α. Ξανθόπουλος, έκδοση Μορφωτικού Ιδρυματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1982, σ. 143, εκτιμά ότι ο Όθωνας απέσπασε το 1858 «πρόταση» της Αγγλίας για παραχώρηση των Επτανήσων στην Ελλάδα και εξαιτίας του όρου της μη επίθεσης κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ο βασιλιάς αρνήθηκε την ενσωμάτωση στα βασίλειά του εκείνων των «απομακρυσμένων νησιών».

29. Βλ. Η. Πετράτος, *Ο Ριζοσπαστισμός στην Κεφαλονιά της Βρετανικής Προστασίας. Οι πολιτικές λέσχες του νησιού*, ό.π., σσ. 88-89.

γείου Εξωτερικών,³⁰ ή, ακόμη κι όταν διπλωματικές αναφορές από τα Επτάνησα ενημέρωναν την Αθήνα ότι «ο ιονικός λαός στενάζει, παρηγορούμενος μόνον διά της προς την Μητέρα Ελλάδαδ στροφής των βλεμμάτων του» και ότι «από τον πρώτον σχεδόν [Επτανήσιον] έως τον έσχατον άλλη ιδέα δεν τους κατακυριεύει ειμή μόνον η ιδέα της ενώσεως μετά της μητρός Ελλάδος»,³¹ η ελληνική πλευρά δε φαινόταν να αναπροσάρμοζε την πολιτική της.

Εξακολουθούσε η ελληνική πλευρά να κρατά αποστάσεις από τα τεκταινόμενα στα Επτάνησα, παρακολουθώντας βέβαια τις εξελίξεις στο Επτανησιακό Ζήτημα. Παρά τις πιέσεις που προφανώς δεχόταν από Επτανησίους, προτιμούσε να κρατά μια στάση αναμονής, περιμένοντας «το πλήρωμα του χρόνου». Θεωρητικά δηλαδή αποδεχόταν την πολιτική και πρακτική των σφοδρών αντιπάλων του ριζοσπαστισμού, των μεταρρυθμιστών, οι οποίοι μετέθεταν την ένωση των Ιόνιων νησιών στο άδηλο μέλλον, διεκδικώντας από τη Βρετανική Προστασία την άμεση παραχώρηση συνταγματικών μεταρρυθμίσεων.³² Άλλωστε, η ελληνική διπλωματία εξελάμβανε τον ανένδοτο και συνεπή ενωτικό αγώνα των ριζοσπαστών ως πλεκτάνη της Βρετανικής Προστασίας, για να «φέρει [η τελευταία] τον λαόν εις απελπισίαν να κάμη και νέον στασιαστικόν κίνημα», προκειμένου η ίδια να ανακαλέσει τις πρόσφατες συνταγματικές μεταρρυθμίσεις ή να μετατρέψει τα Επτάνησα σε βρετανική

30. Υπογράμμιζε ζακυνθινή εφημερίδα της εποχής: «Καθ' όλην την διάρκειαν της εισέτι ακολουθούσης ανίσου πάλης [όλη δηλαδή την περίοδο του ενωτικού αγώνα] ποίαν ενθάρρυνσιν ελάβομεν [από την ελληνική πλευρά]; [...] Οι εν Επτανήσω πράκτορες της ελληνικής κυβερνήσεως υπήρξαν συχνά οι πλέον θρασείς και ταυτοχρόνως οι πλέον επίβουλοι των αντιπάλων μας», εφ. *Φωνή του Ιονίου και Ρήγας*, φ. 34, 23-9-1860, 1β.

31. Από επιστολές του υποπροξένου στην Κεφαλονιά Ιωάννου Μήλιου προς το Υπουργείο Εξωτερικών τον Αύγουστο και Μάιο αντίστοιχα του 1850, στο Σπ. Λουκάτος, «Εκθέσεις Ελλήνων προξένων στα Επτάνησα κατά την περίοδο της Θ' Ιονίου Βουλής (1850-1851)», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ. 2 (1977), σ. 34, και στο Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *ό.π.*, σ. 256, αντίστοιχα.

32. Πρόκειται για το μετριοπαθές ρεύμα του επτανησιακού ενωτικού κινήματος, το οποίο λόγω του ανέφικτου, κατά την εκτίμησή του, της ένωσης επιζητούσε αλλαγές μέσα στο υπάρχον προστασιανό καθεστώς. Για την ιδεολογία των μεταρρυθμιστών βλ. Άννα Κοντονή, *Φιλελεύθεροι στοχασμοί και δεξίωσή τους στον επτανησιακό χώρο. Ιδεολογία και πολιτική των Μεταρρυθμιστών 1848-1864*, [ανέκδοτη διδακτορική διατριβή], Πάρεο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών - Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σπουδών, Αθήνα 1989· Άννα Κοντονή - Κωνσταντίνος Παπαθανασόπουλος, «Οι πολιτικές και εθνικές ιδέες των μεταρρυθμιστών (1848-1851)», *Πρακτικά Β' Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού «Πολιτισμικές πτυχές του Επτανησιακού αναμεταδόσεις στην υπόλοιπο ελληνικό χώρο, 18ος-20ος αιώνας»* (Αθήνα 1984), Εταιρεία Λεωκαδικών Μελετών Αθήνα 1984, 819· Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, «Εσωκομματικές διαφοροποιήσεις των Μεταρρυθμιστών στην Επτανησο και μια ανέκδοτη επιστολή του Ναπολέοντα Ζαμπελή (1852)», *ό.π.*, σσ. 320-334.

αποικία.³³

Το Επτανησιακό Ζήτημα, βέβαια, συζητήθηκε στην ελληνική Βουλή κάποιες φορές πριν από την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα το 1864. Η πρώτη φορά (συνεδρίαση της 31ης Δεκεμβρίου 1848/12ης Ιανουαρίου 1849) σχετίζεται με τη συζήτηση, μετά από σχετική επερώτηση βουλευτή, για την εξέγερση του Σταυρού στην Κεφαλονιά το Σεπτέμβριο του 1848 και για τον εκτοπισμό των Κεφαλονιτών φυγάδων.³⁴ Και η συζήτηση συνεχίστηκε κατά τη συνεδρίαση της 26ης Ιουνίου/8ης Ιουλίου 1849. Τότε μάλιστα, βουλευτής του ελληνικού Κοινοβουλίου, που εκφράστηκε θετικά υπέρ της κεφαλονίτικης εξέγερσης, πρότεινε να ζητήσει η κυβέρνηση από την Αγγλία την παραχώρηση των Ιόνιων νησιών στην Ελλάδα και την αποστολή ειδικής γι' αυτό το αίτημα επιτροπής της ελληνικής Βουλής στο Λονδίνο – πρόταση όμως που καταψηφίστηκε από τη Βουλή.³⁵

Επανήλθε το Επτανησιακό Ζήτημα στο ελληνικό Κοινοβούλιο κατά τις συνεδριάσεις της 25ης και της 29ης Μαΐου 1861 με αφορμή επερώτηση βουλευτή αν η ελληνική πλευρά αποδεχόταν τον ισχυρισμό του Gladstone ότι οι Έλληνες δε συμφωνούν με την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα. Η απάντηση του πρωθυπουργού Α. Μιαούλη ως υπουργού Εξωτερικών καθησύχαζε τα πνεύματα, καθώς δήλωνε ανάμεσα σε άλλα ότι «ούτε η ελληνική Κυβέρνησις ούτε κανείς των Ελλήνων δύναται ποτε να φρονήση κατά τη ενώσεως ου μόνον των Επτανησίων αλλά και οιασδήποτε άλλης μερίδος της όλης ελληνικής φυλής».³⁶ Αλλά και πάλι δεν προώθησε καμιά συγκεκριμένη ενέργεια.

Στο μεταξύ, έχει αρχίσει η Βρετανία να αναπροσαρμόζει την πολιτική της απέναντι στο Επτανησιακό Ζήτημα, καθώς εκτιμά ότι η παρου-

33. «[...] τα των Ριζοσπαστών κινήματα αγκαλά και να είναι απαύγασμα Ελληνικότητας ψυχής, μολοντούτο είναι της Αγγλικής πολιτικής αποτέλεσμα όπως διά της εξάφειας του Εθνικού τούτου αισθήματος του λαού απ' ενός, και διά της αρνήσεως απ' ετέρου πάσης προς στερέωσιν των παραχωρήσεων θεσμοθεσίας, φέρει τον λαόν εις απελπισίαν να κάμη και νέον στασιαστικόν κίνημα [...] διά να έχη ούτω λόγον, ή τας παραχωρήσεις να αποσύρη ή και την παύσιν της Προστασίας να κηρύξη κατ' αντίθετον όμως τρόπον, δηλαδή να καταστήση την Επτάνησον αποικίαν της Αγγλίας», αναφέρει στο υπουργείο Εξωτερικών ο υποπρόξενος Ιω. Μήλιος το Μάιο του 1850, στο Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *Οι εξεγέρσεις της Κεφαλληνίας κατά τα έτη 1848 και 1849*, ό.π., σσ. 250-257.

34. Για αυτό το ζήτημα βλ. παραπάνω καθώς και τις δικές μας σημειώσεις 15, 16, 17, 18 και 19.

35. Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής κατά την δευτέραν σύνοδον της δευτέρας βουλευτικής περιόδου, τ. Β' ό.π., σσ. 726-741.

36. Για τις συνεδριάσεις της 25ης και της 29ης Μαΐου 1861 βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής κατά την πρώτην σύνοδον της εβδόμης βουλευτικής περιόδου, τ. Α' ό.π., σσ. 459, 495-498.

σία της στον ιόνιο χώρο ούτε ωφέλιμη είναι από στρατηγική άποψη ούτε συμφέρουσα λόγω των συνεχών αντιδράσεων του πληθυσμού και επιζητεί προφάσεις και τρόπους απεγκλωβισμού της από τα Επτάνησα.³⁷ Προσανατολίζεται, λοιπόν, στην παραχώρηση των νησιών προς το ελληνικό κράτος,³⁸ και για να κερδίσει τη συμπάθεια του τελευταίου και για να κατοχυρώσει την επιρροή της σε αυτό.³⁹ Έχουν προηγηθεί σημαντικά γεγονότα, που επηρεάζουν θετικά τη μεταστροφή της Βρετανίας υπέρ της παραχώρησης:⁴⁰ η έξωση του Όθωνα (Οκτώβριος 1862),⁴¹ το εκπληκτικό αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος υπέρ του δευτερότοκου γιου της Βρετανίδας βασίλισσας Βικτωρίας Αλφρέδου ως

37. Ο Βρετανός πρωθυπουργός Palmerston έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι με το Γιβραλτάρ και τη Μάλτα η Μ. Βρετανία δεν είχε πλέον ανάγκη τα Ιόνια νησιά, τα οποία άλλωστε απαιτούσαν μεγάλες δαπάνες για τη συντήρηση της εκεί σταθμευμένης στρατιωτικής δύναμης και των οχυρωματικών έργων των νησιών, βλ. Eleutherios Prevelakis, *British Policy towards the Change of Dynasty in Greece 1862-1863*, Αθήνα 1953, σσ. 85-86.

38. Πρώτη νύξη από την πλευρά της Βρετανίας για την παραχώρηση των Επτανήσων στην Ελλάδα είχε γίνει το 1857: με επιστολή του προς το Βρετανό υπουργό Αποικιών ο αρμοστής των Επτανήσων John Young πρότεινε την αποικιοποίηση της Κέρκυρας και των Παξών υπέρ της Βρετανίας και την ταυτόχρονη παραχώρηση των υπόλοιπων Ιόνιων νησιών στην Ελλάδα, βλ. Π. Χιώτης, *ό.π.*, τ. Β', σσ. 371-376, καθώς και Σπ. Βερούκιος, *ό.π.*, σσ. 349-360. Βλ. επίσης Σπύρος Λουκάτος, «Επικίνδυνη κρίση στο Ενωτικό των Επτανήσων Ζήτημα. Η απόπειρα αποικισμού της Κέρκυρας και των Παξών, 1856-1858», *Κυμοθόη*, τχ. 18 (2018), σσ. 89-114. Αργότερα (1859) η βρετανική εξωτερική πολιτική συζητούσε το ενδεχόμενο της ίδρυσης μιας νέας ελληνικής κρατικής οντότητας, που θα τη συγκροτούσαν τα Επτάνησα, η Ήπειρος, η Θεσσαλία, ίσως και η Κρήτη, με ηγεμόνα τον Αλφρέδο, δευτερότοκο γιο της Βρετανίδας βασίλισσας, βλ. Π. Χιώτης, *ό.π.*, τ. Β', σσ. 504-505.

39. Όπως σωστά έχει εκτιμήσει ο Παναγιώτης Πανάς, *Βιογραφία Ιωσήφ Μομφερράτου*, εν Αθήναις 1888, σ. 28, η Βρετανία προχώρησε στην παραχώρηση των Επτανήσων «το μεν όπως εξέλθω της δυσκόλου εν Επτανήσω θέσεώς της, το δε όπως εδραιώσω την εν Ελλάδι επιρροήν της, ήτις τότε ήτο εις το κατακόρυφον αυτής σημείον».

40. Βλ. Α. Ιδρωμένος, *ό.π.*, σσ. 130-131· Ε. Prevelakis, *ό.π.*, σσ. 73-91. Βλ. επίσης Σπ. Πλουμίδης, «Το Επτανησιακό Ζήτημα στη Βουλή των Κοινοτήτων, 1861-1863. Η ηθική διάσταση», *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου «Η Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα 1864-2004»*, (Αθήνα, 24-27 Φεβρουαρίου 2004), τ. Α', Βουλή των Ελλήνων, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2005, σσ. 230-240, όπου οι συζητήσεις στη Βουλή των Κοινοτήτων για την αγγλική μεταστροφή.

41. Μετά την έξωση του Όθωνα τίποτε δεν εμπόδιζε τη Βρετανία να προχωρήσει στην παραχώρηση των Επτανήσων. Να σημειωθεί εδώ ότι την προηγούμενη χρονιά (1861) ο βασιλιάς Όθωνας είχε απορρίψει βρετανική πρόταση ένωσης των Επτανήσων με την Ελλάδα, επειδή περιείχε τον όρο της «αυστηράς αποχής από πάσης ενεργείας και πάσης επιθέσεως [της Ελλάδας] κατά της γείτονος επικρατείας, ήτοι κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», (Γεώργιος Π. Φιλάρτος, *Ξενοκίνητος Επτανησιακός Επτανησιακός*, 1897, εν Αθήναις 1897, σ. 110), προστεσύνοντας από τους Επτανήσιους, «που θα αποδείχνονταν εξίσου ανυπότακτοι στο καθεστώς του όπως και στο καθεστώς των Βρετανών», (D. Dakin, *ό.π.*, σ. 143).

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΕΘΝΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΠΟΛΟΓΟΥ

προτεινόμενου νέου βασιλιά της Ελλάδας (μέσα Δεκεμβρίου 1862).⁴² Τελικά, η Βρετανία θα καταλήξει στην επιλογή του Γεωργίου Γκλύξμπουργκ, δευτερότοκου γιου του διαδόχου στο θρόνο της Δανίας Χριστιανού – επιλογή με την οποία θα συμφωνήσουν και οι άλλες δυο «Προστάτιδες» Δυνάμεις της Ελλάδας, η Γαλλία και η Ρωσία – και η Βρετανίδα βασίλισσα θα δηλώσει το Δεκέμβριο του 1862 την πρόθεσή της να παραχωρήσει υπό προϋποθέσειςτα Επτάνησα στην Ελλάδα.⁴³ Η ρηματική διακοίνωση του έκτακτου απεσταλμένου της Βρετανίας στην Ελλάδα Henry Elliot προς τον τότε Έλληνα πρωθυπουργό Βούλγαρη περιείχε τον όρο η Ελλάδα «να διατηρήσει την συνταγματικήν μοναρχίαν και να απόσχη πάσης επιθέσεως κατά των γειτόνων επικρατειών [δηλαδή κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας] και να εκλέξη ηγεμόνα καθ' ου ουδεμία βásiμος ένστασις δύναται να αντιταχθή».⁴⁴

Το ελληνικό Κοινοβούλιο ασχολείται με τη βρετανική πρόθεση και πρόταση και το Μάρτιο του 1863 ομόφωνα τάσσεται υπέρ της ένωσης των Επτανήσων με την ελεύθερη Ελλάδα κάτω από το συνταγματικό σκήπτρο του βασιλιά των Ελλήνων Γεωργίου Α'.⁴⁵ Και ενώ η Ιόνια Βουλή, με ηχηρή την απουσία των συνεπών Κεφαλονιτών ριζοσπαστών Ηλία Ζερβού Ιακωβάτου και Ιωσήφ Μομφερράτου, ψηφίζει στις 23 Σε-

42. Παρά την αντίρρηση της βασίλισσας στην υποψηφιότητα του γιου της, ο Palmerston ευνοούσε την υποψηφιότητα αυτήν, και παρά την επίσημη άρνηση του ίδιου του Αλφρέδου να διεκδικήσει τον ελληνικό θρόνο, το ελληνικό πολιτικό σύστημα, αν και γνώριζε ότι το ιδρυτικό Πρωτόκολλο του 1830 απαγόρευε την ανάρρηση στον ελληνικό θρόνο μέλους των βασιλικών οίκων των «Προστάτιδων» Δυνάμεων, προχώρησε στο δημοψήφισμα, όπου θριαμβευτικά προκρίθηκε η υποψηφιότητα του Αλφρέδου. Έτσι, με αυτήν την εύστοχα «παράλογη» πολιτική κίνηση η ελληνική πλευρά πέτυχε να εξασφαλίσει έμμεσα αλλά σαφέστατα τη λαϊκή έγκριση για τη βρετανική παρέμβαση στο ζήτημα της πλήρωσης του ελληνικού θρόνου, με άλλα λόγια πέτυχε το στόχο του Palmerston, που επιζητούσε μέσω της εκλογής του πρίγκιπα Αλφρέδου να εδραιώσει τη βρετανική επιρροή στην Ελλάδα.

43. Δηλώνει ότι, για να ενισχύσει το νέο βασιλιά Γεώργιο Α', επιθυμεί «να ιδή τας [Ιονίους] νήσους ηνωμένας μετά της ελληνικής μοναρχίας και αποτελούσας έν μετά της Ελλάδος κράτος». Σ. Θ. Λάσκαρις, *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Ένωση της Επτανήσου*, εν Αθήναις 1930, σ. 21.

44. Μαρία Μαντουβάλου, *Τα εν Ελλάδι πολιτικά γεγονότα του 1862 και τα εν «Παρνασσώ» κατάλοιπα του Δ. Βούλγαρη*, έκδοση Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός» Αθήναις 1971, σ. 154.

45. Με τις Συνθήκες του Λονδίνου της 1ης/13ης Ιουλίου 1863, 2ας/14ης Νοεμβρίου 1863 και της 17ης/29ης Μαρτίου 1864 καθορίστηκαν τα σχετικά με το νέο βασιλιά και τη δυναστεία του και τα σχετικά με την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα. Βλ. Ι. Α. Ράλλης/Α. Γ. Ράλλης, *Ελληνική Ιστορία 1821-1875*, σσ. 6-8, 14-17. Υπουργείον Εξωτερικών, *Εγγράφη επί των Επτανήσων επί του Επτανήσιου Ζητήματος διαπραγματεύσεις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου*, 1864, σσ. 7-9, 130, 133· Π. Χιώτης, *ό.π.*, τ. Β', σσ. 624-626, 664-668, 737-742.

πτεμβρίου/5 Οκτωβρίου 1863 τη βρετανόπνευστη ένωση,⁴⁶ η ελληνική Βουλή σε επόμενες συνεδριάσεις της (Νοέμβριος 1863, Δεκέμβριος 1863 και Ιανουάριος 1864) συζητά για τα θέματα της ουδετερότητας της Κέρκυρας και των Παξών και της κατεδάφισης των φρουρίων της Κέρκυρας,⁴⁷ θέματα που η Βρετανία, και με τη σύμφωνη γνώμη των υπόλοιπων Μ. Δυνάμεων, έθετε ως αδιαπραγμάτευτους όρους για την τελική παραχώρηση – μια «θρυμματισμένη» παραχώρηση – των Ιόνιων νησιών στην Ελλάδα.⁴⁸

46. Βλ. Π. Πετράτος, *Ο Ριζοσπαστισμός στην Κεφαλονιά της Βρετανικής Προστασίας. Οι πολιτικές λέσχες του νησιού*, ό.π., σσ. 395-403. Το ψήφισμα της Ένωσης από τη Ι΄ Ιόνια Βουλή ήταν τελείως διαφορετικό στη φιλοσοφία του από εκείνο της Θ΄ Ιόνιας Βουλής της 26ης Νοεμβρίου 1850: το ψήφισμα της ΙΓ΄ Βουλής υπήρξε δείγμα συμβιβασμού και υπαναχώρησης, ενώ εκείνο της Θ΄ Βουλής δικαιωματικής απαίτησης και αγωνισικής διεκδίκησης. Για τη σύγκριση των δύο αυτών ψηφισμάτων βλ. Σπ. Λουκάτος, «Τα δύο ψηφίσματα της Ένωσης των Επτανήσων με την Ελλάδα: το πρώτο ψήφισμα των Ριζοσπαστών στην Θ΄ Ιόνια Βουλή και το ψήφισμα της ΙΓ΄ Βουλής. Συγκριτική θεώρηση και αξιολογική αποτίμησή τους», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ. 9 (1999-2003), σσ. 79-95.

47. Βλ. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της εν Αθήναις Β΄ των Ελλήνων Συνελεύσεως*, τ. Β΄, Αθήναι 1863, σσ. 102-103, 301-302, καθώς και τ. Δ΄, Αθήναι 1864, σσ. 108-109, 158, 161, 243, 333, 405, 482.

48. Οι όροι αυτοί προκάλεσαν κύμα αγανάκτησης στα Επτάνησα. Τελικά η ουδετερότητα περιορίστηκε στην Κέρκυρα και στους Παξούς, αλλά η κατεδάφιση των φρουρίων δεν αποτράπηκε, παρ' όλο που οι οδηγίες, που είχε από την ελληνική κυβέρνηση ο Τρικούπης πηγαίνοντας στο Λονδίνο, ήταν να αποδεχτεί τον αφοπλισμό των νησιών όχι όμως την κατεδάφιση των φρουρίων. Η επίσημη από την πλευρά της Βρετανίας αιτιολογία της κατεδάφισης ήταν ότι το ζήτησε η Αυστρία, προκειμένου να συναινέσει στην παραχώρηση των νησιών, αλλά λογικότερη φαίνεται η άποψη ότι θέλησε η αγγλική κυβέρνηση να δώσει «μια μικρή παρηγοριά στους Βρετανούς βουλευτές που θα αποδέχονταν την απώλεια της Προστασίας, εξασφαλίζοντας ότι θα είχε δοθεί ένα καίριο αποκαρτεριστήριο χτύπημα στους Επτανήσιους», R. Holland, D. Merkides, ό.π., σ. 139. Αυτή πάντως η πρακτική της ουδετερότητας και της κατεδάφισης των φρουρίων εξυπηρετούσε την Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς τα εδάφη αυτά αποτελούσαν εξυπηρετούσε της Ηπείρου δε θα είχαν απέναντί τους ελληνικό Σημείο Στρατός. *Διεθνείς σχέσεις και θεσμοί*, έκδοση Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 1995, σσ. 605-606.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Η ΛΗΣΤΕΙΑ ΤΗΣ ΠΕΤΡΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΛΗΣΤΡΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1833-1933)

Στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος το φαινόμενο της ληστείας εμφανίστηκε συστηματικά από το 1833. Μετά τη διάλυση των άτακτων στρατευμάτων του Αγώνα και την προσπάθεια δημιουργίας τακτικού στρατού, πολλοί παλαιοί πολεμιστές, η μόνη τέχνη των οποίων ήταν η τέχνη των όπλων, έμειναν ανεπάγγελτοι και χωρίς κανένα πόρο ζωής. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την απαγόρευση της οπλοφορίας, μετέτρεψε αυτούς τους πολεμιστές σε αντάρτες και ληστές.¹

Η οργάνωση των ληστών βασιζόταν σε ένα μεγάλο δίκτυο σχέσεων. Συνήθως δεν παντρεύονταν και δεν είχαν σχέσεις με γυναίκες. Στο εσωτερικό των ληστοσυμμοριών υπήρχε αυστηρή ιεραρχία, γεγονός που βοηθούσε στην ομαλή λειτουργία τους.² Είχαν αρχηγό, υπαρχηγό και βαθμούχους και εφάρμοζαν έναν άγραφο κώδικα, του οποίου τις διατάξεις ήταν υποχρεωμένοι να τηρούν όλα τα μέλη της συμμορίας.³

Οι ληστές έστηναν το καρτέρι τους σε κλειστό τόπο (κλεισιούρα) ή σε μονοπεράσματα (σύρτες). Όταν εμφανιζόταν το θύμα, βρισκόταν ξαφνικά αντιμέτωπο με τα προτεταμένα όπλα και τις φωνές των ληστών. Η ομάδα κρούσης αφαιρούσε από τον συλληφθέντα τιμαλφή, ρολόγια και χρήματα. Όλα αυτά έμεναν στην ομάδα κρούσης και δεν μοιράζονταν με τα άλλα μέλη της συμμορίας. Ο αιχμάλωτος οδηγούνταν στον αρχηγό.

• Η Όλγα Παχή είναι δρ. Ιστορίας.

1. Γιάννης Κολιόπουλος, «Ληστές και Λησταντάρτες στην Κεντρική Ελλάδα το 1835-1836», *Μνήμων*, 7, 1979, σσ. 118-120.

2. Θεόδωρος Νημάς, «Η ληστοκρατία στη Βορειοδυτική Θεσσαλία από την άπαιστο θέρωσή της (1881) έως το 1930 περίπου», *Αστυνομική Επιστήμη*, 208-209, σ. 482.

3. Γεώργιος Καρούζος, «Ρεντζαίοι. Η ληστεία της Πέτρας», *Αστυνομικά Χρονικά*, 32, 1958. Έκδοσις Αρχηγείου Αστυνομίας Πόλεων, σ. 6412.

γό της συμμορίας, ο οποίος όριζε το ποσό των λύτρων για εξαγορά, ποιοι θα το έφερναν, πώς και πού. Κατά τη διάρκεια της αιχμαλωσίας οι όμηροι θεωρούνταν ιεροί και η συμμορία τους περιποιούνταν. Μόλις εισπράττονταν τα λύτρα, οι όμηροι αφήνονταν ελεύθεροι. Αν όμως δεν δίνονταν τα λύτρα ή αν ειδοποιούνταν η Χωροφυλακή και εμφανιζόταν καταδιωκτικό απόσπασμα, οι όμηροι εκτελούνταν.

Η πρώτη απειλητική εμφάνιση των ληστών και των ληστανταρτών έγινε το καλοκαίρι του 1835 στη Στερεά Ελλάδα.

Τον Ιούνιο του 1835, εβδομήντα πέντε περίπου ληστές, αφού κατέλαβαν τη θέση Σκαλί, δίπλα στο Μεσολόγγι, συνέλαβαν έναν λοχαγό και τριάντα πολίτες, ενώ άλλη συμμορία κατέλαβε τα στενά των Θερμοπυλών και λήστευε τους διαβάτες. Επίσης, τον Αύγουστο του 1835 συμμορία διακοσίων ληστών είχε συγκεντρωθεί στη θέση Ασβέστι Φθιώτιδας, στα σύνορα και απειλούσε τις γύρω περιοχές.

Την έξαρση της ληστείας εκμεταλλεύτηκαν οι οπαδοί του Ιωάννη Κωλέττη, οι οποίοι υποστήριζαν ότι μόνο η επιβλητική προσωπικότητα του αρχηγού τους θα μπορούσε να επιλύσει τέτοιες καταστάσεις.⁴

Οι συνθήκες που ευνόησαν τη ληστεία ήταν: α) η εδαφική σύσταση της Ελλάδας με τα δυσπρόσιτα βουνά, τα ανεξερεύνητα φαράγγια και τις σπηλιές, β) η αδυναμία του επίσημου κράτους να τους καταδιώξει και γ) η υποστήριξη των ληστών από τους πολιτικούς της αντιπολίτευσης.⁵ Οι πολιτικοί για να αποσπάσουν κομματικά οφέλη, χρησιμοποιούσαν τους ληστές ως όργανα πίεσης κατά του κράτους, για ανήθικες πολιτικές επιδιώξεις.⁶ Έτσι, οι ληστές έμπαιναν ελεύθερα στην Αθήνα, συναντιόνταν με βουλευτές και υπουργούς και παράλληλα επιτίθονταν στους στρατώνες, από όπου άρπαζαν όπλα και άλογα.⁷

Χαρακτηριστικό επίσης ήταν ότι πολλές ληστρικές συμμορίες αποτελούνταν από δυσαρεστημένους αγωνιστές της επανάστασης, οι οποίοι αντιδρούσαν στο νέο οικονομικό και κοινωνικό σύστημα της βαυαροκρατίας.⁸ Για παράδειγμα, τον Φεβρουάριο του 1836, ληστρικές

4. Ιωάννης Πετρόπουλος και Αικατερίνη Κουμαριανού, «Περίοδος βασιλείας του Όθωνος 1833-1862», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (στο εξής Ι.Ε.Ε.), Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977, τ. ΙΓ', σ. 56.

5. Γεώργιος Καρούζος, *ό.π.*, σ. 6413.

6. Δημήτριος Μαλέσης, «Αντιθέσεις και εξωθεσμική συναίνεση στο νεοελληνικό κράτος: Η συγκρότηση της κεντρικής εξουσίας και η στρατιωτική πολιτική κατά τη βαυαροκρατία», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 91, 1996, σσ. 175-192.

7. Γεώργιος Καρούζος, *ό.π.*, σ. 6414.

8. Εκτός από τη ληστεία, άλλα φαινόμενα κοινωνικής διαμαρτυρίας κατά την οθωμανική περίοδο ήταν οι μυστικές εταιρείες και τα τοπικά κινήματα. Και τα τρία αυτά φαινόμενα αντανάκλασαν την παλιά, παραδοσιακή κοινωνία. Βλ. Ιωάννης Πετρόπουλος και Αικατερίνη Κουμαριανού, *ό.π.*, σ. 20.

συμμορίες εισέβαλαν σε διάφορα χωριά και εξανάγκασαν τους χωρικούς να επαναστατήσουν κατά της Βαυαροκρατίας. Ταυτόχρονα κατέλαβαν τον Μύτικα Ακαρνανίας και πολιορκήσαν το Μεσολόγγι.

Την περίοδο από τον Δεκέμβριο του 1835 ως τις αρχές του 1836 σημειώθηκαν πολλά ληστρικά κρούσματα στην περιοχή της Ακαρνανίας.⁹

Οι λήσταρχοι με τη μεγαλύτερη δράση στη Στερεά Ελλάδα ήταν ο Παναγής Ρουπακιάς, ο Αθανάσιος Χοσιάδας, ο Γιάννης Γιαταγιάννας, ο Αναστάσιος Καλαμάτας, ο Γεώργιος Πεσλής, ο Μέτσος Μαλισόβας, ο Αθανάσιος Μαλισόβας, ο Βασίλης Μπαϊρακτάρης, ο Νικόλαος Μερεντίτης, ο Δημήτριος Κορκόντζελος και ο Γιαμάς.¹⁰

Η κυβέρνηση, στις 16 Φεβρουαρίου του 1836, εξέδωσε προκήρυξη προς τον λαό της Στερεάς Ελλάδας με την οποία δίνονταν υποσχέσεις αμνήστευσης των ληστών, αν εντός ορισμένης προθεσμίας κατέθεταν τα όπλα και παραδίδονταν στις Αρχές.

Την ίδια περίοδο σημειώθηκαν κινήματα ληστανταρτικά, ενάντια στο καθεστώς και στην Πελοπόννησο. Για την καταπολέμησή τους διορίστηκε ο σύμβουλος Επικρατείας Αναγνώστης Μοναρχίδης, ως έκτακτος επίτροπος στην Αχαΐρηλίδα.

Βασικός στόχος του ήταν η εξόντωση της συμμορίας των αδελφών Χονδρογιάννη, οι οποίοι και σκοτώθηκαν σε κάποια συμπλοκή, το 1836. Αργότερα, στις 8 Απριλίου του 1839, διακόσιοι περίπου ληστές, υπό τους αρχηγούς Ζαμπέκο, Γεωργαράκο και Καλογρή εισέβαλαν στο Γύθειο και ασχολήθηκαν με αρπαγές. Η συμμορία αυτή διαλύθηκε ύστερα από εξέγερση των κατοίκων από τα γύρω χωριά.

Παράλληλα, και στην Αθήνα οι ληστοσυμμορίες τρομοκρατούσαν τους κατοίκους. Χαρακτηριστική περίπτωση η λεηλασία του σπιτιού του αρχηγού της Χωροφυλακής, αντισυνταγματάρχη Ρόσνερ, το 1838.¹¹

Κατά την περίοδο 1846-1847, που πρωθυπουργός ήταν ο Ιωάννης Κωλέττης, οι ληστές λυμαίνονταν τη Στερεά Ελλάδα και την Αττική, καταρρίπτοντας έτσι τους παλαιότερους ισχυρισμούς των οπαδών του Κωλέττη, ότι αυτός θα πάτασσε τη ληστεία.

Το 1846 δώδεκα ληστές λήστεψαν έξι πλοιάρια στις όχθες του Αχελώου, στη Σελασσίνα. Η πράξη αυτή προκάλεσε την έντονη αντίδραση της Αγγλίας, η οποία απαίτησε μεγάλη αποζημίωση από την Ελλάδα.¹²

Την Αττική τρομοκρατούσε ο λήσταρχος Μπίμπης με μία ομάδα εικοσιοχτώ ληστών. Ο Μπίμπης σκοτώθηκε τον Νοέμβριο του 1847 από

9. Γιάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 122.

10. Στο ίδιο, σ. 120.

11. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τ. Γ, Αθήνα, 1934, Έκδοσεις Παρόδος, σ. 801.

12. Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν, τ. 12, Αθήνα, Έκδοσις της Εγκυκλοπαιδικής Επιθεωρήσεως «Ηλίου», χ.χ., σ. 324.

ένα στρατιωτικό απόσπασμα, τα ληστρικά φαινόμενα όμως, συνέχισαν να ταλανίζουν την περιοχή. Για παράδειγμα, στις 19 Νοεμβρίου 1847, έγινε ληστεία στο γενικό ταχυδρομείο Μεγάρων.¹³

Επίσης, τον Δεκέμβριο του 1847, στην Πάτρα, ο λοχαγός Μερεντίτης, άλλοτε οπλαρχηγός του Ι. Κωλέττη, αφού συνέλαβε τον διοικητή της φρουράς, ταγματάρχη Στουρνάρα, έγινε με την ομάδα του κύριος της πόλης, λήστεψε από την Εθνική Τράπεζα 25.000 δραχμές, ζήτησε όλα τα χρήματα του τελωνείου και του δημόσιου ταμείου και αξίωσε από τους τρομοκρατημένους κατοίκους τεράστια ποσά. Οι ένοπλες κυβερνητικές ομάδες κατατρόπωσαν τους ληστές, αλλά ο Μερεντίτης με κάποιους από την ομάδα του βρήκε άσυλο σε αγγλικό πλοίο που διευκόλυνε τη φυγή του. Έτσι έληξε η τριήμερη ληστανταρτική στάση στην Πάτρα, αλλά το επεισόδιο αυτό είχε και πολιτικές συνέπειες.¹⁴

Μία ακόμα ληστεία που απασχόλησε Ελλάδα και Αγγλία συνέβη το 1855. Στις 14 Μαρτίου 1855, έγινε ληστεία στο τσιφλίκι του Άγγλου Edward Noel, στο χωριό Αχμέτ Αγά της Βόρειας Εύβοιας. Η ληστεία αυτή προκάλεσε την οργή του Άγγλου πρεσβευτή στην Αθήνα, ο οποίος επέδωσε αυστηρότατες διακοινώσεις στην ελληνική κυβέρνηση και απαίτησε να αποζημιωθεί ο Νόελ από το ελληνικό δημόσιο, αίτημα που η ελληνική κυβέρνηση όμως, δεν ικανοποίησε.

Το διάστημα 1855 με 1858 έγιναν οι πρώτες αλλαγές στο σύστημα καταδίωξης της ληστείας και ταυτόχρονα σημειώθηκαν από τις κρατικές αρχές οι πρώτες σοβαρές προσπάθειες μελέτης του προβλήματος της ληστείας.

Την ίδια περίοδο κυκλοφόρησαν και δύο μυθιστορήματα με θέμα τη ληστεία. Το 1855 κυκλοφόρησε το έργο του πολιτικού και διοικητή της Εθνικής Τράπεζας, Παύλου Καλλιγά, Ο Θάνατος Βλέκας, και το 1857 το έργο του Edmond About, Οι Βασιλείς των ορέων, το οποίο κυκλοφόρησε στα ελληνικά το 1858.¹⁵

Εκείνη την περίοδο βασιλιάς των Ορέων ήταν ο Χρήστος Νταβέλης (πραγματικό όνομα Χρήστος Νάτσιος), υπαρχηγός του αρχιληστή Μελούνα. Αυτή η ληστρική συμμορία δρούσε, κατά την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου¹⁶ στη Λοκρίδα, Φωκίδα, Βοιωτία, Αττική και Εύβοια.¹⁷

13. Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 7, Εκδόσεις Νίκας, χ.χ., σ. 311.

14. Στο ίδιο, σσ. 311-314 και Βασίλειος Σφυρόρεας, «Περίοδος εσωτερικών ανωμαλιών και εξωτερικών πιέσεων (1847-1853)», *Ι.Ε.Τ.Α.Ε.*, τ. 1, 1973, σ. 1020-1021-4-1925.

15. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *Μερί λυχνών αφάς. Η ληστεία στην Ελλάδα (19ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1994, Εκδόσεις Βάνιας, σ. 217.

16. Τον χειμώνα 1855-1856 η ληστρική συμμορία του Νταβέλη, μαζί με τη συμμορία

Το 1855 απήγαγαν τον Γάλλο υπολοχαγό Μπερτώ. Για την απελευθέρωσή του πήραν ως λύτρα από την ελληνική κυβέρνηση το ποσό των 30.000 δρχ. σε χρυσό. Τον άφησαν ελεύθερο μετά την αποχώρηση των Αγγλογάλλων. Τότε ο Χρήστος Νταβέλης απέκτησε τη φήμη του εθνικού ήρωα και ο κόσμος αναφωνούσε «Ζήτω ο Νταβέλης». Στις 12 Ιουλίου του 1856 εντοπίστηκε από το καταδιωκτικό απόσπασμα η εικοσιτετραμελής ληστρική συμμορία του Νταβέλη. Στη συμπλοκή που έγινε δεκαοκτώ ληστές σκοτώθηκαν, μεταξύ των οποίων και ο Νταβέλης, και έξι συνελήφθηκαν. Το κεφάλι του Νταβέλη, καρφωμένο σε ένα κοντάρι, εκτέθηκε στην πλατεία Συντάγματος στην Αθήνα. Όλοι οι «αποτροπιαστικοί ηρωισμοί» του Νταβέλη αποτέλεσαν αντικείμενο για λαϊκά αναγνώσματα¹⁸ και θεατρικά έργα. Ο λαϊκός ζωγράφος Θεόφιλος αργότερα, ζωγράφησε τον Νταβέλη γενειοφόρο, με μουστάκι, φουστανελοφόρο και αρματωμένο. Ο πίνακας βρίσκεται στη Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου.

Αξίζει να τονίσουμε ότι στη λαϊκή συνείδηση η ληστεία τότε ταυτιζόταν με μία πράξη ηρωισμού και λεβεντιάς και ήταν ο βασικός τρόπος κοινωνικής διαμαρτυρίας.¹⁹ Γι' αυτό και ο ελληνικός λαός, μέχρι το αποτρόπαιο έγκλημα στο Δήλεσι, το 1878, περιέβαλε τους ληστές με συμπάθεια, η οποία και ήταν η κυριότερη αιτία διατήρησης της ληστείας.²⁰

Μετά την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα, το 1864, το πρόβλημα της ληστείας εμφανίζεται έντονα και στη Λευκάδα, η οποία αποτελούσε προέκταση της Στερεάς Ελλάδας.²¹ Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι τον Αύγουστο του 1865 η Ελοϊσία Βαλαωρίτη, σε επιστολή της προς τον βουλευτή και ποιητή Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, τον συμβούλευε να φύγει από τη Μαδουρή, όπου βρισκόταν και να επιστρέψει στην πόλη για λόγους ασφάλειας, εξαιτίας των ληστών που λυμαίνον-

του Κακαράπη και του Καλαμπαλίκη απήγαγαν τρία μέλη της οικογένειας του Νικόλαου (Νικολού) Βουδούρη, βουλευτή και μεγαλοκτηματία της Χαλκίδας. Βλ. Δημήτρης Λάμπρου, *Ο σύντομος χειμώνας της Ληστοκρατίας*. Αθήνα 2016, Εκδόσεις Λεξίτυπον.

17. Στέφανος Παπαδόπουλος, «Ο Κριμαϊκός πόλεμος και ο ελληνισμός», *ΙΕΕ*, τ. Π', ό.π., σ. 165.

18. Σχετικά με το ελληνικό ληστρικό λαϊκό μυθιστόρημα βλ. Χρήστος Δερμεντζόπουλος, *Συλλογικές παραστάσεις και νοοτροπίες στο ελληνικό λαϊκό μυθιστόρημα (1900-1930)*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 1994, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης.

19. Οι κοινωνικοί ληστές αντιμετωπιζόνταν σαν εγκληματίες από το κράτος, αλλά ο λαός τους έβλεπε σαν ήρωες, εκδικητές, αγωνιστές υπέρ της δικαιοσύνης. Βλ. Riki Van Boeschoten, «Κλεφταρματολοί, ληστές και κοινωνική ληστεία», *Μνήμων* 43, 1991, σ. 10.

20. Παύλος Καλλιγάς, *Οάγος Βλέκας*, εν Αθήναις 1923, σσ. 18-19.

21. Την περίοδο 1862-1870 υπήρξε μεγάλη ληστρική δραστηριότητα στη Φθιώτιδα. Μάλιστα το 1867 δημιουργήθηκε έντονη αντικατάθεση της Βουλής σχετικά με το πρόβλημα της ληστείας στη Φθιώτιδα. Βλ. *Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής*, εν Αθήναις 1868, Περίοδος Α', Σύνοδος Γ', Συνεδρίασις Κ', 25-10-1867, σσ. 85-90.

νταν την Ακαρνανία και οι οποίοι αναμφίβολα περνούσαν και στη Λευκάδα και δρούσαν.²² Γενικά, όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του Α. Βαλαωρίτη με τη γυναίκα του, οι κάτοικοι της Λευκάδας αισθάνονταν πολιορκημένοι από τους ληστές.²³

Ένα σημαντικό ληστρικό περιστατικό, το οποίο σημειώθηκε τον Ιούλιο του 1866, ήταν η απαγωγή και αιχμαλωσία του βουλευτή Τριφυλίας, Σωτήριου Σωτηρόπουλου, ο οποίος μετά την απελευθέρωσή του, συνέγραψε βιβλίο, στο οποίο περιέγραψε αναλυτικά την περιπέτειά του καθώς και πολλές ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τις ληστείες στην Πελοπόννησο.²⁴

Κατά τη διάρκεια της Κρητικής Επανάστασης (1866–1869) πολλοί ληστές πήγαν στην Κρήτη και αγωνίστηκαν. Μετά τη λήξη της επανάστασης αυτές οι ομάδες ληστών επέστρεψαν στην Ελλάδα, όπου συνέχισαν τη δράση τους.²⁵

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι η διαρκής προετοιμασία επαναστατικών κινημάτων στις υπόδουλες ελληνικές επαρχίες συντηρούσε και αύξανε το φαινόμενο της ληστείας, γιατί πολλοί αντάρτες ενάλλασσαν τον ρόλο του ληστή με τον ρόλο του εθνικού αγωνιστή. Έτσι, η αποτυχία της επανάστασης στην Κρήτη και η ματαίωση ανάλογων κινημάτων στην Θεσσαλία και Μακεδονία είχαν ωθήσει στη ληστεία πολλούς αντάρτες.²⁶

Στις 2 Μαρτίου του 1869, πριν ακόμα ο πρωθυπουργός Θρασύβουλος Ζαΐμης διαλύσει τη Βουλή και προκηρύξει εκλογές,²⁷ ο Αρ. Βαλαω-

22. Πάνος Ροντογιάννης, *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος*, τ. Β', Αθήνα 2006. Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, σ. 612.

23. Στο ίδιο, σ. 614.

24. Σωτήριος Σωτηρόπουλος, *Τριάκοντα εξ ημερών αιχμαλωσία και συμβίωσις μετά ληστών*, Αθήναι, 1867 και *Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν*, ό.π., σ. 324.

25. Χαρακτηριστικά είναι τα στοιχεία από την επιστολή του Αρ. Βαλαωρίτη στη γυναίκα του Ενετία, στις 5 Ιανουαρίου 1869. Συγκεκριμένα, ανέφερε ότι ομάδα σαρανταεπτά ληστών από την Ακαρνανία, που ταξίδευε με το πλοίο της γραμμής για την Πρέβεζα, του έγραψε να πάει να τους παραλάβει για να μην πέσουν στα χέρια των Τούρκων. Ο ποιητής με τον Έπαρχο Λευκάδας και τον Αστυνόμο έσπευσε να επικοινωνήσει μαζί τους έξω από το λιμανάκι του Κάστρου της Αγίας Μαύρας. Η τριχυμία όμως τον εμπόδισε. Οι ληστές πήγαν στην Πρέβεζα, όπου ενώθηκαν με άλλους και ταλαιπωρούσαν τη Δυτική Ελλάδα και τη Λευκάδα για πολύ καιρό. Βλ. Πάνος Ροντογιάννης, ό.π., σ. 613.

26. Ευάγγελος Κωφός, «Περίοδος περισυλλογής (1869-1875)», *Ι.Ε.Ε.*, ό.π., τ. ΙΓ', σ. 307.

27. Ο Θρασύβουλος Ζαΐμης διέλυσε τη Βουλή, στις 15 Μαρτίου 1869 και προκήρυξε εκλογές που θα άρχιζαν την Παρασκευή 16 Μαΐου και θα τελείωναν τη Δευτέρα 19 Μαΐου. Η νέα Βουλή θα άρχιζε τις εργασίες της στις 5 Ιουνίου του 1869. Βλ. Ολγα Παχύ, *Ο Πολυχρόνιος Β. Κωνσταντάς και η πολιτική ζωή της Κέρκυρας το 19ο αιώνα*, Κέρ-

ρίτης σε επιστολή του από τη Λευκάδα, προς τη γυναίκα του Ενετία έγραφε μεταξύ των άλλων ότι πολλοί από τους ληστές διακηρύτταν υπέρ της δημοκρατίας και έκαναν κατήχηση στον κόσμο ενάντια στη βασιλεία. Φημολογούνταν μάλιστα ότι οι ληστές ή θα ήταν υποψήφιοι στις επόμενες εκλογές ή θα διεύθυναν τις εκλογές, γιατί ήλπιζαν να σχηματίσουν μία Βουλή φιλική προς αυτούς, η οποία θα τους αμνήστευε.²⁸

Στις 30 Μαρτίου του 1870, η συμμορία του Τάκου και Χρήστου Αρβανιτάκη συνέλαβε κοντά στη πεδιάδα του Μαραθώνα, στο Πικέρι, μία παρέα ξένων περιηγητών. Επρόκειτο για τον λόρδο και τη λαίδη Muncaster, τον νεαρό φίλο τους Frederick Vyner, τον δικηγόρο της Εταιρείας των Σιδηροδρόμων Edward Lloyd, τη σύζυγό του και την κόρη τους, τον γραμματέα της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα, Edward Herbert και τον γραμματέα της ιταλικής πρεσβείας στην Αθήνα, κόμη Albert Boyl.²⁹

Την αμέσως επόμενη ημέρα, ο Υπουργός Εξωτερικών Σπυρίδων Βαλαωρίτης με τηλεγράφημά του ενημέρωσε τους πρέσβεις της Αγγλίας στο Λονδίνο και στη Φλωρεντία, αναφέροντας ότι η ελληνική κυβέρνηση καταβάλλει προσπάθειες για απελευθέρωση των ομήρων.³⁰

Ο Τάκος Αρβανιτάκης, αρχηγός της συμμορίας, διαμήνυσε στην κυβέρνηση ότι απαιτούσε 50.000 δρχ. ως λύτρα και τη χορήγηση αμνηστίας. Η αγγλική πρεσβεία δέχτηκε τους όρους, αλλά η κυβέρνηση έστειλε στρατιωτικό απόσπασμα για την ανακάλυψη και σύλληψη των απαγωγέων. Οι ληστές, αφού πρώτα απελευθέρωσαν τις γυναίκες, κατευθύνθηκαν προς τον Ωρωπό. Στις 9 Απριλίου οι άνδρες του αποσπάσματος συνάντησαν τους ληστές στο Δήλεσι, παραθαλάσσια περιοχή, βόρεια του Ωρωπού. Οι ληστές τότε σκότωσαν τους τέσσερις ομήρους και προσπάθησαν να διαφύγουν. Από τους πυροβολισμούς σκοτώθηκαν δέκα στρατιώτες και είκοσι ληστές, ανάμεσά τους και ο Χρήστος Αρβανιτάκης. Συνελήφθησαν εννέα ληστές, οι οποίοι στη συνέχεια καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν με λαιμητόμο. Ο Τάκος Αρβανιτάκης κατάφερε να διαφύγει.

Στις 14 Απριλίου ο Υπουργός Εξωτερικών της Αγγλίας, λόρδος Clarendon με επιστολή του στον πρεσβευτή της Ελλάδας στο Λονδίνο, αφού τον ενημερώνει για τη δολοφονία των τεσσάρων αιχμαλώτων, εκφράζει τη δυσσάρεσκέιά του για τους χειρισμούς της ελληνικής κυβέρνησης.³¹

κυρά 2009. Εκδόσεις Απόστροφος, σ. 68.

28. Πάνος Ροντογιάννης, ό.π., σ. 613.

29. Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος, ό.π., σσ. 401-402.

30. Έγγραφο περί της διαπραχθείσης ληστείας επί της οδού Μαραθώνος, Υπουργείου Εξωτερικών, 1871. Εθνικών Τυπογραφείον, έγγραφο υπ' αριθμ. 1.

31. Στο ίδιο, έγγραφο υπ' αριθμ. 32.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΜΟΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΜΑΡΤΙΟΥ 2010

Εξαιτίας της διεθνούς καταρράκωσης του κύρους της Ελλάδας, ο πρωθυπουργός Θ. Ζαΐμης παραιτήθηκε. Τελικά η Ελλάδα εξέφρασε τη λύπη της στις κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Ιταλίας και κατέβαλε σε κάθε μία από τις οικογένειες των θυμάτων το ποσό των 22.000 λιρών.³²

Στη συνέχεια εξαπολύθηκε ανελέητο κυνηγητό εναντίον των ληστών. Μέσα σε τρεις μήνες πάνω από πενήντα ληστές είχαν εξοντωθεί ή συλληφθεί, ενώ πολλοί κατέφυγαν στο τουρκικό έδαφος.

Η νέα κυβέρνηση του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου ψήφισε στις 27 Φεβρουαρίου 1871 τον ΤΟΔ' (374) νόμο «Περί καταδιώξεως της ληστείας» και στις 29 Μαΐου 1871 τον ΥΠΕ' (415) νόμο «Περί τροποποιήσεως άρθρων τινών περί καταδιώξεως της ληστείας νόμου». Σύμφωνα με αυτούς τους νόμους επιβαλλόταν θανατική ποινή σε επικηρυγμένους αρχηγούς συμμοριών και τα ισόβια δεσμά στα μέλη, ενώ με θάνατο τιμωρούνταν όσοι απήγαγαν άτομα. Επίσης, σοβαρές ποινές προβλέπονταν για όσους περιέθαλπαν ή είχαν επαφή με ληστές.³³ Έτσι, το αμέσως επόμενο διάστημα παρατηρήθηκε μία μικρή μείωση της ληστρικής δραστηριότητας.³⁴

Μάλιστα, σε εφαρμογή αυτών των νόμων επικηρύχθηκαν διάφοροι ληστές, η επικήρυξη των οποίων δημοσιευόταν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και το ποσό της επικήρυξης ήταν 500 δραχμές για την υπόδειξη του κρησφύγετου και 1000 δραχμές για τη σύλληψη ή τον φόνο. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1873 επικηρύχθηκαν οι ληστές, Απόστολος Μαργαζής, Ευάγγελος Τάχιας και Κωνσταντίνος Τσιανής.³⁵

Μετά την αποτυχημένη επανάσταση στη Μακεδονία, το 1878, οι περισσότερες από τις ελληνικές ανταρτικές ομάδες, που είχαν πάρει μέρος στις επιχειρήσεις, πέρασαν στη ληστρική δραστηριότητα. Έτσι, τα ληστρικά σώματα του Παναγιώτη Καλόγηρου, του Κ. Κουκούλη, του Γκανιά, του Ευθ. και Αλ. Παλαβού και πολλών άλλων λυμάνονταν τον μακεδονικό χώρο. Το γεγονός αυτό επηρέασε αρνητικά τη δημογραφική εξέλιξη των χωρών της Μακεδονίας.³⁶ Αξιοσημείωτη απαγωγή στον μακεδονικό χώρο είναι το επεισόδιο της αιχμαλωσίας του Άγγλου ταχ-

32. Pierre de Broche des Combes, «Η πορεία του Ιάκωβου Πολυλά ως τη δημοσίευση του «Κώδωνος» (1850-1870)», *Δελτίον Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας*, αρ. 12/1975, σ. 73. Gunnar Hering *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα (1821-1936)*, τ. Α', Αθήνα 2006. Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τράπεζας, σ. 618.

33. Εφημερίς της Κυβερνήσεως (στο εξής ΦΕΚ), αρ. 5/01-03-1871 και αρ. 21/01-06-

34. Ευάγγελος Κωρός, *ό.π.*, σσ. 308-309.

35. ΦΕΚ Α' αρ. 10/10-4-1873 και αρ. 12/20-4-1873.

36. Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, «Πολλές ληστείες, δολοφονίες στην Μακεδονία μετά την επανάσταση του 1878. Διαπιστώσεις και συμπεράσματα από τη μελέτη των πηγών», *Βαλκανικά Σύμμεκτα*, 2, Θεσσαλονίκη 1983.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΛΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

ματάρχης Synges τον Φεβρουάριο του 1880, στο αγρόκτημά του στη Βέροια, από τη συμμορία του λήσταρχου Νίκου Ρεντινιώτη. Ο αιχμάλωτος ελευθερώθηκε μετά την καταβολή 12.000 λιρών ως λύτρα.³⁷

Στις 2 Δεκεμβρίου 1880 ψηφίστηκε ο ΩΞΗ' (868) νόμος «περί καταδίωξεως της ληστείας», ο οποίος συμπληρώνει τους ΤΟΔ' και ΥΠΕ' νόμους του 1871.³⁸

Η προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα, το 1881, συνοδεύτηκε από τη δράση ληστρικών κυκλωμάτων στα θεσσαλικά βουνά. Το φαινόμενο της ληστείας στη Θεσσαλία σχετίζεται και με το αγροτικό πρόβλημα και συγκεκριμένα με τη δυσανεμία του αγροτικού κόσμου, αφού οι περισσότερες οικογένειες δεν διέθεταν αγροτικές ιδιοκτησίες. Επιπλέον, η αδυναμία χρησιμοποίησης των εθνικών γαιών ως βοσκοτόπια, ενίσχυσε τη ληστρική συμπεριφορά.³⁹

Το 1893 επικηρύσσονται πολλοί ληστές. Συγκεκριμένα, δημοσιεύεται η επικήρυξη σαραντατριών ληστών, με επτά βασιλικά διατάγματα του βασιλιά Γεωργίου, ύστερα από πρόταση του Υπουργού Εσωτερικών Δημητρίου Ράλλη.⁴⁰

Το 1907 μεγάλη δύναμη στην περιοχή των Τρικάλων είχε η εικοσαμελής ληστοσυμμορία των Σκουπραίων,⁴¹ με αρχηγό τον Γεώργιο

37. Ιωάννης Κολιόπουλος, «Η θέση των Ελλήνων στη Μακεδονία από το 1881 ως το 1896», *ΙΕΕ*, τ. ΙΔ', ό.π., σ. 219.

38. ΦΕΚ Α' αρ. 119/5-12-1880.

39. Γεώργιος Πλουμίδης και Νικόλαος Αναστασόπουλος, «Ληστρικές συμπεριφορές στις αρχές του 20ου αιώνα: το παράδειγμα του νομού Ιωαννίνων», *Πρακτικά Γ' Συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*, Βουκουρεστί, 2006.

40. Επικηρύχθηκαν οι: Αθανάσιος Παπακυριτζόπουλος, αρχηγός ληστρικής συμμορίας και τα μέλη της συμμορίας του Μήτσος Πιστόλης, Ιωάννης Τεμπέλης και Γεώργιος Ζάκας, Ιωάννης Τσουλής, αρχηγός ληστρικής συμμορίας και τα μέλη της συμμορίας του Κώστας Σαϊντάς και Βασίλειος Τάτσης, Γεώργιος Δράκας, αρχηγός ληστρικής συμμορίας, Κωνσταντίνος Σταθόπουλος, Θωμάς Βαλλάς, Στυλιανός Γερομήτρος, Αθανάσιος Γερομήτρος, Επαμεινώνδας Νικολάου, Χαράλαμπος Μητράκος, Μήτρος Χρόνης, Μήτρος Λιάλλος, Γεώργιος Αλεξίου, Κωνσταντίνος Βέλλιος, αρχηγός ληστρικής συμμορίας, Αναστάσιος Ζυγογιάννης, Μήτρος Γιώτης, Ηλίας Λαμπέρας, Τόλλιος Καραδήμος, Χρήστος Παππάς, Νικόλαος Σουλιώτης, Σωτήριος Καραγκούνας, Σπύρος Μαργώνης, Αριστείδης Καπράλος, Ανδρέας Μητάλας, Γεώργιος Ντουράκης, αρχηγός ληστρικής συμμορίας, Βασίλειος Ζουμπούκης, Μάρκος Αρβανίτης, Γκέκας, Σκοτίδας, Δημήτριος Ρατζοδήμος, Ιωάννης Μπουνταλάς, Ιωάννης Σαράβας, Βασίλειος Ξεβράκωτος, Νικόλαος Βασσούχας, Δημήτριος Σπανός, Βασίλειος Μαντζούρας, Ευθύμιος Γάκης και Κωνσταντίνος Παπαγιάννης. Βλ. ΦΕΚ Α', αρ. 11/15-6-1893, αρ. 115/18-6-1893, αρ. 116/21-6-1893, αρ. 121/30-6-1893, αρ. 126/6-7-1893, αρ. 146/31-7-1893 και αρ. 180/15-1-1893.

41. Στις 18 Φεβρουαρίου 1906 οι δύο αδελφοί Σκουπραίοι, Νικόλαος και Γεώργιος, ληστές πουλόρηδες στο χωριό Καλαμώτα, ζήτησαν να τους αναγνωριστεί τουλάχιστον 100.000 δραχμές, με την προϋπόθεση να τους δοθούν 10.000 δραχμές. Στις 11 Αυγούστου 1907 απήγαγαν τον Αθ. Μ. Μανώλη από το Ορθοβούνι Καλαμπάκας, τον οποίο απελευθέρωσαν, αφού

Σκουπραίο, ο οποίος αποκεφαλίστηκε, στις 20 Αυγούστου του 1910.⁴²

Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους η ληστεία παρουσίασε έξαρση στις Νέες Χώρες και ιδιαίτερα στην Ήπειρο, όπου τα κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά ευνόησαν την υποδαύλιση της ληστείας και την έξαρση της παραβατικότητας γενικότερα. Την περίοδο αυτή πρωταγωνιστούσαν οι ληστές: Νίκος Σκαρτσώρας, Κωνσταντίνος Μπλαντέμης,⁴³ Μήτρος Τζατζάς,⁴⁴ καπετάν Γιάννης Καρατζοβάλης, Θωμάς Καντάρας, τα αδέλφια Λεωνίδας Μπαμπάνης,⁴⁵ και Πάντος (Παναγιώτης) Μπαμπάνης,⁴⁶ Περικλής Παπαγεωργίου,⁴⁷ υπαρχηγός του περιβόητου Φώτη

έλαβαν λύτρα 400 δραχμές. Στις 20 Ιανουαρίου 1908 οι Σκουπραίοι σε συνεργασία με τον Χρ. Ζήνδρο συνέλαβαν τους Βασίλειο και Μιχαήλ Σακελλαρίου στο Νεοχώρι Τρικάλων ζητώντας για την απελευθέρωσή τους 30.000 δραχμές. Οι ληστές καταδιώχθηκαν από απόσπασμα της χωροφυλακής και του στρατού. Σε συμπλοκή που έγινε στη θέση Κουτσοφλιανή της Βερδικούσας Ελασσόνας σκοτώθηκε ο ληστής Ζήνδρος και τραυματίστηκε ο Γεώργιος Σκούπρας. Οι αιχμάλωτοι ελευθερώθηκαν, ενώ το κεφάλι του Χρ. Ζήνδρου μεταφέρθηκε στα Τρίκαλα για αναγνώριση. Τον Ιούλιο του 1908 οι Σκουπραίοι έσφαξαν στη θέση Μεσοβούνι Ανθούσας Ασπροπόταμου τον Μπίτη Πέρκα και τον Ευάγγελο Τζάνη. Τον ίδιο μήνα συνέπραξαν με τη συμμορία των Μποτάσιδων και τρομοκρατούσαν την περιοχή Γριζάνου-Νεοχωρίου-Φαρκαδόνας. Το 1909 απήγαγαν εύπορους χωρικούς και ζητούσαν λύτρα για την απελευθέρωσή τους. Στην αντίθετη περίπτωση απέκοβαν ένα αυτί ή χέρι των θυμάτων τους και το απέστελναν στους συγγενείς, εξαναγκάζοντάς τους να πληρώσουν τα λύτρα. Στις 9 Μαρτίου 1910 οι Σκουπραίοι εισέβαλαν στην Καλομοίρα, μπήκαν στο σπίτι του Ιωάννου Παπαδημητρίου και τον απήγαγαν μαζί με τα τρία παιδιά του. Απήγαγαν επίσης και τους δύο αδελφούς Αυγέρου ζητώντας 4.000 δραχμές ως λύτρα για την απελευθέρωσή τους. Βλ. Μαρούλα Κλιάφα Τρίκαλα: από τον Σείφουλλάχ ως τον Τσιτσάνη. Οι μεταμορφώσεις μιας κοινωνίας όπως αποτυπώθηκαν στον τύπο της εποχής, τ. Α' 1881-1910, Αθήνα 1996, Κέρδος.

42. Θεόδωρος Νημάς, *ό.π.*, 209, 2001, σσ. 612-613.

43. Ο Κωνσταντίνος Μπλαντέμης, αρχηγός της συμμορίας, η οποία διέπραξε τη ληστεία στην αμαξοστοιχία Αθηνών-Θεσσαλονίκης, στις 10 Απριλίου 1924, και αποκόμισε κέρδη 1.500.000 δραχμές, εκτελέστηκε στις 12 Ιουλίου του 1924 από τον συνεργάτη του Βαγγέλη Κατσέλη, ο οποίος επωφελήθηκε από την ευνοϊκή νομοθετική ρύθμιση, η οποία προέβλεπε χορήγηση αμνηστίας σε όποιον ληστή σκότωνε άλλον, και απόδοση των χρημάτων της επικηρύξης. Βλ. Σταύρος Μαλαγκονάρης, «Η πρώτη ληστεία τρένου έφερε την εξόντωση των ληστών», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 2-4-2017.

44. Ο Μήτρος Τζατζάς θεωρούνταν ο «πατριάρχης της ληστοκρατίας». Μαθητές του ήταν οι Ρεντζάιοι και οι Κουμπάιοι. Αρχισε τη δράση του το 1910 περίπου. Η πενταμελής συμμορία του αιχμαλώτισε στις 8 Σεπτεμβρίου 1929, τον γεροϋσιαστή Σωτήρη Χατζηγάκη, τον γιατρό Κ. Ζάχο, τον Αθ. Μπαλιάκο και τον Ραφτάκο. Τους απελευθέρωσαν στις 15 Σεπτεμβρίου 1929. Ο Μήτρος Τζατζάς σκοτώθηκε στις 22 Μαρτίου 1930 στο χωριό Ελάτεια της Λάρισας. Ήταν επικηρυγμένος με 1.500.000 δρχ. Μαζί του σκοτώθηκε και ο ληστής Τάκης Ζαμπούρας, επικηρυγμένος με 1.000.000 δρχ. Βλ. Θεόδωρος Νημάς, *ό.π.*, 210, 2001, σσ. 767-768.

45. Το Λεωνίδας Μπαμπάνης, διεφύλακτος σύλληψης, σκοτώθηκε στις 22 Μαρτίου 1930 στο χωριό Ελάτεια της Λάρισας. Ήταν επικηρυγμένος με 1.500.000 δρχ. Μαζί του σκοτώθηκε ο ληστής Τάκης Ζαμπούρας, επικηρυγμένος με 1.000.000 δρχ. Βλ. Θεόδωρος Νημάς, *ό.π.*, 210, 2001, σσ. 767-768.

46. Ο Πάντος Μπαμπάνης σκοτώθηκε στις 21 Σεπτεμβρίου του 1925 στον Όλυμπο.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Γιαγκούλα.⁴⁸ Το 1916 επικηρύχτηκαν δύο φυγόδικοι ληστές.⁴⁹

Στις 31 Μαρτίου 1918 ψηφίστηκε ο 1227 νόμος «Περί επεκτάσεως των διατάξεων των νόμων ΤΟΔ', ΥΠΕ' και ΩΞΗ' περί καταδιώξεως της ληστείας και επί των αδικημάτων της στάσεως, ανυποταξίας και αντιστάσεως της στρατιωτικής ποινικής νομοθεσίας». Με το Βασιλικό Διάταγμα της 26ης Απριλίου 1919, ετέθησαν σε ισχύ για όλο το ελληνικό κράτος, οι νόμοι ΤΟΔ'/1871, ΥΠΕ'/1871, ΩΞΗ' /1880 και 1127/1918. Οι νόμοι αυτοί θα ίσχυαν μέχρι τις 31 Μαΐου του 1920 και με το Β.Δ. της 16ης Μαΐου 1920 θα ίσχυαν μέχρι τις 31 Μαΐου 1921.⁵⁰

Στο διάστημα αυτό δημοσιεύτηκε η επικήρυξη δεκαεννέα ληστών με βασιλικά διατάγματα, ύστερα από πρόταση του Υπουργού Εσωτερικών.⁵¹

Μεγάλη αύξηση της ληστρικής δράσης παρατηρήθηκε κατά την περίοδο 1923 με 1928, οπότε η ληστεία υπερείχε αριθμητικά ανάμεσα στα αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου.⁵²

από το απόσπασμα του μοιράρχου Περάκη. Μαζί με τον Μπαμπάνη σκοτώθηκαν ο Φώτης Γιαγκούλας και ο Κώστας Τσιαμίτας. Στις τσάντες του Γιαγκούλα και του Μπαμπάνη βρέθηκαν χρήματα, κοσμήματα και δύο επιστολές των απαχθέντων αιχμαλώτων, Νικόλαου και Δημήτριου Ράπτη στους γονείς τους, με τις οποίες τους ζητούσαν να δώσουν τα λύτρα στους ληστές. Βλ. Θεόδωρος Νημάς, *ό.π.*, 210, 2001, σ. 766 και εφημερίδα *Εμπρός*, αρ. 10378/27-9-1925.

47. Ο Περικλής Παπαγεωργίου δολοφονήθηκε από τους ληστές Στ. Ψαλίδα και Δημ. Τσιντάρρα, Βλ. Σταύρος Μαλαγκονάρης, *ό.π.*

48. Τζανακάρης Βασίλης, *Φώτης Γιαγκούλας: ο απέθαντος και άλλες ληστρικές ιστορίες*, Αθήνα 2013, Μεταίχιμο.

49. Επικηρύχτηκαν οι φυγόδικοι ληστές Πάνος Χαντζόπουλος και Κωνσταντίνος Φελέκος, Βλ. ΦΕΚ Α', αρ. 37/20-2-1916.

50. ΦΕΚ Α', αρ. 93/2-5-1919 και αρ. 115/23-5-1920.

51. Το 1919 επικηρύχτηκαν οι φυγόδικοι ληστές Κωνσταντίνος Μπαλαμπάνης, ο οποίος είχε καταδικαστεί για τον φόνο του αστυνομικού Δημητρίου Σολωμού στις 5 Δεκεμβρίου του 1916 και για τον φόνο του ενωμοτάρχη Χρήστου Καρύδα και του ευζώνου Βάιου Σβάρνα στις 9 Μαρτίου 1919 και ο Δημήτριος Αργυροκαστρίτης. Το 1920 επικηρύχτηκαν οι φυγόδικοι ληστές Νικόλαος Κοτσιφής, Ιωσήφ Μανουσέλης, Γεώργιος Μπαρμπουνάκης, Στέλιος Μαντιλιγιαννάκης, Μανώλης Κακουράκης, Στυλιανός Φραγκιουδάκης, Ιωάννης Τζανάκης, Ιωάννης Γουλιέλμος, Ιωάννης Παραμπάτης, Κωνσταντίνος Σουλιώτης, Νταούτ Μουλά Χότζα, Σπυρίδων Σούλης, Μιχαήλης Κατελανάκης, Μανούσος Λεντάρης, Παναγιώτης Ντουντιμπάκης, Σταμάτιος Γαλανάκης και Φώτιος Γιαγκούλας. Βλ. ΦΕΚ Α', αρ. 112/ 25-5-1919, αρ. 50/29-2-1920, αρ. 64/16-3-1920, αρ. 68/19-3-1920, αρ. 105/9-5-1920, αρ.133/18-6-1920, αρ. 156/14-7-1920.

52. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι: α) τον Νοέμβριο του 1924 σκοτώθηκε στη Λευκάδα από απόσπασμα, το επικηρυγμένο για 100.000 δραχμές ληστή Νικόλαο Φαφίτη, ο οποίος για δεκαπέντε χρόνια αιχμαλωτίστηκε στην Αζερμάνια και είχε καταφύγει στη Λευκάδα καταδιωκόμενος από απόσπασμα. β) στις 16 Απριλίου 1925 ο διοικητής καταδιωκτικών απόσπασμάτων Μορέλακης σκότωσε τον λήσταρχο Νικόλαο Κουρμπαντούση την περιοχή της Λάρισας. Ο σύντροφός του Σκαλτσάνης διέφυγε, τραυματισμένος, γ) τον Ιούλιο του 1927, στα Γιάννενα η πενταμελής ληστοσυμμορία Δημαρέλλη και Λεβέντη,

ΠΑΝΩΣ ΒΑΓΓΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΙΕΥΘΥΝΤΩΝ

Στην Ήπειρο φορείς της ληστρικής δράσης αποτέλεσαν οι νομάδες ή ημινομάδες κτηνοτρόφοι. Για τους Σαρακατσάνους θεωρούνταν πράξη λεβεντιάς. Επίσης, με τη ληστεία ασχολούνταν οι Ζαγορίσιοι κτηνοτρόφοι και οι τσέλιγκες της Βίτσας. Συνεργάζονταν με τη συμμορία των αδελφών Ρεντζαίων και των εξαδέλφων Κουμπαίων.

Οι αντιπροσωπευτικότερες ληστείες αυτής της περιόδου ήταν η ληστεία μετά φόνων της Πέτρας, το 1926, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως το ενδεικτικότερο γεγονός στα σύγχρονα ποινικά δεδομένα και στην οποία θα αναφερθούμε αναλυτικά στη συνέχεια, καθώς και η απαγωγή δύο πολιτευτών το 1928.

Στις 4 Αυγούστου του 1928, και ενώ η χώρα βρισκόταν σε προεκλογική περίοδο, γιατί είχαν προκηρυχτεί εκλογές για τις 19 Αυγούστου 1928, οι ληστές Χρήστος Κουμπής, Κωνσταντίνος Κουμπής και Σωτήριος Πάσχος απήγαγαν τον Αλ. Μυλωνά και τον Αλ. Μελά, υποψήφιοι βουλευτές με το κόμμα του Γ. Καφαντάρη, στο 16ο χιλιόμετρο της οδού Ιωαννίνων-Κόνιτσας, σ' ένα μικρό γεφύρι, γνωστό μέχρι σήμερα ως «το γεφύρι του Μελά». Οι πολιτευτές αφέθηκαν ελεύθεροι τρεις ημέρες αργότερα, αφού καταβλήθηκε στους ληστές το ποσό των 5.200.000 δραχμών, ως λύτρα.⁵³ Η απαγωγή αυτή παρόλο που δεν είχε πολιτικά κίνητρα, έδωσε αφορμή στον Γ. Καφαντάρη να εκτοξεύσει και άλλες κατηγορίες κατά του Ελ. Βενιζέλου.⁵⁴

αφού αιχμαλώτισε τους υιούς Καζούκου και Κατσάνου ζητούσε 1.000.000 δρχ. λύτρα, δ) στις 3 Αυγούστου 1927 εμφανίστηκε στην Κυπαρισσία η ληστοσυμμορία του Λίτσου Μπέλια και επιχείρησε ανεπιτυχώς να αιχμαλωτίσει τον δάσκαλο Γ. Θεοχαρόπουλο ε) στις 4 Αυγούστου 1927 ο ληστοφυγόδικος Τσάμης αιχμαλώτισε στη Φιλιππιάδα τον 19χρονο Χρήστο Παπαγγιάννη, στ) στις 8 Αυγούστου 1927 ο έμπορος της Θήβας Ιωάννης Σιώμας έπεσε στα χέρια δύο ληστών προσφύγων, οι οποίοι, αφού του αφαίρεσαν 250 δρχ., τον σκότωσαν, ζ) στις 13 Μαρτίου 1928 στο χωριό Δερελή της Λάρισας, η ληστοσυμμορία του Χαρίση αιχμαλώτισε τον φαρμακοποιό Τσουτρά, η) στις 29 Αυγούστου 1928 καταδικωτικό απόσπασμα συνεπλάκη σε χωριό της Πιερίας με τη συμμορία του λήσταρχου Γεωργίου Βελώνη, ο οποίος, αφού απελευθέρωσε τους αιχμαλώτους Καλαντζή και Σπανό, κατοίκους του χωριού Βροντού Πιερίας, διέφυγε με τη συμμορία του στον Όλυμπο. Η ληστοσυμμορία αυτή εξοντώθηκε στις 30 Ιανουαρίου 1929 από το απόσπασμα του Ιωάννη Δαφέρμου και η) στις 30 Αυγούστου 1928 ο φυγόδικος Π. Φωτάκης, απήγαγε στη Λεπενού Αγρινίου τον 22ετή Α. Λίλιο, αδελφό της επίσης απαχθείσης νέας από τον Φωτάκη. Βλ. Γεώργιος Πλουμίδης και Νικόλαος Αναστασόπουλος, ό.π., Θεόδωρος Νημάς, ό.π., 210, 2001, σ. 767, Εφημερίδα Εμπρός, αρ. 10067/6-11-1924, αρ. 10218/17-4-1925, αρ. 11263/15-3-1928, αρ. 11411 / 30-8-1928, αρ. 11412/31-8-1928 και Εφημερίδα Σκριπ, αρ. 8612/1-8-1927, αρ. 8617/ 6-8-1927, αρ. 8620/9-8-1927.

53. Οι ληστές, μετά την είσπραξη των λύτρων, απέφυγαν στην Ήπειρο, όπου παρέμειναν υπό την προστασία ενός ληστοτρόφου στην περιοχή του Δελβίνου. Αργότερα συνελήφθησαν, καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελεστήσαν. Βλ. Γεώργιος Πλουμίδης και Νικόλαος Αναστασόπουλος, ό.π.

54. Νικόλαος Οικονόμου «Η περίοδος από το Σεπτέμβριο του 1926 ως το Φεβρου-

Στην κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου, η οποία προέκυψε από τις εκλογές του 1928, υπουργός Εσωτερικών ανέλαβε ο Κωνσταντίνος Ζαβιτζιάνος.⁵⁵ Ο Κ. Ζαβιτζιάνος, με αφορμή την απαγωγή των δύο πολιτικών εξαπέλυσε εκστρατεία εναντίον των ληστών.⁵⁶ Ενισχύθηκαν τα καταδιωκτικά αποσπάσματα κατά των ληστών με άμεσα αποτελέσματα.⁵⁷ Συγκεκριμένα, στις 29 Σεπτεμβρίου, στο χωριό Λουτζικό της Κόνιτσας εξοντώθηκε η συμμορία του Χρήστου Φορφόλια,⁵⁸ από καταδιωκτικό απόσπασμα, υπό τον ανθυπασπιστή Μάρκο Τρίμπο.⁵⁹ Επίσης, στην Ήπειρο συνελήφθησαν πενήντα άτομα με στοιχεία ενοχής και υπόθαλψης ληστών.⁶⁰

Στις 11 Σεπτεμβρίου του 1928, δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Κυβέρνησης Νομοθετικό Διάταγμα «περί διαδικασίας προς δίωξιν των αδικημάτων εκ των νόμων ΤΟΔ' περί καταδιώξεως της ληστείας κλπ», με το οποίο αυστηροποιούνταν ο νόμος για τους κατηγορούμενους για ληστεία.⁶¹

άριο του 1935». *Ι.Ε.Ε.*, τ. ΙΕ', Αθήνα 1978, Εκδοτική Αθηνών, σ. 313.

55. Για τον Κωνσταντίνο Ζαβιτζιάνο βλ.: Όλγα Παχή, *Ο Κερκυραίος πολιτικός Κωνσταντίνος Ζαβιτζιάνος. Ένας προοδευτικός αγροτιστής ή ένας συντηρητικός μεγαλοκτηματίας*; Αθήνα 2011, Εκδόσεις Οσελότος.

56. Νικόλαος Οικονόμου, *ό.π.*, σ. 316.

57. Τότε δημοσιεύτηκε και άρθρο στην εφημερίδα *Μακεδονία*, το οποίο ζητούσε από τους κατοίκους των ληστοκρατούμενων περιοχών να βοηθήσουν στις προσπάθειες του κράτους για απαλλαγή από τη ληστεία. Βλ. Εφημερίδα *Μακεδονία*, αρ. 5807/27-8-1928 και αρ. 5811/31-8-1928.

58. Η συμμορία του Χρήστου Φορφόλια δρούσε στον νομό Κοζάνης, όπου δραστηριοποιούνταν και διάφορες άλλες συμμορίες, στις οποίες οι κάτοικοι πλήρωναν φόρους. Οι κυριότερες συμμορίες, εκτός από αυτήν του Φορφόλια, ήταν του Κουταβέλη, του Τράντρου, του Ζιώγα και του Τσιατσιά. Βλ. Εφημερίδα *Εμπρός*, αρ. 11442/30-9-1928.

59. Σκοτώθηκαν πέντε ληστές και αναγνωρίστηκαν τα πτώματα του Χρήστου Φορφόλια ή Λεβέντη, του Χρήστου Φορφόλια και του Ευάγγελου Μάρα. Η συμμορία αυτή είχε σκοτώσει στις 20 Αυγούστου 1928, στον Αυγερινό Κοζάνης, τον Μανώλη Εξαρχόπουλο και τον γιο του Αλέξανδρο, με εξαιρετική αγριότητα. Βλ. Εφημερίδα *Μακεδονία*, αρ. 5841/30-9-1928, αρ. 5842/1-10-1928, αρ. 5848/8-10-1928 και αρ. 5849/9-10-1928.

60. Εφημερίδα *Μακεδονία*, αρ. 5806/25-8-1928.

61. ΦΕΚ Α', αρ. 183/11-9-1928. Ωστόσο, στις 11 Σεπτεμβρίου 1928 έξω από το χωριό Ανάβρυτα των Γρεβενών, η συμμορία Γκασαβέτη-Τσιντάρα, συνέλαβε του μαθητές Μελέτιο Νασίκα και Ιωάννη Νάκα και ζητούσε, ως λύτρα για την απελευθέρωσή τους 500.000 δραχ. σε χρυσό και δολάρια. Οι μαθητές απελευθερώθηκαν ύστερα από δέκα μέρες ανυπακομίας και αφού οι ληστές εισέπραξαν τα λύτρα. Στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι τα Γρεβενά στέναζαν από τη ληστεία. Ενδεικτικά αναφέρουμε, ότι στις 29 Αυγούστου 1928, έξω από το χωριό Κελαμίτσι, διμελής συμμορία καταλάβαμε από τους Ανδρέα Καραγκιόζη και Χ. Γεωργίου, συνέλαβε τον Κωνσταντίνου Τσιντάρα, από τους οποίους και ζήτησε λύτρα 50.000 δραχ. Όταν οι ληστές δεν τα είχαν, οι ληστές τους κακοποίησαν, τους απαίρεσαν 500 δραχ. που είχαν και ένα ρολόι και εξαφανίστηκαν. Εξάλλου, οι υλοτόμοι των Γρεβενών δήλωναν στις αρχές ότι παραι-

Στη συνέχεια, στη συνεδρίαση της Βουλής, στις 22 Οκτωβρίου του 1928, ο Κ. Ζαβιτζιάνος υπέβαλε το παραπάνω Νομοθετικό Διάταγμα για επικύρωση από τη Βουλή και υπέβαλε νομοσχέδιο «περί απαγορεύσεως δημοσιεύσεως εντύπων εχόντων περιεχόμενον πράξεις ή κατορθώματα ληστών». Τόνισε μάλιστα ότι «κοινωνική ζημία εκ της ασυδοσίας ταύτης είναι παμμεγίστη και δια τούτο το νομοσχέδιον πρέπει ταχέως να γίνει νόμος του κράτους».⁶²

Ταυτόχρονα ενημέρωσε τους βουλευτές για το πρόβλημα της ληστείας.⁶³ Συγκεκριμένα ο Κ. Ζαβιτζιάνος είπε ότι η ληστεία αποτέλεσε και αποτελούσε βαθύτατη ασθένεια, από την οποία μαστίζονταν ορισμένες περιφέρειες της χώρας και κυρίως η Ήπειρος, η Δυτική Μακεδονία και η Κεφαλονιά, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι η κατάσταση στη Θεσσαλία, σε τμήμα της Στερεάς Ελλάδας και στην Κρήτη ήταν ευχάριστη. Ο Κ. Ζαβιτζιάνος κατηγόρησε μάλιστα τις προηγούμενες κυβερνήσεις ότι δεν πήραν μέτρα για να καταδιωχθεί η ληστεία.⁶⁴

Γι' αυτό, ο Κ. Ζαβιτζιάνος είπε ότι η κυβέρνηση προέβη σε σειρά μέτρων. Εγκατέστησε μόνιμους σταθμούς με αξιωματικούς στα «ληστοτροφικά», λεγόμενα, χωριά και έτσι διακόπηκε κάθε επικοινωνία των ληστών με αυτά τα χωριά. Επίσης, οργάνωσε υπηρεσία που παρακολουθούσε τους ληστοφίλους, υποχρέωσε τα δημοτικά συμβούλια των ύποπτων χωριών να δίνουν κάθε εβδομάδα κατάλογο των ύποπτων ατόμων και πήρε μέτρα για την οριστική εγκατάσταση των σκηνιτών, σε

τούνταν από το επάγγελμά τους, γιατί καθημερινά πλήρωναν χαράτσι στους ληστές. Το θράσος των ληστών της Δυτικής Μακεδονίας είχε φτάσει στο σημείο να στέλνουν επιστολές στους κατοίκους της περιοχής, οι οποίοι δεν διάκινταν φιλικά προς αυτούς, και να απαιτούν εντός συγκεκριμένης προθεσμίας, την αναχώρησή τους από την περιοχή. Αναρίθμητες ληστείες στην περιοχή είχαν κάνει οι περιβόητοι ληστές Καταραχιάς και Νικόλαος Μπάκας, οι οποίοι τελικά συνελήφθησαν και στις 4 Οκτωβρίου 1928 οδηγήθηκαν στις φυλακές Θεσσαλονίκης. Βλ. Εφημερίδα Σκριπ, αρ. 9106/12-9-1928, αρ. 9110/16-9-1928, αρ. 9117/23-09-1928, αρ. 9120/26-09-1928, Εφημερίδα Εμπρός, αρ. 11415/3-9-1928, αρ. 11449/7-10-1928.

62. Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', Συνεδριάσεις Β'/22-10-1928, σ. 16.

63. Όλγα Παχή, Ο Κερκυραίος πολιτικός Κωνσταντίνος Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 99.

64. Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', Συνεδριάσεις Β'/22-10-1928, σσ. 19-20. 65. Επρόκειτο για μία τριμελή συμμορία, αποτελούμενη από τους Καρρά, εξόριστου ληστοτρόφου από την Ήπειρο, Χ. Κόκκαλη, αδελφού του κρατούμενου στις φυλακές, και Α. Κουλουμπή, η οποία στις αρχές Οκτωβρίου του 1928, εμφανίστηκε στο χωριό Πυργί, στη Σάμη Κεφαλονιάς και ζήτησε γοήματα από τον Ε. Φωκά. Η συμμορία συνεπλάκη με καταδιωκτικό απόσπασμα της αστυνομίας, ο Κόκκαλης σκοτώθηκε, ο Καρράς τραυματίστηκε και ο Κουλουμπή ελαφρώς τραυματίστηκε την επόμενη ημέρα. Ταυτόχρονα συνελήφθησαν ο Ηλίας Γεράκιος, Σφοδρία Νικολοβιάδη και ο Αναστάσιος Ρηγάτος, ως υποθάλποντες τη συμμορία. Βλ. Εφημερίδα Σκριπ, αρ. 9218/4-10-1928, αρ. 9129/5-10-1928 και Εφημερίδα Εμπρός, αρ. 11446/4-10-1928.

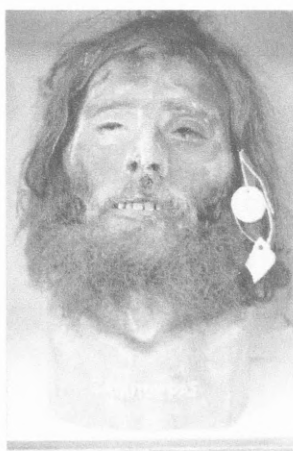
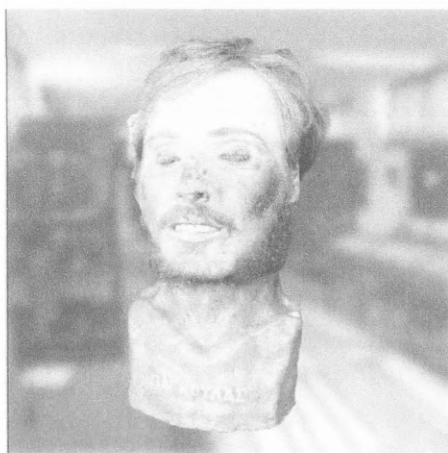

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

συγκεκριμένες κατασκηνώσεις. Τα μέτρα αυτά, σύμφωνα με τον Κ. Ζαβιτζιάνο, είχαν ικανοποιητικά αποτελέσματα, όπως για παράδειγμα στην Κεφαλονιά, όπου εξοντώθηκαν όλες οι συμμορίες. Μάλιστα, ανέφερε ότι στην Κεφαλονιά εξοντώθηκε η συμμορία του λήσταρχου Καρούσου και η συμμορία που σχηματίστηκε αμέσως μετά από συγγενείς του Καρούσου, συνελήφθη στην πρώτη της εμφάνιση.⁶⁵ Συνολικά, εξοντώθηκαν έντεκα ληστές, απέμειναν δε εικοσιτέσσερις δρώντες και τριάντα μη δρώντες, οι οποίοι ίσως έφυγαν από την Ελλάδα.⁶⁶

Πραγματικά τέσσερις μήνες αργότερα, τα στατιστικά στοιχεία από τη Διεύθυνση Χωροφυλακής και Δημόσιας Ασφάλειας αποδείκνυαν ότι τα μέτρα είχαν πετύχει και ένας μεγάλος αριθμός ληστών είχε συλληφθεί ή είχε φονευθεί.⁶⁷ Ειδικά η Ήπειρος είχε απαλλαχθεί τελείως από τη ληστεία και με ψηφίσματα των δημοτικών συμβουλίων ευχαριστούσε την κυβέρνηση.⁶⁸

Στο Εγκληματολογικό Μουσείο του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών φυλάσσονται οι παρακάτω κεφαλές επικηρυγμένων ληστών, οι οποίες ταριχεύτηκαν:

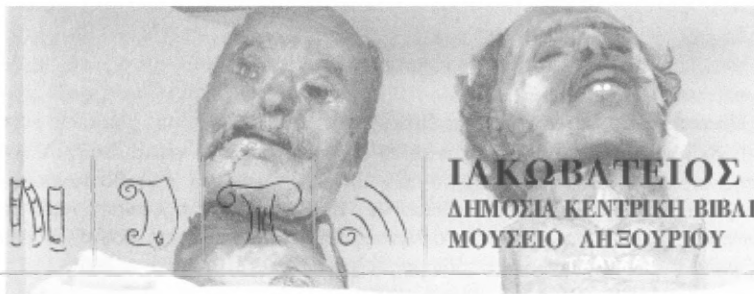

66. Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής, ό.π., σ. 16.

67. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στις 28 Δεκεμβρίου 1928 σκοτώθηκε ο ληστής Χαρ. Νεζιώτης, επικηρυγμένος με το ποσό των 150.000 δραχμών, στις 30 Ιανουαρίου 1929 εξοντώθηκε η ληρτοσυμμορία του Γεωργίου Βελώνη, όπως αναφέρεται στα πρακτικά Φεβρουαρίου 1929, αποκεφαλίστηκε ο ληστής Απόστολος Νεζι, που είχε επικηρυχθεί από τις φυλακές Τρικάλων. Βλ. Θεόδωρος Νημάς, ό.π., 240, 2001, σ. 767.

68. Εφημερίδα Έγερσις, αρ. 27/1-1-1929.

ΙΑΚΩΒΑΤΤΙΟΣ
ΔΙΟΝΥΣΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΤΡΙΟΥ

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Η ληστεία της Πέτρας

Η πρώτη και μεγαλύτερη ληστεία χρηματοποστολής στην Ελλάδα διαπράχτηκε στις 13 Ιουνίου του 1926.

Στις 7.30 με 8.00 το πρωί της 13ης Ιουνίου, μπροστά στο υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας, σταμάτησε ένα επιβατικό αυτοκίνητο Fiat, επτά θέσεων. Από αυτό κατέβηκε ο υποταμίας του υποκαταστήματος Χαρίτωνας Καρπούζης, οι χωροφύλακες Σταμάτιος Παπασταματίου, Ευάγγελος Πρέντζας και Σπυρίδωνας Κατσιούρης και ένας υπενωμοτάρχης. Ο υποταμίας μπήκε στην Τράπεζα και γύρισε με δύο μεγάλες βαλίτσες, οι οποίες περιείχαν 15.000.000 δραχμές, που προορίζονταν για το Υποκατάστημα των Ιωαννίνων. Σε μικρή απόσταση παρέλαβαν άλλους δύο υπαλλήλους της Τράπεζας, τον Παναγιώτη Καλόγηρο, εισπράκτορα της Τράπεζας και τον Σπυρίδωνα Μπόλη, επιστάτη ανταλλαγής κτημάτων, καθώς και δύο ιδιώτες, τον Βασίλειο Παπαγεωργίου και τον Βασίλειο Λαζαρίδη, Γιαννιώτες, στενούς φίλους του διευθυντή του Υποκαταστήματος της Πρέβεζας. Έτσι ο αριθμός των επιβατών του αυτοκινήτου ανήλθε στους δέκα.

Στη θέση Πέτρα, η οποία βρίσκεται στο σημείο μεταξύ της Νικόπολης και της γέφυρας Καλογήρου, στο 33ο χιλιόμετρο του δημόσιου δρόμου Ιωαννίνων- Πρέβεζας, ο οδηγός Απόστολος Δράκος, είδε έναν κορμό δένδρου, τοποθετημένο κάθετα στον δρόμο, οπότε ελάττωσε την ταχύτητα του αυτοκινήτου. Τότε, το αυτοκίνητο δέχτηκε ομοβροντία πυροβολισμών. Οι πρώτες σφαίρες βρήκαν το αυτοκίνητο στη μηχανή και τα λάστιχα των τροχών και το ακινητοποίησαν, ενώ ταυτόχρονα άρχισε να κυλά προς τα πίσω, προς τη χαράδρα ακυβέρνητο, γιατί ο οδηγός, Απόστολος Δράκος, είχε σκοτωθεί από τις πρώτες σφαίρες.

Το αυτοκίνητο ακυβέρνητο σταμάτησε ανάποδα σε έναν κορμό δέντρου, σε βάθος τριών μέτρων από το δρόμο. Οι επιβαίνοντες ανταπόδωσαν με δυσκολία τους πυροβολισμούς και μετά από μία ολιγόλεπτη, άνιση μάχη σκοτώθηκαν οι δύο χωροφύλακες, ο υπενωμοτάρχης, ο υποταμίας, οι δύο υπάλληλοι και ο πολίτης Βασίλειος Παπαγεωργίου. Ο ιδιώτης Βασίλειος Λαζαρίδης πήδησε από το αυτοκίνητο, κρύφτηκε στους θάμνους και μόλις βρήκε ευκαιρία έτρεξε προς την Πρέβεζα. Όταν οι ληστές βεβαιώθηκαν ότι δεν υπήρχε καμία αντίσταση, κατέβηκαν στο δημόσιο δρόμο, απέσπασαν από τα νεκρά χέρια του Χ. Καρπούζη τις βαλίτσες, μπήκαν στη δασώδη περιοχή και μοίρασαν τα χρήματα. Την ώρα της διανομής τους είδαν τέσσερις χωροφύλακες που πήγαιναν από την Πρέβεζα στα Γιάννενα και έσπευσαν στο αστυνομικό τμήμα της Φιλιπιάδας, όπου ανέφεραν το περιστατικό. Στο ίδιο τμήμα έφτασε και ο Βασίλειος Λαζαρίδης, ο οποίος ανέφερε στις Αρχές ότι η συμμορία ήταν πολυπληθής, ότι οι ληστές φορούσαν στρατιωτικά

ρούχα και μιλούσαν μία γλώσσα που δεν καταλάβαινε καλά. Το γεγονός προκάλεσε την αναστάτωση των Αρχών.⁶⁹

Ο υποδειγματικός σχεδιασμός και η εκτέλεση της ληστείας, αλλά και οι πληροφορίες που γνώριζαν οι ληστές για την επικείμενη χρηματοποστολή και το προκαθορισμένο δρομολόγιο, δημιούργησαν έντονο προβληματισμό στις διωκτικές αρχές. Τις πρώτες μέρες το μοναδικό αποτέλεσμα των καταδιωκτικών αποσπασμάτων ήταν ο εντοπισμός και η εξάρθρωση στις 20 Ιουνίου, της μικρής ληστοσυμμορίας του Ι. Παππά, που δρούσε στην περιοχή.

Στις 24 Ιουνίου 1926, στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλιού, εξετάστηκε ως μάρτυρας ο ηγούμενος του μοναστηριού, Ιωακείμ Νάκιος του Γεωργίου ή Παπαγιάννης. Αυτός λοιπόν κατέθεσε ότι στις 12 Ιουνίου το βράδυ τον επισκέφθηκαν στο μοναστήρι, ο Αντώνιος Καψάλης, σκηνίτης και ο Δημήτριος Παππάς ή Μερεμέτης. Σε ερώτηση του ηγούμενου που πήγαιναν, ο Αντώνιος Καψάλης απάντησε ότι πήγαιναν να κλέψουν κάποιον πλούσιο από την Πρέβεζα, που θα περνούσε στο δρόμο και ότι θα ήταν μαζί τους ο Νίκος Φερεντίνος σκηνίτης, ο Κωνσταντίνος Μητροκώστας και ο Γεώργιος Μητροκώστας, κάτοικοι Ιωαννίνων και άλλος ένας, τον οποίο δεν θυμόταν ο ηγούμενος. Με βάση αυτήν την κατάθεση οι αστυνομικοί συνέλαβαν τον Αντώνιο Καψάλη και τον Δημήτριο Παππά. Ταυτόχρονα συνέλαβαν και τον ηγούμενο Ι. Νάκιο με την κατηγορία για συνέργεια σε ληστεία μετά φόνων. Στις 14 Ιουλίου του 1926 ο κατηγορούμενος ηγούμενος Ι. Νάκιος κατέθεσε ότι στις 12 Ιουνίου τον επισκέφθηκαν στο μοναστήρι πέντε ένοπλοι και όχι μόνον ο Α. Καψάλης και ο Δ. Παππάς. Οι άλλοι τρεις ήταν ο Νάκος Κόκκαλης ή Λεμπέσης, πρώην χωροφύλακας, ο Σταύρος Στάθης από την Κλεισούρα και ο Νάσος Ρέντζος από τα Ανώγεια. Σε επόμενη συμπληρωματική κατάθεση, στις 19 Ιουλίου του 1926, ο Ι. Νάκιος είπε ότι στο δωμάτιο του, οι πέντε ένοπλοι κατέστρωσαν το σχέδιο της επίθεσης κατά του αυτοκινήτου της Τράπεζας. Μάλιστα γνώριζαν τον αριθμό του αυτοκινήτου και ότι θα μετέφερε 80.000.000 δραχμές. Επίσης του είπαν ότι είχαν στα Γιάννενα υποστηρικτές τους Ρεντζαίους.⁷⁰ Συνολικά ο Ι. Νάκιος κατέθεσε έντεκα φορές (τρεις φορές ως μάρτυρας και οκτώ ως κατηγορούμενος). Η τελευταία κατάθεσή του έγινε στις 28 Δεκεμβρίου του 1926. Κάθε φορά έδινε και νέα στοιχεία για τους δράστες της ληστείας.⁷¹ Έτσι οι αστυνομικοί εξακρίβωσαν την ταυτότητα των οκτώ δραστών, αλλά και των οργανωτών της ληστείας που δεν ήταν άλλοι από τους περιβόητους αδελφούς Γιάννη και Θύμιο Ρέντζο (γνωστοί ως

69. Γεώργιος Καρπούζος, *ό.π.* 133, 1958, σσ. 6459-6467.

70. *Ιδιωτικό Αρχείο Θ. Μακρή*, Φ: Η ληστεία της Πέτρας.

71. *Ιδιωτικό Αρχείο Θ. Μακρή*, *ό.π.*

Ρετζαίοι ή Ρεντζαίοι).⁷² Επικεφαλής της επιχείρησης ήταν ο διαβόητος λήσταρχος της εποχής Λάμπρος Στάθης και ο Δημήτριος Παππός ή Μερεμέτης.

Το περιστατικό προκάλεσε το ενδιαφέρον και του αθηναϊκού Τύπου,⁷³ ενώ τον Δεκέμβριο του 1926 το ζήτημα της ληστείας της Πέτρας και γενικότερα του προβλήματος της ληστοκρατίας συζητήθηκε στη Βουλή.⁷⁴ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε η αγόρευση του βουλευτή Γεωργίου Αθανασιάδη-Νόβα, ο οποίος ως δημοσιογράφος, είχε καλύψει το ρε-

72. Τα αδέρφια Γιάννης και Θύμιος Ρέντζος γεννήθηκαν στο Ανώγειο Πρέβεζας. Το 1909 τρεις ζωοκλέφτες σκότωσαν τον πατέρα τους, όταν προσπάθησε να αποτρέψει την κλοπή. Τα αδέρφια ορκίστηκαν να πάρουν το αίμα τους πίσω. Το 1916, ενώ ο μεγαλύτερος αδερφός, Γιάννης, υπηρετούσε στον στρατό, έμαθε τυχαία το όνομα του ενός φονιά του πατέρα του. Λιποτάκτησε και μαζί με τον αδελφό του, Θύμιο, διέπραξαν τον πρώτο φόνο. Ακολούθησαν μέχρι τη σύλληψή τους, ογδοντατέσσερις φόνοι. Κατόρθωσαν να ελέγχουν όλη την ύπαιθρο στους νομούς Ιωαννίνων και Πρέβεζας. Ελέγχοντας τα χωριά και συνεννοούμενοι με την πόλη, έγιναν οι βασιλείς της Ηπείρου. Συνδέθηκαν με το κόμμα των φιλελευθέρων και ειδικότερα με τον πολιτευτή και βουλευτή Ιωαννίνων Δημήτριο Μπότσαρη. Στις εκλογές ανάγκαζαν τους χωρικούς να ψηφίζουν το κόμμα των φιλελευθέρων στα χωριά επιρροής τους, και σε αντάλλαγμα είχαν πληροφορίες για τις «δουλειές» τους, αλλά και για τις κινήσεις της χωροφυλακής. Το 1923 απήγαγαν τον 16χρονο Ελιά Μαραμένο και εισέπραξαν το υπέρογκο ποσό του 1.000.000 δραχμών. Το 1924, μετά την ψήφιση του νόμου αμνηστευσης των ληστών, οι Ρεντζαίοι έκαναν χρήση του νόμου. Βλ. Εφημερίδα *Άπατρις*, αρ. 38/26-11-2917.

73. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η εφημερίδα *Σκριπ* αφιέρωσε το κύριο άρθρο της στη ληστεία της Πέτρας, σε τρία φύλλα της. Βλ. Εφημερίδα *Σκριπ*, αρ. 8300/14-6-1926, αρ. 8301/15-6-1926 και αρ. 8302 / 16-6-1926.

74. Συγκεκριμένα στη συνεδρίαση της 10ης Δεκεμβρίου 1926, ο βουλευτής Ιωαννίνων με το Λαϊκό κόμμα, Χρήστος Χρηστοβασιλής (1861-1937), ανέφερε ότι παρότι η Ήπειρος μαστιζόταν από τη ληστεία, οι ληστές αμνηστεύονταν και μεταξύ των αμνηστευθέντων ήταν και οι Ρεντζαίοι. Γι' αυτό και ζήτησε τη λήψη επείγοντων μέτρων για τη σύλληψη των ληστών. Στην ίδια συνεδρίαση ο βουλευτής Ιωαννίνων, Δημήτριος Μπότσαρης (1889-1980), τόνισε ότι η κυβέρνηση όφειλε να λάβει υπόψη της την ασυναρτησία των ενεργειών που έγιναν μετά τη ληστεία της Πέτρας. Στη συνεδρίαση της 14ης Δεκεμβρίου 1926, ο βουλευτής Πρέβεζας με το αγροτικό κόμμα Ελλάδας, Θεόδωρος Χαβίνης (1886-1960), διαμαρτυρήθηκε για τα βασανιστήρια στα οποία υποβλήθηκαν από τα κρατικά όργανα, αθώοι άνθρωποι για τη ληστεία της Πέτρας, με αποτέλεσμα πρόεδρος κοινότητας να πεθάνει από τις κακώσεις. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης της οικονομικής κυβέρνησης του Αλέξανδρου Ζαΐμη, Κωνσταντίνος Αγγελόπουλος εξέφρασε την αγανάκτησή του για τα όργια των κρατικών οργάνων σε βάρος αθώων ανθρώπων και είπε ότι διέταξε τον Εισαγγελέα Εφετών Κέρκυρας να προβεί σε ποινική δίωξη των ενόχων. Ο βουλευτής Λαρίδας με το αγροτικό κόμμα του Αλέξανδρου Μυλωνά, Μάρκος Τσαρλαμπάς (1894-1964), τόνισε ότι η μη ανακάλυψη των δραστών του εγκλήματος της Πέτρας, απείχεσε τόσο το κύρος των κρατικών υπηρεσιών, που ανάγκασε τη Βουλή να ασχοληθεί με το θέμα. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης παραδέχτηκε τη βραδύτητα της ανάκρισης και ενημέρωσε ότι έστειλε τον Αντισπύγη Γεράσιμ Εφετών Σφαγών, Εισαγγελέα Εφετών, να ερευνήσει το θέμα. Βλ. *Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής*, Α' Συνόδου, ΜΟΛΟΛΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΛΗΣΤΕΥΡΙΑΣ, τ. Α'. Εν Αθήναις 1927. Συνεδριάσεις Ε'/10-12-1926, σσ. 23-24 και Συνεδριάσεις Ζ'/14-12-1926, σ. 31.

πορτάζ της ληστείας για την εφημερίδα *Πολιτεία* και είχε μεταβεί στην Πέτρα, αμέσως μετά το έγκλημα. Στην ομιλία του υποστήριξε ότι οι αρμόδιες κρατικές αρχές επέδειξαν σύγχυση και αδεξιότητα στη διερεύνηση της υπόθεσης και τόνισε ότι με τη δραπετεύση των Ρεντζαίων αποτελεσματώθηκε κάθε προσπάθεια για την ανακάλυψη των δραστών. Εξέφρασε μάλιστα την άποψη ότι η συμπεριφορά του κράτους εξέθρεψε και διατήρησε τη ληστεία στην Ήπειρο, αφού το κράτος αμνήστευε τους ληστές και συνεργαζόταν μαζί τους. Επομένως, δεν μπορούσε να αξιώνει από τον ηπειρωτικό λαό να μαρτυρήσει τους δράστες της ληστείας της Πέτρας. Ο πολύς λαός πίστευε ότι εφόσον κρατικές αρχές και ληστές συνεργάζονταν σε άλλα ζητήματα, έτσι συνεργάζονταν και στη διανομή των λύτρων. Στη συνέχεια ο Γ. Αθανασιάδης πρότεινε την εκτόπιση των στενών συγγενών των διωκόμενων ληστών, γιατί είχε πληροφορίες ότι αυτοί κρύβονταν σε χωριά του Ζαγορίου.⁷⁵

Η πρώτη δίκη άρχισε στο πενταμελές Εφετείο (Κακουργιοδικείο) της Κέρκυρας, στις 25 Οκτωβρίου του 1927 για τους κατηγορούμενους Αντώνιο Καφάλη του Ιωάννη, Σταύρο Στάθη του Βασιλείου, Δημήτριο Παππά του Αθανασίου ή Μερεμέτη, Ανδρέα Κώτση του Νικολάου, Ιωακείμ Νάκιο του Γεωργίου ή Παπαγιάννη και Στέργιο Κοτσώρη του Αθανασίου, οι οποίοι είχαν παραπεμφθεί στο Εφετείο της Κέρκυρας από το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Ιωαννίνων, στις 28 Μαΐου του 1927. Ο κατηγορούμενος Λάμπρος Στάθης φυγοδικούσε. Συνήγορος των κατηγορουμένων Α. Καφάλη και Δ. Παππά ήταν ο Παναγιώτης Γιωτόπουλος, του Ιωακείμ Νάκη οι Αλέξανδρος Κυρίτσης και Δημήτριος Τσάλας και του Στέργιου Κοτσώρη ο Αλέξανδρος Κυρίτσης. Συνήγορος των κατηγορουμένων Σταύρου Στάθη και Ανδρέα Κώτση ήταν ο δικηγόρος Θεόδωρος Μακρής.⁷⁶

Κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας ο Θ. Μακρής, όπως προκύπτει από τις σημειώσεις του, πείστηκε ότι ο κατηγορούμενος και πελάτης του, Σταύρος Στάθης δεν βρισκόταν στον τόπο του εγκλήματος. Αντίθετα πείστηκε ακράδαντα ότι ο Ανδρέας Κώτσης είχε συμβράξει στο έγκλημα. Αξιωματημένη είναι η αγόρευσή του Θ. Μακρή πριν την έκδοση της δικαστικής απόφασης, με την οποία υπεραμύνθηκε

75. Στο ίδιο, Συνεδριάσεις Ζ'/14-12-1926, σ. 30.

76. Ο Θεόδωρος Μακρής γεννήθηκε στους Παξούς, στις 9 Φεβρουαρίου του 1885. Από το 1923 εγκαταστάθηκε μόνιμα σαν δικηγόρος στην Κέρκυρα. Είχε καταπληκτική ευφράδεια και βαθιά γνώση της νομικής επιστήμης. Εργάστηκε ως ποινικός δίκης στην Κέρκυρα το ακαδημαϊκό έτος 1923-24. Ήταν πρόεδρος του Αρκιτικού Συλλόγου δεκαπέντε συνεχόμενα χρόνια, πρωτοστάτης στην κίνηση για να διασυνθεί το Εφετείο της Κέρκυρας και το πέτυχε. Πέθανε στις 11 Ιουλίου του 1970. Βλ. Θεόδωρος Μακρής, *Ποιήλες φωνές*, Κέρκυρα 1990, σσ. 4-7.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΕΩΣΥΡΙΟΥ

με επιχειρήματα υπέρ της κατάργησης της θανατικής ποινής, λέγοντας ότι η «ποινή του θανάτου είναι ακατανόητος».⁷⁷ Τελικά το δικαστήριο καταδίκασε σε θάνατο τον Δημήτριο Παππά ή Μερεμέτη και μαζί με άλλους κατηγορούμενους. Ο Μερεμέτης εκτελέστηκε στις 10 Οκτωβρίου του 1928, στην περιοχή της Πέτρας.⁷⁸

Στις 16 Νοεμβρίου του 1928, συνελήφθηκαν οι Ιωάννης και Ευθύμιος Ρέντζος, επικηρυγμένοι για 1.000.000 δραχμές, στη Βάρνα της Βουλγαρίας, όπου είχαν εγκατασταθεί από καιρό ως Αλβανοί υπήκοοι, έχοντας ανοίξει επιχείρηση σιτεμπορίας, με άμεσο συνεργάτη τους τον Ι. Ματσάγκο. Οι Ρεντζαίοι μεταφέρθηκαν στις φυλακές της Αίγινας.

Παράλληλα η εξιχνίαση της υπόθεσης συνεχιζόταν από τον ειδικό ανακριτή Δημήτριο Αργυράκη. Έτσι στις 29 Μαΐου του 1929 το Πλημμελειοδικείο Ιωαννίνων συνεδρίασε για να αποφασίσει για την ενοχή ή όχι και άλλων ατόμων που καταγγέλλθηκαν για τη ληστεία της Πέτρας, για παράνομη οπλοφορία, για ηθική αυτουργία στη ληστεία μετά φόνων και για συνέργεια στη ληστεία μετά φόνων.

Στις 23 Σεπτεμβρίου του 1929 άρχισε στο πενταμελές Εφετείο της Κέρκυρας η δίκη κατά των: Ιωάννη Ρέντζου, Ευθύμιου Ρέντζου, Ιωάννη Ματσάγκου, Βασίλειου Βασιλειάδη, Γεωργίου Μητροκώστα, Νικόλαου Σταμάτη, Χρήστου Χρηστάκη ή Κιτσοβασίλη, Αντώνιου Καψάλη, Φίλιππου Διαμάντη, Ευάγγελου Κόκκαλη, Κωνσταντίνου Καψάλη, Χρήστου Παπαθανασίου, Μιχάλη Παπαϊωάννου, Βασίλη Τσάρα, Κωνσταντίνου Ρέντζου, Βασίλειου Κολοβού, Αικατερίνης Κώτση (μητέρας του Ανδρέα Κώτση) και Χρήστου Κολιού. Στη δίκη κλήθηκαν να καταθέσουν πενήνταένα μάρτυρες.⁷⁹

Στην απολογία τους οι αδελφοί Ρεντζαίοι δήλωσαν αθώοι και υποστήριξαν πως, αν και είχαν ενημερωθεί για το σχέδιο της ληστείας από τα άλλα μέλη της συμμορίας, οι ίδιοι δεν είχαν συμμετάσχει σε αυτήν. Τελικά, το απόγευμα της 6ης Οκτωβρίου 1929, το δικαστήριο ανακοίνωσε την απόφασή του, σύμφωνα με την οποία καταδίκασε σε θάνατο τον Γιάννη και τον Θύμιο Ρέντζο, ως ηθικούς αυτουργούς της ληστείας, καθώς και τρεις από τους φυσικούς αυτουργούς, ενώ επέβαλε ποινή ισόβιων δεσμών στον Ι. Ματσάγκο.

Μέχρι την εκτέλεση της ποινής, οι Ρεντζαίοι κρατήθηκαν στις φυλα-

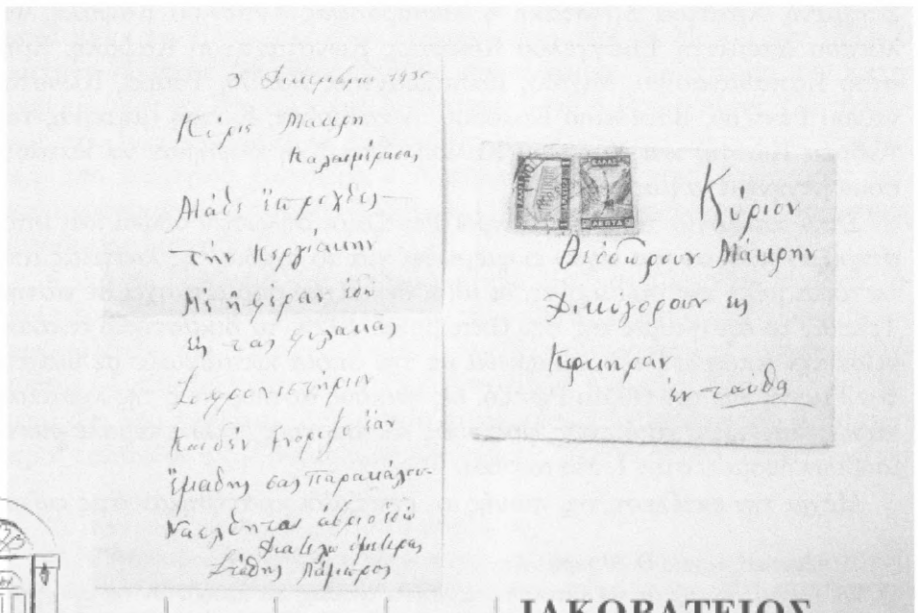
77. Ιδιωτικό Αρχείο Θ. Μακρή, ό.π.

78. Αν και γνώριζε ότι θα εκτελείτο, παρέμενε απαθής και αρνούταν την ενοχή του. Πριν την εκτέλεσή του, η οποία έγινε «δια τυφεκισμού», είπε ότι ήταν αθώος, ότι τα θύματα της Πέτρας ήταν οκτώ και ότι αυτός ήταν το ένατο θύμα. Βλ. Εφημερίδα Σφαίρα, αρ. 9135/11-10-1928.

79. Τα ονόματα των μαρτύρων καταγράφονται στον υπ' αριθμ. 3873/18-8-1929 κατάλογο του Εφετείου. Βλ. Ιδιωτικό Αρχείο Θ. Μακρή, ό.π.

κές της Κέρκυρας, που βρίσκονταν στο μικρό νησί Βίδο. Κατά τη διάρκεια της παραμονής τους εκεί επιχείρησαν να δραπετεύσουν, αλλά συνελήφθησαν σχεδόν αμέσως. Στις 8 Φεβρουαρίου 1930, ο Άρειος Πάγος απέρριψε την αίτηση αναίρεσης κατά της καταδικαστικής απόφασης του Εφετείου Κέρκυρας και στις 27 Φεβρουαρίου το αρμόδιο συμβούλιο απέρριψε και την αίτηση χάριτος που είχαν υποβάλει οι καταδικασμένοι. Η εκτέλεση τους πραγματοποιήθηκε στην Κέρκυρα, στις 5 Μαρτίου του 1930, σε απόσταση εκατό μέτρων από το Παλαιό Φρούριο.⁸⁰ Τα νεκρά κορμιά των ληστών αφέθηκαν σε κοινή θέα από τις επτά και μισή το πρωί μέχρι τη μία το μεσημέρι.

Η ληστεία της Πέτρας απασχόλησε τη Δικαιοσύνη μέχρι το 1931, οπότε στις 9 Φεβρουαρίου του 1931, άρχισε στο Εφετείο της Κέρκυρας η δίκη για τον κατηγορούμενο Λάμπρο Στάθη, ο οποίος φυγοδικούσε, όπως προαναφέραμε, και συνελήφθηκε στα τέλη του 1930, σύμφωνα με το παρακάτω σημείωμα, που έστειλε στον δικηγόρο του, Θ. Μακρή. Για τη δίκη κλητεύθηκαν τριάντα μάρτυρες κατηγορίας. Την ημέρα της δίκης απουσίαζαν δεκαεπτά μάρτυρες.⁸¹ Τελικά το δικαστήριο καταδίκασε σε θάνατο τον Λάμπρο Στάθη.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΕΟΥΡΙΟΥ**

80. Γεώργιος Πλουμίδης και Νικόλαος, Αναστασοπούλος, ό.π.

81. Ιδιωτικό Αρχείο Θ. Μακρή, ό.π.

Θεωρείται ότι το φαινόμενο της ληστείας έκλεισε μετά το 1933. Η αλήθεια όμως είναι ότι, ναι μεν η ληστεία εξασθένησε σημαντικά με τα μέτρα που πήρε η πολιτεία, αλλά ληστές συνέχισαν να υπάρχουν στα ελληνικά βουνά μέχρι και την Κατοχή.

Το φαινόμενο της ληστείας λοιπόν, αποτέλεσε μία αναμφισβήτητη πραγματικότητα του νεοελληνικού κράτους. Αρχικά εμφανίστηκε ως μία αντίδραση του κόσμου της υπαίθρου, αλλά και των αγωνιστών της επανάστασης απέναντι στη βαυαροκρατία. Παράλληλα συνδέθηκε και με τον αγώνα για την απελευθέρωση όλων των υπόδουλων ελληνικών περιοχών. Έτσι, η ληστεία αυτής της περιόδου ταυτίστηκε με την κοινωνική διαμαρτυρία και τον ηρωισμό. Στην εξέλιξή της, όμως, συνέβαλαν και διάφορα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα, όπως το αγροτικό πρόβλημα, γιατί τεράστιες εκτάσεις έμεναν ακαλλιέργητες, ενώ ταυτόχρονα μεγάλος αριθμός χωρικών ήταν ακτήμονες. Επιπλέον, πολλοί ληστές, για λόγους βιοποριστικούς, χρησιμοποιήθηκαν από τους πολιτικούς είτε ως σωματοφύλακες, είτε ως κομματάρχες, με φυσικό επακόλουθο τη δημιουργία μίας σχέσης αλληλεξάρτησης. Γι' αυτό και δεν ήταν τυχαία η αδυναμία του κράτους να πατάξει το φαινόμενο της ληστείας, μία αδυναμία που οδήγησε στην αιματηρή ληστεία της Πέτρας, η οποία και ταρακούνησε όλο το πολιτικό σύστημα και αποτέλεσε την αφορμή για τη λήψη δραστικών μέτρων.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ ΤΩΝ ΣΕΙΣΜΩΝ ΤΟΥ 1953 ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ

Η ιστορία της Κεφαλονιάς είναι συνυφασμένη με την ιστορία των σεισμών της. Καθώς το νησί βρίσκεται στην πιο σεισμογενή περιοχή της Ευρώπης, οι σεισμικές καταστροφές που έχουν κατά καιρούς συμβεί, δεν είναι απλώς ιστορικά ορόσημα, είναι και καθοριστικοί παράγοντες διαμόρφωσης της κοινωνικής και οικονομικής ζωής του τόπου για δεκαετίες. Ενδιαφέρουν, ως εκ τούτου, και την κοινωνική και οικονομική Ιστορία, πέρα από τις θετικές επιστήμες. Αποτελούν μοχλούς κοινωνικής κινητικότητας, όχι μόνο με την έννοια αυτού που σήμερα πλέον ονομάζουμε «περιβαλλοντική μετανάστευση», μετακίνηση δηλαδή πληθυσμών είτε αναγκαστική, είτε για λόγους έκτακτης ανάγκης, είτε μεσοπρόθεσμα ορμώμενη από μια στιγμιαία φυσική καταστροφή, όπως ο σεισμός.¹ Αλλά και σε σχέση με τους μηχανισμούς που αναπτύσσουν οι τοπικές κοινωνίες προκειμένου να αντεπεξέλθουν σε πρώτη φάση στο φαινόμενο και εν συνεχεία να ανασυγκροτηθούν, σε θεσμικό, αλλά και, ιδιαίτερα, σε εξωθεσμικό επίπεδο. Η μελέτη του Πέτρου Χαρτοκόλλη αναφορικά με τις ψυχολογικές επιπτώσεις των σεισμών

• Ο Ηλίας Τουμασάτος είναι εκπαιδευτικός, δρ Ιονίου Πανεπιστημίου, συγγραφέας.

* Εκφωνήθηκε στην εκδήλωση μνήμης για τους σεισμούς του 1953 του Κοργιαλένιου Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου, 12-8-2019 στην Κοργιαλένιη Βιβλιοθήκη Αργοστολίου

1. Ενδελεχή προσέγγιση στην ορολογία και το (σύγχρονο ευρωπαϊκό) θεσμικό πλαίσιο προστασίας των περιβαλλοντικών μεταναστών περιέχεται στη μελέτη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου: Albert Kraler, Tatiana Cernei, Marion Noack, "Climate Refugees", *Legal and policy responses to environmentally induced migration*, European Parliament, Directorate General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Civil Liberties, Justice and Home Affairs, 2011.

στον πληθυσμό της Κεφαλονιάς,² που διεξήχθη το 1954 είναι χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα.

Από αυτή την άποψη, μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις κοινωνικές επιπτώσεις έχει όχι τόσο το μέγεθος ενός σεισμού στην κλίμακα Richter όσο οι καταστροφές που προκάλεσε στο φυσικό και κτισμένο περιβάλλον, οι ανθρώπινες απώλειες και οι ασυνέχειες στη λειτουργία των οικισμών, της οικονομικής ζωής, του πολιτισμού που προκλήθηκαν. Μεγάλοι σε μέγεθος σεισμοί που έχουν πλήξει το νησί δεν είχαν αντίστοιχες επιπτώσεις στην κοινωνική πραγματικότητα, ιδιαίτερα μετά την αυστηροποίηση των οικοδομικών κανονισμών, την τελευταία πεντηκονταετία, που έχει μειώσει σε μεγάλο βαθμό τις καταστροφές στους οικιστικούς ιστούς. Αυτό ίσως είναι ένα παράπλευρο όφελος της σεισμικής καταστροφής του 1953. Οι ακόλουθοι μεγάλοι σεισμοί,³ λόγω των περιορισμένων ζημιών, δεν μπορούμε να πούμε ότι επηρέασαν την κοινωνική ζωή του τόπου:

- Ο σεισμός της 17ης Σεπτεμβρίου 1972 (μέγεθος 6.3, επίκεντρο η Παλική)
- Οι σεισμοί του Ιανουαρίου – Μαρτίου 1983 και πάλι στην Παλική (μεγέθη 7.0 (17/01/1983), 5.8 (19/01/1983), 6.2 (23/03/1983)).
- Οι τρεις ισχυροί σεισμοί του Μαΐου-Ιουνίου 1988 (5.3 στις 18/05/1988, 5.4 στις 22/05/1988 και 5.0 στις 06/06/1988)
- Οι δύο ισχυροί σεισμοί του Ιανουαρίου 1992 (5.6 και 5.1 στις 23/01/1992)
- Ο σεισμός του Μαρτίου του 2007 (5.9 στις 25/03/2007)
- Ο σεισμός του Ιουλίου του 2008 (5.5 στις 30/07/2008), για τον οποίο είχε προκληθεί έντονη ανησυχία και φημολογία από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, πράγμα που μάλλον λειτούργησε περισσότερο αρνητικά από τον ίδιο τον σεισμό).

Αντίθετα από τις παραπάνω ενδεικτικές περιπτώσεις, η Ιστορία του νησιού μαρτυρεί πολύ περισσότερες στις οποίες οι καταστροφές και οι

2. Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Η ψυχολογία των Κεφαλλήνων κατά τους σεισμούς του 1953: Επιτόπια έρευνα τον Αύγουστο του 1954. Η διδακτορική διατριβή του 1954 σε μετάφραση*, μφρ. Βαρβάρα Κουνάδη, Σειρά Διατριβών και Μελετών, Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, 2017. Πρόκειται για τη διατριβή του Πέτρου Χαρτοκόλλη στο Πανεπιστήμιο της Λωζάνης (Ελβετία), με τίτλο *La psychopathologie du tremblement de terre. Une étude du comportement et des effets psychologiques produits a la suite du seisme de l'île de Céphalonie en août 1953*.

3. Βλ. ενδεικτικά το χρονολόγιο σεισμών της Κεφαλονιάς: Ηλίας Τουμασάτος, «Οι σεισμοί της Κεφαλονιάς», πρώτη δημοσίευση στο Γεώργιος ΝΕΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κατερίνα Μαραβέγια-Κώστα, Αργοστόλι: Σεισμοί 1953, Αργοστόλι: Κασταλάνειο Ίδρυμα, 2007, ανακτήθηκε στις 15/2/2020 από <http://eliaswords.blogspot.com/2011/03/blog-post.html> (ενημερωμένο μέχρι τους σεισμούς του 2008) και την εκεί βιβλιογραφία.

απώλειες είχαν δραματικά αποτελέσματα στην κοινωνική και οικονομική ζωή του τόπου. Αναφέρουμε ενδεικτικά:

- Τον σεισμό του 1469 (εικαζόμενο μέγεθος 7.2) στο Αργοστόλι που προκάλεσε καταστροφές στο Κάστρο του Αγ. Γεωργίου και ανθρώπινα θύματα.
- Τον σεισμό της 30/09/1636 (εικαζόμενο μέγεθος 7.1), στο Ληξούρι με περίπου 525 θύματα, 1500 τραυματίες, αρρώστιες, ύφεση και φτώχεια από την καταστροφή των σιτηρών.
- Τον σεισμό του Αυγούστου 1658 (24/08, εικαζόμενο μέγεθος 6.8) με 320 νεκρούς.
- Τους σεισμούς του 1759 (εικαζόμενο μέγεθος 6.3 ο μεγαλύτερος στις 14/06) με ένταση στην τροποποιημένη κλίμακα Mercalli X (εξαιρετικά καταστροφικός).⁴
- Τον σεισμό του 1766 (24/07, εικαζόμενο μέγεθος 7.0, 20 νεκροί, μεγάλες καταστροφές).
- Έναν μόλις χρόνο μετά (1767), στις 22/07, άλλος ένας εξαιρετικά καταστροφικός σεισμός (εικαζόμενο μέγεθος 7.2, ένταση X), με περίπου 300 νεκρούς, και μεγάλες υλικές ζημιές.
- Ο μεγάλος σεισμός του 1867 στην Παλική (04/02/1867), εικαζόμενο μέγεθος 7.4, με 158 νεκρούς, ολοκληρωτική σχεδόν καταστροφή της Παλικής, μεγάλες ζημιές και στο υπόλοιπο νησί που προκαλεί μεταναστευτικό ρεύμα, αλλά και μια πρώτη οργανωμένη προσπάθεια του Ελληνικού Κράτους, τρία μόλις χρόνια μετά την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα για την παροχή ανθρωπιστικής υποστήριξης.
- Οι σεισμοί του Ιανουαρίου 1912 στον Ασπρογέρακα (εικαζόμενο μέγεθος 6.8, στις 24/01/1912) και στο Αργοστόλι (5.9 στις 25/01, 5.4 στις 26/01) που προκαλούν μεγάλες καταστροφές στη Ν.Α. Κεφαλονιά.
- Οι σεισμοί του 1915 στην Ιθάκη κυρίως και στο Αργοστόλι (i] στην Ιθάκη: 6.6 στις 27/01, 6.7 στις 07/08, 5.7, 6.1 και 5.0 στις 10/08 και 6.4, 5.8 και 5.0 στις 11/08 και 12/08, ii] στο Αργοστόλι, με πολύ μικρές ζημιές σε σχέση με την Ιθάκη, 5.6 στις 16/05 και 5.1 στις 07/08.

Ωστόσο, εκτός ίσως από το 1867, καμία άλλη σεισμική καταστροφή δεν μπορεί να συγκριθεί με εκείνη των τριών σεισμών του 1953 (6.4

4. Στη δωδεκάβαθμη κλίμακα Μερκάλι, ο σεισμός έφτανε στην ένταση X, η οποία σημαίνει Τη καταστροφή των κτιρίων και των σκευών. Πτώση μερικών κολλών κατασκευών, ανθεκτικών ευλινών κτιρίων και γεφυρών. Σχεδόν όλες οι κατασκευές τοιχοποιίας και τα ημικατασκευασμένα κτίσματα καταρρέουν μέχρι θεμελίων. Σοβαρές ζημιές στα οδοστρώματα και σε φράγματα, υδροφράκτες και αναχώματα. Οι σιδηροτροχιές κάμπτονται ελαφρά. Μεγάλες κατολισθήσεις.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΟΥΣΕΙΩΝ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

στις 09/08 στην Ιθάκη, 6.8 στις 11/08 και 7.2 στις 12/08), που θα ισοπεδώσουν Κεφαλονιά, Ιθάκη και Ζάκυνθο, αφήνοντας 455 νεκρούς και μόλις 467 κτήρια όρθια, επί συνόλου 33.300 (ποσοστό 1,4 %), ενώ 27.658 οικοδομές κατέρρευσαν ολοσχερώς.

Οι μαρτυρίες και το υλικό που έρχεται στο φως για τους σεισμούς αυτούς, που θεωρείται ότι «διαιρούν» την Ιστορία των νησιών σε «προ-σεισμική» και «μετασεισμική» περίοδο είναι πολλές και αξιόλογες.⁵ Και με την πρόσκτηση από το Κοργιαλένιο Μουσείο του νέου υλικού που θα παρουσιαστεί από την Έφορο του Μουσείου έχουμε στη διάθεσή μας ακόμη ένα εργαλείο για την τεκμηρίωση και μελέτη αυτού του κομβικού σημείου της σημερινής ιστορίας.

Αυτό που θα επιχειρηθεί σήμερα είναι να εντοπίσουμε ενδεικτικά, με βάση κυρίως δημογραφικά δεδομένα, που προκύπτουν από τις απογραφές πληθυσμού που διεξήγε η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (η σημερινή ΕΛΛ.ΣΤΑΤ), ποια ήταν η επίδραση των σεισμών στην τοπική κοινωνία. Τα εργαλεία μας θα είναι κυρίως οι απογραφές πληθυσμού του 1951⁶ (δύο μόλις χρόνια μετά τους σεισμούς) και 1961⁷ (οχτώ χρόνια μετά, όταν η ανοικοδόμηση του νησιού βρίσκεται σε εξέ-

5. Επισημαίνουμε ενδεικτικά τα αυτοτελή έργα ή φωτογραφικά λευκώματα που έχουν εκδοθεί ως σήμερα για τους σεισμούς του 1953 στην Κεφαλονιά: Μπέτα Σολ. Γαλιτσάτου, *Στις ώρες των σεισμών της Κεφαλονιάς*, Αθήνα: Χ. Συνοδινός, 1959· Αγγελο-Διονύσης Δεμπόνης, *Το χρονικό του σεισμού του 1953*, Αργοστόλι: χ.ο., 1976· Ευρυδίκη Λειβαδά-Ντούκα, Γεράσιμος Σωτ. Γαλανός, *Μέρες Οργής – Dies Irae*: Αύγουστος 1953. Χρόνου Λύσις: Αργοστόλι: Δήμος Αργοστολίου, 2006· Γεώργιος Ν. Μοσχόπουλος, Κατερίνα Μαραβέγια-Κώστα, *Αργοστόλι: Σεισμοί 1953*, Αργοστόλι: Κοργιαλένιο Ίδρυμα Κεφαλληνίας, 2007. Εξαιρετικά αποτυπώνει την κοινωνική διάσταση των σεισμών και το αφήγημα της Καίης Τσιτσέλη, *Ο θάνατος μιας πόλης*, μφρ. Παλμύρα Ισχυρίδου, Αθήνα: Άγγρα, 2000.

6. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7ης Απριλίου 1951*, Πραγματικός Πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας, πόλεις και χωριά, Εν Αθήναις: Εθνικό Τυπογραφείο, 1955. Ανακτήθηκε από http://e-demography.gr/ElstatPublications/censuses/docs/eDemography_Metadata_Censuses_Doc_000048_gr.pdf [Ημ. πρόσβασης: 15/02/2020]. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Αποτελέσματα της Απογραφής του Πληθυσμού της 7ης Απριλίου 1951*, τόμ. II, Πίνακες Δημογραφικών και Κοινωνικών Χαρακτηριστικών του Πληθυσμού, Εν Αθήναις: Εθνικό Τυπογραφείο, 1958. Ανακτήθηκε από http://e-demography.gr/ElstatPublications/censuses/docs/eDemography_Metadata_Censuses_Doc_000051_gr.pdf [Ημ. πρόσβασης: 15/02/2020].

7. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού – κατοικιών της 19 Μαρτίου 1961*, τόμος I: Πληθυσμός κατά διοικητικές και γεωγραφικές υποδιαίρεσεις, Αθήνα: χ.ο., 1964. Ανακτήθηκε από http://e-demography.gr/ElstatPublications/censuses/docs/eDemography_Metadata_Censuses_Doc_000051_gr.pdf [πρόσβαση: 15/02/2020]. Τεύχος III, Δεσφαιτοληπτό (Οι Οργανισμοί (Οικονομικώς ενεργώς πληθυσμός, απασχολούμενοι και άνεργοι, ώροι εργασίας), Αθήνα: χ.ο., 1962.

λιξη, έχουν δρομολογηθεί οι κρατικές πολιτικές ανασυγκρότησης).

Θεωρώ, ωστόσο, αναγκαίο, να δούμε και τρεις ακόμα απογραφές πληθυσμού:

- Την απογραφή του 1940,⁸ που διεξάγεται πριν τον πόλεμο, και μας δείχνει την εικόνα της Κεφαλονιάς πριν αυτή επανακαθοριστεί από τον πόλεμο, την κατοχή από τη φασιστική Ιταλία και τη ναζιστική Γερμανία αλλά και τον εμφύλιο πόλεμο. Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την επίδραση αυτής της ταραγμένης περιόδου στην εξαγωγή όποιων συμπερασμάτων. Το 1951 όλα αυτά έχουν τελειώσει, η επίδρασή τους στον πληθυσμό έχει αποτυπωθεί.
- Την απογραφή του 1971,⁹ η οποία μας δείχνει την πορεία της τοπικής κοινωνίας στα χρόνια μετά την ανοικοδόμηση και παράλληλα με κύματα της εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης που σαρώνουν ολόκληρη την Ελλάδα, ίσως εντονότερα ακόμη και από τα σεισμικά κύματα.
- Την απογραφή του 2011, την τελευταία που έχουμε στη διάθεσή μας, για να δούμε αν η Κεφαλονιά και σε ποιο βαθμό κατόρθωσε να ανακάμψει πληθυσμιακά αντίστοιχα με την οικονομική της ανάκαμψη και τη ραγδαία άνοδο του βιοτικού επιπέδου, ιδίως μετά τη δεκαετία του 1980 και την «τριτογενοποίηση» της τοπικής οικονομίας, με βασικό εργαλείο τον τουρισμό, που επιταχύνθηκε ραγδαία κυρίως στο γύρισμα του αιώνα, και συνεχίζει να επιταχύνεται ως τις μέρες μας, παρά την οικονομική κρίση της τελευταίας δεκαετίας.

Αυτή η σύντομη ματιά στο πλαίσιο της παρούσας εισήγησης θα μας οδηγήσει στην αμφισβήτηση αυτής της απόλυτης για το συλλογικό υποσυνείδητο «κόκκινης γραμμής» του 1953 για την τοπική κοινωνία.

Ας δούμε κάποια πρώτα αριθμητικά δεδομένα: Κατ' αρχάς, πόσο μειώθηκε ο πληθυσμός της Κεφαλονιάς μεταξύ 1951 και 1961; Το 1951 ο συνολικός πληθυσμός του νησιού ήταν 47369 κάτοικοι, το 1961 είναι 39793. Η μείωση είναι της τάξης του 16%, κατανεμημένη σχεδόν ομοιόμορφα στις διάφορες περιοχές του νησιού, με αισθητά μεγαλύτερη εκείνη στη σημερινή επαρχία Σάμης (τον νέο Δήμο Σάμης), όπου η μείωση είναι περίπου 20%, δηλαδή ένας στους πέντε κατοίκους της Σάμης, Ψυλλάρου και Ερίσου. Είναι αξιοσημείωτο ότι η μείωση είναι μεγα-

⁸ Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940. Εν Αθήναις: Εθνικό Τυπογραφείο, 1950. Ανακτήθηκε από http://www.e-demography.gr/EstatPublications/Censuses/docs/el-demography_Metadata_Censuses_Doc_000055_gr.pdf (πρόσβαση 15/02/2016).

⁹ Βασιλείου της Ελλάδος, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν την 14ης Μαρτίου 1971. Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητες και οικισμούς. Αθήναι: ΕΣΥΕ, 1972.

λύτερη στην περιοχή εκείνη όπου η σεισμική καταστροφή ήταν συγκριτικά μικρότερη σε σχέση με την υπόλοιπη Κεφαλονιά.¹⁰

Δήμος (Όρια 2019)	Πληθυσμός 1951	Πληθυσμός 1961	Μεταβολή
Αργοστολίου	26034	21998	-15,5%
Ληξουρίου	11102	9615	-13,4%
Σάμης	10233	8180	-20,1%
Σύνολο νησιού	47369	39793	-16,0%

Παρατηρώντας όμως τη μείωση του πληθυσμού μεταξύ των ετών 1940 και 1951 (που αποτυπώνει την επίδραση πολέμου, κατοχής και εμφυλίου, σαφώς μεγαλύτερων ανθρωπιστικών καταστροφών, αλλά μικρότερου μεγέθους καταστροφών του κτισμένου περιβάλλοντος), διαπιστώνουμε ότι η μείωση αυτή είναι αισθητά μεγαλύτερη. Ο πληθυσμός του νησιού που απογράφεται το 1940 είναι 58437 κάτοικοι, και η συνολική μείωση είναι της τάξης του 19% με την Επαρχία Σάμης να κατέχει και πάλι τα πρωτεία με μείωση 23,5%. Ήδη λοιπόν η φοβερή δεκαετία 1940-1950 είχε προκαλέσει μετακίνηση πληθυσμού από την Κεφαλονιά, η οποία συνεχίστηκε και μετά τους σεισμούς, περίπου στον ίδιο βαθμό.

Δήμος (Όρια 2019)	Πληθυσμός 1940	Πληθυσμός 1951	Μεταβολή 1940-51	Μεταβολή 1951-61
Αργοστολίου	31629	26034	-17,7%	-15,5%
Ληξουρίου	13426	11102	-17,3%	-13,4%
Σάμης	13382	10233	-23,5%	-20,1%
Σύνολο νησιού	58437	47369	-18,9%	-16,0%

Ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση ανάμεσα στα έτη 1961 και 1971. Εδώ η ανοικοδόμηση πλησιάζει στην ολοκλήρωσή της, η κανονικότητα στην καθημερινότητα σταδιακά επιστρέφει, ω-

10. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης έχουν χρησιμοποιηθεί τα όρια των Δήμων της Κεφαλονιάς, όπως διαμορφώθηκαν με το σχέδιο «ΚΛΕΙΣΘΕΝΗΣ», και τη διάσπαση του νησιού Δήμου Κεφαλονιάς το 2019 (Νόμος 4555/2018). Ο νέος Δήμος Αργοστολίου περιλαμβάνει τις Δημοτικές Ενότητες Αργοστολίου (Αργοστόλι και οι περίξ αυτού οικισμοί, Περίοχες Ποταμιάνας και Θηναίας), Ομαλών, Λειβαθούς, Ελειού-Πρόννων. Ο νέος Δήμος Ληξουρίου περιλαμβάνει τη δημοτική ενότητα Πύλου, ενώ ο Δήμος Σάμης περιλαμβάνει τη δημοτική ενότητα Σάμης. Επίσης, ο νέος Δήμος Πυλάργου περιλαμβάνει τη δημοτική ενότητα Πυλάργου. Η αποτύπωση των πληθυσμιακών δεδομένων σύμφωνα με αυτή τη διαίρεση καθιστά ευκρινέστερες τις διαφορές στην εξέλιξη του πληθυσμού του νησιού ανάμεσα στην «μητροπολιτική» περιοχή του Αργοστολίου και την «περιφέρεια» του νησιού.

στόσο αυτοί που δεν επιστρέφουν είναι οι Κεφαλονίτες. Αντιθέτως, φεύγουν ακόμα περισσότεροι. Το 1971 απογράφονται 31790 κάτοικοι στην Κεφαλονιά, δηλαδή έχουμε συνολική μείωση του πληθυσμού περίπου 20%, μεγαλύτερη από εκείνη της δεκαετίας των σεισμών. Η εξωτερική και εσωτερική μετανάστευση έχουν διαδραματίσει εδώ τον ρόλο τους. Υπάρχει όμως ένα ενδιαφέρον στοιχείο, που δείχνει ότι η Κεφαλονιά «αλλάζει» και εσωτερικά. Η μείωση του πληθυσμού στον (σημερινό) Δήμο Αργοστολίου (δηλαδή την Επαρχία Κραναιάς και τη Θηνιά) είναι 15,5% (σταθερή σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία). Αντίθετα, στον σημερινό Δήμο Ληξουρίου (επαρχία Πάλλης χωρίς τη Θηνιά), η μείωση από 13,4% εκτοξεύεται στο 25%, και στον Δήμο Σάμης, από το 20% στο 26%. Βλέπουμε δηλαδή ότι στην Παλική και τη Σάμη-Βόρειο Κεφαλονιά το φαινόμενο εντείνεται.

Δήμος (Όρια 2019)	Πληθυσμός 1961	Πληθυσμός 1971	Μεταβολή 1941-1971	Μεταβολή 1951-61
Αργοστολίου	21998	18573	-15.6%	-15.5%
Ληξουρίου	9615	7184	-25.3%	-13.4%
Σάμης	8180	6033	-26,2%	-20,1%
Σύνολο νησιού	39793	31790	-20,1%	-16,0%

Ο πληθυσμός του νησιού θα συνεχίσει να μειώνεται ως το 1981 και έκτοτε αρχίζει η πληθυσμιακή ανάκαμψη. Ανάκαμψη για ποιες περιοχές όμως; Η σύγκριση με τα «προσεισμικά» δεδομένα, μας αποκαλύπτει μια άρδην αλλαγμένη πραγματικότητα. Ας δούμε ποιον πληθυσμό είχαν το 1951 οι σημερινοί τρεις Δήμοι της Κεφαλονιάς σε σχέση με τα τελευταία δεδομένα (2011):¹¹

Δήμος (Όρια 2019)	Πληθυσμός 1951	Πληθυσμός 2011	Μεταβολή
Αργοστολίου	26034	23499	-9,7%
Ληξουρίου	11102	7098	-36,1%
Σάμης	10233	5204	-49,1%
Σύνολο νησιού	47369	35801	-24,4%

Εξήντα χρόνια μετά τους σεισμούς δηλαδή, φαίνεται ότι στις τοπικές κοινωνίες αναδεικνύονται δύο «Κεφαλονιές», που γίνονται ακόμα πιο ευδιάκριτες όταν μελετήσει κανείς τα στοιχεία των οικισμών κατ'

11. Για τα πλήρη στοιχεία της απογραφής του 2011 βλ. τον ιστοχώρο της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, <https://www.statistics.gr/el/2011-census-pop-hous> [Ανακτήθηκε στις 15/02/2020].

ιδίαν. Μία που φαίνεται να ανακάμπτει πληθυσμιακά, και είναι ένα μέρος από τον σημερινό Δήμο Αργοστολίου, ιδιαίτερα η πόλη του Αργοστολίου, η Λειβαθώς, και η περιοχή Ελειού-Πρόννων, και μία που, παρά τη μεταβολή των οικονομικών δεδομένων εξακολουθεί να αιμορραγεί. Είναι η Παλική, η Έριςος, η Θηνιά, η Πύλαρος, η Σάμη, το Πυργί, η Ποταμιάνα. Παρατηρούμε μια συγκέντρωση του πληθυσμού στο Αργοστόλι και στο περίξ αυτού νότιο και νοτιοανατολικό τμήμα του νησιού, ενώ την ίδια στιγμή σταδιακή ερήμωση του υπόλοιπου νησιού. Ερήμωση, επαναλαμβάνω, αναντίστοιχη στις περισσότερες περιπτώσεις με την οικονομική πραγματικότητα, όπως έχει διαμορφωθεί με την ανάπτυξη του τουρισμού τις τρεις τελευταίες δεκαετίες.

Αλλά και ανάμεσα στα δύο αστικά κέντρα του νησιού, οι διαφορές είναι αισθητές.

Πόλη	1951	1961	Μετ. 1951-61	1971	2011	Μετ. 1951-2011
Αργοστόλι	8205	7322	-10,76%	7060	9748	+18,81%
Ληξούρι	4356	3977	-8,70%	3364	3752	-13,87%

Βλέπουμε λοιπόν ότι το Αργοστόλι, ως οικισμός έχει καταφέρει να ανακτήσει τον πληθυσμό του από το 1951 και μάλιστα να τον αυξήσει περίπου 19%, ενώ, αν συνυπολογίσουμε και την αύξηση πληθυσμού στους γύρω οικισμούς (π.χ. Κοκολάτα, Κομποθεκράτα, Ραζάτα), αλλά και σε ευρύτερη κλίμακα στην περιοχή της Λειβαθούς, διαπιστώνουμε ότι η συγκέντρωση του πληθυσμού του νησιού στο νότιο τμήμα του είναι αδιαμφισβήτητη. Οι απώλειες που είδαμε σε προηγούμενο πίνακα για την περιοχή του σημερινού Δήμου Αργοστολίου οφείλονται στις μεγάλες μειώσεις που σημειώνονται στην περιφέρεια του Δήμου. Αντίθετα, το Ληξούρι δεν έχει κατορθώσει να ξαναγυρίσει στον προ του 1953 πληθυσμό του, σημειώνοντας απώλειες περίπου 14%, και παρά το γεγονός ότι το 2011 το Ληξούρι συγκεντρώνει το 52,2% του πληθυσμού του νέου Δήμου Ληξουρίου, σε σχέση με το 39,2% που συγκεντρωνε το 1951.

Απογοητευτικά είναι τα στοιχεία που δείχνουν τη συρρίκνωση του πληθυσμού στην περιφέρεια του νησιού που συνεχίζεται μέχρι σήμερα, παρά την τουριστική ανάπτυξη και την στήριξη από τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες και εν συνεχεία την Ευρωπαϊκή Ένωση. Είναι οι οικισμοί που συγκεντρώνουν πληθυσμό άνω των 300 κατοίκων, οι οποίοι να ακολουθεί φθίνουσα πορεία. Σημειώνουμε μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα από διάφορες περιοχές του νησιού:

ΠΑΝΩΤΕΙΟΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Οικισμός/ περιοχή	1951	1961	Μετ. 1951-61	1971	2011	Μετ. 1951-2011
Διλινάτα	1033	732	-29,1%	513	496	-52%
Χαβδάτα	832	608	-26,9%	503	379	-54,4%
Καμιναρατά	527	459	-12,9%	287	218	-58,6%
Χαλιωτάτα	457	359	-21,4%	230	84	-81,6%
Τρωιανάτα	417	315	-24,5%	171	98	-76,5%
Θηναία (εκτός Αθέρα)	1254	910	-27,4%	655	470	-62,6%
Βαλεριάνος	358	248	-30,7%	186	154	-57%

Υπάρχουν όμως και οι «νέες δυνάμεις», οι οικισμοί που αναπτύχθηκαν μετά τους σεισμούς του 1953. Άλλοι προέκυψαν από συνένωση οικισμών, και άλλοι, ευρισκόμενοι ως επί το πλείστον στο νότιο και νοτιοανατολικό τμήμα της Κεφαλονιάς, κοντά στο Αργοστόλι αλλά και στις πιο εύφορες και τουριστικά αναπτυσσόμενες περιοχές, είτε, σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως η Αγία Ευφημία, λειτούργησαν ως πόλοι συγκέντρωσης κατοίκων από τους γύρω οικισμούς. Ας δούμε τους 10 μεγαλύτερους οικισμούς της Κεφαλονιάς, όπως ήταν το 1951 και το 2011 (εκτός Αργοστολίου και Ληξουρίου)

1951				
A/A	Οικισμός	Δήμος (όρια 2019)	Πληθυσμός 1951	Πληθυσμός 2011
1	Διλινάτα	Αργοστολίου	1033	496
2	Σάμη	Σάμης	892	1025
3	Φαρακλάτα	Αργοστολίου	860	330
4	Χαβδάτα	Ληξουρίου	832	379
5	Βλαχάτα Εικοσιμιάς	Αργοστολίου	614	699
6	Βαλσαμάτα	Αργοστολίου	606	763 (μαζί με Φραγκάτα)
7	Φραγκάτα	Αργοστολίου	558	763 μαζί με Βαλσαμάτα
8	Καμιναρατά	Ληξουρίου	527	218
9	Χαβδάτα	Ληξουρίου	497	320
10	Σουλλάροι	Ληξουρίου	493	335

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

2011				
A/A	Οικισμός	Δήμος (όρια 2019)	Πληθυσμός 2011	Πληθυσμός 1951
1	Σάμη	Σάμης	1025	892
2	Πόρος	Αργοστολίου	930	33
3	Βαλσαμάτα (+ Φραγκάτα)	Αργοστολίου	763	606+ 558=1164
4	Σκάλα	Αργοστολίου	760	492
5	Περατάτα (+ Τραυλιάτα)	Αργοστολίου	751	(303+ 156) = 459
6	Σβορωνάτα (+ Ντομάτα)	Αργοστολίου	710	(330+ 209) = 542
7	Βλαχάτα Εικοσιμίας	Αργοστολίου	699	614
8	Λακήθρα	Αργοστολίου	613	358
9	Σπαρτιά	Αργοστολίου	513	317
10	Ραζάτα	Αργοστολίου	507	144

Στον Δήμο Ληξουρίου, μεγαλύτερος οικισμός είναι τα Χαβδάτα, με 379 κατοίκους, ενώ πάνω από 300 κατοίκους έχουν μόνο οι Σουλλάροι (335). Στην Πύλαρο, μεγαλύτεροι οικισμοί είναι η Αγία Ευφημία και τα Μακρινιώτικα με 432 κατοίκους αμφότερα. Τα δύο αυτά χωριά συγκεντρώνουν το 62% των κατοίκων της περιοχής της Πυλάρου. Μεγάλη πληθυσμιακή συρρίκνωση έχουν υποστεί και τα χωριά της Σάμης και του Πυργίου, ενώ ο συνολικός πληθυσμός όλης της Ερίσου (που παλαιότεν ήταν διασπασμένη σε πολλούς μικρούς οικισμούς με πληθυσμό που δεν ξεπερνούσε τους 200 κατοίκους) είναι 1472 κάτοικοι. Από τους δεκάδες οικισμούς της Ερίσου μόλις τρεις έχουν πληθυσμό μεγαλύτερο των 100 ατόμων (Φισκάρδο, 189, Αντιπάτα 149, Βασιλικιάδες 106). Το 1951 κατοικούσαν 3.444 κάτοικοι, επομένως η μείωση σε σχέση με το 2011 είναι της τάξης του 57.3% παρά την αλματώδη οικονομική ανάπτυξη της περιοχής που είναι δημοφιλέστατος τουριστικός προορισμός.

Απασχόληση: Πρωτογενής τομέας, περισσότερες εργαζόμενες γυναίκες
 Στον τομέα της απασχόλησης, όπου έχουμε στοιχεία για ελάχιστο τον νομό μεταξύ των ετών 1951 και 1964 οι διαφορές δεν είναι τόσο δεις. Στη σύγκρισή των δεδομένων θα πρέπει να λάβουμε υπ όψιν μας ότι στην απογραφή του 1951 η Ιθάκη αποτελεί τμήμα του νομού Λευ-

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

κάδος, ενώ το 1961 (ήδη από το 1952) η Ιθάκη έχει ενταχθεί στον Νομό Κεφαλληνίας, επομένως, παρά τη μείωση του πληθυσμού εμφανίζεται αύξηση σε απόλυτους αριθμούς του οικονομικώς ενεργού πληθυσμού, με την προσθήκη των εργαζομένων και της Ιθάκης.

	1951			1961		
	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘ.	14375	12747	1628	15900	12500	3400
ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ	13681	12105	1576	14700	11800	2900
ΑΝΕΡΓΟΙ	694	642	52	1200	700	500
ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΙ	32994	9717	23277	22100	5700	16400
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ	8546	8194	352	8400	6800	1600
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ	1650	1195	455	2100	1500	600
ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ	3564	2813	751	4100	3600	500
Χωρίς προσδιορισμό	615	545	70	1400	600	800

Τα αντίστοιχα δεδομένα, σε ποσοστιαίες μονάδες όπου 100 = Οικονομικά ενεργός πληθυσμός το 1951 και το 1961.

	1951			1961		
	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘ.	100	88,7	11,3	100	78,6	21,4
ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ	95,2	84,2	11,0	92,5	74,2	18,3
ΑΝΕΡΓΟΙ	4,8	4,5	0,3	7,5	4,4	3,1
ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΙ	229,6	67,6	161,9	139	35,9	103,1
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ	59,4	57,0	2,4	52,8	42,8	10,0
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ	11,5	8,3	3,2	13,2	9,4	3,8
ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ	24,8	19,6	5,2	25,8	22,6	3,2
Χωρίς προσδιορισμό	4,3	3,8	0,5	8,8	3,8	5,0

Η επεξεργασία των δεδομένων εμφανίζει τα ακόλουθα συμπεράσματα:

- Το ποσοστό της ανεργίας (δηλαδή των ατόμων που είναι ικανά και αναζητούν εργασία, αλλά δεν βρίσκουν) αυξάνεται από το 4,8 στο 7,5 % του πληθυσμού.
- Την ίδια στιγμή, ενώ το 1951 σε κάθε οικονομικώς ενεργό άτομο αντιστοιχούν 2,29 άτομα που βρίσκονται εκτός οικονομικής δραστη-

ριότητας, το 1961 το ποσοστό αυτό μειώνεται σε 1,39 μη οικονομικά ενεργούς ανά 1 οικονομικά ενεργό.

- Η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας παραμένει χαμηλή. Το 1951 το ποσοστό συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας είναι μόλις 11,3%, ενώ το 1961 το ποσοστό αυξάνεται αισθητά (21,4%). Ωστόσο η αντιστοιχία των γυναικών στον μη οικονομικά ενεργό πληθυσμό εξακολουθεί να παραμένει πολλαπλάσια σε σχέση με τους άνδρες.
- Ο πρωτογενής τομέας της οικονομίας (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία) είναι κυρίαρχος τόσο πριν όσο και μετά τους σεισμούς του 1953. Ωστόσο, από το 58,2 % του οικονομικώς ενεργού πληθυσμού περιορίζεται στο 52%. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι περισσότερες γυναίκες που εμφανίζονται πλέον οικονομικά ενεργές απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα, στον οποίο είναι πιθανόν ότι εργάζονται και άλλες, ως συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη της οικογένειας.
- Ο δευτερογενής τομέας (βιοτεχνία, βιομηχανία, κατασκευές, ενέργεια, ορυκτοί πόροι), γνωρίζει μικρή αύξηση (ίσως δυσανάλογα μικρή σε σχέση με αυτό που θα ανέμενε κανείς σε μια εποχή ανοικοδόμησης του νησιού (Αύξηση από το 11,5% στο 13,2%) του οικονομικώς ενεργού πληθυσμού. Ωστόσο πολλοί από τους εργαζόμενους στις οικοδομές είναι κατά κύριο επάγγελμα αγρότες και δουλεύουν ευκαιριακά ή παράλληλα στις οικοδομές.
- Ο τριτογενής τομέας (των υπηρεσιών) αρχίζει να αυξάνεται, καλύπτοντας, το 1961, το 25-30% του οικονομικώς ενεργού πληθυσμού, αν πιθανολογήσουμε ότι και οι «απροσδιόριστες» κατηγορίες επαγγελματιών είναι κάποιες μορφής υπηρεσίες (αφού οι άλλοι δύο τομείς είναι πιο εύκολο να «προσδιοριστούν» ως επαγγέλματα). Η αύξηση όμως δεν είναι τέτοια που να δίνει την εικόνα μιας προϊούσας τριτογενοποίησης, που ευνοεί την κοινωνική κινητικότητα.
- Έχει διατυπωθεί κατά καιρούς η άποψη ότι η σεισμική καταστροφή λείανε τις κοινωνικές ανισότητες, δεδομένου ότι όλοι, «κόντηδες» και λαϊκοί βρέθηκαν άστεγοι, κάτω από τον ίδιο ουρανό. Πέρα από μια ρομαντική λογοτεχνική εικόνα, η αντίληψη ότι οι σεισμοί μείωσαν το χάσμα ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, θεωρώ ότι είναι εσφαλμένη. Και στον σεισμό κάποιον έχασαν τα πάντα και κάποιον είχαν τη δυνατότητα να τα αποκαταστήσουν ευκολότερα. Η όποια άμβλυνση των αντιθέσεων (κυρίως σε κοινωνικό επίπεδο και όχι σε οικονομικό) οφείλεται σε μια πιο μακροχρόνια «δημιουργική» καταστροφή», ουσιαστικά στην τριτογενοποίηση της οικονομίας, που ανατροφοδοτήθηκε από τους ίδιους τους παλαιούς γαιοκτήμονες και

ευγενείς. Όσοι δεν προσαρμόστηκαν στη νέα εποχή και έμειναν εγκλωβισμένοι στις παλιές οικονομικές σχέσεις που συνδέονταν άμεσα με τη γαιοκτησία, ήταν μοιραίο να χάσουν την οικονομική και κοινωνική τους ισχύ. Όσοι «μεταπήδησαν» στο εμπόριο και στις υπηρεσίες, αξιοποιώντας την περιουσία τους, συνέχισαν να έχουν μεγάλη ισχύ, χωρίς να χρειάζεται πλέον να επικαλεστούν την ευγενική τους καταγωγή.

Η ανοικοδόμηση λοιπόν, δεν αλλάζει τα βασικά οικονομικά χαρακτηριστικά της περιοχής, και αυτό δεν είναι περίεργο – τα νοικοκυριά και οι επιχειρήσεις έπρεπε σε πρώτη φάση να στεγαστούν για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν την νέα πραγματικότητα. Αυτό σημαίνει ότι οι ευκαιρίες κοινωνικής κινητικότητας, με λόγια απλά, οι ευκαιρίες να αλλάξει κάποιος τη ζωή του σε σχέση με το γεωργικό κατά κύριο λόγο επάγγελμα της οικογένειάς του, είναι μειωμένες. Αυτό, όπως αντιλαμβανόμαστε, δίνει περισσότερα κίνητρα για μετανάστευση, είτε για σπουδές, είτε για εργασία, είτε στο εσωτερικό, είτε στο εξωτερικό. Με τη λογική αυτή εξηγείται η μεγαλύτερη μείωση του πληθυσμού που διαπιστώσαμε για τη δεκαετία 1961-1971, μια δεκαετία κατά την οποία στα μεγάλα αστικά κέντρα εμφανίζονται νέες ευκαιρίες απασχόλησης (στη βιομηχανία και τις υπηρεσίες), ενώ η μετανάστευση σε χώρες όπως οι Η.Π.Α., η Νότια Αφρική ή και η Αυστραλία φαντάζει για τους ανειδίκευτους εργάτες ως μοναδική διέξοδος για να ξεφύγουν από την παγίδα της φτώχειας. Τέλος, το ναυτικό επάγγελμα, δίνει ακόμη μία ευκαιρία για την παραγωγή εισοδήματος, τη στιγμή που οι συνθήκες στο νησί δεν επιτρέπουν η γεωργία και η κτηνοτροφία να γίνουν ανταγωνιστικές (ορεινότητα, μικρές ιδιοκτησίες).

Αυτό σημαίνει ότι στα χρόνια που θα ακολουθήσουν, και μέχρι τη δεκαετία του 1980, οι τοπικές κοινωνίες θα ζήσουν σε μεγάλο βαθμό με τη στήριξη των εμβασμάτων των μεταναστών, και με το ναυτικό συνάλλαγμα. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν θα πρέπει να εξάρουμε τη μαχητικότητα και την αποτελεσματικότητα με την οποία οι Κεφαλονίτες που έμειναν στο νησί διαχειρίστηκαν την απόλυτη αυτή καταστροφή.

Τα αντανακλαστικά που επέδειξαν μετά την καταστροφή οι κάτοικοι, όπως προκύπτει από τις δημοσιευμένες αλλά και τις πολλές προσωπικές μαρτυρίες ήταν πραγματικά αξιοθαύμαστα. Σε συνθήκες απόλυτης έλλειψης στέγης, λειψυδρίας και έλλειψης τροφίμων οι κάτοικοι φρόντισαν αμέσως για την προσωρινή στέγασή τους, κατασκευάζοντας παραπήγματα, φούρνους και αναπτύσσοντας, παράλληλα με την ανθρωπιστική βοήθεια από τις ξένες δυνάμεις και το Ελληνικό Κράτος, άτυπα δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης. Ο δάσκαλος φιλοξενείται κι αυτός σε παραπήγμα, οικογένειες μαγειρεύουν και ψήνουν μαζί ψωμί,

ο ένας βοηθάει τον άλλο να σώσει τα πράγματά του, να μαζέψει τα κομμάτια του, να φτιάξει πρόχειρο κατάλυμα, ακόμα και να κάνει τις γεωργικές του εργασίες. «Ανάγκη και οι θεοί πείθονται» – αυτή η αλληλεγγύη πιστεύουμε πως απάλυνε σε πολλές περιπτώσεις τις πληγές που είχε ανοίξει ο εμφύλιος, λίγα χρόνια πριν.

Η αγροτική κοινωνία του νησιού ήταν περισσότερο έτοιμη να αντιμετωπίσει τον σεισμό από τη σημερινή κοινωνία μας, αν και με τους σεισμούς του 2014 η κοινωνία επέδειξε αντανακλαστικά αλληλεγγύης. Οι σύγχρονες όμως κοινωνίες είναι πολύ δυσκολότερο να συνέλθουν από ένα αντίστοιχο «σοκ», καθώς τα συκοινωνιακά δίκτυα, ο ηλεκτρισμός, οι τηλεπικοινωνίες, αλλά και η πολυπλοκότητα των οικονομικών κυκλωμάτων συναλλαγών δυσχεραίνουν την επανεκκίνηση την οικονομική και κοινωνική ζωή. Σήμερα είμαστε λιγότερο έτοιμοι να αντιμετωπίσουμε τέτοια φαινόμενα, για έναν ακόμη λόγο. Διότι μαζί με την ερήμωση των χωριών έχουμε απολέσει την αίσθηση της κοινοτικής συνείδησης, την συνείδηση του «ανήκειν» στην τοπική κοινότητα, διαχρονικά κορυφαία αξία των ελληνικών κοινοτήτων.

Οι γειτονίες των πόλεων και τα χωριά έχουν γίνει σήμερα «οριζόντιες πολυκατοικίες», όπου οι κάτοικοι δεν έχουν την αίσθηση του ανήκειν στην κοινότητα, κι αυτό, όπως καταλαβαίνουμε, ενισχύεται από τη συγκέντρωση του πληθυσμού και την εγκατάλειψη της υπαίθρου. Η «μία» Κεφαλονιά ερημώνει, και, το παραθαλάσσιο τμήμα της απλώς ζωντανεύει το καλοκαίρι για να επιστρέψει στη χειμέρια νάρκη από τον Οκτώβριο. Και η άλλη Κεφαλονιά αποκτά όλο και πιο έντονα τα χαρακτηριστικά της αποξένωσης. Ο τουρισμός, οι επιδοτήσεις, η κυριαρχία του τομέα των υπηρεσιών, φέρνουν ανάπτυξη, αλλά η αλληλεγγύη και η κοινοτική συνείδηση είναι αυτή που μπορεί να κάνει τις τοπικές κοινωνίες μας βιωτές και βιώσιμες.

Είναι ένα στοίχημα για τις τοπικές μας κοινωνίες να αποκτήσουν ξανά τη συνοχή τους, την κοινοτική τους συνείδηση, να αυτοοργανωθούν και να λειτουργήσουν, είτε στο πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοίκησης, είτε με περισσότερο ανεπίσημους αλλά ουσιαστικούς και συλλογικούς τρόπους, με γνώμονα το κοινό όφελος, που είναι όφελος και του καθενός.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΕΞΟΥΡΙΟΥ

VETTOR PISANI, ΕΝΑ ΠΛΟΙΟ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ. Ο τορπιλισμός και η ανέλκυσή του

Στις 26 Αυγούστου 1939, στα ναυπηγεία Riuniti dell' Adriatico του Monfalcone,¹ κατελκύσθηκε το φορτηγό πλοίο VETTOR PISANI² με αριθμό νηολογίου Fiume 92 για λογαριασμό της ναυτιλιακής εταιρείας SIDARMA.³ Το VETTOR PISANI μαζί με τα αδελφά του πλοία: ANDREA GRITTI, PIETRO ORSEOLO, FRANCESCO BARBARO, MARCO FOSCARINI και SEBASTIANO VENIER της SIDARMA, ήταν μέρος ενός προγράμματος, βασισμένου στον νόμο Benni,⁴ ανανέωσης του εμπορικού στόλου εν όψει της επερχόμενης εμπλοκής της Ιταλίας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το VETTOR PISANI ήταν ταχύπλοο φορτηγό πλοίο μεγάλης, για την εποχή του, χωρητικότητας καθαρής 6.339 τόνων, εκτοπίσματος 14.900 τόνων και μήκους 134,11 μέτρων. Σε μια εποχή που σχεδόν το σύνολο των πλοίων είχαν ατμομηχανές, στο VETTOR PISANI τοποθετήθηκε μια δίχρονη, εξακύλινδρη πετρελαιομηχανή FIAT 646 4.800 ίππων, η οποία μπορούσε να κινήσει το πλοίο με μέγιστη, κατά τις δοκιμές, τα-

- Ο Λάμπρος Γ. Σιμάτος είναι τ. Λυκειάρχης Επαγγελματικής Εκπαίδευσης

1. Monfalcone: Λιμάνι της βορειοανατολικής Ιταλίας, στον Κόλπο της Τεργέστης, σημαντικό βιομηχανικό κέντρο κατασκευής πλοίων και αεροσκαφών.

2. Vettor Pisani (1324-1380): Ο Βενετός ναύαρχος κατά την διάρκεια των νικηφόρων πολέμων της Βενετίας κατά των Γενοβέζων και των συμμάχων τους, Ούγγρων. Προς τιμή του διάφορα πλοία έλαβαν το όνομά του, μεταξύ αυτών ένα θωρακισμένο καταδρομικό του Α'ΠΠ και ένα υποβρύχιο του Β'ΠΠ.

3. SIDARMA: Società Italiana Di Armamento. Ναυτιλιακή εταιρεία με έδρα το λιμάνι Fiume, τη σημερινή Ριέκα (Rijeka) της Κροατίας.

4. Antonio Stefano Benni (1880-1945): Πρόεδρος της Confederazione generale dell' industria italiana (Γενική συννομοσπονδία της ιταλικής βιομηχανίας), από το 1923 έως το 1934.

χύτητα 17,28 κόμβων και με υπηρεσιακή ταχύτητα, σε κανονικές συνθήκες, 14,7 κόμβων.

Με την είσοδο της Ιταλίας στον Β' ΠΠ (10 Ιουνίου 1940), το VETTOR PISANI επιστρατεύεται από το Ιταλικό Βασιλικό Ναυτικό (Reggia Marina) στις 25 Ιουνίου 1940. Στη συνέχεια λαμβάνει μέρος σε πάρα πολλές νηοπομπές εμπορικών πλοίων, που με τη συνοδεία πολεμικών για την αντιμετώπιση των επιθέσεων του Βρετανικού Πολεμικού Ναυτικού, μεταφέρουν πολεμοφόδια και ενισχύσεις στις δυνάμεις του Άξονα στο μέτωπο της Βόρειας Αφρικής.

Ιδιαίτερος λόγος αξίζει να γίνει για ένα ταξίδι του VETTOR PISANI διαφορετικό από τα συνηθισμένα, στο οποίο φαίνεται η αποφασιστικότητα και ο ηρωισμός των πληρωμάτων των εμπορικών πλοίων τον καιρό του πολέμου.

Στις 25 Ιανουαρίου 1941 το VETTOR PISANI συνοδευόμενο από το αντιτορπιλικό CALLIOPE, αποπλέει από το Παλέρμο με προορισμό την Τρίπολη και στη συνέχεια τη Βεγγάζη της Λιβύης. Το ταξίδι όμως αυτό έχει σκοπό να παραπλανήσει τα βρετανικά αναγνωριστικά αεροπλάνα, γιατί ο πραγματικός του προορισμός είναι η Ρόδος. Την περίοδο αυτή, τα υπό ιταλική κατοχή Δωδεκάνησα βρίσκονται κάτω από βρετανικό ναυτικό αποκλεισμό, με αποτέλεσμα τα ιταλικά στρατεύματα και ο ντόπιος πληθυσμός να υποφέρουν από έλλειψη τροφίμων. Η κατάσταση είναι δραματική και ο κίνδυνος της παράδοσης των ιταλικών φρουρών που λιμοκτονούν είναι πλέον ορατός. Τη νύχτα της 30ης Ιανουαρίου το VETTOR PISANI, υπό τις διαταγές του Υποπλοιάρχου της Reggia Marina Giorgio Giobbe, αποπλέει από τη Βεγγάζη χωρίς συνοδεία πολεμικών και βοηθούμενο από την κακή ορατότητα λόγω βροχής, ακολουθεί μια βρετανική νηοπομπή που κατευθύνεται στην Αίγυπτο, χωρίς να γίνει αντιληπτό από τα βρετανικά πολεμικά που περιπολούν. Το πρωί της 31ης Ιανουαρίου έφθασε στη Ρόδο, αποβιβάζοντας το πολύτιμο φορτίο του αποτελούμενο από 5.000 τόνους τροφίμων και 1.321 τόνους στρατιωτικού υλικού. Ο στρατιωτικός Διοικητής Δωδεκανήσου Στρατηγός Ettore Bastico απένειμε στον Giorgio Giobbe το ασημένιο Μετάλλιο Στρατιωτικής Αξίας, γιατί έφερε σε πέρας την παράτολμη αυτή επιχείρηση.

Καθ' όλη τη διάρκεια του 1941, το VETTOR PISANI συνεχίζει τα ταξίδια του συμμετέχοντας σε νηοπομπές με προορισμό τα λιμάνια της Λιβύης, αλώβητο από τις επιθέσεις του Βρετανικού Ναυτικού, που εκτός από τα αναγνωριστικά αεροπλάνα διαθέτει και ένα νέο «όπλο» το radar. Με αυτό τα βρετανικά πολεμικά μπορούν να εντοπίζουν τη νύχτα τις νηοπομπές, επιφέροντας μεγάλες καταστροφές στα ιταλικά εμπορικά πλοία αλλά και στα πολεμικά πλοία συνοδείας.

Και φθάνουμε στη μοιραία, για το VETTOR PISANI, χρονιά, το 1942. Η Στρατιά του Erwin Rommel, η περίφημη Deutsches Afrikakorps, με προσαρτημένες σε αυτήν τις ιταλικές δυνάμεις της αποδεκατισμένης Στρατιάς Africa Orientale Italiana, ύστερα από μια θυελλώδη αντεπίθεση έχει καταλάβει το Τομπρούκ⁵ (21 Ιουνίου 1942) και έχει επανακτήσει τον έλεγχο της Κυρηναϊκής, την ανατολική παράκτια περιοχή της Λιβύης. Οι Βρετανοί έχουν υποχωρήσει στην Αίγυπτο, που αποτελεί τον κύριο στόχο των δυνάμεων του Άξονα, καθώς επιδιώκουν να πάρουν υπό τον έλεγχό τους τη Διώρυγα του Σουέζ και, κατά συνέπεια, να διακόψουν την τροφοδοσία καυσίμων των Συμμάχων από τις πετρελαιο-παραγωγικές χώρες της Μέσης Ανατολής. Τα στρατεύματα του Άξονα, μετά την προέλασή τους στο έδαφος της Αιγύπτου, έχουν καθηλωθεί στο Ελ Αλαμείν, το τελευταίο προπύργιο άμυνας των Βρετανών, καθώς αυτό απέχει 106 Km από την Αλεξάνδρεια. Ο Στρατάρχης Rommel αντιμετωπίζει όμως, τεράστιο πρόβλημα ανεφοδιασμού, κυρίως σε καύσιμα αλλά και σε πυρομαχικά, οπλισμό και σε ενισχύσεις για την αναπλήρωση των απωλειών. Ο ανεφοδιασμός της στρατιάς του πραγματοποιείται με νηοπομπές που αποτελούνται κυρίως από ιταλικά φορτηγά πλοία με συνοδεία ιταλικών πολεμικών πλοίων που αναχωρούν από τα λιμάνια της νότιας Ιταλίας με προορισμό τη Λιβύη. Ο Βρετανικός, όμως, στόλος που ναυλοχεί στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου κυριαρχεί στη Μεσόγειο έναντι του Ιταλικού Πολεμικού Ναυτικού (Reggia Marina), που αντιμετωπίζει τεράστιο πρόβλημα από την έλλειψη καυσίμων με αποτέλεσμα τα θωρηκτά και τα καταδρομικά του να παραμένουν ακινητοποιημένα στο λιμάνι του Τάραντα. Αλλά και στον αέρα οι Βρετανοί, παρά την κάθοδο της Γερμανικής Πολεμικής Αεροπορίας (Luftwaffe) στη Μεσόγειο το 1941, έχουν υπεροπλία. Η δύναμη της Βρετανικής Αεροπορίας (RAF) στη Μάλτα έχει ανέλθει στα 800 αεροπλάνα, που ισοδυναμούν με ολόκληρη την Ιταλική Πολεμική Αεροπορία (Reggia Aeronautica) μαζί με τη δύναμη της Luftwaffe σε Σικελία και Ελλάδα. Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι ιταλικές νηοπομπές, λόγω των τεράστιων απωλειών τους, αποφάσισαν να αλλάξουν πορεία και, αντί αυτής της συντομότερης διαδρομής της κεντρικής Μεσογείου, να ακολουθήσουν ασφαλέστερες διαδρομές παραπλέοντας τις δυτικές ελληνικές ακτές. Οι νηοπομπές, έχοντας αφετηρία τα λιμάνια

5. Τομπρούκ: Μεγάλης στρατηγικής σημασίας λιμάνι της Λιβύης κοντά στα σύνορα με την Αίγυπτο. Ύστερα από σκληρές μάχες ο Στρατηγός Erwin Rommel το καταλαμβάνει στις 6 Ιουνίου 1942 αιχμαλωτίζοντας τους Βρετανούς υπερασπιστές και νίκη αυτή του χαρίζει την προαγωγή του σε Στρατάρχη, αν και έχει μείνει ιστορικά το γκολό του: «Θα προτιμούσα ο Χίτλερ να μου δώσει μια ακόμη τεθωρακισμένη μεραρχία παρά προαγωγή».

της Νάπολης και του Τάραντα διαπλέουν το Ιόνιο πέλαγος, βρίσκοντας συχνά καταφύγιο στο, προστατευμένο από ισχυρές πυροβολαρχίες, λιμάνι του Αργοστολίου και παραπλέοντας τις ιταλοκρατούμενες ακτές της Πελοποννήσου, φθάνουν μέσω της γερμανοκρατούμενης Σούδας της Κρήτης στα ανατολικά λιμάνια της Λιβύης: Βεγγάζη, Ντέρνα και Τομπρούκ. Ένα ακόμα πλεονέκτημα αυτής της διαδρομής είναι η μεγαλύτερη απόσταση από τη Μάλτα, τη μεγαλύτερη βρετανική αεροπορική βάση της Μεσογείου, καθώς και η ανθυποβρυχιακή προστασία που παρέχουν τα εκτεταμένα ναρκοπέδια που έχει ποντίσει το Ιταλικό Ναυτικό στα λιμάνια και στα θαλάσσια περάσματα κοντά στις ελληνικές ακτές.

Στις 23 Ιουλίου 1942 το VETTOR PISANI με πλοίαρχο τον έμπειρο Cesare του Εμπορικού Ναυτικού, συνοδευόμενο από το αντιτορπιλικό ANTARES, αποπλέει από τον Τάραντα της Ιταλίας για το Τομπρούκ της Λιβύης, φορτωμένο με 2.052 τόνους καυσίμων και λιπαντικών, 503 τόνους διαφόρων υλικών, 48 τόνους αλκοόλ, 165 οχήματα και ρυμούλκες, ένα μηχανοκίνητο σκάφος και 3 ερπυστριοφόρα αυτοκινούμενα πυροβόλα.⁶ Στο πλοίο υπάρχουν και 329 στρατιώτες υπό τις διαταγές του υπολοχαγού Mancini.

Στη Leuca⁷ το A/T ANTARES αντικαταστάθηκε από τα αντιτορπιλικά ORSA και CALLIOPE και η νηοπομπή συνέχισε το ταξίδι της με προορισμό το λιμάνι του Ναυαρίνου στη νοτιοδυτική Πελοπόννησο και από εκεί για το λιμάνι του Τομπρούκ, με πιθανή άφιξη στις 26 Ιουλίου.

Στις 1.40' π.μ. τη νύχτα της 24ης Ιουλίου, το αναγνωριστικό αεροσκάφος Spitfire Q Z7J της Νο 69 Μοίρας της RAF, που στάλθηκε με βάση τις πληροφορίες που έδωσε η Βρετανική Υπηρεσία Αποκρυπτογράφησης U ITRA,⁸ εντοπίζει τη νηοπομπή. Ωστόσο, η Μυστική Υπηρεσία του

6. Lg.sF.H.13 (Sf) auf Lorraine-Schlepper: Αυτοκινούμενο πυροβόλο των 15 cm βασισμένο σε ερπυστριοφόρα πλατφόρμα γαλλικής κατασκευής. Αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια του Β' ΠΠ με σκοπό τη στήριξη του Κεραυνοβόλου πολέμου (Blitzkrieg) με πυροβολικό. Χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στο πόλεμο της Βόρειας Αφρικής από τη Στρατιά του Rommel (Afrikakorps).

7. Leuca: Λιμάνι στο νοτιοανατολικό άκρο του «τακουινιού» της Ιταλικής χερσονήσου.

8. U ITRA: Υπηρεσία αντικατασκοπείας που οργάνωσαν οι Βρετανοί κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο για την αποκωδικοποίηση των κρυπτογραφημένων ραδιοηχημάτων ή μηνυμάτων τηλετύπου (teleprinter) των δυνάμεων του Άξονα. Η ονομασία προέρχεται από το γεγονός ότι η «επιχείρηση U ITRA» παρέμεινε μυστική καθ' όλη τη διάρκεια διεξαγωγής της αλλά και για χρόνια μετά τον πόλεμο. Οφείλεται στο ότι δεν ήταν απλώς χαρκτηρισμένη ως «άκρως απόρρητη» (top secret), αλλά «υπερ-άκρως απόρρητη» (ultra-top-secret). Οι Γερμανοί, από το 1920, είχαν αναπτύξει ένα κρυπτογραφικό σύστημα επικοινωνίας με τη δημιουργία της μηχανής «Enigma». Η μικρή σε διαστάσεις αυτή

Ιταλικού Ναυτικού SIS (Servizio Informazioni Speciali) αποκρυπτογράφησε το σήμα του αεροσκάφους και στις 2.10' π.μ. εκδίδει συναγερμό απόλυτης προτεραιότητας «P.A.P.A.» (Precedenza Assoluta sulla Precedenza Assoluta) ενημερώνοντας τη νηοπομπή για τον εντοπισμό της. Ένα νέο σήμα του αεροσκάφους Q Z7J εντοπισμού της νηοπομπής αποκρυπτογραφήθηκε από τη SIS που στις 2.35' π.μ. έστειλε ένα νέο συναγερμό «P.A.P.A.» στη νηοπομπή. Ακολουθεί νέα εκπομπή του αναγνωριστικού αεροσκάφους και αντίστοιχος συναγερμός «P.A.P.A.» της SIS στις 4.05' π.μ. Μετά από αυτήν την εξέλιξη η νηοπομπή, που σύμφωνα με τις εντολές της Supermarina⁹ θα ακολουθούσε πορεία κοντά στις ελληνικές ακτές με το A/T CALLIOPE δεξιά του VETTOR PISANI και το A/T ORSA αριστερά, προετοιμάζεται για την επερχόμενη προσβολή της από τους Βρετανούς.

Την αυγή της 24ης Ιουλίου η νηοπομπή πλησιάζει την Κεφαλονιά και ενισχύεται από δύο τορπιλακάτους M.A.S (Motoscafo Armato Silurante) που στάλθηκαν από το Αργοστόλι, καθώς και ένα βομβαρδιστικό αεροπλάνο Savoia Marchetti και ένα υδροπλάνο CANT Z. 501.

Στις 7.30' π.μ. έξι Bristol Beaufort,¹⁰ σε δύο ομάδες των τριών αεροσκαφών, απογειώνονται από τη βάση τους στη Μάλτα εξοπλισμένα με τορπίλες. Η μια ομάδα με επικεφαλής τον S/Ldr (Αρχηγό Μοίρας) James Robert Hyde της No. 86 Μοίρας της RAF και η άλλη με επικεφαλής τον F/Lt (Σμηναγό) Stevens της No. 217 Μοίρας της RAF. Συνο-

μηχανή, είχε μέγεθος γραφομηχανής και μπορούσε εύκολα να χρησιμοποιηθεί σε πλοίο, αεροπλάνο, όχημα.

Με την έναρξη του πολέμου, το Αγγλικό Τμήμα Αποκρυπτογράφησης εγκαταστάθηκε στο Bletchley Park, 47 μίλια έξω από το Λονδίνο, όπου επιφανείς, κυρίως μαθηματικοί, επιστήμονες κατόρθωσαν να «σπάσουν» τον κώδικα της μηχανής Enigma και να αποκωδικοποιούν τα μηνύματα της κρυφής επικοινωνίας του αντιπάλου.

Σύμφωνα με ορισμένους ειδικούς, η U ITRA συνέβαλε στην επίσπευση της λήξης του πολέμου, τουλάχιστον κατά δύο χρόνια, σώζοντας χιλιάδες ζωές.

9. Supermarina. Η Ανώτερη Διοίκηση της Reggia Marina κατά τον Β'ΠΠ, εγκαταστημένη στη Ρώμη και με κύριο έργο τον συντονισμό των στρατιωτικών επιχειρήσεων στη θάλασσα.

10. Bristol Beaufort (type 152): Βρετανικό, δικινητήριο τορπιλοπλάνο, που χρησιμοποιήθηκε στον Β'ΠΠ και ως ελαφρύ βομβαρδιστικό μεγάλης ακτίνας δράσης. Πρότυπο για την κατασκευή του υπήρξε το προγενέστερο ελαφρύ βομβαρδιστικό Bristol Bleheim. Είχε τετραμελές πλήρωμα, τον πιλότο, τον παρατηρητή/πλοηγό και δύο χειριστές ασυρματικών προβολητές. Κατά τη διάρκεια του πολέμου κατασκευάστηκαν 1.180 Beaufort στη Βρετανία και 700 στην Αυστραλία. Τα Bristol Beaufort ανέλαβαν υπηρεσία πρώτα στη Royal Air Force Coastal Command και μετά στη Royal Navy Fleet Air Arm από το 1940 μέχρι και το 1942, οπότε αντικαταστάθηκαν από το Bristol Beaufighter και στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκαν ως εκπαιδευτικά μέχρι το 1946. Οι περισσότερες των Beaufort είχαν βάση στην Αίγυπτο και τη Μάλτα, με κύριο σκοπό την παρεμπόδιση του από θαλάσσης εφοδιασμού της Στρατιάς του Rommel στη Βόρεια Αφρική.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΕΣΟΓΕΙΩΣ

δεύονται από οκτώ Bristol Beaufighter¹¹ της No. 235 Μοίρας της RAF, τα οποία εξοπλισμένα με ισχυρά πολυβόλα των 20mm έχουν σκοπό την προστασία των Beaufort από εχθρικά μαχητικά αεροσκάφη.

Στις 9.30' π.μ. ύστερα από μακρά πτήση τα αεροσκάφη εντοπίζουν τη νηοπομπή σε απόσταση 10 ν. μιλίων και διόπτευση 240° μούρες από το ακρωτήριο Γερογόμπος¹² της Κεφαλονιάς, στη θέση 38,05 N 20,12 E.¹³

Αρχηγός της αποστολής είχε οριστεί ο Hyde, παρότι είχε εμπειρία μόνο από τις νυχτερινές αερομαχίες στη Μάχη της Αγγλίας κατά τη διάρκεια των επιδρομών της Luftwaffe, και καμία εμπειρία σε επιθέσεις εναντίον νηοπομπών. Ο Hyde επιτέθηκε πρώτος, επικεφαλής ενός εξαιρετικά πυκνού σχηματισμού V σε ύψος 300 ποδών (91,44 μέτρα) από την επιφάνεια της θάλασσας. Αυτός ο σχηματισμός, σε συνδυασμό με τα σκούρα χρώματα που εξακολουθούσαν να διατηρούν από την Αγγλία τα αεροσκάφη της Μοίρας του, αποδείχθηκε καταστροφικός για την ομάδα του Hyde. Σε απόσταση περίπου 2. ν. μιλίων μπαραζ αντιαεροπορικών πυρών από τα αντιτορπιλικά υποδέχθηκε τα τρία Beaufort με αποτέλεσμα να χτυπηθεί πρώτο το αεροσκάφος του Hyde και να εκραγεί στον αέρα. Το δεύτερο Beaufort με πιλότο τον Υποσηναγό D. L. Furphy χτυπημένο από τα θραύσματα του αεροσκάφους του Hyde έπεσε στη θάλασσα κοντά στα πλοία της νηοπομπής. Το τρίτο Beaufort με πιλότο τον ιπτάμενο Σμηνία L. C. Thompson χτυπημένο στον αριστερό κινητήρα προσπάθησε κάνοντας στροφή να επιστρέψει στη βάση του, αλλά σταμάτησε να λειτουργεί και ο άλλος κινητήρας με αποτέλεσμα να προσκρούσει στη θάλασσα 2-3 ν. μίλια μακρύτερα. Η επιχείρηση όμως συνεχίζεται και κάτω από την κάλυψη των ψηλά ιπτά-

11. Bristol Beaufighter (type 156): Πολλαπλού ρόλου μαχητικό αεροσκάφος, η παραγωγή του οποίου άρχισε κατά τη διάρκεια του Β'ΠΠ ως εξέλιξη του Bristol Beaufort, που σταδιακά αντικατέστησε. Είχε διμερές πλήρωμα, τον πιλότο και τον πλοηγό/πυροβολητή. Λόγω του μεγάλου μεγέθους του μπορούσε να μεταφέρει βαρέα όπλα και τα πρώιμα ογκώδη ραντάρ, σε συνδυασμό δε με τη μεγάλη ακτίνα δράσης του (2.360 km έως 2.913 km μέγιστη) χρησιμοποιήθηκε ως αναγνωριστικό, βαρύ καταδιωκτικό, νυχτερινό μαχητικό, ελαφρύ βομβαρδιστικό και τορπιλοπλάνο. Ήταν εξοπλισμένο με 4 πολυβόλα Hispano 20mm στο ρύγχος της ατράκτου και ένα αμυντικό πολυβόλο Browning 303 στη θέση του πλοηγού/πυροβολητή στο επάνω μέρος της ατράκτου. Στις πτέρυγες μπορούσε να μεταφέρει 8 ρουκέτες αέρος-εδάφους ή 2 βόμβες των 250 λιβρών και κάτω από την άτρακτο μια τορπίλη 18 ιντσών.

12. Ακρωτήριο Γερογόμπος: το δυτικότερο άκρο της Κεφαλονιάς, επί του οποίου λειτουργεί από το 1906 ο ομώνυμος φάρος. Κατά τη διάρκεια του Β'ΠΠ παρέμεινε σβησμένος και καταστράφηκε από τα γερμανικά στρατεύματα κατά την αποχώρησή τους από το νησί. Ξαναχτίστηκε το 1947 ως φάρος πελαγοδρομίας με φωτοβολία 30 ναυτικών μιλίων.

13. Φαίνεται ότι οι τιμές έχουν στρογγυλοποιηθεί, με αποτέλεσμα να μη συμπίπτουν οι συντεταγμένες με το στίγμα (διόπτευση/ απόσταση από φάρο).

μενων Beaufighter, τα υπόλοιπα τρία Beaufort της Νο. 217 Μοίρας επιτίθενται στη νηοπομπή. Ο επικεφαλής Σμηναγός Stevens, έμπειρος σε επιθέσεις κατά νηοπομπών στη Μεσόγειο, οδήγησε την ομάδα του από την αντίθετη κατεύθυνση σε ένα χαλαρό σχηματισμό σε ύψος 25 ποδών (7,62 μέτρων) από την επιφάνεια της θάλασσας και αιφνιδιάζοντας τους Ιταλούς, τα αεροσκάφη του σμήνους του εξαπολύουν τις τορπίλες τους. Δύο από τις τρεις τορπίλες χτυπούν το VETTOR PISANI στο Νο 2 αμπάρι (το δεύτερο κατά σειρά από τη πλώρη) που περιείχε βαρέλια βενζίνης, με αποτέλεσμα να σημειωθεί ισχυρή έκρηξη και πυρκαγιά.

Το πλοίο όμως δεν βυθίζεται και ο πλοίαρχος με τον στρατιωτικό διοικητή οργανώνουν αμέσως τον αγώνα διάσωσης του προσωπικού και του πλοίου, προσπαθώντας να μην εξαπλωθεί η φωτιά. Περίπου 300 στρατιώτες εγκατέλειψαν το πλοίο και περισυλλέγησαν από τις τορπιλακάτους M.A.S και το αντιτορπιλικό CALLIOPE, το οποίο στη συνέχεια μετέφερε όλους τους ναυαγούς στο λιμάνι του Τάραντα, στις 6 π.μ. το πρωί της 26ης Ιουλίου. Από τους 329 στρατιώτες που μετέφερε το πλοίο έχασαν τη ζωή τους οκτώ, τέσσερις Ιταλοί και τέσσερις Γερμανοί.

Στις 10:30' π.μ. το αντιτορπιλικό ORSA ρυμούλκησε το VETTOR PISANI από την πρύμνη προς την κατεύθυνση του ανέμου, με σκοπό να μην εξαπλωθεί η πυρκαγιά από την πλώρη σε όλο το πλοίο. Στο μεταξύ έφθασαν από το Αργοστόλι τα ρυμουλκά της Reggia Marina, ALGHERO και G12 και άρχισε η ρυμούλκηση του πληγωμένου VETTOR PISANI με προορισμό το λιμάνι του Αργοστολίου.

Όμως, η κατάσταση του πλοίου ήταν τέτοια που υπήρχε άμεσος κίνδυνος να βυθιστεί και έτσι αποφασίστηκε να το ρυμουλκήσουν στην περιοχή Λέπεδα της Παλικής, όπου τελικά το προσάραξαν στον αμμώδη βυθό σε βάθος περίπου 11 μέτρων. Την επόμενη μέρα, μετά από νέα επιδρομή της RAF το πλοίο βομβαρδίζεται και καταστρέφεται ολοσχερώς από πυρκαγιά, με αποτέλεσμα στις 27 Ιουλίου 1942 να χαρακτηριστεί ως ολική απώλεια. Όταν η πυρκαγιά έσβησε, άρχισαν οι εργασίες ανάκτησης του φορτίου που είχε διασωθεί, κυρίως από τα δύο αμπάρια της πρύμνης που δεν είχαν προσβληθεί από τον τορπιλισμό και τη φωτιά. Η χρήση όμως, εκρηκτικών προκειμένου να υπάρξει πρόσβαση στο φορτίο, προξένησε περαιτέρω βλάβες στο κύτος του πλοίου.

Οι απώλειες της RAF στην επιχείρηση VETTOR PISANI της 24ης Ιουλίου 1942 ήταν:

1. Bristol Beaufort Mk II «AW355/6» της Νο 86 Μοίρας της RAF. S/Ldr (Αρχηγός Μοίρας) James Robert Hyde, πιλότος, P/O (Αθυποσμηναγός) W.A.Lowing, εναέριος παρατηρητής/πλοηγός.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΙΘΟΥΡΙΟΥ

- F/Sgt (ιπτάμενος Σμηνίας) R.C.Weast, ασυρματιστής/πυροβολητής.
 F/Sgt (ιπτάμενος Σμηνίας) Sarence, ασυρματιστής/πυροβολητής.
 2. Bristol Beaufort Mk II «AW308/H» της No 86 Μοίρας της RAF.
 P/O (Ανθυποσμηναγός) D.L.Furphy, πιλότος.
 3. Bristol Beaufort Mk II «AW356/Z» της No 86 Μοίρας της RAF.
 F/Sgt (ιπτάμενος Σμηνίας) L.C.Thompson, πιλότος.
 Τα υπόλοιπα 6 μέλη των Beaufort συνελήφθησαν ως αιχμάλωτοι πολέμου.

Όμως, ο ηρωισμός και θυσία των πληρωμάτων της RAF στέρησε από τον Rommel το πολύτιμο φορτίο του VETTOR PISANI στην πιο κρίσιμη περίοδο του πολέμου στη Βόρεια Αφρική, όπου σύμφωνα με πολλούς ιστορικούς, ο ανεφοδιασμός των αντιπάλων έκρινε και το τελικό αποτέλεσμα.

Με τη λήξη του πολέμου, προέκυψε πειστικά η ανάγκη επαναπατρισμού των στρατιωτών και του βοηθητικού προσωπικού, καθώς και η μεταφορά εφοδίων, τροφίμων, πρώτων υλών για τις ανάγκες της βιομηχανίας και υλικών ανοικοδόμησης στις κατεστραμμένες περιοχές, κυρίως της Ευρώπης. Εξαιτίας όμως της μεγάλης καταστροφής που είχαν υποστεί τα οδικά και σιδηροδρομικά δίκτυα, την αποστολή αυτή κλήθηκε να πραγματοποιήσει η παγκόσμια εμπορική ναυτιλία, που όμως ήταν αποδεκατισμένη λόγω των τεράστιων απωλειών της κατά τη διάρκεια του πολέμου. Για αυτόν τον λόγο κρίθηκε απαραίτητο να αξιοποιηθεί κάθε πλωτό μέσο και στην προσπάθεια αυτή πολλά ναυάγια που κρίθηκαν επισκευάσιμα, ανελκυστήκαν και επανήλθαν στην ενεργό δράση.

Ένα από τα ναυάγια που κρίθηκε ότι μπορεί να ανελκυστεί και να επισκευαστεί ήταν και το VETTOR PISANI, που παρέμενε για εννέα χρόνια προσαραγμένο στα αβαθή του Κόλπου Αργοστολίου, σιωπηλός μάρτυρας των τραγικών γεγονότων του Σεπτεμβρίου του 1943. Στα δύσκολα μεταπολεμικά χρόνια της φτώχειας και της δυσπραγίας, στο κατεστραμμένο σκάφος ένα ανεπίσημο διαλυτήριο πλοίων οργανώθηκε από Ληξουριώτικα και Αργοστολιώτικα «συνεργεία», με σκοπό την αποξήλωση κάθε χρήσιμου και οικονομικά εκμεταλλεύσιμου υλικού.

Στις 2 Απριλίου του 1951 άρχισαν οι εργασίες ανέλκυσης του ναυαγίου από την εταιρεία ADRIAS της Βενετίας.

Στις 18 Ιουνίου 1951 το ναυάγιο του VETTOR PISANI παραδόθηκε από την ADRIAS, ύστερα από 77 ημέρες εργασίας σε συνθήκες πλευστότητας και οδηγήθηκε με ρυμουλκά στο TRIESTINO ARSENALE για να εξεταστεί η γάστρα του. Ύστερα από έλεγχο, αποφασίστηκε ότι η ζημιά μπορούσε να επισκευαστεί και το σκάφος ρυμουλκήθηκε τον Ο-

κτώβριο του 1951 στις εγκαταστάσεις του ναυπηγείου RIU NITYDELL ADRIATICO στο Monfalcone, εκεί όπου είχε κατασκευαστεί πριν δεκατρία χρόνια.

Οι επισκευαστικές εργασίες άρχισαν με βάση τα αρχικά σχέδια, ύστερα από την απομάκρυνση των υπολειμμάτων του φορτίου που υπήρχαν ακόμη στο κύτος του σκάφους, καθώς και την αποξήλωση των υπερκατασκευών που είχαν καταρρεύσει εξαιτίας της πυρκαγιάς. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο κινητήρας της FIAT, ύστερα από εννέα χρόνια παραμονής στο βυθό, αφού υποβλήθηκε σε καθαρισμό από τη σκουριά, τις ασβεστολιθικές αποθέσεις, την υποβρύχια βλάβηση και αντικαταστάθηκαν όσα τμήματα είχαν σπάσει κατά την προσάραξη του πλοίου, εγκαταστάθηκε σε πλήρη λειτουργία ξανά στο σκάφος.

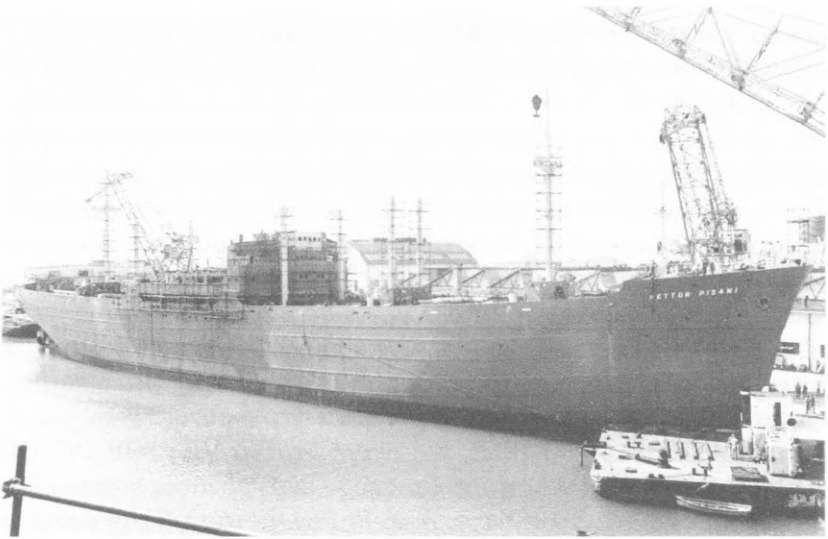
Στις 25 Σεπτεμβρίου 1952, το αναγεννημένο VETTOR PISANI παραδόθηκε στη SIDARMA, η οποία πλέον είχε μεταφέρει την έδρα της στη Βενετία επειδή μεταπολεμικά το Fiume, μετά τη βίαιη απομάκρυνση του ιταλικού πληθυσμού του, παραχωρήθηκε στη Γιουγκοσλαβία και μετονομάστηκε σε Rijeka. Το πλοίο άρχισε ταξίδια στην εμπορική γραμμή: Ιταλία-Δυτική Αφρική και αργότερα, λόγω της ταχύτητάς του, στη γραμμή: Μεσόγειος-Κεντρική Αμερική-Κόλπος Μεξικού.

Στις 28 Φεβρουαρίου 1968 το VETTOR PISANI πωλήθηκε στη ναυτιλιακή εταιρεία του A. Ravano με έδρα τη Γένοβα, ονομάστηκε POTE-STAS και άρχισε ταξίδια για Σιγκαπούρη μέσω Βενετίας, Γιβραλτάρ και Ντακάρ.

Το 1971 το POTE-STAS πωλήθηκε στην εταιρεία Terrestre Marittima και οδηγήθηκε στη La Spezia για διάλυση στις 31 Μαρτίου 1971.

Αυτό ήταν το τέλος του VETTOR PISANI, ενός πλοίου από τους λίγους επιζώντες βετεράνους των νηοπομπών του Β' ΠΠ, που υπηρέτησε με συνέπεια για άλλα δεκαεννιά χρόνια την μεταπολεμική Εμπορική Ναυτιλία.

Εικ. 1: Οκτώβριος 1939. Το VETTOR PISANI υπό κατασκευή στα ναυπηγεία Ruiniti dell' Adriatico του Monfalcone.

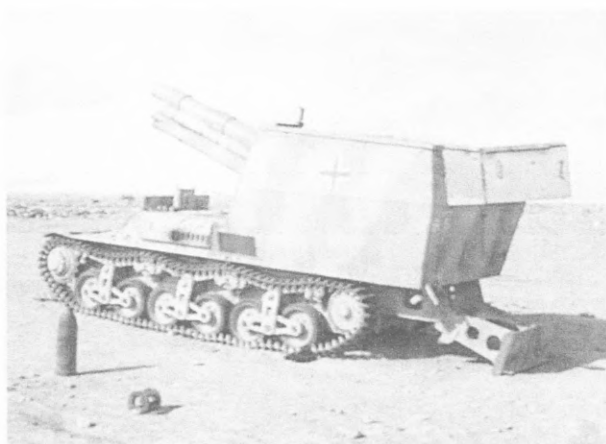
Εικ. 2: Νοέμβριος 1939. Το VETTOR PISANI μετά την καθέλκυσή του κατά τη διάρκεια των δοκιμών.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

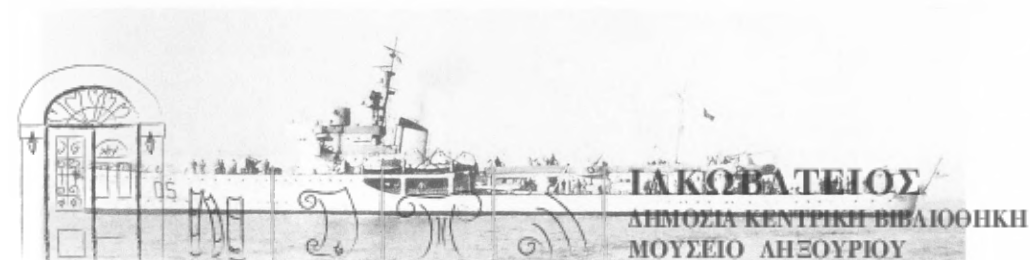
**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ**

Εικ. 3: 1940. Το VETTOR PISANI στο λιμάνι της Γένοβας.

Εικ. 4: Λιβύη 1942. Το αυτοκινούμενο πυροβόλο
Lg.sF.H.13 (Sfl) auf Lorraine-Schlepper.

Εικ. 5: Το αντιτορπιλικό συνοδείας ORSA (1936-1964).

Εικ. 6: Το αντιτορπιλικό συνοδείας CALLIOPE (1937-1958).

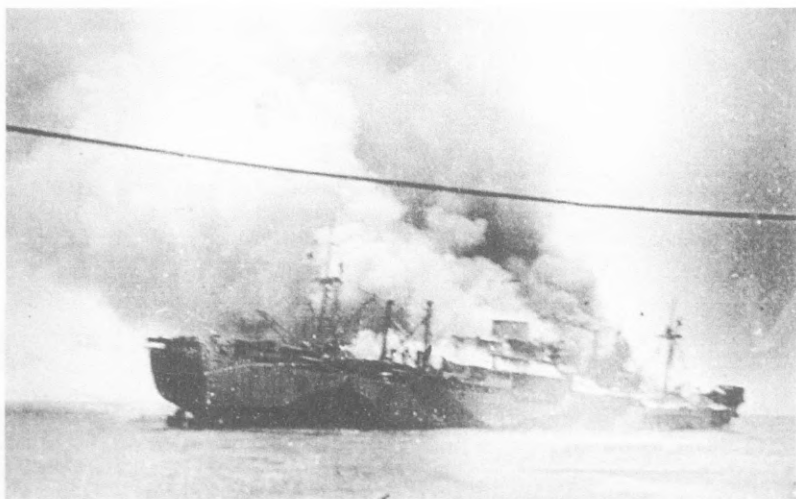
Εικ. 7: Τορπιλάκατος M.A.S
της Reggia Marina.

Εικ. 8: Bristol Beaufort τη
στιγμή ρίψης τορπίλης.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΥ Winter της
Βαλκ. Αερο. Επιχειρ. (BAF)
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΕΩΦΥΡΙΟΥ

Εικ. 10: Το VETTOR PISANI στις φλόγες μετά τον
τορπιλισμό του.

Εικ. 11: Το VETTOR PISANI φλεγόμενο (φωτογραφία
από το αντιτορπιλικό CALIBRE).
ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

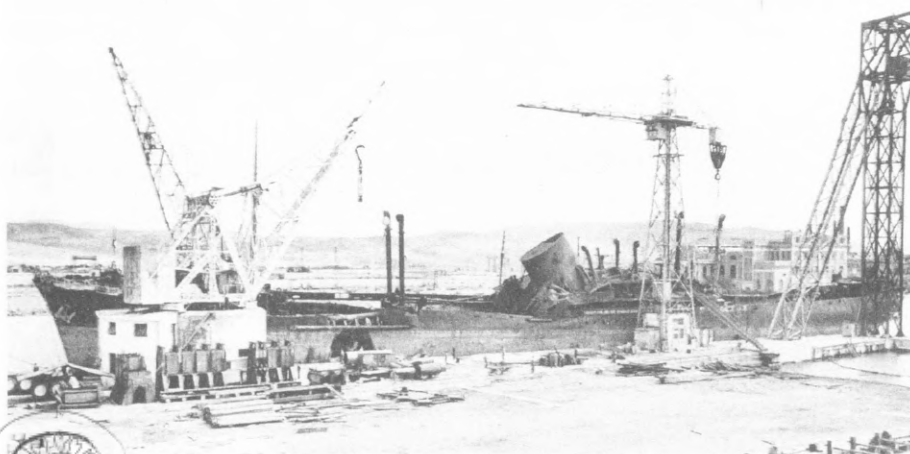

Εικ. 12: Το ρυμουλκό της Reggia Marina, ALGHERO.

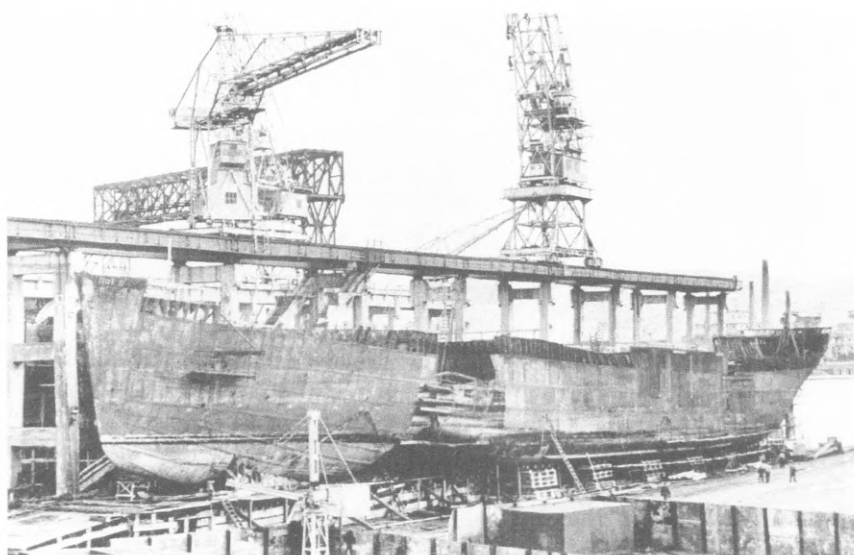
Εικ. 14: Λέπεδα 1951, το VETTOR PISANI κατά τη διάρκεια της ανέλκυσής του.

Εικ. 15: Monfalcone 1951. Το VETTOR PISANI κατά τη διάρκεια της ανακατασκευής του.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

Εικ. 16: Monfalcone 1951. Το VETTOR PISANI μετά την αφαίρεση των υπερκατασκευών.

Εικ. 17: Το ανακεννημένο

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Augustine Kobayashi, «Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στη Μεσόγειο», μετάφραση Γιάννης Κ. Χρονόπουλος, Αθήνα 2019.

Michele T. Mazzucato, "U n marinaio. U na storia. Diario di guerra dal 6 agosto 1940 al 15 dicembre 1944 di Walter E.B. Mazzucato" Milano 2007.

Rolando Notarangelo-Gian Paolo Pagano, "Navi mercantili pertute" Roma 1997.

Roy Conyers Nesbit, "An expendable squadron: the story of 217 Squadron Coastal Command 1939-1945" 2014.

Κώστας Θωκταρίδης-Άρης Μπιλάλης, «Ανελκύνοντας την Ιστορία» Θεσσαλονίκη 2017.

Χρήστος Ε. Ντούνης, «Τα ναυάγια στις ελληνικές θάλασσες. 1900-1950» Αθήνα 2000.

Ιωάννης Κούσουλας, «Η μηχανή Enigma και η αποκωδικοποίησή της», Περίπλους ναυτικής ιστορίας, τεύχος 61, 2007.

Ιστοσελίδες

<https://en.wikipedia.org/wiki>

www.naviearmatori.net

<http://aviationarchaeology.gr> "Bristol Beauforts Mk.II – Kefalonia island Operation "Vettor Pisani" - 24 July 1942" Researched and edited by Tilemachos Beriatos, 2012-2015.

<http://conlapelleappesaaunchiodo.blogspot.com/2016/06/vettor-pisani.html> (Lorenzo Colombo).

www.tanks-encyclopedia.com/ww2

<http://ww2-british-military-aircraft.asp>

Πηγές εικόνων

www.naviearmatori.net : 1, 2, 3, 5, 12, 14, 15, 16

www.tanks-encyclopedia.com/ww2: 4

www.militaryfactory.com/aircraft/ww2-british-military-aircraft.asp: 8, 9

[https://en.wikipedia.org/wiki/MAS_\(motorboat\)](https://en.wikipedia.org/wiki/MAS_(motorboat)): 7

Michele T. Mazzucato, "U n marinaio. U na storia. Diario di guerra dal 6 agosto 1940 al 15 dicembre 1944 di Walter E.B. Mazzucato": 11

Rolando Notarangelo-Gian Paolo Pagano, "Navi mercantili pertute": 10

Σχέδιο Λάμπρου Γ. Σιμάτου: 13

Σύλλογος Marcello Risolo: 6

Foto Ferruzzi – Venezia: 17

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΥ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Λαμπρογιάννης Πεφάνης

ΤΟ ΜΟΥΣΙΚΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΗ ΒΡΕΤΟΥ.

Η θεωρητική του σκέψη και τα εγχειρίδια εκμάθησης μουσικής

Ο Παναγής Σπύρου Βρετός (Αργοστόλι, 16/7/1905 - Αθήνα, 15/2/1972) ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του στο Γυμνάσιο Αργοστολίου, πήρε τα πρώτα μαθήματα μουσικής από τον Διονύσιο Λαυράγκα και τον Ευάγγελο Σκλαβούνο (φλάουτο), ενώ συνέχισε τις σπουδές του στην Αθήνα με τους Νίκο Παπαγεωργίου (φλάουτο), Δημήτρη Μητρόπουλο, Φιλοκτήτη Οικονομίδη και Σπύρο Καίσαρη. Υπήρξε καθηγητής μουσικής στη μέση εκπαίδευση υπηρετώντας σε Γυμνάσια της Καβάλας, της Άνδρου, της Αθήνας (Θ' Θηλέων, ΙΓ' Αρρένων), ενώ δίδασκε στο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Αθηνών, στην Εβραϊκή Σχολή και στην Αττική Σχολή Αθηνών. Παράλληλα, καθοριστική ήταν η συμβολή του στην οργάνωση χορωδιών και μαντολινάτων τόσο στην Άνδρο όσο και στην Καβάλα. Ως φλαουτίστας εργάστηκε στην Εθνική Λυρική Σκηνή (Ε.Λ.Σ.) και στην Κρατική Ορχήστρα Αθηνών (Κ.Ο.Α.), ενώ ως δημιουργός συνέθεσε έργα¹ για πιάνο, για συμφωνική ορχήστρα, για μπάντα, παιδικά τραγούδια που μεταδόθηκαν στις εκπομπές της Αντιγόνης Μεταξά («Θεία Λένα»), καθώς και έργα εκκλησιαστικής μουσικής με αναφορά στο κεφαλληνιακό ιδίωμα. Παράλληλα, ασχολήθηκε με τη μουσικολογία, καθώς μετέφρασε τους συνοδευτικούς τόμους του *The history of music in sound*, κατέγραψε μέρος της δημοτικής μουσικής και των εθίμων του Παγγαίου Μακεδονίας, της Άνδρου και της Κεφαλονιάς, ενώ άφησε ανολοκλήρωτο ένα έργο μακροχρόνιας σκέψης και φιλοσοφικού στοχασμού με τίτλο *Γενική Αισθητική της Μουσικής*.²

• Ο Λαμπρογιάννης Πεφάνης είναι Διδάκτωρ Μουσικολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών

1. Αντίγραφα των έργων του φυλάσσονται στο πρόσφατο αρχείο του Γεράσιμου Σωτηρίου Γαλανού.

2. Αναλυτικότερα για τα βιογραφικά στοιχεία του Βρετού βλ. Γεράσιμος Γαλανός.

Η θεωρητική σκέψη

Ο Βρετός ως καθηγητής μουσικής στη μέση εκπαίδευση και ζώντας εκ των έσω το μουσικοπαιδαγωγικό σύστημα της χώρας αντιλήφθηκε τις αδυναμίες του και προσπάθησε άμεσα και έμμεσα να προχωρήσει σε ενέργειες με σκοπό την αναβάθμισή του. Έτσι, το 1945 έστειλε υπόμνημα στο Υπουργείο Παιδείας εκφράζοντας τις ανησυχίες του και προτείνοντας λύσεις για τα προβλήματα της μουσικής εκπαίδευσης στα σχολεία.³ Τέσσερα χρόνια αργότερα εξέφρασε δημόσια τις σκέψεις του σε μία σειρά δεκατεσσάρων άρθρων του στο περιοδικό «Μουσική κίνηση» (από τις 15-5-1949 έως την 1-12-1949) με τίτλο *Η μουσική δι-απαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο*. Όπως αναφέρεται στο «Πα-γκόσμιον Λεξικόν των Έργων Επιστήμης-Τέχνης-Φιλοσοφίας», σε αυτή τη μελέτη ο Βρετός αναπτύσσει προς βάσανον της λογικής και της κρίσεως πλήρες σύστημα δυνάμενον να οδηγήσει ασφαλώς εις την ά-νοδον του μουσικού επιπέδου ενός λαού, δι' ενός τρόπου μουσικής αγωγής των παιδιών, όταν φοιτούν εις τα Νηπιαγωγεία.⁴

Στα κείμενά του ο Βρετός συνειδητοποιεί ότι η αδιαφορία των Ελ-λήνων για την έντεχνη μουσική και η προσκόλλησή τους στην ελαφρά ο-φείλεται, κυρίως, στην έλλειψη «μουσικής αντίληψης», η οποία θα έπρεπε να είχε ήδη διαμορφωθεί κατά τα παιδικά χρόνια. Μάλιστα, επισημαίνει ότι η κατάσταση κρίνεται ιδιαίτερα επικίνδυνη, καθώς η επίδραση των τραγουδιών αυτών (των ελαφρών) στην ψυχή είναι πολ-λές φορές ανεπανόρθωτα καταστρεπτική, με τους ερεθισμούς που δίνει το χυδαίο ύφος της μουσικής τους στα κατώτερα ένστικτα. Ε-ξαιρεί, όμως, το δημοτικό τραγούδι χαρακτηρίζοντάς το «ακίνδυνο», αν και θεωρεί ότι δεν αρκεί για να ικανοποιήσει τις αισθητικές ανάγκες του ατόμου. Καταλήγει, λοιπόν, ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την ε-ξύψωση της μουσικής αντίληψης του ελληνικού λαού είναι η σωστή δι-δασκαλία της μουσικής στο σχολείο με επίκεντρο τον δημοδιδάσκαλο, ο οποίος, αφού αναπτύξει το μουσικό του αισθητήριο, θα καθοδηγήσει τα παιδιά προς τη διαμόρφωση μουσικής αντίληψης και στη μελλοντική

Λαμπρογιάννης Πεφάνης, *Λόγια Κεφαλληνιακή Μούσα, Έργα Κεφαλλήνων συνθετών 19ου και 20ου αιώνα*, τόμος Ι (Α-Λ), Τ.Ε.Ι. Ιονίων Νήσων, Αθήνα, 2015, σ. 31 και Λα-

μπρογιάννης Πεφάνης, «Παναγή Σ. Βρετού, "Εκκλησιαστικά μελωδία Κεφαλληνίας", βιογραφικά στοιχεία και αναλυτική προσέγγιση του έργου», Αγάπης Αντίδορον, Τόμος 1, σ. 11-12, 13-14, 15-16, 17-18, 19-20, 21-22, 23-24, 25-26, 27-28, 29-30, 31-32, 33-34, 35-36, 37-38, 39-40, 41-42, 43-44, 45-46, 47-48, 49-50, 51-52, 53-54, 55-56, 57-58, 59-60, 61-62, 63-64, 65-66, 67-68, 69-70, 71-72, 73-74, 75-76, 77-78, 79-80, 81-82, 83-84, 85-86, 87-88, 89-90, 91-92, 93-94, 95-96, 97-98, 99-100, 101-102, 103-104, 105-106, 107-108, 109-110, 111-112, 113-114, 115-116, 117-118, 119-120, 121-122, 123-124, 125-126, 127-128, 129-130, 131-132, 133-134, 135-136, 137-138, 139-140, 141-142, 143-144, 145-146, 147-148, 149-150, 151-152, 153-154, 155-156, 157-158, 159-160, 161-162, 163-164, 165-166, 167-168, 169-170, 171-172, 173-174, 175-176, 177-178, 179-180, 181-182, 183-184, 185-186, 187-188, 189-190, 191-192, 193-194, 195-196, 197-198, 199-200, 201-202, 203-204, 205-206, 207-208, 209-210, 211-212, 213-214, 215-216, 217-218, 219-220, 221-222, 223-224, 225-226, 227-228, 229-230, 231-232, 233-234, 235-236, 237-238, 239-240, 241-242, 243-244, 245-246, 247-248, 249-250, 251-252, 253-254, 255-256, 257-258, 259-260, 261-262, 263-264, 265-266, 267-268, 269-270, 271-272, 273-274, 275-276, 277-278, 279-280, 281-282, 283-284, 285-286, 287-288, 289-290, 291-292, 293-294, 295-296, 297-298, 299-300, 301-302, 303-304, 305-306, 307-308, 309-310, 311-312, 313-314, 315-316, 317-318, 319-320, 321-322, 323-324, 325-326, 327-328, 329-330, 331-332, 333-334, 335-336, 337-338, 339-340, 341-342, 343-344, 345-346, 347-348, 349-350, 351-352, 353-354, 355-356, 357-358, 359-360, 361-362, 363-364, 365-366, 367-368, 369-370, 371-372, 373-374, 375-376, 377-378, 379-380, 381-382, 383-384, 385-386, 387-388, 389-390, 391-392, 393-394, 395-396, 397-398, 399-400, 401-402, 403-404, 405-406, 407-408, 409-410, 411-412, 413-414, 415-416, 417-418, 419-420, 421-422, 423-424, 425-426, 427-428, 429-430, 431-432, 433-434, 435-436, 437-438, 439-440, 441-442, 443-444, 445-446, 447-448, 449-450, 451-452, 453-454, 455-456, 457-458, 459-460, 461-462, 463-464, 465-466, 467-468, 469-470, 471-472, 473-474, 475-476, 477-478, 479-480, 481-482, 483-484, 485-486, 487-488, 489-490, 491-492, 493-494, 495-496, 497-498, 499-500, 501-502, 503-504, 505-506, 507-508, 509-510, 511-512, 513-514, 515-516, 517-518, 519-520, 521-522, 523-524, 525-526, 527-528, 529-530, 531-532, 533-534, 535-536, 537-538, 539-540, 541-542, 543-544, 545-546, 547-548, 549-550, 551-552, 553-554, 555-556, 557-558, 559-560, 561-562, 563-564, 565-566, 567-568, 569-570, 571-572, 573-574, 575-576, 577-578, 579-580, 581-582, 583-584, 585-586, 587-588, 589-590, 591-592, 593-594, 595-596, 597-598, 599-600, 601-602, 603-604, 605-606, 607-608, 609-610, 611-612, 613-614, 615-616, 617-618, 619-620, 621-622, 623-624, 625-626, 627-628, 629-630, 631-632, 633-634, 635-636, 637-638, 639-640, 641-642, 643-644, 645-646, 647-648, 649-650, 651-652, 653-654, 655-656, 657-658, 659-660, 661-662, 663-664, 665-666, 667-668, 669-670, 671-672, 673-674, 675-676, 677-678, 679-680, 681-682, 683-684, 685-686, 687-688, 689-690, 691-692, 693-694, 695-696, 697-698, 699-700, 701-702, 703-704, 705-706, 707-708, 709-710, 711-712, 713-714, 715-716, 717-718, 719-720, 721-722, 723-724, 725-726, 727-728, 729-730, 731-732, 733-734, 735-736, 737-738, 739-740, 741-742, 743-744, 745-746, 747-748, 749-750, 751-752, 753-754, 755-756, 757-758, 759-760, 761-762, 763-764, 765-766, 767-768, 769-770, 771-772, 773-774, 775-776, 777-778, 779-780, 781-782, 783-784, 785-786, 787-788, 789-790, 791-792, 793-794, 795-796, 797-798, 799-800, 801-802, 803-804, 805-806, 807-808, 809-810, 811-812, 813-814, 815-816, 817-818, 819-820, 821-822, 823-824, 825-826, 827-828, 829-830, 831-832, 833-834, 835-836, 837-838, 839-840, 841-842, 843-844, 845-846, 847-848, 849-850, 851-852, 853-854, 855-856, 857-858, 859-860, 861-862, 863-864, 865-866, 867-868, 869-870, 871-872, 873-874, 875-876, 877-878, 879-880, 881-882, 883-884, 885-886, 887-888, 889-890, 891-892, 893-894, 895-896, 897-898, 899-900, 901-902, 903-904, 905-906, 907-908, 909-910, 911-912, 913-914, 915-916, 917-918, 919-920, 921-922, 923-924, 925-926, 927-928, 929-930, 931-932, 933-934, 935-936, 937-938, 939-940, 941-942, 943-944, 945-946, 947-948, 949-950, 951-952, 953-954, 955-956, 957-958, 959-960, 961-962, 963-964, 965-966, 967-968, 969-970, 971-972, 973-974, 975-976, 977-978, 979-980, 981-982, 983-984, 985-986, 987-988, 989-990, 991-992, 993-994, 995-996, 997-998, 999-1000, 1001-1002, 1003-1004, 1005-1006, 1007-1008, 1009-1010, 1011-1012, 1013-1014, 1015-1016, 1017-1018, 1019-1020, 1021-1022, 1023-1024, 1025-1026, 1027-1028, 1029-1030, 1031-1032, 1033-1034, 1035-1036, 1037-1038, 1039-1040, 1041-1042, 1043-1044, 1045-1046, 1047-1048, 1049-1050, 1051-1052, 1053-1054, 1055-1056, 1057-1058, 1059-1060, 1061-1062, 1063-1064, 1065-1066, 1067-1068, 1069-1070, 1071-1072, 1073-1074, 1075-1076, 1077-1078, 1079-1080, 1081-1082, 1083-1084, 1085-1086, 1087-1088, 1089-1090, 1091-1092, 1093-1094, 1095-1096, 1097-1098, 1099-1100, 1101-1102, 1103-1104, 1105-1106, 1107-1108, 1109-1110, 1111-1112, 1113-1114, 1115-1116, 1117-1118, 1119-1120, 1121-1122, 1123-1124, 1125-1126, 1127-1128, 1129-1130, 1131-1132, 1133-1134, 1135-1136, 1137-1138, 1139-1140, 1141-1142, 1143-1144, 1145-1146, 1147-1148, 1149-1150, 1151-1152, 1153-1154, 1155-1156, 1157-1158, 1159-1160, 1161-1162, 1163-1164, 1165-1166, 1167-1168, 1169-1170, 1171-1172, 1173-1174, 1175-1176, 1177-1178, 1179-1180, 1181-1182, 1183-1184, 1185-1186, 1187-1188, 1189-1190, 1191-1192, 1193-1194, 1195-1196, 1197-1198, 1199-1200, 1201-1202, 1203-1204, 1205-1206, 1207-1208, 1209-1210, 1211-1212, 1213-1214, 1215-1216, 1217-1218, 1219-1220, 1221-1222, 1223-1224, 1225-1226, 1227-1228, 1229-1230, 1231-1232, 1233-1234, 1235-1236, 1237-1238, 1239-1240, 1241-1242, 1243-1244, 1245-1246, 1247-1248, 1249-1250, 1251-1252, 1253-1254, 1255-1256, 1257-1258, 1259-1260, 1261-1262, 1263-1264, 1265-1266, 1267-1268, 1269-1270, 1271-1272, 1273-1274, 1275-1276, 1277-1278, 1279-1280, 1281-1282, 1283-1284, 1285-1286, 1287-1288, 1289-1290, 1291-1292, 1293-1294, 1295-1296, 1297-1298, 1299-1300, 1301-1302, 1303-1304, 1305-1306, 1307-1308, 1309-1310, 1311-1312, 1313-1314, 1315-1316, 1317-1318, 1319-1320, 1321-1322, 1323-1324, 1325-1326, 1327-1328, 1329-1330, 1331-1332, 1333-1334, 1335-1336, 1337-1338, 1339-1340, 1341-1342, 1343-1344, 1345-1346, 1347-1348, 1349-1350, 1351-1352, 1353-1354, 1355-1356, 1357-1358, 1359-1360, 1361-1362, 1363-1364, 1365-1366, 1367-1368, 1369-1370, 1371-1372, 1373-1374, 1375-1376, 1377-1378, 1379-1380, 1381-1382, 1383-1384, 1385-1386, 1387-1388, 1389-1390, 1391-1392, 1393-1394, 1395-1396, 1397-1398, 1399-1400, 1401-1402, 1403-1404, 1405-1406, 1407-1408, 1409-1410, 1411-1412, 1413-1414, 1415-1416, 1417-1418, 1419-1420, 1421-1422, 1423-1424, 1425-1426, 1427-1428, 1429-1430, 1431-1432, 1433-1434, 1435-1436, 1437-1438, 1439-1440, 1441-1442, 1443-1444, 1445-1446, 1447-1448, 1449-1450, 1451-1452, 1453-1454, 1455-1456, 1457-1458, 1459-1460, 1461-1462, 1463-1464, 1465-1466, 1467-1468, 1469-1470, 1471-1472, 1473-1474, 1475-1476, 1477-1478, 1479-1480, 1481-1482, 1483-1484, 1485-1486, 1487-1488, 1489-1490, 1491-1492, 1493-1494, 1495-1496, 1497-1498, 1499-1500, 1501-1502, 1503-1504, 1505-1506, 1507-1508, 1509-1510, 1511-1512, 1513-1514, 1515-1516, 1517-1518, 1519-1520, 1521-1522, 1523-1524, 1525-1526, 1527-1528, 1529-1530, 1531-1532, 1533-1534, 1535-1536, 1537-1538, 1539-1540, 1541-1542, 1543-1544, 1545-1546, 1547-1548, 1549-1550, 1551-1552, 1553-1554, 1555-1556, 1557-1558, 1559-1560, 1561-1562, 1563-1564, 1565-1566, 1567-1568, 1569-1570, 1571-1572, 1573-1574, 1575-1576, 1577-1578, 1579-1580, 1581-1582, 1583-1584, 1585-1586, 1587-1588, 1589-1590, 1591-1592, 1593-1594, 1595-1596, 1597-1598, 1599-1600, 1601-1602, 1603-1604, 1605-1606, 1607-1608, 1609-1610, 1611-1612, 1613-1614, 1615-1616, 1617-1618, 1619-1620, 1621-1622, 1623-1624, 1625-1626, 1627-1628, 1629-1630, 1631-1632, 1633-1634, 1635-1636, 1637-1638, 1639-1640, 1641-1642, 1643-1644, 1645-1646, 1647-1648, 1649-1650, 1651-1652, 1653-1654, 1655-1656, 1657-1658, 1659-1660, 1661-1662, 1663-1664, 1665-1666, 1667-1668, 1669-1670, 1671-1672, 1673-1674, 1675-1676, 1677-1678, 1679-1680, 1681-1682, 1683-1684, 1685-1686, 1687-1688, 1689-1690, 1691-1692, 1693-1694, 1695-1696, 1697-1698, 1699-1700, 1701-1702, 1703-1704, 1705-1706, 1707-1708, 1709-1710, 1711-1712, 1713-1714, 1715-1716, 1717-1718, 1719-1720, 1721-1722, 1723-1724, 1725-1726, 1727-1728, 1729-1730, 1731-1732, 1733-1734, 1735-1736, 1737-1738, 1739-1740, 1741-1742, 1743-1744, 1745-1746, 1747-1748, 1749-1750, 1751-1752, 1753-1754, 1755-1756, 1757-1758, 1759-1760, 1761-1762, 1763-1764, 1765-1766, 1767-1768, 1769-1770, 1771-1772, 1773-1774, 1775-1776, 1777-1778, 1779-1780, 1781-1782, 1783-1784, 1785-1786, 1787-1788, 1789-1790, 1791-1792, 1793-1794, 1795-1796, 1797-1798, 1799-1800, 1801-1802, 1803-1804, 1805-1806, 1807-1808, 1809-1810, 1811-1812, 1813-1814, 1815-1816, 1817-1818, 1819-1820, 1821-1822, 1823-1824, 1825-1826, 1827-1828, 1829-1830, 1831-1832, 1833-1834, 1835-1836, 1837-1838, 1839-1840, 1841-1842, 1843-1844, 1845-1846, 1847-1848, 1849-1850, 1851-1852, 1853-1854, 1855-1856, 1857-1858, 1859-1860, 1861-1862, 1863-1864, 1865-1866, 1867-1868, 1869-1870, 1871-1872, 1873-1874, 1875-1876, 1877-1878, 1879-1880, 1881-1882, 1883-1884, 1885-1886, 1887-1888, 1889-1890, 1891-1892, 1893-1894, 1895-1896, 1897-1898, 1899-1900, 1901-1902, 1903-1904, 1905-1906, 1907-1908, 1909-1910, 1911-1912, 1913-1914, 1915-1916, 1917-1918, 1919-1920, 1921-1922, 1923-1924, 1925-1926, 1927-1928, 1929-1930, 1931-1932, 1933-1934, 1935-1936, 1937-1938, 1939-1940, 1941-1942, 1943-1944, 1945-1946, 1947-1948, 1949-1950, 1951-1952, 1953-1954, 1955-1956, 1957-1958, 1959-1960, 1961-1962, 1963-1964, 1965-1966, 1967-1968, 1969-1970, 1971-1972, 1973-1974, 1975-1976, 1977-1978, 1979-1980, 1981-1982, 1983-1984, 1985-1986, 1987-1988, 1989-1990, 1991-1992, 1993-1994, 1995-1996, 1997-1998, 1999-2000, 2001-2002, 2003-2004, 2005-2006, 2007-2008, 2009-2010, 2011-2012, 2013-2014, 2015-2016, 2017-2018, 2019-2020, 2021-2022, 2023-2024, 2025-2026, 2027-2028, 2029-2030, 2031-2032, 2033-2034, 2035-2036, 2037-2038, 2039-2040, 2041-2042, 2043-2044, 2045-2046, 2047-2048, 2049-2050, 2051-2052, 2053-2054, 2055-2056, 2057-2058, 2059-2060, 2061-2062, 2063-2064, 2065-2066, 2067-2068, 2069-2070, 2071-2072, 2073-2074, 2075-2076, 2077-2078, 2079-2080, 2081-2082, 2083-2084, 2085-2086, 2087-2088, 2089-2090, 2091-2092, 2093-2094, 2095-2096, 2097-2098, 2099-2100, 2101-2102, 2103-2104, 2105-2106, 2107-2108, 2109-2110, 2111-2112, 2113-2114, 2115-2116, 2117-2118, 2119-2120, 2121-2122, 2123-2124, 2125-2126, 2127-2128, 2129-2130, 2131-2132, 2133-2134, 2135-2136, 2137-2138, 2139-2140, 2141-2142, 2143-2144, 2145-2146, 2147-2148, 2149-2150, 2151-2152, 2153-2154, 2155-2156, 2157-2158, 2159-2160, 2161-2162, 2163-2164, 2165-2166, 2167-2168, 2169-2170, 2171-2172, 2173-2174, 2175-2176, 2177-2178, 2179-2180, 2181-2182, 2183-2184, 2185-2186, 2187-2188, 2189-2190, 2191-2192, 2193-2194, 2195-2196, 2197-2198, 2199-2200, 2201-2202, 2203-2204, 2205-2206, 2207-2208, 2209-2210, 2211-2212, 2213-2214, 2215-2216, 2217-2218, 2219-2220, 2221-2222, 2223-2224, 2225-2226, 2227-2228, 2229-2230, 2231-2232, 2233-2234, 2235-2236, 2237-2238, 2239-2240, 2241-2242, 2243-2244, 2245-2246, 2247

εξύψωση του αισθητικού επιπέδου του λαού.⁵

Σύμφωνα με τον Βρετό ο δάσκαλος οφείλει να κεντρίσει το ενδιαφέρον των μαθητών προς τη μουσική δίνοντας ψυχαγωγικό χαρακτήρα στο μάθημα. Ανάλογα με το ενδιαφέρον που θα δείξουν οι μαθητές, τους διακρίνει σε δύο κατηγορίες, σε αυτούς που δρουν ενεργητικά και θέλουν να εμπλακούν στην εκμάθηση κάποιου μουσικού οργάνου και σε αυτούς που δρουν παθητικά μένοντας στο επίπεδο της μουσικής ακρόασης. Έτσι, προκύπτει ο τύπος του εκτελεστή (ή συνθέτη) και ο τύπος του ακροατή χωρίς, όμως, να υπάρχει, στις περισσότερες περιπτώσεις σαφής διαχωρισμός, μιας και πολλές φορές, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, τα όρια είναι δυσδιάκριτα και μόνο κατά την ωρίμανση του παιδιού αρχίζουν να ξεκαθαρίζουν. Παράλληλα, επισημαίνει ότι ο δάσκαλος οφείλει να ωθεί τα παιδιά που παρουσιάζουν ιδιαίτερη κλίση προς τη μουσική να συνεχίζουν τις μουσικές τους σπουδές στα Ωδεία.⁶

Γενικά, το μουσικοπαιδαγωγικό σύστημα του Βρετού βασίζεται στο τρίπτυχο ακρόαση-ανάγνωση-πρακτική άσκηση στο τραγούδι και στο όργανο. Δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ακρόαση της μουσικής και επισημαίνει ότι πρέπει να ειδωθεί ως μάθημα, στο οποίο η ύλη θα κατανέμεται προοδευτικά από τις απλούστερες προς τις συνθετότερες μορφές μουσικής δημιουργίας, ενώ τονίζει ότι θα πρέπει να καλλιεργείται από τις πρώτες τάξεις του σχολείου:

Η αρχή πρέπει να γίνει από τη πρώτη του δημοτικού, η και πρωτύτερα ακόμη, με ακροάσεις καλοδιαλεγμένων γι' αυτόν το σκοπό δίσκων, οι οποίες πρέπει να συνεχισθούν σ' όλα τα χρόνια του σχολείου, φθάνοντας, στις τελευταίες τάξεις, ως την ακρόαση συμφωνιών, τη μουσική ανάλυση των εκτελουμένων έργων, και τη μουσικοκριτική.⁷

Για την ακρόαση των μουσικών έργων θεωρεί απαραίτητη την ύπαρξη σε κάθε σχολείο γραμμοφώνου και μουσικοπαιδαγωγικών δίσκων.⁸ Παράλληλα, επισημαίνει ότι η ακρόαση των έργων θα πρέπει να συνοδεύεται και από την ανάλυσή τους, ώστε οι μαθητές να μπορούν

5. Μάλιστα, θεωρούσε ότι αυτό ήταν εφικτό να πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο της τότε υπάρχουσας οικονομικής κατάστασης της χώρας και χωρίς την επιπλέον επιβάρυνση του προγράμματος σπουδών των σχολείων. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 2, 15-5-1949.

6. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 3, 1-6-1949, σ. 13-14, σ. 13.

7. Ο.π., σ. 14.

8. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 6, 15-7-1949, σ. 11-12, σ. 11.

να τα παρακολουθήσουν και στη συνέχεια να τα κατανοήσουν:

Η ακρόασι όμως και η ανάλυσι κλασικών έργων μπορεί να παρουσιάση πλήθος αριστουργημάτων στους μαθητάς, και είναι ο καλύτερος τρόπος προαγωγής του ενδιαφέροντος και για την πρακτική εξάσκησι και για την υποστήριξι της καλής τέχνης εκ μέρους των αυριανών πολιτών.⁹

Επιπλέον, υποστηρίζει ότι η οπτικοποίηση του ακουστικού υλικού οδηγεί στην καλύτερη κατανόηση διαφόρων υλικών και άυλων μουσικών στοιχείων, όπως η ηχητική πηγή (μουσικό όργανο) ή διάφορες τεχνικές (φωνητική). Για παράδειγμα, αναφέρει ότι η ακρόαση ενός μουσικού οργάνου και στη συνέχεια η έμμεση (φωτογραφία) ή άμεση (το ίδιο το όργανο) οπτική επαφή με αυτό μπορεί να οδηγήσει πιο εύκολα στην κατανόηση των οργανολογικών του χαρακτηριστικών. Αντίστοιχα, η ακρόαση μιας χορωδίας και στη συνέχεια η παρουσίαση φωτογραφίας με παιδιά που ανοίγουν σωστά το στόμα τους μπορεί να αποτελέσει θέλγητρο στην προσπάθεια κατανόησης των φωνητικών ασκήσεων.¹⁰

Ο Βρετός θεωρεί ότι η τεχνική της μουσικής ανάγνωσης αποτελεί τη βάση της μουσικής εκπαίδευσης του παιδιού και δρα ποικιλοτρόπως στις διανοητικές λειτουργίες του μέσω της ψυχοκινητική|ς| λειτουργία|ς| που μεταβάλλει την οπτική εντύπωση σε συνδυασμένη ρυθμική, φωνητική ή άλλη μουσική ενέργεια, που ελέγχεται από την ακοή, με βαθύτερο καλλιτεχνικό σκοπό.¹¹ Επίσης, υποστηρίζει ότι η διδασκαλία της οφείλει να ξεκινά από τις πρώτες τάξεις του σχολείου, καθώς τα παιδιά έχουν την ικανότητα να αφομοιώνουν ταχύτερα και αποτελεσματικότερα, ενώ τονίζει την ιδιαίτερη σημασία του παιχνιδιού για να αποφευχθεί μια ανιαρή παρουσίαση των μουσικών συμβόλων:

Όταν το μάθημα αυτό αρχίσει από πολύ μικρή ηλικία, στην οποία η αφομοίωση του ακούσματος είναι καταπληκτική, το όνομα των φθόγγων, συνδυασμένο με τον ήχο τους, γίνεται ισχυρή συνείδηση που διατηρείται σε όλη μας τη ζωή.¹²

Βέβαια, επισημαίνει ότι σε κάθε περίπτωση η ύλη οφείλει να είναι εύκολη, ώστε να ανταποκρίνεται στο εκάστοτε στάδιο ωρίμανσης των

9. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 15, 1-12-1949, σσ. 6-7, σ. 7.

10. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 11, 1-10-1949, σσ. 3-4.

11. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 4, 15-6-1949, σ. 6-7, σ. 6.

12. Ό.π.

παιδιών και αναφέρει ότι 10 με 20 λεπτά, τρεις φορές τη βδομάδα, μελέτη της μουσικής ανάγνωσης μπορούν να είναι εξόχως αποτελεσματικά. Επιπλέον, τονίζει ότι ο δάσκαλος κατά τη μουσική ανάγνωση πρέπει να συνοδεύει τους μαθητές με τονικά σταθερά όργανα που δεν ξεκουρδίζονται εύκολα, να γνωρίζει να τα χειρίζεται και να διαθέτει καλό αυτί, ώστε να επισημαίνει τα ενδεχόμενα λάθη.¹³ Έτσι, οι μαθητές θα καταφέρουν από μικρή ηλικία μέσα από τη σωστή διδασκαλία της μουσικής ανάγνωσης να ταυτίσουν τους ήχους με τα σύμβολα καλλιεργώντας ταυτόχρονα τις ακουστικές τους ικανότητες.

Πολύ μεγάλη σημασία δίνει ο Βρετός στην καλλιέργεια της φωνής στο σχολείο, καθώς, όπως αναφέρει, αποτελεί μια ηχητική πηγή (εν δυνάμει μουσικό όργανο) που διαθέτουν όλα τα παιδιά, ενώ το τραγούδι αποτελεί έκφραση και αναγκαιότητα.¹⁴ Ωστόσο, τονίζει ότι ο παιδαγωγός που έχει ήδη αναπτύξει την αισθητική του θα πρέπει να είναι αυτός που θα κατευθύνει αυτή την αναγκαιότητα, ώστε να είναι εποικοδομητική για τη διαμόρφωση της ψυχοσύνθεσης και της ιδιοσυγκρασίας του παιδιού. Αναφέρει χαρακτηριστικά:

*Το παιδί τραγουδάει, όπως το πουλάκι, γιατί του λέει η φύση να τραγουδάει, αλλά ο παιδαγωγός πρέπει να ενδιαφέρεται για το τι θα πη και πως θα το πη, επειδή αυτό που θα τραγουδήσει και αυτό που θ' ακούση, έχει βαθειά και ανεξήγητη [sic.] ψυχολογική επίδραση στον εαυτό του και στα άλλα παιδιά του περιβάλλοντός του.*¹⁵

Επιπρόσθετα, υποστηρίζει ότι η καλλιέργεια της φωνής μπορεί να ξεκινήσει με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο, αλλά πρέπει να σταματήσει κατά τη διάρκεια της μεταφώνησης για ψυχολογικούς και τεχνικούς λόγους. Σε αυτό το διάστημα, κατά την άποψή του, οι μαθητές μπορούν να ασχολούνται με την οργανική μουσική, την ακρόαση και τη μουσικολογία.¹⁶ Αν και παραδέχεται ότι τα παιδιά ενστικτωδώς δραματοποιούν τη μουσική προβαίνοντας σε κινήσεις, θεωρεί ότι πρέπει να αποφεύγεται η έντονη κίνηση, καθώς αποσπά την προσοχή των

13. Ο.π., σ. 7.

14. Αναφέρει χαρακτηριστικά: το τραγούδι είναι η κυριώτερη, και στον τόπο μας η μόνη, μουσική εκδήλωση του σχολείου, γιατί είναι το μέσο που διαθέτει, καλά ή κακά, ο κάθε άνθρωπος. Για το παιδί το τραγούδι είναι μια ανάγκη. [...] Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 7, 1-8-1949, σ. 2-6, σ. 2.

15. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 8, 15-8-1949, σ. 10-11, σ. 10.

16. Βρετός, *Μουσική κίνηση*, 1-8-1949, ό.π., σ. 2.

παιδιών από το τραγούδι. Έτσι, προτείνει στον χορό και στο παιχνίδι άλλα παιδιά να τραγουδούν και άλλα να κάνουν τις σχετικές δραστηριότητες. Επίσης, αναφέρει ότι στις πρώτες τάξεις τα παιδιά πρέπει να μάθουν να τραγουδούν μόνα τους ή με συνοδεία οργάνου ή με ομάδα παιδιών, ενώ η συμμετοχή τους σε χορωδίες θα πρέπει να μεταφερθεί στις δύο τελευταίες τάξεις του σχολείου, ώστε να έχουν αποκτήσει, έως τότε, τις απαραίτητες τεχνικές και αισθητικές ικανότητες.¹⁷ Επιπλέον, επισημαίνει ότι όλα τα στοιχεία της μουσικής έκφρασης οφείλουν να διδάσκονται από τις πρώτες τάξεις του σχολείου. Αν και θεωρεί ότι τα δημοτικά τραγούδια είναι κατάλληλα για τη διδασκαλία, εφιστά την προσοχή στον κίνδυνο παιδαγωγικής αποτυχίας λόγω της μη σωστής απόδοσής τους εξαιτίας της δυσκολίας που ενίοτε παρουσιάζουν. Έτσι, θεωρεί ότι πρέπει να υπάρχει απόλυτος συσχετισμός μεταξύ του σταδίου ωρίμανσης των παιδιών και της δυσκολίας του εκάστοτε τραγουδιού λαμβάνοντας υπόψη και το ποιητικό κείμενο, το οποίο θα πρέπει να αντιστοιχεί στο επίπεδο γνώσης της γλώσσας. Γενικά, καταλήγει ότι είναι καλλίτερα [...] να πετύχουμε μια καλή εκτέλεση ενός τραγουδιού, που μας φαίνεται υπερβολικά εύκολο, παρά μια μέτρια εκτέλεση ενός άλλου που παρουσιάζει δυσκολίες.¹⁸ Επιπρόσθετα, επισημαίνει ότι η πολυφωνία ακόμα και σε στοιχειώδες επίπεδο καλό είναι να αποφεύγεται στις μικρές τάξεις, καθώς δημιουργεί σύγχυση στα παιδιά που σε αυτό το στάδιο ωρίμανσης επιδιώκουν να κατακτήσουν την τονική σταθερότητα.¹⁹ Εξαιρεί, όμως, τον Κανόνα που, όπως αναφέρει, μπορεί να δράσει ευεργετικά, αρκεί τα παιδιά να μην φωνάζουν στη προσπάθειά τους να μείνουν στη φωνή τους.²⁰

Σε σχέση με τη χρήση των μουσικών οργάνων στα σχολεία αναφέρει ότι η ανάπτυξη της οργανικής μουσικής με παιδικά όργανα στο σχολείο, είναι το πρώτο βήμα για μια πλατύτερη μουσική κίνηση που μπορεί και πρέπει να επιδιωχθεί στα ανώτερα σχολεία.²¹

Ωστόσο, θέτει τα εξής κριτήρια, ώστε τα μουσικά όργανα να είναι αποτελεσματικά στη διδασκαλία: ευκολία στην άμεση παραγωγή του

17. Βρετός, *Μουσική κίνηση*, 15-8-1949, ό.π., σ. 10.

18. Βρετός, *Μουσική κίνηση*, 15-8-1949, ό.π., σ. 10.

19. Αναφέρει χαρακτηριστικά: τα πολύφωνα τραγούδια, ακόμη και τα δίφωνα πρέπει να αποκλείονται από τις μικρές τάξεις. Με την αρμονία τους αποσπούν την προσοχή του παιδιού από την προσπάθεια του συντονισμού, το κουράζουν, και το δυσκολεύουν στην κατανόηση των άλλων μέσων εκφάνσεως. [...] προταχθούν στη διδασκαλία. Βρετός, *Μουσική κίνηση*, 15-8-1949, ό.π., σ. 10.

20. Βρετός, *Μουσική κίνηση*, 15-8-1949, ό.π., σ. 10.

21. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 10, 15-9-1949, σ. 3-4, σ. 4.

ήχου, τονική σταθερότητα, ανθεκτικότητα και χαμηλή τιμή αγοράς. Για τις πρώτες τάξεις θεωρεί ότι τα καταλληλότερα όργανα είναι τα χρουστά με ρυθμικές και μελωδικές δυνατότητες.²² Ωστόσο, υποστηρίζει ότι όσο τα παιδιά ωριμάζουν, αναπτύσσουν περισσότερο το αίσθημα του ρυθμού και της μελωδίας και έχουν περισσότερες απαιτήσεις. Έτσι, από την τρίτη τάξη θεωρεί ότι μπορούν να έρθουν σε επαφή με τη διδασκαλία εύκολων πνευστών μουσικών οργάνων, όπως η φλογέρα και η φουσαρμόνικα. Μάλιστα, υποστηρίζει ότι η φλογέρα έχει πολλά προτερήματα, καθώς είναι εύκολη στο χειρισμό της, έχει ευελιξία σε γρήγορα περάσματα, μπορεί να αποδώσει τα ποικίλματα που συναντώνται στη δημοτική μουσική, ενώ μπορεί να παίξει σε διάφορες τονικότητες και να αποδώσει τα τριημιτόνια.²³

Σύμφωνα με τον Βρετό για να μπορέσει να είναι αποτελεσματικό το σύστημα που περιγράφηκε, ο δάσκαλος (οφείλει) να διαβάζει μουσική, και να παίζει ένα-δυο παιδικά όργανα, κι ακόμα να ξέρει να καλλιεργεί παιδικές φωνές, να σχηματίζει παιδικές χορωδίες, και, το κυριώτερο, να κατέχει την τεχνική της διδασκαλίας αυτής, και να την εφαρμόζει κατά τρόπο όσο το δυνατόν πιο επαγωγό.²⁴ Όμως, για να αποκτήσει αυτά τα προσόντα θα πρέπει να υπάρξει αναδιαμόρφωση του προγράμματος σπουδών των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και των Ωδείων προς αυτή την κατεύθυνση. Υποστηρίζει, λοιπόν, ότι μια μουσικοπαιδαγωγική ακαδημία θα έλυνε τα προβλήματα, αλλά αφού δεν υπάρχει νομίζουμε ότι τα ωδεία έχουν καθήκον να μη φεισθούν δαπανών για ένα σκοπό, που θα επιστρέψει στο πολλαπλάσιο τη δαπάνη, δημιουργώντας φιλομούσους πολίτες.²⁵ Έτσι, θεωρεί ότι πρέπει να δημιουργηθεί μια τάξη στα Ωδεία που θα διδάσκονται τα εξής μαθήματα: τεχνική της διδασκαλίας της αναγνώσεως, διδακτική της μουσικής αντιλήψεως, παιδικά όργανα, καλλιέργεια της παιδικής φωνής και κατάρτιση παιδικής χορωδίας.²⁶ Επιπλέον, υποστηρίζει ότι ο δάσκαλος οφείλει να μορφωθεί μέσα από την ακρόαση (ακόμα και δια ζώσης) διαλεγμένων έργων έντεχνης ευρωπαϊκής μουσικής, τα οποία θα μελετά δίνοντας έμφαση σε στοιχεία μορφολογίας, οργανολογίας, αισθητικής και ιστορίας. Έτσι, ο δάσκαλος θα καταφέρει να νιώσει τι είναι καλή μουσική, να την παραδεχθεί, και, το κυριώτερο, να την αγαπήσει, και

22. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 9, 1-9-1949, σ. 6-7, σ. 6.

23. Βρετός, *Μουσική κίνηση*, 15-9-1949, ό.π., σ. 4.

24. Βρετός, *Μουσική κίνηση*, 1-6-1949, ό.π., σ. 14.

25. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 15, 1-12-1949, σ. 6-7, σ. 7.

26. Βρετός, *Μουσική κίνηση*, 1-6-1949, ό.π., σ. 14.

στην αγάπη αυτή να στηριχθή για να μπορέση να δημιουργήση και αυτός με τη σειρά του την ικανότητα της εκτιμήσεως της καλής μουσικής στους μαθητές του.²⁷

Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες με τη σειρά τους οφείλουν, κατά την άποψή του, να στοχεύουν στην ανάγνωση και θεωρία, στη φωνητική καλλιέργεια, στη μουσική παιδαγωγική²⁸ και στην οργανική μουσική.²⁹ Θεωρεί ακατάλληλα το μαντολίνο και το βιολί που διδάσκονται στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες και προτείνει τα ιδιόφωνα με τονικά ύψη και κυρίως τα πληκτροφόρα, τα οποία παρουσιάζουν ευκολία στο να παιχθεί μια μελωδία με το ένα χέρι και παρέχεται η δυνατότητα εύκολης συνοδείας.³⁰ Σε σχέση με το μάθημα της μουσικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αναφέρει ότι οι καθηγητές (πτυχιούχοι της Ωδικής των Ωδείων) οφείλουν να είναι περισσότερο μορφωμένοι γενικά και ειδικά (μουσικολογικά), καθώς είναι σφάλμα για όσους νομίζουν ότι ο προορισμός του καθηγητού της μουσικής είναι να προετοιμάση ένα τραγουδάκι. Αυτό είναι μόνον μια φάσι στη δράσι του. Ο κύριος προορισμός του είναι να κατευθύνη τους μαθητάς του στην αγάπη της αληθινά καλλιτεχνικής δημιουργίας.³¹ Τελικός σκοπός του όλου εγχειρήματος είναι ο απόφοιτος του γυμνασίου να ξέρη τα κυριώτερα μουσικά είδη, να είναι ένας φωτισμένος ακροατής της μουσικής, να έχη γνώμη γι' αυτό που ακούει, να λαμβάνει μέρος σε ερασιτεχνικούς ομίλους καλής μουσικής, και να διοχετεύη την αισθηματικότητα που περισσεύει μέσα του, στη λατρεία του άυλου και αθάνατου ωραίου.³² Ο Βρετός, λοιπόν, δίνει ιδιαίτερη σημασία σε δύο επίπεδα. Το πρώτο είναι το θεωρητικό και αφορά την ανάπτυξη της μουσικής κριτικής σκέψης κατά την ακρόαση με σκοπό την ανίχνευση των ποιοτικών στοιχείων της μουσικής δημιουργίας και το δεύτερο αφορά την πρακτική ενασχόληση με αυτά τα στοιχεία μέσα από την ανάπτυξη της συλλογικής μουσικής δραστηριότητας, της επικοινωνίας και της έκφρασης.

27. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 12, 15-10-1949, σ. 5-6, 6.

28. Αναφέρει: Ο δάσκαλος πιθανόν να έχει αποκτήσει μουσικές γνώσεις, και πολλές μάλιστα, αλλά δεν ωφελούν όταν δεν μπορεί εύκολα να τις μεταδώσει σε μικρά παιδιά. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 13, 1-11-1949, σ. 15-16, σ. 16.

29. Βρετός, *Μουσική κίνηση*, 1-11-1949, ό.π., σ. 16.

30. Παναγής Βρετός, «Η μουσική διαπαιδαγώγηση του παιδιού στο σχολείο», *Μουσική κίνηση*, αρ. φ. 14, 15-11-1949, σ. 6-8, σ. 7.

31. Βρετός, *Μουσική κίνηση*, 1-12-1949, ό.π., σ. 7.

32. Βρετός, *Μουσική κίνηση*, 1-10-1949, ό.π., σ. 4.

Τα μουσικά εγχειρίδια

Ο Βρετός αποτύπωσε τη θεωρητική του σκέψη σε δύο μουσικά εγχειρίδια που εκδόθηκαν το 1948 (σε δύο τεύχη)³³ και το 1955³⁴ αντίστοιχα. Το πρώτο με τίτλο «Διαβάζω Μουσική»³⁵ απευθύνεται σε πολύ μικρά παιδιά που έρχονται σε πρώτη επαφή με τη μουσική και η πρωτοτυπία της έκδοσης έγκειται στην εικονογράφηση που πραγματοποιήθηκε από τον Γιάννη Πεταλούδη.³⁶ Ενδεικτικά, η σημαντικότητα, η αποτελεσματικότητα και η ανταπόκριση της έκδοσης φαίνεται από την επιστολή του Κοσμά Μπουχάγιερ στις 30-3-1954 προς τον Βρετό, ο οποίος μεταξύ άλλων αναφέρει: Με το «Διαβάζω μουσική» edίδαξα τις πρώτες νότες στο γιό μου (μόλις έξι ετών), που δείχνει μεγάλη κλίση στη μουσική. Έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον. Το σύστημά σας φαίνεται πολύ καλό και σας συγχαίρω.³⁷

Στο «Διαβάζω Μουσική» ο Βρετός συνδέει τη ρυθμική μουσική γραφή με ήχους με τους οποίους τα παιδιά έρχονται καθημερινά σε επαφή, όπως τους ήχους της πόλης, τις καμπάνες, τους ήχους των ζώων, διάφορων εργασιών και εργαλείων, με συλλαβές λέξεων, αινίγματα και παροιμίες. Στη συνέχεια, προχωρά στα τονικά ύψη, τα οποία συμβολίζει στο πεντάγραμμο με ταυτόχρονη σήμανσή τους στο πληκτρολόγιο πιάνου και στο μεταλλόφωνο, ώστε το παιδί να συνδέσει τη γραφή του φθόγγου με συγκεκριμένη θέση. Η πρώτη προς εκμάθηση νότα είναι το σολ σε αξίες μισών και τετάρτων και στη συνέχεια προστίθεται το μι, ώστε να σχηματιστεί το διάστημα 3ης μικρό που συναντάμε σε πολλά παιδικά τραγούδια και τέλος το λα. Και οι τρεις αυτές νότες μαθαίνονται μέσα από τραγούδια με χιουμοριστικούς στίχους που έχουν ύφος παιχνιδιού. Το μέτρο (2/4, 4/4) διδάσκεται με συλλαβές λέξεων, ενώ αποφεύγεται στον συμβολισμό ο παρανομαστής.

Η δεύτερη έκδοση, η οποία εν μέρει συνδέεται με την πρώτη,³⁸ κι-

33. Από την έως τώρα έρευνα δεν έχει εντοπιστεί το δεύτερο τεύχος.

34. Στο λεξικό του Τάκη Καλογερόπουλου αναφέρεται ότι το 1956 πραγματοποιήθηκε η επανέκδοση του βιβλίου και ότι η πρώτη έκδοση έγινε το 1934. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν διασταυρώνεται από άλλη πηγή και κρίνεται αβάσιμο. Τάκης Καλογερόπουλος, *Το λεξικό της ελληνικής μουσικής (από τον Ορφέα έως σήμερα)*, λήμμα: «Βρετός Παναγής», πρώτος τόμος, Αθήνα 1998, σ. 414.

35. Υπάρχει και βιβλίο του δασκάλου με τίτλο *Διαβάζω μουσική. Μέθοδος δια την διδασκαλίαν της μουσικής αναγνώσεως εις τα μικρά παιδιά*.

36. Ο Δημήτρης Λουκάτος στο «Κεφαλληνιακά Πνευματικά Πένθη. Παναγής Σπ. Βρετός», *Κεφαλονίτικη πρόσδος*, τεύχος 5, Μάιος 1972, σ. 8, αναφέρει ότι ο Βρετός φιλοτέχνησε τα σχέδια της έκδοσης: Είναι εύθυμα και καλλιτεχνικά τα σχέδια, που με δικό του χέρι συναδεύουν τα κείμενα αυτά. Όμως, κάτι τέτοιο δεν ισχύει, αφού στο εξώφυλλο της έκδοσης αναφέρεται ο Γιάννης Πεταλούδης ως εικονογράφος.

37. Επιστολή Κοσμά Μπουχάγιερ προς Παναγή Βρετό, 30-3-1954.

38. Στην έκδοση αναφέρεται ότι οι 37 πρώτες ασκήσεις εκδόθηκαν σε δύο εικονο-

κλοφόρησε με τον τίτλο «Μουσική για μικρούς και πολύ μικρούς» και περιλαμβάνει 167 μελωδίες³⁹ που γενικά ακολουθούν το σχολικό ημερολόγιο. Ο Βρετός χαρακτηρίζει το βιβλίο «Παιδαγωγικό διάγραμμα» και ως τέτοιο προοδευτικά περιλαμβάνει όλη τη διδακτέα ύλη εισάγοντας μέσω των απλών, εύληπτων και θελκτικών μελωδιών όλα τα βασικά μουσικά στοιχεία (φθογγόσημα, τονικότητες, μέτρα, ρυθμικά μοτίβα, διαστήματα κ.α.). Το συγκεκριμένο βιβλίο σημείωσε τρεις κατά σειρά εκδόσεις και σε κριτική του Σπύρου Σκιαδαρέση αναφέρεται:

Η συλλογή αυτή, εντελώς πρωτότυπη από απόψεως εκλογής τραγουδιών και μεθοδικής κατατάξεώς των, περιέχει ωραιότατες μελωδίες, που άλλες απ' αυτές απευθύνονται στα παιδάκια του νηπιαγωγείου, άλλες σε μαθητάς της στοιχειώδους εκπαίδευσως και άλλες σε μαθητάς των πρώτων τάξεων του γυμνασίου. Οι μελωδίες αυτές, εναρμονισμένες από τον κ. Βρεττό, προσαρμόζονται τέλεια στη νοοτροπία των παιδιών και μπορούν να παιχθούν στο πιάνο ακόμη κι από εντελώς αρχάριους, λόγω της στοιχειωδώς ευκόλου εναρμονίσεώς των.⁴⁰

Από την πλευρά του ο Ιωσήφ Γκρέκας αναφέρει:

Ως παιδαγωγικό διάγραμμα διαλαμβάνει όλη την διδακτέα ύλη, κατά το σχολικό πρόγραμμα και εισάγει προοδευτικά με {το} αλφαριθμητικό σύστημά του, όλες τις προκαταρκτικές γνώσεις της μουσικής, τα φθογγόσημα, τις τονικότητες, τους ρυθμούς, τα διαστήματα και τα εναλλασσόμενα μέτρα, κατά τον πιο απλούστερο παιδαγωγικό και ευμέθοδο τρόπο. Γι' αυτό θεωρείται μοναδικό βιβλίο στο είδος του.⁴¹

Οι περισσότερες από τις μελωδίες που εμπεριέχονται στο βιβλίο είναι συνθέσεις του Βρετού. Ωστόσο, συμπεριλαμβάνονται ορισμένες λαϊκές μελωδίες διάφορων χωρών (Ν. Αμερικής, Β. Αμερικής, Γερμανίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Σκωτίας, Πολωνίας, Ιρλανδίας, Αγγλίας), ορισμένα δημοτικά τραγούδια από διάφορες περιοχές (Θράκη, Μακεδονία, Στε-

γραφημένα τεύχη από το βιβλιοπωλείο της Εστίας.

39. Στην αρχή κάθε μελωδίας περιέχονται ερμηνευτικές οδηγίες: Πολλές επαναλήψεις με επιτάχυνση, διαρκώς πιο γρήγορα, γίνεται κανών, ζωηρά, πολύ ζωηρά, ήσυχα, χαρούμενα, εύθυμα, κομικά, μελαγχολικά, ελαφρά, Γοργά, αργά, όχι αργά, αργά με έκφραση, μέτρια, γρήγορα, σαν βαλς αργό, κάπως ελεύθερα, ρυθμός μαζούρκας, ρυθμός τσάμικου, χρόνος Αβανέρας, χρόνος κ.α. (Βρετός, 1905-1972, σ. 15).

40. Σπύρος Σκιαδαρέσης, «Μουσική για μικρούς και για πολύ μικρούς», *Διδακτικό βιβλίο*, περίοδος Γ', αρ. φ. 100, 25-41/1955, σ. 15.

41. Ιωσήφ Γκρέκας, «Επιφανείς απόδημοι. Μνήμη θανάτου – Νίκη θανάτου, Παναγής Σπ. Βρετός (1905-1972)», *Ιόνιος Ηχώ*, τεύχος 320-321, Μάρτιος-Απρίλιος 1973, σ. 15.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

ρεά Ελλάδα, Κρήτη, Κύπρο, Θεσσαλία, Μ. Ασία, Πελοπόννησο, Ρόδο, Κεφαλονιά⁴²), θρησκευτικοί ύμνοι και ελάχιστα τραγούδια άλλων συνθετών, όπως του Μ. Δαλαγιαννόπουλου και του S. Forster. Η εργασία του Βρετού στις διάφορες μελωδίες που δεν αποτελούν σύνθεση του ίδιου προσδιορίζεται ως *εναρμόνιση, μεταγραφή, διασκευή, παραλλαγή, προσαρμογή*.

Οι περισσότεροι στίχοι των μελωδιών είναι του Βρετού, ωστόσο έχει μελοποιήσει και στίχους ή ποίηση διαφόρων λόγιων: Ε. Μαλαφέκας, Α. Τυπάλδος, Αθ. Αργυρόπουλος, Μ. Δαλαγιαννόπουλος, Α. Φωτειάδης, Στ. Σπεράντσας, Ι. Κουγιούλης, Ζ. Παπαντωνίου, Α. Λασκαράτος, Β. Ρώτας, Μυρσίνη Παπαδημητρίου, Γ. Δροσίνης, Κ. Παλαμάς, Α. Ραγκαβής, Δώρα Μικ, Ευθ. Αθανασούλας, Ν. Έλατος, Αγγ. Βλάχος, Τούλα Παπαχρονοπούλου, ενώ έχει μεταφράσει ή διασκευάσει στίχους ξένων λαϊκών τραγουδιών και ελληνικών δημοτικών τραγουδιών.

Η θεματολογία των στίχων αφορά: το ζωικό βασίλειο (π.χ. αρ. 26 *Χορεύει η αρκούδα*, αρ. 127 *Ο παπαγάλος*), τη χλωρίδα (π.χ. αρ. 99 *Τα λουλούδια έχουν σχόλη*, αρ. 70 *Σαράντα το βερίκοκο*), στοιχεία της φύσης (π.χ. αρ. 20 *Το ρυάκι*, αρ. 39 *Σύννεφα*), αξίες (π.χ. αρ. 12 *Φιλία*, αρ. 23 *Αγάπη*), το σχολείο (π.χ. αρ. 30 *Πάλι στο σχολείο*, αρ. 36 *Το κουδούνι*), ανέκδοτα (π.χ. αρ. 46 *Τοτός*), Χριστιανικές εορτές (π.χ. αρ. 43 *Αγία Βασίλη*), εποχές (π.χ. αρ. 33 *Χειμώνας*), την εργασία (π.χ. αρ. 63 *Να σπείρουμε κουκιά*, αρ. 61 *Ο μανάβης*), τη διδασχή (π.χ. αρ. 29 *Ο τεμπέλης Παναγής*), τη μουσική (π.χ. αρ. 66 *Ταμπούρλα και τρομπέτες*), τεχνολογικά επιτεύγματα (π.χ. αρ. 32 *Τ' αεροπλανάκι*, αρ. 49 *Σιδηρόδρομος*), νανουρίσματα (π.χ. αρ. 91, αρ. 132), την πατριδολατρία (π.χ. αρ. 47 *Πατρίδα αγαπημένη*, αρ. 144 *Ελληνική νεολαία*), τη ζωή των προσκόπων (π.χ. αρ. 159 *Το τραγούδι του προσκόπου*).

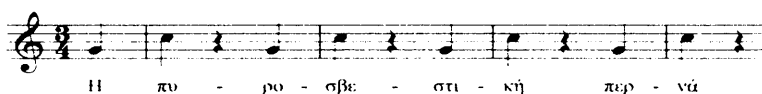
Οι στίχοι του Βρετού είναι ευφυείς και έχουν χιουμοριστικό χαρακτήρα για να μπορέσουν τα παιδιά να εξοικειωθούν ευκολότερα με τη μουσική ανάγνωση, ενώ ορισμένες φορές κάνει χρήση ρητορικών στοιχείων συνδέοντας άμεσα το κείμενο με τη μελοποίηση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μελωδία αρ. 62 με τον τίτλο *Η σκάλα*:

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

42. Γενικά, η γενέτειρά του κατέχει συγκριτικά ιδιαίτερη θέση στο εγχειρίδιο, καθώς εκπροσωπείται από τρεις δημοτικές μελωδίες: *Κάλαντα*, *Νανούρισμα*, *Όταν θα μεγα-*

Εδώ, ο Βρετός περιγράφει το ανέβασμα μιας σκάλα που είναι κυριολεκτικά αργό και κουραστικό χρησιμοποιώντας τις αξίες των μισών. Όμως, στο κατέβασμα που, όπως φαίνεται, συμβαίνει ένα ατύχημα. χρησιμοποιεί τις πιο σύντομες διάρκειες των τετάρτων για να περιγράψει την κατρακύλα. Επίσης, στη μελωδία αρ. 52 με τίτλο *Η Πυροσβεστική* τα συνεχή διαστήματα 4ης εκφράζουν τον ήχο της σειρήνας:

Οι εναρμονίσεις του Βρετού παρουσιάζουν συνέπεια με το παιδαγωγικό διάγραμμα σύμφωνα με το οποίο ταξινομούνται οι μελωδίες και έτσι παρουσιάζουν προοδευτικά μια σχετική δυσκολία, ώστε να μπορούν να αποδίδονται από αρχάριους.⁴³ Ως προς τις τεχνικές εναρμόνισης χρησιμοποιεί την ομοφωνία, τη συνοδεία με βάση διάφορα ρυθμικά σχήματα οστινάτο, αλλά και διάφορες αντιστικτικές τεχνικές.⁴⁴

Το παιδαγωγικό διάγραμμα κατάταξης των μελωδιών που εμπεριέχονται στο βιβλίο αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο μέρος με τίτλο *Εύκολοι τονικότητες και διαστήματα* περιλαμβάνει τις μελωδίες 1-96 και διακρίνεται σε έξι ενότητες. Στην πρώτη ο μαθητής διδάσκεται τις αξίες του ολοκλήρου, του μισού και του τετάρτου μέσα από τον παραλληλισμό τους με ήχους του περιβάλλοντος, καθώς και το μέτρο των 2/4 με την έννοια του ισχυρού και του ασθενούς χρόνου. Στη δεύτερη ο μαθητής σταδιακά εισάγεται στη διδασκαλία των τονικών υψών με την εξής σειρά: σολ, μι, λα, ντο, φα, ρε και ντο, σι, ρε στην οκτάβα. Παράλληλα, διδάσκονται τα ανιόντα και κατιόντα διαστήματα 3ης και 5ης που σχηματίζονται από τη συγχορδία της τονικής (ντο-μι-σολ). Στη συνέχεια, επεκτείνεται η χρήση του διαστήματος 3ης και σε άλλες θέσεις (π.χ. ρε-φα), ενώ εμφανίζονται και ορισμένα διαστήματα 4ης. Στο τέλος αυτής της ενότητας ο μαθητής εισάγεται σε μελωδίες σε μέτρο 3/4, ενώ καθίσταται ικανός να τραγουδήσει ολόκληρη την κλίμακα της ντο μείζονας (ανιούσα και κατιούσα). Στην τρίτη ενότητα δίνεται έμφαση σε μελωδίες που ανήκουν στη φα μείζονα, ενώ εμφανίζονται σποραδικά τα ανιόντα διαστήματα 6ης Μ και 8ης. Η τέταρτη ενότητα αφορά την τονικότητα της σολ μείζονας και τεχνικά έχει παρόμοιες

λώσεις, στιχουργική παραλλαγή του Βρετού στο δημοτικό τραγούδι «Πες μου σαν θες να παντρευτείς».

43. Ο Σκιαδαρέσης αναφέρει χαρακτηριστικά: [...] τα τραγουδάκια αυτά μπορούν να παίζονται στο πιάνο, σαν ψυχαγωγικά και παιδαγωγικά μαζί κομμάτια από τους μικρούληδες αρχάριους πιανίστες [...] Σκιαδαρέσης, *Διδακταλίκον βήμα*, ό.π.

44. Βλ. μελωδία αρ. 115, όπου γίνεται χρήση μιμητικών τεχνικών.

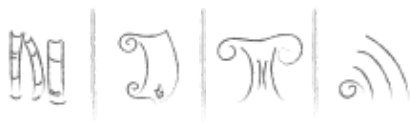
απαιτήσεις με την προηγούμενη. Η πέμπτη ενότητα αφορά τη ρε μείζονα, ενώ διδάσκεται και το παρεστιγμένο μισό. Η τελευταία ενότητα του πρώτου μέρους κατέχει ιδιαίτερη θέση, καθώς μυεί τους μαθητές στην τροπικότητα (υποδώριος, υποφρύγιος, δώριος, υπολύδιος, φρύγιος), καθώς και στην εναλλαγή τροπικότητας μείζονα τρόπου. Σε αυτή την ενότητα χρειάζεται να επισημανθεί ότι ο Βρετός θεωρεί πιο εύκολες τις τροπικές κλίμακες από τον ελάσσονα τρόπο, ενώ εμφανίζονται και οι πρώτες δημοτικές μελωδίες.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει τις μελωδίες 97-167 και αποτελείται από δέκα ενότητες, στις οποίες δίνεται έμφαση στις αξίες, στα μέτρα και στα ρυθμικά σχήματα. Η πρώτη περιλαμβάνει τον κομμένο ρυθμό που αποτελεί προοίμιο για την εκμάθηση των ογδών, τη συγχοπή, καθώς και τη σύζευξη προσωδίας σε συλλαβές που αντιστοιχούν σε περισσότερες από μία νότες. Στη δεύτερη ενότητα διδάσκονται τα όγδοα και η παύση τους, τα παρεστιγμένα τέταρτα, η μι ελάσσονα, η νότα σι κάτω από το πεντάγραμμο, καθώς και η ανώμαλη συγχοπή. Η επόμενη ενότητα περιλαμβάνει πάλι ασκήσεις με κομμένο ρυθμό για μια ομαλή είσοδο στα δέκατα έκτα που ακολουθούν στην πέμπτη ενότητα με την εκμάθηση τριών διαφορετικών ρυθμικών σχημάτων (με δέκατα έκτα ή δέκατα έκτα και όγδοα). Όσον αφορά τα τονικά ύψη, στη μελωδία αρ. 136 για πρώτη φορά διδάσκεται το τριημιτόνιο (λα ύφεση-σι φυσικό) στο πλαίσιο ενός δημοτικού τραγουδιού.⁴⁵ Στη μελωδία αρ. 149 οι μαθητές εισάγονται στη διάνθιση του δημοτικού τραγουδιού με την εκμάθηση της επέρισης που εμφανίζεται ως ποικιλιματικός φθόγγος σε ένα μικρασιάτικο δημοτικό τραγούδι. Επίσης, οι μαθητές διδάσκονται τους αλλοιωμένους φθόγγους. Οι υπόλοιπες ενότητες σχετίζονται, κυρίως, με το μέτρο. Έτσι, στην έκτη ενότητα οι μαθητές τραγουδούν μελωδίες σε 3/4 σε μία κίνηση, ενώ στην έβδομη ενότητα μαθαίνουν τα σύνθετα μέτρα των 6/8, 9/8 και 12/8. Αυτή η ενότητα βοηθά τους μαθητές να αντιληφθούν το τρίηχο που εντάσσεται στη διδασκαλία της όγδοης ενότητας. Στην ένατη ενότητα οι μαθητές διδάσκονται μικτά μέτρα, όπως τα 5/8 μέσα από τον τσακωνικό, τα 7/8 μέσα από διάφορους καλαματιανούς χορούς και τα 9/8 στην υποδιαίρεση 3-2-2-2. Στην τελευταία ενότητα ο Βρετός μέσα από έναν εκκλησιαστικό ύμνο μυεί τους μαθητές στην εναλλαγή των μέτρων στο πλαίσιο της ίδιας μελωδίας.

Αναμφίβολα, η εμπειρία του Βρετού ως καθηγητή μουσικής στη μέση εκπαίδευση σε συνδυασμό με τη μουσικολογική και καλλιτεχνική

45. Πρόκειται για δημοτικό τραγούδι από την περιοχή της Μολδοβλαχίας με διασκευασμένους στίχους από τον Βρετό, στο οποίο παρουσιάζεται τροπικό φαινόμενο καρσιγιάρ.

του ιδιότητα διαμόρφωσε τη μουσικοπαιδαγωγική του αντίληψη και επέδρασε καθοριστικά στην πρακτική της εφαρμογή. Για τον Βρετό σκοπός της μουσικής εκπαίδευσης είναι η πολύπλευρη μουσική ανάπτυξη του παιδιού μέσα από το τρίπτυχο μουσική ακρόαση-ανάγνωση-πρακτική εφαρμογή και η καλλιέργεια της αισθητικής του αντίληψη. Για την επίτευξη, όμως, του στόχου κρίνει αναγκαία την αναδιαμόρφωση του προγράμματος σπουδών των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και των Ωδείων προτείνοντας λύσεις, ώστε οι δάσκαλοι και οι καθηγητές μουσικής να αποκτήσουν τις απαραίτητες δεξιότητες για την καθοδήγηση των παιδιών. Η επιλογή και η κατανομή της ύλης στα μουσικά εγχειρίδια του Βρετού συνάδει με τη θεωρητική του σκέψη στο σκέλος της μουσικής ανάγνωσης και της πρακτικής εφαρμογής και σχετίζεται άμεσα με το εκάστοτε στάδιο ωρίμανσης των παιδιών. Επιπλέον, η θεματολογία των στίχων δημιουργεί την απαραίτητη ευχάριστη ατμόσφαιρα, ώστε τα παιδιά να μυηθούν ευκολότερα στον κόσμο των μουσικών συμβόλων. Τόσο το θεωρητικό σκέλος, όπως αυτό αποτυπώθηκε στα κείμενα του Βρετού, όσο και τα εγχειρίδια εκμάθησης μουσικής αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας της μουσικής παιδαγωγικής στην Ελλάδα, αντανακλώντας τις συνθήκες και τις ανάγκες της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου. Παράλληλα, μπορούν να αποτελέσουν υλικό αναστοχασμού και γονιμοποίησης της σύγχρονης μουσικοπαιδαγωγικής σκέψης.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Κωνσταντίνα - Μανόλια Ροσολύμου

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ: Ο ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ ΤΗΣ «ΟΝΕΙΡΙΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ» ΚΑΙ ΤΑ ΠΟΡΤΡΕΤΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΩΝ ΜΟΡΦΩΝ

Ο Γεώργιος Γουναρόπουλος (1889-1977) ήταν καλλιτέχνης της γενιάς του '30. Ένας καλλιτέχνης του ονείρου, του μυθικού οράματος και του φευγαλέου, που δημιούργησε το δικό του «ζωγραφικό σύμπαν». Ύψος προσωπικό, μοναδική τεχνική που θα τον κατατάξει σε μία ιδιαίτερη κατηγορία. Αν και ξεκίνησε αρχικά από την ακαδημαϊκή τεχνοτροπία και στη συνέχεια διδάχθηκε τον ιμπρεσιονισμό, ο Γουναρόπουλος θα ακολουθήσει το δικό του μοναδικό καλλιτεχνικό δρόμο, με αποτέλεσμα να είναι ιδιαίτερα δύσκολο να τοποθετηθεί σε κάποια από τις κατηγορίες της σύγχρονης ζωγραφικής. Και αυτό γιατί ο Γουναρόπουλος θα χαράξει στους πίνακές του το ιδιαίτερο και άκρως προσωπικό-καλλιτεχνικό αποτύπωμά του.

Στα πορτρέτα των γυναικών μορφών του Γουναρόπουλου κυριαρχούν τα βαθυγάλανα, κιτρινοκόκκινα έως και ιώδη χρώματα, ενώ σε κάποια το φόντο είναι ζωγραφισμένο από κάρβουνο ή μολύβι.

Οι μορφές που απεικονίζει εξαυ λωμένες, σχεδιασμένες με απλές, λιτές γραμμές, που σε συνδυασμό με τα ονειρικά χρώματα δημιουργούν ένα όραμα ποιητικό. Μορφές εμπνευσμένες από τις αρχαίες ληκύθους, που περιβάλλονται από μία ατμόσφαιρα λυρική και ονειρική, μια ατμόσφαιρα στην οποία σκιά και φως γίνονται ένα. Μορφές εύθραυστες λόγω της καμπυλότητας της γραμμής από την οποία έχουν σχεδιαστεί, λεπτεπίλεπτες λόγω του φωτός που τις διαπερνά, σεβάσμιες λόγω του τρόπου με τον οποίο κοιτούν τον θεατή, λόγω της γοητείας και της σοφίας που αποπνέουν. Οι γυναικείες φιγούρες του Γουναρόπουλου είναι αέρινες, αναπνέουν και νιώθεις ότι ανά πάσα στιγμή θα κινηθούν.

• Η Κωνσταντίνα - Μανόλια Ροσολύμου είναι Φοιτήτρια του Τμήματος Ιστορίας & Αρχαιολογίας του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Φιγούρες που φωτίζονται από μέσα. Έτσι ο ζωγράφος δημιουργεί αυτόφωτες, περιγραμμικές σχεδόν διάφανες μορφές, σαν μία καλή απομίμηση των φευγαλέων μορφών που βλέπουμε στα όνειρά μας.

Συνάμα στα έργα του Γουναρόπουλου το φως έχει ρόλο πρωταρχικό και σχεδόν μεταφυσικό, σαν να θέλει ο ζωγράφος να νικήσει με αυτό κάθε σκοτάδι. Για να επιτευχθεί μάλιστα ο ιδιαίτερος αυτός φωτισμός ο καλλιτέχνης χρησιμοποιεί ένα συγκεκριμένο κάθε φορά χρώμα, που έρχεται σε απόλυτη αρμονία με τον φωτισμό.

Έπειτα η ζωγραφική παλέτα του Γουναρόπουλου αποτελείται από την πρόσμιξη γειτονικών και ομοειδών χρωμάτων και έτσι επιτυγχάνεται η ενοποίηση των τόνων. Τα χρώματα, διαλυμένα πρώτα σε λινέλαιο, γίνονται ρευστά, τα διαπερνά το φώς με αποτέλεσμα η μορφή με το περιεχόμενο να εναρμονίζονται.

Και καθώς παρατηρούμε τα πορτρέτα του Γουναρόπουλου εντυπωσιαζόμαστε από το σχεδιαστικό ταλέντο του. Η μαεστρία και η κίνηση των γραμμών μέσα από τις οποίες αποδίδεται ο όγκος, η καμπύλη που κυριαρχεί και το σχέδιο που διαγράφεται σαν μονοκονδυλιά, σε οδηγεί να καταλάβεις ότι στα έργα αυτά συνδυάζεται ο δυναμισμός, η σχεδιαστική άνεση με την ονειρική ζωγραφική.

Η τέχνη του Γουναρόπουλου είναι τέχνη διαχρονική, που καταφέρνει να συγκινήσει, να μαγέψει, να κινήσει την προσοχή με την απλότητα, την ονειρική γαλήνη, με τις οπτασιακές μορφές του που σα σύγχρονες Σειρήνες νιώθεις ότι θα σε αποκοιμίσουν με το άσμα της Τέχνης.

Μια «ζωγραφική ποιητική, με βάρος λυρικό και νόημα κοσμολογικό» που σε κάνει να αναρωτηθείς εάν ο Γουναρόπουλος ήταν ένας ζωγράφος ντυμένος με τον μανδύα του συμβολιστή ποιητή. Ένας καλλιτέχνης που το έργο του είναι μια μελωδία στο πέρασμα του χρόνου ...

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Παναγής Σταθάτος

Ο ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ JEAN BAUDRILLARD. ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ.

Προοίμιο

Ξεκινώντας με τα δύο πρώιμα έργα *Η καταναλωτική κοινωνία* και *Ο καθρέπτης της παραγωγής* ή η *κριτική αυταπάτη του ιστορικού υλισμού* του Jean Baudrillard, το παρόν κείμενο επιδιώκει να διερευνήσει το ζήτημα της ριζοσπαστικότητας της μεταμοντέρνας σκέψης του συγγραφέα.

Εισαγωγή

Ο Jean Baudrillard (1929-2007) είναι ένας από τους βασικότερους στοχαστές του μετανεωτερικού μας κόσμου. Ο προκλητικός λόγος του αμφισβήτησε τις αυτονόητες κατασκευές της αλήθειας και της καθολικότητας, ταράσσοντας έτσι τις παγιωμένες και βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις μας, από όπου κι αν προέρχονται στο πολιτικό φάσμα. Είναι όμως πραγματικά ανατρεπτικός/επαναστατικός ο μεταμοντέρνος λόγος του Baudrillard; Είναι εν γένει η μεταμοντέρνα σκέψη ανατρεπτική ή αποτελεί το επιστέγασμα της εδραιωμένης καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων; Άραγε, αποδομώντας ολιστικές θεωρίες, όπως ο μαρξισμός, δημιουργεί συνθήκες αληθινά επαναστατικές;

Στην εποχή του Μαρξ δεν υφίσταται ακόμη μαζική καταναλωτική κοινωνία αντίστοιχου μεγέθους της σημερινής και ο ίδιος μίλησε για την παραγωγή, που την εποχή του ανέτειλε, αναποδογυρίζοντας τον εκπρόσωπο του γερμανικού ιδεαλισμού και της αστικής σκέψης Φ. Χέγκελ και στήνοντας στα πόδια του τον διαλεκτικό ιστορικό υλισμό. Ο αυστηρός υλισμός του Μαρξ έθεσε τις βάσεις για την πρωταρχική προτεραιότητα των εννοιών της πολιτικής οικονομίας έναντι των πνευμα-

- Ο Παναγής Σταθάτος είναι Οικονομολόγος, MSc Αειφόρος Ανάπτυξη.

τικών ιδεών. Το κεφάλαιο/καπιταλισμός, οι παραγωγικές σχέσεις, η εργασιακή θεωρία της αξίας, η υπεραξία και το κέρδος, η δομή και η υπερδομή, η αστική και η εργατική τάξη είναι βασικά σημεία που εξετάστηκαν στο πλαίσιο της μαρξιστικής ανάλυσης.

Παράλληλα, η προτεσταντική ηθική του καπιταλισμού, ο ασκητικός άνθρωπος της αποταμίευσης, η εν συνεχεία παραγωγή και κίνηση του κεφαλαίου έδωσαν τη σκυτάλη, ειδικά μετά το κραχ του 1929, στο άτομο της κατανάλωσης χειραγωγούμενο από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ως συνέπεια, η μαρξιστική θεωρία και πράξη βρέθηκε αντιμέτωπη με βαθύτερα και πολυπλοκότερα δομικά προβλήματα από την απλότητα της ταξικής πάλης, που την οδήγησε είτε στην ενσωμάτωση, είτε στο μαρασμό παρά την οξύτητα της κριτικής σκέψης ενάντια στο καπιταλιστικό σύστημα.

Η Καταναλωτική κοινωνία

Η Καταναλωτική κοινωνία, η οποία γράφηκε το 1970, μεταφέρει αυτή την οξύτητα της κριτικής μαρξιστικής σκέψης σε άγνωστα πεδία, μακριά από το συνήθη τόπο της καπιταλιστικής παραγωγής. Απλώς και μόνο η μετατόπιση αυτή προκαλεί τριγμούς στην ορθόδοξη μαρξιστική σκέψη, γεγονός που πιστώνεται στην μεταμοντέρνα οπτική, που αρχίζει να διαφαίνεται στην υπέρβαση κατεστημένων, εδραιωμένων και περιχαρακωμένων θέσεων και του διανοητικού ανοίγματος με ισχυρές δόσεις κριτικής ελευθεριότητας. Ο Baudrillard γίνεται επομένως ο θεωρητικός στοχαστής που, ενώ διαφωνεί με τη νέα κατάσταση λειτουργίας του συστήματος, ωστόσο είναι αναγκασμένος να την περιγράψει ως έχει και όχι όπως ενδεχομένως θα επιθυμούσε να είναι, αρνούμενος να συμμετάσχει σε γλωσσολογικές παγίδες αυτοεκπληρούμενων ιδεολογιών/πρακτικών.

Σύμφωνα με την ανάλυσή του στην κοινωνία της αφθονίας δεν είναι περισσότερο σημαντικό το πλεόνασμα αντικειμένων, αλλά το γεγονός ότι συνιστούν/συγκροτούν ιεραρχίες, μια αλυσίδα σημαινόντων που οδηγούν μέσω της κατανάλωσης σε μια ευρύτερη ατμόσφαιρα, σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον και πολιτισμό. Έτσι, ο χώρος και το πλαίσιο (π.χ. Το εμπορικό πολυκέντρο THE MALL) οριοθετούν τον κόσμο των αντικειμένων έξω από τον κόσμο της πραγματικότητας/παραγωγής, τον κόσμο της ουτοπίας του καπιταλισμού, εκεί όπου βασιλεύει η αιώνια άνοιξη. Μια ουτοπία η οποία τρέφεται από την άρνηση του πραγματικού, ένας χώρος ασφάλειας που οριοθετείται από τη πραγματική βία.

Μάλιστα, μοιάζει η αξία της κατανάλωσης, της σπατάλης μέσα στην αφθονία, να καθορίζει και να κινητοποιεί τον κόσμο της παραγωγής. Η αξία όμως αυτή αποκτά το πλήρες νόημά της στην καταστροφή, διαμέ-

σου της ανακύκλωσης, που επιτάσσει η μόδα/διαφήμιση και δεν εστιάζει τόσο στην χρησιμότητα των αντικειμένων. Ο κόσμος της παραγωγής και ο κόσμος των αντικειμένων έχουν ανάγκη την καταστροφή, την απαρχαίωση μέσω της μόδας, για να μπορούν να υπάρχουν.

Μέσα στο βιβλίο γίνεται ξεχωριστή μνεία για το Λ.Ε.Π. κάθε χώρας, που είναι ο δείκτης ευημερίας/«ευτυχίας», ως μετρήσιμος όγκος των αγαθών που παράγονται. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται φανερό ότι η αφθονία επιτελεί μια δημοκρατική λειτουργία και η οικονομική μεγέθυνση είναι το εργαλείο για περισσότερη ισότητα. Η πεποίθηση ότι η ισότητα συνδέεται με την οικονομική μεγέθυνση και το γεγονός ότι η ευτυχία δύναται να μετρηθεί, αποκρύπτουν την ανάγκη του συστήματος για διαιώνιση της ανισότητας. Στην ουσία πρόκειται για κληρονομημένους μύθους της πολιτικής οικονομίας, που γεννήθηκαν με τον διαφωτισμό και τη βιομηχανική επανάσταση. Είναι ολοφάνερη στο σημείο αυτό η αντίθεση της σκέψης του Baudrillard με τη φιλελεύθερη αστική άποψη, η οποία ταυτίζεται με τα ιδεώδη οράματα και το ρόλο της οικονομίας και της μεγέθυνσης. Στον αντίποδα, ο Baudrillard εντοπίζει στον φαντασιακό χώρο της κατανάλωσης την ανάγκη για διάκριση και κύρος σε δομικό κοινωνικό επίπεδο, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για τον κατεξοχήν ταξικό θεσμό και προχωράει βαθύτερα από τους μαρξιστές, σημειώνοντας ότι το νόημα της διάκρισης της προνομιούχας τάξης δεν προέρχεται αποκλειστικά από τη παραγωγική διαδικασία, αλλά εξίσου από την άσκηση της εξουσίας και της κουλτούρας. Μετατρέπεται, λοιπόν, η κατανάλωση σε ταξικό μηχανισμό διαφοροποίησης και υπακοής σε κώδικες συμπεριφοράς και κοινωνικής διαστρωμάτωσης.

Σαφέστατα, στο σημείο τούτο, η σκέψη του Baudrillard, παρότι ριζοσπαστική, παρεκκλίνει και διαφοροποιείται από την ορθόδοξη μαρξιστική κριτική και τον Μαρξ σε δύο ζητήματα: 1ον στην σημασία που αποδίδει στις αρχές/αξιώματα/μύθους της πολιτικής οικονομίας, π.χ. στην έννοια της οικονομικής μεγέθυνσης και 2ον στον εξίσου σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει η κουλτούρα και η εξουσία παράλληλα με την παραγωγή στην διαιώνιση της ανισότητας. Η διάκριση δομής/ υπερδομής, με την αυστηρότητα του διαλεκτικού υλισμού για τον πρωταρχικό σημαίνοντα ρόλο της παραγωγής, δεν κατόρθωσε να απεγκλωβίσει το υποκείμενο είτε στις δυτικές οικονομίες είτε σε εκείνες του λεγόμενου ανατολικού μπλοκ.

Το υποκείμενο στον Baudrillard

«Πού είναι το προλεταριάτο;» αναρωτιέται ο Th. W. Adorno διαρωτώμενος γιατί οι εργάτες όλο και λιγότερο γνωρίζουν ότι είναι τέτοιοι.¹

1. Adorno, 1951, σ.292

Ο Adorno έδειχνε τον όψιμο καπιταλισμό ως απάντηση στην εξαφάνιση, ο οποίος δημιουργεί ψευδαισθήσεις κινητικότητας και ανόδου σε όλους.

Είναι γνωστό ότι στον κλασικό μαρξισμό το άτομο είναι αποκομμένο/αποξενωμένο/ αλλοτριωμένο από το προϊόν της εργασίας του και συγκροτεί την εργατική τάξη ως αρνητική έννοια απέναντι στην αστική τάξη, τους κατόχους των μέσων παραγωγής. Όλα δένουν αρμονικά σε μια διαλεκτική κίνηση προς τα εμπρός, όπου η ταξική πάλη, η δικτατορία του προλεταριάτου και εντέλει ο κομμουνισμός καταργεί την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Η πολυπλοκότητα της πραγματικότητας έχει ήδη διαφεύσει την αποτυπωμένη ιστορική κίνηση του διαλεκτικού υλισμού, αποδεικνύοντας έμπρακτα ότι απέχει και από το σύστημα του Χέγκελ σχετικά με την ερμηνεία του κόσμου, αλλά και από την επιθυμία του Μαρξ για αλλαγή του.

Για τον Baudrillard δεν τίθεται ζήτημα αλλοτρίωσης, διότι το πρόσωπο είναι απόν στην καταναλωτική κοινωνία και το μόνο που υφίσταται είναι ο καταναγκασμός διαφοροποίησης στο σύστημα της κοινωνικής ιεραρχίας. Το εμπόρευμα προσωποποιεί το χαμένο πρόσωπο με τον συνδυασμό σημείων στην κοινωνική κλίμακα των διαφορών. Ας θυμηθούμε τον στίχο «Oh Lord, won't you buy me a Mercedes Benz» που τραγουδάει η Janis Joplin και που η έννοια του προσώπου αποκτά υπόσταση από τα σημαίνοντα της κατανάλωσης στη διαδικασία κατασκευής προτύπων. Το αυθεντικό συγκρουσιακό υποκείμενο της δύσης, καθώς φιλτράρεται από το μηχανισμό Make U r και Botox, χάνει τα ιδιαίτερα στοιχεία της γνήσιας διαφοράς, του πάθους και της ελευθερίας και προσωποποιείται σε μια κλίμακα αξιών, με τη χρήση των καταναλωτικών σημείων. Πλέον, στόχος γίνεται η άνοδος/κινητικότητα σε αυτή την κλίμακα ιεραρχίας.

Ο καθρέπτης της παραγωγής

Η με απόλυτη βεβαιότητα σαφής ρήξη με τον μαρξισμό στον Baudrillard παρουσιάζεται ευκρινώς στο βιβλίο του *Ο Καθρέπτης της Παραγωγής* ή η κριτική αυταπάτη του ιστορικού υλισμού που εκδόθηκε το 1973. Η κριτική στον ορθόδοξο μαρξισμό είναι ρηξικέλευθη και αγγίζει το πυρήνα της μαρξιστικής σκέψης, αποδομώντας την. Η αρχή της παραγωγής, ως θεμέλιος λίθος της πολιτικής οικονομίας, ο διαλεκτικός διαχωρισμός της ανταλλακτικής αξίας και της αξίας χρήσης (όπως είδαμε ο Baudrillard εισήγαγε τη σημειακή αξία του κύρους), η εν συνεχεία διαλεκτική της ποιοτικής και ποσοτικής εργασίας, η ταύτιση του ατόμου με την εργατική του δύναμη, η αντικειμενοποίηση/αποφυσικοποίηση της φύσης, η αναπαραγωγή της χριστιανικής ηθικής (ο σταυρός και το σφυροδρέπανο ως σύμβολα του πόνου), παντού η μαρ-

ξιστική σκέψη κληρονομεί και αναπαράγει την αστική οπτική, το δυτικό ορθολογισμό (αρχή του διαχωρισμού) και τα αξιώματα/υποθέσεις της πολιτικής οικονομίας.

Πλέον, για τον Baudrillard, στο επίκεντρο του συστήματος δεν είναι η υλική παραγωγή, διότι το σύστημα φαίνεται και αναπαράγεται στη μορφή του. Το ουσιώδες και επαναστατικό είναι η άρνηση της ίδιας της πολιτικής οικονομίας και όχι η αποδοχή του παιχνιδιού και η υιοθέτηση ρόλων εντός αυτού (π.χ. η ταυτότητα της εργατικής τάξης) για μια μελλοντική δικαίωση τελεολογικού σκοπού στο πλέγμα των αντιφάσεων ενός ασκητικού κομμουνισμού. Εν ολίγοις, όλα τούτα είναι μύθοι/κατασκευάσματα που αναπαράγονται με επαναστατική φορεσιά· κανένα υποκείμενο δεν χρειάζεται να αλλοτριωθεί πρώτα προκειμένου να πετύχει την ολοκλήρωσή του. Η ουτοπία είναι η θετική άρνηση όλων αυτών των μορφών και η άμεση, στο εδώ και στο τώρα, συνειδητοποίηση του συνθήματος του Μάη του '68 «Κάτω από το λιθόστρωτο η παρालία».

Κριτική στον μεταμοντερνισμό και στους εκφραστές του.

Είναι φανερό ότι η εσκεμμένη έμφασή του στο ιδεώδες της κατανάλωσης, στη μεταφορά της πάλης στο κοινωνικό πεδίο (π.χ. κοινωνικά κινήματα), η κατάργηση των μεγάλων αφηγημάτων και η αποδόμησή τους, η σημειακή αξία του εμπορεύματος, είναι αυτό ακριβώς που χαρακτηρίζει τον λεγόμενο μεταμοντερνισμό ή ύστερο καπιταλισμό, όπως τον θέτει ο F. Jameson.²

Επιτείνοντας τη διάκριση αυτή, ο λόγος του Baudrillard γίνεται προκλητικός και υπερβολικός, αρνητής της νεωτερικότητας και του διαλεκτικού της στοιχείου, ωστόσο δεν θα πρέπει να μας κάνει να πιστέψουμε ότι τα πράγματα είναι έτσι όπως τα περιγράφει, μέσα στην υπερβολή τους. Ούτε ο ίδιος θα επιθυμούσε κάτι τέτοιο. Εξάλλου, η ρηξικέλευτη αρνητικότητά του είναι μια παρουσίαση των πραγμάτων ως δυνητικής τάσης της κατάστασης και από αυτή την οπτική έχει δίκιο. Η μοναδικότητα της σκέψης του και η ιδιαιτερότητα του ύφους του τον κατέστησε ως μια από τις σημαντικότερες μορφές διανοήσεως της σημερινής εποχής.

Σύμφωνα με τον Douglas Kellner ο Baudrillard εξόγκωσε τη ρήξη με τη νεωτερική εποχή, παίρνοντας μελλοντικές δυνατότητες σαν υπαρκτές πραγματικότητες, πέφτοντας έτσι θύμα ενός τεχνολογικού ντετερμινισμού και σημειολογικού ιδεαλισμού. Στο μεταγενέστερο έργο του απομακρύνεται σταδιακά από την θεωρία σε πιο διορατικές επικρι-

2. Jameson, 1999, σσ., 24-25.

τικές απόψεις.³ Ο ίδιος δεν πίστευε εξάλλου σε μια ενοποιημένη θεωρία/φιλοσοφία για την εποχή μας και προτιμούσε συνειδητά τον ρόλο ενός προκλητικού/ανατρεπτικού στοχαστή, που ασκούσε κριτική με το μέσο της υπερβολής και όχι δια της διαλεκτικής μεθόδου.

Ως στοχαστής του σημερινού μας κόσμου αναγκαστικά σχετίστηκε και προσπάθησε να οριοθετήσει εννοιολογικά τον «μεταμοντερνισμό», αν και ο ίδιος ένιωθε άβολα με την ταμπέλα αυτή. Πολλοί θεωρητικοί επιδόθηκαν στην προσπάθεια εξήγησης των νέων φαινομένων της μετατόπισης από την νεωτερικότητα σε μια νέα φάση που χαρακτηρίζεται από κατακερματισμό, ευέλικτη εξειδίκευση, τεχνολογική ανάπτυξη, εντατικοποίηση κοινωνικών κινημάτων, παρακμή της πολιτικής και αλλαγών στην πολιτιστική σφαίρα. Αναμφισβήτητα, ο Baudrillard είναι ξεκάθαρος για τη ρήξη με το παλιό αντιθέτως με τον F. Jameson ο οποίος βλέπει στην αλλαγή αυτή μια φάση και ένα στάδιο ανάπτυξης του καπιταλισμού. Πιο αυστηρή είναι η θέση του Καλλίνικου⁴ που παρουσιάζει τον μεταμοντερνισμό ως σύμπτωμα, φέρνοντας εκ νέου στο προσκήνιο την κλασικότητα του μαρξιστικού στοχασμού.

Γίνεται αντιληπτή η ύπαρξη πολλών και αντιθετικών απόψεων σχετικά με το πώς πρέπει να κρίνεται και να ορίζεται ο μεταμοντερνισμός με πολιτικούς όρους.⁵ Μέσα σε αυτό το ευρύ και ρευστό φάσμα προοδευτικής ή συντηρητικής δυνητικής κατεύθυνσης το σοβαρό και εκτενές έργο του Baudrillard είναι σαφέστατα μετανεωτερικό, ενδορρηκτικό με τον μοντερνισμό και με ισχυρές δόσεις κριτικής απαισιοδοξίας ως προς τις τάσεις του παρόντος.

Η ρήξη αυτή ιδωμένη από τη συντηρητική προοπτική παρουσιάζει επίσης εξαιρετικό ενδιαφέρον. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των ημερών μας οι απόψεις του Jordan Bernt Peterson, καθηγητή ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο στον Καναδά, συγγραφέα, ομιλητή και διασημότητα στο YouTube με σειρά αναρτημένων βίντεο.⁶

Βασικό του βιβλίο το *12 Rules for Life: An antidote to Chaos* (2018) και ως κλασικός παραδοσιακός φιλελεύθερος (Rule 6: Set your house in perfect order before you criticize the world) έχει λάβει μέρος σε συζητήσεις και έχει ασκήσει έντονη κριτική απέναντι στον μαρξισμό, τον μεταμοντερνισμό, τον φεμινισμό, την οικολογία και την κουλτούρα της εποχής, κερδίζοντας σπουδαία ευρύτερη αναγνώριση εκτός ακαδημαϊκών κύκλων.

3. Kellner, 2007, σσ., 63-66.

4. Hall & Held & McGrew, 2010, σσ., 325-372.

5 Όπως πριν.

6. (<https://www.jordanbpeterson.com>).

Με επιμονή εκθέτει τους μεταμοντέρνους φιλοσόφους, από το 1960 και μετά, ότι έχουν μεταγγίσει το δόγμα του μαρξισμού μέσω της σκέψης τους στην δύση, μεταφέροντας το αφήγημα του καταπιεστού/καταπιεζόμενου, που άλλοτε υπήρχε στις τάξεις σε άλλες κοινωνικές κατηγορίες/ομάδες. Εντοπίζει μια προσπάθεια, ειδικά στους κύκλους των γάλλων διανοουμένων, να μετονομάσουν τον δίχως απήχηση και ξεπερασμένο κλασικό μαρξισμό, μετατρέποντας την ιδεολογία τους με την ενδυμασία του μεταμοντέρνου.⁷ Αυτή η κουλτούρα έχει μολύνει τους ακαδημαϊκούς κύκλους των κοινωνικών επιστημών (ειδικά της κοινωνιολογίας, ανθρωπολογίας κ.λπ.) και γραφειοκρατικών κυβερνητικών μηχανισμών, που βρίσκονται υπό τη διαρκή επιρροή μεταμοντέρνων αριστεριστών διανοουμένων.

Στα όρια των συνωμοσιολογικών θεωριών παρουσιάζεται η μεταμοντέρνα σκέψη ως μια άκρως επικίνδυνη, αλλά αξιέπαινη προσπάθεια να τερματίσει ο μοντερνισμός άμεσα, εδώ και τώρα. Δεν τίθεται καν το ερώτημα, μήπως η ιστορική πορεία του μοντερνισμού κουβαλούσε ανέκαθεν το σπέρμα της μετάβασης του σε μια επόμενη φάση και ότι απλώς βρέθηκαν στην πορεία κάποιοι θεωρητικοί που με οξύνοια πνεύματος το επισήμαναν. Αν όντως η κατηγορία ευσταθεί, τότε ίσως πρόκειται για την πιο επαναστατική – έστω και θεωρητική – διανοητική προσπάθεια των καιρών μας, καταργώντας την προοπτική του βάθους και του χρόνου, αποδομώντας τη γλώσσα, τσακίζοντας τη διαλεκτική βία με άμεση αρνητική βία, απενεργοποιώντας όλους τους διακόπτες, παραβιάζοντας το software του διαφωτισμού· μια επίπονη προσπάθεια να παιχθεί το παιχνίδι όχι όπως το ίδιο θα ήθελε να το παίξουμε. Υπό αυτή την έννοια ίσως η θεωρητική τρομοκρατία του Baudrillard να προηγήθηκε της αληθινής (Βλ. φονταμενταλισμός), βαπτίζοντάς τον αυτομάτως ως επικίνδυνο για την καθεστηκυία τάξη, πολύ κοντά στον Σωκράτη, που εισήγαγε καινά δαιμόνια, τον Bruno, τον Kant και πολλούς ακόμη που αμφισβήτησαν και υπονόμισαν τις παραδεδομένες αξίες της εποχής τους.

Είναι μια αλληγορία «του τρένου της βιομηχανικής επανάστασης», που μια ομάδα ανεπιθύμητων «μεταμοντέρνων μαρξιστών» κινήθηκε ύπουλα από τα συνδεδεμένα βαγόνια στην καμπίνα οδήγησης, πειράζοντας και μετασχηματίζοντας βασικούς διακόπτες λειτουργίας και ως εκ τούτου γινόμενοι αντιληπτοί από τον Jordan Bernt Peterson, ο οποίος υποψιάστηκε ότι η γέννηση πολλαπλών κοινωνικών κινημάτων (π.χ. οικολογία) και ταυτοτήτων (π.χ. φεμινισμός) αποτελεί διπλή λειτουργία του συστήματος κίνησης της αμαξοστοιχίας. Είναι σαν το σύστημα

7. Philipp. Joshua. June 21, 2017. Jordan Peterson Exposes the postmodernist Agenda. Epoch Times

αυτό καθεαυτό να βρίσκεται αντιμέτωπο με την ίδια του την άρνηση. Για το λόγο αυτό οι ιδιαίτερες φυσιολογικές με έντονα υφολογικά στοιχεία των συντηρητικών Ντόναλντ Τραμπ και Μπόρις Τζόνσον μας φαίνονται ως αντίστροφοι Jokers, όπου στο αντεστραμμένο τζοκερικό τους προσωπείο αντικατροπτίζεται η συστημική έκπληξη της άρνησης αυτής καθεαυτής, το ξάφνιασμα του μικρού παιδιού, όταν αντιλαμβάνεται την παρουσία άλλων στο παιδικό του δωμάτιο να παίζουν με τα παιχνίδια του.

Είναι όμως –η προσπάθεια του Peterson– ένα χοντροκομμένο μιντιακό κατασκευάσμα, ένα ανακριβές σχήμα που κωδικοποιεί συλλήβδην διανοητές με σημαντικές διαφορές μεταξύ τους υπό την ταμπέλα «μεταμοντέρνοι μαρξιστές» προς διαλεκτική βρώση και αφηρημένη αντίθεση. Μία ακόμη προσπάθεια να μετασχηματιστεί η διαφορά/πολλαπλότητα σε διαλεκτική της άρνησης.

Ο Baudrillard, συγκεκριμένα, επηρεασμένος από τον Νίτσε με αντιδιαλεκτικό πάθος, τοποθετείται μέσα από το έργο του κατά της διαλεκτικής φύσης κυρίου και δούλου, του γενέθλιου τόπου της δυτικής συνείδησης, όπως την διατύπωσε ο Χέγκελ, και με το προσωπικό του στίγμα ασκείται αδιακόπως να προκαλέσει επαναστατικό ρήγμα αρνούμενος την αρχή της δυαδικότητας. Αποτελεί όμως, από την άλλη, μια ανανέωση/update στο νιτσεικό software (μάλιστα απαραίτητη και επιτυχημένη), όπου ως έννοια η έννοια της πολλαπλότητας έχει και αυτή τη μακρά της παράδοση στην ιστορική πορεία των μοντέρνων καιρών μας.

Επίλογος

Από την σκοπιά της συντηρητικής σκέψης η μεταμοντέρνα οπτική του Baudrillard είναι ριζοσπαστική, μηδενιστική και επαναστατική, ενώ από την κλασική ορθόδοξη μαρξιστική ανάλυση, εφόσον υφίσταται απόρριψη των μαρξιστικών θεωριών περί εκμετάλλευσης, δεν κατορθώνει να ριζοσπαστικοποιηθεί, καταλήγοντας σε μια νέα συντήρηση. Από την μεταμοντέρνα οπτική οι μαρξιστές αναβάλλουν την ρήξη και την ουτοπία στο απώτερο μέλλον και δεν απαιτούν το υποκείμενο να γίνει άμεσα αυτό καθεαυτό η ουτοπία. Είναι έκδηλο γεγονός ότι η στάση των μαρξιστών βρίσκεται σε διαλεκτική αντίθεση με εκείνη των συντηρητικών στο αμφιλεγόμενο θέμα, ενώ η ριζοσπαστικότητα της μεταμοντέρνας οπτικής του Baudrillard είναι βαθύτερη και σε διάρρηξη με το διαλεκτικό σχήμα ως αληθινή διαφορά από το μαρξιστικό σχήμα. Από το χρονικό σημείο του τρέχοντος είναι το μεταμοντέρνο «διαφάνεται ως μια πολυτελεία του συστήματος της παραγωγής πλεονάσματος/κέρδους/ υπεραξίας, όπως αποτυπώνεται στο

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΕΟΥΡΙΟΥ**

πολιτισμικό/καταναλωτικό/εξουσιαστικό επίπεδο σε παγκόσμια και τοπική κλίμακα. Μελετώντας τον Baudrillard γινόμαστε μάρτυρες του ασυσχέτιστου της διαφοράς και άρα της ρήξης, ενώ παράλληλα βλέπουμε τον πόνο για τη ματαίωση της ουτοπίας που μεταφράστηκε σε μηδενισμό. Για τον Baudrillard τα γεγονότα του Μάη του '68 και η στάση του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, που είχε καταδικάσει την εξέγερση και δεν συμμετείχε, ήταν η βασικότερη αιτία του μετέπειτα αξιοθαύμαστου κριτικού στοχασμού του.

Άραγε, στους καιρούς του επελαύνοντος συντηρητισμού, ο μηδενισμός του θα διαλυόταν, αν τηρούσε πιστά το Rule 6 του Peterson, ή μήπως το γεγονός αυτό καθεαυτό της διάλυσης ιδεών και ισοπέδωσης αξιών στην ευθεία γραμμή της οικονομικής αρχής της ελεύθερης αγοράς είναι και ο βασικότερος ένοχος αυτού του μηδενισμού;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adorno, T.W. (2000), *Minima Moralia*. Στοχασμοί μέσα από τη φθαρμένη ζωή (μετ. Α. Αναγνώστου), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Baudrillard, J. (1990), *Ο Καθρέπτης της Παραγωγής ή η κριτική αυταπάτη του ιστορικού υλισμού* (μετ. Σπ. Μπενετάτος), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Baudrillard, J. (2000), *Η Καταναλωτική κοινωνία* (μετ. Β. Τομανάς), Θεσσαλονίκη: Νησίδες

Jameson, F. (1999), *Το Μεταμοντέρνο ή η πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού* (μετ. Γ. Βάρσος), Αθήνα: Νεφέλη.

Hall, S., & Held, D., & McGrew, A. (2010), *Η Νεωτερικότητα Σήμερα. Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός* (μετ. Θ. & Β. Τσακίρης), Αθήνα: Σαββάλας.

Kellner, D., (2007), *Η Σκέψη του Ζαν Μποντριγκάρ. Πρόκληση και Αμφισβήτηση* (μετ. Ζ. Σαρίκας), Θεσσαλονίκη: Πανοπτικόν.

Peterson, J. B. (2018), *12 Rules for Life: An Antidote to Chaos*, ΗΠΑ: Penguin random House.

Philipp, J. (2017), «Jordan Peterson Exposes the Postmodernist Agenda», στο: Epoch Times, https://www.theepochtimes.com/jordan-peterson-explains-how-communism-came-under-the-guise-of-identity-politics_2259668.html

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

λογοτεχνικές σελίδες

ΗΛΙΑΣ ΤΟΥΜΑΣΑΤΟΣ

Τα μάτια της Τυτώ

Αφιερωμένο στην Αναστασία

Το έλεγε και μια παλιά παροιμία για τη μαμά κουκουβάγια: πως πιστεύει ότι το αγαπημένο της κουκουβαγάκι είναι το ομορφότερο πουλί του κόσμου.

Έτσι είχε νιώσει κι εκείνη μόλις είδε το μικρούλι της να σκάει μύτη από το αυγό. Ήταν το μοναδικό αυγό που είχε απομείνει στην κουκουβαγοφωλιά από εκείνη τη μέρα που μια κατάμαυρη καρακάξα είχε ορμήσει και, προσπαθώντας να της κλέψει τα αυγά, τα έριξε όλα κάτω. Δηλαδή, για την ακρίβεια όχι όλα.

Το μοναδικό αυγουλάκι που είχε απομείνει έκρυβε μέσα του την Τυτώ. Παράξενο όνομα. Θα μου πείτε. Ναι, παράξενο για άνθρωπο, όχι για κουκουβάγια. Σιγά, που θα μας ρωτούσε η μαμά της πώς θα τη βάφτιζε.

Κι εκείνη κι ο μπαμπάς κουκουβάγιος δεν σταματούσαν ποτέ να της τραγουδούν "τυ-τω", τυ-τω, τυ-τω... Τι είπατε; Νομίζατε ότι οι κουκουβάγιες κάνουν μόνο κουκουβάου κουκουβάου; Τεράστια παρεξήγηση. Είναι απίστευτα πολυλογούδες.

απλώς επειδή είναι νυχτοπούλια, λένε όλα τους τα κουτσομπολιά όσο εμείς κοιμόμαστε...

Τι λέγαμε λοιπόν; Α... ότι πολύ τη λάτρευαν την Τυτώ ο μπαμπάς και η μαμά της. Και, όπως κάνουν όλοι οι γονείς, ακόμα και οι άνθρωποι να φανταστείτε, περίμεναν πώς και πώς τη μέρα εκείνη που το μικράκι τους θα άνοιγε τα φτερά του για να πετάξει και το στοματάκι του για να πει τις ωραιότερες λέξεις που υπήρχαν στον κόσμο τους: κουκουβάου κουκουβάου.

Και η Τυτώ τους κοιτούσε μ' εκείνα τα μεγάλα μάτια που ακόμη έμοιαζαν με γυαλιστερά κουμπιά, και ένιωθε τόσο ευτυχισμένη, γιατί όσο μικρός κι αν είσαι, το πρώτο πράγμα που καταλαβαίνεις είναι η αγάπη των άλλων.

Κι ήθελε κι εκείνη τόσο πολύ να τους δείξει πόσο τους αγαπάει. γιατί το πρώτο πράγμα που μαθαίνεις όταν οι άλλοι σου δείχνουν την αγάπη τους είναι πως αν στο χάδι τους απαντήσεις μ' ένα χάδι, κι αν σε μια γλυκιά τους κουβέντα απαντήσεις κι εσύ με μια άλλη γλυκιά κουβέντα ο κόσμος θα γεμίσει μονομιάς με χάδια και γλυκές κουβέντες και κάθε μέρα θα γίνει τρούφερή σου τα μαλακά, πουπουλένια φτερά της μαμάς.

Μα ήταν ακόμη τόσο μικρούλα, και περίμενε με χτυποκάρδι να μεγαλώσει για να δείξει κι εκείνη στους άλλους ό,τι της είχαν χαρίσει οι γονείς της. Δηλαδή αγάπη.

Α, και για να αποκτήσει κι εκείνη το πιο όμορφο πλάσμα που υπάρχει στον κόσμο: δηλαδή, το δικό της κουκουβαγάκι.

Και περνούσαν οι μέρες κι οι μήνες, κι η μαμά κουκουβάγια κι ο μπαμπάς κουκουβάγιος τραγουδούσαν ακούραστοι "τυ-τω, τυ-τω, τυ-τω" κι η μικρούλα γινόταν όλο και πιο χαρούμενη και όλο και πιο ανυπόμονη για να τραγουδήσει το πιο υπέροχο κουκουβάου που θα ακουγόταν ποτέ σ' αυτόν τον κόσμο...

Μα ο καιρός περνούσε, κι όσο κι αν η Τυτώ ανοιγόκλεινε το ράμφος της καμιά φωνή δεν μπορούσε να βγει...και μπορεί να κατάφερε να κουνάει κάπως τα φτεράκια της, αλλά δεν μπορούσε να πετάξει. Το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να σφίγγει δυνατά την αγκαλιά της μαμάς και του μπαμπά. Τότε τους έβλεπε να χαμογελούν, κι ένα μικρό δάκρυ κυλούσε στα μάτια της, και ήξερε πόσο περήφανοι ένιωθαν για εκείνη. Κι ας μη μιλούσε. Κι ας μην πετούσε. Κι ας γκρεμιζόταν όποτε προσπαθούσε να περπατήσει με τα λεπτά της τα ποδαράκια.

Κι η μαμά με τον μπαμπά το έβλεπαν όσο περνούσε ο καιρός πως η μικρή Τυτώ δεν μπορούσε ούτε να μιλήσει, ούτε να περπατήσει, ούτε να πετάξει. Και τους πονούσε πολύ που το πιο όμορφο πλάσμα στον κόσμο, το δικό τους το κουκουβαγάκι, έδειχνε τόσο ανήμπορο να καταφέρει κάτι απ' όλα αυτά, όσο κι αν

προσπαθούσε. Ώσπου το πήραν απόφαση.

"Καλήμου, η Τυτώ μας δεν είναι σαν τ' άλλα κουκουβαγάκια. Η Τυτώ μας δεν μπορεί..."

"Νακαλέ μου, η Τυτώ μας είναι αλλιώςτικη".

Την επόμενη φράση την είπαν μαζί, χωρίς να έχουν συνεννοηθεί, αλλά αν τους άκουγες εκείνη τη στιγμή θα νόμιζες ότι την τραγουδούσε μια μεγάλη κουκουβαγοχορωδία.

"Άρα...η Τυτώ μας είναι ξεχωριστή!"

Και πήγαν κι οι δυο τους και την έκλεισαν στην αγκαλιά τους.

Κι όσο φεύγανε οι μήνες τόσο κι η ίδια η Τυτώ στενοχωριόταν που δεν μπορούσε να πετάξει, δεν μπορούσε να μιλήσει, δεν μπορούσε να περπατήσει. Κι η καρδούλα της γινόταν βαριά κι ασήκωτη κάθε φορά που άκουγε άλλα πουλιά κι αγρίμια που περνούσαν κοντά από τη φωλιά της να μιλάνε γι' αυτή με το χειρότερο τρόπο:

"Τηνείδες; λένε πως είναι τελείως μουγγή."

"Λένε πως όταν προσπαθεί να πετάξει κουνάει σαν κότα τα φτερά της και μετά σωριάζεται κάτω... την κακομοίρα..."

"Κι εγώ έχω ακούσει πως ούτε να περπατήσει δεν μπορεί. Καθόλου σας λέω... τι να πεις... κάποιος αγριόγατος ή κάποιος ποντίκαρος θα τη μυριστεί και θα την κάνει μια χαψιά... την κακομοίρα..."

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ

Όμως η Τυτώ και έβλεπε και

άκουγε... Έβλεπε τα παράξενα παιχνίδια που έκανε το φως με τις φυλλωσιές των δέντρων. Τα σύννεφα που της έπαιζαν κρυφτό όπως τα κουνούσε ο άνεμος... τις αποχρώσεις στα φτερά των πουλιών, στα λουλούδια του δάσους, ακόμα και στα κιτρινισμένα φθινοπωριάτικα φύλλα... τις μυριάδες των αστεριών μέσα στις ξάστερες νύχτες, τα σχήματα που ζωγράφιζαν οι πυγολαμπίδες στο σκοτάδι, ακόμα και τα χρώματα του ουράνιου τόξου που φανερώνονταν στις σταγόνες της βροχής όταν τις διαπερνούσε το φως του ήλιου. Τα αλλόκοτα σχήματα που έπαιρναν οι σκιές των ζώων, των φυτών, των δέντρων, που άλλαζαν χιλιάδες μορφές και σχήματα, κάθε στιγμή της μέρας και της νύχτας. Κι ήθελε τόσο πολύ να μάθει αν κι οι άλλοι γύρω της μπορούσαν να δούνε και να καταλάβουν τα ίδια χρώματα και τα ίδια σχήματα.

Και η Τυτώ άκουγε. Ήξερε το κελάηδημα κάθε πουλιού, το μούγκρισμα κάθε αγριμιού, το θρόισμα κάθε φύλλου από τα λουλούδια, τα αγριόχορτα και τα δέντρα. Τον θόρυβο που έκανε η στάλα της βροχής, η ανάσα του ανέμου, τα μικρά διαμαντάκια του χαλαζιού και οι κεντημένες νιφάδες του χιονιού. Άκουγε τη μουσική στους φθόγγους των πλασμάτων του δάσους και την κιθάρα των αέρηδων στα κλαδάκια των φύλλων.

Μα πάνω απ' όλα, η Τυτώ ένιωθε. Τα ματάκια και τ' αυτάκια της ήταν γεμάτα ήχους και εικόνες, μα η ψυχούλα της ήταν γεμάτη αισθήματα.

Ένιωθε όλα όσα νιώθουμε όλοι.

Αγάπη. Φόβο. Ενδιαφέρον. Περιέργεια. Απορία. Στενοχώρια. Θυμό. Όλα. Όλα. Όλα. Και πόνο.

Πιο πολύ πονούσε γιατί κανείς σ' αυτόν τον κόσμο δεν μπορούσε να καταλάβει τι έβλεπαν τα μάτια της, τι άκουγαν τ' αυτιά της, μα πιο πολύ απ' όλα πόσους θησαυρούς από αισθήματα έκρυβε μέσα στην ψυχούλα της.

Πόσα χρώματα, πόσα πλάσματα μπορούσε να δει χωρίς να μπορεί να πει τ' όνομά τους, πόσους ήχους μπορούσε ν' ακούσει χωρίς να μπορεί να τους τραγουδήσει, πόσες χαρές, λύπες, πόσες χιλιάδες αποχρώσεις βρίσκονταν μέσα της από τα συναισθήματα, από εκείνα που νιώθουν κι εκφράζουν όλα μα όλα τα πλάσματα αυτού του κόσμου. Κι όμως, κανένα από αυτά δεν μπορούσε να εκφράσει, κι είναι πολύ, μα πάρα πολύ σκληρό να θες να πεις στους ανθρώπους σου τις λέξεις σ' αγαπώ και να μη μπορείς.

Κι η Τυτώ, μ' όλα τα χρώματα και τους ήχους και τις λέξεις κλειδωμένα μέσα στη σιωπή της, ένιωθε σαν νά 'ναι φυλακισμένη σ' ένα κάστρο που ήταν φτιαγμένο από μια γιγάντια σιωπή. Έμοιαζε αυτή η σιωπή μ' ένα θεόρατο φάντασμα που την κρατούσε μακριά από τον κόσμο. Σαν να μη βγήκε ποτέ της από το μικρό της αυγό. Σαν αυτό το αυγό να είχε μεγαλώσει και να είχε κρύψει ολόκληρο τον κόσμο.

Μαράζωνε η καλή μας η Τυτώ κοιτώντας ψηλά, κατά τον ουρανό, γιατί ήξερε πως δεν θα μπορούσε ποτέ της να δει όσα έβλεπαν τα υπόλοιπα πουλιά, όσα εκείνα προσπερνούσαν απλώς και μόνο επειδή

τα έβλεπαν κάθε μέρα, απλώς και μόνο επειδή τα θεωρούσαν συνηθισμένα, δεδομένα, ασήμαντα.

Μαράζωνε η καλή μας η Τυτώ όταν αντίκριζε, από τη μικρή της τη φωλίτσα, όλα εκείνα τα ψηλά βουνά και τις πλατιές πεδιάδες, εκείνη τη μεγάλη γαλάζια θάλασσα που απλωνόταν τόσο μακριά, τόσο πέρα από τη ματιά της. Γιατί σκεφτόταν ότι δεν θα μπορούσε ποτέ της να περπατήσει σ' εκείνους τους μεγάλους δρόμους, δεν θα μάθαινε ποτέ της πού οδηγούσαν.

Και πολλές φορές στεκόταν εκεί πλάι στη φωλιά που την άφηναν οι γονείς της όταν έφευγαν για να βρουν φαγητό, και τότε, ολομόναχη, δάκρυζε για να μην μπορεί κανένας να τη δει.

" Άνταωρέ πάλι, τι έπαθες και κλαις;" άκουσε ένα από αυτά τα πρωινά μια φωνή πίσω από την πλάτη της.

" Μη φοβάσαι, ξέρω πως δεν μπορείς να μιλήσεις και δεν πρόκειται να σε παρεξηγήσω. Ξέρω, για παράδειγμα, ότι τούτη τη στιγμή θα ήθελες να με ρωτήσεις " ποιοφίσαι εσύ;" κι εγώ σου απαντώ: είμαι ο κισσός. Με ξέρεις, κάθε μέρα με χαζεύεις εδώ δίπλα στη φωλιά σου. Τόσον καιρό σε βλέπω στενοχωρημένη, σώπαινα, σώπαινα, αλλά δεν πάει άλλο. Θα σκάσω αν δεν μιλήσω. Ξέρω, ξέρω τί θα μου πεις. Θα μου πεις ότι δεν μπορώ να σε καταλάβω. Λες να μη μπορώ; Κοίταξέ με... κοίταξε πόσο αδύνατα είναι τα κλαδιά και ο κορμός μου. Το ξέρεις βέβαια ότι δεν μπορώ να σησθώ μόνος μου θάβιος. Για να τα καταφέρω

σκαρφαλώνω στους κορμούς των

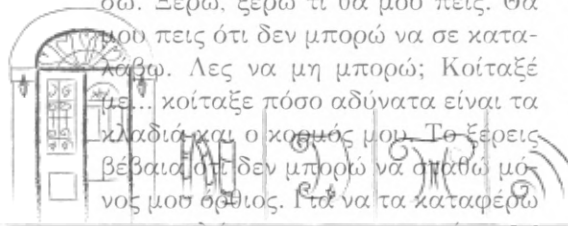
άλλων δέντρων. Κάποια με δέχονται με ευχαρίστηση, μου λένε πως τα δροσίζω το καλοκαίρι και τα ζεσταίνω το χειμώνα. Κάποια άλλα όμως με βρίζουν, κάποιοι κηπουροί πάλι έχουν μανία να με κλαδεύουν. Ξέρεις τι μου λένε όλοι αυτοί; Πως είμαι ένας παλιοτεμπέλης που εκμεταλλεύεται τους άλλους για να φαίνεται πιο ψηλός, για να σκαρφαλώνει όλο και ψηλότερα, δεν μπορείς να φανταστείς πόσα έχω ακούσει. Αλλά, δε βαριέσαι, πάντα βρίσκουν κάτι να πούνε οι άλλοι. Επειδή εμείς είμαστε αλλιώςτικοι σε σχέση μ' εκείνους.

Η Τυτώ αναστέναξε βαθιά, σαν να ήθελε, μέσα σ' αυτόν το βαθύ αναστεναγμό να κλείσει όλα τα λόγια που θα ήθελε τόσα χρόνια να πει για να εκφράσει τόσα αισθήματα που ήθελε τόσον πολύ καιρό να εκφράσει, όλα εκείνα τα λουλούδια που άνθιζαν μέσα της κι ήθελε να τα προσφέρει σε όλους...

" Δε χρειάζεται να πεις τίποτα, με νιώθεις και σε νιώθω" πρόλαβε να πει ο κισσός, που μάλλον όσο ψήλωνε γινόταν όλο και περισσότερο πολυλογάς. " Νσσυ πω ένα μυστικό;"

Η Τυτώ αναστέναξε και πάλι.

" Όλοψας κρίνουν γιατί πιστεύουν πως είμαστε διαφορετικοί... αλά κοίτα εδώ τριγύρω! Βλέπεις κάτι που να είναι ίδιο με το άλλο; Βλέπεις εκείνες τις δυο αλεπούδες; Παρόλο που κι οι δυο είναι αλεπούδες δεν μοιάζουν η μια στην άλλη. Η πρώτη έχει μια άσπρη ρίγα κάτω από το λαιμό της σαν γραβάτα. Και έχει ουρά πιο σκούρα και πιο φωντωτή από την ουρά της άλλης! Τι μας μαθαίνει αυτό;

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΞΟΥΡΙΟΥ

Η Τυτώ ήξερε τη σωστή απάντηση, αλλά, τι κρίμα, δεν μπορούσε να μιλήσει για να την πει!

"Όλοι είμαστε διαφορετικοί, Τυτώ. Κανένας δεν είναι ίδιος με τον άλλον. Φαντάζεσαι τι θα γινόταν αν ήμασταν όλοι ίδιοι; Φαντάζεσαι να γκαρίζαμε όλοι σαν το γάιδαρο; ποιος θα μπορούσε να το αντέξει; ή να πετούσαμε όλοι; Θα κουτουλούσαμε ο ένας τον άλλο.."

Η Τυτώ σκεφτόταν όμως πως εκείνη ούτε να μιλήσει ούτε να πετάξει μπορούσε.

" Ξέρωπι σκέφτεσαι" .Καλούλης αυτός ο κισσός αλλά η πολυλογία του δεν υποφερόταν. " Εσιθέλεις να δείξεις αυτό που νιώθεις και δεν μπορείς. Νομίζεις ότι δεν μπορείς. Μπορείς με το βλέμμα σου, με το άγγιγμά σου, με έναν γλυκό αναστεναγμό. Πώς νομίζεις ότι εγώ τα κατάλαβα όλα αυτά για σένα; Εσύ μου τα είπες. Κι εγώ άκουσα επειδή ήθελα να σ' ακούσω. Άνοιξα τα αυτιάκια της ψυχής μου και σε άκουσα, σ' ένιωσα. Τόσο απλά. Εσύ δίνεις αυτό που έχεις, Τυτώ. Αν οι άλλοι δεν ακούν, σημαίνει ότι η ψυχή τους δεν έχει αυτιά" .

Ένας παράξενος θόρυβος ακούστηκε, σαν να ξεπηδούσε από ολόκληρο το δάσος. Ξεκίνησε από ένα σφύριγμα που μεταμορφώθηκε σε βοή, κι αυτή σ' έναν ανατριχιαστικό θόρυβο. Φοβισμένα μουγκρητά ζώων, κραυγές και πεταρίσματα πουλιών, τριξίματα κλαδιών, συρσίματα από φίδια, σκαντζόχοιρους και χελώνες, τρεχαλιτά των αγριων ζώων, λες και ξαφνικά κάτι μακρινό και τεράστιο ερχόταν να ταράξει την αιώνια γαλήνη του μεγάλου δάσους.

Ο κισσός κατατρόμαξε και μαζεύτηκε δίχως να πει κουβέντα στα παρακάτω κλαδιά - μάλλον ο φόβος είναι πιο δυνατός από την πολυλογία. Η Τυτώ, τρομαγμένη κι εκείνη, και ξέροντας ότι δεν μπορούσε ούτε να κουνηθεί, ούτε να μιλήσει, έκλεισε τα μάτια της και προσευχόταν να έρθει η манούλα κι ο πατέρας για να κρυφτεί στην αγκαλιά τους.

Κάθε λεπτό που περνούσε της φαινόταν σαν ολόκληρη ζωή, και κάθε επόμενο λεπτό έμοιαζε κι ακόμα μεγαλύτερο, και το σκοτάδι πίσω από τα ερμητικά κλειστά μάτια της ακόμα πιο βαθύ. Και δεν είχε καμία σημασία που οι θόρυβοι κι οι κραυγές των πουλιών και των ζώων γίνονταν όλο και πιο δυνατές. Η Τυτώ ένιωθε τόσο ανήμπορη και τόσο μόνη.

Πολύ μόνη.

Πάρα πολύ μόνη. Κι είναι τόσο φριχτό και τόσο άδικο να είσαι και μόνος και φυλακισμένος στη σιωπή.

Ένα ζευγάρι από γνώριμα φτερουγίσματα ακούστηκε πίσω της. Η Τυτώ ένιωσε πως αυτά τα φτερουγίσματα είχαν τόση δύναμη που έδιωξαν μακριά κάθε θόρυβο, που έσβησαν από το κάδρο της στιγμής κάθε φόβο.

" Μανούλα, πατερούλη..." Οι φτερούγες τους έγιναν η πιο μεγάλη, η πιο ανακουφιστική αγκαλιά.

" Μηροβάσαι Τυτώ" είπε ο πατέρας. Έγινε έκλειψη ηλίου. Το φεγγάρι έκρυψε τον ήλιο κι όλα έχουν σκοτεινιάσει. Γι' αυτό τρομοκρατήθηκαν όλα τα ζώα και τα πουλιά. Γι' αυτό πήγε και μαζεύτηκε ο πολυλογάς κισσός.

Η Τυτώ δεν είχε καταλάβει το

σκοτάδι γιατί είχε κλείσει τα ματάκια της. Τώρα που ήταν στην αγκαλιά των γονιών της αποφάσισε να τα ανοίξει.

Και τότε συνέβη κάτι πραγματικά μαγικό.

Μόλις άνοιξε τα μεγάλα της μάτια η Τυτώ, ένα όμορφο λευκό φως άρχισε να χαϊδεύει απαλά τα κλαδιά των δέντρων και τους θάμνους και να διαλύει το σκοτάδι που είχε προκαλέσει η έκλειψη του ήλιου. Ήταν τόσο γλυκό το φως από τα μάτια της Τυτώς, σαν να ήταν ζωγραφισμένο με όλα τα χρώματα της αγάπης που τόσον καιρό κρατούσε κρυμμένα στην ψυχή της.

Τα φοβισμένα από το σκοτάδι ζώα και πουλιά σιγά σιγά σώπασαν και κοίταξαν προς τη μεριά του φωτός.

Κι είδαν όλοι την Τυτώ, που φώτισε το σκοτάδι τους με το φως της...

Μια γνώριμη φωνή ακούστηκε καθώς η έκλειψη τελείωνε και το φως του ήλιου ξαναρχόταν.

Ναι, ξέρω ότι το καταλάβατε. Ήταν ο πολυλογάς ο κισσός.

" Μάχουτε όλοι; Μ' ακούτε; Αυ-

τή είναι η φίλη μου η Τυτώ... Η Τυτώ μας χάρισε το φως της! Και ξέρετε γιατί; Η Τυτώ μας αγαπάει πολύ! Η Τυτώ μας αγαπάει όλους! "

Όλοι σώπασαν για ν' ακούσουν τον κισσό. Για μερικές στιγμές η σιωπή παρέμεινε εκεί, ώσπου τσαφ! Η σιωπή έσκασε σαν μπουρμπουλήθρα.

Από ένα χαμηλό θάμνο ακούστηκε μια δειλή φωνούλα:

Τυ-τώ, Τυ-τώ...

Μέχρι να σβήσει αυτή η φωνούλα ακούστηκαν άλλες δυο

Τυ-τώ, τυ-τώ, τυ-τώ, τυ-τώ

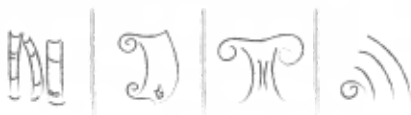
Και μετά, άλλες τέσσερις, κι άλλες οχτώ, κι άλλες δεκάξι, και σιγά σιγά όλο το δάσος γέμισε από τον ίδιο ήχο...

Τυ-τω, τυ-τω, τυ-τω, τυ-τω...

Κι η Τυτώ γέμισε χαρά, όχι γιατί όλο το δάσος τραγουδούσε το όνομά της.

Αλλά γιατί με το φως από τα μεγάλα ματάκια της είχε χαρίσει σ' όλα τα πλάσματα του δάσους το πιο πολύτιμο δώρο της.

Την αγάπη.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΣΟΥΡΙΟΥ**

Βιβλιοκρισίες

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΑΘΑΝΑΣΑΤΟΥ

«Ο Μενέξενος του Πλάτωνα»
(Επανεκδόση, 2019)

Ένα δίτομο έργο-κλειδί για να
μπούμε στον φιλοσοφικό κόσμο του
Πλάτωνα

Προλογικά: θα 'θελα από την
αρχή κιόλας να σημειώσω ότι η μα-
κρόχρονη φιλία μου με τον Κώστα
Αθανασάτο από τα φοιτητικά μας
χρόνια ουσιαστικά επισφραγίζεται
με την προσφορά του σε μένα ως
φιλόλογο - αναγνώστη αλλά και ως
χρήστη μιας αξιόλογης φιλολογικής
- κλασικής - μεθόδου. Εξηγούμαι
ότι το δίτομο έργο του Αθανασάτου
για τον «Μενέξενο» του Πλάτωνα
αποτελεί διττή προσφορά: στην α-
νάγνωση του πλατωνικού έργου σή-
μερα, που δυστυχώς οι κλασικές
σπουδές έχουν κατά τη γνώμη μου
υποβαθμιστεί, και παράλληλα τον
προετοιμάζει μεθοδικά για να βρει
τους δρόμους που τον οδηγούν στο
αρχαίο κείμενο.

Έτσι πρέπει να κοιταχτεί το έργο
του Αθανασάτου, στο οποίο, όπως
άλλωστε κι ο ίδιος υπονοεί στον
πρόλογο του οδηγείται όχι από ένα
φιλολογικό σχολαστισμό, αλλά α-
πό την ανάγκη το πλησίασμα στο
πλατωνικό έργο να είναι δημιουργι-
κό: δηλαδή σχολαστικά να έλθουμε

σ' επαφή μ' ένα τέτοιο κείμενο και
να δημιουργήσουμε μια κοσμοαντί-
ληψη - αντίβαρο - στην ευήθεια και
την αστοχασιά του καιρού μας. Άλ-
λωστε η αναδρομή στις πηγές της
ελληνικής φιλοσοφίας δεν είναι ένας
αναχρονισμός αλλά μια γόνιμη επα-
νεκτίμηση των δικών μας αξιών και
των δικών μας προτύπων.

Προκαταβολικά επίσης θα τόνιζα
ότι ο Αθανασάτος έχει κατανοήσει
σε βάθος τον πλατωνικό κόσμο και
ξέρει να τον φέρνει στο φως με έναν
όντως ιδιαίτερο δημιουργικό τρόπο.
Κι αυτό φαίνεται από τα όσα ο ίδιος
τονίζει στον πρόλογό του: «Η επα-
φή - ενός ευρύτερου κοινού - με το
πλατωνικό αυτό έργο, τον Μενέξε-
νο, θα αποφέρει πολλαπλά οφέλη
καθόσον το έργο αυτό είναι αποκα-
λυπτικό και πειστικό με τρόπο ει-
ρωνικό σατιρικό και χιουμοριστικό -
για τις βλαβερές συνέπειες της δη-
μαγωγικής ρητορικής και πολιτικής
σε όλους τους τομείς και τις εκ-
φάνσεις της εθνικής ζωής» (σελ. 8).

Με σαφήνεια ο συγγραφέας ο-
ριοθετεί τη θέση του «Μενέξενου»
στο πλατωνικό έργο, αφού τονίζει
ότι στην πραγματικότητα δεν είναι
διάλογος αλλά μονόλογος κι εξηγεί:
«το μεγαλύτερο μέρος του έργου -
τα 4/5 - είναι ένας επίμαχος λό-
γος» Αυτός ο λόγος είναι ο Μενέξενος

που στο στόμα του Λακάρχη συ-
νθετείται από την Ασπασία ως

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΞΟΥΡΙΟΥ

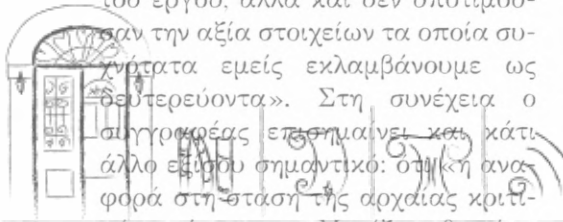
ρητορική άσκηση». Στη συνέχεια ο Αθανασάτος αναφέρεται στα «δύο προβλήματα» που απασχόλησαν – και δίχασαν – τους κριτικούς και μελετητές του «αινιγματικού», όπως χαρακτηρίστηκε απ' όσους ασχολήθηκαν με το πλατωνικό έργο. Μενέξενου: το πρόβλημα της πατρότητας και το πρόβλημα του χαρακτήρα του διαλόγου. Τονίζει ιδιαίτερα ο συγγραφέας ότι στην αρχαιότητα δεν τέθηκε θέμα γνησιότητας του διαλόγου, ενώ το έργο παραδίδεται ως Μενέξενος ή Επιτάφιος του Πλάτωνα. Δεν τέθηκε επίσης πρόβλημα για τον χαρακτήρα του έργου. Διεξοδικά αναφέρεται ο συγγραφέας στο 1ο κεφάλαιο «Ο Μενέξενος και η αρχαία κριτική» (σελ. 19 έως και σελ. 60) όπου εξετάζει μεθοδικά σε αρκετά μεγάλη έκταση και με πραγματική φιλολογική ανάλυση τη θέση της αρχαίας κριτικής απέναντι στο «Μενέξeno» και με πειστικότητα αποδείχνει γιατί η ερμηνεία της αρχαίας κριτικής σχετικά με το σύνολο του έργου έχει βαρύνουσα σημασία, διότι «οι συγγραφείς, κριτικοί, σχολιαστές κ.λπ. κινούμενοι μέσα στην παράδοση της Ακαδημίας και ζώντας το κλίμα και τον απόηχο των γεγονότων της εποχής, όχι μόνο θα μπορούσαν να έχουν εναργέστερη από μας εικόνα της όλης ατμόσφαιράς του έργου, αλλά και δεν υποτιμούσαν την αξία στοιχείων τα οποία συγχρόνως εμείς εκλαμβάνουμε ως δευτερεύοντα». Στη συνέχεια ο συγγραφέας επισημαίνει και κάτι άλλο εξαιρετικά σημαντικό: ότι «η αναφορά στη θέση της αρχαίας κριτικής απέναντι στο Μενέξeno θα γίνει

κατά χρονολογική σειρά και όχι κατά θεματική τάξη». Κι εξηγεί το λόγο: «διότι οι σχετικές κρίσεις και αναφορές είναι διάσπαρτες και ανοργάνωτες». Έτσι «δεν είναι δυνατόν να ενταχθούν σε ιδιαίτερες κατηγορίες» και αφετέρου «διότι ανάμεσα στους συγγραφείς, κριτικούς κ.λπ. υπάρχει αμοιβαία ανεξαρτησία» (σελ. 20).

Στο τέλος του Α' κεφαλαίου ο Αθανασάτος καταλήγει σε βασικές παρατηρήσεις και συμπεράσματα: πρώτα – πρώτα ότι οι αρχαίοι κριτικοί έβλεπαν το «Μενέξeno» περισσότερο ως επιτάφιο λόγο παρά ως διάλογο του Πλάτωνα. Δεν υπάρχει συγκριτική εξέταση εκ μέρους τους του Μενέξενου προς άλλους πλατωνικούς διαλόγους. Γι' αυτό, τονίζει ο Αθανασάτος, «οι αποσπασματικές και περιστασιακές αναφορές τους είναι ανεπαρκείς για να δια φωτίσουν ως προς τη φύση και τον χαρακτήρα του έργου» (σελ. 60).

Και καταλήγει: «Αυτοί είναι οι λόγοι για τους οποίους οι υπό εξέταση μαρτυρίες και κρίσεις δεν συνιστούν ετυμολογία «επί της ουσίας» για τον Μενέξeno. Εξασφαλίζουν ωστόσο ισχυρό άλλοθι γνησιότητας του διαλόγου» (σελ.60).

Μεθοδικά ο συγγραφέας περνάει στο Β' κεφάλαιο «Ο Μενέξενος και η Νεότερη κριτική» επισημαίνοντας ότι το ενδιαφέρον της κριτικής για τον Μενέξeno εκδηλώνεται από το τέλος του 18. αιώνα. Από την αρχή του κεφαλαίου τονίζεται ότι τα «πρόσφατα προβλήματα που απασχολούσαν τη νεότερη κριτική είναι κατ' εξοχήν το πρόβλημα της

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΕΟΥΡΙΟΥ

γνησιότητας και το πρόβλημα του χαρακτήρα, του σκοπού και της σημασίας του διαλόγου». Κάνει στην αρχή του κεφαλαίου (σελ. 61) μια σημαντική παρατήρηση: πριν από την εμφάνιση του Th. Berndt το έργο ερμηνεύεται όχι ως κείμενο αυτό καθαυτό «αλλά με βάση τις γενικές αρχές και ιδέες της φιλοσοφίας του Πλάτωνος», που ο συγγραφέας κρίνει ως «γεγονός που αποτελεί εσφαλμένη μέθοδο ερμηνείας και οδήγησε εν πολλοίς σε επισφαλή συμπεράσματα» (σελ.61).

Με τρόπο πάλι μεθοδικό παρουσιάζεται κι εξετάζεται η νεότερη κριτική για τον Μενέξενο. Ο ίδιος ο μελετητής καθορίζει μέθοδο και όρια με σκοπό να δώσει στον αναγνώστη όλο το υλικό που του είναι απαραίτητο για την κατανόηση του πλατωνικού αυτού έργου και φυσικά και τη δυνατότητα να μπει στην ουσία του Μενέξενου με πλήρη οπλισμό. Έτσι παρουσιάζεται η κριτική πριν από τον Berndt (πολύ σωστά δίνει τα συμπεράσματα της έρευνας του Stallbaum και τα κωδικοποιεί) κατόπιν αναφέρεται στο έργο του Berndt, εφ' όσον μ' αυτόν ανοίγει «ένα καινούριο κεφάλαιο στην κριτική του διαλόγου» (σελ. 81). Βέβαια ο Αθανασάτος τεκμηριώνει την άποψή του γιατί ο Berndt αποτελεί σταθμό στην όλη κριτική του Μενέξενου «γιατί κατόρθωσε να διεισδύσει σε όλες τις πτυχές του διαλόγου (...) και να ρίξει φως στις αθέατες πλευρές του». Η θέση του Αθανασάτου απέναντι στον Berndt δείχνει και κάτι επίσης σημαντικό που σημαδεύει άλλωστε όλο το έργο: ότι μελέτησε ο Αθανασάτος σε

βάθος και την κριτική για τον Μενέξενο αλλά και το ίδιο το κείμενο, αφού κάθε αναφορά του στην κριτική σκέψη των αναφερόμενων αντιπαραβάλλει τη στοχαστική του στάση απέναντι στο ίδιο το πλατωνικό κείμενο και νομίζω ότι αυτό αποτελεί πράγματι κατόρθωμα. Κινείται άνετα μέσα στο κείμενο αλλά και στην όλη κριτική που έχει γραφεί ως τώρα. Δεν παραθέτει απλά τις απόψεις-θέσεις κριτικών, βγάζει συμπεράσματα, τοποθετείται ο ίδιος, διαφωτίζει και ετοιμάζει έτσι τον αναγνώστη να δεχτεί το κείμενο. Προς αυτή την κατεύθυνση συμβάλλει βέβαια και το κεφάλαιο «Διάγραμμα και περιεχόμενο του Μενέξενου». Πέραν όλων αυτών η πλούσια βιβλιογραφία, η μετάφραση του κειμένου, που δεν είναι απλά μια φιλολογική μετάφραση αλλά μια δημιουργική μεταφορά στον νεοελληνικό λόγο του δύσκολου αυτού κειμένου με ιδιαίτερη σημασία στις δύσκολες νοηματικές αποχρώσεις των λέξεων.

Ο Β' τόμος περιλαμβάνει τα σχόλια πάνω στον Μενέξενο. Είναι απαραίτητα για την κατανόηση του κειμένου αλλά και μαρτυρούν την όλη σύλληψη του εγχειρήματος από τον Αθανασάτο. Τα σχόλια δεν είναι μια σχολαστική ερμηνευτική αντιμετώπιση του κειμένου, είναι ένα κλειδί για την πλήρη κατανόηση του Μενέξενου. Παράλληλα μέσα από αυτά γίνονται συσχετισμοί, ερμηνευτικές προσεγγίσεις, αναφέρονται παράλληλες ερμηνείες και γίνεται επισταμένη αναφορά και σε άλλους πλατωνικούς διαλόγους, στους οποίους ο Μενέξενος είναι ένα από

τα πρόσωπα κοντά στον Σωκράτη: «τον Μενέξενο τον γνωρίζουμε από τους τρεις διαλόγους του Πλάτωνος, Λύσιν, Μενέξενου και Φαίδωνα. Στον Λύσιν ο Μενέξενος είναι ο κυριότερος, ίσως, από την τετράδα των συνομιλητών του Σωκράτη, στο ουσιαστικότερο μέρος του διαλόγου. Στο υπό εξέταση έργο είναι το μοναδικό πρόσωπο που συνδιαλέγεται με τον Σωκράτη και τον ακούει να του απαγγέλλει έναν επιτάφιο λόγο. Στον «Φαίδωνα» είναι παρών στις τελευταίες στιγμές του στο δεσμωτήριο» (σελ. 6).

Στο σχόλιο α5 δίνεται η σημασία των λέξεων «παιδεύσεως και φιλοσοφίας» στο πλατωνικό έργο. Ο όρος «παίδευσις» απαντά σε πολλούς διαλόγους του Πλάτωνα άλλοτε μόνος, με την έννοια της «εκπαίδευσης» και άλλοτε «σε συνδυασμό με την «αρετήν». Ο όρος «φιλοσοφία» χρησιμοποιείται στους πλατωνικούς διαλόγους και μόνος με την έννοια «της αγάπης για την επιστήμη και τη γνώση» και σε συνδυασμό με την «παιδείαν». Καταλήγει εδώ ο Αθανασάτος στην άποψη ότι «η σύζευξη της παιδεύσεως με την φιλοσοφία εκφράζει στον εισαγωγικό διάλογο του Μενέξενου την ολοκληρωμένη φιλοσοφική εκπαίδευση» και φυσικά αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκηση της εξουσίας από τους πολιτικούς (σελ. 7).

Ανέφερα σκόπιμα ένα από τα Σχόλια που κάνει ο Αθανασάτος στον Μενέξενο για να τονίσω περισσότερο το εύρος της εργασίας του, η οποία είναι φυσικά απαραίτητο εργαλείο για τον φιλόλογο και γε-

νικά τον αναγνώστη – να μπει στον πλατωνικό κόσμο. Η έκδοση είναι κλασική και όντως ένα φιλολογικό κατόρθωμα. (εκδ. ΔΑΙΔΑΛΟΣ, Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Αθήνα 2007, 2019²)

Κ. Θ. Φωτεινός
(φιλόλογος)

ΣΥΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

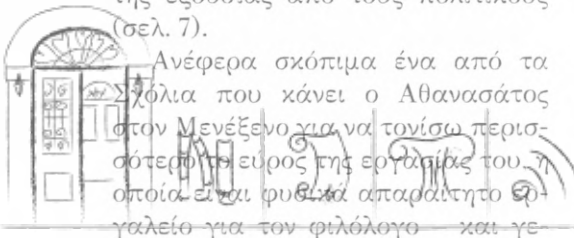
Offrandes séculaires, editions Sylloges, 2015, 2018

Ποιητική συλλογή

Η ποιητική συλλογή του Κώστα Ευαγγελάτου με τίτλο *Offrandes séculaires*/Κοσμικές σπονδές είναι μία αληθινή ερωτική πανδαισία προσφορών στο βωμό του έρωτα και του θανάτου.

Αυτή η ερωτική πανδαισία αναδύεται ξαφνικά στο ποίημά του με τίτλο *Offrandes/Σπονδές*, για να φέρει στο φως της ανοξιότατης αυγής που ανατέλλει, τη γέννηση της ποιητικής ψυχής· καρπός της μάνας της ζωής και του άνθους της γης, η ψυχή του ποιητή αναδύεται και αυτή, σαν την Περσεφόνη, από τα βάθη της γης, για να φωτίσει τους κρήνους που ανυψώνονται προς τον ήλιο.

Είναι, με άλλα λόγια, η στιγμή που η ποιητική ψυχή, ως Περσεφόνη, λαμβάνει το πρώτο φως της ποιητικής της ζωής από τη μεγάλη μάνα της γης, η οποία είναι η ίδια η ζωή. Η συλλογή αποτελεί ένα χαρακτηριστικό των ποιητικών στοχασμών της Κόρης.

Αν το έργο τέχνης, σύμφωνα με τον Kant, θα πρέπει να είναι ελεύθερο από κάθε καταναγκασμό αυθαίρετων κανόνων, ως εάν ήταν προϊόν μονάχα της φύσης, ο Κώστας Ευαγγελάτος το επιτυγχάνει: Σπάει τα δεσμά των καταναγκασμών των κανόνων και δημιουργεί ένα δικό του μέτρο, μια νέα ποιητική τέχνη, που παραλύει αθροίσεις και ισοζύγια.

Αυτή η νέα ποιητική τέχνη γεννιέται μέσα από το σμίξιμο δύο αντίρροπων δυνάμεων: Της διονυσιακής μέθης και της απολλώνειας ηρεμίας.

Είναι στο πλαίσιο αυτού του προσωπικού μέτρου, που νοηματοδοτείται το ποίημά του με τίτλο *Mesure - Καταμετρώ*: εδώ, η διονυσιακή ανεμελιά σμίγει με την ακρίβεια του απολλώνειου μετρήματος, για λάβουν ζωή τα φωτεινά χαμόγελα των κρίνων και τα τρυφερά αγγίγματα των ρόδων.

Η ποιητική αυτή συλλογή διαρθρώνεται σε πέντε ενότητες, οι οποίες αντιστοιχούν σε πέντε διακριτές περιόδους γόνιμης δημιουργίας του ποιητή. Έτσι ο ποιητής, μέσω αυτής της διάρθρωσης, αφήνει να διαφανούν τα ποιητικά του βιώματα, έτσι όπως αυτά εκτυλίσσονται μέσα στη διαχρονία και, ως εκ τούτου, επιτρέπουν στον αναγνώστη να διαβάσει, μέσα από τις γραμμές, την ποιητική ζωή του δημιουργού.

Αυτή η ποιητική ζωή αρχίζει με το ποίημα με τίτλο *Exclamation / Επαφώνημα*: Είναι η στιγμή που το απελλιδό βλέμμα της θνητής φύσης μεταμόρφωνεται σε ποιητικό βλέμμα της θείας φύσης και η τρα-

γική σκιά, επιτέλους, χάνεται μέσα στο ξανθό φως, για να ανα-γεννηθεί σαν αληθινή ποιητική ύπαρξη.

Έτσι γεννιούνται οι *Visions secretes / Ενοράσεις*, μέσα από τις οποίες η ποιητική ψυχή επιστρέφει στον εαυτό της, για να θυμηθεί το όνειρο: Τώρα αναδύεται ο ποιητικός της κόσμος, ένα σύμπαν γεμάτο μνήμες, που φωτίζουν αστραπιαία τις πιο μύχιες σχέσεις της.

Ποιο, όμως, είναι το όνειρο; Είναι η υπόσχεση (*Promesse*) ενός μέλλοντος που συγκροτείται μέσα από τις μνήμες του παρελθόντος. Στον ονειρικό αυτό κόσμο, που αναδύεται αστραπιαία, στα βάθη της ποιητικής ψυχής, το παρελθόν σμίγει με το μέλλον για να γεννηθεί ο αιώνιος έρωας: Είναι ο ένθεος έρωας της ποιητικής ψυχής για την Ιδέα, που έκτοτε θα είναι η πηγή μιας αιώνιας ζωής και η αστείρευτη πηγή μιας ανεξάντλητης έμπνευσης για τον ποιητή.

Είναι ο αιώνιος έρωας που, στο ποίημα με τίτλο *Taches/Κηλίδες*, κάνει την ποιητική ψυχή να υποκλιθεί μπροστά στην μάννα της ζωής, την φύση, που απλώνεται στον κήπο με τα τριαντάφυλλα: Έτσι, ο ποιητής θα σκύψει το κεφάλι για να πάρει την γλυκιά ευωδιά των άσπρων τριαντάφυλλων του κήπου και θα απλώσει τα χέρια για να χαϊδέψει τα βελούδινα πέταλά τους. Ταυτόχρονα, όμως, η μάννα της ζωής θα δώσει στον ποιητή το πρώτο σημάδι της τραγικής ζωής, μέσα από την οποία αναδύεται η οσμή του θανάτου: Το γρήγορο και καθαρό αίμα που αναβλύζει, από το αγκάθι που διαπερνά τη γραμμή της ζωής στην

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΕΞΟΥΡΙΟΥ

παλάμη του ποιητή, θυμίζει την ύπαρξη μιας θνητής και εφήμερης ζωής.

Και, ιδού, έρχεται, ξαφνικά, η λυτρωτική δύναμη του Διονύσου μέσα στα καλυμμένα με πάχνη πέταλα, στο ποίημα με τίτλο *En hiver/Τον Χειμώνα*: Έτσι, ο ποιητής συναντά την Λύτρωση, ένα θλιμμένο βράδυ, τρέχοντας γυμνός μέσα σε μια μανιασμένη θύελλα...

Τώρα η ποιητική ψυχή θυμάται τους Δεσμούς (*Liens*), που τη συνδέουν με την θνητή, την ανθρώπινη ζωή της: αισθάνεται σαν τους φυλακισμένους με αόρατα δεσμά, περιστοιχισμένα από τόσες ομορφιές. Στα βάθη του εαυτού της αναδύονται οι επιθυμίες και τα όνειρα, που την κρατούν δέσμια, με τα φτερά της αδύναμα και παγωμένα... Η ποιητική ψυχή παραμένει ξένη, το χαμόγελο χάνεται, το φως της χάνεται, η ζωτικότητά της χάνεται.

Έτσι, η ποιητική ψυχή εισέρχεται, πλέον, σε μία κατάσταση προσμονής, που αναδεικνύεται στο επόμενο ποίημα με τίτλο *Attente*. Τί προσμένει, όμως, η ψυχή; Προσμένει την έλευση της αθάνατης Ιδέας, στεφανωμένης με την κορώνα της αγάπης... Ο ποιητής την περιμένει κρατώντας τα κρίνα της ελπίδας και, ανυπόμονος, αναρωτιέται:

Mais pourquoi es-tu en retard?

N'as-tu pas pitié de moi?/

Γιατί όμως αργείς;

Δεν με λυπάσαι;

Στο ποίημα με τίτλο *Rentrée / Επιστροφή*, η ποιητική ψυχή συνειδητοποιεί πλέον το πικρό της θνητού πεπρωμένο: η κόρη του ματιού του ποιητή, γεμάτη δάκρυα, ατενίζει

την θάλασσα που απλώνεται μπροστά της ένα τραγικό δείλι, όταν τα περιστέρια της ελπίδας χάθηκαν. Τώρα ο ποιητής συνειδητοποιεί, κάτω από τις αψίδες των κυπαρισσιών, το αιώνιο πεπρωμένο του θνητού της θανάτου.

Τι πρέπει, λοιπόν, να κάνει η ποιητική ψυχή, για να υπερβεί αυτό το αδήριτο πεπρωμένο, που, σαν πέπλο, απλώνεται γύρω της και της στερεί τα όνειρα και τις ελπίδες της; Ο τίτλος του επόμενου ποιήματος, *Escalades / Σκαρφαλώνοντας*, δίδει την λύση: Ο ποιητής πρέπει να σκαρφαλώσει στα βράχια σαν φευγαλέος ίσκιος του μεσημεριατικού ονείρου, να δροσιστεί στη φλόγα του καλοκαιριού, να δοκιμαστεί μέσα στην λάβα του μεσημεριού, έως ότου το ολοπόρφυρο αίμα του να τρέξει στα μυτερά βράχια που χάραξαν οι σκληρές εμπειρίες της θνητής ζωής του.

Με το ποίημα με τίτλο *Conclusion/Συμπέρασμα*, ολοκληρώνεται ο πρώτος κύκλος της ποιητικής ζωής: μιας θνητής ζωής, που πρέπει να λάβει τέλος μέσα στο διονυσιακό χάος, προκειμένου η ποιητική ψυχή να οδηγηθεί στην σωτηρία της:

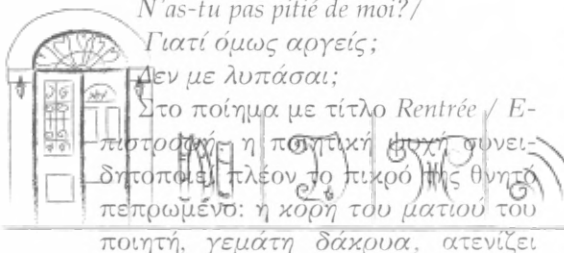
Nous mourons dans le chaos

qui nous conduit au salut. /

Πεθαίνουμε στο χάος

που μας οδηγεί στο λυτρωμό.

Ο δεύτερος κύκλος της ποιητικής συλλογής του Κώστα Ευαγγελάτου, ανοίγει με το ποίημα *La solution audacieuse/ Η Τολμηρή επίλυση*: Είναι ένας θάνατος στο παρόν, σε μία διονυσιακή απόλαυση της ζωής, στην οποία ο ποιητής αφήνεται αμέριμνος: έτσι, βιώνει την απειρία του

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ωκεανού σαν Απολύτρωση και το σύννεφο της στιγμής σαν το Τέλος, το πέρας της θνητής ζωής του.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ποιητική ψυχή βρίσκει μέσα της την τολμηρή λύση: Βιώνει την αχαλίνωτη ηδονή και, σε μία έκρηξη διονυσιακής μέθης, υμνεί την αθανασία του σπέρματος!

Υπό αυτό το πρίσμα διαρθρώνεται το σύνολο των ποιημάτων αυτού του δεύτερου κύκλου της ποιητικής συλλογής. Πρόκειται για θραύσματα κατόπτρου της θνητής ζωής του ποιητή, τα οποία συγκροτούν και ολοκληρώνουν το *Curriculum vitae* του:

Enfant de la mer ionienne, il pleurait déjà la fin tragique de Marie Antoinette... Παιδί του Ιονίου ακόμη έκλαυσε για το τραγικό τέλος της Μαρίας Αντουανέττας...

Ο τρίτος κύκλος της ποιητικής συλλογής πλαισιώνεται από την διερώτηση για τον έρωτα και τον θάνατο. Σε αυτό το πλαίσιο, η προμετωπίδα του πρώτου ποιήματος της συλλογής, με τίτλο *La chambre / Το Δωμάτιο*, αναδεικνύει την αρχέγονη αγωνία από την οποία εμφορείται η ποιητική ψυχή, προκειμένου να λύσει το μυστήριο του έρωτα και του θανάτου:

*La curiosité de la mort m'entoure.
Je te veux./*

Η περιέργεια του θανάτου με κυκλώνει.

Σε θέλω.

Η αναζήτηση αυτή φέρνει, ξαφνικά, την ποιητική ψυχή μπροστά στην σκληρή πραγματικότητα: Στο μεγάλο ποίημα με τίτλο *La chambre*, αναδεικνύεται η βαθειά συνειδητοποίη-

ση της ψυχής πως ό,τι έζησε στο πλαίσιο της θνητής της ζωής, δεν ήταν παρά χλωμές σκιές και μνήμες που μόνος έπλασε.

Υπό αυτό το πρίσμα, τα ποιήματα στοιχειώνουν την ποιητική ψυχή, σαν φαντάσματα φθαρτών σπονδών (*offrandes périssables*) και εφήμερων ερώτων που πάνε και έρχονται.

Ο ποιητής αναφωνεί με σαρκασμό:

*Amour, amour allant et vivant [...]
Poème fierté des offrandes périssables! /*

Είναι η στιγμή που η ποιητική ψυχή συνειδητοποιεί το ψεύδος μιας χαμένης ζωής μέσα σε ένα άδαιο δωμάτιο με κλεισμένη πόρτα.

Πώς, όμως, θα λυτρωθεί η ποιητική ψυχή από αυτόν τον εγκλεισμό; Το επόμενο ποίημα με τίτλο *Seul / Μόνος*, δείχνει την λύση: Η ψυχή πρέπει να εισέλθει και να περιπλανηθεί μόνη, στον λαβύρινθο της πόλης και να χαθεί στο κέντρο της πλατείας.

Έτσι, στο ποίημα με τίτλο *Seul / Μόνος*, η ψυχή βρίσκεται χωρίς πυξίδα, χαμένη μέσα στο αδιάκοπο πήγαιν' έλα των απρόσωπων σκιών. Στο ποίημα με τίτλο *Lumière rouge / Κόκκινο φως*, η ψυχή νιώθει την κόκκινη ζωή της να γίνεται φάκελλος των ενοχών της, ενώ ταυτόχρονα, στο ποίημα με τίτλο *Plaisir dilaté*, νιώθει την διεσταλμένη ηδονή της ημέρας και, τέλος, στο ποίημα με τίτλο *Recherche*, εμφορείται από την τυραννία της αναζήτησης του σώματος.

Η δημιουργική σύνθεση αυτών των έντονων αντιθέσεων που η ποι-

ητική ψυχή ζει με ένταση και αγωνία, αποτυπώνεται στο τελευταίο ποίημα, που φέρει τον τίτλο *Mon écriture*, και με το οποίο κλείνει ο τρίτος κύκλος της συλλογής:

Mon écriture veut dire:

*Je veux mourir sans ressentir
de douleur ou de spasme./*

Γράφω σημαίνει θέλω να πεθάνω

χωρίς να νιώσω πόνο ή σπασμό.

Η ποιητική ψυχή εισέρχεται, πλέον, κεκαθαρμένη στον τέταρτο κύκλο της ποιητικής της περι-συλλογής.

Το πρώτο ποίημα της συλλογής αυτής, με τίτλο *Un nom* / Ένα όνομα αναδεικνύει την έλευση του ιερού τόπου, εντός του οποίου θα ανα-γεννηθεί η ποιητική ψυχή.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ψυχή του ποιητή εισέρχεται στην ιερή κώνη ενός ορεινού ναού: Είναι η αστρική κόνις, τα σήματα που εκπέμπει ο ένθεος έρωας, από τον οποίον καταλαμβάνεται, πλέον ο νους του ποιητή, για να καταστεί ικανός να μεθέξει στην *Ιδέα*.

Το δεύτερο ποίημα της συλλογής αυτής με τίτλο *Nom blanc* / Σκοτεινό όνομα, σημαίνει, αλλά και σηματοδοτεί το πέρασμα της ποιητικής ψυχής στην καθαρότητα, που αναδεικνύεται μέσα από το φως που εκπέμπει το λευκό χρώμα.

Και, ιδού, στον ορίζοντα του δεύτερου ποιήματος με τίτλο *Nom hivernal* / Χειμέριο όνομα, διαφαίνεται η έλευση του Υπερβορείου Απολλώνος!

Τώρα η ερωτική πανδαισία της διονυσιακής μέθης απεκδύεται την πολυχρωμία των έντονων και αντι-

θετικών ηδονών και παθών· μετουσιώνεται, πλέον σε ερωτική πανδαισία, στην οποία κυριαρχεί η απολλώνεια συμμετρία.

Σε αυτό το πλαίσιο, τα σπέρματα των εφήβων μετουσιώνονται σε παιδιά της συμμετρίας για να δώσουν ζωή σε χιλιάδες φίδια... Ο Απόλλων έρχεται σαν γλύπτης που σμιλεύει την φλογέρα του και μορφοποιεί το αστραφτερό χάος που τον περιβάλλει, χαράζοντας κείμενα πάθους.

Είναι η στιγμή της αρμονικής ένωσης της Διονυσιακής μέθης με την Απολλώνεια ηρεμία, η οποία πραγματώνεται με τρόπο μυστηριακό, στο ποίημα με τίτλο *Grand'mère* / Νόνια.

Σε αυτό το πλαίσιο, η μνήμη της ποιητικής ψυχής ανα-γεννάται σαν μία χρυσή βροχή κάτω από τις ρυτίδες του σεισμού που χαρακώνουν το μέτωπο της μάννας της σοφίας! Η Διονυσιακή μάνα της Ζωής μετουσιώνεται πλέον σε Απολλώνεια μητέρα της Σοφίας, στην μήτρα της οποίας θα κυοφορηθεί και θα αθανатоποιηθεί η, έως τώρα, θνητή ψυχή του ποιητή. Έτσι, η ψυχή του ποιητή θα ανα-πνεύσει ως πνεύμα, μέσα στον άνεμο του νότου, για να διαβεί τις πύλες της αιωνιότητας.

Η αθανατοποίηση της θνητής ψυχής του ποιητή αναδεικνύεται μέσα από την ποιητική της δημιουργία, όταν, στο τελευταίο ποίημα της τέταρτης ενότητας, με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Epilogue* / Επίλογος, οι λέξεις μετουσιώνονται σε διαμάντια, για να επιτελέσουν τον τελευταίο αθλο της ψυχής, που το πνεύμα νικά οριστικά την ύλη:

*Quand les mots
se transforment en diamants
Les pillleurs de tombes sont stupéfaits.
Όταν οι λέξεις γίνονται διαμάντια*

Οι τυμβωρύχοι κοκκαλώνουν.

Στον πέμπτο, και τελευταίο, κύκλο της ποιητικής συλλογής του Κώστα Ευαγγελάτου, πραγματώνεται, επιτέλους, η μέθεξη της αθάνατης ψυχής του ποιητή με την Ιδέα. Υπό αυτό το πρίσμα, στο ποίημα με τίτλο *Devant l'école polytechnique* / Έναντι του Πολυτεχνείου, οι σπονδές στο βωμό του έρωτα και του θανάτου αναδεικνύουν την αντίθεση μεταξύ της αφθαρσίας του αγάλματος που, αν και σπασμένο, παραμένει το σύμβολο της αιώνιας Ιδέας και της φθοράς του σαρκάτικου σώματος που εκλιπαρεί για βοήθεια. Με αυτήν την έννοια, το ποίημα αυτό αναδεικνύει την οριστική νίκη της αιώνιας Ιδέας, πάνω στο εφήμερο σώμα, δηλαδή την νίκη του αληθινού, αλλά αόρατου και νοητού κόσμου πάνω στον ψευδή, μολονότι ορατό και αισθητό κόσμο.

Ο πέμπτος κύκλος της συλλογής ολοκληρώνεται με το ποίημα *Conclusions/ Διαπιστώσεις*, το οποίο αναδεικνύει την ουσία της αιωνιότητας: μία αιωνιότητα που

πλάθεται μέσα από τη λάξευση μιας αένας ποιητικής δημιουργίας, δουλεμένης με τη σμίλη της σιωπής:

*Lorsque les forces de l'univers
complotent*

les poèmes sont silencieux./

Όταν οι δυνάμεις του σύμπαντος

στήνουν την πλεκτάνη τους

τα ποιήματα σιωπάζουν.

Ολοκληρώνοντας την παρούσα παρουσίαση της ποιητικής συλλογής του Κώστα Ευαγγελάτου, θα λέγαμε ότι η ουσία της ποιητικής του τέχνης απορρέει από την ατέρμονη μυητική πορεία της ποιητικής του ψυχής, η οποία κορυφώνεται στην μυστική ένωση δύο αντίροπων μεταξύ τους δυνάμεων: της διονυσιακής μέθης και της απολλώνειας ηρεμίας. Μέσω αυτής της ένωσης, ο Κώστας Ευαγγελάτος ανευρίσκει δικό του μέτρο, μια νέα ποιητική τέχνη, που, όπως προαναφέραμε, παραλύει αθροίσεις και ισοζύγια...

Άννα Χ. Μαρχοπούλου

Διδάκτορας των Επιστημών της
Αγωγής του Παν/μίου της
Σορβόνης (Paris V - René
Descartes).

Παραράματα:

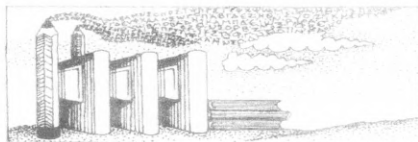
Στο άρθρο της Γιαννάτου Α., «Οι Επτανησιακές πολιτικές εφημερίδες 1818-1868». *Κυμοθόη*, τχ. 29, Αργοςτόλι 2019, σσ. 338-350, έχει καταχωρηθεί εκ παραδρομής, στην σελίδα 344, στην γραμμή με α/α 31, ο όρος «Συντηρητική» ως ιδεολογική τοποθέτηση για την εφημερίδα *Αναμόρφωσις*, εφημερίς πολιτική.

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

Μαθητικός Λογοτεχνικός Διαγωνισμός 2018-2019

Το θέμα του Μαθητικού Λογοτεχνικού Διαγωνισμού του Συνδέσμου Φιλολόγων Κεφαλονιάς - Ιθάκης για το σχολικό έτος 2018-2019 που είναι αφιερωμένος στο συγγραφέα Κωστή Παλαμά, προέρχεται από το απόσπασμα του ποιήματός του «Ο Γκρεμιστής» της ποιητικής συλλογής *Δειλοί και Σκληροί Στίχοι* (1928).

Ακούστε. Εγώ είμαι ο γκρεμιστής, γιατί είμ' εγώ κι ο κτίστης,
ο διαλεκτός της άρνησης κι ο ακριβογιάς της πίστης.
Και θέλει και το γκρέμισμα νου και καρδιά και χέρι.
Στου μίσους τα μεσάνυχτα τρέμει ενός πόθου αστέρι.

Κι αν είμαι της νυχτιάς βλαστός, του χαλασμού πατέρας,
πάντα κοιτάζω προς το φως το απόμακρο της μέρας.
Εγώ ο σεισμός ο αλύπητος, εγώ κι ο ανοιχτομάτης
του μακρεμένου αγναντευτής, κι ο κλέφτης κι ο απελάτης

και με το καριοφίλι μου και με τ' απελατίκι
την πολιτεία την κάνω ερμιά, γη χέρσα το χωράφι.
Κάλλιο φυτρώστε, αγκριαγκαθιές, και κάλλιο ουρλιάστε, λύκοι,
κάλλιο φουσκάστε, ποταμοί και κάλλιο ανοίχτε τάφοι.

και, δυναμίτη, βρόντηξε και σιγοστάλαξε αίμα,
παρά σε πύργους άρχοντας και σε ναούς το Ψέμα.
Για πρωτογέννητων καιρών η πλάση με τ' αγρίμια
εναέριεται. Καλώς να ρηθή. Γκρεμιζώ την ασκήμια.

Σύμφωνα με τους όρους της Προκήρυξης του Διαγωνισμού, οι εκπαιδευτικοί που απεδοσαν το 1ο Βραβείο στην κατηγορία (04) «Ποίηση Λυκείων» - «Ποίηση Λυκείων». Στο Μαθητικό Διαγωνισμό του σχολικού έτους 2018-2019 δεν υπήρξαν συμμετοχές στην κατηγορία «Ποίηση Λυκείων».

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΜΜΟΔΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΕΟΥΤΡΙΟΥ

1ο Βραβείο Ποίησης Λυκείου

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Μέσα από την μισογκρεμισμένη
 πόλη των αξιών,
 Μέσα από τα αλλεπάλληλα του
 σκότους χτυπήματα,
 Μέσα στο όνειδος
 Εγώ βλέπω το λευκό το φως το
 ελπιδοφόρο
 Και από τις στάχτες αναζωπυρώνω
 την αιώνια φωτιά
 Εν ονόματι του βίαιου εσωτερικού
 μου αγώνα,
 Εν ονόματι όλων των ψυχή τε και
 σώματι αγωνισαμένων,
 Εν ονόματι κάθε αιματηρής αλλα-
 γής και ξαφνικής,
 Ριζοσπαστικά καταδικάζω κάθε
 έκφραση της τρομοκρατίας
 Και μέσα από του παρελθόντος τα
 λάθη τα τετελεσμένα
 Προχωρώ
 Και προχωράμε
 Πορευόμενοι ανοδικά προς θάλασ-
 σα γαλήνια, συνάμα και τρικυ-
 μιασμένη
 Και εκεί που η γης συναντά το σκο-
 τάδι
 Εγώ διακρίνω τις σκιές να μετου-
 σιώνονται σε φως

Μα και μια φλόγα, ξάφνου, σιμά να
 γεννιέται

Μετουσιώνω νοητά το σκότος σε
 ελπίδα και κατά πάνω του ορμώ

Και η φλόγα φωτίζει

Φωτίζει ηχηρά...

Το βαθύτερο εαυτό μου

Λένε ότι μια ιδέα δε μπορεί από
 μόνη της την ανθρωπότητα να
 αλλάξει

Μα η ανθρωπότητα μπορεί για μιαν
 ιδέα τον εαυτό της να προάγει

Οφείλει για μια μόνον ιδέα τον εαυ-
 τό της να αλλάξει

Γαλλική Επανάσταση ο Αγώνας μου
 Όχι, όμως, του Ροβεσπιέρου η τρο-
 μοκρατία

Μα του Κλεισθένη, του Σόλωνα και
 του Περικλή η αρμονική, δια-
 χρονική μεταρρύθμιση.

Αυγερινός Γεράσιμος

Β' τάξη, 1ου ΓΕΛ Αργοστολίου

1ο Βραβείο Ποίησης Γυμνασίου

ΠΡΩΙΝΟ ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΟΥ
 ΣΑΒΒΑΤΟΥ

Πρωινό Αναστάσιμου Σαββάτου...

Κύματα τα μάτια μου ζωγραφίζουν
 με τον αφρό τους ανεμόσκαλα
 γεμάτη λουλούδια

Πατρίδα μου μικρή, βήμα μεγάλο σε
 καλεί ο Ήλιος να κάνεις

Τριαντάφυλλα με αγκάθια ανοί-
 γουν δρόμο να περάσεις...

Άνθος ελιάς χαμογελά...

Μπουκάλι στον αφρό φέρνει το

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΥΣ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΔΗΕΟΥΡΙΟΥ

Μάνα Ιστορία με το δάκρυ της το
 χέρι σου αγγίζει

«Αιώνια Μοίρα σου ψηλά να κρατάς
το φως του Αγαθού»

Μα η καρδιά μου γυρεύει το βάθος
των ματιών σου...

Λίγο πριν το τελευταίο σκαλί, μαϊ-
στρος ανεμίζει το θεϊκό φόρεμά
σου...

Με όλη τη σοφία σου λούζω την
ψυχή μου...

Χαρούμενη Άνοιξη στις χούφτες
μου χορεύει...

Πρωινό Αναστάσιμου Σαββάτου...

Στο τελευταίο σκαλί βλέμματα φω-
νάζουν προσευχή...

Πατρίδα μου μικρή, τώρα ο Ήλιος
σου απλώνει το χέρι...

Μέγας στρατηλάτης ο Θεός μου
προστάτης σου για πάντα...

Αποστολάτου Αντωνία,
Β' Τάξη, 1ου Γυμνασίου
Αργοστολίου

1ο Βραβείο Πεζογραφίας Γυμνασίου

ΕΝΑΣ ΜΙΚΡΟΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΣ

...Πρωί Τετάρτης. Καθισμένος σ'
ένα παγκάκι περιμένοντας το λεω-
φορείο να με πάει στη δουλειά είμαι
βυθισμένος στις σκέψεις μου. Κάνω
βιαστικούς υπολογισμούς μέσα στο
μυαλό μου, προσπαθώντας να χω-
ρέσω σε ένα πενιχρό μισθό τη
Δ.Ε.Η., το ενοίκιο, το νερό, το τη-
λέφωνο κι αν μείνει κάτι, που δε θα

μείνει, για μια φθηνή έξοδο με τους
φίλους μου.

Παρατηρώ γύρω μου. Βλέπω αν-
θρώπους να τρέχουν... Να τρέχουν
βιαστικά, να προλάβουν ποιος ξέρει
τι !! Άλλοι πάλι εκνευρισμένοι, άλ-
λοι αγχωμένοι, άλλοι μιλούν φωνα-
χτά στο κινητό τους λες και πρέπει
όλοι γύρω τους να ξέρουν, να γνω-
ρίζουν τι τους συμβαίνει, με τι α-
σχολούνται και με τι δεν ασχολού-
νται.

Πιο πέρα, σε ένα διπλανό παρ-
κάκι η μοναδική χαρούμενη πινε-
λιά σ' όλον αυτό το φρικαλέο πίνα-
κα της τσιμεντούπολης, χαρούμενα
παιδάκια που παίζουν ανέμελα, ευ-
τυχημένα!! Μαμάδες, γιαγιάδες,
νταντάδες συζητούν ρίχνοντας που
και που μια γρήγορη ματιά στα
μικρά. Παιδικές φωνούλες γλι-
στρούν γλυκά στα αυτιά μου, στα
ρυάκια του μυαλού μου και μου
φέρνουν χαρούμενες στιγμές από
τα παιδικά μου χρόνια. Θυμάμαι με
νοσταλγία στιγμές στο χωριό, στη
γειτονιά μου. Ώρες ατελείωτες...
παιχνίδι, κρυφτό, κυνηγητό, βόλτες
στη θάλασσα, καλοκαιρινές συζητή-
σεις ως αργά με τα παιδιά του χω-
ριού. Όνειρα!! Όνειρα για το τι θέ-
λουμε να κάνουμε, τι θα γίνουμε, ό-
ταν μεγαλώσουμε, τι θα αλλάξουμε
σε αυτόν τον κόσμο. Τι δε θα αφή-
σουμε να συμβεί σ' εμάς, στους γύ-
ρω μας, σε όλους μας. Τι θα γκρε-
μίσουμε με τα λόγια μας, με τις σκέ-
ψεις μας, με τις πράξεις μας! Θέ-
λαμε να αλλάξουμε πολλά από αυ-
τά που δεν μας άρεσαν. Θέλαμε,
θέλαμε!!! Όμως μείναμε στα λόγια,
στις απλές σκέψεις...

Και να τώρα καθισμένος σ' ένα παγκάκι, μόνος περιμένοντας το λεωφορείο που θα με πάει στη δουλειά. Σε μια δουλειά που δεν την επέλεξα, αλλά που αυτή με επέλεξε!!! Αναλογίζομαι τι έκανα, τι κατάφερα και τι δεν κατάφερα έως τώρα. Τι κατάφερε η δική μου η γενιά!!

...Δίπλα μου στέκονται δύο ηλικιωμένοι. Ήσυχoi, πράοι με αργούς ρυθμούς συζητούν για διάφορα θέματα. Τους ζηλεύω!!! Συζητούν για τον καιρό, για τα πολιτικά. Λένε γι' αυτά που έχουν βιώσει. Για τον πόλεμο και τις κακουχίες της ζωής, για μια Δικτατορία, για μια Μεταπολίτευση. Από τα λόγια τους και μόνο καταλαβαίνεις πως νιώθουν σημαντικοί που έζησαν όλα αυτά, που είδαν όλα αυτά, που κατάφεραν να γκρεμίσουν ο καθένας με τον δικό του τρόπο αυτά τα τείχη που υψώθηκαν μπροστά τους. Έγιναν με τον δικό τους τρόπο γκρεμιστές μιας παλιάς φθαρμένης ζωής και ταυτόχρονα χτίστες μιας νέας, πολλά υποσχόμενης καινούριας ζωής. Αλήθεια!!! Πόσες επαναστάσεις, πόσοι αγώνες, πόσο αίμα χύθηκε, για να πάει μπροστά ο κόσμος μας; Άραγε πήγε μπροστά; Πόσα βήματα μπροστά και πόσα βήματα συγχρόνως προς τα πίσω;

....Ξαφνικά το βλέμμα μου καρφώνεται σε μια διαδήλωση που γίνεται στον παρακάτω δρόμο. Πλακάτ, πανό, άνθρωποι που φωνάζουν, που διαμαρτύρονται. Διαμαρτύρονται για τα νέα φορολογικά μέτρα, για την ανέχεια, για την ανεργία, για....για... Αναρωτιέμαι....

ξέρουν πραγματικά για τι φωνάζουν, για τι αγωνίζονται, γιατί προσπαθούν; Αλήθεια τι ωραία που θα ήταν να μπορούσαμε με ένα μάτσο φωνές, με ένα μάτσο πανό να σταματήσουμε κάθετι παλιό, φθαρμένο, σάπιο. Να μπορούσαμε να ανοίγαμε το δρόμο για τον ερχομό ενός καινούριου, ενός άφθαρτου, μοναδικού κόσμου...

Όμως, δυστυχώς υπάρχει μια υποκρισία γύρω μας. Οι περισσότεροι φορούν μια μάσκα, ένα προσωπείο και καμώνονται ότι αγωνίζονται, ότι προσπαθούν να αλλάξουν αυτή την κατάσταση. Να γκρεμίσουν τα τείχη του κατεστημένου. Από τους πολιτικούς μέχρι τους θρησκευτικούς ηγέτες, από τους εργαζόμενους μέχρι τους εργοδότες και τους μεγαλοβιομήχανους. Όλοι λένε, όλοι κάνουν ότι νοιάζονται.

Οι πολιτικοί με βαρύγδουπους λόγους προσπαθούν να μας πείσουν ότι θα αλλάξουν ριζικά τη ζωή μας, ότι θα χτίσουν μια καινούρια αρχή για όλους μας. Οι εργοδότες, οι μεγαλοβιομήχανοι με ευεργεσίες, με δωρεές καμώνονται ότι θα φτιάξουν τον κόσμο καλύτερο. Πόση υποκρισία υπάρχει, πόση σαπίλα, πόσος πόνος!!

Περνάει το λεωφορείο, σταματάει. Ανεβοκατεβαίνουν άνθρωποι βιαστικά. Το κοιτάω, δεν ανεβαίνω, αποφασίζω να μην ανέβω... Δεν θέλω να πάω για δουλειά. Δεν θέλω να κάνω αυτά που κάνω μόνο και μόνο, επειδή πρέπει. Επειδή έτσι είναι το σωστό. Θέλω να κάνω αυτά που ονειρεύτηκα, αυτά που συζητάγα

με τους φίλους μου. αυτά που με γέμιζαν. Θέλω να δώσω μια άλλη ρότα στη γραμμή πλεύσης της ζωής μου.

Σηκώνομαι από το παγκάκι... Προχωρώ. αναμιγνύομαι στο πλήθος. τρέχω. φθάνω. μπαίνω μέσα στη διαδήλωση. Γίνομαι ένα με το πλήθος. Φωνάζω και εγώ. Φωνάζω δυνατά!!! Νιώθω ότι δεν συμμετέχω έτσι απλά για μπούγιο. όπως κάνουν οι περισσότεροι. Νιώθω βαθιά μέσα μου ότι θέλω να δώσω μια γερή γροθιά στο κατεστημένο. να δώσω μια γερή κλωτσιά και να γκρεμίσω αυτό τον ψεύτικο κόσμο. Έναν κόσμο γυάλινο που σε κλείνει μέσα του. Έναν κόσμο που σε κάνει να ασφυκτιάς. Όμως όχι!! Το γυαλί αυτού του κόσμου ράγισε. πρέπει να ραγίσει. Απ' όλους μας εξαρτάται, από τον καθένα μας. Πρέπει να καταλάβουμε βαθιά μέσα μας. ότι πρέπει να γίνουμε «συνένοχοι» σε αυτό το γκρέμισμα του παλιού κόσμου. Να γίνουμε «συνένοχοι» στο χτίσιμο ενός καινούριου. Και αυτό πρέπει να γίνει με σύνεση. με βαθιά γνώση. τόλμη αλλά και αγάπη. Χέρι με χέρι να δίνουμε ο ένας στον άλλον σαν σε αλυσίδα τα τούβλα. το τσιμέντο και να φτιάξουμε εξ' αρχής

έναν κόσμο. όπως πρέπει πραγματικά να είναι για όλους μας.

Έναν κόσμο που δεν θα χωράει η υποκρισία. το ψέμα, το άδικο. Έναν κόσμο που θα κυριαρχεί η αγάπη. η ειρήνη. η αλληλεγγύη. Να χτίσουμε σπίτια όχι ψηλά σαν πύργους. σαν ουρανοξύστες. Σπίτια χαμηλά που οι στέγες τους να είναι χαμηλές, που θα αγγίζουν τις καρδιές των ανθρώπων. Που θα χωράνε όλοι!!! Παιδιά. μεγάλοι. πλούσιοι και φτωχοί. μετανάστες. άνθρωποι χαρούμενοι αλλά και πονεμένοι. που εδώ θα ξεχάσουν καθετί που τους βαραίνει. που τους ματώνει...

Ας σηκωθούμε. λοιπόν, όλοι από τις βολεμένες θέσεις μας. καρέκλες, παγκάκια, καναπέδες, ας ενώσουμε τα χέρια μας. να δώσουμε μια γερή γροθιά στον γυάλινο. ψεύτικο κόσμο μας. Ας προσπαθήσουμε όλοι μας να γίνουμε χτίστες ενός καινούριου. απλού και όχι φανταχτερού κόσμου. Και αυτό πρέπει να γίνει με « νου, καρδιά και χέρι».

Ελευθέριος Μπαλατής,
Γ' Τάξη, 2ο Γυμνάσιο
Αργοστολίου

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΘΟΥΡΙΟΥ

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

1 Ιανουάριος 2019-Απρίλιος 2019: Διοργάνωση σεμιναρίου με τίτλο «Ειδικά θέματα ε-
πτανησιακής πολιτικής ιστορίας (19ος αι.)... Από την Αγγλοκρατία στην Ένωση » υπό την Αιγίδα της ΠΔΕ Ιονίων Νήσων με επιστημονική υπεύθυνη /εισηγήτρια την Δρ. Αγγελική Γιαννάτου και εισηγήσεις δύο φορές το μήνα στο χώρο του 3ου Γυμνασίου Αργοστολίου.

2 30/01/2019: Συνδιοργάνωση με την Ι. Μητρόπολη Κεφαλληνίας και τις Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Κεφαλληνίας εκδήλωσης για τα Ελληνικά Γράμματα, στον χώρο του Δημοτικού Θεάτρου «Ο Κέφαλος» με συντονιστή τον Έφορο του Δ.Σ. κ. Γιώργο Ματαράγκα και εισηγητές: i. τον κ.Κωνσταντίνο Πέτσιο, Καθηγητή Ιστορίας και Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων με θέμα «Ο φιλόσοφος λόγος των Τριών Ιεραρχών» και ii. τον κ. Δημήτριο Μόσχο, Καθηγητή Εκκλησιαστικής Ιστορίας στο Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών με θέμα «Οι Τρεις Ιεράρχες και οι κοινωνικές προκλήσεις της ύστερης αρχαιότητας».

3 10/02/2019: Παρουσίαση βιβλίου της κ. Τίνας Κουρκουμέλη με τίτλο «Αβερτοσιά» σε συνδιοργάνωση με τον εκδοτικό οίκο Κλειδαριθμο και το βιβλιοπωλείο «Σταματελάτος» στην αίθουσα της Κοργιαλενείου Βιβλιοθήκης. Για

το βιβλίο μίλησαν ο Έφορος του Δ.Σ. κ. Γιώργος Ματαράγκας και ο εκπαιδευτικός κ. Ηλίας Τουμασάτος.

4 12/04/2019: Συνδιοργάνωση με την Ιακωβάτσειο Βιβλιοθήκη Ληξουρίου, την Περιφερειακή Ενότητα Κεφαλληνίας και τις εκδόσεις Ψυχογιός αφιερώματος στο συγγραφέα Γιάννη Καλπούζο. Εισηγήσεις έγιναν από τις φιλόλογους κ. Νίκη Μαζαράκη και κ. Φοίβη Ρίζου καθώς και από τον Έφορο του Δ.Σ. κ. Γιώργο Ματαράγκα.

5 17/05/2019: Παρουσίαση αποτελεσμάτων του Μαθητικού Λογοτεχνικού Διαγωνισμού του Σχολ. Έτους 2018-2019, αφιερωμένο στον Κωστή Παλαμά, στην αίθουσα της Κοργιαλενείου Βιβλιοθήκης που διεξήχθη κατόπιν της σχετικής έγκρισης του Υπουργείου Παιδείας και του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής πολιτικής. Παρουσίαση της ζωής και του έργου του Κ. Παλαμά έγινε από τις φιλόλογους κ. Αλίκη Γαλιατσάτου και κ. Ελένη Μήλα. Ακολούθησε η απονομή βραβείων και δόθηκαν οι βεβαιώσεις συμμετοχής στους μαθητές.

6 06/06/2019: Παρουσίαση της 6ης ποιητικής συλλογής της μουσικού-ποιήτριας Γαλάτειας Βέρρα με τίτλο « Στον καμβά των αιώνων» που πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα της Κοργιαλενείου Βιβλιοθήκης. Συντονιστές της εκδήλωσης ήταν η κ. Έφη Αναστα-

σιάδου, δικηγόρος, ο κ. Γεράσιμος Τσιμάρας, εκπαιδευτικός-συγγραφέας, ενώ για την ποιητική συλλογή μίλησε ο κ. Ηλίας Τουμασάτος, εκπαιδευτικός-συγγραφέας. Χαιρετισμό εκ μέρους του ΣΦΚΙ απηύθυνε ο Πρόεδρος του ΔΣ κ. Δημήτρης Ζαβιτσιάνος.

7 18/07/2019: Παρουσίαση του βιβλίου του κ. Διονυσίου Γερ. Ζερβού «Ευρωπαϊκή κοινωνική πράξη και ιθύνοντες» σε συνδιοργάνωση με την Ιακωβάτειο Βιβλιοθήκη Ληξουρίου, όπου και πραγματοποιήθηκε η εκδήλωση. Τον Σ.Φ.Κ.Ι. εκπροσώπησε και χαιρέτησε η ταμίας του Δ.Σ. κ. Αγγελική Γιαννοπούλου

8 23/07/2019: Παρουσίαση της ποιητικής συλλογής του κ. Δημήτρη Ρεπούση σε συνδιοργάνωση με την Ιακωβάτειο Βιβλιοθήκη Ληξουρίου, στον κήπο της Ιακωβατείου βιβλιοθήκης. Ομιλητές ήταν η κ. Άννα Συνοδινού και ο κ. Γεράσιμος Φαρακλός.

9 30/07/2019: Παρουσίαση της ποιητικής συλλογής του κ. Γεωργίου Χρ. Ζαφειράτου σε συνδιοργάνωση με την Ιακωβάτειο Βιβλιοθήκη Ληξουρίου. Η παρουσίαση έγινε από τον φιλόλογο κ. Φώτη Δημητρόπουλο, ενώ στη μουσική δραστηριότητα του κ. Ζαφειράτου αναφέρθηκε ο κ. Λαμπρογιάννης Περάνης. Τέλος η κ. Βούλα Αιγινέλου μίλησε για τον ποιητή ως άν-

θρωπο-προσωπικότητα. Χαιρετισμό εκ μέρους του ΣΦΚΙ πραγματοποίησε ο Έφορος του Δ.Σ. κ. Γιώργος Ματαράγκας.

10 30/09/19: Στο πλαίσιο των τιμητικών εκδηλώσεων για τη Μέρα Μνήμης του Μικρασιατικού Ελληνισμού πραγματοποιήθηκε η παρουσίαση του βιβλίου του κ. Νίκου Καζαντζόπουλου «Το Νιλουφέρ». Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα της Κοργιαλενείου Βιβλιοθήκης ενώ για το βιβλίο μίλησαν η ταμίας του Δ.Σ. κ. Αγγελική Γιαννοπούλου και ο ίδιος ο συγγραφέας.

11 2/11/2019: Παρουσίαση του 29ου τόμου της περιοδικής έκδοσης του Σ.Φ.Κ.Ι. «Κυμοθόη» στην Κοργιαλένεια βιβλιοθήκη από τον συνάδελφο κ. Ηλία Τουμασάτο. Στη συνέχεια ακολούθησε η ομιλία του κ. Λάμπρου Κουλουμπαρίτη, πανεπιστημιακού καθηγητή φιλοσοφίας με θέμα «Οι προοπτικές αναβάθμισης της ηθικής του Αριστοτέλη στη σύγχρονη παγκοσμιοποίηση».

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ
ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ-ΙΘΑΚΗΣ**

- Παναγής Γ. Γεωργόπουλος, *Κόλαση - Ποιητική συλλογή με θέμα την κατοχική περίοδο στην Κεφαλονιά*, [Εισαγωγή, γενική επιμέλεια από τη φιλόλογο Δώρα Ζαφειράτου], Αθήνα 2001, σελ. 46.
- Σπύρος Δ. Λουκάτος, *Η Επτανησιακή Πολιτική Σχολή των Ριζοσπαστών*, [Γενική επιμέλεια από το φιλόλογο Πέτρο Πετράτο], Αργοστόλι 2009, σελ. 350.
- *Πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου «Το Κεφαλονίτικο Γλωσσικό Ιδίωμα»*, [Επιμέλεια από το φιλόλογο Πέτρο Πετράτο], Αργοστόλι 2012, σελ. 214.
- Αγγελο-Διονύσης Δεμπόνος, *Ημέρες Οργής. Dies Irae.. Dies Illa...* [Δίγλωσση έκδοση. Επιμέλεια από τους φιλόλογους Πέτρο Πετράτο και Άννα Μινέτου], Αργοστόλι 2017, σελ. 128.
- Σπύρος Δημ. Λουκάτος, *Η προσωπικότητα και το έργο του*. Επίμετρο: Εργογραφία Σπύρου Δημ. Λουκάτου, [Επιμέλεια από το φιλόλογο Πέτρο Πετράτο], Αργοστόλι 2020, σελ. 128.

- Κυμωτική ετήσια περιοδική έκδοση του Συνδέσμου

ΙΑΚΩΒΑΤΕΙΟΣ

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ**

